André Malraux

Umut

Çeviren Attilâ İlhan

ANDRÉ MALRAUX • **Umut**

ANDRÉ MALRAUX (1901-1976) Fransız romancı, sanat tarihçisi ve devlet adamı. 1922'de bir Khmer tapınağını görmek amacıyla Kampuçya'ya gitti. Tapınağın kabartmalarını sökmek suçundan bir süre hapiste kaldı. Burası, Malraux'nun sömürge karşıtı düşüncelerinin geliştiği yer oldu. Güneydoğu Asya'da *L'Indochine Enchaînée* adlı gazeteyi kurdu. Daha sonra Çin'e geçerek devrimci eylemlerde bulundu. 1929'da Afganistan ve İran'da, 1934'te Arabistan Yarımadası'nda incelemelerde bulundu. 1945'ten sonra roman yazmayı bırakarak sanat tarihine yöneldi. 1958-1968 arasında kültür bakanı olarak görev yaptı. Çağın felsefi ve ideolojik yapısını sorgulayan Malraux'nun yapıtlarında, burjuva toplumuyla ve bu toplumda yaşayan bireylerin varoluşsal sorunlarıyla bir hesaplaşma görürüz. Başlıca yapıtları: *La Voie Royale* (Kral Yolu, 1930), *La Condition Humaine* (İnsanlık Durumu, 1933); *L'Espoir* (Umut, 1937); *Les Noyers de l'Altenburg* (Altenburg'un Ceviz Ağaçları, 1943); *Esquisse d'une Psychologie du Cinéma* (Bir Sinema Psikolojisi Taslağı, 1946); *La Création Artistique* (Sanatsal Yaratım, 1948); *Saturne, Essai Sur Goya* (Satürn, Goya Üstüne Deneme, 1950); *La Métamorphose* (Tanrıların Dönüşümü, 1957); *Antimémoires* (Karşı Anılar, 1967); *Oraisons Funèbres* (Cenaze Konuşmaları, 1971); *Les Chênes qu'on Abat* (Kesilen Meşe Ağaçları, 1971); *Hôtes de Passage* (Yolüstü Konukları, 1975).

Ağaoğlu Yayınevi, 1967-1969 (2 baskı)
Bilgi Yayınevi, 1974 (2 baskı)

İletişim Yayınları 476 • Çağdaş Dünya Edebiyatı 99
ISBN-13: 978-975-470-673-4

1-2 BASKI 1998-2010, İstanbul
3. BASKI 2013, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAKTAKİ RESİM Aligi Sassu, "Asturias'ta Kurşuna Dizilme", 1935
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Seçkin Oktay
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANDRÉ MALRAUX

Umut

L'éspoir

ÇEVİREN *Attilâ İlhan*

Teruel savaşındaki
silah arkadaşlarıma...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

'Malraux, Bir 'Gösterge'!..

Benim kuşağımdan, hangi edebiyat meraklısı, şu satırları hatırlamaz ki?

"... Çen cibinliği çekmeğe mi kalkışmalı, yoksa o yokmuş gibi, doğrudan doğruya mı vurmalı idi? Helecandan midesinin burkulduğunu duyuyordu..."

"... Bu adamın ölmesi lazım geldiğini kendi kendine tekrarlıyordu. Aptallık, çünkü onu öldüreceğini zaten biliyordu. Yakalansın veya yakalanmasın, ipe çekilsin veya çekilmesin, ehemmiyeti yoktu. Müdafaa etmek imdat çağırmak demek olduğu için kendini müdafaaya vakit bulamadan vurması iycap eden bu ayaktan, bu adamdan başka onun gözünde hiçbir şey yoktu..."

"... Çen kendisinde, göz kapakları titreye titreye ve midesi bulana bulana, beklediği mücadeleciyi değil, bir kurban ediciyi buluyordu. Ve yalnız seçtiği ilâhlar için de değil! İhtilâl için yaptığı fedakârlığın altından yükselen derinlikler âleminin karşısında, sıkıntılı gece ancak bir aydınlıktı. Katletmek, heyhat ki, yalnız öldürmek değildir!

Ceplerindeki müstereddit ellerinden sağı kapalı bir ustura, solu da kısa bir hançer tutuyordu..."

Bu satırların en üstünde, bir de tarih atılmıştır "21 Mart 1927", hemen altında saat kaydedilmiş: "**Geceyarısından sonra, yarım.**" Meraklısı, hiç kuşkusuz, **Nasuhi Esat** beyin çevirisinden, '**İnsanlığın Hâli**' romanının başlangıcını tanıdı. Tek harfini değiştirmeden aktardığım bu satırları ilk okuduğum zaman, ne kadar heyecanlandığımı hatırlıyorum: O güne kadar hiç tanımadığım, varlığını bile tasarlayamadığım, esrarengiz ve büyüleyici bir ülkeye girmiş gibiydim.

Andre Malraux *ile tanışmamız böyle olmuştu.*

'**İnsanlığın Hâli**', '**La Condition Humaine**'in ilk Türkçe çevirisidir, çevirinin tarihi, 1934; yâni Türkiye, *'erken'* cumhuriyet dönemini yaşıyor, **Gâzi Mustafa Kemal** henüz sağ! **Andre Malraux**, o tarihte **FKP** üyesi, Troçkist filan da diyenler bulunuyor; roman, bildiğiniz gibi **Çin Devrimi** ile ilgili bir kitap; neresinden bakılsa, *'sakıncalı'* sayılabilmesi için, bir sürü neden sıralanabilir. Tamam mı?

Bu roman ilk defa nerede yayımlanmıştı, hele bir tahmin edin bakalım? Asla bulamayacağınız için, en iyisi ben söyleyeyim: **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinde, bir bakıma **Gâzi**'nin, bir bakıma İnkılâb'ın gazetesinde! Bu kadarla mı kalmış, hayır; o gazete daha da öteye gitmiş, eseri, büyük boy bir kitap haline getirerek, piyasaya vermiştir. Elimdeki kitap, o kitap! Önsözü kimin yazdığını, belki de kestirdiniz: '**Hâkimiyet-i Milliye** Başmuharriri **Fâlih Rıfkı**', evet o, ta kendisi! **Gâzi**'nin *'inkılap arkadaşı'*, fikirlerinin candan savunucusu! Romanı takdim ederken, diyor ki: "... **Andre Malro'nun 'İnsanlığın Hâli' romanı hakkında en iyi hükmü okuyanlar verecektir. Bu roman dünyanın her tarafında, son zamanda çıkmış olan eserlerin hepsinden fazla itibar bulmuştur.**" Ayrıca kitabın birinci sayfasına, iri iri, yaz-

mayı ihmal etmemişler: "**1933 Gonkur Büyük Mükâfatı**".

Malraux'dan söz açınca, işe buradan başlamak nereden aklıma geldi. Ceberrutluğundan onca yakınılan *'erken'* cumhuriyet döneminde, yayın özgürlüğünün nerelerde olduğunu pek güzel gösteriyor da, ondan! Klasik manada *'demokrasi'* yoktu ama, *'inkılâb'*ın yayın organında, **Andre Malraux** yayınlanabiliyordu; o **Malraux** ki, kısa süre sonra **İspanya İç Savaşı**'nın ilk *'partizanlarından'* olacak, '**Cumhuriyetçiler**'in hava kuvvetlerini örgütleyip, yolcu uçağından bozma küçük av uçaklarıyla, faşistlerle savaşacaktır; Alman işgali sırasında, yurdunda, **Colonel Berger** kod adıyla, **Gestapo** ve **Nazi** işgal kuvvetleriyle savaştığı gibi.

Onu, geçenlerde **Pantheon**'a naklederken, '**Les Partisans**' Marşını boşuna mı çaldılar sanıyorsunuz?

TV'deki sohbetimde söyledim ama, ak üstünde kara, bir yere kayıt düşülsün, meraklısı öyle bilsin istiyorum.

Devr-i dil-ârâ-yı demokraside, aynı **Malraux**'nun uğradığı akıbeti bilir misiniz? **İzmir**'deyim, **Demokrat İzmir**'de gazetecilik ediyorum, **İstanbul**'dan bir istek: **Ağaoğlu Yayınevi**, daha önce '**Kanton'da İsyan**' çevirisini yaptığım **Malraux**'dan, bu defa ünlü '**Espoir/Umut**' isimli romanın çevirisini istiyor. Hayır diyebilir miyim? Demedim, sıkı bir çalışmayla kitabı çevirdim, **Ağaoğlu Yayınevi** de geciktirmeden yayımladı: 1987'de, '**İnsanlığın Hâli**' çevirisinden aşağı yukarı, otuz yıl sonra! **Türkiye**, ciddi ciddi, kendisini demokrasi sanıyor; *'çoğulcu parlamenter düzene'* geçilmiş, **Meclis**'te muhalefet var vs.

Hatırlayanlar çıkacaktır: '**Umut**', yayımlanır yayımlanmaz toplatılmıştı! Savcılık meğer pusudaymış, bir önbilirkişi oluşturmuş, o kuruldan bir *'muzırlık'* raporu almışlar, suç ortadaymış: yayınevinin ve çevirenin, yanlış aklımda kalmadıysa yedi küsur yıl hapsedilmesi isteniyor. İşin tuhafı, o tarihte **Malraux Paris**'te **General de Gaulle** kabinesinde

Kültür Bakanı, galiba **İstanbul**'a ve **Ankara**'ya da geldi gitti. Olay basına yansıdı, biraz da abartıldı; *Fransız basınına* atladı, bizimle alay ettiler; mahkeme birkaç ay sürdü, anhası minhası, sonunda beraat ettik ama, '**Umut**' romanı üzerinde bu mahkemenin, bir *'lekesi'* kalmamış mıdır?

Malraux, onun eseri; **Türkiye Cumhuriyeti**'nin, cumhuriyetten demokrasiye doğru ilerlediği sırada; biraz sorumluların dirayetsizliği ve ürkekliği, biraz da '**Soğuk Savaş**' koşullarının ağır baskısı yüzünden, nasıl bir *'yozlaşmaya'* doğru itildiğinin göstergesi olmuyor mu?

Malraux, Türk aydını için, birkaç bakımdan önemli, isterseniz üzerinde biraz daha oyalanalım.

'Gündüzleri Rüya Gören...'

Malraux, '**Anti/Memoires**'da, **Bukharin**'le **Paris**'teki son buluşmasını anlatıyor. **Bukharin**, **Stalin** türünden içe dönük, içinden pazarlıklı bir lider değil; onda **Lenin**'in, **Troçkiy**'in kıvılcımlı liderliğinden bir şeyler var; belki o yüzden, **Lenin** sonrasının *'yükselen'* liderlerinden birisi! Konuşmasının bir yerinde diyor ki: "*-... yine de* Moskova'*ya döneceğim, fakat herhalde bu sonum olacak!*"

Öyle de olmuştur: **Sovyet Komünist (Bolşevik) Partisi**'ne **Stalin**'in hâkimiyeti; *'inkılâpçı'*nın yerine '**apparatçik**'in (parti bürokratının) hâkimiyeti demekti; inkılâp seyyaliyetini kaybedecek, ihtilâl sanki zamanın belirli bir yerinde *'donacaktı'*: **Stalin**'ci totaliterliğin ulaşabileceği son konak, **Brejnef**'in '**nomenklaturasından**' başka neresi olabilirdi ki?

Sovyet, sonra da **Çin** *'sosyalist'* inkılâplarını, içinden kemirecek bu *'virüsü'* keşfetmek şerefi, yoksa **Andre Malraux**'ya mı aittir?

Şimdi herhangi bir gence, **Sovyet İhtilâli**'nin, yüzyılın başlarında neden dolayı *'dünyanın ümidi'* sayıldığını, gelin

de anlatın bakalım. O yılların, ne siyasi iktisat perspektiflerini bilir, ne de toplumsal diyalektiğini! **Batı**'nın *'akılcılığı'*, canavarlık mertebesine varan bir *'sömürgecilik'* akılsızlığına dönüşmüştür. **Japonya**'yı bir kenara bırakın, *'gizli sömürge'* diyebileceğimiz **Devlet-i Aliyye**, **İran** ve **Çin**'in dışında, gezegendeki her ülke **Batı**'lı ülkelerin sömürgesiydi; bu yağma sofrası, liberal kapitalizmin iştahını o kadar kabartmıştı ki, emperyalizmin iç diyalektiği, kanlı dünya savaşlarına sebep oluyordu. Uzun sözün kısası, **Batı** medeniyeti, tam da **Mehmet Akif**'in tavsif ettiği, '**tek dişi kalmış canavar**' derekesine düşmüştü. **Sovyet İhtilâli**, birçok aydınca işte o yüzden, insanlığı yenileyebilecek bir umut olarak karşılandı: *'mazlum'* milletler ve *'mazlum'* sınıflar için, öyleydi de!

Malraux, o ihtilâlin ilk *'mücahitlerinden'* biri olmuştur; demiştir ki, '**fikirler düşünmek için değil, yaşanmak içindir**'; **Çin**'de, **İspanya**'da, **Fransa**'da *'fikirlerini'* yaşarken yaptığı tespitler, üç çeyrek yüzyıl sonra **Sovyetler**'i çökertecek meş'um hastalığın teşhis ve tarifini sağlamıştı. Bu noktanın altını, bir zamanlar, şöyle çizmişim:

"... **Malraux**'*nun kitabını tarihle birleştiren adam işte bu* **Borodin**, *iki önemli kahramanından biri: ufak* **Kanton Cumhuriyeti**'*ni* **Hong/Kong**'*a, giderek* **İngiltere**'*ye kafa tutacak bir diriliğe kavuşturmaya çalışanı! Yıl 1929.* **Dr. Sun** *ölmüş,***Kuomintang**, *terörist aşırı solcu kanatla, barışçı yolları yeğleyen sağcı kanat arasında sallanıyor. Dışarıda emperyalizme, içeride bu iki kanada karşı, solcuların çarpıntılı uğraşı. Solcular da bir boyadan olsa iyi.* **Kuomintang**'*ın* **Saygon**'*un sorumlusu* **Gerard**: '**Kanton'da iki çeşit adam bulacaksın**' *diyor. Gerçekten de öyle, bir yanda devrim teknisyenleri,* **Rusya**'*dan gelmiş, disiplin tutkunu bolşevikler; bir yanda mayaları anarşist tutulmuş, eylem sarhoşu* **Batılı** *solcular . Bu sonuncuların başlıca örneği, elbette* **Garine**. *Bir sırası düşünce* **Nikolayef**'*in* '**insan canım, fazla insan**' *diye küçümsediği* **Gari-**

ne. *Aslında* **Malraux**, *o zamandan, komünist hareketi parçalayacak iç akımları ustalıkla görmüş ve yazmış demek en doğrusu!..*" (*'Kanton'da İsyan'/'Çeviri Günlüğü', 1967: 3. basım, Bilgi Yayınevi*)

İnkılâbı, *'merkeziyetçi bir bürokrasi diktasına'* çevirecek olan '**apparatçik**'le, ihtilâlde *'insanlığın yenilenme umudunu'* gören insancı aydın arasındaki karşıtlığı, **Malraux**, en veciz şekilde şöyle ifade etmemiş miydi: "**...eskiden komünist olunduğu için disipline yatkın olunurdu, şimdi disipline yatkın olunduğu için komünist olunuyor**".

Dikkat isterim; *'tesbit'* 1920'li yıllarda yapılmıştır.

Liste uzun: **Gide, Malraux, Koestler, Silone, Wright, Fast, Sperber**, vs... Bunlar **Sovyet İhtilâli**'nin *'insanlığın yenilenme umudu'* olamayacağını anlayınca *'muhalefete'* geçen ünlü yazarlar! Muhalefetlerinin temeli, insanın insanlığının *'harcanması'*, çünkü **Nikolayef**'in de belirttiği gibi, totaliter bolşeviklik düzeninde, '**kendi hayatını yaşamak isteyen insana yer yok!**'...

Oysa **Malraux** yazarlığı *'insan'* temeli üzerine yükselmiştir; bu bahiste **Claude Mauriac**'a başvurmuşum: "...**Claude Mauriac**, '**Les Conquerants/Kantonda İsyan**'*dan bahsederken ne diyor,* '**bu kitap**' *diyor,* '**ne kadar koşullarını değiştirmek isteyen bir şehir ve ülkenin romanıysa** (*Kanton* ve *Çin*), **o kadar da koşullarını değiştirmek isteyen bir adamın** (*Garine*) **romanıdır**.' *Böyle olunca bu tür romanlarda* 'insan' *vazgeçilmez* 'birim' *değerini korumaktadır.*" (Aynı eser).

T.E. **Lawrence**, -şu bizim bildiğimiz 'casus' **Lawrence**-'in o müthiş sözünü, acaba hangimiz hatırlıyor? "**Gündüzleri rüya gören adamlar tehlikelidir, çünkü rüyalarını gerçekleştirmeye kalkışmaya eğilimleri vardır**". **Malraux**, her zaman o adamlardan biriydi; her zaman o adamlardan birisi oldu; o yüzden de daima *'tehlikeli'* sayıldı. **Nobel Armağanı**

Edebiyat Jürisi, belki de bu yüzden, onu daima görmezden gelmiştir.

İyi de... **Malraux yanılmıyordu ki!..**

Malraux'nun 'Şiddet' Eleştirisi...

'**Anti/Memoires**'ı ne zaman elime alsam, aynı düşünce, ışıklı bir tren katarı gibi, zihnimden geçiyor: **Malraux**'nun oto/biyografisi, bir manada, XX. yy'ın biyografisidir. Neresinden bakılırsa bakılsın, XX. yy., bir *'ihtilâller yüzyılı'*: Sovyet, Anadolu, Çin, Küba, Vietnam, vb. İhtilâl demek, *'silahlı eylem'* demek, **Malraux**, *'fikirlerini yaşayan'* bir yazar, bir düşünce adamı olduğundan, onun entelektüel eylemini, silahlı eyleminden ayırabilmek gerçekten çok zor!

Belki de bu yüzden, onca içlidışlı olduğu *'silahlı eylem'* konusunda söylediklerini hafife almak, mümkün değil; çünkü *'konuşan'*, konuştuğunun *'içinden'* gelen biri, *'ahkâm kesmiyor'*, yaşantısından süzdüğü neticeleri aktarıyor. İtiraf etmeli ki, *"netice'* olumsuzdur. Bana sorarsanız, sosyalizmin gerçekleşmesi denildi mi, **Malraux**'nun en çarpıcı katkısı, budur: *'devrimi'* başka bir ışık altında incelemek!

Demiştir ki meselâ: "**...günümüzde Lizbon'da olduğu kadar Prag'da da başkaldırmalar, molotofkokteylleriyle yürütülmek istenmektedir, verdiği sonuçlar ise meydandadır: sıfır!..**

"**...ben, fazla iyimser değilim, kolay bir 'geçiş'e inanmıyorum; çünkü, çağdaş bir ülkede, -niteliği ne olursa olsun- bir isyanın; -hangi türden olursa olsun- bir devletten (hele o devlet kararlıysa) daha güçlü olabileceğinden emin değilim: her şeyin esası budur...**"

Bu *'tesbit'*, '**Kanton'da İsyan**', '**İnsanlık Durumu**', '**Umut**', gibi ayaklanma destanlarının, gerçekçi bir özeti; çünkü **Malraux**, ne cafcaflı sloganlarla heyecana kapılacak tecrübesiz

bir genç, ne de provokasyona kapılacak bir safdil; o, çıplak ve acı gerçeğin, *'tecrübeli'*, *'devrimci'*si, zaten *'tesbitini'* üzerine oturttuğu gerekçe de, son derece *'teknik'* bir gerekçe:

"...bastırma aygıtı dendi mi, ilk önce tankları düşünüyorum, benim için temel sorun budur (...) Nisbeten yakın bir devrim olan Ekim Devrimi'nde proletaryanın başkaldırması, teknik bakımdan hâlâ savunulabilir durumdaydı. Günümüzde böyle mi ya? Böyle bir şeye, ancak ne zaman kalkışmayı düşünebilirsiniz, biliyor musunuz? Karşınızdakiler, 'ateş emri' vermemeyi garanti ederlerse; zira, iki tank taburunu önünüze yığdılar mı, ne proletarya kalır ortada, ne başkaldırma! Ekim Devrimi, 19. yy'ın son devrimidir zaten..."

Yalnız tanklar mı? İspanya'da *'faşist'* Hava Kuvvetleri'ne karşı, gezi uçaklarıyla savaşan **Malraux**, çağdaş isyanlarda neticeyi tayin edici gücün, zırhlı birlikler kadar, hava gücü olacağından emindir: Tanklar ve uçaklar, *'karşı tarafta'* ise, isyanın hiç şansı yok!

Malraux bunları, 1970'li yıllarda, **'Le Nouvel Observateur'** dergisine söylüyor; ilginç olan, **İspanyol Komünist Partisi'**nin iç savaş yıllarındaki ünlü **'La Passionaria'sı Dolores İbarruri'**nin, başka bir yerde, başka bir münasebetle onu doğrulaması:

"...silahlı çatışmayla başarıya ulaşmak şansı, çağdaş devletlerde çok azalmıştır. Ne kadar örgütlenirse örgütlensin, işçi sınıfının; geliştirilmiş iletişim olanakları, ulaşım olanakları, hareket yeteneği ve hızı son derece artmış, çağdaş profesyonel ordularla başetmesi olmayacak bir şeydir..."

Ernesto 'Che' Guevara'nın *'askeri'*, yüzyılın bir başka isyancısı **Regis Debray**, yazdığı eserlerde (Türkçede **'Che'nin Gerillası'**, Fransızcada **'La Critique des Armes'**) aynı *'tesbiti'* yapıp, benzer bir sonuca ulaşmıyor mu?

André Malraux'nun devrim anlayışına bu *'gerçekçi'* katkısının önemi, kim ne derse desin, son derece büyüktür.

Peki, itiraz eden yok mu buna? Olmaz olur mu, sürü sepet! Şimdi isterseniz, o *'hızlı'* itirazcılara, daha o zaman vermeye çalıştığım cevaba da şöyle bir göz atınız:

"...o hızlılardan birisi çıkar der ki, **Çin Devrimi, Yugoslav Devrimi, Vietnam devrimi** vs... *çağdaş değil mi? Son zamanlarda yapılmadı mı? Nasıl olur da böyle kestirip atabilirsiniz?.."*

"...bu soruya başka bir soruyla cevap verebiliriz. Anılan devrimlerin hepsi, aynı zamanda, işgalci bir saldırgana karşı yürütülmüş 'kurtuluş savaşları'*dır; ulusal ve örgütlü bir kapitalist iktidara karşı, başkaldırmalar değildir. Buna karşılık, silahlı eylemlerin en ateşli savunucuları olan* **Lâtin Amerika** *ülkelerinde,* 'komprador' *burjuvaziler dahi,* 'ulusallığı' *tartışılabilecek orduları ve polisleriyle, çoğu eylemlerin hakkından gelmişler;* **Debray** *gibi birini* **'Devrim İçinde Devrim'** *gibi kendi kitabını yerecek çizgiye getirebilmişlerdir..."* (*'Hangi Sol'*, 4. basım. Bilgi Yayınevi)

Malraux'nun *'gerçekçi'* perspektifi, *'silahlı eylemlerin'* zamanla neden dolayı ya yasadışı profesyonel suç ve kaçakçılık **mafia**'sına, ya da provokasyon çetelerine *'yozlaştığını'* açıklamıyor mu?

Attilâ İlhan
Ocak '97

BİRİNCİ KESİM

Gönülden Geçirmek

1. Gönülden Geçirmek

I

BÖLÜM BİR

Yaz gecesinde Madrid def gibi gerilmişti, sokaklarda silah yüklü kamyonların gürültüsünden geçilmiyordu. İşçi örgütleri, günlerden beri, kışlalara adam konduğunu, cephane kaçırıldığını, faşist ayaklanmasının eli kulağında olduğunu bildirip durmuyorlar mıydı, işte Fas elden gitmişti bile! Hükümet, gece saat bire doğru, halka nihayet silah dağıtılmasına karar verebildi; saat üçe doğru, sendikacı kartını her gösterene silah veriyorlardı. Geç bile kalınmıştı aslında: yarıgeceden saat ikiye kadar hayli iyimser giden taşra telefonları ufak ufak ağız değiştirmeye başlamışlardı.

Kuzey Garı'ndaki telefon santralından teker teker öteki garları arıyorlar. İşin başında, Demiryolu İşçileri Sendikası'nın sekreteri Ramos, bir de bu gecelik yanına yardımcı verilmiş olan Manuel. Önceleri, bağlantısı kesik Navarra sayılmazsa, cevap hep ya, "Hükümet duruma hâkimdir" oluyordu, ya da "Hükümetten emir bekleyen işçi örgütleri şehrin kontrolunu ellerinde tutmaktadır." Fakat durum değişmeye başlamıştı.

– Alo, Huesca?

– Kimsiniz?

– Madrid İşçi Komitesi.

– Sonunuz geldi boksoyları. Arriba Espana!

Duvarda raptiyelerle tutturulmuş, *Claridad*'ın (akşam yedide çıkan) özel baskısı. Altı sütun üzerine manşet: "Yoldaşlar, silah başına!.."

– Alo, Avila? Burası Gar, sizin orada ne var ne yok?

– Sıkıysa gel de gör alçak herif. Yaşasın Kral-İsa!

– Yakında yine görüşürüz. Salud!

Ramos'u acele bir yerden çağırmışlardı da.

Kuzeye çıkan bütün hatlar Saragossa, Burgos ve Valladolid'e doğru yöndeştiler.

– Alo, Saragossa? Gar İşçi Komitesi mi?

– Kurşuna dizdik onları. Yakında sizin de sıranız gelir. Arriba Espana!..– Alo, Tablada? Burası Kuzey-Madrid, ben sendika sorumlusu.

– Cezaevini arasana orospu çocuğu, seni de kulağından tuttuğumuz gibi oraya atacağız zaten.

– İyi ya, Alcala'da buluşalım, soldan ikinci kahvede.

Santraldakiler Ramos'un o kıvırcık ve hergele gangster suratına bakakaldılar.

– Alo, Burgos?

– Evet, buyurun. Karşınızda komutan.

Demek gar şefi filan yok. Ramos kapattı.

Telefonun biri çalıp duruyordu.

– Alo, Madrid? Kimsiniz?

– Demiryolu Ulaştırma Sendikası.

– Burası Miranda, haberiniz olsun şehri ve istasyonu ele geçirdik. Arriba Espana!..

– İyi ama Madrid bizde. Salud!

Bu durumda, Valladolid dışında, kuzeyden yardım beklemek boştu. Asturya tarafları kalıyordu bir.

– Alo, Oviedo? Kiminle konuşuyorum?

Ramos çekinir olmuştu bayağı.

– Gar sorumlusu.

– Ben sendika sekreteri Ramos. Durum nasıl sizin orada?

– Albay Aranda hükümeti tutuyor. Yalnız Valladolid'de işler karışıkmış: bizimkilere destek olsun diye üç bin maden işçisi yolluyoruz, silahlı.

– Ne zaman?

Ramos'un çevresinde bir dipçik takırtısı, cevabı işitemedi.

– Ne zaman diyorum?

– Hemen.

– Salud!

Ramos, Manuel'e, "Telefonla bu treni izle" dedi, Valladolid'i aradı.

– Alo Valladolid? Kiminle konuşuyorum?

– Gar sorumlusu.

– Nasıl gidiyor?

– Kışlalar elimizde. Oviedo'dan takviye bekliyoruz. Çabuk gelmesi için elinizden geleni yapın. Ama içiniz rahat olsun, bizim burası aksamaz. Sizin orada ne var ne yok?

Garın önü şarkı kıyamet. Ramos ne dediğini bile işitemiyordu.

Valladolid yeniden sordu:

– Nasıl?

– İyidir, iyidir.

– Asker başkaldırdı mı?

– Şimdilik hayır.

Valladolid kapadı.

Manuel, içinden zor çıkabildiği birtakım makas değiştirme hikâyelerinin, tozlu dosya, demir ve tren dumanı kokularının ortasında (kapı cehennem sıcağı geceye açıktı) Madrid'i arayan şehirleri ve durumlarını not etmekteydi. Dışarıdaki marşlar, dipçik patırtıları karşısındakileri durmak-

sızın tekrarlatmak zorunda bırakıyordu. (Faşistler aldırmıyordu ya, suratına kapatıveriyorlardı telefonu.) edindiği bilgiyi şebeke haritasına işliyordu sonra: Navarra ile bağlantı kesik. Biscaya Körfezi'nin bütün doğu kesimi, Bilbao, Santander, San Sebastian, Hükümetten yana. Yalnız Miranda bağlantısı yok. Ötede Asturya yakası, Valladolid de Hükümeti tutuyor.

Ardsız aralıksız telefon zilleri.

– Alo, burası Segovia. Kimsiniz?

Manuel, "Öyle ya ben kimim?" dercesine Ramos'a bakarak:

– Sendika sorumlusu, dedi.

– Yakında keseriz seni onlardan.

– Öyle mi, kimse farketmez. Salud!

Faşistlerin elindeki garlar artık kendiliklerinden onları aramaya başlamışlardı: Sarracin, Lerma, Aranda del Duero, Sepulveda, yeniden Burgos. Tehditlerin çeşidi, Burgos'tan Sierra'ya, yardım trenlerinden çok daha çabuk iniyordu.

– Burası İçişleri Bakanlığı. Orası Kuzey Santralı değil mi? Sivil muhafızlarla hücum kıtalarının Hükümetten yana olduklarını bütün istasyonlara bildiriniz.

– Burası Güney Madrid. Kuzeyde durum nasıl Ramos?

– Miranda onlarda gibi, aşağısı fena değil. Üç bin maden işçisi Valladolid'e iniyor, destek olmak için. Sizde ne var ne yok?

– Sevilla ve Grenda garları onlarda. Gerisi bizim.

– Cordoba?

– Belli değil: garı ele geçiriyorlar, bakıyorsun varoşlarda savaşılıyor. Triana'da zorlu temizlik yapmışlar. Penarroya'da da. Ama Valladolid üstüne dediklerin şaşkına çevirdi beni. Onların elinde değil mi Valladolid?

Ramos başka bir telefona geçerek aradı:

– Alo, Valladolid? Kimsiniz?

– Gar sorumlusu.

– Off be!.. Faşistler sizin orayı ele geçirmiş diye duyduk da.

– Aslı yok. Her şey yolunda. Sizde nasıl gidiyor? Askerler ayaklandı mı?

– Yoo!..

– Alo, Kuzey Madrid? Kiminle konuşuyoruz?

– Demiryolu Sendikası sorumlusuyla.

– Burası Tablada, bizi mi aradınız?

– Aradık aramasına, birisi çıktı, hapisteler mi, kurşuna dizildiler mi ne dedi.

– Çıktık hapisten, faşistleri koyduk yerimize. Salud!

– Burası Halkocağı. Bize bağlı bütün istasyonlara, Hükümetin, Barcelona'da, Murcia'da, Valencia'da, Malaga'da, bütün Estramadura ve Levante çevresinde, milis kuvvetlerine dayanarak, duruma hâkim olduğunu bildiriniz.

– Alo, burası Tordesillas. Kiminle konuşuyoruz?

– Madrid İşçi Komitesi.

– Allah belam versin e mi? Sana benzer alçakları kurşuna dizdik bile. Ariba Espana!..

Medina del Campo'da aynı şey. Bu duruma göre kuzeyle bağlantı kurmakta faydalanılabilecek tek hat, Valladolid hattı.

– Alo, Leon? Kim konuşuyor?

– Sendika sorumlusu. Salud.

– Burası Kuzey Madrid. Oviedo madencilerini götüren tren geçti mi sizin oradan?

– Geçti.

– Biliyor musun şimdi nerede olduğunu?

– Bilmem, Mayorga dolaylarında olmalı.

Dışarıda, Madrid sokaklarında, ardı arkası kesilmeyen marşlar, dipçik takırtıları.

– Alo, Mayorga? Burası Madrid, kim konuşuyor?

– Siz kimsiniz?

– Madrid İşçi Komitesi.

Kapadılar. Peki, ya tren?

– Alo, Valladolid? Madenciler yetişinceye kadar dayanabilecek misiniz?

– Elbette dayanacağız.

– Mayorga cevap vermiyor ama.

– Vermesin varsın.

– Alo, Madrid? Burası Oviedo. Aranda şimdi baş kaldırdı. Dövüşüyoruz.

– Madencilerin treni nerede yahu?

– Leon'la Mayorga arasında.

– Aman bağlantıyı kaybetmeyin!

Manuel konuşuyor, Ramos başında bekliyordu.

– Alo, Mayorga? Burası Madrid.

– Kimsin?

– İşçi Komitesi. Siz kimsiniz?

– İspanyol Falanjı Takım Komutanı. Treniniz geçti, budalalar, geçti ama, Valladolid'e kadar bütün istasyonlar elimizde; geceyarısmdan beri Valladolid de bizim. Gelsin bakalım madencileriniz, elde mitralyöz, bekliyoruz. Aranda başından attı onları, anladınız mı? Yakında görüşürüz.

– Yakında ne demek, hemen!

Manuel, Mayorga ile Valladolid arasındaki bütün istasyonları birbiri ardınca aradı.

– Alo, Sepulvada mı? Burası Kuzey Madrid, İşçi Komitesi.

– Treniniz geçti, enayiler, önümüzdeki hafta hepinizi doğrayınca göreceksiniz ananızın şeyinizi.

– Yok canım, Salud!

Haberleşmenin ardı arkası alınmıyordu.

– Alo Madrid? Alo, alo, Madrid mi? Burası Navalperal del Pinares. İstasyon. Şehri yeniden ele geçirdik. Faşistler, evet, delikte: silahları alındı. Haberiniz olsun, şehir kendilerinde mi değil mi diye her beş dakikada bir telefon edip duruyorlar. Alo, alo...

Ramos: – Her yana, dedi, yalan yanlış haberler yaymalı.

– Kontrol ederler.

– Etsinler, yine de ortalık karışır ya!..

– Alo, Kuzey Madrid, burası U.G.T. Kiminle konuşuyorum?

– Ramos.

– Burada bir söylenti var, güya bir tren dolusu faşist, hem de en yeni silahlarla Burgos'a inmişler. Kulağına çalındı mı?

– Aslı olsa, çalınması gerekti. Sierra'ya kadar bütün istasyonlar elimizde ama, yine de tedbiri elden bırakmamalı. Bir dakika...

"Manuel, arasana Sierra'yı."

Manuel arka arkaya bütün istasyonları yokladı; elinde bir cetvel, bir yandan da tempo tutuyor gibiydi. Bütün Sierra boydan boya onlardan yanaydı. Posta santralına sordu, aynı şeyi söylediler. Sierra'nın aşağısında ya bir işe kalkışmamışlardı faşistler, ya da yenilmişlerdi.

Kuzeyin yarısı ellerindeydi ama. Navarra'da, eski Madrid Emniyet Müdürü Mola ve her zaman olduğu gibi ordunun dörtte üçü, Hükümete karşı. Hükümetin yanında halk, hücum kıtaları, belki de sivil muhafızlar.

– Burası U.G.T. Ramos, sen misin?

– Evet.

– Trenden ne haber?

Ramos özetledi. Sonra da o sordu:

– Genel durum ne gösteriyor?

– İyi, çok iyi. Savunma Bakanlığı'na kulak asmayacaksın ama. Saat altıda tamam, dediler, her şey bitti. Kazın ayağı öyle değil, dedik. Onlara bakarsan milislerde iş yok. Ama kimse aldırmıyor dediklerine. Millet sokaklarda şarkı kıyamet, sesini zar zor işitiyorum.

Gar çevresinde söylenen marşlar, Ramos'un kulaklıkta işittiklerine karışıyor.

Harekâta besbelli her yanda aynı saatte başlanmıştı ama, etkisi, ilerleyen bir ordunun aralıksız yaklaşması gibi oldu: Faşistler her seferinde Madrid'e gittikçe daha yakın istasyonları ele geçirmekteydiler; fakat hava birkaç haftadır zaten öylesine gergin, halk silahsız bir baskına uğrayacağından öylesine kaygılıydı ki, bu savaş gecesi bir yerde büyük bir kurtuluşu andırıyordu.

Ramos: – Senin kayaklı araba hâlâ burada mı? diye sordu.

– Evet.

Santralı gar sorumlularından birine bırakıp çıktılar. Birkaç ay önce Sierra'da kayak yapmaya giderim diye, Manuel, kelepir bir araba düşürüp almıştı. Pazarları propaganda için kullanıyordu Ramos. Bu gece onu yine Komünist Partisi'nin emrine vermişti Manuel, kendisi de bir kere daha arkadaşı Ramos'la birlikte çalışıyordu.

Ramos: – Yeniden 1934'e başlamak var mı hayatta, dedi. Hadi bir koşu Tetuan de las Victorias'a atalım kendimizi.

– Neresi bu?

– Cuatro Caminos.

Üç yüz metre kadar ya gitmiş ya gitmemişlerdi, ilk kontrol devriyesince durduruldular.

– Kâğıtlarınız?

Kâğıt dedikleri sendika kartıydı. Manuel Komünist Partisi üyelik kartını üstünde taşımıyordu artık. Film stüdyolarında çalıştığından (ses mühendisiydi o) hafif Montparnasse üzerine giyinişinin kendisini kılıkça burjuvalıktan çıkardığını sanmaktaydı. Düzgün, biraz yüklüce ve koyu esmer suratında işçiye benzer yanı, olsa olsa, okkalı kaşlarıydı. Zaten milisler ona şöyle baktı bakmadı, Ramos'un güleç ve kıvırcık yüzünü tanıdılar. Araba havada sıkılı yumruklar, omuz sıvazlamaları ve *salud*'lar arasında yeniden yola düştü. İçi dışı kardeşlikti gecenin, diyecek yoktu doğrusu!

Oysa şu son haftalarda sağcı sosyalistlerle solcu sosyalistler az buz çatışmamış, bir Prieto Kabinesi'nin olasılığına Caballero az karşı çıkmamıştı... İkinci yoklama sırasında F.A.İ.'li işçilerin, yakaladıkları "şüpheli bir şahsı", "ezelî rakipleri" U.G.T.'li işçilere teslim ettiklerini gördüler. Gidişat iyi diye düşündü Ramos. Silah dağıtımı anlaşılan henüz bitmemişti: tepeleme tüfek yığılı bir kamyon geçiyordu, durdu.

Ramos: – Hâle bak, dedi, sanki postal yüklü.

Gerçekten tüfeklerin yalnız dibçik tabanları görülmekteydi:

Manuel: – Sahi yahu, dedi, sanki postal.

– O ne biçim konuşmak öyle?

– Sorma, yemekte dişimin biri kırıldı, dilimi oradan ayıramıyorum. Faşizm düşmanlığı filan takmıyor.

– Neymiş bu dişini kıran yemek?

– Çatalı ısırdım da!

Birtakım insan gölgeleri, kibritler gibi sımsıkı dizili, karanlıkta bekleşenlerin dırlanmasına aldırmaksızın, dağıtılan tüfekleri alır almaz önce öpüyorlardı. Ortalıkta, etekleri mermi dolu kadınlar.

Birinin: – Geç bile kaldılar, dediği duyuldu. Tepemize binsinler diye bekleye bekleye bir hâl olduk.

– Kendi payıma, Hükümet bizi gözden çıkardı sanmıştım ben.

– Boş ver, şimdi anlayacaklar dünya kaç köşeymiş, it sürüsü!

– Bu gece, Madrid'de...

Her beş yüz metrede bir, yeniden yoklama: şehirde mitralyözlü faşist arabaları dolaşıyormuş da. Sonra yeniden havada sıkılı yumruklar, aynı kardeşçe yakınlık. Bir de durup durup tüfeklerini kurcalamaktan vazgeçemeyen nöbetçilerin o garip merakları. Yüzyıldan beri tüfek yüzü görmemişler ki...

Varır varmaz Ramos cıgarasını attı ve ayağıyla ezdi.

– Sen de söndür.

Çarçabuk kayboldu, on dakika sonra ardına üç kişi eklemiş olarak yeniden meydana çıktı: hepsinin elinde, sicimle bağlanmış, gazete kâğıdından paketler.

Manuel kaygısızca yeni bir cıgara yakacak oldu, Ramos hiç bozmadan:

– Dinamit bunlar, dedi. Cıgara içmekten vazgeç.

Öbürleri paketlerin yarısını şoför yerine, yarısını arkaya yerleştirerek eve döndüler. Manuel cıgarasını atmadan, ayağıyla ucunu ezmek için arabadan çıkmıştı. Ters ters Ramos'a baktı.

– Ee, dedi Ramos, ne bakıyorsun öyle?

– Canımı sıkıyorsun, Ramos.

– Anladık. Hadi şimdi yola.

– İlle benim araba mı olacak yahu? Başka bir arabayı da sürebilirim ben.

– Bana bak, Avila'nınkinden başlayıp bütün köprüleri atacağız, anladın mı? Dinamit, gerekli olduğu yere kadar Peguerinos, vs.. kaçak götürülecek. Şimdi açıktan iki saat kaybetmenin âlemi var mı? Şu arabanın, bizi hiç olmazsa yolda bırakmayacağını biliyoruz.

Manuel, hüzünlü, baş eğdi: – Peki, dedi.

Aslında arabanın kendisi o gösterişli kayakları kadar gözünde yoktu. Yeniden yola düştüler: Manuel önde; Ramos, göbeğinin altında sıkı sıkı tuttuğu bir paket el bombasıyla, arkada. Manuel, arabasına yabancılaştığının birdenbire farkına vardı. Artık araba maraba yoktu ortada, yalnız karmakarışık ve sınırsız bir umutla yüklü bu gece vardı, içi sıra yeryüzünde herkese yapacak bir iş düşen bu gece. Ramos, uzaklardaki bir trampeti kalbinin gümbürtüsü gibi işitiyordu.

Her beş dakikada bir yoklama için durduruldular.

Çokluk okuması olmayan milisler, Ramos'u tanır tanı-

maz, ikisinin de omuzlarına dostça vuruyor, hele onun "Cıgaraları söndürün ulan!" diye böğürdüğünü işitip arabayı paketlerle yüklü görünce sevinçten tepinmeye başlıyorlardı. Asturya taraflarının dinamit oldum olası destanlaşmış silahıydı da, ondan.

Sonra yeniden yol.

Alcala'da Manuel hızlandı. Zaten bütün arabalar saatte seksenle gidiyorlardı bu gece. Sağından, silahlı işçilerle yüklü bir F.A.İ. kamyonu ansızın sollamaz mı? Manuel sıyrılmayı denedi, olmadı. Kuş gibi hafif arabasıyla yerden kesildiğini hissederek, "Tamam," diye düşündü, "sonumuz geldi."

Sonra – bereket versin kaldırımın üstünde – kestaneler gibi takır takır yuvarlanan dinamit paketleri arasında, yüzü koyun yerde buldu kendini. Burnundan akan kan çenesinin altında birikmiş, elektrik ışığından parlıyordu; hiçbir yanı acımıyordu, burnu kanıyordu sadece, hepsi o kadar. O ara Ramos'un, "Aman cıgara içmeyin arkadaşlar!" diye bağırdığını işitti, o da öyle bağırarak nihayet başını çevirdi ve dostunun hâlini gördü: bacakları gönye, kıvırcık saçları suratına inmiş, sıkı sıkı göbeğine bastırmış el bombalarını, çevresinde de paketlere ilişmeyi göze alamadan dört dönen bir takım silahlılar. Ortada bir yerde Ramos'un cıgarası (arkada yalnızdı ya, fazladan bir cıgara daha içmek için bundan faydalanayım demiş) tek başına tütüp duruyordu. Manuel ayağı ile söndürdü. Ramos paketleri duvarın dibine yağdırmaya başlamıştı bile. Kayaklı arabaya gelince, hiç sözünü etmemek daha iyi.

Yakınlarda bir hoparlör avaz avaz, *"İsyancı birlikler Barcelona'nın merkezine yürüyorlar,"* diye bağırmaktaydı. *"Hükümet duruma hâkimdir."*

Manuel paketleri toplayanlara yardıma gitti. Her zaman durduğu yerde duramayan Ramos'un hiç istifini bozmadığını görünce:

– Ne duruyorsun, dedi, hadi yardım etsene!

"Alo! İsyancı birlikler Barcelona'nın merkezine yürüyorlar."

– Edemem. Kolumu oynatamıyorum, bertilmiş galiba, şimdi geçer. İşe yarar ilk arabayı durdurup yolumuza devam edelim.

BÖLÜM İKİ

Barcelona'da, püfür püfür sulanmış yer serinlikleri arasında, çabuk yaz şafağı söküyordu. İberik Anarşist Federasyonu'ndan ve Ulaştırma Sendikası'ndan Sils, öteki adı Negüs, kocaman ve bomboş caddenin karşısında bütün gece açık kalmış o daracık kahvede arkadaşlarına tabanca dağıtmaktaydı.

Başkaldırmış birlikler yakınlarına gelmişti.

Her kafadan bir ses çıkıyordu.

– İyi ama, buradaki birlikler ne yapacak?

– Ne mi yapacak, anamızı belleyecekler, şaşarım aklma.

– Subaylar daha dün Companys'e bağlılık andı içmedi mi?

– Radyoyu dinle, radyoyu, cevap onda.

Daracık salonun nihayetindeki ufak radyo artık her beş dakikada bir tekrarlıyordu:

"İsyancı birlikler Barcelona'nın merkezine doğru..."

– Hükümet silah dağıtıyor mu?

– Hayır.

– Dün, bizim F.A.İ.'den iki arkadaş, silahlı dolaşıyorlar diye tutuklandılar. Kurtarmak için Durruti ve Dilver'i çağırmak gerekti.

– *Tranquilidad*'da* ne diyorlar? Alabilecekler miymiş silahları, yoksa hayır mı?

(*) Anarşistlerin toplandığı kahve.

– Hayır gibi.

– Ya tabancalar?

Negüs bir yandan dağıtadursun, bir yandan da:

– Bunları, diyordu, sayın faşist subaylar istemeyerek de olsa anarşist omuzdaşlarının emrine verdiler. Sakalım var ya, sözüm de dinleniyor.

Geceleyin iki dostunu, birkaç da kafadarı yanına almış, iki savaş gemisinin subay gazinosunu soymuştu. Hâlâ gemilere çıkabilmek için giydiği mavi makinist tulumuylaydı. Son tabancayı birine uzatırken:

– Sıra, dedi, keseleri birleştirmekte şimdi: ilk açık bulacağımız silahçıdan mermi almamız lazım. Elimizdekiler, adam başına yirmi beş, yetmez bize.

"İsyancı birlikler Barcelona'nın merkezine doğru..."

– Bugün açık silahçı olur mu hiç, Pazar yahu.

– Uzun ettin. Açık olmazsa biz açarız.

"Şimdi dağılın, herkes gidip eşini dostunu toplasın ve alıp getirsin."

Altı kişi kalıyor. Öbürleri gidiyorlar.

Komuta eden Negüs ya, sendikadaki görevi yüzünden değil bu. Beş yıl hapis yatmasından; bir grev sonunda Barcelona Tramvay Kumpanyası dört yüz işçisini kovunca, bir gece, bir düzine arkadaşının da yardımıyla, Tibidabo tepesindeki depoda tramvayları ateşe verip frenlerini çözerek, alev alev, şehrin ta ortasına kadar otomobil klaksonları arasında salıvermesinden. Sonraki daha az önemli baltalamalarından da, iki yılı var.

Hepsinin yüreğinde yarın şafakta ne olacağı kaygısı, sabahın alaca karanlığına çıktılar. Sokak başlarında kahveden ilk çıkanların toplayıp getirdikleri gruplar görülüyordu. Digonal'a vardılar ki birlikler doğan günün içinden üstlerine üstlerine çıkıyor.

Ayak sesleri durdu, bir silah cayırtısı kapladı bulvarı, baş-

larında subaylarıyla Pedralbes Kışlası'nın askerleri, Barcelona'nın en büyük caddesinden dosdoğru şehrin merkezine ilerliyorlardı.

Anarşistler dikine ilk sokaklardan birinde sipere girdiler. Negüs'le öbür ikisi geri döndü.

İlk görmüyorlardı bu subayları onlar. Asturya'daki otuz bin hükümlüyü tutuklayanlar da, 1933'de Saragossa'daki köylü ayaklanmasının kırılmasını sağlayanlar da hep aynı subaylardı. Cizvitlerin emlakine el koyma kararı, bir yüzyıl içinde altı defa alınmış, onların yüzünden altı defasında da uygulanamamıştı. Negüs'gilleri toprağından kovanlar da bunlar değil miydi? Katalan yasası, işlenmeyen bağları sahipsiz saymıyor mu, bunlar, floksera vurunca, bütün hastalıklı bağları işlenmiyor diye sahipsiz sayıvermişler; ortakçılarını, elleriyle diktikleri, yirmi yıl mıdır, elli yıl mıdır, bunca zamandır üzümünü devşirdikleri bağlarından çıkarıp atmışlardı. Yerlerine koyduklarının bağlarda hiçbir emeği olmadığından fiyatları da ona göre ucuz olmuş, Allah bilir, yine bir faşist subaylarca ödenmişti.

Şimdi, önü sıra öncü devriyesi çıkarmış birliği, çepçevre kuşatarak ilerliyorlardı; her dirsekte, devriyeler sokaklara derinlemesine bir ateş açmadan geçmiyordu. Sokak lambaları henüz sönmemişti. Neon reklamları şafaktakine göre daha soluk bir parıltıyla fakat yine de ışıldıyordu. Negüs arkadaşlarının yanına döndü.

– Bizi görmemiş olamazlar. İyisi mi dolaşıp daha yukarıdan bir yerden ansızın tepelerine binelim.

Koştular, ayaklarında sandal olduğundan çıt çıkmadı. Diagonal'a dikey bir sokağın kapı aralarında pusuya yattılar. Zengin bir sokaktı bu, güzel ve içerlek kapılarla süslü. Bulvardaki bütün ağaçlar kuş demetleriyle yüklüydü. İçlerinden hangisi karşısına baksa, yolun öte yanında, elinde tabancasıyla, taş kesilmiş bir arkadaşını görmekteydi.

Git git, düzenli ayak sesleriyle doldu boş sokak. Anarşistin biri vurularak düştü. Besbelli pencerelerden ateş ettiler ama, hangisinden? Üstelik askerlerle aralarında elli metre ya kalmış ya kalmamıştı. Ammada çapraza düşmüşlerdi ha! Kapılar karşı pencerelerden ayna gibi görülüyordu. Askerin ayak sesleriyle gittikçe dolan sokakta, kapı sundurmaları altında donakalmış anarşistler, penceredekilerin lunaparkta hedefe atar gibi rahat rahat ateş ederek, kendilerini vurmasını bekliyorlardı.

Öncü devriyenin yaylım ateşi. Mermiler bir çekirge sürüsü gibi patır patır geçtiler. Devriye oyalanmadı, yürüdü. Fakat birliğin kendisi sokağın önünden geçerken bütün kapılardan bir cayırtıdır koptu.

Anarşistler pek de boşa atmazlardı hani.

Subaylar "İleri!" diye bağırdılar: bu sokağa doğru değil ama, şehrin merkezine doğru ileri; her şeyin bir sırası vardı çünkü. Gizlendiği anıt bozması kapının süsleri arasından Negüs askerlerin ancak palaskalarından aşağısını görebiliyordu: tek silah görünmüyordu ortalıkta, besbelli omuzlamışlar, hem geçiyor hem de ateş ediyorlardı. Ayrıca bir sürü sivil pantolon da koşuştuğuna göre faşist militanlar da onlarla beraberdi.

Ardçı devriyeler de geçtiler, ayak sesleri hafifledi.

Negüs topladı adamlarını, başka bir sokağa götürüp durdu. Etkili olamıyorlardı bu yaptıklarıyla. Asıl çatışma şehrin merkezinde, herhalde Katalonya Alanı'nda geçecekti. Orada askerleri arkadan bastırmalıydı ama, nasıl?

İlk rastladıkları alanda birlik bir manga bırakmıştı. Pek de akıllıca sayılmazdı ya!.. Ortalarında bir de hafif makinalı.

İşçinin biri, elinde tabanca, koşarak geçti.

– Halka silah dağıtıyorlar!

Negüs'de bir merak: – Bize de var mı?

– Allah Allah, ne dedik sana, halka silah dağıtıyorlar!

– Anarşistlere de veriyorlar mı?

Öteki soruyu askıda bıraktı, çekti gitti.

Negüs aradı bir kahve buldu oralarda, anarşist gazetesine telefonla durumu sordu: Evet, halka silah dağıtılmaktaydı gerçekten, fakat anarşistlere şu ana kadar hepsi hepsi altmış revolver verilmişti. "İyisi mi kendi göbeğini kendin kes, git savaş gemilerinden tabanca yürüt."

Sabah sabah, uğuldayan bir fabrika düdüğü. Sanki herkesin günlük yaşantısıyla haşir neşir olduğu günlerden biri. Negüs'ün ve arkadaşlarının bu düdükleri işiterek, kurşunî ve kirli sarı duvarlar boyunca telaşlı telaşlı yürüdükleri günlerden biri. O bitmez tükenmez duvarlar boyunca. Sanki aynı şafak, tramvay tellerinde yanık unutulmuş gibi asılıya benzer aynı elektrik ışıkları. Her şey aynı. Sonra bir düdük daha. On. Yirmi.

Yüz.

Bütün grup yolun ortasında taş kesilmiş, kalakalmıştı. İçlerinden hiçbirisi beş fabrika düdüğünden fazlasını bir arada işittiğini hatırlamıyordu. Eski İspanya'nın başı dertte şehirleri bütün kilise çanlarının uğultusuyla nasıl sarsılırdıysa, yaylım ateşlerine Barcelona işçileri, öyle, fabrika düdüklerinin ağulu solumasıyla karşılık veriyordu şimdi. Ardında silahlı iki kişiyle, şehrin merkezine seğirten biri:

– Puig, diye bağırdı. Katalonya Alam'nda.

Negüs'ün yanındakilerden birisi:

– Ben, dedi, onu hastahanede sanıyordum. Çıkmış mı?

Bir ağızdan uluyup duran fabrika düdükleri yola çıkan bir geminin iç karartan merhabası olmaktan çoktan çıkmış, baş kaldırmış bir donanmanın gürültü kıyamet demir alışına dönmüştü. Negüs, bir hafif makinalıya baktı, bir başındaki mangaya:

– Biz, dedi, silah dağıtımını kendi başımıza halledeceğiz.

Kara sakalıyla bıyıkları arasından dişleri az öne çıkmış,

kuduz gibi gülümsüyordu. İşçilerin el koyduğu fabrikalardan, bazan çabuk çabuk, bazan uzun uzun yükselen ulumalar, evleri, sokakları, gökyüzünü ve dağlara varıncaya kadar bütün körfezi kaplamıştı.

* * *

Öbürleri gibi, Pare Kışlası'ndaki birlikler de şehrin merkezine doğru yürümekteydiler.

Puig, sırtında siyah bir kazak, yanında üç yüz adam, bir alanı tutmuştu: en kısaları ve en enlileriydi bu üç yüz kişinin. Hepsi anarşist değillerdi, yüzden fazlasının elinde Hükümetin dağıttığı tüfekler olduğuna göre. Bilmeyenler, bilenlere nasıl kullanacaklarını soruyorlardı. Puig, "Aramızda senin benim yok," diyerek, tüfekleri, herkesin rızasıyla en iyi atıcılara paylaştırdı.

En büyük caddeden geleceklerdi ya askerler, o da bütün karşı sokaklara yerleştirdi adamlarını. O arada Negüs, elinde hafif makinalı, adamlarıyla çıkageldi; fakat, ondan başka hafif makinalı kullanmasını bilen kimse yoktu. Ses soluk kesilmişti ortalıkta, ne sandallı milislerin koşuşması duyuluyordu, ne tramvaylar; uzakta olduklarından askerlerin ayak sesleri bile işitilmiyordu. Fabrika düdükleri susar susmaz gelmiş Barcelona'nın üstüne sanki bir tuzak sessizliği çökmüştü.

Askerlerin – çoğu sivil pantolonlu – ilk sırası, sokaklardan birine ateş açarak, vurulup dökülüşen bir güvercin sürüsü altında, savaş düzenine yayıldı. İkinci sıra başka bir sokağa ateş açarak aynı şeyi yaptı. Mevziye girmiş Puig'in adamları da ateş ediyorlardı ama, Negüs'ünkilerin yaptığı gibi herhangi bir sokak parçasına değil, atışlarını ayarlayarak yapıyorlardı bu işi: Alan pek büyük olmadığından askerlerin ilk sırası koşar adım uzaklaşayım dedi ama bu sefer Negüs'ün hafif makinalısının altına düştü, nasıl bir dal-

ga, getirdiği çakılları bırakıp çekilirse, arkasında, öyle uzanmış, ya da tortop olmuş bir yaralı zinciri bırakarak, her şeyi silip süpüren bir ateş sağanağı içinde, geldiği yere, caddeye çekildi.

Olimpiyatlar için gelmiş yabancı sporcular, cıvardaki otellerinin pencerelerine üşüşmüş, don gömlek seyir bakıyorlardı: bir alkıştır kopardılar. (Ama kime, sivillere mi yoksa askerlere mi?) Yeniden bir fabrika düdüğü bir gemi gibi uğuldadı.

İşçiler, askerlerin ardına düşmüş, kovalıyorlardı. Puig, kısacık kollarını sallayarak, "Dönün yerlerinize!" diye bar bar bağırıyordu ama işiten kim?

Bir dakika geçti geçmedi, bu işe kalkışanların yarısından çoğu yerde yatıyordu. Beş dakika önceki durum tersine dönmüştü şimdi: askerler caddedeki kapı sundurmaları altında mevziye girmişlerdi, işçilerse açıkta. Sonuç, alanın öte yanında haki yaralı ve ölüler, bu yanında mavi ya da koyu renklileri, ikisinin arasında bir sürü ölü güvercin, hepsinin üstündeyse, o tatil güneşinde yeniden ulumaya başlayan, bir ağızdan yirmi fabrika düdüğüydü.

Alanda epeyce yaralı bırakmışlardı ama, gittikçe kalabalıklaşan Puig'in adamları, sağdan soldan atılan silahların serseri patırtısı ve fabrika düdüklerinin can çekişmesi arasında askerleri iyice hırpaladılar. Öyle ki sonunda birlikler, Halk Cephesi savaşçıları caddeye paralel sokaklardan yetişip de bir barikat arkasında gerilerini keser korkusundan, koşar adım geri çekildiler.

Kışlanın kapıları bir demir tangırtısıyla üstlerine kapandı.

– Puig mi?

– Evet, benim. Ne var?

Aralıksız yeni yeni savaşçılar geliyordu. Sivil muhafızlar ve hücum kıtaları merkezde savaştığı, komünistlerse Barcelona'da sayıca az olduğu için, anarşist liderleri ister istemez

savaşın da liderleri olmuşlardı. Puig, *Soldarité Ouvriere*'e yazmıyordu ya, o kadar çok tanınmamıştı. Fakat Saragossa'lı çocuklara yardım kampanyasını onun örgütlediğini bilirdi herkes, hattâ anarşist olmayanlar, F.A.I.'nin şefleriyle uğraşmaktansa onunla iş görmeyi yeğlerdi. (1934 baharında, Durruti'nin yönetiminde Saragossa'lı işçiler, beş hafta, İspanya'nın İspanya olalı görmediği en büyük grevi yapmışlardı. Ödenek mödenek istemiyorlardı, işçiler arası dayanışmanın çocukları yararına işlemesini dilediler yalnız, belki yüz bini aşkın insan *Solidaridad*'a yiyecek ve para yağdırdı; Puig, hem bunları dakikasında üleştirmişti, hem de çarçabuk bir kamyon kervanı derlemiş. Saragossa'lı işçilerin çocuklarını yüklediği gibi Barcelona'ya getirmişti.) Bu kadarla kalsa iyi, anarşistler arasında aidat ödeme âdeti yok ya, grevcilere ve Anarşist Kitabevi'ne yardım olsun diye, Puig de Durruli gibi, bütün öteki *Solidaridad* grubu üyeleri gibi, gözünü kırpmadan İspanya Bankası'nın altınlarını taşıyan kamyonların bir zamanlar önünü kesmiş, altınlara el koymuştu. Onun yalnız serüvenci yaşantısını bilen birisi, sabahtan beri aralıksız gülümseyen, ufarak ve tıknaz, çengel burunlu ve dalgacı bakışlı bu çetin cevizi görse, şaşırırdı herhalde; doğrusu ya, yaşantısına yakışır üstündeki tek şey, sırtındaki siyah kazaktı.

Sayısı gittikçe çoğalan, yavaş yavaş barikatlar da kurmaya başlayan adamlarının üçte biriyle, hafif makinalıyı orada bıraktı. Yeni gelenlerden birisi makinalı kullanmasını biliyordu. Halktan yana geçen askerlerden olacaktı bu. Zira yanlışlık korkusuyla ceketlerini atmış, ama miğferleri başında, epeyce asker geçiyordu bu tarafa. Dediklerine bakılırsa, faşist subaylar sabah onlara ikişer bardak rom dağıtmış, sonra da bir komünist komplosunu bastırmaya gideceklerini söylemişlerdi.

Puig yanındakilerle Katalonya Alanı'na gitti. Önce şehrin

merkezindeki isyancıları ezmek, sonra da kışlalara yürümek niyetindeydiler.

Alana geldiler. Tam karşılarında ananastan bozma kulesi ve mitralyözleriyle Colon Oteli yükseliyordu. Öbürleriyle bağlantısı kesilmiş olan Pedralbes Kışlası'nın birlikleri üç ana binayı işgal etmişlerdi: Karşıda otel, sağda telefon santralı, solda Eldorado. Askerler çarpışmıyorlardı artık, ama mitralyözler subayların, yarı bellerine kadar tebdil faşistlerin ve on beş günlük "askerler"in alanı elde tutmasına yetiyordu.

Alanın ortasındaki yüksekçe parkı, otuz kadar işçi, çevresindeki ağaçlardan faydalanmayı deneyerek bir koşu geçmeye kalkıştılar; mitralyözler göz açtırmayınca, tesbih taneleri gibi sapır sapır dökülüştüler. Ürküp nedense kaçmadan epeyce yüksekte dört dönüyorlardı güvercinler; gölgeleri, yıkılmış vücutların, hele tüfeğini hâlâ başının üzerinde tutarak can çekişen birinin üstünden bir gelip, bir geçiyordu.

Puig'in çevresinde bütün solcu partilerin armaları farkediliyordu. Alana binlerce adam yığılmıştı.

Liberaller, U.G.T'nin ve C.N.T'nin üyeleri, anarşistler, cumhuriyetçiler, sendikacılar ve sosyalistler ilk defa olarak elele vermiş, omuz omuza düşman mitralyözlerine karşı koşuyorlardı. Asturya'lı hükümlülerin affını elde edebilmek için anarşistler ilk defa olarak oylamaya katılmıştı. Barcelona'nın böyle birleşivermesi de, Puig'in hanidir dip saklanıp nihayet dalgalanabilen kırmızı siyah bayrağın çekildiği yerde kalacağını umması da, işin içine Asturyalı kanı karışmasındandı.

Koltuğunun altına bir horoz sıkıştırmış koşturan bir sakallı:

– Parc Kışlası'ndakiler, diye bağırdı, kışlalarına döndüler.

Bir başkası: – Goded, dedi, Balear adalarından gelmiş.

Faşist generallerin en iyilerinden birisiydi bu Goded.

Kaportasında İspanya beyazı U.H.P yazılı bir otomobil geçti; küçük alandaki levhaları aklından geçiren Puig, bir an, "Bu da," diye düşündü, "bizim reklamımız."

Gözü kara, başka bir takım adamlar, en az iki mitralyöz yuvasının ateşi altında, balkonları, kapı sundurmalarını siper alarak duvarlar boyunca sızmayı denemekteydiler. Puig, boğazı üst üste üç paket cıgara içmiş gibi kuru ve acı, birbiri ardınca onların vurulup vurulup nasıl düştüklerini görüyordu.

İlerliyordular, çünkü ateşe karşı gitmek isyan geleneklerinden sayılırdı; otelin önünde duraklasalar, oracıkta, yuvarlak kahve masalarının kalabalık ettiği şu kaldırımın üstünde güneşe karşı delik deşik olurlardı. Kahramanlığı öykünen kahramanlıktan iş çıkmaz. Gerçi Puig gözü kara adamları, hele bu vurulanları seviyordu. İçinden kan gidiyordu üstelik. Devletin altınını ele geçirmek için üç beş sivil muhafızla dövüşmenin Colon Oteli'ni zaptetmek demek olmadığının da farkındaydı, fakat saldıranların bu işi ne belirli hedeflere karşı ne de düzenleşik olarak yaptıklarını anlamasına önceki ufacık tecrübesi fazlasıyla yetiyordu.

Parkı çepçevre kucaklayan adamakıllı geniş bulvarın asfaltında mermiler böcekler gibi vızır vızır sıçramaktaydılar. Pencere dersen sürüsüne bereket! Puig, otelinkileri saydı; yüzden fazla. Çatıdaki koskoca reklam yazısının "O"ları içinde mitralyözler yuvalanmış gibisine de gelmedi değil, hani: cO1On.

– Puig?

– Ne var?

Bu, handiyse ters cevap verdiği dazlak kafalı, ufacık bıyığına kır düşmüş bir adamdı. Besbelli emir almaya gelmişti ondan, fakat en içindeki en aklıbaşında Puig emir vermek istemiyordu.

– Başlıyor muyuz?

– Bekle!

Ufak ufak gruplar alanda hâlâ ilerlemeye çalışıp duruyorlardı. Puig adamlarına bekleyin, demişti, güvenirlerdi ona: bekliyorlardı, ama neyi?

Cortes Sokağı'ndan yeni bir grup (kolalı yakada, hattâ fötr şapkalı memurlar) koşar adım çıktı; fakat Paseo de Garcia'nın köşesinde, Eldorado'nun ve Colon'un kulelerindeki mitralyözlerin ateşiyle kıyılarak, yığıldı kaldı.

Uzanmış cesetlerin, akan kanın üstünde hava bir de güzeldi ki!

Birden bir top sesi geldi kulağına Puig'in.

İşçilerin elindeyse top, oteli ele geçirdiler sayılırdı; yok askerler kışlalarından çıkmış da toplara sığınarak alana doğru geliyorlardıysa, tıpkı 33'de, tıpkı 34'de olduğu gibi...

Puig telefonla öğrenmeye koştu. Alt tarafı iki top vardı gerçi, ama onlar da faşistlerin elindeydi.

Adamlarını toplayarak ilk rastladığı garaja daldı, onları kamyonlara bindirip, serçelerin pır pır kaçıştığı yaz ağaçlarının altından, yola koyuldu.

75'lik iki top bir caddenin iki yanına mevzilenmiş, alt üst ediyordu ortalığı. Önlerinde hepsi silahlı, bu sefer hepsi de sivil pantolonlu bir sürü asker, bir de mitralyöz; arkalarında ise, mitralyözsüz ama daha kalabalık askerler, hepsi şöyle yüz kadar var. Cadde iki yüz metre kadar ötede dikine kesiştiği başka bir caddeye dayanıp bitiyordu. "T"nin göbeğinde bir sundurma, sundurmanın altındaysa ateş edip duran 37'lik başka bir top vardı.

Puig adamlarını caddeye dik sokaklardan birine yerleştirerek, ufak bir keşif kolu çıkardı: "T"nin kollarında topçuları koruyan birlikler var mı yok mu anlamak için.

Ardından, ansızın bir ulumadır koptu: iki Kadillak, korna ve klaksonları avaz avaz, gangster filmlerindeki gibi yıldırım zigzagları çizerek geliyorlardı. Öndeki, az önceki kır

bıyıklı dazlağın yönetiminde, hem mitralyöz ve tüfek yaylımının, hem hayli yukarıdan giden obüslerin altından sıyrıldı, hışımla iki top arabasının arasına girdi, askerleri kartemizleyen gibi çevresine püskürterek yürüdü, yürüdü, 37'lik topun az ilerisinde bütün hızıyla duvara bindirdi: topu nişanlamıştı ama tutturamamıştı. Kan lekeleri ortasında kara kara kalıntılar... duvarda ezilmiş bir sinek...

37'lik öndeki iki top arasından klaksonu uluya uluya geçen ikinci arabayı ateşle durdurmaya çalışıyordu, fakat beceremedi. Otomobil, saatte yüz yirmi kilometrelik bir hızla sundurmanın altına tosladı.

37'lik topun sesi kesildi. Cıvar sokaklardaki bütün işçiler klaksonsuzluğun ani sessizliğinde gözlerini sundurmanın kara ağzına dikmişlerdi. Arabanın içindekiler çıksın diye bekliyorlardı. Arabanın içindekiler çıkmadı.

Fabrika düdükleri, havada kalan klakson artıkları birden büyümüş de canavar çığlıkları kesilmiş gibi, o anda devrimin ilk şehitleri için yeniden uğuldamaya başladılar. Caddenin gündelik patırtısına gürültüsüne alışkın güvercinler yukarıda dönüp duruyorlardı. Puig can veren arkadaşlarına imrenmişti, imrenmişti ya, yine de gelecek günleri görmek dilekleri içindeydi. Hayatının bütün düşlerine gebeydi Barcelona.

Negüs: – Yok, yok, dedi, yaptıkları saygıdeğer bir şey, orasına laf yok, ama ciddi bir şey değil.

Puig'in çıkardığı keşif kolu bu sırada döndü geldi.

"Topların arkasında, nah orada, sağda, on on iki kişi kadar ya var ya yok."

Belki de çevredeki bütün sokakları denetlemek için yeteri kadar adam yoktu faşistlerin elinde: hele Barcelona'nın dama tahtası gibi bir şehir olduğu düşünülürse...

Puig, Negüs'e: – Komutayı al, dedi. Arkadan bastırıp geçmeyi bir deneyeceğim: kalanlarla yaklaşabildiğiniz kadar

toplara yaklaşın, biz geçer geçmez yüklenin üstlerine.

Beş kişi aldı gitti.

Negüs ve öbürleri sokuldular.

On dakika ya geçti ya geçmedi, askerlerde bir telaştır başgösterdi, geriye döndüler hepsi, topçular toplarını çevirmeye kalkıştılar. Çünkü, Puig'in arabası koruma birliğini darmadağın etmiş, namlusu iki ön camın arasından dışarıda, kundağı içeride çıldırmış bir terazi oku gibi sağa sola yalpalayan hafif makinalı ile, paldır küldür topların üzerine geliyordu. Puig, direksiyonun başında, korunaklarından birdenbire yoksun topçu erlerinin, tıpkı filmlerde olduğu gibi büyüyerek yaklaştıklarını görmekteydi. Gittikçe yakınlaşan bir faşist mitralyözü üzerine ateş açtı: ön camda yanyana dört delik! Bacaklarının kısalığından kahrolan Puig, kendini iyice önce vermiş, tabanı delip de bir ayak önce topların arkasındaki arkadaşlarına kavuşmak istermişçesine, ayağının altında gaz pedalını yamyassı etmişti. Ön camda çevresi benekli iki delik daha. Sol bacağında bir kramp, direksiyona kenetlenmiş elleri, ön camda üstüne üstüne gelen filinta namluları, kulaklarında hafif makinalılarının takırtısı, alt üst olan evler ve ağaçlar, aynı anda renk ve yön değiştiren güvercin sürüsü, Negüs'ün bağrışmaları...

Puig kendine gelir gelmez devrimi her yerde hazır ve nâzır ve topları ele geçirilmiş buldu. Araba devrildiği sırada yanındakilerden ikisi ölmüş, o ensesine yediği yaman bir darbeyle işin içinden ucuz kurtulmuştu. Negüs kafasını sarıyordu.

– Al bakalım sarığını sardık, Araplara döndün. Ama bir şeyin yok ha!

Caddenin öteki ucundan sivil muhafızlar ve hücum kıtaları geçiyorlardı. Tutuklanan subaylarla sivil pantolonlu savaşçılar Emniyet'e götürülmekteydi, silahları alınmış askerlerse kışlanın birine. Bunlar hem gidiyor, hem de tüfekleri-

ni kendi aralarında paylaşmış da şimdi onları götürmekte olan işçilerle laflanıyorlardı. Bütün öbürleri yeniden Katalonya Alanı'na döndüler.

Daha da çoğalmış cesetler hesaba katılmazsa durum değişmemişti orada Puig, bu sefer alana Colon Oteli'nin dirseğindeki Paseo da Gracia'dan girdi. Hoparlörün biri bas bas bağırıyordu:

"Halk özgürlüklerinin savunucularına Prat'ın uçakları da katıldı."

Aman ne kadar iyi, iyi ama, hani nerdeler?

Anarşistler, sosyalistler, kolalı yakalı küçük burjuvalar ve bazı köylü grupları, otele karşı düşen bütün sokaklardan, omuz omuza bir kere daha hücuma kalktılar: gün ilerledikçe köylüler de döküşülmeye başlamıştı. Puig saldırıyı görünce adamlarını durdurdu; çok geçmedi ama, bu hücum dalgası da, üç mitralyöz yuvasınca süprülüp ardında kendi ölüleri zincirini bırakarak, çekilmek zorunda kaldı.

Faşist bir derneğin pencerelerden savurduğu bildiriler, başka türden bir güvercin sürüsü gibi ağır ağır uçuşuyor, bazıları dağılıyor, bazıları ağaçlara konuyordu.

Hayatında ilk defa olarak Puig 1934'deki gibi, her zamanki gibi, umutsuz bir girişim değil, bir zafer olasılığı karşısında hissediyordu kendini. Bakunin'den aklında kaldığı kadarına rağmen (bütün grupta ondan başka Bakunin'i okumuş var mıydı, Allah bilir) onun gözünde devrim demek oldum bittim kıyam demekti. Sonu zaten yok bir dünya karşısında anarşiden beklediği yalnız örnek isyanlardı, böyle olunca da onca siyasi sorunu çözmeye gözpekliği ile sağlam karakterli olmak yetiyordu.

Aklına Lenin'in, Sovyetin ömrü Paris Komünü'nünkini yirmi dört saatçik geçtiği için, karların üstünde sevincinden dans edişi geldi. Demek sözkonusu olan, parlak örnekler vermek değildi bugün artık, savaşı kazanmaktı; oysa adam-

ları da ötekilerin yaptığı gibi saldırıya kalkarlarsa, onlar gibi ölüp gidecekler, oteli alamayacaklardı.

İşte tam o sırada, alanı kesip "V" biçiminde Colon Oteli'ne inen iki bulvarla, önünden çubuk gibi geçen Cortes Sokağı'ndan üç sivil muhafız alayı düğmesine basılmış gibi aynı anda çıkıverdiler. Pug emektar düşmanlarının güneşte pırıl pırıl o ikiboynuzlu şapkalarına dalıp gitmişti. Etraftan yaşasın filan dendiğine göre Hükümetten yanaydı bunlar. Birden alanı öylesi bir sessizlik sardı ki güvercinlerin kanat çarpıntıları bile duyulur oldu.

Polisi hükümetten yana görmekle şaşkına dönen faşistler bir zaman ne yapacaklarını kestiremediler. Üstelik sivil muhafızların seçkin atıcılardan meydana getirildiğini biliyorlardı.

Albay Ksimenes topallaya topallaya ortadaki parkın merdivenlerini çıktı, dosdoğru otele doğruldu. Silahı yoktu. Alanın handiyse yarısına kadar ateş eden olmadı üstüne. Sonra mitralyözler üç yandan birden ateş kusmaya başladılar. Önünde durduğu evin acele üçüncü katına çıktı Puig. Aslında anarşistler bütün düşmanları arasında en çok bu sivil muhafızlardan tiksinirlerdi. Bağnaz bir Katolikti Albay Ksimenes. Şimdiyse garip bir kardeşlik duygusuyla birleşmiş, işte birlikte vuruşuyorlardı.

Ksimenes bir an geriye döndü, sivil muhafız komutanı âsâsını şöyle kaldırdı, çift boynuzlu şapkalılar üç sokaktan birden dakikasında hücuma geçtiler. Ksimenes, parkı vızır vızır tarayan mermilerin ortasında tek başına, yine topallaya topallaya (Puig adamlarının ona Koca Ördek dediklerini hatırladı), yeniden otele doğrulmuştu. Soldaki muhafızlar dikine ateş açması olasız santral boyunca ilerlemekteydiler, sağdakilerse Eldorado boyunca. Aslında Eldorado'daki mitralyözlerin soldakileri taraması gerekiyordu ama, sivil muhafızların karşısında faşist grupları birbirlerini savunacak

yerde, kendi başlarını kurtarmanın telaşına düşmüşlerdi.

Colon'un mitralyözleri sırasıyla hem sağı süpürüyordu, hem solu. Kolay olmuyordu bu iş; muhafızlar çizgi halinde değil, derinlemesine ilerliyorlardı. Ağaçların siperlerinden faydalanışları da ustacaydı. Üstelik sokaklardan çıkan anarşistler de onları izliyordu artık. Derken, Puig'in önünden bir çizme patırtısıyla Cortes Sokağı'ndaki muhafızlar da hücuma kalktılar. Üstlerine ateş eden olmadı. Alanın ortasında Albay, topallaya topallaya, fakat gözünü kırpmaksızın, dosdoğru ilerliyordu.

On dakika sonra Colon Oteli alınmıştı.

* * *

Katalonya Alanı sivil muhafızların elindeydi artık. Barcelona gecesi şarkılarla çığlıklarla doluydu, arada silahlar atılıyordu.

Birahanenin aydınlığında bir silahlı işçi, asker, burjuva kalabalığıdır gidiyordu; bütün masalara muhafızlar postu sermiş içiyorlardı.

Yukarda, karargâh çevrilmiş bir küçük salonda, Albay Ksimenes de içiyordu. Bütün mahalle denetimi altındaydı; birkaç saattir, grup şefleri gelip gidiyor, ondan talimat alıyordu.

Puig girdi. Sırtına meşin bir de ceket geçirmiş, koskoca bir tabanca takınmıştı. Sargıları kanlı ve pis sarığı da hesaba katılırsa, kılığı az romantik değildi hani.

– Bin kadar adamım var, dedi. En faydalı nerede olabiliriz?

– Hiçbir yerde. Her şey yolunda şimdilik. Belki kışlalardan, hiç değilse Atarazanas'dan çıkmaya yeltenirler. İyisi mi, yarım saat kadar bekleyin; şu ara, sizin ihtiyatları da benimkilere katmakta fayda var. Baksanıza, Sevilla'da, Burgos'da, Segovia'da ve Palma'da duruma hâkim görünüyorlar. Fas zaten elden gitti. Ama burada yeneceğiz onları.

– Tutsak askerleri ne yapacaksınız?

Anarşist sanki bir aydır omuz omuza dövüşüyorlarmış gibi bir rahatlık içindeydi; yalnız davranışıyla, emir almaya değil de, danışmaya geldiğini belli belirsiz hissettiriyordu. Ksimenes, dosyasını kimbilir kaç kere incelemiş olduğundan, onun yüzünü "eşkâl" kayıtlarından biliyordu; top gibi kısacık korsan boyundan şaşırmıştı ama, Puig, ikinci derece bir şef olduğu halde, Saragossa'lı çocuklara yardımı yüzünden onu ötekilerden fazla merak ediyordu.

– Hükümetin talimatı, dedi, askerlerin silahını alıp salıvermemizi gerektiriyor. Subaylar Harb Divanı'na verilecek.

"Topların elimize geçmesini sağlayan Kadillağın içindeki sizdiniz, değil mi?"

Puig, sokağın nihayetinden, düz kasketli hücum kıtalarıyla birlikte, sivil muhafızların çift boynuzlu şapkalarını da bir ara görür gibi olduğunu hatırladı.

– Evet.

– Yerinde bir işti. Zira topu da alıp buraya gelebilselerdi, altüst olabilirdi her şey.

– Alanı geçerken, sizin de şansınız olmasaydı...

İspanya'yı adeta vahşice seven albay, anarşiste karşı minnetle doluydu; övücü sözlerinden değil hem de, bir kere gerçek İspanyollara yakışır gözükara davranışından, bir de ancak bir Charles-Ouint yüzbaşısının ağzından çıkabilecek o cevabından ötürü; çünkü, "şansınız" derken, "cesaretiniz" demek istediği apaçıktı.

Puig: – Doğrusu, diyordu, bütün korkum topa kadar ulaşamamaktı. Ölmüşüm, kalmışım koymuyordu hiç. Topa ulaşmaktı derdim. Ya siz, siz ne düşünüyordunuz o anda?

Ksimenes gülümsedi. Başı açıktı, makinayla alınmış kısacık kır saçları, adamlarının, ufacık kara gözleri ve yamyassı mala burnundan ötürü ona adını yakıştırdıkları bir ördeğin yumuşak tüylerini andırıyordu.

– Bu gibi hallerde, dedi, bacaklarım, hele topallayanı, "Ne halt ediyorsun bre budala?" der bana.

Gözünün birini yumdu, işaret parmağını dikerek:

– Ama, dedi, yürek, "Haydi" diye diretir. Mermilerin sağnak damlaları gibi sıçraştıklarını ilk defa gördüm hayatımda. Yukarıdan bakıldı mı, bir adamı gölgesinden ayırmak zordur çok, besbelli etkisini bu azaltıyordu ateşin.

Puig, hâlâ gözü kalmışçasına: – Hücumunuza, dedi, diyecek yoktu.

– Evet. Sizinkiler dövüşmeyi biliyorlar ama, savaşmayı bilmiyorlar pek!

Aşağıda, kaldırımdan, sedyeler geçiriyorlardı: Boş, kan lekeleriyle dalgalı.

Puig: – Evet, diye tekrarladı, dövüşmeyi biliyorlar.

Çiçekçi kızlar sedyeler geçirilirken karanfiller atmışlardı üzerine, kan lekelerinin arasında beyaz beyaz duruyordu.

Puig: – Hapisteyken, dedi böylesi bir kardeşliğin var olabileceği aklımın ucundan bile geçmezdi.

O "hapis" der demez, Ksimenes birden kendisinin, yani Barcelona Sivil Muhafız Komutanı Albay Ksimenes'in, anarşist elebaşlarından birisiyle kadeh tokuşturduğunu farketti, yeniden gülümsedi. Aşırı akımların bütün grup şefleri yiğitçe davranmışlardı doğrusu, çoğu da ölmüştü zaten, ya da yaralıydı. Ksimenes'in gözünde de yüreklilik, Puig'in gözünde olduğu gibi, bir vatandı başlıbaşına. Anarşist savaşçılar otelin aydınlığını yanaklarıyla siyah siyah karartmaktaydılar. Çarpışma sabahın köründe başladığından tıraş olmaya vakit bulamamışlardı: hepsinde bir karış sakal. Bir sedye daha geçirildi, kollarından birine iliştirilmiş bir de glayöl.

Önce alanın arkasında bir kızıllık belirdi, sonra uzaklarda bir tepenin üstünde bir daha; arkasından şurda burda titrek, açık kırmızı ateş topları peydahlandılar. Şafakta Barcelona nasıl bütün düdüklerinin dev solumasıyla yardım ça-

ğırdıysa, geceleyin de öylece bütün kiliselerini ateşe vermişti. Tepeden tırnağa yaz gecesine açık salonu bir yanık kokusu kapladı. Dalga dalga Katalonya Alanı'na yığılan, o aşağıdan yukarıya kıpkızıl aydınlanmış narçiçeği duman kalabalığına gözleri ilişince, Ksimenes ayağa kalktı ve haç çıkardı; ama inanışını göstermek istermişçesine dik dik yapmadı bunu, yapayalnızmış gibi yaptı.

Puig: – Din felsefesiyle, diye sordu, ilgilenir misiniz?

Otelin kapısında kim olduklarını göremedikleri birtakım gazeteciler, yaka paça, İspanyol papazlarının tarafsızlığından, ya da Saragossa'lı keşişlerin bir zamanlar kafasına haç vura vura Napoleon'un seçkin eratını nasıl hakladığından söz ediyorlardı. Uzak uzak çığlıklar, silah sesleri de olsa, konuşmaları tane tane işitiliyordu.

Ksimenes gözlerini duman yığınından ayırmaksızın:

– Eh, diye homurdandı, bir dua kitabı hir hırsızın cebinde ne kadar yakışıksızsa, Tanrı'yı insanların aşağılık oyunlarına karıştırmak o kadar yakışıksız.

– İyi ama, Barcelona işçileri Tanrı adını kimlerin ağzından duydular dersiniz? Onun adına, Asturya yakasında yapılan onca zulmün erdemleri üzerine vaaz verenlerden değil mi?

– Eh, yaşadığı sürece insanın onun varlığını anladığı şeylerden, elbet: çocukluk gibi, ölüm gibi, yüreklilik gibi... Yoksa nutuk atanlardan değil. Diyelim ki İspanya papazları, ülküsünün ayarında bir kilisenin papazları olmaktan çıkmış. Olsun. Sizden olduklarını ileri süren birtakım katiller (ortalık onlarla dolu) sizin kendi ülkünüze ulaşmanızı ne bakımdan engelleyebilir ki? İnsanları bayağılıklarına göre düşünmek kötü.

– Sen tut, bunca insanı bayağılık içinde yaşamaya zorla, sonra da yüksek düşünmelerini bekle, olacak şey mi? Dört yüz yıldır sözünü ettiğimiz bu "ruhlar"ın sorumluluğu ki-

min üstünde? Onlara kin duymak bu kadar ustalıkla öğretilmiş olmasaydı, sevmeyi daha iyi öğrenemezler miydi dersiniz?

Ksimenes uzaktaki alevlere dalmıştı:

– Hiç en ulu davaları savunmuş adamların yüzlerine, ya da resimlerine baktınız mı? İnsana daima sevinçli, ya da ne bileyim, gönülleri rahat görünmeleri gerek gibi gelir. Hayır, her zaman öyle hüzünlü bir halleri vardır ki...

– Yok, papazlar bir şey, yürek başka şey, karıştırmamalı. Sizinle bu konuda anlaşamayız zaten. Ben konuşmaya alışkınım, cahil de değilim, operatörüm esas, dizgi operatörü; ama anlaşmazlığın nedeni başka: basımevinde yazarlarla konuşacak olurum, aynı şey. Şimdi size papazlardan söz edecek olsam, bana St. Teresa'dan dem vuracaksınız; din dersinden açsam, mutlaka... bak gördünüz mü? Sözü Aguinas'lı Tomas'a getirdiniz bile.

– Bana sorarsanız, St. Tomas'dan önemlidir din dersi.

– Sizin din dersiniz başka, benimki başka: hayatlarımız fark lı da ondan. Sizinkini, yirmi beş yaşındayken, sokakta çamur içinde buldum (bu da ayrı bir ahlak hikâyesi), yeniden okudum. İki bin yıldır durmaksızın tokat yemiş kimselere tokat yiyince öteki yanağını çevirmeyi öğretmek akıl alır iş mi?

Zekâ ve budalalık, Puig'de, çevresinde görmeye alıştığı adamlardan farklı bir düzende olduğundan, söyledikleri kafasını karıştırıyordu Albay Ksimenes'in.

Faşistlerin kapadığı çamaşırlıklardan, helalardan, bodrum ve tavanaralarından kurtarılmış son müşteriler, şaşkın yüzlerinde yangının kızıl sarı yansımaları, birer ikişer çıkıyorlardı. Duman bulutları yoğunlaştıkça yoğunlaşmıştı. Yanık kokusu ise otelin sanki kendisi yanıyormuş gibi şiddetli bir hal alıyordu.

"Kilise adamlarına gelince, bakın: önce, çene çalıp da

hiçbir şey yapmayan kimseleri sevmem ben. Ben öteki soydanım. Ama ben de öyleyim, onlardan tiksinmem de ondan zaten. Yoksullara, işçilere Asturya'da yapılan onca zulüm hoş gösterilmeye kalkışılamaz. Hele, bir de insanları sevmek adına yapılırsa bu, büsbütün iğrençtir. Arkadaşlardan bazıları, ulan budalalar diyor, bankaları yaksanıza, daha iyi edersiniz; ben, hayır diyorum. Niye? Bir burjuvanın burjuvaların yaptığını yapmasında gariplik yok, olağan şey de ondan. Papazlar öyle mi ya? Otuz bin kişinin tutuklanmasına, işkencelere ve ötekine göz yuman, sineye çeken, üstelik bunları onaylayan kiliseler yakılmaz da ne yapılır? Yalnız sanat eserlerini ayırmalı halk için: katedralı yakmaca yok."

– Ya İsa?

– Başarıya ulaşmış bir anarşist. Tek anarşist. Şimdi papazlar konusunda iki kelime daha söyleyeceğim ya, hiç yoksulluk çekmediğinizden belki de anlayamayacaksınız o kadar: taptığım en iyi şey için beni affetmeye kalkan bir adamdan tiksinirim ben.

Gözlerini ona dikti, bu sefer hasmına bakar gibi baktı:

– Affedilmek istemiyorum."

– Karanlık alanda bir hoparlör çığlık çığlık haberleri veriyordu:

"Madrid'deki birlikler henüz bir karara varamamıştır.

İspanya'da güvenlik yerindedir.

Hükümet duruma hâkim.

General Franco Sevilla'da ele geçirilerek tutuklanmıştır.

Barcelona halkı faşistleri ve isyancı birlikleri kesinlikle yenilgiye uğratmış bulunmaktadır."

Negüs elini kolunu sallaya sallaya içeri girdi, Puig'e:

– Parc Kışlası'ndaki birlikler, diye seslendi, çıktılar yine! Bir de barikat kurdular bu sefer.

Puig, Ksimenes'e: – Salud! dedi.

Albay: – Güle güle, diye karşılık verdi.

Rastgele bir otomobile el koyup, Puig ve Negüs, şarkılarla dolu yangın gecesinin kızıllığına son hızla daldılar. Caracoles Mahallesi'ndeki genelevlerin pencerelerinden milisler aşağıda bekleyen kamyonlara yatak yağdırıyorlar, kamyonlarsa dolar dolmaz barikatlara hareket ediyorlardı.

Şehrin her yanını artık gece ve barikatlar kaplamıştı: yataklardan, kaldırım taşlarından, mobilyalardan... Biri, tuhaf bu ya, günah çıkartma hücrelerinden yapılmıştı; önünde vurulmuş atlar yatan bir başkası, farların şöyle bir yalayıp geçen ışığında ölü at kafalarından bir yığınmış gibi göründü.

Askerlerle arası açık, şimdi üstelik yalnız da dövüşmek zorunda olan faşistlerin barikatı ne işe yarayacak, bir türlü anlayamadı Puig. karanlıkta karman çorman, şurasından burasından diken diken iskemle bacakları çıkan bir yığıntının arkasına sinmiş, tutturabildiğine ateş etmekteydiler. Birileri birkaç el silah atmış, sokak lambalarını indirmişti. Karanlık ondandı. Puig'le sarığı görünür görünmez, onu tanıdılar, sokağı sevinçli bir bağrışmadır kapladı: uzayan her savaşta olduğu gibi komutan alışkanlığı başlıyordu. Puig, yanında daima Negüs, çevredeki en yakın garaja gitti ve bir kamyon buldu.

İki yanında gecenin mavi ağaçları sıralı uzun bir caddeydi bu. Karanlıkta yok faşistler ateş ediyorlardı. Hem bir mitralyözle ateş ediyorlardı. Faşistlerde mitralyöz hiç eksik olmuyordu ki!

Puig tam gaz yol verdi kamyona. Daha önceki arabanın pedalını nasıl ezdiyse, gaz pedalını öyle eziyordu. Vites değiştirme gıcırtısı kesilince, iki mermi sağnağı arasında Negüs bir ara tek bir silah sesi işitti, Puig'in dişleri mermiyle doğranmış bir adam çığlığıyla yeniden doğrulup iki eliyle bir masaya dayatır gibi direksiyona dayandığını gördü.

Koskoca bir aynalı dolap, yansıtıp durduğu farların üstüne geldi bindirdi sanki; bir yandan Negüs'ün hafif makina-

lısı ip gibi mermi kusarken, barikatı meydana getiren mobilyalar devrilmiş kapılar gibi önlerinde açılıyorlardı.

Açılan gedikten sıyrılan milisler, mobilyalara takılıp kalmış olan kamyonu çoktan geçmişlerdi. Faşistler selameti yakındaki kışlalarına kaçmakta buldular. Negüs, hem arkalarından ateşe ara vermiyor, hem de Puig'in direksiyona yığılmış, yüzü sarığıyla örtülü ölüsüne bakıyordu.

BÖLÜM ÜÇ

20 Temmuz

Kimisi belden yukarısı çıplak, kimisi kollarını sıvamış, kovup kovup da kovmakla başa çıkamadıkları kadınlar arasında, çift boynuzlu sivil muhafızlar ve hücum kıtası erleri, ön tarafı dağınık, arkası bir orman gibi kocaman ve uğultulu kalabalığı bir düzene sokmaya uğraşıyorlardı ama boşuna. Subayın biri Montanya Kışlası'ndan kaçmayı becermiş bir askeri yanma eklemiş, bir bara götürüyordu. Jaime Alvear o yana yöneldi, onlardan önce bara girdi. Madrid'in salıverdiği bitüm ve kızgın taş kokusunun, yanıp sönen çığlıkların, ne kadar pencere ve kapı varsa hepsinden kopup giden silah seslerinin üstünde topun gümbürtüsü bu büyük kalabalığın nabzı gibi vuruyordu.

Askeri görür görmez, müşteriler sinek gibi çevresine üşüşmüşlerdi. O soluk soluğa:

– Albay dedi ki, diye anlatıyordu... Albay dedi ki, Cumhuriyeti kurtarmak... lazım...

– Cumhuriyeti mi dedi?

– Cumhuriyeti. Sebebi de şu ki bolşeviklerin eline düşmüş... anarşistlerin ve de Yahudilerin.

– Askerler ne dediler buna?

– Yaşşa dediler.

– Yaşa mı?

– Yaşa dediler ya... Umurlarında değildi ki. Hakçası yenilerdi asıl karşılık veren. Yedi sekiz gündür yenilerden geçilmiyordu ortalıkta.

– Bir ses: – Ya solcu askerler? diye sordu.

Dışarıda top atıldıkça bardaklardaki konyak ve *manzanilla* durduğu yerde tir tir titriyordu. Asker içti biraz. Yavaş yavaş kendini topluyor, soluğu bir düzene giriyordu.

– Zaten kala kala, solcu oldukları bilinmeyenler kalmıştı. Öbürlerini on beş günden beri çoktan sepetlediler. Bizim orada yine de elli kadar solcu vardı belki ama, ortalarda görünmüyorlardı hiç. Topunu bağlayıp bir yere tıkmışlar deniyordu.

Asiler, Hükümetin halkı silahlandırmayacağına inandırılmışlardı iyice. Madridli faşistlerin harekete geçmesini bekliyorlardı ama, henüz ses çıkmıyordu onlardan.

Hoparlör ağzını açar açmaz, bıçakla kesilmiş gibi, sessizlik. Gazeteler artık günde ancak bir defa yayınlanabildiğinden İspanya'nın kaderi ancak radyolardan izlenebiliyor.

"Barcelona'da kışlaların teslimi devam etmektedir.

Atarazanas Kışlası, Ascaso ve Durriti yönetimindeki sendikalarca ele geçirilmiş, hücum sırasında Ascaso şehit düşmüştür.

Monljuich Kalesi kan dökülmeden halka teslim olmuştur zira..."

Herkes coşkunlukla bir çığlıktır attı. Adı Montjuich kadar haklı olarak uğursuza çıkmış bir yer, Asturya yakasında bile yoktu belki.

"... askerler, meşru İspanya Hükümeti'nin asi subayları itaat etmek zorunda olmadıklarını ilan ettiğini hoparlörlerden işitip kendi subaylarının verdikleri emirleri yerine getirmeyi reddetmişlerdir."

Bir subay: – Kışlada dövüşenler şimdi kim peki? diye sordu.

– Subaylar, bir de yeniler. arkadaşlar yolunu buldular mı toz oluyorlar. Bodrumlara dolmuşlardır herhal. Ne zamanki sizin top atışa başladı, gözü açıldı milletin, kimse kül yutmaz oldu; ne bolşeviklerin elinde top var, ne de anarşistlerin. O zaman arkadaşlara dedim, albayın nutku var ya, o da bir faşist oyunu. Halkın üstüne ateş açmak mı, boşversene sen! Sizin tarafa canımı dar attım.

Omuzlarının sarsılmasını bir türlü önleyemiyordu asker. Top ateşini sürdürüyordu, obüsün patlamaları da sanki yankısı.

Jaime topu görmüştü. Hücum kıtalarından bir yüzbaşı kullanıyordu onu, topçu mopçu değildi, ateşlemesini beceriyorsa da atışı düzenleyemiyordu. Yanıbaşında koşuşup duran sosyalist milisi komutanı heykeltıraş Lopez vardı bir de. Durum, topu kapının karşısında mevzilemeğe elverişli olmadığından, yüzbaşı göz kararıyla, duvarların üstüne veriyordu dumanı, ilk obüs fazla yukardan gitmiş, banliyöde bir yerde patlamıştı. İkincisi pis sarı, felaket bir toz kaldırarak tuğla duvarlara çattı. Sabit olmadığı için, top her atışta paldır küldür geri tepiyor, Lopez'in milisleri, çıplak ve gergin kolları Fransız Devrimi gravürlerindeki gibi tekerlek parmaklıklarına kenetlenmiş, onu iyi kötü yeniden eski yerine getiriyorlardı. Obüslerden birisi nasılsa dengine gelip pencerenin birinden dalmış, hattâ kışlanın içinde patlamıştı.

Asker: – İçeri girdiğinizde, dedi, dikkatli olun aman ha! Arkadaşlar üstünüze ateş etmediler çünkü. İsteyerek yaptılar bunu. Bile bile.

– Yenileri nasıl ayıracağız öyleyse?

– O dakika mı?.. Bilmem... Ama daha sonra kolay: hiçbirisinin ailesi mailesi yok.

Şunu demek istiyordu: ayaklanma yüzünden orduya katılmış faşistler, fazlasıyla şık karılarını saklamışlardı; yakınlardaki tehlikeden en uzak sokaklarda demet demet bekle-

şiyordu bu kadınlar. Zaten kalabalığın arasında ağzını bıçak açmayan tek topluluk da onların topluluğuydu.

Bir kamyon gürültüsü filan derken, kışlada kuşatılmışların silah cayırtısı yükselir gibi oldu. Baktılar: yeni hücum kıtaları geliyordu. Zırhlı arabalardan biri yanaşmıştı bile. Top atıldıkça bardaklardaki şarap tir tir titriyordu. Hani film stüdyolarında ışıklar değiştirilirken filmdeki kılıklarıyla kantinde iki tek atmaya oyuncular gelir ya, onlar gibi arada bir eli silahlı birtakım adamlar içeriye dalıyor, son haberleri iletiyorlardı. Pabuçları, barın dama tahtası döşemesinin beyaz karelerinde kanlı izler bırakıyordu.

– Bir koçbaşı daha getiriyorlar.

Gerçekten de, yakalı yakasız ama hepsi silahlı elli kişinin yanyana, gemi yedekçileri gibi öne eğile eğile taşıdıkları koskocaman bir kalas, bir geometri canavarı gibi meydana çıkıvermişti. Yoldaki molozların, sıva döküntülerinin ve kafes parçalarının üzerinden hışım gibi geçerek kapıya tosladı, dev bir gonga vuruldu sanki ve geri çekildi. Kışla çığlıklarla, silah sesleriyle ve dumanla doluydu ağız ağıza, ama yine de koca kale kapısının ardında zangır zangır titredi. Kalası taşıyanlardan üçü faşist kurşunlarıyla vuruldular. İçlerinden birinin yerine Jaime geçti. Koçbaşının tam yeniden yola koyulacağı anda, kalabalık kaşlı iriyarı bir sendikacı kulaklarını tıkayacakmış gibi iki elini başına kaldırarak şöyle bir dikildi ve kolları sarkaç gibi bir yana, bacaklarıysa öbür yana gelecek şekilde, kalasın üstüne devrildi. Taşıyanların çoğu onun vurulduğunun farkında bile olmadılar; koçbaşı da, iki büklüm sendikacı ölüsünü de sırtında taşıyarak, ağır ve yavaş, yürüdü gitti. Henüz yirmi altısına basmış Jaime'nin gözünde Halk Cephesi demek, ölmekte ve yaşamakta işte bu kardeşçe beraberlik demekti. Yüzyıllardır memleketini yönetmişlerden hiçbirine olmadığı kadar güvendiği işçi örgütlerinden, asıl, İspanyol özverisinin ta ken-

disi olan bu isimsiz, her kahrı çekmeye hazır "teşkilat militanları"nı tanırdı o; şakır şakır güneş ve falanjist kurşunları altında, vurulmuş arkadaşlarının ölüsünü kapıya doğru alıp giden bu koskoca kalası iterken, gönül rahatıyla savaşıyordu. Koçbaşı yeniden kapıya toslayınca ölü yerinden kaykıldı, birisi Ramos olan yanındaki iki kişi kollarından tutup götürdü onu. Kalas ağır ağır geriledi. Beş kişi daha vurulup düştüler. Koçbaşının geçtiği yerler, iki sıra yaralı ve ölünün ortasında, bembeyaz ve bomboş, belli oluyordu.

Temmuz sabahı epeyce ilerlemişti, herkesin suratı terden cilalanmış gibi parıl parıldı. Bir yandan top, bir yandan koçbaşı, boğuk, o koca koca vuruşlarıyla saldırının bütün seslerine hükmededursun; yukardan aşağıya bütün sokaklarda, kışlaya çıkan merdivenlerin ayaklarında, sicimle bağlı tüfekleri ellerinde (Hükümet silah dağıtmıştı ama askı kayışı dağıtmamıştı), dapdaracık fişeklikleri bellerinde, esnaf, işçi memur takımından adamlar gözlerini kapıya dikmiş hücum anını bekliyorlardı.

Koçbaşı yavaşladı, top ateşi kesti, çift boynuzlu şapkalı ve şapkasız kafalar gökyüzüne çevirdiler bakışlarını, faşistler bile ateş etmeyi bıraktılar. Uzak uzak bir uçak motorunun derin titreşimleri işitiliyordu.

– Bu da nesi?

Önüne gelenin Jaime'ye sorduğu bu oldu. Sosyalist milisinden arkadaşları bu kara perçemli iri yarı kızılderili kılıklının Hispano fabrikalarında mühendis olduğunu biliyorlardı. Uçak, İspanyol ordusundaki eski model Breguet'lerden biriydi ama, orduda faşistler eksik değildi ki? Bereket, nefesini bile tutmuş kalabalığın üstünde geniş bir eğri çizerek, alçaldı alçaldı ve kışlanın avlusunda iki bombanın patladığı duyuldu; uçağın salıverdiği bildiriler, coşkun bağrışmalarla sarsılan yaz göğünde bir zaman salındıktan sonra ağır ağır yağmağa başladılar.

Sokaklardaki kalabalık merdivenlere tırmanarak birden hücuma kalktı. Ümitsiz son bir cayırtı altında koçbaşı yeniden kapıya yüklendi, hız almak için tam gerilediği sıra kışlanın ön pencerelerinden birinden teslim bayrağını savurdular, iyice savurabilmek için bezin ucuna koskoca bir düğüm atmışlardı. Koçbaşı farkında olmadı bayrağın, olanca hızıyla, faşistlerin açmaya davrandıkları kapıyı yıktı geçti.

İç avluda görünürde kimse yoktu.

Fakat bu boşluğun ötesinde, eklenti binanın kilitli kapıları ve sürgülü pencereleri ardında tutuklu kaynıyordu.

* * *

Çoğunun göğsü bağrı açık, ellerinde sendika üyelik kartları, ilkin askerler dışarı çıktılar. İlk çıkanlardan birisi düpedüz yalpalıyordu, halk onu binbir soruyla sıkıştıradursun, kendini dört ayak üstüne yere attı, pis sokak sularını kana kana içti. Arkasından, elleri yukarda, subaylar gözüktüler. Biri bölüğü umursamazmış gibi, ya da öyle olmaya, öyle görünmeye çalışarak, biri suratını kasketiyle saklamış, bir başkası bütün bu olup bitenleri sunturlu bir şakaymış gibi sırıta sırıta, nihayet şu, ellerini ancak omuzları hizasına kadar kaldırdığından milislere doğru boyunlarına sarılacakmış gibi gelen.

Yukarda, top isabetiyle zaten iyice örselenmiş orta pencerelerden birinin tek sağlam kanadı birden uçtu, pencerenin çerçevesi içinde kahkahayla gülen bir delikanlı belirdi; üç tüfeği omuzlamış, ikisini de sol eliyle namlularından köpek kayışı çeker gibi sürüyerek yarısı yok balkona çıktı: *Salud!* diye haykırıp tüfekleri aşağıya, sokağa fırlattı.

Asker karıları, koçbaşının milisleri ve sivil muhafızlar telaş telaş içeriye doluştular. Kışlanın, top atışı kesileli gizemli bir sessizliğe bürünmüş manastır koridorlarında,

kadınlar, birbirlerini çağıra ede pat pat koşuşmaktaydılar. Jaime ve arkadaşları, dipçik omuzda, birinci kata çıktı. Başka milisler herhalde başka bir gedik bulmuş, içeri dalmışlardı. Kolalı yakalı, fişekliklerini memur ceketlerinin üstüne geçirmiş sevinçli bazı siviller, bazı subayları ateşe hazır silahlarının önüne katmış götürüyorlardı.

Milis kalabalığı gitgide daha büyüdüğüne göre az buz bir gedik olmamalıydı bu. Dışarıdan, ansızın iç duvarları sarsan bir bağrışmadır işitildi. Jaime ilk pencereden bakınca alandaki kalabalıktan bin kadar sıkılı yumruğun, beden hareketleri yapılırkenki gibi, birden havaya kalktığını gördü. Ele geçirilen silahların dağıtımına başlanıyordu.

Önüne modern tüfeklerle eski zaman palalarının tepeleme yığıldığı duvarın arkasında Jaime'in görebildiği, sokaktan görülmeyen büyük bir iç avlu vardı. Bu avlunun nihayetinde de bir bisiklet deposu. Milislerin savaştığı sıralarda yağma edilmişti depo, koca avlu yer yer ambalaj kâğıdı parçaları, tekerlek ve bisiklet dümeni doluydu. Jaime'ninse aklına, nedense, koçbaşının üstünde ölüsü iki büklüm giden sendikacı geldi.

İlk salonda bir subay bir masanın başında kendine vurmuştu: Eli, hâlâ masaya yayılan kanının, başı, elinin üstündeydi. Öteki iki subay, ellerinin yanıbaşında birer tabanca, yerde yatıyorlardı.

Hayli karanlık ikinci salonda yerlere uzatılıvermiş askerler "*Salud, hey Salud!*" diye bas bas bağırıyorlar, fakat elleri kolları bağlı olduğundan parmaklarını bile oynatamıyorlardı. Faşistlerin Cumhuriyete bağlılığından, işçi örgütlerine yakınlık duyduğundan kuşkulandıkları askerlerdi bunlar. Sevinçten, bağlarına mağlarına aldırmıyor, topuklarıyla yeri dövüyorlardı. Jaime ve milisler onları çözerken İspanyol usulü kucaklayıp öptüler. İçlerinden biri:

– Aşağıda başka arkadaşlar da var, dedi.

Jaime ve yanındakiler, iç merdiveni dörder dörder inerek vardıkları daha da karanlık bir yerde, sımsıkı bağlı yatan arkadaşlarının üstlerine kapanıp onları da öperek çözmeye davrandılar: geç kalmışlardı, dün kurşuna dizilenlerdi bunlar.

BÖLÜM DÖRT

21 Temmuz

Shade, *Granja* Kahvesindeki masasından kalktı, oracıkta durup kendisine kötü kötü bakan kara bir kediye elini uzatarak:

– Akşamlar hayrolsun! dedi.

Kedi ürktü, karanlığa ve kalabalığa karıştı, kayboldu.

"Devrim başlayalı, kediler de özgürlüğüne kavuştu ama, hâlâ beni şeytanları almıyor: ben zavallı hep böyle ezik kalacağım."

Lopez: – Otur, dedi, oturduğun yerde, tosbağa! Kediler dostluktan filan anlamaz, Allah bilir faşisttir de. Köpek kısmı, bir de atlar dangalaktır; heykeltıraşın hiçbir işine yaramazlar. Ha bak, insana yakın tek hayvan Pyrenee kartalıdır derlerse, inan. Kuşbazlığım zamanında benim vardı bir tane, yılan yer bunlar; yılan dediğin ateş pahası, satın almak olur iş değil; eh hayvanat bahçesinden de araklayamayacağıma göre, ne yapayım, en ucuzundan et alıp uzun uzun kesiyordum, benim kartal da (inceliğinden) anlamazlıktan geliyor, hapır hüpür atıştırıyordu.

Birden, hoparlör: "*Burası Barcelona Radyosu: Halkın ele geçirdiği toplar asi liderlerin sığındıkları Capitania'ya karşı mevziye girmiş bulunmaktadır.*"

Gözü Alcala'da, yarınki makalesi için bir yandan not alırken, Shade, sarkık dudağına ve saçtan ibiğine rağmen, heykeltıraşın o koca Burbon burnuyla Washington'a, ama asıl,

hele şimdi yaptığı gibi kanatlarını çırparsa, bir papağana benzediğini farketmişti.

Gerçekten de Lopez hem ellerini oynatıyor, hem de:

– Herkes sahneye, diye bağırıyordu. Film çekiliyor!

Elektriklerin şakır şakır aydınlığında, akla gelebilecek her türlü devrim kılığını giymiş kuşanmış olan Madrid, uçsuz bucaksız bir gece stüdyosundan farksızdı da.

Neyse ki çabuk toparlandı Lopez: elini sıkmaya milisler gelmişlerdi. *Granja*'nın gediklisi sanatçılar arasında ününü ne sanatı yayabilmişti, ne de sözgelişi dün Montana'da on beşinci yüzyılda olduğu gibi top atışı; var mı yok mu, kendisinden Alba Düşesi'nin büstünü yapmasını istemiş bir elçilik ataşesine bir zamanlar vermiş olduğu cevap: "Yaparım, yaparım ama, su-ay-gı-rı gi-bi poz verirse!.." Üstelik alay da etmiyordu bunu derken. Allah'ın günü hayvanat bahçesinde, ermiş François gibi, hayvanlarla haşır neşir olduğundan, su aygırının ıslıkla çağrılınca tıpış tıpış geldiğini, kuzu gibi uslu durduğunu, git deyince de paşa paşa gittiğini kesinlikle öne sürüyordu. Doğrusu, yakasını kolay sıyırmış sayılırdı Düşes; çünkü Lopez diorit üstüne oyardı heykellerini, modelleri onun saatlerce bir nalbant gibi ortalığı gürültüye boğduğunu işitir, sonra da büstlerinin ancak yedi milimetre kadar "ilerlediğini" görürlerdi.

Çevrelerinde "Yaşa!" sesleri, arkalarında çocuklarla kolları sıvalı askerler geçtiler: Alcala de Henares'te, başkaldırmış faşist subayları terkedip halk tarafına geçenler bu askerlerdi işte.

Shade: – Şu geçen çocuklara bir bak, dedi. Gururdan çatlayacaklar. Zaten benim burda hoşlandığım da bu, adamların çocuk gibi olması. Sevdiğim ne varsa benim, uzaktan yakından, bir yanıyla mutlaka çocuğa benzer. Adamın birine bakarsın, körün taşı, çocuk yanını gördün mü tamam, bağlandın gitti. Hele kadınsa büsbütün yandın. Bak hele

şunlara, her zaman içleri sıra sakladıkları çocuklarını nasıl çıkarıvermişler ortaya! Milislerin kimisi burda kürdanları kırıp geçiriyor, kimisi gitmiş Sierra'da can veriyor, ikisi de aynı şey... Amerika'da devrimi öfkenin patlayışı gibi bir şey sanıyorlar, oysa burda, şimdilik her şeye güleryüz, tatlı dil hâkim...

– Yok artık, yalnız güleryüz, tatlı dil mi?

Lopez ince konuşmayı yalnız söz sanattan açıldı mı becerebilirdi. Aradığı kelimeleri bulamadı bir türlü ve yalnızca:

– Dinle! dedi.

Her iki yöne, sendikaların ya da U.H.P.'nin kocaman beyaz harfleriyle örtülü arabalar son hızla akıp gidiyorlardı: İçindekiler, yumruklarıyla birbirlerini selamlayıp gürlüyorlardı sanki: *Salud!* Sürekli ve kardeşçe bir koroda ağızbirliği etmiş gibi bütün bu zafer sarhoşu kalabalık, bu gürlemenin içinde birleşmişe benziyordu. Shade gözlerini kapadı.

– Herkes, dedi, gönlünü coşturan şeyi günün birinde bulmayı gereksinir.

– Guernico diyor ki: Devrimin en büyük gücü umuttur.

– Garcia da diyor bunu. Herkes diyor. Guernico kafamı kızdırıyor ama benim. Hoş. Hıristiyanların hepsi kızdırıyor ya. Ee, sonra?

Shade sanki hıh demiş bir Breton papazının burnundan düşmüştü; Lopez'e göre onun papaz düşmanlığının temel nedeni de buydu zaten.

– Vallahi doğru söyledin be tosbağa! Bak, ben diyelim, on beş yıldır ne istiyorum ben! Sanatın yeni bir can bulmasını. Öyle mi? Burda her şey hazır. Şu karşıki duvar, sözgelişi. Bütün bu andavallılar gölgeleriyle üstünden geçiyorlar, görmüyorlar bile. Burda ressam da çok, kıyamet gibi, kaldırım aralarında filiz sürüyor mübarekler, daha geçen hafta birisini Escurial'in tavanarasından buldum çıkardım: Uyuyordu. Duvarları alıp bunlara vereceksin. Duvar mı yok, sen iste

yalnız: Kirlisi, aşıboyalısı, ne bileyim, kerpiçteni... Hepsinden önce bir beyaz seç, sonra ver ressamlara.

Shade hem piposunu içiyor, hem dikkatle dinliyordu. Lopez'in şimdi ciddi konuştuğunu biliyordu çünkü. Deli sanatçıya özenir, sanatçı deliyi andırır! Her devrimi pusuda bekleyen sanat kuramlarını Shade'in gözü tutmazdı hiç, fakat Meksikalı ressamların yaptıklarını, sonra Lopez'in besbelli dövüşen adamlara seslenen diken diken pençeli ve İspanyol boynuzlu o büyük ve vahşi fresklerini biliyordu.

Her yanı çatal çatal silah, milisle yüklü iki otobüs Toledo'ya doğru yola çıktılar. Oralarda asiler henüz direniyor.

"Duvarları ressamlara verdik mi verdik, azizim! Sonra diyoruz ki: Hadi bakalım, gösterin kendinizi, boyayın, çizin! Bu duvarların önünden geçecekler sizin diyeceklerinizi gereksiniyor. Diyecek şeyin yoksa yığınlara seslenen bir sanat yapamazsın elbet; ama biz elele vermiş savaşıyoruz, birlikte başka bir hayat kurmak istiyoruz, birbirimize söyleyecek şeyimiz çok. Zamanında katedraller hepsi el ele vermiş, hepsinin kurtuluşu için şeytanla savaşıyorlardı... Laf aramızda, ha şeytanın suratı, ha Franco'nun. Biz..."

– Katedral dedin mi beni ter basıyor. Öteki taraftaki herhangi bir katedrale oranla, burada, sokak ortasında, kardeşlik çok daha baskın. Evet, sonra?..

– Sanat bir konu sorunu değildir. Büyük devrim sanatına rastlanmıyor hiç. Niye? İşlerinden konuşacak yerde Allah'ın günü talimatlar tartışılıyor da ondan. Öyleyse ressamları karşısına alıp soracaksın: Bir diyeceğiniz var mı savaşanlara? ("Savaşanlara" diyerek belli etmek, "yığınlara" gibi bir soyutlamadan daha iyi.) Yok mu, âlâ, başka şey yapın. Var mı? Gelin bakalım, işte duvarınız. Duvar azizim, hepsi o kadar: Önünden her gün iki bin kişi geçecek. onları tanıyorsunuz. Onlara bir şeyler de anlatmak istiyorsunuz. Hadi gösterin marifetinizi. Özgürsünüz de, özgürlüğünüzü

kullanmayı da çok istiyorsunuz, değil mi? Hadi bakalım. Üstün eserler yaratamayız elbet, ısmarlama üstün eser olmaz ama, ben diyorum ki bir üslup olsun yaratırız.

En yukarıda bankaların ve sigorta şirketlerinin karanlığa batık İspanyol sarayları; az daha aşağıda, palavra cenaze arabaları, dehşetli kulüp avizeleri, Denizcilik Bakanlığı'nın avlusunda bu durgun gecede taş kesilmiş kadırga sancakları ve fıskıyeleriyle bütün bakanlıklar, bir sömürge görkemi ve gösterişi içinde, sanki zamanın ve gecenin derinliklerinden demir almak üzereydiler.

Kahveden çıkmakta olan bir ihtiyar, geçerayak konuşmalarına kulak misafiri olmuştu, elini Lopez'in omzuna koyarak:

– Ben, dedi, bir tablo yapacağım, çekip giden bir ihtiyarla yıkanan birinin tablosunu. Bu yıkanan budala, gayetle sporcu, patırtıcı, enayi, yani faşist...

Lopez başını kaldırdı. Konuşan, namuslu bir İspanyol ressamıydı, söylemiyordu ama, besbelli ya bir faşist ya da bir komünist diye düşünüyordu.

– ... çekip giden ihtiyar dersen, o da eski İspanya. Azizim Lopez, arz-ı hürmet ederim.

Topallayarak, geceyi dolduran kocaman uğultuya daldı, yürüdü gitti. Uğultunun nedeni, Alcala'daki asileri tepeleyen hücum kıtalarının Madrid'e girmesiydi. Masalardan, kaldırımlardan sıkılı bütün yumruklar bir anda havaya yükselmişlerdi. Kıtalar da yumrukları havada geçiyorlardı zaten.

İpini iyice koparmış Lopez, o hızla: – ... hem, diyerek sözünü sürdürdü, konuşmayı gereksinen, hem de dinlemeyi ve anlamayı gereksinen insanlar olacak da bundan bir üslup doğmayacak, yok öyle şey. Yalnız, üstlerine varmayacaksın, vereceksin ellerine en modern hangi araç varsa onu, artık hava yazgacı mı olur, renkli boya tabancası mı olur,

hangisi olursa, bir süre sonra da seramiği... ve bir zaman bekleyeceksin!

Shade, kelebek kravatının uçlarını çekerek, düşünceli:

– Bu tasarın var ya, dedi, en iyi tarafı senin budala olman. Budalalardan gayrısını zaten sevmem ben. Eskilerin safiyet dediği. Öbürleri çok kafalı insanlar, nasıl kullanacaklarını da bilmiyorlar kafalarını. Oysa şunlar yok mu, şunlar, topu budala, bizcileyin.

Bir yanda arabaların vitesleri gıcırdıyordu, bir yandan sokağı iri iri konuşmalar üstünde *Enternasyonal* marşından seslerin uçuştuğu bir ayak patırtısıdır kaplamıştı. Kahvenin önünden küçük bir dikiş makinesini hasta bir hayvan gibi göğsüne bastırmış bir kadın geçti.

Eli piposunun sapında, Shade, kımıldamaksızın duruyordu. Yalnız bir ara kıvrık kenarlı fötr şapkasını bir fiskede şöyle geriye atıverdi. Mavi gömleğinin üstünde bakır yıldızı pırıl pırıl bir subay Lopez'in elini sıktı.

– Sierra'da durum nasıl? diye sordu Lopez.

– Geçiremeyeceğiz! Dakika başı milisler geliyor.

Subayın arkasından, Lopez: – ... günün birinde, diye konusuna döndü, nasıl bir ara bütün Avrupa'yı katedraller sarmışdıysa, nasıl bütün Meksika'yı devrimci fresklerin üslubu kaplamışsa, göreceksin ki İspanya'yı da bu üslup kaplayacak.

– Evet, göreceğim. Yalnız ikide bir katedrallerinle kafamı şişirmeyeceğine söz verirsen.

Şehrin, el konulup da olanca hızıyla savaşın ya da düşün hizmetine girmiş bütün arabaları, sokaklarda rastlaşıp kardeşçe çığlıklar arasında geçmekteydiler. Kahvenin terasında, ulusa maledilmiş eski faşist gazetelerin fotoğrafçılarınca Montana'nın almışında çekilmiş resimler sabahtan beri elden ele geziyor, milisler bakıp bakıp içinde kendilerini arıyorlardı. Shade, için için, yazısını neyin üstüne yazacağını

sormaktaydı: Lopez'in tasarısı üstüne mi, *Granja*'nın değişik havası üstüne mi, yoksa sokaklardan taşan umut üstüne mi? Olur ya, hepsinden birden söz açardı belki de. (Ardında bir yerde memleketlisi bir kadın göğsüne bir arşın boyunda bir Amerikan bayrağı iğnelemiş, elini kolunu oynatıp duruyordu; bereket, kadının sağır ve dilsiz olduğundan bunu yaptığını öğrenmişti sonunda.) Bu dağınık duvarlarla, bu duvarların önünden gelip geçen adamlardan, şu anda onun önünden geçmekte olan, özgürlük şenliğiyle sarhoş adamlardan, sonunda bir üslup doğar mıydı doğardı. Ressamlarıyla aralarında ortaklaşa öylesine derinden, öylesine gözle görünmez bir bağ vardı ki bunların, bir zamanlar Hıristiyanlık da herhalde bundan farklı değildi. O zaman Hıristiyanlık, günümüzde ise devrim, aynı biçimde yaşamayı ve aynı biçimde ölmeyi seçmişlerdi çünkü. Fakat yine de...

Shade: – Havada bir tasarı bu, dedi. Ya da sen gerçekleştirmelisin, olmazsa Devrimci Ressamlar Derneği, ya da Bakanlık, o da olmazsa Kartallar ve Suaygırları Derneği.

Şimdi önlerinden ellerinde çamaşır bohçaları, avukat çantası gibi koltuklarına sıkıştırdıkları güzelce ütülü yatak takımlarıyla birtakım insanlar geçiyordu; birileri, başlarının üzerine ters çevirdikleri koltuklarla, memur kılıklı biriyse, kahvenin ışığında rengi deli kızılına dönen bir pufla yatak örtüsünü, az önce geçen kadının dikiş makinesini tuttuğu gibi göğsüne bastırarak.

Lopez: – Yaşayan görür, diye karşılık verdi. Ama herhalde benim yapabileceğim iş değil, bizim milis yarın Sierra'ya gidiyor. Merak etme, bir yapan bulunur nasıl olsa.

Shade pipo dumanlarını üfleyip dağıttı:

– Ah Lopez ah, dedi. İnsanlardan ne kadar usandığımı bir bilseydin!

– Hele hele, sırası mı şimdi bunun?

– Öyle deme, önceki gün Burgos'taydım. Orada da aynı

şey, çok yazık ki aynı: zavallı budalalar askerlere yakınlık gösterip duruyorlardı.

– Burada tersine, tosbağa: askerler zavallı budalalara sokuluyor.

– ...ve büyük otellerde yarı çıplak kontesler, bereli, omuzları örtülü kralcı köylülerle kadeh tokuşturuyorlardı.

– ...ve de köylüler kendileri için zırnık vermeyen prensesler uğruna canlarını veriyorlardı, değil mi? Düzen dediğin de bu zaten.

– ...ve kulaklarına cumhuriyet gibi, sendika gibi kelimeler çalındıkça tükürüyorlardı, abullabut takımı!.. Bir papaz gördüm, elinde bir tüfek, imanını savunduğunu sanıyor; başka bir mahallede bir köre rastladım, basbayağı bir kör, gözlerinin üstünde yepyeni bir bez, bezin üstüne mor mürekkeple yazılmış: "Yaşasın Kral-İsa". Eminim ki o da gönüllüden sayıyordu kendini.

– Kör olduğu halde, ha?

Hoparlörlerin o karından konuşan adam sesiyle her "Alo!" deyişlerinde nasıl oluyorsa yine çevrelerine bir sessizliktir yayıldı.

"Burası Barcelona Radyosu, şimdi General Goded konuşacak..."

Goded'nin Barcelona'daki faşistlerin başı olduğunu ve asilerin komutasını yüklendiğini bilmeyen yoktu. Sessizlik birden koyulaştı, bütün Madrid'i kaplamış gibi oldu. Yorgun, yabancılaşmış ama yine de onurlu bir ses:

"Ben," dedi, *"General Goded. İspanyol halkına talihin bana yardım etmediğini ve tutsak düştüğümü bildiriyorum. Bildiriyorum ki dövüşmek istemeyenler bana verdikleri sözle bağlı olmadıklarını anlasınlar."*

Sanki 1934, yenik düşen Companys'in bildirisi. Büyük bir bağrışma, alkış kıyamet, ışıklar içindeki şehrin üstünde kanat kanat açıldı.

Sevincinden kadehini bir kerede diken Lopez: – Bu, dedi, söyleyeceğimi güçlendiriyor. Hani senin İskit dalga motoru dediğin kabartmalarım var ya, onları yaptığım sıra taş yoktu elimde. Taşın iyisi anasının nikâhı, yalnız mezarlıklarda dolu, hattâ içlerinde taştan başka da bir şey yok. Peki n'aparsın? Geceleyin soyarsın mezarlıkları... ya, işte böyle! O dönemde bütün heykellerimi böyle onulmaz acılar üstüne oymuşumdur ben, dioriti bırakışım da bu sayede olmuştur. Ayni şey daha büyük ölçüde olacak şimdi: İspanya, taşlarla dolu bir koca mezarlık; bütün iş, alıp onları heykel yapmakta, anladın mı tosbağa?

Yeniden parlak siyah ipekliden bohçalar taşıyan kadınlar ve adamlar göründü; yaşlı bir kadın bir çalar saat yüklemişti, çocuğun biri bir valiz, bir başkası bir çift pabuç; hepsi de şarkı söylüyorlardı. Birkaç adım gerilerinde kollu bir arabaya bir dükkân dolusu eski püskü yüklemiş bir adam, hem arabasını çekiyor, hem de şarkıya yetişeyim diye uğraşıyordu. Eli kolu değirmen kanatları gibi havalarda, gençten biri, fotoğraflarını almak için durdurdu onları. Elinde magnezyumlu bir makine, meğer gazeteciymiş.

Shade şapkasını yeniden önüne çekip sordu:

– Kim bunlar yahu, nereye taşınıyorlar böyle? Bombardıman korkusundan mı yoksa?

Lopez gözlerini kaldırdı. Böyle hilesiz ve öfkesiz ilk defa bakıyordu Shade'e.

– İspanya'da ne çok Emniyet Sandığı olduğunu bilirsin. Bugün öğleden sonra Hükümet hepsinin açılmasını, rehin bırakılmış ne varsa, sahiplerine karşılıksız verilmesini emretti. Madrid'in olanca fukarası dökülmüştü yollara, ama öyle paldır küldür değil, yooo, ağır ağır, efendi efendi (Allah bilir, haberin doğruluğuna inanamıyorlardı). Şimdi de yorganlarını yastıklarını, saat kösteklerini, dikiş makinelerini almış geri dönüyorlar. Yoksulların gecesi bu gece.

Shade elli beş yaşındaydı. Az sıkıntı çekmemişti hayatında -Amerikan yoksulluğu, ağır hastalıklardan ha bugün ölürüm ha yarın korkuları, kadın belası- bu yüzden budalalık ya da hayvanlık dediği şeylerden, yani temel hayat davranışlarından başkasına önem vermez olmuştu. Yalnız acı, sevgi, aşağılanmak, temiz kalplilik vardı onun için. Peşlerine elleri çalar saatlı adamlar takılmış, el arabaları diken diken sandalya bacağı gruplar iniyorlardı caddeden ve bu gece bütün Madrid Emniyet Sandıkları'nın bu seferlik olsun talihleri gülen yoksullara açık olduğunu düşünmek, rehindeki mallarını yeniden fethetmiş olarak fukara mahallelerine dönen bu dağınık kalabalığı görmek, Shade'de, devrim kelimesinin insanlara neyi deyimlediğini ilk defa olarak anlatıyordu.

Ötede makinalı tüfekleriyle gece sokaklarına vurmuş faşist arabalarına, halktan el koyma milis arabaları karşı çıkıyorlardı; tepelerinde patlayan o delirtici, kayıp, yüzlerce kere alınmış, bırakılmış, yeniden bağırılmış *Salud*, geceyi ve insanları bir mütareke kardeşliği içersinde birleştiriyordu; savaşın eli kulağındaydı ya, daha da bir dokunaklı oluyordu bu: faşistler Sierra'ya gelmekteydiler.

II

BÖLÜM BİR

Ağustos başı

Milis üniforması haline gelen gırgırlı makinist tulumu giymiş olanlar sayılmazsa, gönüllü uluslararası havacılar, İspanyol ağustosunun cehennem sıcağında gömlekleri fora etmiş, gülüşahenk plaj kaçkınlarına benziyorlardı. Şimdilik yalnız posta pilotlarıyla Fas'dan ya da Çin'den gelme mitralyözcüler savaşmaktaydı; öbürleri -her gün gelen geleneateşin tadını bugün tadacaklardı.

Eski Madrid sivil alanının tam ortasında şaşkınlıkla tutsak düşmüş bir Junker (pilotu, Sevilla Radyosu'ndan Madrid'in alındığını işitince, zerre kadar kuşkulanmaksızın alana inmiş) olanca alüminyumu ile pırıl pırıl yanıyordu.

En azından yirmi cıgara bir anda yakıldı. Nedeni basit: filo sekreteri Camuccini az önce:

– "B"nin, demişti, topu topu bir saat iki çeyreği var.

Aslında bu "B" uçağının bu kadar zamanlık uçuş için benzini var demekti; oysa herkes, tezgâha maymun gibi tünemiş Leclerc, mitralyözlerin geleceği konusunda pinekle-

yen ağırbaşlılar, uçağın ve arkadaşlarının Sierra doğrultusunda yola çıktığından beri tam iki saat beş dakika geçtiğini biliyorlardı.

Barda cıgara içimi değişmişti: derin soluklar, halka halka dumanlar yerine, kısa kısa, acele nefesler. Hiç kimse gözünü camların ardındaki uzak zirvelerden ayıramıyordu.

Çok sürmeyecekti elbet bugün değilse yarın, uçağın birisi uçuştan dönmeyecekti. Her biri, geride kendini bekleyenler için, ölümünün, içi sıra umudun tıkanmış biri gibi çırpındığı şu sinirli sinirli içilen cıgaralar yok mu, onların dumanından başka bir şey olmayacağının farkındaydı.

Polsky, herkes kısaca Pol diyor, bir de Raymond Gardet - gözlerini tepeden ayırmaksızın- bardan çıktılar.

– Patron da "B" uçağında.

– Yapma?

– Sersemliğin âlemi yok: giderken görmedin mi?

Şeflerini severek anıyorlardı hepsi. Uçaktaydı.

– İki saat on dakika oldu.

– Dur hele, senin saat hapı yutmuş. Saat bir ya var ya yoktu. Ne yapar? İki saat beş dakika.

– Raymond, yine başlama gözüm. Sana on diyoruz. Scali'ye baksana, yukarda, telefonun içine girecek neredeyse, boşuna mı?

– Nereli bu Scali yahu, İtalyan mı?

– Galiba.

– İspanyol da olabilirdi hani, baksana şuna.

Gerçekten de Scali'nin esmer melez suratı, bütün Batı Akdeniz'de eşine bol rastlanır bir surattı.

– Gördün mü hâlini, çırpınıp duruyor.

– Ne varmış hâlinde? Yok bir şey... Sana ne diyorum ben...

Sanki ölümün kulağına gidermiş korkusuyla, tartışmalarını kafa kafaya, sinsi bir sesle sürdürüyorlar.

Bakanlığın Scali'ye bildirdiği haber şuydu: İki İspanyol avcı uçağıyla, Uluslararası Hava Kuvvetlerinin iki bombardıman uçağı, karşılaştıkları yedi Fiat'lık bir düşman filosu tarafından savaş dışı edilmişlerdi. İki bomba uçağından biri Cumhuriyetçi hatlarının gerisine düşmüştü. Öbürü, yaralı, geri dönmeye çabalıyordu. Scali, saçları kafasının her yanında dalga dalga, bir koşu Sembrano'nun yanma indi.

Magnin, o hepsinin patron dedikleri, Uluslararası Hava Kuvvetleri'nin; Sembrano'ysa sivil hava alanıyla posta uçaklarından bozma savaş uçaklarının komutanıydı, genç ve iyi bir Voltaire sanılırdı bakılınca. İspanyol Havayolları'nın Hükümetçe satın alınmış yeni Douglas'ları, hele Madrid üssünün eski askerî uçaklarınca desteklenirse, İtalyan savaş uçaklarıyla şimdilik belki başa çıkabilirlerdi. Ama şimdilik ve belki...

Aşağıda, "pelikanlar"ın mırıltısı birden kesiliverdi; oysa ufaktan en ufak bir motor gürültüsü işitiliyordu, ne de imdat düdükleri. Yalnız, ellerini uzatmış, birbirlerine bir şey gösteriyorlardı pelikanlar: Motorları kesmiş, tepelerin birinden kılpayı sıyrılıp geçen bir bombardıman uçağıydı bu. Saat iki güneşinin bir çöl havası verdiği kum rengi alan üstünde, içinde henüz canlı mı, ölü mü oldukları belirsiz arkadaşlarıyla, sessiz sedasız süzülmekteydi.

Sembrano: – Eyvahlar olsun, dedi, tümseğe bindirecek!

Scali, işaret parmağıyla burnunu havaya itip:

– Darras, dedi, bu işi bilir, posta pilotudur o.

Sembrano: – Eyvah, diye tekrarladı, tümsek!..

At gibi, neyse ki üstünden atlayıp geçmişti uçak, alanın üstünde dönmeye koyulmuştu şimdi. Aşağıda hiçbir bardakta hiçbir buz parçası çın demiyordu, herkes soluğunu bile tutmuştu.

Scali: – Takla atmasa bari, diye mırıldandı. Lastik mastik kalmamıştır muhakkak.

Uçağa yardım etmek istermişcesine kısacık kollarını oynatıp duruyordu. Uçak kazasız belasız yere indi fakat tökezledi, bir kanadın ucuna takıldı ama devrilmedi. Pelikanlar, avaz avaz, çevresinde dört dönüyorlardı... Henüz içerdeki durumu bilmeseler de.

Pol, boğazında yuttu yutacak bir akide şekeri, uçağın bir türlü açılmak bilmeyen kapısına dikmişti gözlerini. Sekiz kişi olacaktı içerde. Gardet, fırça tıraşlı kafasını öne eğmiş bütün gücüyle kapı tokmağını zorluyordu ama, boşuna. Milletin yüzü de tek kişiymiş gibi onun öfkeli bileğine dönmüştü, besbelli bir tarafından sıkışmış kapıyı zorlayıp duran bileğine. Nihayet aşağıdan yukarıya, yarı yarıya açıldı: İlkin ayaklar göründü, sonra da kanlı bir uçuş tulumunun aşağısı. Hareketlerindeki yavaşlığa bakılırsa inen bir yaralıydı. Bir an kimin kanı olduğunu kestiremediği gibi bu isimsiz kanı, dostla dolu uçaktan zar zor kımıldayarak inen bu ayakları görünce, Pol, boğazındaki şekerden boğuldu boğulacak da olsa, şu anda herkesin, dayanışmanın ne demek olduğunu vücutlarında duyduğunu düşündü.

Pilot, göz kamaştırıcı güneşte, kıpkızıl kan damlaları süzülen ayağını gittikçe uçaktan çıkarıyordu. Nihayet, uğur diye tepesinden eksik etmediği bahçıvan şapkasının altında kanlı canlı o Loire'h bağcı suratı meydana çıktı.

Sembrano, ürkek sesiyle, yine de: – Aşkolsun be, diye bağırdı, uçağı sağ salim geri getirdin!

Scali: – Magnin? diye sordu.

Durras, aşağıya kayabilmek için kapının kenarlarına dayanmayı deneyerek: – Bir şeyi yok, dedi.

Sembrano koştu onu kucakladı, şapkaları düştü. Darras'ın saçları bembeyazdı. çevrelerinde pelikanlar, dalga geçiyorlardı ama, asabi.

Darras çıkar çıkmaz, Magnin yere atladı. Uçuş tulumuylaydı, uçuş başlığının altında hafif kül rengine çalan

düşük sarı bıyıkları, besbelli bağa gözlükleri yüzünden, suratına şaşkınca bir Viking görünüşü veriyordu. İner inmez Scali'ye:

– "S"den haber var mı? diye sordu.

– Bizim hatlara inmiş. Şurası burası çarpılmış ama, yaralılar hafif.

– Sen içerdekilerle meşgul olursun, ha? Ben telefona koşup raporumu vereyim.

Arkasından yere atlamış sağlamlar hem arkadaşlarının sorularına cevap yetiştirmeye uğraşıyorlar, hem de ikide bir tekrar uçağa çıkıp yaralılara yardım etmek istiyordu. Gardet'yle Pol içeriye girmişlerdi bile.

Yerdeki kanlı pabuç izlerinin ve kırmızı lekelerin arasında gencecik bir oğlan uzanmış yatıyordu. Adı House'du, "Captain House"; o kadar yeniydi ki henüz uçuş tulumu bile verilmemişti kendisine, mitralyözcü olarak bu ilk çıkışından bacağında beş mermiyle dönüyordu. Bildiği de yalnız İngilizce; belki, fazladan, klasik diller: sabah sabah Scali'den yürüttüğü, onun da bir kokarca gibi ortalığı velveleye vermesine sebep olan ufak boy, eski Yunanca bir Platon kırmızı mavi ceketinin kan içindeki cebinden kaydığına göre. Bombacı, kalçasında iki kurşun, gözlemci yerine yanlamış beklemekteydi. Fas Savaşında da bombacılık etmiş, sımsıkı bir gemici Breton'du bu, sert geçinirdi; şimdi de Gardet usul usul onu uçaktan dışarı çıkarırken -yaralarına rağmen şıkır şıkır suratının neşesini bozmuyor- sadece dişlerini sıkıyordu.

Pol, gözleri bilya gibi dışarı uğramış, telaşlı telaşlı:

– Çocuklar, dedi, durun! Sedyesiz olmayacak, canını çıkaracağız adamın, gidip bulayım bir tane.

Beride Leclerc, tulumlu ve de yuvarlak gri şapkalı bir cılız maymun, arkadaşı Seruzier'nin, hani sürekli dalgacılığından uçar-şaşkın diyorlar ya o, omzuna yaslanmış, eliyle koluyla adeta bir şarkıya başlamıştı:

– Bir fırt daha sabır, arkadaşım, sonra tamam, boyalı bezin üstünde keka. İster misin bir hikâye anlatayım sana, paşa gönlünü eğliyeyim? Fasarya takımıyla son marazamdı bu, üstüne üstlük, arkadaş hatırına, anlıyor musun: bir kapıcısı var bunun, nalet bir şey, katiyen tutmuyor bizimkini: Neden, herif mangizli kiracıların karşısında elpençe divan, bizimki gibi yandım Allah proleterlerin başına tebelleş. Arkadaşa bozulması bak niye, geceleri kapıyı açtırırken adını söylemiyormuş!.. Duyar duymaz, ya diyorum, öyle mi, sen görürsün. Gece saat iki sularında bir yerlerden gariban bir kadana bulup çözdüğüm gibi dayanıyorum kapıya, içerlek bir sesle sesleniyorum kapıcıya: "Beygiroğlu!" Sonra çaktırmadan toz oluyorum, elbet.

Bombacı, Leclerc'le Seruzier'yi omuzlarını bile kaldırmadan şöyle bir süzdü; yukardan, görkemli kral bakışıyla pelikanları bir taradı ve:

– Biri gitsin, buyurdu, *Huma** alıp gelsin bana!

Sonra yine sedyeye kadar ağzını açmadı.

BÖLÜM İKİ

Sierra'nın doruğu üstünde yuvarlak bir duman belirdi. Bardaklar titreştiler. Asıl çatırtılı patlayıştan saniyenin onda biri kadar önce, ufacık kaşıkların duyulur duyulmaz şıngırtısı: birinci obüs sokağın öte başına düşmüştü. Derken, masanın biri üzerine, çatıdan paldır küldür bir tuğla: bardakları yuvarladı gitti. Arkasından öğle sıcağında pat pat koşuşan ayak sesleri işitildi: ikinci obüs sokağın yarı yoluna düştü galiba. silahlı köylüler, ağızları adamakıllı kalabalık

(*) *Hummanite*'nin kısaltılmışı. Fransız komünistleri ünlü gazeteye kendi aralarında böyle der. (Çevirenin notu.)

ama gözlerinde korkulu bir bekleyiş, kahveye doluştular.

Üçüncü obüsle (on metre ya var ya yok) top gibi patlayan koca koca camlar -duvarlara yapışık, donakalmış- fişeklikli adamların suratlarına suratlarına uçtu.

Bir cam parçası, benek benek kan sıçramış sinema afişinin ortasına saplanmıştı.

Bir patlama daha. Solda, epeyce uzakta bir başkası. Köyün her yanından çığlıklar yükseliyordu artık... Manuel'in elinde bir ceviz, iki parmağının arasında tuttu, başının üstüne kaldırdı, obüsün biri daha da yakında patlayınca kırık cevizi (parmaklarıyla kırmıştı, canım!) göstererek:

– Mersi, dedi.

Koca sesli bir köylü: – Allah Allah, dedi, bu obüslerden kurtulmanın bir yolu olmalı, ne yapacağız?

Cevap veren çıkmadı. Ramos zırhlı trendeydi. Elleri kolları bağlı, bir duvara yapışık, bir duvardan ayrı, hep gelecek obüsün korkusu içinde orada bekleşiyorlardı. Sonunda Barca Baba'mn o çabuk konuşmasıyla:

– Yahu bu yaptığımız akıllı işi değil, dediği duyuldu. Burda kalırsak böyle, şşey oluruz... deliririz be! İyisi mi üstlerine varalım şunların.

Manuel bir süzdü onu, sesinde güvenden eser yoktu.

– Elimizde, dedi, kamyonlarımız var.

– Kullanabilir misin?

– Evet!

– Çok adım alır mı?

– Evet!

Barca: – Arkadaşlar! diye ağzını açtı.

Tamamlayamadı. Bu sefer obüs öylesine bir patlayış patladı ki hepsi kendilerini yere dar attılar, doğrulduklarında kahvenin karşısına düşen ev olduğu gibi ön cephesini kaybetmişti. Çatmayı tutan kalaslar, biraz gecikerek, boşluğa boşluğa devrilmekteydiler. Bir telefon çalıyordu:

Barca sözü bıraktığı yerden aldı: – ... kamyonlarımız var, atlayıp gidelim, dağıtalım çenelerini.

Dakikasında bir ağızdan:

– Yaşşa!

– Hepimizi gebertecekler.

– Emir yok, emir.

– Ulan dinine yandığının orospu dölleri!

– Emir mi dedin, al sana emir: anırıp duracağına, kamyonlara marş marş!

Manuel ve Barca bir koşu çıktılar. Ötekilerin hemen hepsi koşarak ardlarına takıldı. Ne yapsalar hayırlıydı orada kalmaktan. Yeniden obüsler. Az daha uzakta, döküntü bıraktıkları, ben düşünmeden iş görmem diyen takımı.

Kamyona otuz kişi kadar bindiler. Obüsler köyün çevresine yağıyorlardı. O zaman Barca birdenbire faşistlerin köyün içinde olup bitenleri değil, ancak köyü görebildiklerinin farkına vardı. (Şimdilik ufukta uçak muçak da görünmüyordu.) Kamyon, motor gürültüsü arasında, silahlarını havalara kaldırıp kaldırıp *Enternasyonal* söyleyen sivillerle yüklü olarak hareket etti.

Köylüler Manuel'i, Ramos Sierra'da propagandaya başlayalı tanımışlardı; sevmiyor da değillerdi ama, ihtiyatlı bir sevgiydi bu; delikanlının sakalı uzadıkça, sık kara kaşlı ve açık yeşil gözlü o biraz hantal Romalı yüzü Akdeniz gemicisi yüzüne döndükçe de, çoğalıyordu.

Kamyon, almış başını, güneşin altında gidiyor, obüsler, güvercin sürüsü çarpıntılarıyla onun üstünden köye doğru geçiyordu. Manuel, yay gibi gergin, direksiyondaydı. Manon'dan avazı çıktığı kadar bir şarkı tutturmuştu:

Elveda artık, elveda sofracığımız...

Öbürleri, onlar da o kadar gergin, havayı *Enternasyonal*'a çeviriyorlardı; alabildiğine hızla yaklaşan iki sivil ölüsü gördüler, savaşa gidenlerin ilk ölülere besledikleri o karışık

dostluk duygularıyla baktılar onlara. Barca kendi kendine topların yerini sorup duruyordu.

– Dumanlar desek, sabit değil ki dumanlar.

– Vurulmuş biri var burda.

– Durun, durun!

Barca: – İleri! diye haykırdı. Durmak olur mu? Hedefimiz toplar.

Öteki sustu. Artık Barca eline almıştı komutayı. O ara duyulan bir patlamaya vites değiştiren kamyon sanki yaralı bir makina çığlığıyla karşılık vermiş oldu. Şimdiden ölüler arasından geçiyorlardı.

– Bizimle gelen üç kamyon daha var.

Bütün milisler, direksiyondaki Manuel bile dönüp baktılar ve bağırdılar: – Yaşşa!

Sonra ayaklarını vura vura, bu sefer Japon fenerleri şarkısını bir ağızdan İspanyolca tutturup başladılar şarkıya:

Elveda artık, elveda sofracağımız...

* * *

Zırhlı tren lokomotifinin bir burun gibi çıktığı tünelin ağzında durmuş, Ramos, kamyonları yukardan, dört yüz metrelik bir sedir çamı yüksekliğinden görüyordu. Salazar'a:

– Yüzde doksan, dedi, hapı yuttular aslanım.

Ramos, artık faşistlerin tarafına mı ya da Madrid kahvelerine mi tüydüğü pek belli olmayan, zırhlı tren komutanının yerine geçmişti.

Kamyonlar dağların kocamanlığı karşısında ufacık ufacık kayboluyorlardı ama, güneş camlarını parlattığından faşistlerin görmemesi olasızdı.

O güzelim bıyıklarını tersine tersine buran Salazar:

– Niye desteklemeyelim onları? diye sordu.

Fas'ta çavuşluk etmişti Salazar.

– Olmaz, elimizdeki emir ateş etmeyin diyor. Bir başkasını ele geçirmenin yolu yok: senin sicimli telefon basbayağı işliyor işlemesine ama, hattın öteki ucunda in cin top oynuyor, baksana!

O sırada üç milis, gözleri yine de iki cesetle benekli açık mavi asfaltta ilerleyen kamyonlarda, iki kat papaz âyin kaftanıyla bir tören atkısını, lokomotifin hemen önüne, rayların üzerine yatırıyorlardı. İçlerinden biri:

– Ee, diye bağırdı, yol veriyor muyuz?

Ramos: – Hayır, dedi. Kımıldamayın diye emir var.

Kamyonlar ilerleyip duruyorlardı. Topun güm güm gümlemesi sırasında motorlarının uğultusu açıkça seçiliyordu. Başka bir milis kömür vagonundan çıktı, gidip kaftanları yerden kaldırdı, bir güzel de katladı. Hani o daracık suratları beygirlerine benzeyen Castilya köylüleri vardır ya, onlardan biriydi bu. Ramos yanına sokularak:

– Ne yapıyorsun, Ricardo? diye sordu.

– Yok, kendim yapmıyorum. Arkadaşlarla karar verdik...

Şaşkın, atkının ucunu kaçırdı biraz, işlemeli dibâ güneş ışığında pırıl pırıl ışıldadı.

Kamyonlar hâlâ ilerliyordu. Trenin makinisti, tünelin kapkara ağzını arkasına alıp kafasını lokomotifin penceresinden çıkarmış, güneşte dalgasını geçiyordu. Bataryalara yakınlaştıkça yakınlaşıyordu kamyonlar. Ricardo bıraktığı yerden söze başladı:

– ... karar verdik, çünkü ihtiyatlı olmaktan zarar gelmez, bakarsın raydan çıkmamıza sebep olur bu zırıltılar, ya da kamyonlardaki arkadaşlara bir uğursuzluk getirir, iyisi mi...

Ramos: – Karına götür onları, dedi. Belki bir işine yarar.

Aslında hovarda ve kıvırcık bir köy horozunu, Ramos'u seviyor, ona güveniyordu köylüler; ne var ki, alay mı ediyor, doğru mu konuşuyor bir türlü çıkaramıyorlardı.

– Ne? Bunu, bunu... karım mı giyecek?

Köylü elindeki yaldızlı sırmalı paketi var gücüyle vadiye fırlattı.

Düşman mitralyözlerinin şaşmaz cayırtısı.

Öndeki kamyon yerinde sayar gibi oldu, olduğu yerde dönüp sepetten silker gibi içindekileri silkerek devrildi. Yarasız beresiz kurtulanlar hemen arkasında sipere yattılar. Trendekiler Ramos'tan, gözlerine, sanki içine girecekmiş gibi, koca bir dürbün diktiği için, yalnız kıvırcık saçlarını görebiliyorlardı, tabii bir de dürbünü; radyolarından bir Endülüs şarkısı ortalığa dağılıyor, mitralyöz ateşinden sarsılmış gibi titreşen havayı çamların reçinesi taze tabut kokusuyla dolduruyordu.

Devrilen kamyonun iki yanı zeytinlikti. Bir, iki... beş milis, ağaçları tutabilir miyiz diye fırlayacak oldularsa da arka arkaya biçildiler. Kamyon yolu tıkadığı için ardından gelenler de ister istemez durmuşlardı.

Salazar: – Yere yatmayı akıl etseler, olacak, dedi. Arazi elverişli ama...

– Şimdi başlarım böyle emrin bilmem neresinden! Koş trene hadi, ateşe başlat.

Salazar, anlı şanlı çizmeleriyle hem pek fiyakalı, hem de rahatsız, koşarak gitti.

Milislerin ilerlemesi artık durduğuna göre Ramos'un onları vurmak tehlikesi kalmamıştı. Düşman mitralyözlerine gelince, durumları üzerine hiçbir şey bilmediğinden tutturabilmesi zayıf bir ihtimaldi çok.

Depo yolunda sıralı yük vagonlarının üstünde "Yaşasın Grev" yazıları unutulmuş kalmıştı. Kör ve karanlık, zırhlı tren tünelinden çıktı. Ramos bir kere daha düşündü ki, zırhlı tren dediğin, epi topu bir top, birkaç da mitralyözdür, o kadar işte.

* * *

Kamyonun arkasındakiler her kıpırtıya ateş etmekteydiler. Savaşta yaklaşmanın savaşmaktan hem daha önemli, hem daha zor olduğunu; aslında boy filan ölçüşmeyip düpedüz birbirlerinin canlarına kıydıklarını anlamaya başlıyorlardı.

Bugün öldürülmek sırası onlardaydı anlaşılan.

Barca: – Hedefi gözünüzle görmeden mermi yakmayın, diye bağırdı, yoksa tepemize bindikleri vakit elimizde cephane kalmayacak.

Faşistler, ah saldırsalardı bir! Böyle hastalar gibi bekleyeceklerine savaşabilselerdi onlarla! İçlerinden biri dayanamayıp fırladı, bataryalara seğirtecek oldu, beş altı adım ya attı ya atmadı, daha önce zeytinliklere sızmak isteyenler gibi, o da vuruldu. Manuel, Barca'ya:

– Topları, dedi, üstümüze bir çevirirlerse...

Sebebi şu ya da bu, ne olursa olsun, herhalde olası görünmüyordu ki bu onlara, yapmaya kalkışmıyorlardı. Dururlar mıydı yoksa?

Birden bir kadın sesi: – Arkadaşlar! diye çınladı.

Hayretler içinde dönüp baktılar: gencecik bir milis kızdı bu, neredense peydahlanıvermişti. Barca:

– Yo yo, olmaz! Burası senin yerin değil! dedi ya, dediğine kendisi de pek inanmadı; herkes gibi onun da içi, kızı yanıbaşlarında görmekten bir hoş olmuştu. Üstelik eli boş da gelmemişti bu kız, konserve kutularıyla yamrı yumru kabarık bir de torba taşıyordu. Dayanamadı, sordu kıza:

– Bana baksana sen, nasıl geldin buraya?

Babasıgil bu köydenmiş, çevreyi avcunun içi gibi bilirmiş. Barca, geldiği yana dikkatle baktı: kırk metre kadarlık bir açıklık vardı. Milislerden biri:

– Ee, dedi, biz de geçebiliriz öyleyse.

Kız onyedisinde ya var ya yoktu, cıvıl cıvıldı.

– Tabii diye karşılık verdi.

Barca: – Almaz, dedi. Fazla geniş, hepimiz doluştuk mu içine, kuş gibi avlanırız. Anladınız mı?

O pekâla geldi, biz niye gidemeyelim?

– Saflığın âlemi yok. Mahsus bırakmadıkları ne malum? Şurda zaten boka girmişiz, daha da üstelemenin sırası mı?

– Bence köye kadar pekâla geçebiliriz.

Fakat kızcağız ağlayacak gibi: – Yoo, dedi, hayır! Çekilmek için sakın bana güvenmeyin. Radyo, Halk Ordusu bulunduğu yerleri bırakmamalıdır, diyeli bir saat bile olmadı daha.

İspanyol kadınları çabucak, tiyatroda gibi konuşurlar ya, onun sesi de konuşurken öyle bir hava almıştı; fakat farkında bile olmadan, yalvarırcasına ellerini kavuşturuyordu bir yandan da.

"Neyi gereksinirseniz biz taşırız size..."

Sanki uslu otursunlar diye çocuklara oyuncak veririm ama... diyordu. Barca düşündü:

– Arkadaşlar, dedi, iş orada değil, çocuk diyor ki...

– Çocuk değilim ben.

– İyi, iyi. arkadaş diyor ki gidilebilir, fakat kalmak lazım; bense, gitmek iyi olurdu, fakat gidemeyiz diyorum. Her şeyi birbirine karıştırmayalım.

Manuel alçak sesle, milis kıza: – Senin, dedi, ne güzel saçların var öyle, versene bir tutam.

– Arkadaş, ben buraya aşna fişneye gelmedim.

– Aman iyi, saçını kendine sakla, pinti sen de!

Söylediklerini pek de ciddiye almadan kızla konuşurken kulak kabartmayı da bırakmamıştı.

– Dinleyin, dinleyin! diye seslendi.

Tek kanat çırpmayan sessizliği kulak birliğiyle dinlediler. Düşman mitralyözleri şerit üstüne şerit yakıyorlardı. Birisi

durur gibi oldu, tutukluk yapmış meğer, yeniden başladı. Ama işin garibi, tek mermi düşmemesiydi kamyonun çevresine.

– Eğ kafanı, dangalak!

Eğildi. Gösterdiği yanda mavi mavi birtakım lekeler, yola paralel olarak, ama araziden faydalandıkları için koruna koruna, faşist bataryalarına doğru çıkıyorlardı: hücum kıtalarının adamlarıydı bunlar.

Barca: – Elbet çıkarlar, dedi, biz de öyle yapabilseydik.

Yükseldikçe sayıları azalıyordu ama.

Milislerden biri: – Hücum dediğin böyle olur, dedi. Ne dersiniz çocuklar, biz de davranalım mı?

Manuel: – Dikkat! diye bağırdı. Yeniden işi çorbaya çevirmeyelim. Onar onar sayın bakayım.

“Her kolun başındaki kolbaşı olacak, sorumlu o.

“Birbirinizden en az onar metre açılacaksınız.

“Dört grup halinde gidilecek.

“Birlikte varılacak. Baştakiler önden çıkmış olacaklar ama, ötekilerinden daha uzağa yayılmak zorunda olduklarından, farketmez.”

Barca: – Burası iyice anlaşılmadı, dedi.

Olsun, hepsi de yaralılara yapılacak ilk yardım dersini dinlermiş gibi can kulağıyla dinliyorlardı.

– Tamam mı? Onar onar sayın öyleyse.

Saydılar. Kolbaşılar Manuel’in yanına yaklaştı. Yukarda toplar hâlâ köyü dövüp duruyorlardı; mitralyözler ise, aralıksız üstlerine gelen hücum kıtalarını biçmeye çabalıyordu, sadece onları. Manuel kendi partisinden adamlarla çalışmaya alışkındı, gel görki karşısında çok az vardı öylesi.

– Sen ilk altının komutanısın.

“Hepimizin yolun sağma yayılıyoruz. Öyle ki, bu it oğlu itler zırhlı otomobille bilmem-neyle çıkar gelirlerse ikiye

bölemesinler bizi. Ayrıca hücum kıtalarına da yaklaşmış oluyoruz böyle.

"On arkadaş yüz metre öteye.

"Sen, birinci, al on adamını, ipi kır. Üç yüz metreyi buldun mu, her on metreye birini bırak.

"Solundaki grubun ilerlediğini gördün mü, sen de ilerleyeceksin. Baktın ki bir şeyler aksıyor, komutayı en yakınındakine bırakıp arkaya gelerek orada..."

Orada kimi bulacaktı? Manuel, Barca'yı öteki kamyonları savaş düzenine soksun diye göndermeyi düşünmüştü. Kendisi kalsa? Bu kıyamette birinci safta bulunması gerekliydi onun. Sonunda, ne yapalım dedi.

"... orada Barca'yı bulacaksın!"

Öbür kamyonlarda bulunanların başına bir başkasını gönderecekti.

– Islığımı duyarsanız, hepiniz Barca'nın oraya çekileceksiniz. Anlaşıldı mı?

– Anlaşıldı.

– Açıkla.

– Her şey yolunda, canım.

– Sendika ve parti sorumluları kimler?

– Hey millet, zırhlı tren ateşe başladı!

Herkeste bir kucaklaşmak arzusu başgösterdi. Bataryaların ve mitralyözlerin bulunabileceği yere, zırhlı tren kararlamadan ateş açmıştı. Kendi toplarının faşist toplarına karşılık verdiğini işitmek, ne de olsa, kendilerini kıstırılmış hissetmekten kurtarıyordu milisleri. İkinci mermiyi bir ağızdan nağralarla selamladılar.

Manuel, durumu anlatsınlar diye bir komünisti Ramos'a, bir U.G.T. üyesini hücum kıtalarına, burada yaptıklarını açıklasın diye de anarşistlerin en yaşlısını öbür kamyonlardakilere gönderdi:

Milis kız: – Yanınıza, dedi, yiyecek alın. Ne olur ne olmaz.

– Hadi çocuklar, davranalım.

Milis kız, üstüne şimdiden bir sorumluluk çökmüş:

– Kumanyanızı, dedi, ben taşıyacağım.

Milislerin yola çıktığı anda Barca kamyonlara koştu. Üstlerine ateş ediliyordu ama tüfekle. İkinci grup da, üçüncü grup da yola çıktılar. Nihayet sonuncusu da: Manuel'in komuta ettiği.

Zeytinlikte ağaç sıralarının arası hayli geniş tutulmuştu. Bu geniş yolların birinde Barca'nın gözüne ilerleyen bir milis ilişti, sonra bir düzine kadar oldular, daha sonra upuzun bir sıra. Gözü ancak beş yüz metrelik bir alanı görebiliyordu. Sıra bütün bu alanı kapladı, sonra zeytinliğin görünür her yanını. Bir yandan da salvolarla uyumlu olarak ilerliyordu. Ağaçların altına girdiğinden beri göremediği bitişik sırtta hücum kıtaları ateş ediyorlardı. Herhalde bir hafif makinalı tüfek vardı ellerinde, zira silah sesleri arasından, uzaktaki faşist mitralyözlerine doğru, arada otomatik bir cayırtı kopuyordu. Milisler ilerliyorlardı. Faşistlerin tüfek ateşi kesilmemişti gerçi ama, etkili olamıyordu pek. Manuel koşar adıma kalktı, arkasındakiler de: Sudaki kablolar gibi bir eğri çizerek! Barca da iyice kaptırmış, adına halk dediği -biraz zırhlı tren, biraz devrilmiş kamyon, biraz bombalanan köy, uçsuz bucaksız bir de düzensizlikten meydana gelme- o tek vücut gibi faşist toplarına saldıran ateşli karmakarışıklığa kendini bırakıvermiş, koşturuyordu.

Ayaklarının altında kırılmış dallar çatır çatır ezilmekteydi. Hücum kıtaları gelmeden zeytinliği biçen mitralyözler kırmıştı bu dalları. Git git, yaz toprağının kavruk kokusu reçine kokusunun yerine geçti. Mermilerin kopardığı yapraklar, sonbahar yaprakları gibi salına salına iniyorlardı. Milislerin top atıldıkça teyellenen ilerlemesi bazı bazı zeytinliklerin karanlığına girip gözden kayboluyor, bazı güneşte parıl parıl görünüyordu. Zırhlı trende gürleyen topun ve

hafif makinalının sesini gelecek iyi günlerden müjdeler gibi dinliyordu Barca: Artık kimseden, kendi eliyle dikip yetiştirdiği bağı çekip alamayacaklardı.

Önlerinde geçilecek, yirmi metre ya var ya yok bir alan kalmıştı. Fakat zeytinlikten çıktıkları anda faşistler mitralyözlerinden birini onların üstüne çevirdiler. Barca'nın dört bir yanında mermiler havaya eşek arısı vızıltılarıyla batıp çıkıyorlardı; o, sivri vızıltılarla çevrilmiş de olsa, kurşun işlemezmiş gibi silahlara doğru koşuyordu. Birden iki bacağı kesilmiş gibi oldu, yuvarlandı. Acıya kulak asmadan ileriye bir göz attı. Milislerin yarısı kalkmamacasına yerlere serilmişti ama, öbür yarısı alanı geçmişti. Köyün bakkalı, yanıbaşında vurulmuş, yatıyordu: Suratında pır pır eden bir kelebek gölgesi ile hem de. Arkadan öbür kamyonlardaki milislerin ilk sırası geliyordu ya, durmuş, zeytinlikten çıkmakla çıkmamak arasında bocalıyorlardı. Barca birtakım uçak uğultuları işitmeye başlamıştı. (Acaba bizimkiler mi, yoksa onlarınkiler mi?) Hafif makinalı tüfeğin ateş ettiği yerin adamakıllı yakınından bir yerden, birden bir işaret fişeği atıldı, parlak gökyüzünde yükseldi, yükseldi. Zırhlı tren ateşi kesti.

* * *

Salazar: – Ne dersin, diye sordu, hücum kıtaları vardılar mı acaba bataryaya?

Daha önce trene bir haberci göndererek, "bataryaya ulaştıkları zaman bir işaret fişeği atacaklarını" bildirmişlerdi. Ulaşamadılarsa bile herhalde çok yakındılar birbirlerine artık. Ramos bunu hesaplayarak ateşi kesmişti.

– Öyle gibi.

– Ya milisler, onlar ne âlemde?

– Görünmüyorlar ki!.. Ama değil mi ki batarya da, mitralyözler de ateş ediyor henüz, herhalde geçemediler.

– İster misin gideyim?

– Niye, Barca'nın da yardımıyla Manuel işini pekâlâ beceriyor işte. Baksana, haberci de yolladı.

Dürbününü eline aldı mı, Ramos'un burnunun dibine getirdiği yaralılarla dolu bir dinginlikti, kayalıkların, çam ve zeytin ağaçlarının dinginliği. Bir şey çıkaramazdı ki bundan. Kala kala bir dinlemek kalıyordu. Yalnız dinlemek.

– İşin kötüsü, dedi, gerçekten çarpışanlar karşımızdakiler, biz değiliz.

Öyle ya, faşistler önce basıyorlardı bombayı, ortalığı tertemiz ediyorlar, adamlarını ondan sonra böyle hazırlanmış bir yere gönderiyorlardı. Halkınkisi, ne başında şef, ne elinde doğru dürüst silah, rastgele bir dövüşmekti.

– Aşağıdaki fukaralar, şimdi Allah bilir pırasa gibi doğratıyorlardır kendilerini.

– Nasıl saldırdılar ama, fena mıydı? Hücum kıtaları bataryayı belki alır.

Ramos, gülümsemesi silinmiş, iştahlı ağzı incecik bir çizgiye, delimsirek saçları başında eğretiye dönmüş, sinirli sinirli konuşuyordu.

– Alır almaz bilmem, bildiğim, faşistler geçemiyor!

– Dinle, soldaki batarya sustu.

Kulak vermekten ikisinin de şakakları ağrımıştı.

Aydınlık gökte kehribar gibi bir uçak belirdi. Epeyce yollu bir gezi uçağıydı bu. Trenin beş yüz metre kadar ilerisine bir bomba attı; ne nişan düzeni vardı, ne de bomba atma düzeni, bombalarını belki de pencerelerinden atıyordu. Ramos'un uyarması üzerine makinist yakındaki başka bir tünele rahatça götürdü treni. Uçak ise, ne kadar bombası varsa çamların arasına gelişi güzel serpiştirdikten sonra, hayatından memnun, aldı başını gitti. Reçine kokusu daha bir yoğunlaştı arkasından.

Artık trenden hiçbir şey görünmüyordu. 75'liğin her

gümleyişinde katara yayılan örs titreşimleri arasında, Asturya yakasından Pepe, belinden yukarısı çıplak, ter içindeki arkadaşlarına atışın açıklamasını yapıyordu:

– Bu trende zırh dediğin, çimento. Bombok bir şey ama, sağlam, taş gibi. Dışarıdan baktın mı trene sanki karton. Kanmıyacaksın ama, kolay kolay kılı kıpırdamaz. 34'de Asturya'da vagonları nasıl usta işi zırhlıyorlar, parmağın ağzında kalır oğlum. Yalnız, devrim demek dalgınlık demek: bunlar da lokomotifi zırhlamayı unutuyorlar. Düşün bir kere, Tercio hatlarına olanca hızıyla yüklenen bir zırhlı tren düşün, ama lokomotifi adi bir lokomotif olsun: ne olur? Elli kilometre içinde delik deşik ediyorlar elbet. Ondan sonra al hayrını gör. Tabii, makinistin de! Biz geceleyin başka bir tren ve başka bir lokomotifle -zırhlıydı bu sefer- çaktırmadan gelmiş. Tercio topçusunu getirmeden arkadaşları geçirmiştik.

– Pepe?

– Ne var?

– Bataryaları hâlâ susuyor.

Ramos, tünelden çıkmış, asilerin orada ne olup bittiğini anlayabilmek için dürbününü oynatıp duruyordu: sanki bir kör el yoradamıyla görmeye çalışıyor. Bir ara:

– Bizimkiler, dedi, yata yuvarlana köye çekiliyor.

Gerçekten, milisler rastgele ateş ederek geri çekilmekteydiler. Bir siper bulup içinde kayboldular. Faşistler ardlarından üç yüz metre kadar engebesiz bir araziyi geçmek zorundaydı.

Ramos lokomotife atladı ve treni, hâlâ ateş edip duran faşist topçusunun göremediği bu ağaçsız alana hâkim bir yere getirdi.

Milisler ne kadar başıbozuk çekildilerse, şimdi faşistler o kadar düzenli ilerliyorlardı.

Trenin mitralyözleri ateş kusmaya başladı.

Soldan sağa faşistler dökülüştüler: çözülerek, kolları ha-

vada, ya da elleriyle karınlarını bastırarak.

İkinci dalga son ağaçların sınırında bir an bocaladı, sonra kararlı, koşar adım alana girdi. Bu sefer faşistler sağdan sola dökülüştüler: iyi asker sayılmazdı belki trenin mitralyözcüleri, ama, avcılıkta üstlerine çıkan az bulunurdu. Ramos, koşarken vurulan düşmanın o garip davranışını sırtısıra tekrarlanmış olarak ilk defa görüyordu bugün; bir kolunu havaya kaldırıp biçilmiş ayaklarıyla sanki hoplayarak ölümü yakalamak istermişçesine sıçrayışlarını. Kıyımdan sağ çıkanlar ormana, trene ateş açmış olan öteki mitralyöz artığı faşistlerin yanına ulaşmağa çabalıyorlardı.

Sağdan silahlar atıldı. Başka birtakım milisler meydana çıktılar. Faşistler zoru görünce selameti laf olsun diye ateş ederek ormanın içlerine çekilmekte buldu.

Ramos, parmaklarını saçlarının kıvırcığına daldırmış, kendi kendine:

– Şef onlarda, diyordu, silah da onlarda, gel gör ki geçemiyorlar bir türlü, gün gibi ortada, geçemiyorlar işte.

BÖLÜM ÜÇ

Pilotların sınavı yapılıyordu.

Kızgın yaz sıcağının uysal parıltısı içinde, sıcak mıcak yine de kazaklı bir gönüllü, Magnin'e yaklaştı.

– Ben, dedi, Yüzbaşı Schreiner.

Burnu sivri, gözleri sert ve kıpır kıpır, eski bir kurttu bu: Richtofen filosunun eski komutan yardımcısı. Koca bıyıkların tepesinden ona Magnin sevimseyerek bakıyordu.

– Uçak kullanmayalı çok oldu mu?

– Savaş bitti biteli.

– Vay canına! Peki ne kadar zaman lazım size, yeniden forma girmeniz için?..

– Birkaç saat yeter sanırım.

Magnin bir şey demeden ona şöyle bir baktı.

Schreiner: – Birkaç saat, diye tekrarladı, yeter sanırım.

– Havayollarında mı çalışıyordunuz?

– Hayır, Ales Madenleri'nde.

Schreiner konuşurken gözleri, sözlerine karşılık verdiği Magnin'de değil, pervaneleri dönmekte olan deneme uçağındaydı. Sağ elinin parmakları titriyordu.

– Havaleniz çok geç kaldı, dedi. Bekleyemedim. Toulouse'a kadar kamyonların üstünde geldim.

Gözlerini incecik yumdu ve motoru dinledi. Parmakları hep öyle hafif hafif titreyerek gelip kazağının eteğine çengellendiler. Magnin'in uçak tutkusu, aynı nedenden sinirli sinirli kazağını çekiştiren bu adamı kendisine iyice yakın bulmasına yetecek kadar yüksekti. Schreiner, gözlerini açmadan, motor gürültüsünün pır pır ettiği havayı içine çekti. Magnin, insan hapisten çıkınca da besbelli böyle nefes alır diye düşündü. Komuta edebilecek bir adamdı bu adam (Magnin kendisine yardımcı arıyordu). Sesinde, askerlerde, bir de çoğu komünist yetkililerde rastlanan o kesinlik vardı.

Uçuş öğretmeni Sibrisky, ışıktan tir tir, alandan bu yana gelmekteydi; yardımcısı kendisini çağırınca, Schreiner, telaşsızca fakat parmakları hep öyle titrek, deneme uçağına yöneldi.

Bardaki ve pistteki bütün pilotlar ona bakıyordu.

İçlerinden çoğu savaşa katılmıştı. Magnin'in içi pek rahat da değildi, ama, savaş sırasında yirmi iki müttefik uçağını düşürmüş bu adamın karşısında, uçağın hareketlerini kılı kılına izleyen ücretli pilotların bile içinden geçen duygu hep aynı duygu, o meslek kıskançlığı duygusuydu.

Barın orada Scali, Marceline ve Jaime Alvear ellerindeki dürbünü paylaşamıyorlardı bir türlü. Fransa'da okumuş olduğundan Jaime Alvear Uluslararası Hava Filosu'na tercü-

man atanmıştı. Bu iriyarı, esmer, yamrı yumru, perçemleri hep suratını tokatlar kızılderili bozmasının, pancar gibi kırmızı bir de ufak boylusu eklenmişti yanına: herkesin ermiş Antonio diye çağırdığı, o U.G.T. adına pelikanlara Allah'ın günü sigara ve gramofon plağı taşıyıp duran Vegas. İkisinin arasından Raplati, Jaime'nin çoktan herkesin maskotu olan yamyassı ve eğri bacaklı köpeği, sipsivri kara burnunu uzatmıştı. Jaime'nin babası da sanat tarihçisiydi, Scali gibi.

Alanın nihayetinden, Karlitch'in mitralyözcüleri sınadığı taraftan, bir iki tak tuk işitildi. O arada uçak da iyi kötü havalandı. Sbirsky, Magnin'e:

– Zor olacak bu iş, dedi gönüllülerle.

Aslında ücretli pilotları gönüllülerin komutası altına vermenin, hele gönüllüler öbürlerinden üstün değillerse, pek de kolay bir iş olmayacağını Magnin de pekâlâ biliyordu.

"Ayrıca, Mösyö Magnin, uçuş öğretmeni seçecek kadar bana güvendiğiniz için teşekkür borçluyum size."

Birbirlerine bakmaksızın birkaç adım daha attılar. İkisi de yukarıya, uçağa bakıyorlardı. Uçuyordu şimdilik.

"Beni tanır mısınız?"

– Galiba.

Dedi ama, bir yandan da o köylü bıyıklarını çiğneyerek, hiç de tanımıyorum diye düşündü. Severdi Sibirsky'yi: bıyığı sinek, sarı saçları bukle kıvırcık da olsa, sesinde titreşen hüzün, zekâsına, hiç değilse tecrübesine inandırıyordu insanı. Magnin'in gerçekten bildiği tek şey, teknik değeriydi bu adamın, tartışma götürmez ustalığı, hepsi o kadar.

– Bilmem ki nasıl diyeyim Mösyö Magnin, şurda burda benim kızıllardan olduğumu söylüyorlar da... faydalı olur belki diye düşünerek... sağolun... Ayrıca bir beyaz olmadığımı da bilmenizi isterim. Bu havacılar, yaşlı başlı olanları da dahil, pek bir şey anlamıyorlar hayattan.

Sıkıntılı, ayaklarına baka baka konuşuyordu Sibrisky, ba-

şını kaldırıp bir dakika kadar uçağı izledi:

– İyi kötü uçuyor işte, dedi. Başka ne denebilir?

Alaylı değil, sesi acılıydı. Yaşı en geçkin pilotlardan birisiydi bu Schreiner; bütün hava üssünde de, on yılı fabrikada geçmiş kırk altı yılın büyük bir pilotu ne hale getirdiğini görmeyi yüreği daralmadan seyredebilecek tek havacı yoktu.

Magnin, kaygılı: – Yarın, dedi, en azından beş uçak gerekli. Sierra için.

– Sibirya'da, amcamlarda sürdüğüm hayattan tiksiniyordum. Herkes aralıksız savaştan söz ediyordu o sıra, bense liseye gidiyordum... Beyazlar gelince, katıldım aralarına... Sonunda Paris'e düştük. Şoförlük ettim, makinist oldum, sonra yeniden havacı. Fransız ordusunda teğmenim aslında.

– Haberim var. Rusya'ya dönmek istiyorsunuz, değil mi?

Eskiden beyazlarla birlik olmuş da şimdi İspanya'da savaşan Rusların çoğu, bunu, bağlılıklarını kanıtlayıp da günün birinde memleketlerine dönmek umuduyla yapıyorlardı.

Alanın öbür ucundan ışığı sarsan yeni bir mitralyöz cayırtısı.

– Evet, ama komünist olarak değil, partisiz olarak. Burada ücretliyim, doğru, iki mislini de vermiş olsalar karşı tarafa gitmezdim ama. Sizin liberal dediklerinizdenim ben. Bakın Karlitch başka. O düzen taraflısıydı, beyazlardandı; şimdi bizim orada düzen de var, güç de var, o da kızıl oldu. Benim hoşlandığım, demokrasi: Birleşik Devletler, Fransa, İngiltere... Rusya'nın yeri başka tabii... vatanım orası.

Yeniden uçağa baktı, yalnız bu sefer Magnin'in bakışlarından kaçmak içindi bu.

– Bir şey rica edebilir miyim sizden, dedi, şehir içi hedeflerini bombalamak görevinden beni bağışlasanız. Avcı pilotu olacak yaşı da geçtim gibi, ama cephe bombardımanı ya da keşif...

– İspanyol Hükümeti zaten şehirlerin bombardıman edilmemesini karar altına aldı.

– ... çünkü bir tarihte, kurmay karargâhını bombalamak görevini vermişlerdi bana... bombalar bir okula düştü...

Magnin kurmay karargâhının -ve okulun- Alman mı yoksa bolşevik mi olduğunu soramadı doğrusu. Schreiner'in uçağı iniş hazırlığına geçmişti.

Magnin iki eli gözlüğünün saplarında:

– Uzun tuttu, diye homurdandı, çok uzun.

– Gazlayacak belki de.

Gerçekten gazladı Schreiner. Magnin ve Sibrisky, gözleri uçakta, durdular. Alan gerektiğinden çok genişti, bu gidişle aksayacaktı iniş. Magnin, evvelce Fransız havacılık şirketlerinin birinde şeflik ettiğinden, alışkındı bu çeşit sınavlara, sonucu kestirebiliyordu.

Uçak tekrar geldi, fakat bu sefer de biraz kısa tutmuştu inişini, pilot kola sarıldı, bir an seken bir taş gibi hızla sıçradılar, sonra uçak olanca ağırlığıyla düştü ve kırıldı.

Magnin, bereket, diye düşündü, savaşta işe yarar bir uçak değildi deneme uçağı.

Sibirsky koşarak oraya gitti. Schreiner'i ve uçuş öğretmenini ardına takıp getirdi.

Schreiner: – Kusuruma bakmayın, dedi.

Bunu öyle bir sesle söyledi ki Magnin yüzüne bile bakmadı.

"Size iki saat yeter demiştim... hangi iki saat, hangi iki gün... madenlerde çalışmak bitirmiş beni... ne refleks kalmış, ne bir şey."

Sbirsky ve öteki öğretmen şöyle biraz çekildiler.

Magnin: – Birazdan konuşsaydık... diyecek oldu.

– Yok, faydasız. Bundan sonra hiçbir uçağın *yüzüne bakamam*. İyisi mi siz milis yazdırın beni. Çok rica ederim.

Gittikçe daha sıklaşan mitralyöz cayırtılarının arasında

milisler alana ite ite yeni bir deneme uçağı getiriyorlardı: hani zengin bayların gezi uçakları vardır, işte onlardan biri.

Schreiner, gözleri adeta boşalmış, uzaklaştı. İnsan nasıl bir çocuğun can çekişmesine bakamaz, uzaklaşmak ister, nasıl söylenecek bütün sözlerin beyhude olacağını bildiği yıkılmalardan kaçar, pilotlar da onun önünden öyle açılı açılıveriyorlardı. Gönüllülerle ücretlileri savaşta buluşturan serüven heyecanıydı belki, oysa havacılık analık duygusunun kadınları birleştirdiği gibi bir başka türlü birleştiriyordu insanları. Leclerc ve Seruzier fıkra anlatmayı kesmişlerdi. Herkes günün birinde kendi başına gelebilecek olanı yaşadığının farkındaydı. O yüzden Almanın zaten herkesten kaçırdığı bakışlarına rastgelmeyi hiç kimse göze alamıyordu.

Fakat birinin, Schreiner'den sonra sınanacak olan Marcelino'nun gözleri Magnin'e dikilmişti. Magnin bıyıklarının arasından:

– Yarın Sierra için beş uçak gerekli, deyip duruyordu.

Beride mitralyöz tutukluk yapmaya başlamıştı; yedi sekiz mermi atıyor, takılıyordu sonra. Mitralyözcülerin şefi Karlitch, Magnin'in o yana geldiğini görünce karşıladı, selam verdi, bir kenara çekerek cebinden üç mermi çıkardı, tek kelime söylemeksizin gösterdi: horoz düşmüş, kapsülleri çizmişti, fakat ateş almamıştı mermiler. Karlitch parmağıyla markalarını işaretleyerek:

– Toledo Fabrikası'nın mermileri, dedi.

– Baltalama mı?

– Yok, yapım hatası. Ama bir düşünürsen havada savaşa tutuştuğun sıra bunların yapacağı tutukluğu...

Karlitch, ne üstte üst, ne başta baş. İngiltere'ye zor atmıştı kapağı; çektiği yoksulluk, onca zaman inandığı ne varsa yıkmıştı, sonra. Yıllarca o kapı senin bu kapı benim sürünmüş, sonunda Vrangel ordusunun birinciye gelen mitralyözcüsü, mülteciler arasında gittikçe gelişen SSCB'ye yakın-

laşma hareketine katılmış, "sılaya dönüş" defterine yazılmıştı. Allah bilir bunca gönüllü içinde düşmandan sadece düşman olduğu için tiksinen o vardı yalnız.

Magnin: – Ya yerdeki mitralyözler? diye sordu. Sierra'ya bir ayak önce mitralyöz göndermek zorundayız:

Milisler öyle rastgele bir mitralyözü kullanmasını, hele onarmasını beceremiyorlardı ya, Magnin en iyi mitralyözcülerini Karlitch'in komutasına vermiş, öğretmen yapmıştı. Bir yandan kara mitralyözcülerine uçak atışı, bir yandan eli yatkın milislere kara atışı ve tutukluk giderme öğretiliyordu. Ayrıca bir motosikleti mitralyözcüler birliği de kurmak istiyordu Magnin.

Karlitch: – Milislere, dedi, diyecek yok. Doğrusu tam seçmişiz. Söz dinliyorlar, dikkat ediyorlar, ciddi çocuklar sonra. Dedim ya canım, diyecek yok. Ama Magnin yoldaş, Wurtz'dan şikâyetçiyim; ne zaman iş için arasam, partide. Kala kala bir Gardet kalıyor, bana yardımcı. Çocuklar uçak mitralyözünün girdisini çıktısını bir güzel öğrendiler artık. Ateş tecrübeleri yok, tabii, nasıl olsun: havada atış yaptıramıyoruz ki, ne etilenli benzin var elde, ne foto-mitralyöz, ne de uçar-hedef. Mermimiz olduğuna şükür, o da iyisi olsa, yüreğim yanmaz. Pek sıkışırsak, hadi uçar-hedef uydurabiliriz diyelim ama, benzin yaş iş. Ha, atış kulelerini kullanmasını da öğrettik: Kuyruk kulesine, ateş ederken kuyruğu da biçmesinler diye, havacılık etmiş olanları koyayım diyorum. Talimlerine gelince, artık onu da düşmanın karşısında yapacaklar.

Der demez, Karlitch, perçemleri ve kaşları havada, burnu pırıl pırıl, sipsivri bir kahkahadır koyverdi, çocukca bir yanı da vardı bu gülüşünün: Schreiner nasıl yeniden uçağına kavuşmuşsa, Karlitch de onun gibi mitralyözlerine kavuşmamış mıydı? Lafın sonunu işitmiş olan Scali'yse savaşın, bir yerde, fizyolojik de olduğunu düşündü.

* * *

Barışseverliklerinden askerî eğitimi bırakmış bütün devrimci pilotları ya yok saymak gerekiyordu, ya da yeniden eğitmek; bu da Franco'nun ekmeğine yağ sürmekteydi, elbet. Magnin güvense güvense eski posta pilotlarına, bir de ara eğitimi görmüşlere güvenebilecekti.

Bundan başka, köhne uçaklarla Fas'ta savunmasız düşmana karşı savaşmaya alışmış birkaç pilotu da, ilk yaralıları görür görmez birdenbire "insani hisleri galeyana gelip", "Canım bu adamlar bize bir şey yapmadılar ki, niye gidip de ocaklarını söndürelim..." diye konuştukları için, saf dışı etmek zorunda kalmıştı. Sözleşmelerini bozarak değil ama, hayır. Fransa'ya gönderecekti onları.

Sıra Dugay'e gelince, en kıdemli gönüllü olan Dugay, özel olarak konuşmak istemişti onunla. Elli yaşlarında, ak bıyıkları yüzünden daha da aydınlık bir adamdı bu.

– Yapmayın Magnin yoldaş, diyordu, inanın bana. Fransa'ya geri çevirmeyin beni. Savaş sırasında uçuş öğretmeniydim, belki çok yaşlıyım şimdi iyi bir pilot olmak için, doğru, haklısınız; ama verin elime bir paçavra, makinist çırağı diye kullanın beni, ne diye isterseniz kullanın, yalnız bir uçağın yanında olsun, mutlaka bir uçağın.

Sembrano, sağ eli havalarda, bir koşu geldi.

– Magnin yahu, San Benito'ya acele bir uçak verebilir misin? Badajoz üzerine yürüyorlar.

– Ne? Verelim... verelim ama, avcılar uçuşta. Avcısız mı gitsinler?

– Orasını bilmem, emir böyle: Üç uçak gidecek diyorlar, ben de epi topu iki Douglas var, seninkiyle...

– Peki, peki. Motorlu bir kol muymuş ilerleyen?

– Evet!

– Âlâ.

Telefon etti. Sebrano, sarkık alt dudağı kendinden önce, çıktı gitti. O çıkınca Dugay:

– Ya ben, Magnin yoldaş, diye sordu, benim durumum ne olacak?

– Şey, bilmem ki... iyi, kalın bakalım, madem ki istiyorsunuz. Hay Allah, bir şey daha yapacaktım ama ben, neydi, unuttum galiba.

Hiçbir şey unutmamıştı unutmazdı da, yalnız bu cümle gibi, işi başından aşkın görünmek de bir alışkanlıktı onda, oysa yaptığını kesin, kılı kılına denk yapardı.

Dugay çıkınca, "gezi uçaklarıyla uçuş brövesi olan, fakat her türlü eğitime hazır" birkaç fırsatçı girdiler içeri; onların arkasından da eli sıkı mı sıkı, bu işe alacağı ücreti düşünerek katılmış, yan çizmeye kararlı bir sürü küçük burjuva. Tabii bunların topu gereğince derlenip toparlandı ve Pyrenee'lerin ardına doğru yola çıkarıldı.

Kapıda Jaime, bacaklarının arasında köpeği Raplati'yle. Magnin onu beklemiyordu.

– Magnin yoldaş, bir maruzatım var da... yok, tercüman sıfatıyla gelmiş değilim, yalnız... diyeceğim şu ki, Marcelino'nun sınavı elbette... ne var ki Magnin yoldaş, belki de Marcelino'nun faşistlerin elinde iki yıl hapis yattığını bilmiyorsunuz.

Tulumunun içinde sımsıkı, alnı ve çenesi fırlak, burnu iyice çengel bu iriyarı delikanlıyı dostça dinliyordu Magnin; onu harekete geçiren arkadaşlık duygusunu sert ve eğri büğrü yüz hatlarından çıkarmak olasızdı, yalnız bir başka türlü bakıyordu, hepsi bu.

"Deniz uçaklarında yolcu pilotuyken oluyor bu iş. Lauro de Bosis ölünce, Milano üzerine bildiri yağdırmak buna düşüyor; altında hafif bir gezi uçağı, Balbo'nun uçakları hemen alaşığı ediyorlar onu. Altı yıla hüküm giyiyor ya, sonradan kaçıyor Lipari'den. İtalyan ordusundan ayrılalı

bir avcı uçağı, o olaydan beri de ağır bir uçak kullanmış değil. Hâli duman bu yüzden. Ben haddim olmayarak diyorum ki, -karar sizin ama, pilot yapmasak bile- onun için bir şeyler yapabilirsek buradaki İspanyol arkadaşları çok sevindirirdik."

Magnin: – Ben de çok sevinirim, dedi.

Jaime gitti, Yüzbaşı Mercery girdi içeri. O da aşağı yukarı ellisinde vardı. Kır düşmüş kaytan bıyıklı, kızıl esmer korsan havalı (biraz da aşırıya gidiyor ya), memur kılığının üstüne çizmeler çekmiş.

– Ne yaparsınız Mösyö Magnin, teknik bir sorun bu. Elden ne gelir, teknik bir sorun.

– Fransa'ya dönüyor musunuz?

Mercery havaya kaldırdı ellerini.

– Ayın on altısında karım burdaydı, Mösyö Magnin, Pulculuk Kongresi'ne gelmişti. Yirmisinde bana, "Hiçbir erkek burda olup bitenlerin iğrençliğini hoş göremez," diye yazdı. Düşünün bir kere, Mösyö Magnin, bunu söyleyen bir kadın, nihayet bir kadın. Ben yola düşmüştüm bile. İspanya'nın hizmetindeyim artık, nerede, nasıl olursa olsun, daima İspanya'nın hizmetinde. Faşizmin defterini dürmek şart. Noisy-le-Sec'de bizim "tutucular"a dediğim gibi, mumyalar Mısır'ı değil beyler, Mısır mumyaları muhafaza ediyor!

– Çok iyi, çok güzel!.. Yüzbaşısınız siz, ister misiniz Savunma Bakanlığı'nın emrine vereyim?

– Evet, yani... yüzbaşıyım tabii... istesem pekâlâ yedek subay olurdum ya, inançlarım yüzünden ara kurslara katılmadım da...

Magnin'e Mercery'nin savaşa başgedikli olarak katıldığını, yüzbaşılığınınsa *itfaiye* yüzbaşılığı olduğunu söylemişlerdi ama, inanmamıştı pek, şaka ediyorlar sanmıştı.

– Evet, şey... tabii, tabii!

– Ama durun, siper ne demektir bilirim ben, savaşa katıldım çünkü.

Zırva gibi görünse de cömertliği besbelliydi bu adamın. Magnin uzun sözün kısası diye kestirdi attı: burada aklıbaşında bir başgedikli de en az bir yüzbaşı kadar faydalı olabilir.

Marcelino'ya gelmişti sıra. Kuşaksız bir tulumla, kırık bir testi gibi ayaklarına baka baka geldi. Hüzünlü hüzünlü gözlerini kaldırdı.

– Cezaevi, bilirsiniz... refleks filan bırakmaz adamda.

Bir mitralyöz salvosu sözünü kesti: alanın öbür ucunda Karlitch yeniden başlamıştı.

Marcelino: – Ama bombacılığıma diyecek yoktur, diye sözünü sürdürdü. Unutmamış olsam gerek.

On beş gün önce, Magnin gönüllü arar, ücretli kaydeder, bir yandan da Avrupa pazarlarında ne bulabilirse İspanyol Hükümeti adına satın almaya uğraşırken, bir ara -bıyıklar sarkık, şapka kaykılmış, gözlükler buğulu- eve döndüğünde, bu çocuğu apartmanın bir köşesinde bulmuştu; ana baba günüydü zaten evi, telefonlar aralıksız çalıyor, birtakım birbirini tanımaz telaşlı ziyaretçiler o oda senin bu oda benim içerde dört dönüyordu. Almış Marcelino'yu küçük oğlunun odasına götürmüş, sırtını açık bir dolaba verip onu yatağına oturtmuş, sonra da unutmuştu. Öğleden sonra ikiye doğru dönünce, bir de ne görsün? İtalyan pilot, çocuğun dolabından ne kadar kukla bulduysa çıkarmış, kendi kendine oynatmıyor mu, hem de konuşturarak!

"Hem bombacı olarak uçarsam, sırasında belki pilot olarak da işe yarayabilirim... Forma girmem de çok sürmez, eminim bundan."

Magnin, onun sanki bir Venedik madalyonundan yürütme dalgalı saçlı yüzüne ve çuval tulumuna dalmıştı.

– Yarın çimento bombalarla bir borbardıman denemesi yapalım bakalım, dedi.

Sembrano'nun Douglas'larıyla Magnin'in "yarı ağır"ı alanın öteki ucuna doğru ilerliyorlardı.

Cezayir'de tepeden tırnağa silahlı İtalyan uçaklarının düşüşünden sonra, bazı hükümetler -eski modellerden, silahsız olarak- askerî uçaklar satmaya razı olmuşlardı; fakat, pistin nihayetine uzaklaşan bu uçaklar modern Savoia'lara karşı uzun boylu dayanamazlardı, hele İtalyan pilotları işi sıkı tutarlarsa.

Magnin döndü ki, Marcelino gitmiş, yerine tekrar Schreiner gelmiş. Bunun sessiz duruşu ne İtalyan delikanlısının çekingen inatçılığına benziyordu, ne Dugay'nin şaşkınlığına: düpedüz bir hayvan sessizliğiydi onunkisi.

– Magnin yoldaş, düşündüm taşındım, az önce bir daha hiçbir uçağın yüzüne bakamam demiştim size, yanılmışım; uçamam belki ama, iyi atıcıyım ben, üstelik kaybetmedim de bu ustalığımı, panayırlarda her attığımı vururdum... tabanca kullanırım ya.

Yüzünde çizgi kımıldamıyordu ama, birden askıda kalan sesi kinliydi. Kafası, av gözleyen yırtıcı bir kuş gibi, omuzları arasına gömülü, ufacık gözlerini Magnin'e dikmişti. Magnin'se hangarların oradan geçmekte olan bir anarşist arabasına bakıyordu: siyah bayrağı bu ilk görüşüydü.

"Uçaklar artık beni istemiyor, öyle mi? Kabul, öyleyse uçaksavara ayırın beni."

Yeniden üç ya da dört mitralyöz salvosu.

– N'olur? diye bağladı Schreiner.

Acaba devrimlerin de bir üslubu mu var? Akşam, bir bakarsan Meksikalı ihtilâlcileri, bir bakarsan Paris Komünü'ndekileri andıran milisler, üssün Le Corbusier yapılarının arkasına çekiliyorlar. Bütün uçaklar yerde ve bağlı. Magnin, Sembrano ve ahbabı Vallado bira içiyorlar; savaştan bu yana alanda zırnık buz bulunmadığından, biraları ılık.

Sembrano: – Askerî üsde, diyor, iyi gitmiyor işler. Devrim

ordusu her şeyi yeniden yapmak zorunda, başından sonuna kadar. Yoksa, Franco'ya kalırsa iş, o mezarlıkları doldurarak düzeltecek ortalığı. Rusya'da nasıl oldu bu iş dersin, ha?

İnce alt dudağı, barın ışığında, yandan daha bir ileri çıktığından gittikçe daha çok Voltaire'e benziyor, iyi bir Voltaire'e ama, beyaz havacı tulumu giymiş bir Voltaire.

"silahları vardı. Dört yıl disiplin ve savaş, bir de komünistler, *öl dedin mi ölmesini bilen komünistler*.."

Vallado: – Siz niye devrimcisiniz Magnin? diye sordu.

– Niye mi, şey... Evet. Hayli fabrika yönettim ben, insan bizim gibi her zaman kendini işine kaptırmış olursa, başkalarının ömürleri boyunca her gün sekiz saat kaybetmesinin ne demek olduğunu pek anlayamaz ama...

"Kısacası, insanların niye çalıştıklarını bilmesini istiyorum ben."

Sembrano'ya bakarsanız İspanyol varlıklılarının çoğu fabrikalarını, atölyelerini işletmesini bilmez, yürütemez, teknisyenlerin ellerine emanet etmiştir; oysa teknisyenler, fabrikanın sahibi hesabına çalışmayı değil de, fabrikada çalışanların ortaklığı hesabına iş görmeyi yeğler. (Jaime Alvear'ın da, hemen hemen solcu bütün teknisyenlerin de görüşü bu.)

Vallado'ya gelince, o, İspanya'nın yeniden doğuşunu istiyor, İspanyol sağından umudunu iyice kesmiş. Aslında halli vakitli bir adam, suratı da ayaklanma olalı kestiği ufacık bıyıklarını saymazsan tam bir *senorito* suratı ama, Montana Kışlası üzerine bildirileri yağdıran da o.

Magnin, insanoğlunun zekâsıyla tutkularını haklı çıkaran açıklamalar buluşuna oldum olası hayran.

"Alt tarafı, solcuyum, solcuyum da ondan. İşte o kadar!.. Solcularla aramızda daha o zamandan türlü yakınlıklar meydana geldi, bağlılıklar filan, ne istediklerini anladım bir kere, yapmalarına yardım ettim, üstelik onları engellemek için önlerine zorluklar çıkarıldıkça benim yakınlığım arttı."

Sembrano: – Adam, dedi, bir politikayla sadece evliyse, aldırma, kıymeti yok, ama ondan çocukları da olmuşsa...

– Peki, neydin sen, komünist mi?

– Hayır, sağcı sosyalist. Ya sen, komünist mi?

Magnin ufak ufak bıyığını çekerek: – Yok, dedi, ben de sosyalistim, ama devrimci ve solcu sosyalist.

Sembrano çökmekte olan geceye pek yakışan hüzünlü bir gülümsemeyle:

– Ben, dedi, barışseverdim esas...

Vallado: – Bakma, dedi, fikirler değişir.

– Savunduğum insanlar değişmedi ya sen ona bak! Önemli olan bu.

Çevrelerinde sivrisinekler vızıldıyor. Sohbeti koyultuyorlar. Öteki yaz gecelerinden farksız, sıcak bir gece, bütün geniş alanların üstüne nasıl debdebeyle inerse, havaalanının üstüne de öyle debdebeyle iniyor.

BÖLÜM DÖRT

Ağustos

Yirmi kadar milis Sierra'dan öğle karavanasına iniyorlardı. Aralarında subay yoktu. Yemek saatlerinde dağ geçitlerindeki nöbetçilerden pek de emin olamadıklarından, nöbete, Allah bilir, kendileri kalmışlardı. Manuel, bereket versin karşı tarafta da durum aynı, diye düşündü.

Milislerden beşinin başında 1935 modası kadın şapkaları, fıstık yeşili, tatlı mavi bir çeşit çanaklar vardı. -Suratlarında da üç günlük sakal.- Tepelerine Sierra'nın son yaban güllerinden birer tane iliştirmeyi unutmamışlardı.

Manuel, Ramos'un komutan sesine öykünerek:

– Modayı sunmak, dedi, bundan böyle yalnızca köylü ve

işçi örgütlerince delege atanmış arkadaşların görevi. Yaşlıca olanlar, en az iki sendikaca resmen garanti edilenler, yeğlenecek. Böylesini de görmemek için kör olmalı.

– Hücuma tam kalkmışız, bir güneş, bir güneş... tam da gözümüzün içinde mübarek, düşmanı görmenin yolu yok. Baktık bir şapkacı dükkânı, kapalı ama, kapalı mapalı, biz gerekeni yaptık... sonra da atmadık şapkaları.

O gün zırhlı trenin ve milislerin üstlendiği köy şöyle altıyüz metre kadar uzaktaydı: bir çiftliğin iç avlusunu andıran tahta balkonla çevrili bir alan, sivri külâhlı bir çan kulesi, kavuniçi ya da kırmızı birkaç turist dükkânı, birinin alnında koskoca bir de ayna.

Milis: – Az da yakışmamıştı hani bize, dedi. Atacak mıyız?

Başlarında *pamela*'ları, sırtlarında çapraz tüfekleri, girip kahvenin iskemlelerine oturdular; arkalarındaki sırtlarda, iki ay önce o buğday ovasını yamyassı ezen Sierra kayalıklarını silme kaplamış deli sümbüllerin en sona kalmışları, kavrulup kavrulup gidiyordu. Bu sırada, son hızla ilerleyen bir otomobil vınıltısının duyulmasıyla kapıdan haki bir Ford'un görünmesi bir oldu. Birbirine güzelce paralel üç kol faşist selamına durmuştu içinde. Çift boynuzlu şapkalarıyla sarı zırhlı yeşil üniformaları parıldadığına göre sivil muhafızlardı bunlar; kapının solunda yemeğe oturmuş milisleri göremediklerinden, faşist bir köye girdiklerini sanıyorlardı. Öteki kahvedeki silahlı köylüler usul usul doğruldular. Bunu farkeder etmez çığlık kıyamet birden fren yaparak, muhafızlar:

– Dostlar, biz de sizdeniz! diye bağırmaya başlamaz mı!

Köylüler silahlarını omuzlamıştı bile. Milisler de ateş açıyordu: çoğu sivil muhafızlar düşman hatlarını aşarak bu yana geçmemiş değillerdi ama, hiçbirisi böyle faşist selâmı vererek gelmemişti. En azından otuz kadar mermi atıldı. Manuel lastiklerin patlamasından ileri gelen yumuşakça gürül-

tüyü pekâlâ ayırdedebiliyordu ötekilerinden. Köylülerin çoğu besbelli arabaya nişan almışlardı ama, arada bir muhafız da yaralanmıştı. Rüzgâr estikçe alanı basan bir de yanmış çiçek kokusu.

Manuel muhafızları silahsızlandırdı, üstlerini başlarını arattı iyice, sonra da yanlarına milisleri katıp muhtarlığın bir odasına göndererek telefonla Albay Mangada'nın karargâhını buldu.

Görevli subay: – Acele mi, diye sordu, tehlikeli bir durum mu var?

– Hayır.

– Öyleyse sakın "yıldırım yargılamasına" kalkışmayın. Şimdi Harb Divanı için bir subay göndereceğiz. Bir saate kadar usulünce yargılanmış olurlar.

– Başüstüne. Bir şey daha var: Gelişleri, herhangi bir faşist köyünden çıkıp selâmsız sabahsız buraya kadar gelinebileceğini bize göstermiş oldu. Her ihtimale karşı, köyün girişine bir, yola da bir nöbetçi diktireceğim. Yetmez mi?

Harb Divanı köy odasında kurulmuştu. Sanıkların arkasında, beyaz badanalı duvarların dibine -hepsi de ayakta ve sessiz- milisler ve mavi ya da kül rengi gömlekli köylüler dizilmişlerdi. Ön sırada, kocaları faşistlerce öldürülmüş kadınlar yer almıştı. Hepsinde de bir savaşçı Müslüman ağırlığı.

Sivil muhafızlardan ikisinin dediklerine bakılırsa, evet, faşist selâmı vermişlermiş ama, köyü faşist köyü sanıyorlarmış; kazasız belasız geçip cumhuriyetçi hatlarına ulaşabilmenin tek yolu da buymuş da ondan! Her çıplak yalan gibi dinlenmesi kadar söylenmesi de zahmetli bu yalanları kıvırırken muhafızlarda basbayağı çırpınıyor, iskemlede bağlı boğulma cezasına çarpılmışlar gibi soluk soluğa kıvranıyorlardı. Bir köylü kadın mahkemeye sokuldu. Önce faşistlerin eline geçmiş, sonra cumhuriyetçilerce kurtarılmış civar köylerden birindendi bu kadın, muhafızları oto-

mobilde gelirlerken görmüştü.

– Beni oğlum için çağırttıklarında... Beni alıp getirttiklerinde onu gömmek için getirttiler sanmıştım. Meğerse değilmiş, beni de sorguya çekmek içinmiş... Soysuzlar!

Daha iyi görebilmek içinmiş gibi bir adım geriledi.

"Şu, işte şu oradaydı... Onun da oğlunu öldürseler ne yaparmış acaba, ha, ne yaparmış? Ne yapardın, alçak?"

Gösterdiği, yaralı olanı, karaya vurmuş bir balık çırpıntısıyla, gittikçe daha da soluk soluğa, kendini savunuyordu. Manuel bir an, belki de suçsuzdur diye düşündü; oğlu kendisi sorguya çekilmeden kurşuna dizildiği için, ana, nereye baksa katiller görüyordu belki. Muhafızsa aralıksız Cumhuriyet'e bağlılığından söz ediyor, o konuştukça yanıbaşındaki öteki muhafızın tıraşlı yanaklarını yavaş yavaş ter basıyordu; öyle ki sonunda ter damlaları parıltılı bıyıklarının iki yanından su gibi aktı: Hareketsizlik ortasında damlalaşan bu canlılık sanki korkunun bağımsız kendi hayatıydı.

Başkan o ana kadar ağzını bile açmamış üçüncü muhafıza dönerek:

– Hem bize katılmak amacıyla geldiğinizi söylüyorsunuz, hem de karşı tarafla ilgili hiçbir bilgi vermiyorsunuz, bu nasıl iş?

Muhafız, yalnız onunla konuştuğunu iyice belli etmek istercesine gözlerini ısrarla Başkanın gözlerine dikti:

– Dinleyin, dedi. Ben yeteri kadar dinledim. Bu kara kalabalıkla birlik de olsanız, bir subaysınız siz. Segovia Falanjının 17 numaralı üyesiyim ben. Beni kurşuna dizeceksiniz, üstelik de bu iş galiba bugün olacak, olsun. Yalnız ölmeden önce, şu iki köpeğin gözlerimin önünde kurşuna dizildiklerini görmek mutluluğunu tatmak isterim. Biri 1 öbürü 11 numaralı üyeleridir aynı Falanjın; ikisini de gördükçe miğdem bulanıyor. Şimdi burada asker askere konuşuyoruz, ya onları susturun, ya beni çıkartın burdan.

Yaşlı köylü kadın: – Şuna da bakın hele, dedi, hem çocukları öldürür, hem cakasından yanına varılmıyor!

Yaralı sivil muhafız, Başkana: – Ben sizdenim! diye bağırıp duruyordu.

Başkan az önce konuşan subaya baktı: kıvır kıvır saçları, kısacık bıyığı, koca ağzı ve yamyassı burnuyla Meksika filmlerinden çıkmış bir suratı vardı adamın. Başkan bir ara yaralı muhafızı tokatlayacak da sandı ama, öyle bir şey olmadı: elleri jandarma ellerine benzemiyordu çünkü. Acaba faşistler, Montana Kışlası'na olduğu gibi, sivil muhafızlar arasına da adam mı koymuşlardı? .

– Ne zaman sivil muhafız yazıldınız siz?

Adam, ilgisi birden Harb Divanı'ndan kopuvermiş olacak ki, cevap bile vermedi. Onun yerine yaralı muhafız, ilk defa az buçuk inandırıcı bir sesle:

– Ben sizdenim! diye yeniden uludu. Size ben sizdenim diyorum!

Manuel alana idam mangasının ateşini işittikten sonra geldi. Üç adam, yakında bir sokakta kurşuna dizilmişlerdi; cesetleri, başları güneşte, ayakları gölgede olmak üzere, yüzükoyun düşmüştü. Ufacık, duman gibi bir kedi yavrusu, bıyıklarıyla, yassı burunlu adamın kan birikintisine eğilmişti. Derken bir oğlan çocuğu peydahlanıp kediyi kovaladı, işaret parmağını kana banarak duvara bir şeyler yazmaya koyuldu: Manuel, boğazı düğüm düğüm, çocuğun elini izlemekteydi: *"FAŞİZME ÖLÜM"*. İşi bitince yenlerini kıvırdı çocuk, sonra da çeşmeye elini yıkamaya gitti.

Manuel şapkası az ötesinde bir yerde uzanan cesede, bir suya eğilmiş köylü çocuğuna, bir de duvardaki henüz kıpkızıl taze yazıya baktı: "Yeni İspanya'yı," diye düşündü, "hem buna,. hem ötekine karşı korumak gerek. Üstelik her ikisi de birbirinden beter."

Güneş olanca gücüyle sarı duvarlara bindiriyordu.

BÖLÜM BEŞ

Ramos'la Manuel set boyunca yürüyorlardı. Topsuz akşamlardan bir akşamdı. Bir göç batışı üzerinde Sierra, çam ve çürük ot kokularına batmış, gecenin denize çöker gibi çöktüğü Madrid Ovası'na kadar, zincirleme süs tepeleri hâlinde uzanıyordu. O garip görünüşüyle zırhlı tren, güneşle birlikte çekilip gitmiş savaşın tünelde unuttuğu bir şey gibiydi.

Ramos: – Yarım saattir çocuklarla atışıp duruyoruz, dedi. Aralarından on kadarı, akşam yemeğine evlerine gitmeye kalkıştı, üçü de Madrid'e.

– Av mevsimindeyiz ya, karıştırmış olmalılar. Sonu nereye vardı peki atışmalı müzakerenizin?

– Beşi kalıyor, yedisi gidecek. Komünist olsaydılar hepsi kalırdı.

Şurda burda atılan birkaç el silah ve uzak uzak uğuldayan bir top dağların sessizliğini daha da bir derinleştiriyor. Gece güzel olacak.

– Ramos, niye komünist oldun sen?

Ramos düşündü:

– Yaşlandım da ondan...

"Yaş kırk iki, pek de ihtiyar sayılmam aslında. Fakat anarşistken herkesi daha çok severdim. Bence anarşizm sendika demekti, ama asıl, adam adama ilişkiler. Bir işçinin siyasal görünüşünün kişiselleşmesi zamana bağlı bir şey: başlangıçta sorun bir etkilenmek sorunu...

"Manuel be, senin aklın eriyorsa, açıklasana şunu bana: bizim karşımızda kim var? İspanyol ordusu, hadi özellikle subayları diyelim. Bunlar gittiler Filipinler'de bir güzel kötek yediler, Küba'da aynı şey. Amerikalılar yüzünden mi diyeceksin, birinci sınıf endüstri, yüksek üretim seviyesi filân, peki kabul, iyi ama gittiler Fas'da da yenildiler, Abdül-

kerim de Amerikalı değil ya! Şimdi söyle bana, şu bizim fırça bıyıklı beylerimizin ne demeye Abdülkerim karşısında bacakları çözülüyor da, şimdi çözülmüyor? Operet ordusu deyip dururuz, operet ordusuysa niye Melilla'da öyle de, burada değil?"

Manuel'le Ramos'u birbirine bağlayan bağların özü değişmeye başlamıştı. O güne değin yaşı otuz, -alaycı dili bir yana- aklı başında, umut bağladığı dünyayı öğrenmeye, bunu yaparken de gerçekle düşü birbirine karıştırmamaya çabalayan, ama siyasi tecrübesi sıfır bir delikanlıyla, tecrübeli bir sendikacının dostluğuydu ilişkileri; şimdi şimdi, Manuel eksiği olan siyasi tecrübeyi edinmeye koyulmuştu; iş böyle olunca, Ramos, Manuel'in kendisinden çok daha geniş bilgiye sahip olduğunu bilmezlikten gelemezdi. Nasıl Manuel Kuzey Madrid Garı santralında elinde bir cetvel sallayıp duruyorduysa, bu akşam da ucunda bir tutam yaprak bırakılmış bir çam dalını tüyden bir süpürge gibi öyle sallayıp duruyordu: Sağ elini boş hissetti mi bir tuhaf olurdu da!

– Operet ordusu mu, yok öyle şey azizim Ramos, yalnız ordu üstüne operetler var. Aslında o operet ordusu dedikleri, düpedüz bir iç savaş ordusu. Bizim orduda -İspanyol ordusunda yani, anla işte- on er başına bir subay düşüyor. Bütçesi savaş bütçesi mi sanıyorsun? Safdil, yanılıyorsun! Yarısı -mülk sahibi ya da mülk sahibinin hizmetinde- subayların maaşına gider, yarısı da, onca rüşvet yüzünden bir türlü savaşa elverişlisi alınamayan, ancak polisin işine yarayanları alınabilen otomatik silahların alımına. Sözgelişi, şu 1913 modeli mitralyözler, şu yaşı onu geçmiş uçaklar, başka bir ulusla çarpışmada hiçbir işe yaramaz ama, bir isyanı dakikasında ezebilir. Bu silahlarla başkalarıyla savaşmak, hattâ sömürge savaşı yapmak olacak şey değil. Zaten İspanyol ordusunun adını duyan da ya yenilgilerinden duymuştur, ya da yolsuzluklarından. Bir de isyan bastırma-

larından. Operet mi bu? Ne opereti, Reichswehr bozması bir şey!

Vadilerden, uzak uzak, birkaç silah atılıyor. Dört ucundan tutulmuş örtülerin üzerinde yaralı milisleri getiriyorlar. Manuel, arkası Segovia faşistleriyle dolu doruklara bakarak:

– Halk, diyor, Madrid'i her gün yeniden kurtarıyor.

– Evet, sonra da gidip yatıyor.

– Ertesi gün yeniden başlamak için ama...

– Aferin Manuel, iyi yetiştiriyorsun kendini. Bataryaya hücumu iyi yönettin.

– Doğru, bir şeyler değişti bende. Hayatım boyunca beni etkileyecek bir değişme bu; ne var ki, geçen günkü bataryaya hücumdan ileri gelmiyor, ne olduysa bugün oldu, ölü faşistin kanıyla çocuğun duvara yazı yazdığını görünce. Aslında zeytinlikte milislere talimat verirken, kendimi, kamyonu ya da evvelce kayaklı arabayı sürerken olduğumdan daha sorumlu duymuyordum.

Ramos: – Evvelce mi? diye tekrarladı.

Üstünden bir ay bile geçmemişti henüz.

– Geçmişin zamanla ilgisi yok. Fakat o duvara yazan hergele yok mu, o duvara yazan, işte onun karşısında sorumlu olduğumuzu duydum. Komutanlığın el değmemişliği, azizim Ramos...

Uzakta, cumhuriyetçi toprağında dumansız bir ateş yanıyor. Köylüler mi ateş yakmış, yoksa çoban ateşi mi?

Koyulaşan gecede bulut bulut sis örtüleri bu ateşe doğruluyorlar. Sırtlar karanlıkta kaybolmuş, gözün görebildiği sadece alevler; zırhlı tren nasıl tünelinde saklıysa, sanki tepelerin sessizliği de yeraltına çekilmiş varlığını bu iştahlı alevlerle belli ediyor. Çok daha uzakta, sağ uçta, bir tane daha.

Manuel: – Kim bakıyor, diye sordu, yaralılara?

– Sanatoryum başhekimi. Allah için, Eyüp sabrı var adamda.

– Solcu cumhuriyetçilerden mi?

– Yok, sağcı sosyalist galiba. Milis kızlar da canla başla yardım ediyorlar.

Bu söz üzerine Manuel kamyonların arasında peydahlanıveren o milis kızı anlatıyor Ramos'a, o da ellerini saçlarının kıvırcığına daldırmış, gülümseyerek dinliyor.

– Sence bir işe yarıyor mu kadın milisler, Manuel?

– Sahici bir savaşta onları yok saymak daha iyi. Yetmezmiş gibi bir de erkeklerin moralini bozuyorlar. Ama geri hizmetlerdeki çalışmalarına diyecek yok. Cesurlukları -erkekler de öyledir ya- hep aynı karar değil, bazı bazı dehşet kesiliyorlar.

Bak, benim hoşlandığım ne bunda:

"Franco'nun ele geçirdiği her yerde, her şey daha bir tutsaklaşıyor; bizimkileri demiyorum, onların tutsaklığı belli zaten, mutfağa kapatılan kadınlar da, papazların yanına verilen çocuklar da tutsak sayılmaz mı? Ne türlü olursa olsun, bütün ezilmişler bizimle bu yüzden birlik olup dövüşüyor."

Ne tuhaf bir ateş bu: demirci ocağı gibi ayarlı, bir parlayıp bir sönüyor; gündüz ölenler için yakılmış sanki, sanki bastırdıkça bastıran geceyi insanların çılgınlığı üzerine yaymak için.

Ramos, gülümsemesinin yüzünde donduğunu hissediyor: öteki ateşe göz atıyor şöyle bir, arkasından dürbününe uzanıyor.

Çoban ateşi filan değil bunlar, düpedüz haberleşme ateşleri.

Yoksa o da milisler gibi ne yana baksa, işaret mi görmeye başladı? Hayır, işaret ateşlerini ayırdedecek kadar tecrübesi var bu işte. Üstelik (bir süre sayıyor) bu enayiler, şifreli olarak ama, düpedüz Mors alfabesiyle haberleşiyorlar.

Öteki ateş de haberleşme ateşi. Faşistler çok iyi hazırlan-

mışlar doğrusu. Şu saatte cumhuriyetçi hatlarının gerisinde, acaba bunlara benzer kaç ateş yanıyor? Milislerse ağustos böceklerinin cırlayıp durduğu, Ramos'un görebildiği bütün o sırtlarda yatmış, uykuya varmışlar. Sesleri solukları kesilmiş. Gündüz vurulanlar, daha şimdiden olanca ağırlıkları ile asfaltları ve bayır çalılıklarını ezmeye başlamış, yere sımsıkı bitişik ilk ölü uykularını uyuyorlar. Sierra'ya çökmüş bu saydam durgunluk altında, şimdi gittikçe koyulaşan karanlığı yalnız ihanetin dilsiz işaretleri doldurmaktadır.

III

BÖLÜM BİR

Manuel, savaşın, diri vücutlara demir parçalarını sokabilmek için en olmayacak şeyleri yapmak demek olduğunu git git anlıyordu.

San Carlos Hastanesi'nin büyük salonunda, bir erkeğin ya da bir kadının bıçak gibi çığlıkları (acının son kertesinde seste cinsiyet farkı kalmıyor) parlayıp parlayıp geçiyor, yankılanarak boşluklarda kayboluyordu.

Yüksek bir salondu bu, yaz güneşinin yeşil yeşil sızdığı, geniş yapraklı birtakım sarmaşıklarla handiyse örtülü tepe pencerelerinden ışık alıyordu. İnsana yeşilimsi bu aydınlık, bu başını kaldırmadıkça silme duvarlar, kaygılı koğuş sessizliğinde koltuk değnekleriyle gölge gibi dolaşan pijamalı hastalar, sargılarını büyük-perhiz kılıkları gibi kat kat sarınmış bütün bu hayaletler, zamanın ve dünyanın dışında kendi başına var olan bir yaralılar ülkesi izlenimini veriyordu.

Akvaryum havalı bu koca koğuş, çığlıkların yayıldığı ağır yaralılar koğuşuna bitişikti: Tavanı olağan yükseklikte, pencereleri bildiğimiz pencereler, sekiz yataklı bir koğuştu

burası. Manuel içeri girer girmez önce büyük tül bir cibinlik ilişti gözüne, sonra da kapının yanına oturmuş hemşire. Koğuş, gün ışığında tenhaca; ilk bakışta, içinde kat kat sargılara bürünmüş hayaletler dolaşan önceki engizisyon mahzeninden adamakıllı farklı bir oda, aydınlık bir hastane odası duygusunu uyandırıyordu ama, yaşantısının iç yüzünü açıklamayı sesler üzerine almıştı sanki.

Ortalardaki yatakların birinden aralıksız iniltiler yükseliyordu; acıyı her bakımdan en iyi deyimleyen iniltilerdi bunlar, sesin, insanlarda olduğu kadar hayvanlarda da, acının evrensel ulumasına dönüştüğü iniltilerdi, dinleyene nefes kesildi mi kesilecekmişler gibi gelen, solunumla eşzamanlı birtakım ürümeler. Gerçekten de kesilir kesilmez, yerlerini, doğuran kadın çığlıkları gibi dayanılmaz ve dokunaklı diş gıcırtıları aldı. Manuel solunumla birlikte çığlıkların da başlayacağını seziyordu. Alçak sesle hemşireye: – Nesi var? diye sordu.

– Havacı. Bombalarıyla beraber düşmüş. Bombalar yerde patlamış. Beş mitralyöz mermisi, yirmi yedi parça isabeti.

Cibinliğin tülü, yaralı güya kalkıp da yatağın üstüne oturmuş gibi, içerden itilerek kımıldadı. Hemşire:

– Annesi, dedi, yambaşında. Yirmi iki yaşında çünkü.

Manuel acı acı: – Zor iş, dedi. Alışıksınız bereket.

– Ben cerrahım aslında. Yeteri kadar hemşiremiz yok da.

Çığlıklar başladı tekrar. Öylesine yükseldi ki, sanki yaralı acısının üstüne üstüne vararak kendinden geçmeyi deniyordu. Başladığı gibi birdenbire de kesildiler. Manuel diş gıcırtılarını bile duyamıyordu bu sefer. İlerleyemiyordu da.

Yaralının, neden olduğunu kestiremeden, çarşafın üstünde parmaklarının kasıldığını hissetmekteydi. Yine, başlangıçta iyice zayıf bazı sesler duyulur gibi oldu; o kadar zayıftı ki, Manuel ne olabilir diye merak etti bir zaman, ses belirlenince anladı: dudakların çıkardığı bir sesti bu.

Delik deşik olmuş bir vücut karşısında sözlerin ne değeri olabilirdi ki? Oğlunun acısını sessizliğe indirgemeyi başardığı şu anda, anası yapabileceği tek şeyi yapıyordu, öpüyordu onu.

Manuel öpücükleri açık açık ayırdedebiliyordu, gittikçe daha sık, daha çabuktular, sanki kadın şimdilik durmuş fakat başlamaya hazır acıları sevgisinin gücüyle durdurmak istiyordu. İçerden bir el ansızın cibinliği yakaladı ve bileğine sardı: Manuel boşluğa sarılan bu acıyı kendi kolundaymış gibi olanca zoruyla duydu. El açılır açılmaz yine yükselen çığlıklar.

Manuel sordu: – Çoktan mı yatıyor?

– İki gündür.

Hemşireye bakmayı akıl etti nihayet: ufak tefek, gencecik bir kız. Başı açık, saçları simsiyah ve pırıl pırıl.

Bir an ne diyeceğini bilemedi kızcağız, sonunda:

– Yaralıların çığlıkları neyse ne, diyebildi, onlara alışıyoruz da, yakınlarının çığlıklarına alışmak olmıyası bir şey. Ameliyat filan yapacak mıyız, önce onları uzaklaştırıyoruz, yoksa hiçbir şey yapamayız.

Çığlıklar bu koğuşta kıyamete kadar sürüp gideceğe benziyorlardı. Aralandıkları bir sıra Manuel, Barca'yı sordu:

– Burda mı hâlâ?

– Hayır, bitişikte.

Rahat bir soluk aldı Manuel. Acıdan duygulanıyor, duygulandığını belli edemiyordu; farkındaydı bu beceriksizliğinin, onu deli eden de zaten bu değil miydi?

Barca'nın bulunduğu koğuşun hem çıkacağınla bağlantısı vardı, hem de akvaryumla. Manuel kapıyı açtı, öyle kaldı bir saniye; kaparsa, yaralının suratına bir tabut kapağını kapatmış olacaktı sanki, iyisi mi aralık bıraktı.

Barca yatağına oturmuştu. Yok canım, iyiydi çok şükür, hiçbir şeyi gereksinmiyordu: portakalı da vardı, resimli der-

gileri de. Çevresini saran dostluk da cabası. Canını sıkan nokta, ona bir türlü morfin yapmak istememeleriydi; eğer bunu morfine alışır korkusundan yapıyorlarsa, bu yaşından sonra onu kendi haline bırakırlarsa daha iyi ederlerdi. İki yerinden kırık bacağının ucuna ağırlık da koymuşlardı ya, uyuyamıyordu bu yüzden işte. Uyutmanın bir çaresini bulsalar yakınacak hiçbir şeyi kalmayacaktı.

– Sen uyuyabilir misin bu...

Aralık kapıdan daha hafiflemiş olarak işittikleri çığlıkları söylemek istiyordu Manuel.

– Aynı koğuşta olmazsam uyurum. Neden deme, anlatması zor. Aynı koğuşta olmaz. Bence sesi çıkmayan hastaları bir araya toplamak en doğrusu. Kapasana şu kapıyı sen. Bizim burda kimsenin sesi çıkmaz.

Sözü yine yaralıya getirmek sanki üzerine kapanan kapıyı yeniden açmak! Manuel:

– Neyin nesiymiş? diye sordu.

– Makinist. Önceleri milisti, sonra havacı. Bombacı.

– Niye bizden olmuştu acaba?

– Ya kimden olsun istiyordun? Makinist bu, faşistlerle mi birlik olacak?

– Hiç kimseden olmayabilirdi.

– Hah, bak...

Barca kaşlarını kaldırdı, başını dikti. Yarası sancımaya başlamıştı. İhtiyar başını yeniden yastığına koydu, yüzü o sürekli acı izlenimini almış -gözleri daha bir çukur, çizgileri her an değişmeye hazır-, hani acının her yüzdeki iç soyluluğunu meydana çıkarıverdiği o hem ciddi hem de umarsız çocukluk yüzüne dönmüştü. Barca'nın gözleri ta Sierra'dan dikkatini çekmişti Manuel'in. Çizgileri rastgele, rengi saçlarından, ufak beyaz bıyığından ya da açık renk gözlerinden koyu bu yüzün bütün anlamı, ona şakacı bir köylü hali veren ince porselen çatlakları gibi sayısı belirsiz

ufacık ufacık yüz kırışıklıklarından değil de, kalın kalın, ağır, çok çile çekmiş ama yine baş eğmemiş göz kapaklarından geliyordu. Gözlerini yumdu mu gülümsere benzemesi bundandı.

"Zırhlı trende işler nasıl?"

Manuel: – Herhalde iyi, dedi. Pek bilmiyorum ama, ben artık orda değilim. 5. Alay'a bölük komutanı atandım.

– Memnunsun ya?

– Bilmem, çok şey var öğrenecek.

Kapalı kapının ardından çığlıklar yine işitildi.

"Bak, içerdeki delikanlı bizdendi, çünkü bizdendi... anladın mı?"

– Ya sen Barca?

– Bir sürü sebepten...

Acıyla yüzünü buruşturup şöyle kımıldayım dedi; sonra içini dökmesini beklermişçesine Manuel'e döndü.

Manuel: – Seni, dedi, zorlayan ne vardı ki?

– Daha da neler, sendika üyesiydim ya?

– Öyle ama militan değildin, belâ kapının ardında beklemiyordu.

– Hadi oğlum, hadi, ne söylüyorsun sen! Filoksera kazığını sana atsalardı, hoşuna gider miydi, ha?

Barca da, dedesi ve babası gibi, Katalonya bağlarında bir zamanlar ortakçılık etmişti. Mal sahipleri filoksera özürüne sığınıp, elli yıldan fazla emek verdikleri topraklarından onu da atmışlardı.

– Öyle deme, hayatını yeniden kurmuştun, yaşayıp gidiyordun...

Konuşmasının havasından Barca, Manuel'in tartışma kapısı açmaktan çok, bir şeyleri derinlemesine anlamaya çalıştığını farkediyordu.

– Niye tarafsız kalmadın demek istiyorsun yani.

– Evet!

Barca gülümsedi. Acının garip birçok yaşamışlık katar gibi olduğu bir gülümsemeydi bu.

– Nerede tarafsız kalmışım ki ben? Hem tarafsız kalamayanlar hiç değişmiyor, her zaman aynı.

Akvaryumdaki koltuk değneklilerin açık kapıdan sırtı sıra gelip geçtiklerini görmekteydiler.

– Yok, şakacıktan sormuyorum, ciddi bir soru bu. Faşizmin en fenası ölmekten daha da fena değildi ya...

Barca gözlerini yumdu.

– Gerçi bacağım bir faşist hakaretine uğramaktan daha çok canımı yakıyor, bu doğru, doğru ama...

Yapacağı hareketi acıdan önce halsizliği engelledi.

– ... hayır, yine de hayır. Şimdi de gerekse yine aynı şeyi yapardım. N'apalım!"

Yaralının çığlıkları yeniden onlara kadar ulaştı. Acaba gerekse o da yine aynı şeyi yapar mıydı? Barca'nın kafasını kurcalayan da buydu zaten.

"Yok, beni o kadar boşta yakaladın da sayılmaz hani: yukarda, çamların altında vurulmuş yatarken, Azraili yakama yapışmış görünce düşündüm bu konuda. Düşündüm dediysem, herkes gibi yani. Senin gibi değil belki ama, yine de düşündüm. Sırası düştü mü, sabır mabır, bilmediğimi öğrenmek elimden gelir ya, iş kim olduğumu anlamaya dayandı mı, zor biraz. Esası lafa dayanıyor çünkü. Bilmem anlatabiliyor muyum?"

– Elbette.

– Yok, sen akıllısın da anlıyorsun. Kesip atmak gerekirse, şöyle diyeceğim: aşağılanmak istemiyorum ben, anladın mı oğlum?

Sesini yükseltmemişti, yalnız bir masa başında oturmuş da işaret parmağı kalkık konuşuyormuş gibi bir tavırla tane tane söylüyordu şimdi söyleyeceklerini.

"İşin aslı bu, öteki ayrıntı mayrıntı. İş paraya kalsaydı,

haklısın, al takke ver külah, onlarla belki de anlaşabilirdim. Gel gör ki yetmiyor onlara bu; fazladan, sayılmak da istiyorlar, ben bundan hoşlanmıyorum işte. Saymak istemiyorum da ondan mı, yoo, sayılacak adam değiller ki... Yoksa bak, Garcia'yı adamakıllı sayarım ben, âlim adamdır... ama onları sayamam."

Garcia, İspanya'nın en iyi etnograflarından biriydi. Yazları San Rafael'de otururmuş. Manuel, Sierra'nın bu bölgesindeki militanlarca ne çok sevildiğini çoktan farketmişti.

"Sonra, başka bir şey daha var: şimdi bir anımı anlatacağım sana, artık yeterince ciddiye alır mısın, almaz mısın bilemem. Bağcılıkla uğraşırken, bu dediğim Perpignan'a gitmeden önce oluyor, bir gün Marki bizim oraya gelmişti. Çevresine adamlarını toplamış çene çalıyor. Şu bu derken söz bizimkilere bulaşmaz mı? Bak ne demişti, kelimesi kelimesine anlatayım sana: 'Bu herifler insanlığı çoluk çocuğundan önde tutar, anlayın artık ne mal olduklarını.' Bir de küçümser hâli vardı ki, deme gitsin. O dakika tartışmaya girebilirdim onunla, girmedim, çünkü kafamı işlettim: Anladım ki, biz insanlık için bir şeyler yapmaya kalkıştığımız zaman, *çoluk çocuğumuz için de* bir şey yapmış olduğumuza inanıyoruz, ikisini ayırmıyoruz birbirinden. Oysa onlar ayırıyorlar, çoluk çocuklarını üste alıyorlar. Bilmem anlatabildim mi?"

Kısacık sustu.

"Kalktı beni görmeye geldi Garcia, hanidir tanışırız. Meraklı, her şeyle ilgili bir adam. Şimdi Askeri İstihbaratta ya, köylerde olup bitenleri öğrenmek istiyor. Sorduğu ne bana? Eşitlik. Şimdi iyice kulak ver diyeceğime Manuel, öyle bir şey söyleyeceğim ki, ikiniz de fazla... ne demeli bilmem ki, fazla... talihli olduğunuzdan farkında bile olmamışınızdır. Garcia gibi bir adam hor görülmenin ne demek olduğunu ne bilsin? Diyeceğime gelince, o da şu: bunun karşıtı, yani

kendini kendinden aşağısıyla bir tutma, eşitlik demek değildir. Fransızların hani o belediye kapılarına yazdıkları zırıltıda daha bir usturupluca konmuş bu iş: Çünkü, aşağı görülmenin karşıtı, kardeşl ktir aslında."

Büyük salonun açık kapısından bir başka çeşit yaralılar, görünmez kemanlarını, vücutlarından uzak uzak alçıya konup askıya alınmış eğri kollarıyla tutarak, hayalet kemancılar gibi gelip geçiyorlardı. İnsanın içini en çok karıştıran da bunlardı işte, salonun gizli sinek vızıltılarıyla büsbütün belirli sessizliğinde, tam bir hareket yaparken taş kesilmişe benzer kollarıyla, arkalarından itilivermiş birtakım heykeller gibi, sabit ve eğri kollarının ardına düşmüş, dolaşıp duranlar.

BÖLÜM İKİ

14 Ağustos

Bunaltıcı sıcakta altı modern uçak, bir heyecan, bir telaş, harekete hazırlanıyorlardı. Estramadura'da hücuma geçmiş olan Kuzey Afrikalı birliklerin Merida'dan Medellin üzerine yürüdükleri haber alınmıştı. Faşist birliklerin şüphesiz en seçkinlerinden, adamakıllı güçlü bir motorlu koldu bu. "Bizzat" Franco'nun komutasında olduğunu, Harekât Dairesi'nden az önce telefonla Magnin'le Sembrano'ya bildirmişlerdi.

silahı yok, başı yok Estramadura milisleri yine de direnmeye çabalıyorlardı onlara. Medellin'den kahvecisi hancısı koşumcusu, toprak ırgatları, İspanya'nın en yoksullarından birkaç bin kişi av tüfeklerini kapmış, Kuzey Afrika piyadesinin hafif makinalılarına karşı gitmişti.

Üç Douglas, üç de 1913 modeli mitralyözlü hafif bombardıman uçağı alanın enlemesine yarısını kaplıyordu. Av-

cılar görünürlerde yoktu, hepsi Sierra'daydılar. Sembrano, dostu Vallado, İspanyol posta pilotları, Magnin, Sibirsky, Darras, Karlitch, Gardet, Jaime, Scali, yeni gelenler, ayaklarının dibinde Raplati'yle hangarların orda Dugay Baba ve makinistler kısacası bütün havacılar ayaktaydı.

Jaime bir *flamenco* tutturmuştu, söylüyordu.

Üçgener iki filo hâlinde uçaklar güney batıya doğruldular.

Yukarda hava hayli serindi, aşağıda, yerin üzerinde sıcaklığın, tıpkı baca ağızlarında olduğu gibi, titrediği görülüyordu. Buğday işleyen köylülerin geniş hasır şapkaları dikkati çekiyordu arasıra. Toledo dağlarından Estramadura dağlarına kadar o hasat rengi savaş dışı toprak, bir boydan bir boya barış içinde öğle uykusuna yatmıştı. Güneşin körüne yükselen tozdan, birbirine omuz vermiş sırtlar ve tepeler yassı yassı beliriyorlardı; arkaları sıra titreşip duran ovanın uçsuz bucaksızlığı içinde, varla yok arası benekler hâlinde, Badajoz -ayın sekizinde faşistlerin ele geçirdiği- Merida ve Medellin hayal meyal seçiliyordu.

Taşlar çoğaldıkça çoğaldı. Sonra birdenbire, kalesi ve boş arenasıyla, Badajoz: Kayalıklı toprağı gibi kekre, çatıları ağaçsız, eski tuğlaları güneşten rengini atmış, Afrika toprağında bir Berberî iskeleti sanki. Pilotlar haritalarına, bombacılar nişan aynalarına eğilmiş, mitralyözcüler, uçağın dışında fırdönen nişan fırıldaklarına gözlerini dikmişti. Altlarında, pencerelerinde siyahlı kadınları, kuyu suyu kovalarında serine konmuş anasonlu içkileri ve zeytinleri, çocukların durup durup tek parmakla uyandırıverdiği piyanoları ve birbiri ardınca sıcağa dağılan seslerin pususuna yatmış sıska kedileriyle kırık dökük eski bir İspanyol şehri uzanıyordu. Öylesine kurak bir hâli de vardı ki üstelik, ilk bomba düşer düşmez taşları ve tuğlaları, evleri ve sokakları dehşetli bir taş toprak ve kemik patırtısı içinde tuz parça dağılacakmış duygusunu uyandırıyordu. Şehir alanının üs-

tüne varınca Karlitch ve Jaime mendillerini salladılar. İspanyol bombardıman uçakları şehri Cumhuriyet renkleriyle selâmlamış oldu.

Arkasından, faşist bir şehir: gözlemciler Merida'yı, eski çağ yapısı tiyatrosunda, yıkıntılarından tanıdılar. Bu da Badajoz'a, Estremadura'nın bütün öteki şehirlerine benziyordu. Onun ardından da Medellin göründü hemen.

Motorlu faşist kolu hangi yoldan geliyordu acaba? Ağaçsız yollar güneşin altında, çevrelerindeki topraktan az daha açık, sarı sarı ve göz alabildiğine boş, uzanıyorlardı.

Filo dört köşe bir alanı -Medellin- geçti ve düşman hatlarına, fakat aynı zamanda güneşe giden bir yolu havadan izlemeye başladı. Saat beş güneşi öylesine gözleri kamaştırıyordu ki, gözledikleri yol mu yoksa akkor hâline gelmiş bir şerit mi, anlaşılamıyordu. Bir ara Sembrano'nun ardındaki iki Douglas yol kestiler, sonra tek sıraya geçtiler: düşman kolunu görmüşlerdi.

O dakika uçağın yönetimini birinci pilota devreden Darras, yarı yarıya pilot yeri aralığına eğilmiş, âdeta bütün vücuduyla bakıyordu. Savaş sırasında da işte böyle eğilir, altında herhangi bir Alman birliği aranırdı; şimdiyse yıllardır çeşitli biçimlerde karşısında gördüğü, belediyesinde, yene yenile binbir sabırla kurulmuş işçi örgütlerinde mücadele ettiği şeyi aranıyordu: faşizmi. Rusya'dan beri sürüp gitmekteydi bu savaş, İtalya'da, Çin'de, Almanya'da... Burada, İspanya'da yani, dünyanın kurtuluş umudu belleğine talih biraz güleyim der demez, faşizm yine karşısına dikilmişti. Şimdi handiyse uçağın altında elle tutulurcasına görüyordu onu... ve kendi uçaklarının yavaş yavaş uçuş rotasını değiştirdiğini.

İçinde bulunduğu uçak da (Uluslararası Hava Kuvvetleri'nin başuçağı, Magnin'inki) sıraya girmek için döndü. Önlerindeki yol bir kilometre boyunca, dümdüz, eşit aralıklı birtakım kırmızı noktalarla beneklenmişti. Uçak tam tepe-

lerine geldiği anda güneş gözlerine girdi. Darras da yine bembeyaz yoldan başka hiçbir şey göremez oldu. Az sonra yol eğrilip güneş de yana kayınca kırmızı benekler yeniden peydahlandılar. Otomobil denemeyecek kadar ufak, asker denemeyecek kadar makinamsı davranışlı beneklerdi bunlar, üstelik yol da kıpır kıpırdı.

Sonunda Darras birden kavradı durumu, gözleriyle değil de sanki kafasıyla görüyormuş gibi, ne olduklarını şıp diye buldu çıkardı: brandaları tozdan sarıya dönmüş kamyonlarla doluydu yol; kırmızı benekler, arabaların kurşun boyasıyla boyalı gizleme yapılmamış kaportalarıydı.

Uçsuz bucaksız barış ve kır ufkuna kadar, dev kazların yıldız biçimi kocaman ayak izleri gibi üç şehri çevreleyen yollar ve üstünde kuş uçmaz kervan geçmez bu üç yoldan, tam onun altındaki... Darras'ın gözünde faşizm bu kımıldayan yoldu işte.

Derken, yolun iki yanında bombalar patladı. Onar kiloluk bombalardı bunlar: önce mızrak biçimi kıpkızıl bir çıkıntı, arkasından tarlalara dağılan duman. Faşist kolunun hızlandığını gösterir hiçbir belirti göze çarpmıyorsa da, yol daha bir kıpırtılıydı şimdi.

Uçaklar ve kamyonlar nasıl da birbirlerinin üstlerine gidiyor gibiydiler. Güneşten Darras, bombaların düşüşünü farkedemiyor, yalnız tarlalarda tesbih dizisi gibi sırtısıra patlayışlarını görüyordu. Douglas'lardan birinde bomba atış düzeni olmadığını, bombaların genişletilmiş helâ deliğinden salıverildiğini bilmiyor değil ki! Fakat yolun bir bölümü ansızın kımıldamaz oluverdi. Kolun yürüyüşü durdu. Kamyonlardan biri bir bomba isabetiyle devrilmiş, yolu kapamıştı. Darras nasılsa gözden kaçırmıştı bunu.

Bomba yağmuru altında, faşist kolunun kamyonun önünde kalan üçte bir kadarı, yoluna tek başına devam eden kopuk bir tırtıl kafası gibi, Medellin'e doğru kaçmaya

çabalıyordu. Darras'ın uçağı işte bu kaçanların üstüne geliyordu tam.

İkinci pilot altında ne var ne yok görmüyor ki!

Üçüncü uluslararası uçağın bombacısı Scali bombaların yola inişine şöyle bir göz attı. Memleket değiştirene kadar her yıl yedek kursları sektirmediğinden İtalyan ordusundan iyice talimli bir bombacıydı, Sierra'daki üç görev uçuşunda, çabucak eski ustalığını edinmişti; bugün de işte, Sibrisky'nin uçağında, on beş saniyedir yola dikey, bombalarının kamyonlara gittikçe daha yakın patladığını görüyordu. Kolun kopmuş kafasına nişan almak için epeyce geç kalmıştı. Öteki kamyonlar, devrilip yolu kapatmış olanın (dibi çıkmış besbelli) sağından solundan geçmeye yelteniyorlardı ya, uçaklardan bakınca yine de hepsinin yapışkan kâğıda sineklerin yapışması gibi yola yapışmış bir görünüşleri vardı. Scali de uçaklardan birinde olduğundan, sanki onların birden uçuşup tarlalara doğru dağıldıklarını görecekti. Göremezdi ama: yolun iki yanında hendekler uzanıyordu. Az önce, kesin bir çizgi olarak upuzun uzayan motorlu kol, şimdi bir kayalığa çatıp iki yanından çatal yapan bir ırmak gibi, devrilen kamyonun iki yanından akmaya çabalıyordu. Scali Kuzey Afrikalı askerlerin sarıklarını beyaz benekler halinde açıkça gördü, o anda aklına Medellin'li zavallıların av tüfekleri geldi ve kamyon curcunası nişan aynasında görünür görünmez iki kasa hafif bombayı birden gözünü kırpmadan üstlerine boşalttı. Sonra dip kapısına eğilerek bombalarını izlemeye koyuldu. Aşağıdaki adamlarla kendi arasında dokuz kader saniyesi vardı geçecek.

İki, üç... Fakat baktığı yerden gerileri yeterince göremiyordu ki. Gözünü yan deliklerin birine uydurdu: yerde, ellerini havaya kaldırmış, birileri koşuşuyorlardı. Bir hendeği aşıyorlardı, herhalde. Yedi, sekiz... aşağısı amma da ana baba gününe dönmüştü ha! Dokuz. Aynı anda çakan yirmi

kırmızı şimşek her şeyi olduğu yere çaktı. Sanki bütün bu olup bitenlerle hiçbir ilgisi yokmuş gibi, uçak almış başını gidiyordu.

Yeniden yolu tutmak için, uçaklar çember çizip duruyorlardı. Scali'nin bombaları patlar patlamaz üstlerine Magnin'inki gelivermişti; öyle ki, dumanların tekerlekleri havada kamyon cesetleri üzerinde dağılışını Darras bir güzel seyretti. Bombaların kıpkızıl çatladıkları anlar bir yana bırakılırsa, bu işte ölümün hiçbir rol oynamadığı sanılabilirdi doğrusu. Gözüne ilişen, sarıklarının beyaz benekleri altına sığınmış da yolda kaçışan birtakım haki lekelerdi ki, yumurtalarını sırtlamış kaçıran şaşkın karıncalara benziyorlardı.

Durumu en iyi gören Sembrano'ydu ama. Çemberi tamamlamak için, Douglas'ların ilki uluslararası uçaklardan sonuncusunun arkasından geliyordu. Estremadura milislerinin hangi koşullarda savaştığını Scali'den çok daha başka türlü biliyordu Sembrano... ellerinden doğru dürüst bir şey gelemeyeceğini, onlara etse etse ancak uçakların yardım edebileceğini, filan. Henüz bombalarının tümünü tüketmemiş olan bombacılar daha birkaç faşist kamyonunu toz etsinler diye, yolun üstünden uçmaktaydı; faşist gücünün temel direklerinden başlıcası motorlu birliklerdi çünkü. Üstelik düşman uçakları meydana çıkmadan ne yapıp yapıp kolun Medellin'e doğru uzaklaşmış kafasını yakalayıp ezmek gerekiyordu.

Tarlalarda daha birkaç kamyon, tekerlekleri havada, çatlayıp geberdiler. Yoldan kayıp da güneşi alınlarından kaçırdılar mı, yatık ışınlar ardlarına upuzun gölgeler uzattığından, tıpkı dinamitle avlanmış balıklardan ancak vurulmuşların su yüzüne çıkması gibi, onlardan da yalnız bombayı yiyenler gözle görülebiliyordu.

Bu arada pilotlar yolun üstünde durumlarını ayarlayacak

fırsatı bulmuşlardı. Kolun başında ve kuyruğunda, yere serilmiş kamyonların gölgeleri, yolu kesen engeller gibi uzamıştı. Sembrano, alt dudağı fırlamış:

"Bütün bu rezilliğe bir çekidüzen verebilmek için Franco'ya herhalde beş dakika yetmez," diye düşündü, sonra o da tam gaz Medellin'e doğruldu.

Gönlü barışsever de kalmış olsa, etkili bombalamakta İspanyol pilotları arasında üstüne yoktu onun; yalnız, tedirginliğini bastırsın diye tek başına bombardımana çıktı mı, iyice alçaktan yapardı bu işi. Üstüne vardığı, üstüne varmayı pek güzel becerdiği tehlike töresel sorunlarını çözümlüyordu da ondan. Çekingenlerin çoğu gibi, Marcelino gibi o da gözüpek doğmuştu. Ya kamyonlar şehre girmişlerdir, diye kuruyordu, öyleyse hepsini toz etmek şart, ya da girmemişlerdir henüz, fakat milis kırımını önlemek için yine de toz etmeli onları. Bir yandan da uçağın burnunu Medellin'e çevirmiş, saatte iki yüz seksen kilometre hızla, kurşun gibi ilerliyordu.

Kolun başını meydana getiren kamyonlar şehir alanındaki gölgeliğe üst üste yığılmışlardı. Kasabayı düşman bildiklerinden, dağılmayı göze alamamışlardı besbelli. Ardında öteki beş uçak, Sembrano alçalabildiği kadar alçaldı. Gerçi sokaklar artık gölgelerle doluydu ama, yine de üç yüz metre yükseklikten evlerin renkleriyle -açık mavi, açık yeşil, turuncu, pembe- kamyonların biçimleri ayrı ayrı seçilebiliyordu. Kimileri alanın çevresindeki sokaklara gizlenmişlerdi.

O da ne, ardından gelecek yerde, Douglas'lardan birisi Sembrano'nun üstüne doğru geliyordu. Mutlaka sıradan çıkmış, yerini kaybetmişti pilot.

Uçaklar Medellin alanına teğet olarak ilk çemberi çizmeye koyuldular. Sembrano, şimdilik harekât dairesi şefi Vargas'la yapmış oldukları ilk bombardımanı yeniden yaşamaktaydı sanki: faşistlerin kuşattığı Penarroya işçileri cum-

huriyetçi uçaklar için avlularına, pencerelerine en süslü kumaşlarını, yatak örtüsü, perde, ne varsa nasıl da çıkarıp asmıştılar!

Salıverilmiş bombalar bir güneş çizgisinden parıldayarak geçtiler, torpil bağımsızlığıyla yollarını sürdürdüler. Dakikasında dumana boğulan alanda turuncu koca koca alevler mayınlar gibi şaklamaya başladı. Bu kızılca kıyamette en yüksek alevin tepesinde ak dumanlarla kara dumanlar şöyle bir karışıp alacalandılar, aralarından ufacık ve simsiyah bir kamyon silueti döne döne fırlayıp damar damar bulut salarak tekrar yere düştü. Sembrano dumanlar dağılana kadar karşısına bir göz atacak oldu, yine sıradan çıkmış deminki Douglas'ı gördü, yanında iki de başkası. Kendisininki dahil, savaşa hepsi hepsi üç Douglas katıldığına göre üçünü de bir arada karşısında görebilmesi olmayacak şeydi.

Savaş düzenine geç komutunu verebilmek amacıyla az salındırdı uçağını, kafası yerde olup bitenlerle meşgul gözlerini kaldırır kaldırmaz farketti: Douglas değillerdi bunlar, Junkers'diler.

Scali'nin uçakları en iğrenç silahlar saydığı anlardı bu anlar. Aşağıdaki askerler kaçışmaya başlayalı içinden hep basıp gitmek geliyordu ama, yine de pusuda bir kedi gibi, alanın nişan aynasında görünmesini beklemekten de vazgeçmiyordu. (Ellişer kiloluk iki bombası daha kalmıştı.) Yerden yükselen mitralyöz yaylımına kulak asmaksızın, hem adalete yerini bulduran birisi sayıyordu kendini, hem de düpedüz bir katil; ayrıca, kendini katil sanmak kadar hak dağıtıcı olmaktan da tiksiniyordu. Bereket versin, üçü karşısında (Sembrano'nun gördükleri), üçü altında altı Junkers tam zamanında ortaya çıkarak onu kendi kendisini yargılamaktan kurtardılar.

Lâmı cimi yoktu bunun, Douglas'ların arasından sıyrılıp

kaçmayı deneyeceklerdi: En modern mitralyözlerle donatılmış üçer mitralyözlü Alman uçaklarıyla, pilot yerindeki ek mitralyözlerine güvenerek nasıl savaşa tutuşabilirlerdi ki? Sembrano, bombardıman uçakları için en iyi savunma silahının hız olduğuna oldum olası inanırdı. Gerçekten de, uluslararası üç uçak Allah'tan avcı korunmasında olmayan altı Junkers'e aşağıdan yukarıya doğru saldırıya geçerken, Douglas'lar yanlayıp kaçtılar. Uçuş amacına ulaştığından savaşmak değil, sıyrılıp geçmek gerekiyordu! Magnin bu saatte gizleme boyalı kendi uçaklarının yukardan handiyse görünmeyeceğini, buna karşılık, aşağıdan yukarıya düşman uçaklarının pırıl pırıl gökyüzünün atlasına çizileceğini düşünerek, alt sıradaki uçaklara aşağıdan saldırmayı yeğlemişti. Belki bu sayede öteki üç Junkers savaş düzenine girmeye bile vakit bulamayacaklardı. Tuttu o da uçağına tam gaz yol verdi.

Alt sıradakiler, iniş takımı çamurlukları arasında alt kuleleri sarkaç gibi, bir denizaltıdan farksız sımsıkı kapalı gövdeleriyle geliyorlardı. İçlerinden biri henüz dönmekte olduğundan, uluslararası havacılar, telsiz antenleriyle kuyruk mitralyözcüsünü profilden açıkça gördüler. Gardet, oyuncak tahta silahı omzunda -uğuru bu-, ön kulede bekliyordu. Sol kolunu oynatıp parmağıyla, Junkers'leri göstererek bir şeyler söylüyordu ama, aradaki açıklık işitilmesini engelliyor, sadece işaretleri görülebiliyordu. Magnin, Darras'ın yanıbaşındaydı; karşısındaki uçaklar yaklaştıkça şişiriliyormuşlar gibi irileşiyorlardı.

O anda herkes bir uçağın gerçekten düşebileceğine inanmıştı.

Gardet kulesini döndürdü, uçaklar mitralyözlerin olağanüstü cayırtısı arasında birbirlerinin gövdelerini takır takır çizerek karşılaştılar. Uluslararası uçaklara pek az isabet olmuş, galiba sadece düşman alt kule mitralyözlerinin ateşi

yalamıştı. Junkers'ler geride kalmışlardı artık, içlerinden bir tanesi düşer gibi değilse de, yine de alçalıyordu. Aradaki açıklık arttıkça arttığı halde, ansızın on on beş kadar mermi Magnin'in uçağını biçti. Açıklık daha da fazlalaştı, beş Junkers, uluslararası uçakların kuyruk mitralyözlerince uzaktan izlenerek kendi hatlarına doğru ufalmaya başladılar. Altıncısı tarlaların üzerinde yalpalayıp duruyordu.

Alana dönüp raporunu telefonla verir vermez Magnin Gardet'yi çağırttı. Camuccini:

– Junkers var ya hani, dedi, Madrid kendilerini sanıp da yanlışlıkla inen Junkers, iner inmez ona bakmaya gitmiş.

– Al bakalım, çağırmama bir sebep daha.

Fakat odasına girince kendisini Emniyet'ten birinin beklediğini gördü, doğrusu şaşırdı. Adam, bembeyaz büronun dört bir yanını gözleriyle tarayarak:

– Magnin yoldaş, dedi, Emniyet Şefi beni sizdeki Alman gönüllülerden üçünün...

Cebinden bir kâğıt çıkardı:

– ... Kref...feld, Wurtz ve Schrei...ner'in, Hitler'ci casuslar olduğunu size bildirmekle görevlendirdi."

Magnin, yok canım, bu işde bir yanlışlık olacak demeyi geçirdi aklından ama sustu, bu gibi hallerde insana hep bir yanlışlık var gibi gelirdi çünkü. Evet, Karlitch ona birkaç kere Krefeld'in şurda burda resim çekip durduğunu haber vermişti (casus dediğin açıkça resim çeker mi?), o da bir gün Almanın Fransız İkinci Bürosu'nda çalışanlardan birisinin adını andığını işitmiş de şaşmıştı.

– Peki. Krefeld öyle mi, alâ? İş sizin işiniz, benim üstüme lâzım değil ama, Schreiner konusunda ne diyeceğimi bilemiyorum. Wurtz da, Schreiner de hayli eski komünistlerdir sanıyordum ben, zaten partileri de onlara kefil.

– Partiler de, Magnin yoldaş, insanlara benzer, dostlarına inanır; oysa biz, elimizdeki belgelerden başkasına inanmayız.

– Ne istiyor Emniyet Şefi?

– Bu üçünün hiçbir hava üssüne ayak atmamasını.

– Sonra?

– Sonrasının sorumluluğunu o üzerine alıyor.

Magnin bıyıklarını çekiştirerek düşünceye dalmıştı.

– Schreiner'in durumu gerçekten acı. Bilmem ama, ben... bana günahsız gibi geliyor o. Acaba onunla ilgili soruşturma daha da derinleştirilemez mi?

– Zaten ortalığı telâşa vermek doğru değil. Şef birazdan telefonla arayacak sizi. Gerçi bu aslında benim kimliğimi doğrulamak içindi, ama...

Gardet, oyuncak silahını dolabına koymuş, saçlarının püskülünü fiyakalı fiyakalı önüne yıkmış, gözlerinde incecik bir alayla çıktı geldi; o gelince polis dışarı çıktı.

O uzun püskülü, fırlakça elmacık kemikleri ilk bakışta Gardet'ye oyuncak bir kedi havası veriyordu ama, gülümser gülümsemez meydana çıkıveren ufacık ufacık, aralıklı dişleri hemen değiştiriyordu bu havayı, üçgen suratı sipsivri bir güçlülük kazanıyordu onlarla.

– Sen ne yapmaya oraya sokulmuştun bakayım? Ha, ne işin vardı mitralyözcü kulesinde?

– Kurnazım da ondan. Yok, gitmesine gittim, bir şeyler seziyordum, ne olduğunu pek de çıkaramıyordum hani, belki çıkarıyordum ama açıklayabilecek kadar değil. Şimdi ateş ettiler ya üstümüze, tamam, iki iki daha dört: Önden aşağı yukarı kör bu Junkers'ler, görmüyorlar. Önden açtıkları ilk yaylım ateşte bize tutturamayıp da, arkadan tutturabilmelerinin sebebi bu.

– Bana da öyle gelmişti, bak şu işe.

Magnin teknik dergilerden biliyordu bunu: Junkers'lerin üçüncü motoru, iki motorlu hafif bombardıman uçaklarının ön kulesi neredeyse oraya oturtulmuştu; böyle olunca, Magnin'e, bir uçağın burnunu, biri kuyruktan, biri teker-

leklerin arasından ateş eden iki mitralyözle savunabilmek şüpheli görünmüştü biraz. Zaten ikiye karşı bir saldırmayı da gözü bu yüzden kesmişti ya!

– Ne dersiniz, ardımıza takıldıklarında, sizce tam gaz mı yapıyorlardı bunlar?

– Elbette!

– Eh, iki yıldır bizi amma tiye almış Almanlar, ha! Bunlar bizim külüstürlerden bir otuz kilometre daha yavaş yahu. Goering'in ünlü filosu bu muymuş?

"Yalnız, pardon, mitralyözlerine kesildim ki o kadar işte. Bizim İspanyollara hiç benzemiyorlar canım; iyice kulak verdim, bir kerecik olsun tutukluk yapmadılar be!

"Ah Ruslar ya da vatandaşlarımız olan inekler, onlardan bize de birkaç tane yollasalardı..."

Magnin, iyice şaşkın, Harekât Dairesi'ne gitti.

Önce hastaneye de uğramak istiyordu.

Yatağının üstünde bir sürü *l'Humanité*, bir de Courteline'in kitapları, Breton bombacı, bir yanıyla ilgisiz gibi, ama bir yanıyla iyice kendini kaptırmış, yatak komşusu İspanyol anarşistiyle tartışıp duruyordu. House'u bir üst katta, tek kişilik bir odaya yatırmışlardı, iyiye alâmet değildi bu.

Magnin kapıyı açtı. İngiliz, yumruğunu kaldırıp ona gülümseyerek selamladı ama, gözleri gülmüyordu.

– Nasılsın?

– Bilmiyorum, İngilizce konuşan yok ki?

Aslında, "Captan" onun sorusunu yanıtlamıyor, kafasındaki saplantıya bir karşılık arıyordu: Bacaklarını kesecekler miydi, kesmeyecekler miydi? Bilemediği buydu işte.

Sivri burnunun altındaki o ince sarı bıyıklarıyla nasıl da kibar bir kolejliye benziyordu! Yumruğu ne kadar eğreti duruyordu havada, ne kadar rastgele kaldırılmış gibiydi! Gerçekte bu ellerin uslu uslu yorganın üstünde, bu başın, kimbilir hangi İngiliz kır evinde bir Mistress House'ın tam

da aklından geçirdiği gibi, yastıkla yorgan arasında istirahatte olması yakışık alırdı ama, Mistress House'ın bilmediği bir başka gerçek daha vardı: oğlunun, iki bacağında beş mermiyle, özene bezene örtülmüş bir yorganın altında upuzun yattığı gerçeği. Magnin, yirmi beşinde bile yok bu çocuk, diye düşündü. Ne diyeceğini kestiremedi. Hesapta kesilecek iki bacak oldu mu ne dese boştu zaten. Bıyıklarını çekiştirerek:

– Şey, sahi... diye kekeledi, az kalsın unutuyordum. Portakal getirmiştim sana, aşağıda kaldı.

Kendini dar attı dışarı, sakatlık ölümden çok koyardı ona; yalan söylemekten hoşlanmıyor, ne cevap vereceğini bilemiyordu. İyisi, önce başhekime bir çıkmak, durumu öğrenmek.

Başhekim: – İngiliz havacısı mı, dedi, talihi varmış onun: mermiler kemiklere değmemiş. Bacaklarını kesmek bir an bile aklımızdan geçmedi.

Magnin koşa koşa indi. Merdivenleri sarmış bir kaşık çatal şıkırtısı yüreğinde çın çın ötüyordu. İçeri adım atar atmaz, portakalı filan unutmuş:

– Mermiler, dedi, kemiklere değmemiş...

House yumruğunu kaldırıp selâma durmuştu yeniden: hastanede dilinden anlayan olmadığı için yakınlığını ancak bu hareketi tekrarlayarak göstermeye alışmıştı. Magnin, başhekimden İspanyolca dinlediğini İngilizce söylemek zahmeti içinde, kekeleyerek:

– ... bacakları kesmek, diye bir mesele yok! dedi.

House, dost yalanı korkusuyla, umutlanmak arasına sıkışmış, gözlerini indirdi, soluğunu ayarlayarak sordu:

– Ne zaman yürüyebilecek mişim?

– Dur sen, başhekime onu da sorayım.

Beyaz merdiveni yeniden basamak basamak tırmanırken,

adam diye düşündü, budalanın biri sanacak beni. Yine de, hekime:

– Özür dilerim, dedi, bu çocuk bana ne zaman ayağa kalkabilirim diye soruyor, yalan kıvırmak da elimden gelmez.

– İki aya kadar.

Magnin dönüp de daha, "İki ay..." der demez, yataktan, kurtarılmış bir tutsak sarhoşluğudur yükseldi; gizemli bir sarhoşluktu bu, zira hiçbir belirtisi yoktu: House ayaklarını kımıldatamıyordu, kolları yatağın, başı yastığın üzerinde hareketsizdi; yalnız taş kesilmiş kollarının ucunda parmakları bükülüyor, bir de boynunda o çok belirli gırtlağı inip çıkıyordu. Sınırsız bir sevincin belirtileriydi ya aslında bunlar, korkunun belirtilerinden farksızdılar.

Madrid varoşlarında, daha az kınalı boyalı, daha az arabalarda, havaya daha az milisler silah kaldırıyorlardı. Toledo Kapısı taraflarında delikanlılar uygun adım yürüyüş talimi yapmaktaydılar. Magnin Fransa'yı düşünmeye dalmıştı. Bu savaş kopana değin, Alman bombardıman filosunun temelini Junkers'ler meydana getiriyorlardı. Sivilden bozma uçaklardı gerçi bunlar ama, Avrupa Alman tekniğine fazlaca inandığından, yaman bir savaş filosu sanmıştı. Donatımlarına diyecek yoktu, ne var ki etkisizdiler savaşta; üstelik, sivilden bozma Amerikan Douglas uçaklarını yakalamaya hızları yetmiyordu. Evet, Magnin'in Avrupa pazarlarından elden düşürüp aldığı hurdalardan üstündüler, fakat ne Fransızların modern uçaklarına dayanabilirlerdi, ne de Sovyet Hava Kuvvetleri'nin. Kanlı ve büyük yeryüzü manevraları başlamıştı artık, değişecekti her şey: Avrupa, Hitler'in teknik bakımdan kalkışamayacağı bir savaşın sürekli korkusu altında, iki yıldır gereğinden fazla gerilemişti.

BÖLÜM ÜÇ

Magnin bakanlığa geldiğinde, Harekât Dairesi Müdürü Vargas'ı, Garcia'nın okuduğu bir raporu dinlerken buldu.

– Günaydın Magnin!

Vargas kalktı ama kanapesinden uzaklaşmadı: Sıcaktan üstü çıkarılmış, (üşendiğinden ya da çarçabuk hazır olabilmek düşüncesinden) altı bacaklarında duran tulumu, yarısı yüzülmüş de derisi ayaklarına dolaşan bir tavşan gibi, yürümesini engelliyordu. Bacakları upuzun tulumunda, o ensiz, kemikli ve sakalı yok, Don Kişot suratından dostluk akarak yerine oturdu tekrar. Vargas, ayaklanmadan önce Magnin'in birlikte İspanyol hava yollarını düzenlediği; sonraysa, Sembrano, Magnin ve o, üçü birlikte, Sevilla-Cordoba demiryolunu uçurdukları subaydı. Magnin'le Garcia'yı tanıştırdı, cıgara tuttu, içecek bir şeyler söyledi.

Garcia: – Savaşın ilk zaferini kazandınız, diye başladı, kutlarım sizi.

– Öyle mi? Sevindim doğrusu. Kutlamanızı Sembrano'ya ileteceğim, grup şefi oydu da.

İkisi de içten bir yakınlıkla birbirlerini gözlediler: Magnin, Askeri İstihbarat'tan bir şefle ilk defa karşılaştığı için meraklıydı bu kadar; Garcia ise, her Allah'ın günü Magnin'den söz edildiğini işittiği için.

Neresine baksa Garcia'nın şaşıyordu Magnin: İspanyol desen, bu cüssede böyle koca burunlu, böyle suratlı İngiliz ya da Norman toprak ağasına benzer İspanyol mu olurdu? Aydın desen, ne hafif dalgacı hâli aydına benziyordu, ne yürektenliği, ne de sivri sivri kulakları? Etnolog desen, yıllar yılı Peru'larda, Filipinler'de yaşayıp da teni bile esmerleşmemiş bir etnolog görülmüş şey miydi? Daha da beteri, Garcia'yı hep sıkma gözlüklü bir bey olarak düşünmüştü o. Söze yeniden:

– Hem, diyerek girdi, zafer dediğiniz alt tarafı ufak bir sömürge harekâtı: altı uçakla çıkıldı... yolda birkaç kamyonu uçurduk.

Garcia: – Etkili olan yoldaki bombalar değil, dedi. Medellin'e attıklarınız. Ağır bombalardan epeycesi alana düşmüş. Üstelik Kuzey Afrikalı Arap askerlerin ilk defa başlarına geliyor, böyle esaslı bir bombardıman. Kol, çıktığı yere geri döndü. Bunu başarmış olmak ilk zaferiniz işte.

"Yalnız, Badajoz düştü, bu duruma göre Franco'nun ordusuyla Mola'nınki kavuşmuş oluyorlar."

Magnin ne diyeceğini bilmeksizin bakıp duruyordu ona.

Garcia'nın tutumu da onu şaşırtmaktaydı: bu içten, boşboğazca havayı değil, daha bir gizemli hareket etmesini bekliyordu besbelli.

Garcia: Badajoz, dedi, Portekiz sınırının dibindedir.

Vargas: – Ayın altısında, diye ekledi, *Montesarmiento* Lizbon'a on dört Alman uçağıyla yüz elli uzman getiriyor. Ayın sekizinde İtalya'dan on sekiz bombardıman uçağı yola çıkıyor. Önceki gün yirmisi Sevilla'ya konuyorlar.

– Savoia'lar mı bunlar?

– Bilmem. Başka yirmi İtalyan da yolda.

– On sekizler bunların içinde mi?

– Yok, canım! On beş güne kalmaz yüz kadar modern uçakla çarpışmak zorunda kalacağız. Ona göre.

Junkers'ler fena da olsa, Savoia'lar cumhuriyetçilerin elindekilerden çok üstün bombardıman uçaklarıydı.

Açık pencereden yaprakların yanık kokusuyla beraber içeriye yirmi radyonun birlikte yaydığı cumhuriyetçi marşı doluyordu.

Garcia: – Devam ediyorum, diyerek elindeki rapora döndü. Magnin'e:

– Badajoz'da bu sabahki durum, dedi.

Saat 5'de. *Kuzey Afrikalı birlikleri, bombardımandan he-*

men hemen zaten yıkılmış San Cristobal Kalesi'ne giriyorlar.

Saat 7'de. *San Cristobal Kalesi'nde mevzilenen düşman topçusu şehri aralıksız dövüyor. Milisler direniyorlar. Bölge Hastanesi dispanseri hava bombardımanından yıkılıyor.*

Saat 9'da. *Doğu'da tabyalar yıkık dökük. Güney'de kışlalar yanıyor. Elimizde kalan sadece iki mitralyöz. San Cristobal'daki topçu ateşe devam etmekte. Milisler dayanıyorlar.*

Saat 11'de *Düşman tankları.*

Elindeki daktiloyla yazılı kâğıdı bıraktı, bir başkasını aldı.

Acı acı: – İkinci rapor, dedi, kısa.

Saat 12'de. *Tanklar, arkalarında piyadeyle, katedrale hücuma geçiyorlar. Püskürtüldüler.*

"Neyle püskürtülmüşler, diyor, çok merak ediyorum. Badajoz'da hepsi hepsi dört mitralyözümüz vardı."

Saat 16'da. *Düşman giriyor.*

Saat 16.10. *Ev ev dövüşüyoruz.*

Magnin: – Yani saat dörtte, diye sordu. İyi ama saat beşte Badajoz elimizde demişlerdi bize.

– Bunlar en son haberler, henüz geldi.

Magnin o taş ve toprak şehrin sokaklarına uzanmış saat beş güneşini âdeta gözleriyle gördü. 1914 savaşında topçuydu; oradan, gerçek bir boğazlaşmanın ne demek olduğunu bilmediğine hükmediyordu. Zaten bilse de göz önüne getiremiyordu ki! Kan içindeki şehir hâlâ dost ve sakin görünüyordu ona. Hep de yukardan, Tanrı gözüyle. *"Tanklar katedrale hücum ediyor"*. Yanıbaşında sanki o koca katedral, sırtında kocaman gölgesiyle, daracık daracık sokaklar, arena...

– Çarpışma kaçta sona ermiş oluyor peki?

Vargas: – Evlerin içisıra sürüp gidenleri saymazsak, dedi, sizin geçişinizden bir saat önce.

Garcia: – İşte, dedi, bu da son rapor. Saat sekiz sularında, belki biraz daha erken bizim hatlardan verilmiş... hat diye bir şey kaldıysa tabii...

Faşistlikten yatan siyasi tutuklular sağ ve salim kurtarıldı. Milislerden ve durumu şüpheli görülenlerden bin iki yüz kadarı şimdiden kurşuna dizildiler. Suçları: Silahlı direnme. İki milis katedralin tâ içinde minberin basamakları üzerinde kurşuna dizildi. Kuzey Afrikalı erlerin sırtında papaz omuzlukları ve cübbeler. Akşama kadar kurşuna dizilenlerin arkası alınamadı. Hâlâ da diziyorlar.

Magnin birden kurşuna dizilenlerin üzerine Karlitch ve Jaime'nin dostça salladıkları mendilleri hatırladı.

Madrid'in gece yaşantısı, radyolardan taşan cumhuriyetçi marşı, çeşitli başka şarkılar, piyano sesleri gibi birbirine karışmış, uzaklığına ya da yakınlığına yüksek ya da alçak olarak işitilen *salud* sesleri, geceyi meydana getiren ne kadar heyecan ve umut uğultusu varsa hepsi, yeniden sessizliği bastırmıştı. Vargas başını sallayarak:

– Şarkı söylemek, dedi, iyi bir şey...

Biraz daha alçak bir sesle: – Savaş, dedi, uzun sürecek.

"Halk iyimser... siyasi liderler iyimser... Biz ki, Binbaşı Garcia ve ben, yaradılışımız gereği iyimser olmalıyız..."

Kaygılı kaygılı kaşlarını kaldırdı. Kaşlarını böyle kaldırdı mı, yüzü hem daha saf bir anlam kazanıyor, hem de daha genç görünüyordu. Magnin birden Don Kişot'un da herkes gibi genç olabileceğini hiç düşünmemiş olduğunu farketti.

"Bugünü ele alalım, Magnin: Siz altı uçağınızla, dediğiniz gibi, ufak bir sömürge harekâtına çıkıp yürüyüş kolunu durdurdunuz. Oysa bu kol, mitralyözleriyle milisleri bir güzel biçmiş, Badajoz'u ele geçirmişti. Milislerin bir tabansız sürüsü olmadığını hesaba katarsanız... Teknik bir savaş olacak bu savaş, bizse onu sadece duygulardan söz ederek götürüyoruz."

– Öyle ama, Sierra'da direnen de halk değil miydi?

Garcia'nın gözü Magnin'den ayrılmıyordu. Vargas gibi o da savaşın teknik bir savaş olacağı kanısındaydı ve işçi li-

derlerinin git gelle bu işin ustası kesileceklerini aklı almıyordu. Ne yapacaksa teknisyenler yapacaklar, Halk Cephesi'nin kaderini onlar belirleyeceklerdi. Hepsi bir yana, içlerinde özellikle Magnin ilgilendiriyordu onu: Rahat dirlik nedir bilmeyişi, dalgın hâli, her an tetik üstünde durması, meraklı ustabaşı havası (aslında mektepli mühendisti oysa), bir de yuvarlak ve şaşkın gözlüklerinin altında besbelli kıpırdanıp duran derli toplu enerjisi. Bıyıklarından mıydı neydi, Magnin'de bir bakıma San Antonio taraflarındaki babadan kalma marangozlardan bir esinti vardı, bir bakıma ise, yaşını asıl belli eden fok dudaklarında, gözlüğünü çıkarınca bakışında, gülüşünde, edişinde çetrefil bir aydın damgası. En önemli Fransız hava hatlarından birisini yönetmişti Magnin, bu yüzden, insanları gördükleri işlerin, bulundukları görevlerin ışıltısından ayrı değerlendirmeyi huy edinmiş olan Garcia, ondaki kabuğundan arınmış gerçek insanı ayırdetmeye uğraşıyordu.

Vargas: – Halk, dedi, yamandır! Halkın üstüne yoktur Magnin, fakat elinden bir şey gelmez.

Garcia, piposunun sapını Magnin'e dikerek: – Ben, diye ekledi, Sierra'da bulundum. İster misiniz bir sıraya koyalım izlenimlerimi. Sierra *faşistleri şaşkına çevirdi*. Niye? Durum bir çete savaşı için özellikle elverişliydi de ondan; evet, halkın müthiş bir vurucu kuvvet olduğu doğru, ama kısa sürüyor bu.

"Önceden kafamıza girmiş, hayli de tehlikeli iki üç önyargı bizi hem destekliyor, azizim Mösyö Magnin, hem de canımızı okuyor. İlki, Fransızlardan: Fransız Devrimi'ni halk -büyük harfle de yazılacak- yapmadı mı? Yaptı yapmasına ama, aması var. Zamanında yüz mızrak, bir halta yaramaz alaybozan tüfeklerine karşı savaşıp da yenmiş diye, yüz av tüfeği bugün iyi bir uçağı alaşağı edebilir, diyebilir misiniz? Rus Devrimi işleri büsbütün arap saçma çeviriyor.

Siyasal bakımdan, doğru, yirminci yüzyılın ilk devrimi o gerçi, gelgelelim askerlik yönünden on dokuzuncu yüzyılın sonuncusu: Çardan yana olanların ne hava kuvvetleri vardı, ne de tankları, devrimcilerse barikatlarda savaşıyorlardı. Gelelim barikatlara, nasıl çıkmış bu âdet? Halkın süvarisi diye bir şey hiç olmamış ya, Hassa Süvarisi üstlerine gelince ne yapsınlar, barikat kurarlarmış. Şimdi gidin bakın, İspanya'da barikattan geçilmiyor, dağ taş barikat ama neye karşı? Franco'nun uçaklarına.

"Sayın başbakanımız, kabinesi düşer düşmez, silahını kaptığı gibi Sierra'da dövüşmeye gitti. İspanya bu, Mösyö Magnin, başka yere benzemez. Siz Gil'in, gerçekten, uçak yapabilecek tek adamımızın, cephede piyade olarak şehit düştüğünü bilir misiniz?"

– İyi ama, devrim...

– Ne devrimi, devrim değiliz biz. Sorun bakın Vargas'a ne diyecek. Halk olduğumuz doğru, fakat ağzımızdan devrim lafı düşmese de, devrim mevrim değiliz biz. Ne demek devrim, önce bunda anlaşalım. Bence savaşta pişmiş, yıktıklarının yerini dakikasında alabilecek güçteki kadrolarca geliştirilen bir ayaklanmanın sonucudur devrim; kadro deyince de, aklınıza ne gelirse hepsini kasdediyorum, siyasi, teknik, vs... Oysa...

Vargas tulumunun üstünü sırtına geçirirken: – ... bildiğiniz gibi ilk harekete geçen biz olmadık, Magnin, dedi. Kadrolarımızı kurmak zorundayız. Ya Franco diyeceksiniz. Askerleri saymazsak, onda da kadro madro yok ama, bildiğiniz iki ülke destekliyor onu. Hem canım, Rusya'da da Vrangel ordularını filan kim yendi sonunda? Çeteciler değil elbet, Kızılordu.

Garcia sözlerini piposuyla böle böle:

– Bundan böyle, diye kesti attı, savaşsız ne toplumsal dönüşüm olur, ne de devrim; teknik olmadı mı savaş olmaz, ne var ki...

Garcia piposunu indirdikçe Vargas da başını eğip onu doğruluyordu. Magnin: – Fakat, diye karşı çıkacak oldu, bu adamlar teknik ya da disiplin uğruna vermiyorlar canlarını.

– Şu içinde bulunduğumuz durumda, adamların canlarını ne uğurda verdiklerinden çok, düşmanların canını ne yapıp da daha çabuk alabilecekleriyle ilgileniyorum ben. Ayrıca, disiplin dediysem, sizin memleketinizde dedikleri gibi, bir kışla disiplini anlamıyorum bundan; benim disiplin dediğim, savaşan toplulukları en etkili kılabilecek tedbirlerin bütünü, tamamı. (Garcia bayılıyordu ikide bir tanımlamalar yapmaya.) Alt tarafı, bir teknik bu da. Yoksa ast üstüne selâm vermiş vermemiş umurumda değil benim, söylemek bile gereksiz bunu.

– Şu anda pencereden duyduğunuz şey var ya, olumlu bir şey bu. Oysa, gerektiği kadar ustalıkla kullanılmadığını benim kadar siz de biliyorsunuz. Demin, biz devrim değiliz dediniz. Değilsek olalım, olmaya çalışalım. Herhalde demokrasilerin yardımına güvenecek kadar saf da değilsiniz.

Vargas: – Çok kesin konuştun, Magnin! dedi.

Garcia piposunun sapını bir revolver namlusu gibi ikisine de doğrultarak:

– Ben, dedi, demokrasilerin aşağı yukarı her şeye karşı çıktıklarını görmüşümdür, fakat faşizme asla.

"Er ya da geç, bize yardım edebilecek tek ülke, Meksika'yı saymazsak, Rusya'dır. O da çok uzak olduğundan edemeyecek.

"Pencereden işittiğinize gelince, Mösyö Magnin, kıyamet günü bu, kardeşliğin kıyameti. Size heyecan veriyor, vermesini de pekâlâ anlıyorum, yeryüzündeki en dokunaklı şeylerden biridir zaten, sık sık da görülmez. Yalnız o da dönüşmek zorunda, *yoksa silinip gidecek.*"

– Olabilir... Yalnız, izninizle, şunu diyeceğim: Kendi payıma ben, devrimci disiplin neyse, onunla, henüz onun zo-

runluluğunu anlamayanlar arasında bir uyuşmazlığı benimsemiyorum, benimsemek de istemiyorum. Mutlak özgürlük ülküsü, iktidarı en soyluya vermek, falan filân, beni buraya getiren neyse, bence, pekâlâ onun içindeler. Toptan ve tek tek, hepimiz için öyle bir hayat istiyorum ki ben, ayırdedici niteliği başkalarından istedikleri olmasın. Bilmem anlatabildim mi?

– Korkarım ki durumun gerçek yüzünü bildirmemişler size, azizim Mösyö Magnin. Üstüste iki hükümet darbesi birden yaşadık burda: İlki, öteden beri bildiğimiz, her zamanki *pronunciamiento*. Burgos, Valladolid, Pamplona... Sierra. İlk günü faşistler İspanya'daki bütün garnizonları ellerine geçirmişlerdi, oysa bugün üçte biri ya ellerinde ya değil. Kısacası, yenildi bu *pronunciamiento*, hem de şu dışardaki kıyamet var ya işittiğimiz, o yendi bunu.

"Faşist devletler budala mı, bunun böyle olacağını, *pronunciamiento*'nun yenileceğini pekâla kestiriyorlardı onlar da. İşte Güney sorununun başladığı yer burası. İkisi farklı şeyler bunların, *yapıları ayrı*. Aman buna dikkat.

"Neyin sözünü ettiğimizi bilebilmek için faşizm kelimesini de bırakalım, zira Franco'nun faşizmi taktığı yok, bu bir, Venezuella'lı bir diktatör çırağı o; İspanya'da faşizm kurulmuş kurulmamış Mussolini'nin umurunda değil, bu iki, sebebi de açık, ahlâk sorunları başka bir şey, dış politika başka bir şey. Mussolini'nin istediği, burada onu dinleyecek bir hükümetin bulunması. Fas'ı bunun için bir saldırı üssü yaptı. Şimdi de oradan çağdaş silahlarla donatılmış çağdaş bir ordu geliyor üstümüze. İspanyol askerlerine güvenemeyeceklerini de anladılar ya (Madrid ve Barcelona ortada) kalabalık olmayan, ama teknik değeri yüksek, Yabancılar Lejyonu gibi, Kuzey Afrikalı birlikleri gibi birliklere dayanıyorlar."

Vargas: – Fas'da, dedi, hepsi hepsi on on iki bin Kuzey Afrikalı ya var ya yok, Garcia.

– Öyle mi, ben diyorum ki kırk bin. Bizim burda Mussolini'yle Müslümanların hacı hoca takımı arasındaki şimdiki ilişkileri hiç kimse doğru dürüst incelemiş değil. Hele bekleyin biraz. İngilizler de Fransızlar da çok şaşacaklar olanlara. Hem iki gözüm, kazara Araplar yetmezse, göreceksin bak, karşımıza İtalyanları da gönderecekler.

Magnin sordu: – Peki, ne istiyor sizce İtalya?

– Bilmem. Belki de Tarık Boğazı'nın denetim olanaklarını elde etmeyi; yani, İngiltere'yle İtalya arasında çıkacak bir savaşta, İngiltere'yi bu savaşı Avrupalı bir müttefikle yürütmek zorunda bırakarak, savaşın kendiliğinden bir Avrupa savaşına dönüşmesini sağlamayı. İngiltere az buçuk silahsızlanmıştı ya, o zaman Mussolini teke tek bir çatışmayı yeğliyordu; ama silahlanmaya başlaması İtalyan politikasını kökünden değiştirdi. Bütün bunlar, bu dediklerim, olsa olsa birer varsayım, esnaf kahvesi gevezeliği. Ciddi olan bakın ne: Franco'nun ordusu -motorlu yürüyüş kolları, hafif makinalılar, İtalyan-Alman karma örgütleri, İtalyan-Alman karma hava kuvvetleri- iki faşist ülkenin yardımlarına güvenip sırtını en somut şekilde Portekiz'e dayayarak, Madrid'e yüklenmeye kalkışacak. Cephe gerisini sıkı tutmak için, Badajoz'da yapmaya başladığı gibi, kitle halinde yıldırma tedbirlerine başvuracak. Sierra'dakiyle *hiçbir alışverişi olmayan* bu ikinci savaşa hangi hazırlıkla, neyle karşı koyabileceğiz, işte asıl sorun bu.

Garcia koltuğundan kalktı; kulakları, masa lâmbasının ışığında sivri sivri belirmiş gölgeler hâlinde, Magnin'e yaklaştı:

– İşte böyle Mösyö Magnin, dedi, benim için işin açıkçası şu: Bizimkine benzer bir *halk eylemi* -bir devrim, hattâ bir ayaklanma- zaferini sürdürmek istiyorsa, onun kendisine sağladığı olanaklara karşıt bir tekniğe başvuracak. Hattâ duygulara *karşıt* bazan. Bu dediğimin üstünde, kendi tecrü-

benizi de hesaba katıp, düşünün hele. Zira hiç sanmam ki filonuzu sadece kardeşlik üzerine kurmaya niyetlenesiniz.

"Kıyamet bir koptu mu, her şeyi, hem de hemen olsun istiyor; devrimse zar-zor, o da pek az bir şey elde edebiliyor. Tehlike, her insanın ta içinde bir yerinde bir kıyamet arzusu taşımasında; bir de, çatışma başlayıp da kısa bir süre geçer geçmez, bu arzunun tabiatı gereği muhakkak bir yenilgiye düşmesinde. Zira, kıyamet bu, kıyametin bir *geleceği olur mu hiç?*

"Hattâ kendisi, olduğunu ileri sürse bile."

Piposunu cebine soktu, sonra hüzünlü hüzünlü:

– Bizim mütevazı görevimiz, dedi, kıyameti bir düzene sokmak Mösyö Magnin.

2. Kıyametin İşleyişi

I

BÖLÜM BİR

Garcia, piposunun ve burnunun ardına düşmüş, Toledo'daki komuta yerlerinden birine girmek üzereydi. Burası kunduracı dükkânıymış eskiden.

Kapının sağına resimli bir gazeteden kesilmiş kocaman bir fotoğraf yapıştırılmıştı. Arkalarında faşist süngülüleri, rehinelerin Alcazar'a götürülüşü: "Falanın karısı, filanın oğlu, feşmekanın kendisi". Cumhuriyetçi birlikler saldırıya geçtiklerinde güya onları sakınacak. Çarpışma sırasında yüzlerini hatırlayabilirlermiş gibi. Garcia güneşteki çıplak göğüs ve Meksikalı şapkası kalabalığından çıkarak dükkâna daldı. İçerisi tabii zindan gibi karanlık göründü ona.

Birileri ana avrat düz gidiyordu.

– Batarya bizi dövüyor yahu!

– Hangi batarya Negüs?

– Hangisi olacak, bizimkisi.

– Telefon ettim, "Mermileriniz kısa düşüyor," dedim, subay ne cevap verse beğenirsin: "Bizimkileri dövdüğüm yeter, şimdi sıra sizde."

Hiç de efendice olmayan bir ses, belirli Fransız aksanıyla:

– Ah, dedi, uygarlığın en kutsal ilkelerine düpedüz meydan okumak bu!

Bir başkası, hem yorgun hem de acı bir ses, daha aşağıdan:

– Aramızda, dedi, hain eksik değil. Bu da onlardan birisi.

Garcia'nın yüzünü hayal meyal seçmeye başladığı yüzbaşıydı bu, hemen arkasından bir teğmene, "Yanına," dedi, "yirmi kişi al, bir de mitralyöz, koş git bakalım oraya, ne oluyor?" Sonra da bir sekreteri uyardı: "Albaya da bildirin."

Negüs: – Hacet yok yahu, dedi. Bataryadakilerin işini görsünler diye üç kişi yolladım bile ben.

– Ben atmıştım bu herifi oradan ama, ne yaparsın, F.A.I. aldı tekrar yerine koydu.

Dışarısına göre içeride daha az patırtı olduğu halde, Garcia sözün arkasını duyamadı. Zaman zaman yeraltından gelen patlamalar, alan radyosundan çevreye dağılan *Walkyrie'lerin Seferi*'ni küt küt tokmalıyordu. Gözleri karanlığa alıştıkça Yüzbaşı Hernandez'i daha açık ve seçik görür olmuştu: Ünlü portrelerdeki İspanya krallarına benzeyen bir adamdı yüzbaşı. O da onlar gibi Charles Quint'in gençliğini andırıyordu; tulumunun üstündeki yıldızlar alacakaranlıkta, yaldızlı yaldızlı parıldıyorlardı. Başının çevresinde, tıpkı bazı İspanyol ermişlerinin heykellerini çevreleyen kutsal halkalar gibi, birtakım düzgün biçimlerin duvarı kaplamış olduğu yavaş yavaş seçilmekteydi: Dükkânda öylece unutulmuş kalmış kunduracı kalıpları ve taban köseleleriydi bunlar. Yüzbaşının yanıbaşında sorumlu bir anarşist duruyordu, Barcelona'lı Sils.

Hernandez, piposu gülümsemesine yan girmiş Garcia'yı nihayet görebildi:

– Binbaşı Garcia mı? dedi. Askeri İstihbarat'tan bildirdiler geleceğinizi.

Önce elini sıktı, sonra aldı sokağa götürdü onu.

– Ne yapmak niyetindesiniz?

– Hele izninizle birkaç saat beraber olalım, ne yapacağımızı o zaman düşünürüz.

– Santa-Cruz'a gidiyordum ben, askeri hükümet binalarına bir de dinamit deneyelim dedik.

– İyi ya, hadi gidelim.

Ardları sıra gelmekte olan Negüs, Garcia'ya sevimseyerek bakıyordu. Hele şükür, Madrid'dekiler bu seferlik olsun adama benzer bir adam gönderebilmişlerdi; kulakları matrağına, sağlamlığına taş gibi, üstelik pek burjuva kılıklı da olmayan birisini. Sırtına deri bir ceket geçirmişti ya Garcia, bu da ondandı işte. Negüs'ün yanıbaşında ayaklarında süvari pantolonu ve çizmeler, sırtında alpaga ceket, dalgalı kır düşmüş saçlar, ayakta, her yanı kiriş birisi, elini kolunu sallayıp durmaktaydı: Hani Magnin'in Savunma Bakanlığı emrine verdiği Yüzbaşı Mercery vardı ya, oydu bu; Bakanlık da tutmuş Toledo Komutanlığı emrine göndermişti.

Dükkandan biri: – Hernandez yoldaş, diye seslendi, bataryadaki subay ipi kırmış. Teğmen Larreta telefon ediyor.

– Söyle yerine o geçsin.

Tiksintiyle omuz silkti Hernandez, sokağın orta yerine neredense düşmüş bir dikiş makinesinin üstünden atladı. İkisinin ardından bir alay kollayıcı geliyordu.

Garcia dudağının ucunda ha var ha yok bir alay:

– Komuta eden kim burada? diye sordu.

– Kim etsin istiyorsunuz? Herkes... Hiç kimse... Gülersiniz, değil mi?

– Bakmayın siz ona, alışmışım, gülümserim hep. Komutları kim veriyor peki?

– Subaylar, zıpırlar, siyasi örgütlerin temsilcileri, ne bileyim, daha da bir sürü unuttuklarım.

Düşmanlık yoktu Hernandez'in konuşmasında; daha çok

var ha yok dudağının üstündeki kara bıyık çizgisini eğrilten, umutsuz bir dudak büküşüyle yanıtlıyordu soruları.

Garcia bu sefer: – Meslekten subaylarınızın, diye soracak oldu, siyasi örgütlerle ilişkileri ne haldedir?

Hernandez, bu ilişkilerin ne felaket bir halde olduğu söze de jeste de sığmazmış gibi, ona sadece baktı. Ne ağzını açıp bir şey söyledi, ne bir hareket yaptı. Güneşin alnında horozlar ötüştüler. Garcia:

– Neden? diye sordu. Her önüne gelen ahmak kendini yetkili gibi satıyor diye mi? Başlangıçta her devrim böyledir, bir yetkim var yetkin yok çorbasıdır.

– Önce bu elbet. Bununla bitmiyor ki, anlayan anlamayan kalkıyor teknik sorunları bizimle tartışmaya. Bu milisler yok mu bu milisler, ikibin işini bilen asker çil yavrusu gibi dağıtırdı hepsini. Siz ne söylüyorsunuz, gerçek siyasi liderler arasında bile halka askeri bir güç gözüyle bakanlar çok.

– Ben onlardan değilim. Zamanla belki. Başka?

Gölgenin ikiye biçtiği sokaklarda sürüp giden hayat, domates sepetleri arasında av tüfekleri. Alandaki hoparlör birden Walkyrie'lerin *Seferi*'ni kesti; yerine yoğun ve genizden, biraz ağıt yakmayı, biraz da kervancıların umarsız çığlığını andıran bir *flamenco* başladı: Vurulmuşların eli toprağa nasıl kenetlenirse, şehrin ve ceset kokularının üstüne öyle kenetlenir gibiydi bu şarkı.

– Binbaşım, sosyalist, komünist ya da liberal partilerimizden birinin üyesi olmak için, her şeyden önce, azın azı bir garanti gerekmez mi? Gerekir, değil mi? Oysa C.N.T.'ye önüne gelen elini kolunu sallaya sallaya giriyor. Siz elbet bilirsiniz bunu, benden öğrenecek değilsiniz ya, ne yapalım, bizce işin en önemli yanı burası, çünkü ne zamanki bir falanjist tutuklayacak olsak, herif C.N.T. kartını dayıyor burnumuza. Değerli anarşistler yok demiyorum, var elbet, şu ardımızdan gelen arkadaş onlardan biri sözün gelişi,

ama, kapıyı kapamak şart! Biz kapıyı açık tuttukça bütün felaketler o kapıdan girecek. Bataryadaki teğmenle olup bitenleri siz de kulaklarınızla işittiniz.

– Meslekten subaylarınızdan bizimle birlik olanlar, hangi nedenlere dayanarak olmuşlar?

– İçlerinde Franco duruma birden hakim olamadı ya, eninde sonunda yenilecek diye düşünüp katılanı da var; Franco'ya düşman yüksek subaylardan herhangi birine, Queipo'ya, Mola'ya da bir başkasına bağlılıklarından katılanı da var; kimileri de, sünepelikten mi, ne yapacağını kestiremediğinden mi, artık nedense, işin başında neredeyse orada kalmadı mı, bunlar da bizim taraftaydılar, orada kaldılar... Siyasi komitelerce haşlanmaya başlayalı, Allah bilir, köpek gibi pişman oldu bu sonuncular kaldıklarına kalacaklarına...

Garcia, kasıla kasıla Cumhuriyetçiyim diyen bu subaylardan nelerini görmemişti ki: Sierra'da, milislerin saçma sapan davranışlarını göklere çıkarıp da arkalarından ağız dolusu tükürenlerini mi istersiniz, yoksa askeri bir hava üssünde hırpani kılıklı yabancı gönüllüler gelince, oturmasınlar diye subay gazinosundan masaları, iskemleleri kaldırtanları mı? Milislerin her yaptığı yanlışı bıkmadan usanmadan düzelten, onları yorulmaksızın yetiştirmeye, örgütlemeye çalışanlarını da görmüştü ama, ona asıl Valencia'daki asi alaylardan 13. Mızraklı Süvari Alayı'na komutan atanmış olan Cumhuriyetçi subayın başına gelenler koyuyordu. Hiçbir şey yokmuş gibi, başkaldırmış alayın kışlasına komutayı devralmaya gitmişti bu subay, göze aldığı tehlikenin büyüklüğünü bile bile içeri girmişti, kapı arkasından kapanır kapanmaz da bir silah cayırtısıdır kopmuştu içeriden.

– Öyleyse subaylarınızdan hiçbirisi anarşistlerle anlaşamıyor mu?

– Anlaşamaz olur mu, en kötüleri en iyi anlaşıyor. Anar-

şistlerin, daha doğrusu anarşistim diyenlerin bir dereceye kadar baş eğdikleri tek subay şu Fransız yüzbaşısı işte. Besbelli pek ciddiye almıyorlar onu ama, galiba seviyorlar.

Garcia şaşkın, piposunu kaldırdı.

Hernandez: – ... bana, diye sözünü tamamladı, aklınca taktik öğretiyor, ipe sapa gelmez laflar... pratik önerilerine diyecek yok ama, olağanüstü şeyler doğrusu.

Çevredeki bütün sokaklar alanda birleşiyorlardı. Alan, Alcazar'la onu kuşatanları birbirinden ayırmıştı. Böyle olunca, boydan boya geçemediklerinden, Garcia ve Hernandez, biri sekerek, öteki ayağını sürüyerek, çevresini dolanıyorlardı. Hangi sokak arasından bakacak olsalar, alanla birleştikleri yerin, çoğu gereğinden alçak, yatak, karyola ve kum torbası barikatlarıyla kapatılmış olduğunu görmekteydiler.

Sağda solda gelişi güzel yere yatmış, yayılışı kötü, mitralyöz ateşine fena halde açık birtakım adamlar ateş ediyordu.

Garcia göz ucuyla bakarak:

– Şu barikatlar konusunda, dedi, ne düşünüyorsunuz?

– Siz ne düşünüyorsanız? Ama gelin bakın hele.

Hernandez ortalarda barikat komutanı havasıyla dolaşan birine yanaştı: Arabacı suratlı biriydi bu, bıyıkları vardı ki aman Allah! Ayrıca birinci sınıf bir Meksika şapkası ve dövmeleri. Lastikle sol koluna bir de alüminyumdan kuru kafa bağlamıştı. Dehşet, canım.

"Barikatı şöyle bir elli santim daha yükseltmek, nişancıları, daha seyrek olarak, mazgallara "V" şeklinde yerleştirmek doğru olur."

Yakından atılan silahların takırtısı içinde Meksikalı:

– Kim... ğin? gibi bir şeyler homurdandı.

– Efendim?

– Kimliğin, dedik, kağıtlarını göster anlayalım.

– Zocodover Bölgesi Komutanı Yüzbaşı Hernandez.

– Ee, C.N.T'den değilsin sen, benim barikata ne karışıyorsun?

Garcia adamın şapkasına dalıp gitmişti. Şapka da şapkaydı hani, tepeliği çepçevre kuşatmış yapma güllerden bir çelenk, altında bezden bir şerit, üstünde mürekkeple bir yazı: Panço Villa'nın Dehşeti.

– Ne demek bu, diye sordu. Panço Villa'nın Dehşeti.

Öbürü: – Anlamı üstünde, dedi.

Garcia: – Öyle ya, diyerek sustu.

Hernandez sessiz sessiz şöyle bir baktı ona. Bırakıp gittiler. Radyodaki görkemli şarkı bitmişti. Bir sokaktaki sütçünün önünde upuzun bir süt kapları kuyruğu çıktı karşılarına. Her kabın yanına ad yazılı bir mukavva konmuştu. Kuyrukta beklemekten sıkılan kadınların buldukları çareydi bu; sütçü doldursun diye kaplarını bırakıyor gidiyorlardı, bir süre sonra da dolu olarak almaya geliyorlardı, tabii eğer...

Ateş kesildi. Arkadan gelenlerin ayak sesleri sessizliği tek başına dövdü bir zaman. Garcia'nın kulaklarında, "Karım, Madam Mercery, kafalı kadındır arkadaşlar; onun bana yazdığı gibi, Afrika'daki yenilgilerinin yüz karasını işçilerin kanıyla silebileceklerini sanıyorsa, aldanıyorlar," sözleri yankılanırken, siperdeki sokakların birinden çocukların tekerlekli patenle kaydıkları işitildi.

Yeniden ateşe başladılar. Sokak üstüne sokak, bunların çoğu Alcazar ateşinin değmediği, öbürleri gibi gölgeyle ikiye biçilmiş sokaklar, gölgeli yanlarında kapı önlerine birikmiş, kimisi oturur, kimisi ayakta, bir av tüfeğine dayalı, çene çalar insanlar. Daracık bir sokağın köşesindeyse, arkasında, sıcağa rağmen ceketli ve fötr şapkalı bir adamın ateş edip durduğunu gördüler.

Alcazar Kalesi'ne eklenti yapılar vardı ya, onlardan birisinin adamakıllı yüksek duvarına değin dayanıyordu bu sokak. Görünürde ne düşman, ne pencere, hatta ne de mazgal

deliği. Olsun, hiç istifini bozmadan, dört bir yanı vızır vızır sinek, mermi üstüne mermi yakıyordu adam. Şarjörün biri boşalınca çıkardı, bir yenisini koydu. Arkasından birilerinin yaklaşıp durduklarını farkedince geriye dönerek şöyle bir baktı: Kırk yaşlarında olmalıydı, aklı başında bir adama da benziyordu.

– Ateş ediyorum, dedi.

– Nereye, duvara mı?

– Nereye gücüm yeterse.

Ağır bir bakışla süzdü Garcia'yı.

"Hiç sizin çocuğunuzu alıp içeriye kapattılar mı? Oraya?"

Garcia ne diyeceğini bilemedi.

"Kapatmadılar, değil mi? Anlayamazsın öyleyse."

Yeniden sırtını döndü koca koca taşlara ateşe başladı.

Öbürleri yürüyüşlerini sürdürüyorlar.

Garcia piposuyla elinin sırtına hafifçe vurup, Hernandez'e:

– Neden, diye sordu, hala alamadık Alcazar'ı?

– Nasıl alabilirdik ki?

Hem konuşuyor, hem yürüyorlardı.

"Siz hiç, bir kalenin pencerelerine ateş edilerek ele geçirildiğini duydunuz mu? Kuşatma var, hücum yok. Hücum olmayınca..."

Kulelere bakıyorlardı.

"Bu korku içinde, size şimdi bir şey söyleyeceğim. Binbaşım, şaşakalacaksınız: *Bir oyun haline düştü Alcazar.* Düşman var gibi gelmiyor bize içinde, duymuyoruz düşmanı... Önceleri, bak, duyuyorduk. Ne yaparsın, bitti artık... Böyle oldu mu, işi ciddiye alırsak katilmişiz sanacağız kendimizi... Bilmem Saragossa cephesinde bulundunuz mu?"

– Henüz, hayır! Huesca'yı biliyorum, ama...

– Saragossa üstünde uçtunuz diyelim, ne görüyorsunuz: Bütün dolaylarını uçak bombaları allak bullak etmiş. Ama

nasıl? Stratejik noktalar, kışlalar filan, taşa toprağa oranla on kere daha az isabet almışlar. Sebebi ne ödleklik, ne beceriksizlik, ne şu ne bu: Sadece iç savaşın dakikalık kinden çok daha tutturabildiğine olması. Evet, olan olur, gereken gereklidir, anlaşıldı ama, kevgire dönmüş Saragossa çevrelerini sevmiyorum ben. Ne var ki, İspanyolum ve anlıyorum.

Güneşe yükselen bir alkış tufanı yüzbaşıyı durdurdu. İçi dışı afiş dökülen bir *music-hall* önünden geçmekteydiler. Hernandez, daha önce de yapmış olduğu gibi yorgun yorgun omuzlarını silkerek, bıraktığı yerden, ama biraz daha yavaş, söze başladı.

"Alcazar'a yalnız Toledo'lu milisler saldırmıyor, bu doğru, ama saldıranların çoğu Toledo'lu, bu da doğru. Hele faşistlerin içeriye kapadıkları çocuklar bunların çocuklarıysa, ne yaparsın?"

– Ne kadar rehine var ellerinde?

– Öğrenmenin yolu yok ki!.. İstediğiniz kadar sorun soruşturun, sıfıra sıfır, elde var sıfır... Aslında hayli yüksek bir rakam, çoğu da kadın ve çocuk. İşin başında ellerine ne geçirdilerse almışlar içeriye. Bizim elimizi kolumuzu bağlayan rehinelerin kendisi değil, efsanesi... Hem bakalım korktuğumuz kadar çoklar mı, canım?

– Bu işin çıkar bir yolu kesinlikle yok mu yani?

Yüzbaşı gibi Garcia da Jefatura'daki dizi dizi kadın ve çocuk fotoğraflarını (bunlar hiç değilse adı belli rehinelerdi), şurada burada oyuncaklar unutulmuş boş oda resimlerini görmüştü.

– Dört kere denedik...

Mogol atlılarını andıran bir manga köylü süvarisinin tozu toprağı arasından Santa-Cruz'a vardılar. Bundan ötesi askeri hükümetin düşman pencereleriydi artık, üstüyse Alcazar.

– Burada mı atılacak dinamit?

– Evet.

Müze salonuna varıncaya dek birbiri ardınca yanık bahçelerden, serin salonlardan, birtakım merdivenlerden paldır küldür geçtiler. Pencereler kum torbalarıyla ve heykel kırıklarıyla kapatılmıştı. Tuğla duvarın üst kısmını düşman mermileri öylesine kevgire çevirmişti ki, sanki bir kazan dairesi cehenneminde ateş edip duran milislerin çıplak gövdeleri, tıpkı panterlerin kara benekleri gibi ışık lekeleriyle benek benekti. Garcia'nın hemen arkasında, mitralyöz şeritlerini, bir havarinin uzanmış koluna kurusun diye çamaşır asar gibi asmışlardı. O da deri ceketini çıkarıp gergin işaret parmağına astı heykelin.

Bu arada Mercery ilk defa olarak yanına sokuldu. Vaziyet alarak:

– Binbaşım, dedi, değerli heykelleri emin yerlere kaldırdığımızı arz etmek isterim.

Ermişin bir eli kendi elinde, Garcia, Allah vere de öyle olsa, diye düşündü.

Koridorlardan, karanlık odalardan geçerek çatıya çıktılar. Işıktan rengi atmış kiremitlerin ötesinde, bembeyaz ufka değin, hasatla örtülü Castilla, kavrulmuş çiçekleriyle alev alev parıldıyordu. Kendini bu deli yansımalara kaptırmış, sıcaktan ve göz kamaşmasından kustu kusacak bir halde, Garcia uzaktan mezarlığı gördü ve sanki bu taşlar, bu mezarlar, aşı boyası bu açıklığın enginliklerinde her türlü çarpışmayı beyhude kılıyormuş gibi, içinde bir eziklik duydu. Mermilerin kimisi kulakları dibinden yumuşak arı vızıltılarıyla geçiyorlardı, kimileriyse kiremitlere değip onları tabanca gibi patlatıyordu. Hernandez, elinde revolveri, başta; arkasında Garcia, Mercery, dinamiti taşıyan milisler; yukarıdan güneşin, aşağıdan birikmiş sıcaklığını kusan kiremitlerin yalazından, sırtları ve karınları yanarak, sürüne sürüne ilerlediler. Faşistler on metre ötelerinden ateş ediyorlardı pek pek. Milisin biri, bir atılımda iki dinamiti salladı,

çatının birinde patladı dinamit, kiremitler Hernandez'i, Garcia'yı ve dinamitçileri koruyan duvara kadar sapır sapır döküldü. Başlarının üzerinde mermilerden eğik bir ağ örülüverdiğini farkettiler.

Mercery: – Olmadı, dedi, çok başarısız bir atış.

Hiç hesapta yokken, hadi bir mitralyöz de işe karıştı. Garcia, dinamit kasasına diye düşündü, bir el bombası değerse... Mercery, belden yukarısı duvarın üstünde, kalktı dikildi. Faşistler ancak beline kadar görebiliyorlardı, gerçi onu, ateş etmekten de geri durmuyorlardı ama, o, kulaklarını pamukla bir güzel tıkamış, inanılmaz alpaga ceketi ve kırmızı kravatıyla disk atacakmış gibi yaylanıyordu hiç tınmadan. Sonunda kaldırdı attı dinamiti.

Bütün çatı, vahşi bir çatırtıyla, olduğu gibi havaya uçtu. Tâ tepelere fırlamış kiremitler çığlıklar arasında yere yağarken, Mercery, duvarın arkasında Hernandez'in yanına çöktü. O tehlikeli yükleriyle duvara bitişik milislere:

– Gördünüz mü, dedi, böyle olacak işte!

Yüzbaşının yüzüyle arasında bir karış ancak vardı.

Yüzbaşı: Ya 14 savaşı, diye sordu, nasıl bir savaştı, ha?

– Yaşamak... Yaşamamak... Beklemek... Bazı şeyler uğruna oraya gelmiş olmak... Korkmak...

Hareketten kalmıştı ya, Mercery, korkunun yakasına yapışmak üzere olduğunu hissediyordu. Tabancasını kavradı, olanca başını duvardan çıkarıp nişan alarak ateş etti. Yeniden kımıldayınca korku da çekti gitti. Üçüncü dinamit de patladı bu arada.

Tesadüf, Hernandez'in, duvardaki bir yarığın tam karşısına gelmişti şapkasının püskülü, çatlayan hava bir fiskede onu profilin öte yanına gönderince, şapka da düştü. Meğerse dazlakmış Hernandez. Yeniden gençliğini kazanması için şapkasını tekrar başına giymesi gerekti tabii.

Garcia, duvardan mı yoksa çatlaklardan mı ne, birkaç

mermi burnunun ucundan vızıldıyarak geçince, nihayet piposundan vazgeçebildi, söndürüp cebine koydu. Tam da sırasıymış, o anda, faşist yapısının bütün ön çıkmaları mayınlanmış gibi havaya uçmaz mı? Sağ yanında ise, dinamiti atan eli hala havada, öylece yıkılan milisin başından kan adeta fışkırıyordu. Kan püskürten bu ensenin devrilip bıraktığı boşlukta, uzakta, mezarlıktan az beride, cayır cayır ateş ve sert güneşin altında, sapasağlammış gibi duran bir otomobil meydana çıktı: İkisi önde, üçü arkada, içindeki beş kişi taş kesilmişlerdi. On metre kadar daha aşağıda bir kolunu uzatmış, başını öteki kolunun çaprazına (vadiden aşağı bakarmış gibi) koymuş, kıvırcık saçlı bir kadın uzanmış yatıyordu; şimdiden boşalmışa benzeyen robunun altında, yamyassı vücudunun ancak cesetlere vergi bir güçle toprağa sımsıkı yapıştığı hissedilmese, uyuyor sanılabilirdi. Zaten bu ışıltılı güneş hayaletlerinin ölüye benzer yanları kokularıydı, yalnız.

Hernandez: – Madrid'de, diye ona sordu, bildiğiniz dinamit uzmanları var mı hiç?

– Hayır.

Mezarlığa dalmıştı Garcia, iliklerine kadar o bunaltıcı, o bitip tükenmez kokmuş et kokusuyla dolu, içi bu servilerde ve bu mezartaşlarında ölümsüz ve anlaşılmaz ne varsa onunla karmakarışık, göz kamaştırıcı ışığın aynı parıltı içinde ölülerle öldürülmüşleri harmanlayışını seyrediyordu. Ansızın son dinamit faşist yapısının ayakta kalan son bölümünde patladı.

Müze salonunda cehennem sıcağı da, patırtı gürültü de yerli yerinde duruyordu. Dinamitçilerle, yeraltında ve müzede çarpışan milisler, harıl harıl birbirlerini kutluyorlardı.

Garcia ceketini ermişin işaret parmağından alayım dedi ama, astarı bir yere takılmıştı, kolay olmadı bu: Sanki ermiş ceketini vermek istemiyordu. Herhalde mahzenlere giden

merdivenin birinden, yeşil altını ve açık pembe ipeği ufak ufak pırıldayan papaz kılıklarını sırtlamış birtakım yarı çıplak milisler çıkıyor, getirdiklerini bir kolu dövmeli, tepesine bir onaltıncı yüzyıl kalpağı kaykıltmış başka bir milise kaydettiriyorlardı.

Garcia: – Şimdi niye yaptık, diye sordu, bu yaptığımızı?

– Attığımız yapılar var ya, onlarla asilerin çıkış yollarını tıkamış olduk, hepsi o kadar; eh, ne yaparsın, yine de en az saçma görüneni bu... Üstelik bomba diye şimdiye kadar şekerli ya da potasyum kloratlı pamuğa sarılmış, benzinli ve sülfirik asitli bombalar kullanıyorduk... Demek ne de olsa...

– Yine çıkmaya kalkışıyor mu harbiyeliler?

Mercery, yanıbaşındaydı ya, kollarını kaldırdı.

– Harbiyeliler mi? Ne harbiyelisi? Buna inanmak, tarihin en büyük sahtekarlığına inanmak!..

Garcia anlamamış anlamamış bakıyordu ona.

"Müsaadenizle bir şey rapor edeceğim, binbaşım."

Fakat Hernandez'in Garcia'nın kolunu tuttuğunu görünce ast üst düzenine saygılı Mercery geri çekildi. Bir uçak sesi duyar gibi oldular. Hernandez, subaylarla anarşist örgütleri arasındaki ilişkiler sorunu söz konusu olunca nasıl öyle "uzak uzak" baktıysa çevresine, şimdi yine öyle "uzak uzak" -fazladan, şaşırmış da olarak- bakıyordu.

– Siz de ha, Askeri İstihbarattakiler bile?!..

Garcia, burnunu dikmiş, koca sincap gözü dikkat kesilmiş, ne diyeceğini beklemekteydi.

– Alcazar'daki harbiyeliler şahane bir propaganda balonu, içeride yirmi harbiyeli ya var ya yok. Ayaklanma başladığında askeri okul tatildeydi, eh çocuklar da sılaya dağılmıştı tabii. Alcazar'ı sivil muhafızlar savunuyor, komutanları da askeri okulun subayları, Moscardo ve ötekiler...

Başlarında Negüs, on on iki milis telaşlı telaşlı onları buldu:

– Bu sefer de alevsalarla hücum ediyorlar.

Koridor, merdiven derken Hernandez, Garcia, Negüs, Mercery ve milisler yüksek kubbeli bir mahzene ulaştılar; içeride dumandan göz gözü görmüyor, bir patırtıdır gidiyordu; karşılarındaysa, içi sıra dumanın kızıla döndüğü geniş bir yeraltı geçidi vardı. İki yanlarından su dolu kovaları kimi kucaklamış kimi eline almış milisler geçiyorlardı koşuşarak. Dışarıdaki çatışmanın cayırtısı yokmuş gibi işitilmekteydi; köpek leşi kokusunun yerini keskin bir benzin kokusu almıştı şimdi. Faşistler yeraltı geçidini tutmuşlardı.

Alevsaların karanlıkta parıl parıl alevden dili oradan uzanıyor, tavanı, karşı duvarı ve tabanı nedense ağır ağır, kullanan faşist uzun bir benzin hortumunu zar-zor fakat aralıksız kaldırırmış gibi, yalıyordu. Kapının kasası sınırladığından, odanın ne sağma ulaşabilirdi ne de soluna. Milisler kova kova suyu duvarlara da, çatırdayan benzine de çılgınca şaklatıyorlardı ama. Hernandez, faşistlerin kapıda peydahlanacağı dakikayı tetik üstünde beklediklerini seziyor, hele bazılarının duvara neredeyse girecekmiş gibi sindiğini gördükçe, çözüleceklerinden korkuyordu. Böyle bir belayla çatışmak başka bir şeydi, savaşla mavaşla ilgisi yoktu bunun. Benzin püskürdükçe püskürüyordu, milisler bir yandan kova kova suyla duvarları çılgınca tokatlamak yarışına girmişlerdi, bir yandan boğazlarına sarılan yakıcı petrol kokusundan zangır zangır öksürüyorlardı. Buharlaşan suyun cızırtısını, alevsaların iğrenç yılan ıslığıydı bastıran. Adım adım, çıtırtılı alev demetleri ilerledikçe, milislerin çılgınlığı da artıyordu; bu mavimsi, bu duvarlarda sersem sepelek gölge salkımları oynatan alevlere bağlıydı sanki telaşları. Canlıların çılgınlığını çepçevre saran korkunç bir hayaletler cümbüşüydü bu, üstelik bu cümbüşte insanların, delimsirek gölgeler kadar da, her şeyi hayale çeviriveren boğucu dumanlar kadar da, alevle birleşmiş suyun vahşi cızırtısı kadar

da, hatta fena halde yanmış ürüyen birinin iniltileri kadar da esamisi okunmuyordu.

– Göremiyorum, göremiyorum! Çıkarın beni buradan! Hernandez'le Mercery omuzlarından tutmuş çekiyorlardı ama, o hala "Çıkarın beni buradan!" diye bağırıp durmaktaydı.

Alevsular odaya girdi girecek. Negüs, duvara yamyassı yapışmış, tabancası elinde, kapının yanında bekliyor. Alevsaların bakır ağzı kapıdan görünür görünmez, dağınık saçları benzin aydınlığında masmavi, birden sol eliyle şöyle bir kavradı, kavramasıyla derisini üstünde yapışık bırakarak çekmesi bir oldu. Her yönden mermiler uçuşuyordu çevrelerinde. Faşist, alev fıskiyesini handiyse göğsüne dokunan Negüs'e tutabilmek amacıyla yana doğru sıçrayacak olduysa da, sektirmeden tetiğe bastı Negüs, alev kusan hortum bütün gölgeleri tavana fırlatarak yere düştü, çınladı; eczanın fosforlu aydınlığıyla yüzü aşağıdan yukarıya parıl parıl, faşist -epeyce yaşlı bir subay- şöyle sallandı bir, sonra Negüs'ün boylu boyunca ağır ağır yere kaydı; alev kaynağının tam üstüne düşen kafası, o dakika kaynadı, tekme yemişcesine savruldu gitti. Negüs alevsaları kaptığı gibi öbür tarafa çevirince, zifiri bir karanlık bastı, bulundukları odayı, göz gözü görmez oldu; oysa, içi sıra gölgelerin kaçıştığı yeraltı geçidi aynı anda duman dumana önlerine serilmişti.

Alevden dilin artık tersine yaladığı geçitte silah sesleri ve çığlıklar birbirine karışıyor, milisler, alt alta, üst üste, koşuşuyordu. Ansızın beklenmedik bir karanlığa gömüldüler. Yalnız bir gemici feneriyle bir elektrik feneri kaldı ortalarda, kör kör. Odadan biri:

– Benzini kestiler, dedi. Alevsaların bize geçtiğini farkedince musluğu kapadılar. Aynı ses bir saniye sonra, "Ne dediğimi biliyorum," diye tamamladı sözünü, "itfaiye komutanlığı ettim ben."

Geçitten Hernandez'in sesi yükseldi o anda:

– Durun, koridorun sonuna barikat kurmuşlar!

Milisler, yavaş yavaş, gemici fenerlerini yakıyorlardı. Negüs, geçitten çıkageldi, Hernandez'e:

– Yok, dedi, kendini sattığı kadar vahşi değildi herif, gerçi her şey göz açıp kapayıncaya kadar geçti ama, isterse, ben tetiğe basmadan alevi bana çevirebilirdi.

"Bakakalmıştım ona. Hayat bir tuhaf!

"Gözlerini size dikmiş bakan bir adamı diri diri yakmak pek kolay olmasa gerek..."

Çıkış tüneli zindan gibi karanlıkta, yalnız ta nihayetinde kapının dört köşe alacası gözüküyordu. Bir cıgara yaktı Negüs, ardı sıra gelenlerin hepsi tutup birer cıgara yaktılar, sanki yeniden yaşamaya bir dönüştü bu. Çakmak ya da kibrit aydınlıklarında, her biri kısa bir an göründü, sonra kayboldu. Müze salonuna gittikçe yaklaşıyorlardı. İçeride birileri:

– Bulutların üstünde, diye bağırışıyordu, bir uçak dolaşıyor.

Negüs: – Asıl zor olan, diye sözüne döndü, tereddüdü yenebilmek. Saniye meselesi. İki gün olmadı, bir Fransız böyle bir alevsaları, belki de bunu geri çevirmeyi becermişti... Yanmadan, ama herifi de öldürmeden. Fransız, biliyorum diyor bu işleri ben. Olabilir. Gel gör ki, insana canlı canlı bakıp duran birini alevsalarla yakmak olacak şey değil... Yok, yok, aklım ermez buna benim...

BÖLÜM İKİ

Uluslararası Hava Gücü'nden bir subay her gün Harekat Dairesi'ne, bazan da Emniyet'e uğrardı. Magnin, geniş kültürü, çoğunluğu eski ordudan subayların teşkil ettiği Hava Kurmayıyla ilişkilerini kolaylaştırdığından, Scali'yi gönderi-

yordu çokluk. (Sembrano'yla pilotları, ayrı bir gruptular.) Henüz tombul ama yaşlandıkça şişmanlayacak ince fikirli tıknaz içtenliği vardı ya onun, Emniyet dahil, herkesle gül gibi geçinmesini pek güzel sağlıyordu. Üç aşağı beş yukarı filodaki bütün İtalyanların ahbabıydı zaten, onu sorumlu seçmişlerdi, ötekilerin çoğuyla da su sızmıyordu aralarından. İspanyolcayı gürül gürül konuşması da caba.

Az önce, acele polisten çağırtmışlardı.

Emniyetin kapılarını mitralyözler bekliyordu. İçeride, yaldız kaplamalı, çalımlı ve bomboş koltukları mutsuzlar sarmıştı çepçevre, hani her savaşta meydana çıkan o ezik yüzlü mutsuzlar. Ufak yemek salonlarından birinde (Emniyetin bir bölümü otele yerleşmişti ama eşyasına el sürmemişti) Leclere'in arkadaşı Seruzier, iki nöbetçi arasında hiç olmadığı kadar uçar-şaşkın, hop oturup hop kalkıyordu. Onu görür görmez boynuna sarılacaktı az kalsın:

– Vay Scali sen ha, Allah gönderdi be seni, başıma gelenleri bi bilsen!

Scali gürültüyü kessin diye bekledi.

"... bir ara, ulan tamam dedim, hesabımızı görecekler..."

Scali'yi yanında Emniyet'ten iki memurla görünce, iki yanındaki nöbetçiler az açılmışlardı ama, Seruzier besbelli bir türlü serbest sayamıyordu kendisini.

– "Bilmezsin ne katmerli puştlar, ağbiy, bunlar..."

Kaşsız kirpiksiz yüzünde, oturmuşken bile, kara kara kukla gözleri dört dönüyordu; üstünde, bir odada kısmış kalmış şaşkın bir kelebek hâli.

Scali, parmağını kaldırıp: – Dur bakalım, dedi. Başından başla, sırasıyla anlat.

– Tamam ağbiy, başından. Dinle bak, kaltak beni Gran Via'da dolaşırken enseliyor, bir şeyler patırdıyor ama, çakmıyoruz: Anladığım kadarı, ben diyor, şey de yapmasını bilirim, şey de yaparım. İyi ya, ben de diyorum ki: "İtalyan

usulü de sevişir misin?" Orospuda cevap şipşak hazır: "Si."

"Eh, birlikte evine çıkıyoruz. İtalyan usulü dedik ya, biz yukarıdan atlayalım istiyoruz karıya, hayır diye diretmez mi, ille her zamanki gibi olacakmış. Şimdi sen söyle tepem atar mı atmaz mı? Ulan diyorum, kaltak, İtalyan usulü demedik mi başında? Hiç tınmıyor seninki. Ulan diyorum sen enayi mi tavlıyorsun, ben de çeker giderim. Tam giyineceğim, İspanyolca bir telefon açıyor bu, küt bir madam geliyor, şişko, geliyor ama anlaşamıyoruz ki! Durmadan bana anadan doğma karşımda duran, laf aramızda hiç de fena olmayan pilici gösterip, hadisene ulan ne duruyorsun gibilerden işmar çakıyor. Kızın yanaşmadığını biliyoruz ya, şişkoya anlatmaya kalkışıyoruz, o da ters anlıyor lafı, biz kaytarıyoruz sanıyor, bak şu işe! Şimdi sen diyeceksin ki, ulan ne var bu İtalyan usulünde, hasta mısın, boşversene. Yok ağbiy, bi bok yok, zaten hastası da değiliz ama, göz göre göre de makasa mı alınacağız yani?"

– İyi ama burda ne arıyorsun? Herhalde kadın düşkünü diye tutuklamadılar ya seni?

– ... şey, ne diyorduk? Şişko bakıyor ki bana laf anlatamayacak, o sarılıyor telefona. Kendi kendime, ulan diyorum...

– ... şimdi daha bir şişkosu gelecek.

Bu sözler üzerine Seruzier birden ayıldı; Scali alayındaydı işin, bu da sonu sarpa sarmayacak demekti. Scali gülümsemesin, gülümsedi mi gülmüş kadar oluyor, gülünce gözleri silinip gittiğinden yüzünün melezliği büsbütün ortaya çıkıyordu.

– ... keşke! F.A.I'den altı kişi, yanlarında çakaralmazları, trak ensemizde bitiyorlar.

"Vay canına diyorum, yavu ne istiyor benden bu herifler. Sil baştan durumu anlatıyorum: Ben kızdan bir şey istemedim, o bana asıldı filan. Bir yandan da kafa işletiyoruz: Bunlar anarşist, orospuluğu tutmuyorlar, kızdan değil benden

yana olmaları lazım, ama erdemli geçiniyorlar bir yandan da, hiç değilse prensip olarak, İtalyan usulüne karşı olabilirler, etyemez keratalar. N'aparsın, kızı aradan çıkarabilsek kolay, anlarsın ya bu gibi durumlarda erkek erkeğe daha bir kolay anlaşır insan; ne var ki ben anlattıkça herifler bozuluyor, her birinde surat bir karış. İçlerinden biri, ulan, tabanca çekmez mi, vay anasını! İtalyan usulü yapmadık diye bağırdıkça ben, çapanoğlu çıkıyor altında. İki karı da karşıma geçmiş İtaliano, İtaliano diye gıdaklamıyorlar mı bütün cinlerim toplanıyor tepeme, şaka maka oynatacağım. Sonunda, Allah tarafından, heriflere İspanyolca filo kimliğini göstermeyi akıl ettim, tuttukları gibi buraya getirdiler, buradan da telefon açtırdım alana."

Scali yanındaki memura İspanyolca sordu:

– Ne yüzden tutuklanmış?

Öteki elindeki fişe bir göz attı:

– O kadar önemli değil. Fahişelerle atışmışlar, onlar suçlamış bunu... durun bakayım, hah işte: İtalyanlar hesabına casus şebekesi kurmaya kalkışmak!..

Beş dakika sonra, türlü matrak arasında, serbest bırakıldı Seruzier.

Memur, Scali'ye: – "Hepsi bu kadar değil, dedi. Başka bir iş daha var, üstelik daha da ciddi. Toledo güneyinde bir yerlerde iki faşist havacısı, iki İtalyan, bizim tarafa düşüyorlar. Biri ölmüş, öteki burada. Askeri İstihbarat kağıtlarını bir gözden geçirmenizi istiyor."

Scali, kısacık ufak parmağıyla, diken üstünde gibi, çantadan çıkan mektupları, kartvizitleri, resim, makbuz ve üyelik kartı yığınını ve uçakta bulunan haritaları şöyle bir karıştırdı. Gönlünde aldatıcı bir yakınlık duygusuyla, düşman bir İtalyana ilk rastlayışıydı bu. Yazık ki o da bir ölüydü, talihine.

Kağıdın biri dikkatini çekti.

Katlanmış uçuş kartı gibi upuzun bir kağıt, belki de pilotunkine yapışıkmış. Üstündeki yazılara bakılırsa uçuş çizelgesi işini görüyormuş. İkiye ayrılmış ortadan, birinci yanı ...den ...ye, ikinci yanında tarihler. 15 Temmuz (Franco'nun ayaklanmasından *önce* demek): La Spezia; sonra Mellila, 18, 19 ve 20; sonra Sevilla, Salamanca. Yanında uçuşun amacı: Bombardıman, gözlem, refakat uçuşu, koruma... Nihayet, bir gün önceki tarih hizasında: Segovia'dan, ...'ye. Ölümün yeri boş bırakılmıştı.

Fakat, aşağıda, birkaç gün daha önce başka bir kalemle iki sütun üzerine yayvan yayvan yazılmış başka bir yazı: TOLEDO. Ve üç gün sonrasının tarihi. Bu durumda, Toledo üzerinde yapılacak önemli bir hava harekatının eli kulağındaydı.

Odanın birinden avaz avaz telefona bağıran birinin sesi işitiliyordu:

– Hayır sayın başkan, kesinlikle karşıyım buna... Birliklerimizin güçsüzlüğünü bilmiyor değilim, fakat siyasi kuruluşlarca garanti edilmemiş adamları dünya yıkılsa hücum kıtalarına sokmam, anlıyor musunuz, dünya yıkılsa diyorum...

– ...

– Bırakalım içimize adam koysunlar, sonra o birliklerle faşist ayaklanması bastırmaya gidelim, olacak şey mi bu? Sorumlu ben oldukça, temiz kağıdı olmayan adam almıyorum. Montana'da yeteri kadar falanjist vardı ama, Emniyet'de gölgesi bile olmayacak.

Daha başında Emniyet Şefinin sesini tanımıştı Scali.

Memurun biri: – Torunu, dedi, Cadiz'de tutsak.

Bir kapı çarpıldı, ses işitilmez oldu. Sonra yemek odası tarafından öteki memurun geldiğini gördüler. Scali'ye:

– İstihbaratta başka kağıtlar da varmış, dedi. Binbaşı Garcia önemli kağıtlar diyor. Rica etti, bu elinizdekilerin arasından ölen pilota deyginlerle gözlemciye deyginleri ayırıp

bana vereceksiniz, onları götüreceğim. Ayrıca Albay Magnin'e de bilgi verilecek.

– Güzel ama, bunların çoğu kart ya da basılı kağıt, kimin nesi olduğu anlaşılmıyor ki!

– İyisi mi gözlemciye sorun, nasılsa burada.

Scali isteksiz isteksiz: – Peki, öyle olsun! dedi.

Nasıl kağıtlarla karşılaşınca birbirini tutmaz duygulara kapılmışsa, tutsak karşısında da karşıt duygular arasında bocalıyordu; hem görmek istiyordu onu, hem istemiyordu. Merak etmiyor da değildi ama. Önceki gün Sierra'da hem de Kurmay Karargahı'nın burnunun dibinde (denetlemeye gelmiş iki de bakan varmış meğer) düşen bir Alman pilotunun serüvenini dinlemişti de: Sorguya çekilmek üzere karargaha getirilince şaşakalmış pilot: "Kızıllar"ın generalleri filan yok sanırmış da ondan. Bunun üzerine tercüman orada bulunanları bir bir tanıtmış ona. "Hay Allah!" diye yarı öfke yarı hayretle bağırmış Alman. "Bunların üstünden en az beş defa uçtuğum halde, bir bomba olsun atmadığımı düşünüyorum da..."

Scali ayrılırken, memura: – Bir dakika, dedi. Binbaşıya söyleyin, gözden geçirdiğim kağıtlar arasında bir tanesi var ki, önemli olabilir.

Uçuş çizelgesiydi sözünü ettiği belge; önemi de, İtalya'dan çıkış tarihinin Franco'nun ayaklanmasından önce oluşundan ileri geliyordu.

Sonra gözlemcinin kapatıldığı odaya geçti. Tutsak oturmuş, dirseklerini yeşil çuhalı bir masaya dayamıştı, kapıya sırtı dönüktü. Scali ilk bakışta deri ceketli mavi pantolonlu yarı asker yarı sivil bir karaltı gördü ama, faşist havacı kapıyı duyar duymaz ona dönerek ayağa kalkınca bacaklarının, uzun ve cılız kollarının kımıldanışından olduğu kadar, hafif kambur duruşundan da anlaşıldı ki sinirli bir veremlidir bu.

Scali, en olağan sesiyle: – Yaralı mısınız? diye sordu.
– Hayır, şuram buram berelenmiş biraz.
Scali kağıtları ve tabancasını masanın üzerine koyup oturdu, nöbetçilere dışarıya çıkmalarını işaretledi. Faşistle yüzyüzeydiler işte: Havacılar arasında iyice yaygın o serçe suratı vardır ya, hani gözleri küçük küçük, burnu kalkık bir surat, bununkisi de ondandı, yalnız fırça tıraşı, bir de irice kemikleri yüzünden daha bir kabaca görünüyordu. House'a benziyor denemezdi gerçi, aynı türden yüzlerdi yine ikisininki de. Acaba niye şaşırmış görünüyordu bu kadar? Scali arkasına baktı bir şey mi var diye, Azana'nın resmi altında, en az bir metre boyunda bir gümüş kapkacak kalabalığı gördü: Tepsiler, tabaklar, çaydanlıklar, iğnelikler ve Müslüman sinileri, vazolar, çatal bıçak takımları, çalar saat vs. Savaş salması diye toplanmış eşya.
– Sizi şaşırtan bunlar mı yoksa?
Öteki ne diyeceğini kestiremedi.
– Bunlar mı?.. Ne? Şey mi?..
Scali eliyle Sindbad'ın hazinesini gösterince:
– Ha, o mu? Yok canım!"
Kapana kıstırılmış gibi bir hâl vardı üstünde.
Kimbilir onu şaşırtan Scali'nin kendisiydi belki de. O Amerikan komiklerine çalan havası; kalın dudaklı, bağa gözlüklerinin bir türlü bozamadığı düzenli yüzü değilse bile, Şarlo gibi yürümesine sebep olan, o gövdesine göre kısacık bacakları, sonra bir "Kızıl"a hiç de yakışmayan süet ceketi ve kulağının ardındaki kurşunkalem.
Scali, İtalyanca olarak: – Yok, dedi, yanlış anlamayın, polis değilim ben, gönüllü bir havacıyım, buraya teknik sorunlar için çağırdılar. Sizin kağıtlarınızı... ölen arkadaşınızınkilerden ayıracağız, hepsi bu kadar.
– Öyle mi, bana göre hava hoş.
– Sizinkileri sağa koyun, gerisini sola.

Gözlemci, handiyse bakmadan, kağıtları ayırmaya başladı; gözlerini asıl tavandaki elektrik ampullerini dizi dizi yansıtan gümüş yığınındaki pırıltılara dikmişti.

Scali: – Savaşta mı düştünüz, diye sordu, uçağınız mı bozuldu yoksa?

– Keşif uçuşundaydık. Bir Rus uçağı bizi düşürdü.

Omuzlarını kaldırdı Scali:

– Rus uçağı mı? Yazık ki tek Rus uçağı yok. Ama ne zararı var, gelecekler belki diye bekleşip duruyoruz nasılsa. Üstelik pilotun uçuş kağıdında keşif uçuşu değil de bombardıman diye yazılıydı. Scali birinin yalanını tutmuş olmanın dehşetli üstünlüğünü şiddetle duydu ama, bildiği kadarıyla, İspanya cephesinde iki kişilik İtalyan bombardıman uçağı olmamak gerekirdi. Bana ne, polisler düşünsün diye omuz silkti, yine de bir kenara not düşmekten kendini alamadı. Sağdaki yığına gözlemci bir makbuz, birkaç İspanyol lirası koydu, ufak bir de resim. Neymiş görmek için gözlüklerine davrandı Scali (miyop değil de presbitti o). Hayret, Piero della Francesca fresklerinden bir köşenin resmiydi bu.

– Sizin mi bu resim, yoksa onun muydu?

– Kendininkileri sağa koy demediniz mi?

– Peki, devam edin.

Piero della Francesca. Olur şey mi? Scali, pasaportuna bir göz attı: Öğrenci, Floransa. Faşizm araya girmeseydi, Allah bilir, öğrencisi olacaktı bu delikanlı. Bir an, belli belirsiz kendisini gönüldeş hissettiği ölüye daha çok yakıştırmıştı fotoğrafı. Nedense. İşin garibi. Piero freskleri üzerine yazılmış en önemli çözümleme yazısını Scali yayınlamıştı.

(İşe polis karışmadı mı böyle oluyor, geçen hafta polis yerine bir İspanyol havacısının yürüttüğü soruşturma, sonunda havacılık rekorlarının tartışmasına dökülmemiş miydi?)

"Paraşütle mi atladınız?"

– Yok, uçak yanmıyordu ki. Tarlalara mecburi iniş yaptık. Hepsi bu.

– Tökezlediniz mi?

– Evet.

– Sonra?

Gözlemci ne demeli diye bocaladı bir an. Scali göz ucuyla rapora baktı: Gözlemci -yani şimdi konuştuğu- henüz uçağın enkazı içinden çıkmaya uğraşırken, pilot dışarıya atlamıştı bile. Karşısında bir köylü peydahlanıverince tabancasına davranmıştı hemen. Köylü hiç bozmadan yaklaşmış da yaklaşmıştı. Üç adım kalınca aralarında, pilot elini sol cebine atmış ve bir avuç binlik peseta çıkarmıştı, beyaz binlik kağıtlar. Köylü daha da sokulunca, pilot, sağında hep tabanca olduğundan yine sol eliyle -belki de, ne olur olmaz diye hazırlamış olduğu- dolarları da katmıştı pesataların arasına. Fakat boşuna. Köylü dokunacak kadar pilota yaklaşınca çiftesini ateşleyip vurmuştu onu.

– Arkadaşınız hemen ateş etmemiş, niye?

– Ne bileyim ben?

Scali'nin aklına yine uçuş çizelgesi geldi, gidiş ve dönüş diye ikiye ayrılmışlığı. Dönüş, bu köylü olmuştu işte pilot için.

– Peki, siz ne yaptınız öyleyse?

– Bekledim. Daha bir sürü köylüler geldiler, beni önce köy odasına götürdüler, oradan da buraya... "Yolunca yargılanacak mıyım?"

– Yargılanmak mı, o da niye?

Gözlemci: – Yargılamadan mı, diye uludu, yargılamadan mı kurşuna diziyorsunuz?

Böyle bağırması korkusundan çok, işin buraya varacağına önceden inanmasındandı: Düştüğünden beri, *en azından*, yargılanmadan kurşuna dizileceğini kurmuştu bu delikanlı.

Şimdi ayağa kalkmış, elinden almasınlarmış gibi, sımsıkı iskemlesinin arkalığını yakalamıştı.

Scali usulca gözlüklerini çıkardı, sınırsız bir hüzünle omuzlarını kaldırdı. Düşman, sadece düşman olduğundan aşağılıktır ve aşağılanmaya layıktır düşüncesinin faşistlerin arasında onca yaygın olması, budala takımının her şeyi hor görmeye onca yatkınlığı, memleketinden uğramasının başlıca sebeplerinden değil miydi?

Birden öğrencisini azarlayan bir öğretmen tavrı takınarak:

"– Hadi oradan, dedi, kurşuna murşuna dizilmeyeceksiniz!

Öteki inanamıyordu. Böyle bunalmasına için için sevinmiyor da sayılmazdı Scali, çünkü, acı da olsa, gözünde hak yerini bulmuş oluyordu.

– Bir dakika, diyerek kalktı, kapıyı açtı, dışarıdaki memura, "Yüzbaşı Vallado'nun resmini getirir misiniz?" dedi, adam alıp getirince resmi gözlemciye uzattı.

– Havacı olmasına havacısınız, tamam mı? Bir uçağın içinden size mi yoksa bize mi ait olduğunu anlarsınız.

Sembrano'nun dostu iki Fiat alaşağı ettikten sonra, Sierra'da bir köy dolaylarında düşürülmüştü. İki gün sonra köyü yeniden ele geçiren milisler, mecburi iniş yapmış olan uçağın içindekileri, şaşılacak bir şekilde yerlerinde oturur bulmuşlardı. Gözleri çıkarılmıştı yalnız. Nişan almasını bilmeden Montana Kışlası'nı topa tutan bir yüzbaşı vardı ya hücum kıtalarından, Vallado'nun bombacısı da oydu.

Gözlemci, gözleri çıkarılmış yüzlerine bakarken dişlerini sıkıyordu ama, yanakları tir tir titriyordu.

– Ben de... tutsak bir sürü kızıl pilot gördüm... hepsi sapasağlamdılar... ne işkence izi ne bir şey.

– Savaş konusunda sizin de benim de kara cahil olduğumuzu öğreneceksiniz bir gün... Savaşmak başka şey, savaşın ne olduğunu bilmek başka.

Tutsağın gözleri dönüp dönüp büyülenmiş gibi fotoğrafa saplanıyordu; çok genç, ufacık ve ayrık kulaklarına iyice uygun düşen bir şeyler vardı bu gözlerde; resimdekilerinse gözü mözü kalmamıştı. Sonunda kekeleyerek:

– Bu resmin, dedi, hileli bir resim olmadığı... yani size üstünde oynanıp da verilmediği nereden belli?

– Aşkolsun, nasıl da bildiniz! Evet, sonra resimlerini çekmek için, Cumhuriyetçi pilotların önce gözlerini oyduruyoruz. Özel cellâtlarımız var bunun için, Çinli komünistlerden.

İnsanlar omuz omuza savaştıklarının iğrençliğine kolay kolay inanamazlar. Scali de "anarşist cürümleri" adı verilen bazı fotoğrafları ilk gördüğünde hileli sanmamış mıydı?

Gözlemci yeniden kağıtların ayrımına verdi kendini.

Scali: – Şu anda, diye sordu, sizin yerinizde ben bulunsaydım, acaba sizinkiler...

Sözü havada kaldı. Gümüş yığınından, sanki bu yürekler acısı öteberi kalabalığının derinliklerinde kalmış herhangi bir çalar saattan değil de, ta Alaeddin'in hazinelerinden geliyormuş gibi, pırıltı ve hafif sesler yükseldi: Bir, iki, üç, dört... gümüş fare çıkmıştı adeta. Konuşmalarının orta yerinde, sahiplerinden ayrı düşmüş -kurmaları daha ne kadar sürer kimbilir- bu saatlerin rastgele bir saat başını çalıvermesi yok mu, Scali'yi öylesine derin bir kayıtsızlık ve ölümsüzlük boşluğuna itiyor, dedikleri diyecekleri öylesine beyhude görülüyordu ki, susmaktan başka çıkar yol kalmıyordu ona. O da öyle yaptı, sustu.

İkisi de ne yapacaklarını seçmiştiler: Gözlemci, Valladolid'nun resmini çevirmişti, Scali'yse, bir elinde kulağının arkasından aldığı kurşunkalem, dalgın dalgın, ölen pilotun haritasını gözlüyor, kalemin ucuyla bazı doğruları izleyerek oyalanıyordu. Birden gözlüklerine davrandı, bir gözlemciye baktı, bir haritaya: Vay canına!..

Uçuş çizelgesine göre pilot Toledo'nun güney doğusundaki Caceres'ten havalanmış görünüyordu. Oysa Caceres üssünü gözlemekte olan Cumhuriyetçi uçaklar Allah'ın günü bomboş olduğunu bildirip durmaktaydılar. Bu önündeki harita en iyisinden bir İspanya havacılık haritasıydı, üzerinde her havaalanı menekşe rengi bir dikdörtgenle gösterilmişti. Caceres'in kırk kilometre uzağında bir dikdörtgen daha işaretlenmiş gibiydi ya, belli belirsizdi, zor farkediliyordu: Çünkü haritanın kaymak kağıdına sonradan elle çizilmiş, kurşunkalemin siyahı bu kağıda işlemediğinden yalnız ucun derinlemesine izi kalmıştı. Böyle bir dörtgen Salamanca taraflarında da vardı, daha başkaları Estramadura'nın güneyine, Sierra dolaylarına dağılmıştı. Faşistlerin gizli havaalanlarıydı bunlar. Hele Toledo cephesine uçan uçakların kalktığı Tage bölgesindekiler!..

Yüzünün adeta çekildiğini hissediyordu, Scali. Tutsakla bakıştılar. Her ikisi de durumu karşısındakinin kavradığını farketmişti. Faşistte ne bir ses, ne bir hareket. Kafasını omuzlarının arasına gömmüş, öyle duruyor, yalnız Vallado'nun resmine bakarken olduğu gibi yanakları tir tir titriyordu.

Scali haritayı katladı.

Darras'ın yarı ıhmış uçağı mermilerden parça parça tekerleklerinin üzerine nasıl çökmüşse, ağır İspanyol ikindi göğü alanın üstüne öyle çökmüştü. Zeytinliklerin içinde köylünün bir bir Endülüs ağıtına yatmıştı, yanık yanık.

Magnin, Bakanlıktan döner dönmez, herkesi bara toplamıştı. Tek şey sordu:

– Toledo'ya, Alcazar üzerine yok mu gönüllü bir ekip?

Birden, sinek vızıltılarıyla çizik çizik, upuzun bir sessizlik bastırdı. Eskisi gibi değildi durum, şimdi uçaklar her gün ya yaralı dolu, ya geceleyin benzin deposu tutuşmuş olarak -ya da motorları çalışmaz bir halde cehennem sıcağı

içinde yalpalaya yalpalaya- dönüyorlar, bazan da hiç dönemiyorlardı. Faşistlere, Vargas'ın haber verdiği yüz uçak gelmekle kalmamış, onları başkaları izlemişti. Cumhuriyetçilerin elinde işe yarar tek bir avcı uçağı yoktu, oysa bütün düşman avcıları Tage üzerine üşüşmüş, cirit atıyorlardı.

Magnin: – Alcazar için, diye tekrarladı, yok mu gönüllü giden?

BÖLÜM ÜÇ

Mercelino da, Magnin gibi, avcı korumasında olmadın mı, bulutlarla korunacaksın diye düşünürdü. Çokluk, Güney Tage cephesi çarpışmalarından dönüşte, güneş battı batacak, hasatlar ortasında bir kocaman süs gibi görmüştü o, Toledo'yu: Irmağın dirseğinde şaha kalkmış Alcazar'ı ve bir yerlerde yanmakta olan evlerin, onu köşelemesine kaplayan, kıvrımları ışık zerreleri yüklü kalın dumanlarıyla. Evler, batan güneşe karşı, savaştaki ölü saatların o karşı konulmaz dinginliğine varmış, birer köy ocağı sakinliğiyle, yere bitişik, yanarlardı. Uçak arkadaşlarının tepkisini kestirebilecek kadar havacılığı da, pilotluğu da bilen Marcelino pilotluğa heves etmemişti yeniden, fakat uluslararası Filonun hem birinciye gelen bombacısı oluvermişti, hem de iyinin iyisi bir takım kaptanı. Şu saatte, şu bulutların altında bir yerlerde, avcı uçakları ha deyince elinin altında olan Toledo, kan ve ateş içindeydi.

Oysa gök, bulutların üstünde olağanüstü bir arılıktaydı. Yukarılarda ne şehre yol olan herhangi bir düşman uçağı vardı görünürlerde, ne de başka bir şey; beyazlar arasında tam bir uzay barışıklığı hüküm sürüyordu. Hesapça ya varmışlardı Toledo'ya, ya varayazdılar: Uçağa tam yol verdi. Jaime bir türkü tutturmuştu; öbürleri, dalgınlar gibi gözleri

sanki bir yere bağlı, olanca güçleriyle boşa bakıyorlardı. Uzaklarda, birkaç dağ doruğu altları sıra uzanan pamuk ovasını deliyor, zaman zaman da bulut yırtıklarından bir harman yerinin görünmesiyle kaybolması bir oluyordu.

Uçak şehrin üstünde uçuyordu besbelli. Fakat dikine vurması gereken rüzgarın, uçak rotasına vereceği sapmayı, göstergelerin hiçbirisi göstermemişti henüz. Bulutlardan alçalsalar, Toledo onları görecekti; kör uçuşla şehrin çok uzaklarına düşseler, düşman avcıları bombardımandan önce üşüşecekti başlarına.

İyisi mi uçak daldı.

Aynı anda toprağı, Alcazar'ın uçaksavarlarını ve düşman avcılarını bekleyerek, pilot ve Marcelino, hiçbir insan gözünün hiçbir zaman yüklenemeyeceği bir tutkuyla, gözlerini altimetreye dikmişlerdi: 800-600-400... Uçak alçaldıkça alçalıyor, fakat bulutlardan çıkamıyordu. Yeniden yükselmek, altlarından bir bulut yırtığının geçmesini beklemekti en doğrusu. Öyle yaptılar.

Gökyüzü, dünyanın dönüşünü izler gibi yürüyen bulutların üstünde, olduğu gibi duruyordu. Rüzgar batıdan doğuya kovuyordu bulutları; ova üstlerinde daha bir paçal, yırtık pırtıktılar. Uçak, uçsuz bucaksız boşlukta, bir uydu düzeni ve yalnızlığıyla başladı dönmeye.

Jaime, burun mitralyözcüsü yerinden Marcelino'ya şöyle bir işaret yaptı: Dünyanın dönüşünü vücutlarında ilk defa duyuyorlardı ikisi de. Uçaksa, hem başka dünyaların birbirinden habersiz evrensel çekimleri arasında kayıp bir minik gezegen gibi dönüyor, hem de altından yeryüzü işlerinin saçma telaşına kapılmış Toledo'nun o baş kaldırmış Alcazar'ı ve kuşatanlarıyla birlikte geçmesini bekliyordu.

Daha ilk delikte -çok ufacıktı bu- yeniden bir yırtıcı kuş içgüdüsüdür sardı herkesi. Uçak, daha büyük bir delik bekleyerek, havada şahin gibi çemberler çizedursun, içindeki-

ler bütün gözleriyle pusuya yatmış yeryüzünü kolluyorlardı. Sanki durmuştu uçak, olduğu yerde kımıldamıyordu da, bu bitmez tükenmez bulut zenginliği bir gezegen ağırlığıyla onun çevresinde dönüyordu.

Yerden kopup bir bulut yırtığının kenarından bir yumak duman peydahlandı; ufacık bir kümeydi bu, uçağa şöyle ikiyüz metre kadar da sokuldu: Alcazar ateş açmıştı.

Yeniden daldılar.

Büzülüverdi uzay, ne gökyüzü kaldı ne bir şey; uçak bulutların altına inmişti artık, uçsuz bucaksızlık duygusu gitmiş, yerine Alcazar gelmişti.

Toledo az sola düşüyordu, iniş açısından bakınca ırmağa hakim vadi, şehrin bütününden de, hatta Topçu Okulu subaylarının yönetiminde ateş edip duran Alcazar'dan da daha ayan beyan görünüyordu. Neyse ki gerçek hasımları, düşman avcıları yani, ortalarda yoktu henüz.

Eğri Toledo git git doğruldu, yataylaştı. Hep öyle süse benzer bir hal içindeydi, öyle ki, pek garibine gidiyordu şu anda insanın; üstelik, yine boylamasına yangın dumanları yol yol çizmişti her yanını. Uçak, Alcazar'ı teğete alıp dönmeye koyuldu.

Kaleyi kuşatanlarla kale birbirine çok yakın olduklarından, isabeti tam bir bombardıman için böyle şahin çemberleri atmak zorunluydu bir bakıma gerçi, yalnız her çemberi atmak düşman avcılarına bir o kadar zaman kazandırıyordu. Üçyüz metreye alçalmıştı uçak. Aşağıda, Alcazar'ın önünde, yusyuvarlak beyaz şapkalı birtakım karıncalar gördüler.

Marcelino bomba penceresini aralayıp nişanını aldı, hedefin üstünden geçti ama bomba filan atmadı, denetledi yalnız: Hesapça, nişanı tamamdı. Alcazar ufaktı bir kere, ondan; hafif bombaları atarsam belki dağılıverirler diye korkuyordu, bir de ondan. Marcelino, yalnız ağır bombala-

rını kullanmayı kararlaştırmıştı. Kimseye bir şey söylemediği, işaret mişaret de etmediği için, herkes merakla ne yapacağını beklemekteydi. Komuta göstergesi ikinci defa olarak, pilota dön komutunu verdi. Çevrelerindeki uçaksavar çiçekleri gittikçe yaklaşıyorlardı.

Marcelino – Kontakt! diye bağırdı birden.

Uçağın içinde, ayakta, üstünden dökülen yine kuşaksız tulumuyla salaklıkta üstüne yok gibiydi, ama göz hapsine almıştı Alcazar'ı kaçırmıyordu. Bomba penceresini sonuna kadar açtı bu sefer, başına çömeldi. Bir anda uçağın içine doluveren ayazdan hepsi çarpışmanın başlamak üzere olduğunu anladılar.

Ayrıca, İspanya savaşının ilk ayazıydı yedikleri ayaz.

Alcazar döndü dolaştı yine altlarına geldi. Marcelino iyice uzanıp yumruğu havada sanki pusuya yatmıştı, saniye sektirmiyordu. Deminki şapkalar yine aktı geçti. Koluyla bir perde yırtarmış gibi bir hareket yaptı Marcelino. Alcazar, tepesinde uydular gibi yanlış açmış obüs çiçekleri, ana avlusunda duman kıyamet, çabucak geçerek döndü ve sağa kaydı. Avludaki duman bombanınki miydi acaba?

Pilot, Alcazar'a teğet çemberlerini sürdürüyordu; evet, avlunun tam göbeğine düşmüştü bomba; uçaksavar ateşiyle çevreleri benek benek, yeniden kalenin üzerine gelip ikinci ağır bombayı salladılar; dolaşıp üçüncüsünü atmak için yeniden geldiklerinde, Marcelino'nun kalkmış yumruğu havada kaldı inemedi: Avluda palas pandıras yayılmış beyaz bayrakları görmüştü: Alcazar teslim mi oluyordu, yoksa?

Sevinçten Jaime ile Pol birbirlerini yumrukladılar. Uçakta herkes başladı tepinmeye.

Bulutların arasından düşman avcıları da işte o anda göründüler.

Kolejden bozma Jefatura Kışlası'nda, Lopez, her zamanki gibi candan ve gaga burunlu, Alcazar'dan kaçanların sorgusunu bitirmek üzereydi. Biri kadındı bunların, kendi de kaçak silahçıbaşıdan almayı becerdiği bir çıkış kâğıdıyla savuşmuştu; ötekileriyse, daha ilk gün içeride tutuklanmış on asker, ölümü göze alarak hendeklerden birine atlamışlardı.

Esmer, kırk sularında top gibi bir mahalle karısıydı, kadın, domates gibi bir burnu, felfecri okuyan gözleri vardı; belirli bir şekilde zayıflamıştı.

Lopez: – Kaç kişiydiniz? diye sordu.

– Aa, ne bileyim ben kumandan bey, hepimizi bir yere koymuyorlardı ki, yaa, birazını oraya tıkıyorlardı tutukluların, birazını buraya, körolasıcalar! Beni attıkları bodrumda, eh, bir yirmibeş kişi vardık ama, alt tarafı koğuşlardan bir koğuştu bu, değil mi ya...

– Yiyecek veriyorlar mıydı size?

Kadın Lopez'e baktı.

– Henüz çok...

Koca koca yabalarını ayaklı şamdanlar gibi omuzlarına vurmuş, tüfeklerini sağ koltuklarına kıstırmış bir takım köylüler geçti Jefatura'nın önünden; ardları sıra, boynuzları katırtırnaklarıyla süslü öküzlerin çektiği yaman bir hasat ağır ağır Toledo'ya giriyordu.

– Burada herkesin ağzında bir laf: Alcazar'da dirhem yiyecek yokmuş güya, millet açlıktan kırılıyormuş? Yalan kumandan bey, vallahi yalan, billahi yalan: Kara bir ekmekle at eti yiyorlar ama, yiyorlar işte, gözlerimle gördüm, üstelik aşçıyım ben, dükkan işletirim, benden iyi mi bilecekler... Yiyecekleri var, var olmasına...

Kaçak askerlerin biri bağırarak: – Uçakları da yukarıdan

ha bre jambon atıyor, kutu sardalyası atıyor, diye söze karıştı. Subayları tıkmıyor bunları, erata zırnık koklatmıyorlar. Felaket değil de ne bu, böyle bir zamanda? Hele muhafızların da onlarla birlik olduğunu düşünürsen...

Kadın: – Öyle mi, diye sordu, peki sen muhafızlar ne yapsın istiyordun oğlum?

– Biz ne yaptıysak onu.

– Maşallah! Sen elini Toledo'lu kanına bulamamışsın ki, sana kolay. Onlara öyle mi ya?

Lopez de böyle açıklamıştı durumu: Sağcılar iktidarda iken bu sivil muhafızlar Toledo bölgesinde yapılan baskının aracı olmuşlar, çok da cana kıymışlardı; teslim olunca canları resmen bağışlansa bile, kendilerinden alınacak öcü olanların buna kulak asmayacaklarından çekiniyorlardı.

– Peki, faşistlerin karıları ne yapıyor, içeride?

Kadın: – Ah, canları çıkasıcalar!.. dedi.

Lopez'le konuşurken son derece saygılı olan yüzü birden değişti.

"Bilmem ki ne oluyor erkeklere, niye kadınlara ilişmekten ödleri kopuyor? Hadi biri ananız, ikisi ananız, hepsi de analarınız değil ya, canım! Bu karıların bize yaptıklarını herifler yapmadı, vallahi! Yok, eğer karşılarına çıkmayı gözünüz yemiyorsa, bombaları verin bize bari, biz atıverelim."

Lopez biraz bozulmuş, yine de gülümseyerek:

– Elinden gelir mi bakalım? dedi.

Bloknotları elinde o ara ortaya çıkan iki gazeteciye dönüp:

– Çarpışmaya katılmayanların, diye ekledi, kaleden çekilmesini önerdik onlara, karılarının kendileriyle kalmak istediğini söyleyerek reddettiler.

Kadın parladı birden: – Öyle miymiş? dedi. Şaştım doğrusu. İçeride doğuran da kalmak mı istiyormuş? Hani o bir karı vardı, tabancayla vurayazdı az kalsın kocasını, o da mı

kalmak istiyormuş? Bu sefer gebertirim diye istemiştir zahir. Ya o keçileri kaçıran, her gece kurt gibi aya karşı uluyan, o da mı kalmak istiyormuş?

Askerlerden biri: – Uluma ki ne uluma, diye karıştı. İnsan istemese de, duymamak elde mi?

Yumruklarıyla kulaklarını tıkayarak tekrarladı.

"Hala kulaklarımdan gitmiyor. Hala kulaklarımda çınlıyor..."

Dışarıdan seslendiler: – Lopez yoldaş, telefon. Madrid'den arıyorlar.

Lopez inerken kaygılıydı. Değişik şeyleri severdi o, acıyı değil. Yukarıda dikilip duran şu Alcazar yok mu, çocukların dünyaya geldiği, insanların avlularında çatır çatır kurşuna dizildiği Alcazar, kafasını kızdırmaya başlamıştı hani. Geçenlerde bir sabah, hiç kimseyi görmemişti ama, kendi kulaklarıyla işitmişti kalenin içinde, "Teslim olmak istiyoruz, teslim olmak!" diye bağırıldığını. Arkasından bir silah cayırtısı kopmuş, içeride ses seda kesilmişti.

Rehinelerden edindiği bilgiyi telefonda özetledi. Zaten ne kadarcık şeydi ki! Sonunda:

– Kısacası, dedi, bu insanları kurtarmamız lazım, lâmı cimi yok bunun.

– Niye? İspanya'nın her yanında rehine toplamadı mı faşistler, niye onları değil de bunları?

Yarım yamalak işitiyordu Lopez: Avluda bir subay kaldırıma öylece bırakılmış bir piyanoyu çalmak hevesine kapılmıştı; neredeyse bir gramofon gibi eski bir rumbayı çalıyor, civardaki bir hoparlörse avaz avaz yanlış bir sürü haber veriyordu.

Madrid'in sesi daha güçlü olarak işitildi:

– ... evet, ben de onlar için en olmayacak çarelere bile başvurmamız gerektiğinde sizinle beraberim ama, bitmeli

artık bu Alcazar hikayesi, milisler de bir an önce Talavera'ya yollanmalı. Kaledeki alçaklara yine bir şans tanıyın siz, en kısa zamanda bir arabulucu koyun araya, Dışişleri kanalıyla o zaman bizzat ilgilenebiliriz.

– Bir rahip istedilerdi. Madrid'deki rahiplerden birini...

– Arabulucu bir papaz mı, ala. Teşekkür ederim. Biz mevki komutanıyla doğrudan doğruya çözümleriz gerisini.

Lopez yerine döndü.

Askerlerden biri: – Kadınları, diyordu, uçak korkusundan mahzenlere koyuyorlar, bizi de ahırlara. Felaket bir yer bu ahırlar, bir koku, bir koku. Allah muhafaza! Neden mi? Yarım yamalak gömülmüş otuz kadar ceset yatıyor bir kere altında, buna bir de kaşağı görmemiş beygir kokusunu kattım mı tamam: Evlere şenlik bir koku! Cesetler kimin dersin, teslim olalım diyenlerin cesetleri. Bak şimdi şu halimize, ayağımızın altında ölüler, dışarıda, ahırın önündeki avluda yere beyaz çarşaf serenler... Uçak geldiğinde biz de avludaydık aslında... gelse bir türlü bu uçak, gelmese bir türlü, hem seviniyoruz, hem de bomba değecek diye ödümüz patlıyor... onlar da serdiler yere çarşafları...

– Peki, kimdi onlar? Sivil muhafızlar mı?

– Hayır, askerler. öbürleri önce bıraktılar istedikleri gibi sersinler diye, ses çıkarmadılar. O ki uçak çekildi gitti, çevirdiler mitralyözleri bizden taraf, başladılar taramaya. Arkadaşlar sağa sola, çarşafın üstüne, artık nere olursa, sapır sapır döküldüler. Arkasından muhafızlar geldi, mendil gibi ucundan .tutup sürüye sürüye götürdü çarşafları ama, kandan beyaz denecek yerleri kalmamıştı. İşte o zaman dedik ki, vay, burada kalırsak bizim sonumuz da bu, iyisi mi her türlü belayı göze alırız, atlarız, öyle de yaptık.

Aradan biri: – Acaba, diye sordu, Morales Onbaşıdan bir haberin var mı? Kardeşimdir de... Sağ mı, yoksa öldürdüler mi onu da? Sosyalistçeydi biraz...

Asker cevap vermedi. Yalnız kadın, boynunu bükerek:

– Vallahi, dedi, bunların öldürmediği yok ki!..

Lopez, Jefatura'dan çıktığında çocuklar, çanta koltukta, okuldan dönüyorlardı. Dalgın dalgın, kolları değirmen kanatları gibi havalarda, yürüyüp giderken, bir ara, karamsı bir sıvı birikintisini çiğneyip geçecek oldu; anarşistin biri, sanki yaralı bir hayvanı ezmek üzereymiş gibi tuttu Lopez'i, kenara çekti:

– Bastığın yere bak, arkadaş, dedi ve saygıyla sözünü tamamladı:

"Solcu kanı o."

BÖLÜM BEŞ

Pelikanların yarısı barın iskemlelerine dağılmış kestiriyordu. Öbür yarısıysa... Makinistler işlerinin başındaydı, herhalde; pilotlarla mitralyözcülerin geri kalanı, Allah bilir, nerelerde. Magnin'in derdi, disiplini kurtarmaktı: Herhangi bir yasaklamaya başvurmadan bu işin altından nasıl kalkacağını bilemiyordu. Dalgacıydılar, söz anlamaz, ikide bir maraza çıkarır, fırsat buldular mı kaytarırlardı ama, yine de pelikanlar yediye karşı bir savaşıyorlardı. Sembrano'nun İspanyolları arasında da, Cuatro Vientos ve Getafe'deki Breguet'ler arasında da farksızdı durum: Hepsi yarı yarıya azalmışlardı. Ücretlilerin çoğu, bu arada Sibirsky, yürekten de paradan da olmamak için, ay aşırı parasız savaşacaklarını bildirmişlerdi. Ermiş Antonio cıgara, dürbün ve gramofon plağıyla yüklü olarak yine her gün damlıyordu ama, gittikçe daha üzgündü. Avcısız çıkış yapan uçaklar (isteseler de yoktu) Sierra'yı kazara geçebilirlerse, bu ya şafakta, ya ihtiyatlıkları ya da düşman avcılarının başka bir yerde savaşa tutuşması sayesinde oluyor, yine de geri dönenler, her iki

seferde bir, kevgir gibi delik deşik dönüyordu. Barda içki tüketimi iyiden iyiye artmıştı.

Scali, bacaklarının arasında Raplati, az önce kestirenlerle çıkıp barın terasında tutuklular gibi volta atmaya başladı. Saat bekçisi saati söylese de söylemese de, hepsi Marcelino'nun hala dönmediğini biliyorlardı. En fazla bir çeyrek saatlik benzini kalmıştı uçağında.

5. Alay'ın* komiserlerinden o Meksikalı geçinen, Allah bilir ya sahiden de Meksikalı olan Enrique'yle Magnin alanda dolaşmaktaydılar. Güneş arkalarında batmıştı ya, pelikanlar şöyle baktılar mı, komiserin totem suratının hemen ardında Magnin'in salkım saçak bıyıklarını görüyorlardı.

Komiser: – Sağlam hesap, diye sordu, kaç uçak kaldı elinizde?

– O konuyu hiç açmamak daha iyi. Doğru dürüst bir hava gücü olmaktan çıktık... Hala da işe yarar tek mitralyözümüz yok. Bilmem ki ne bekliyor Ruslar?

– Ya Fransızlar ne bekliyor?

– Boş laf bunlar, bırakalım bunları, iyisi mi. Önemli olan eldekiyle ne yapabileceğimiz. Beklenmedik fırsat çıkmadı mı, ya gece bombardımanına yatıyoruz, ya bulut saklambacına. Neyse ki sonbaharın eli kulağında...

Başını kaldırıp baktı: Güzel olacaktı gece.

"Şimdi derdim gücüm, hava nasıl olacak onu kollamak. Madem ki hava çeteciliği yapıyoruz artık, bu böyle. Ya dışarıdan yeni uçaklar gelecek, ya da en iyi nasıl ölebiliriz onu araştıracağız, başka çare var mı? Ha, bir şey daha diyecektim ya, neydi o, şey, sahi aslı ne yahu şu Barcelona'ya gelmiş Rus uçakları hikayesinin?"

– Önceki gün Barcelona'daydım, açık bir hangarda bir

(*) En kısa zamanda düzenli ordu hâline gelmeyi amaç edinmiş komünist milisler.

uçak gördüm, ama ne uçak! Gıcır gıcır, silme kızıl yıldız, kuyruğunda orak çekiç, her iki yanında yazılar, burnunda da tek kelime: Lenin. Gel gör ki Rus "i"si İspanyo "N"si gibi (parmağıyla çizerek gösterdi) ters yazılmış. İçime bir kurt düştü, şöyle bir yakından göreyim dedim: Meğerse sizin Haile Selassie'nin uçağı değil miymiş!

Magnin, Londra pazarında uçak ararken bulmuştu Habeş İmparatoru'nun özel uçağını, satın da almıştı: Hayli hızlı, benzin yedeği geniş tutulmuş bir uçaktı bu, yönetmesi zordu yalnız biraz. Pilotun biri son günlerde sakatladığından, onarılsın diye Barcelona'ya göndermişlerdi.

– Ne diyorsunuz? Peki niye boyamışlar böyle?

– Çocukluk, böyle yapıp da gerçek Rus uçaklarını getirtebilir miyiz umudu. Aslına bakılırsa, kışkırtıcılık düpedüz...

– Yok canım, niye?.. Şey, peki... Ee, sizde ne var ne yok?

– İyilik sağlık. hem geç hem güç oluyor ama, esaslı oluyor.

Enrique durdu, cebinden bir örgütlenme planı çıkarıp, elektrik feneriyle aydınlattı. Ortalık kararayım diyordu çünkü.

– Bakın, bütün bunlar daha şimdiden gerçekleşti. Sağlam olarak!

Plan aşağı yukarı Sturm-Taburları planıydı. Magnin'i düşündüren şeyler ne kadar başkaydı oysa: Çarpışmaya fişeklikleri boş giden milisler, handiyse bütün Aragon cephesinde tek telefonun olmayışı, Toledo'da cankurtaran yokluğundan milis kızların alkolüne, tentürdiyotuna kalmış yaralılar...

– Disiplin kurabildiniz mi?

– Evet.

– Yasaklar koyarak mı?

– Hayır.

– Nasıl öyleyse?

– Komünistler disipline yatkın oluyor. Hücre sekreterlerinin de, askeri sorumluların da sözlerini dinliyorlar, çokluk bu iki nitelik aynı adamda birleşiyor ya... Zaten dövüşmek isteyip de aramıza katılanların çoğu ciddi teşkilat diye katılanlar. Eskiden bizimkiler komünist oldukları için disipline yatkın olurlardı, şimdi çoğu disipline yatkın olduğu için komünist oluyor. Her birlikte disiplini koruyan, başkalarına da ona saygı göstertecek kafada olan yeteri kadar komünistimiz var, bunlar sağlam nüveler, çevrelerindeki acemilerin örgütlenmesine mayalık ediyorlar; bir kere yetiştiler mi, acemiler de nüvelik etmeye başlıyor tabii. Uzun sözün kısası, faşizme karşı bizimle olursa daha faydalı mücadele edeceğini anlamış adam çok: Bizim örgütlendirebileceğimizden on kat fazla.

– İyi aklıma geldi, şu Almanların durumunu da konuşsak diyordum...

Sağdan soldan o kadar sıkıştırılmıştı ki bu yüzden, konu Magnin'in canını sıkıyordu.

Enrique koluna girmişti. Onun gibi bir zorludan umulmayacak bir davranıştı bu, Magnin biraz şaşırmıştı. Onca ikiye ayrılırdı komünist elebaşları: Askere benzeyenler, papaza benzeyenler. Yanındakini ikincilerden sayması gerekiyordu ama nasıl saysın bilemiyordu ki! O da Garcia gibi iriyarı bir adamdı, şimdiye kadar beş sivil savaşa katılmıştı. Yine de, Meksikalı heykeli ağzına benzeyen dudaklarını şöyle bir çarpıtışı vardı, hani, geveze ayak satıcılarınınkini andırmıyor değildi zaman zaman.

Ne istemişti Emniyet? Üç Almanın herhangi bir hava üssüne bir daha ayak basmamasını. Krefeld'den Magnin de kuşkulanıyordu, üstelik bir işe de yaramıyordu bu adam; mitralyöz eğitmeni geçindiği halde doğru dürüst mitralyöz kullanmasını beceremiyor, bu yetmezmiş gibi, işin bütün ağırlığını sırtında taşıyan Karlitch ne zaman onu gereksinse, Komünist Partisi'ne sıvışıyordu. Schreiner'e gelince, yü-

rekler parçalayıcı bir durumdu onun durumu, hiçbir kirli yanı yoktu muhakkak ama, eninde sonunda uçaksavara gönderilecekti.

"İşte böyle Enrique, bütün bunlar dokunuyor adama; fakat Emniyet'in istediği -istemekte yetkili de olduğu- şeyleri reddetmek için elimde ne geçerli ne de akla yakın bir sebep var. Komünist de değilim ki, başım sıkışınca, ne yapalım *partim* böyle istedi, disiplin böyle gereksiniyor diyebileyim. Şuraya buraya omuz vererek iş gördüğümüz şu günlerde istihbarat, Emniyet ve Hava Kuvvetleri arasındaki ilişkilerin iyi olması pratik bakımdan çok önemli bizim için, bu yüzden onları tehlikeye atamam. İnat olsun diye yapıyorum sanırlar. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz, sanırım."

Enrique: – Parti sorumluluğu üzerine aldığına göre, Almanları vermemek en doğrusu. Çünkü giderlerse, bu gidiş bütün öteki arkadaşlar bakımından da bir kuşkunun başlangıcı olacak. Uzun sözün kısası, hakkımız yok buna, yıllardır militanlık etmiş kimselerden kuşkulanmaya.

Mitralyözcü partiliydi, Magnin'se değil.

– Ben Schreiner'in günahsız olduğuna eminim, ama sorun o mu? Siz Paris'teki Alman Partisi'nden bilgi almışsınız, inanıyorsunuz da bu bilgiye, çok ala, çok güzel. Hükümet karşısında gerekli sorumluluğu yüklensenize? Ben ne soruşturma yapmışım, ne yapılanı görmüşüm, sonradan bin bir ciddi sonucu olabilecek bir sorunu sadece duygularıma dayanarak nasıl çözümleyebilirim? Ayrıca, sizin de bildiğiniz gibi, havacı olarak, beş para etmez bu adamlar.

– Bakın ne yapalım, bir şölen düzenleyelim, ben size İspanyol yoldaşların selamını iletmiş olayım, siz de Alman yoldaşları selamlayın... Duyduğuma göre filoda Almanları sevmiyorlarmış pek, milliyetçilikleri tutmuş anlaşılan...

– Size durumu bu şekilde yansıtan kişilerle kadeh tokuşturmak, beni hiç de açmıyor açıkçası.

Enrique'nin kendisine değilse bile (onu tanımıyordu çünkü) yaptığı işlere duyduğu saygı, çileden büsbütün çıkmasına yol açıyordu. 5. Alay'ın tabur tabur nasıl kurulduğunu görmüştü Magnin; bütün olarak ele alınırsa, milislerin en iyi taburlarıydı bunlar, Halk Cephesi ordusunun tamamı aynı yöntemle kurulmalıydı. Ölüm dirim sorunu, devrimci disiplin sorununu çözümlemişlerdi bir kere. Bu bakımdan Magnin'in gözünde Enrique, İspanyol Halk Ordusu örgütçülerinin en iyilerinden birisiydi ama, bu ciddi, ihtiyatlı ve hamarat adamın yap dediğini, kendi yerinde olsa, yapamayacağını da kesinlikle biliyordu.

Enrique: – Parti, dedi, konuştu bu işi. Yerlerinde kalmaları fikrinde.

Magnin, komünist-sosyalist çatışması dönemindeki çıkışlarını hatırlamıştı yeniden:

– Yok, dedi, durun! Bence önce devrim gelir, sonra Komünist Partisi.

– Ben bu işin hastası değilim, Magnin yoldaş. Üstelik zamanında Troçkistlik de ettim. Ne var ki faşizm düpedüz bir "ihraç metaı" oldu bu gün, "tam mamul" ürünler ihraç ediyor: Ordu gibi, hava kuvvetleri gibi. Koşullar bu olunca, diyorum ki, savunmak istediklerimizi savunmak ilk elde dünya proletaryasına düşmüyor artık, Sovyetler Birliği'yle Komünist Partisi'ne düşüyor. Yüz Sovyet uçağı şu anda, savaşın ne olduğundan habersiz ellibin milisten çok daha işimize yarardı, öyle mi? Eh, madem ki Parti bölünmez bir bütün, onunla birlik olmak demek, onunla kayıtsız şartsız birlik olmak demek.

– Tamam. Tamam ama, hani nerede Rus uçakları? O üç arkadaşınıza gelince, Parti sorumluluklarını yükleniyor diyorsunuz, niye "bizzat" Emniyet'e karşı yüklenmiyor? Ya bunu yapsın, ya da kendi hizmetine alsın bu adamları, o zaman bir diyeceğim kalmaz, bak.

– Uzun sözün kısası, gitsinler diyorsunuz siz?

– Evet.

Enrique, Magnin'in kolundan çıktı.

Alan binalarının ışıklarına gelmişlerdi. Kolundan çıkınca, az gerileyip, hem daha iyi bakılabildiğinden, hem de ışıkta gölgedekine göre komiserin kızılderili suratı daha açık seçik göründüğünden, Magnin nedense Enrique'nin ağzından kendine aktardıkları, sonra da unutmuş olduğu sözleri hatırladı: "Dünyanın bütün Magnin'lerini, bütün Garcia'larını bir araya toplasalar, benim gözümde tek bir partili yoldaş etmez."

Magnin: – Ben de bir parti üyesiyim, diyerek sözünü bıraktığı yerden sürdürdü, zayıf bir parti benimkisi: Devrimci Solcu Sosyalistler Partisi ama olsun, ne demek olduğunu bilirim bir partinin: Yukarıdan düğmeye basıldı mı, bütün lambalar şıp diye yanmalı. Ama bazıları o kadar mükemmel değilmiş, zarar yok, iş yansınlar. Zaten iri lambalar iyi de yanmaz pek. Kısacası, Parti her şeyin başıdır, her şeyden önce gelir.

Enrique, kayıtsız görünmekten çok onu etkilemekten çekindiğini belirtmek istermişcesine, olağan bir sesle sordu:

– Alıkoyuyor musunuz Almanları?

– Hayır.

Komiser insanların ruh durumlarıyla değil, aldıkları kararlarla ilgilenen bir adamdı. Kesti attı:

– Salud!

Yapılacak hiçbir şey yoktu: Hayatını aralıksız tehlikeye atan, hiçbir hakkı ve yetkisi olmadığı halde çalıştığı şirketi en az on kere bu işlere bulaştıran, adamları bulan, bu hava gücünü ortaya çıkaran istediği kadar tek başına Magnin olsun, önemli saymıyorlardı bunu, çünkü kendilerinden değildi Magnin, partili değildi; sözleri, doğru dürüst bir mitralyözü söküp takmayı beceremeyen sözüm yabana bir mitralyözcünün sözleri yanında hafif kalmaktaydı; daha da kö-

tüsü, Magnin'in değerine ve çalışmasına saygı duyduğu bir adam, partidaşının bilmem hangi kirli arzusunu yerine getirebilmek için, ondan bir çocuk gibi davranmasını, gözünü kırpmadan isteyebiliyordu. Savunulmasına da pekala savunulabiliyordu bu davranış: "Her odada bir ampul gerek değil mi?" Üstelik, en mükemmel İspanyol birliklerini örgütleyen de yine bu Enrique'ydi ve o yani Magnin, Schreiner'in gitmesine göz yumabiliyordu. Yok yok, eylem belki eylemdi ama, adalet değildi herhalde.

Karanlık neredeyse bastırmıştı.

İyi ama o haksızlık etmek için gelmemişti ki İspanya'ya.

Uzak silah sesleri alanın üstünden geçtiler.

Hele, çatır çatır yanan köylerinden, eşeklerini önlerine katmış da kaçışan köylüleri düşündükçe, ne kadar acı görüyordu bunlar! Ne kadar acı bir alayla yüklü!

İlk defa olarak ta iliklerine kadar savaş yalnızlığıyla dolu hissetti kendini, ayaklarını alanın çıtır çıtır otları arasında sürüyerek, hangarlara, aynı amaçta birleşmiş insanların el ve gönül birliğiyle uçakları onardıkları yere doğruldu. Nedense oraya bir an önce varmak istiyordu.

Zifiri karanlık mı daha çabuk bastıracak. Marcelino mu daha önce dönecek? Makinistler, gün batısının kaygılı karışıklığı içinde yay gibi gergin, akşamın oluşunu seyrediyor gibiydiler ya aslında, uçakla gece arasındaki gözle görünmez yarışı izliyorlardı. Yaralı pilotlara gece inişleri yaramazdı da.

Gözleri ufuktaki tepelerde Attignies meydana çıktı.

Magnin: – Gel, dedi, aziz dostum. Siegfried, canımı sıkıyor komünistler.

Hem sarışın hem de yakışıklı olduğundan, İspanyollar da, arkadaşları da ona kendi aralarında Siegfried adını takmışlardı; bu ad böyle yüzüne karşı ilk defa söyleniyordu ama, umursamadı.

– Sizin gibi, dedi, gerçekte bizim de istediklerimizi isteyen bir adamla Parti arasında ne zaman bir gerginlik olsa, ölüp ölüp de dirilirim ben.

Attignies, filodaki komünistler arasında, Magnin'in önemsediği tek adamdı. Krefeld'i de, Wurtz'u da sevmediğini biliyordu. Konuşmak da çekiyordu canı. Ayrıca, Marcelino geciktikçe, onun da en az kendisi kadar sinir üstünde olduğunun farkındaydı: O da severdi İtalya'nı.

Attignies: – Bu işte, dedi, Parti bence hayli haksızlık etti etmesine, ama siz, siz hiç etmediğinizden emin misiniz?

– Etmez olur muyum, küçük. Kendini tutamayan herkes bir sürü haksızlık eder, yaradılışı gereği...

Yukarıdan yukarıdan değil, babaca konuşuyordu onunla.

"Bir dökümü yapılsa...

Hayır, suçlamalara suçlamalarla karşılık vermeye hiç niyeti yoktu. Yine de sözünü:

– Wurtz orada, diye bağladı, aşağılık hafiye rolünü oynamaya başlayalı, komünistlerin beni hiç tutmadığını bilmiyor muyum sanıyorsunuz siz?

– Yok, polis filan değildir Wurtz. Hitler Almanya'sında mücadele etmiştir, bizimkiler arasında Almanya'da çalışanlar belki de en iyileridir. Bu böyle. Ama bütünüyle alınırsa, saçma bir iş bu iş, elden de bir şey gelmiyor. Benim şaştığım, sizin gibi hem çok görmüş geçirmiş, hem de devrimci bir adamın üstünde durması. Niye bu?

Magnin düşündü:

– Bak küçük, dedi, birlikte dövüşmek zorunda olduklarım, birlikte dövüşmekten hoşlandıklarım bana güvenmezlerse, güvenemezlerse, dövüşmek neye yarar? Git geber daha iyi.

– Tutun ki çocuğunuz bir haksızlık etti, kızar mıydınız ona?

Magnin'in komünistlerin en iyilerini partilerine sımsıkı

bağlayan o içten, o adeta yürekten bağlılığa ilk rastlayışıydı bu.

Attignies: – Jaime de uçaktaydı, değil mi? diye sordu.

– Evet, ön kulede.

Karanlık gittikçe daha hızlı bastırıyordu.

Delikanlı: – Duyarlığımızın, hatta hayatımızın, diye ilk sözüne döndü, bu savaşta esamisi bile okunmuyor.

– Peki. Ama ya haksız olan babanızsa?..

– Babanız demedim ben, çocuğunuz dedim.

– Çocuğunuz var mı sizin Attignies?

– Hayır, sizin var galiba?

– Evet.

Bakışlarıyla havalarda Marcelino'yu arayarak birkaç adım yürüdüler. Magnin, Attignies'in bir şeyler söyleyeceğini seziyordu.

– Benim babam kim, biliyor musunuz Magnin yoldaş?

– Evet, biliyorum bunun içindir ki...

Attignies'in (takma adıydı bu onun) sır sandığını filoda bilmeyen yoktu. Memleketinin ileri gelen faşist şeflerinden biriydi babası.

– Dostluk, dedi, dostunuz haklıyken değil, haksızken onunla birlik olabilmektir.

Sembrano'nun yanına çıktılar.

Işıldak hazır bekliyordu, üsteki bütün arabalar ilk emirle farlarını yakmak üzere alanın çevresine gönderilmişlerdi.

Magnin: – Niye hemen yakmıyoruz? dedi.

Sembrano: – Belki haklısın ama, diye yanıtladı, beklemekten yanayım ben. Bakarsın faşistler çıkagelir, alanı elimizle mi aydınlatmış olalım onlara? Hem canım, beklemek daha doğru.

Magnin, Sembrano'nun ışıkları yakmamayı uğur bellediğinden direndiğinin farkındaydı; zaten havacıların hemen hepsi bir şeyleri uğur bellemişlerdi son günlerde.

Pencereler açıktı; yaz sonu gecesi, yerden yukarıya yukarıya vuruyordu. Savaştan önceki günlerde, bu saatte alan müdürü, elinde viskisi...

Üçü de aynı anda bağırdılar: – Işıkları yakın, ışıkları!

Uçağın imdat düdüğünü işitmişlerdi.

Otomobil farlarının kısa kısa çubukları arasına ışıldağın parıltısı bir kılıç gibi uzandı, alan boştu henüz. Magnin bıyıklarının, Attignies Magnin'in ardında, paldır küldür merdivenleri indiler.

Aşağıda herkesin baktığı yöne bakınca uçağı gördüler. Geldiğini duyan olmamıştı ama, şimdi sesine kulak verip herkes inişe geçtiğini görüyordu. Gökyüzünün gittikçe kararan perdesi altında, kenarları kartondan kesilmiş gibi kesinlikle beliren profili, açık mavi bir yalaz ortasında kayıp gidiyordu: Arkasından cıvalı lambalarla aydınlatılmış anıtlar gibi net.

Birisi bağırdı: – Dış motor ateş almış, yanıyor.

İrileşmeye başlamıştı uçak, dönmeyi bırakmış, karşıdan inişe geçmişti. Enliliklerini yitiriverip birer çizgiye dönüşen kanatları, karanlık yer kesiminde biriktiğinden, geceye karışıp kaybolmuşlardı sanki. Onun için yalnız gövdeyi görüyorlardı bakanlar: Kocaman, deli mavisi bir kaynak lambası alevinin yırtıcı bir kuş gibi gagaladığı, yere hiç ulaşamayacakmış, hiç ulaşmaması gerekirmiş duygusunu veren gövdenin karanlığa dağılan parıltısını. İçinden ölü beklenen uçaklar niye bir türlü inmek bilmez?

Magnin, iki eli gözlüğünün saplarında: – Hay Allah, diye mırıldandı, bombalar patlarsa...

Uçağın yere değdiği anda, alevler ve gövde kıyasıya bir güreşe tutuşacaklarmış gibi, iyice yaklaştılar birbirine; gövde yalazın üstüne atıldı sanki, katladı onu, altında ezdi, yine de baş eğmedi alevler, ışıl ışıl fışkırdılar: Uçak tökezlenmişti.

Ölüm gibi her an tetikte cankurtaran arabası sarsıla sarsıla yanından geçerken Magnin de atladı. Uçağın ne biçim konacağını daha başından kestirip (sonradan kendileri de ardlarına takılan kılavuzların küfürlerine aldırmaksızın) dörtnal koşmuş olan pelikanlar, gölgeleri tekerlek parmakları gibi çevrelerine yayılmış, dik ve yayvan alevlerin etrafında dört dönüyorlardı. Ateş neyse ki yeniden gövdeye ilişmez olmuştu, saydam ve titrek ışığıyla aydınlatıyordu yalnız. Pelikanlar, ürkütücü benzin kokusundan huzursuz, yine de son derece sabırlı, kurtarmaya çalıştıkları adamlar bu ikiye bölünmüş uçağa tırnak ete nasıl bağlıysa öyle bağlıymışlar gibi, usul usul bir yaranın sargılarını açarcasına ihtiyatlı hareketlerle, bulabildiklerini çıkarmaya çabalıyorlardı. Yangın söndürücüler alevlere küt küt vuradursun, yaralılar ve ölüler, gölge kalabalıklarını sırtlamış arkadaşlarının arasından çıkarılıyordu, bir bir: Öyle ki, ortalıkta hüküm süren o ceset aydınlığı yüzünden, hareketsiz birtakım ölüleri, hareketli birtakım ölüler koruyormuş hissi uyanıyordu.

Üç yaralı, biri Marcelino olmak üzere üç ölü, eder, altı, hesapça bir kişi daha olacaktı, bir mitralyözcü. Jaime'ydi bu, öbürlerinden çok sonra indirdiler. Titreyen ellerini uzatmış karanlığı yokluyor, yanında bir arkadaşı onu yediriyordu: Görmüyordu artık, gözleri hizasında patlayan bir bomba kör etmişti onu.

Havacılar, omuzlarından ve ayaklarından tutarak, ölüleri bara taşıdılar. Cenaze arabası daha sonra gelecekti. Kurşunu ensesinden yediği için pek az kanı akmıştı Marcelino'nun, ışığın korkunçluğuna, o telaşta kimsenin kapamayı akıl edemediği gözlerinin dokunaklı sabitliğine rağmen yine de çok güzeldi yüzü.

Bardaki garson kızlardan biri baktı baktı:

– Ruhun, dedi, yüzde belirmesi için en az bir saat geçmeli.

Magnin az ölen görmemişti şimdiye kadar, ölümün birçoğunun yüzünü nasıl yatıştırıverdiğini biliyordu. Şimdi, kaygılar ve düşüncelerle birlikte kırışıklıkları, irili ufaklı çizgileri silinip gitmiş, yalnız apaçık gözleri, bir de meşin pilot başlığı yüzünden iradeli gözüken, bu hayattan boşalmış yüze bakarak, az önce kızın söylediği, daha önce de İspanya'da kimbilir kaç kere, kaç biçimde işittiği sözleri düşünüyordu: İnsanların gerçek yüzü ölümlerinden bir saat sonra meydana çıkarmış.

II

BÖLÜM BİR

Faşistler, bir çukurda -sarımsı bir taştan, kiremitleri aynı renk- üç çiftliğe yerleşmişlerdi; ilkin onları oradan sürüp çıkarmak gerekiyordu.

Yapılacak iş belliydi: Düzenli ve ihtiyatlı davranılırsa, milisler. Tage'ın Toledo ve Talavera arasını kaplayan engebeli arazisi sayesinde, çiftliklerin dibine kadar görünmeden sokulabilirlerdi. Geceleyin el bombası istemişti Ksimenes. Cephane dağıtımına bakan subay bir Alman mültecisiydi ve şafak sökerken, Ksimenes kamyonların gelip dayandığını görünce, doğrusu böyle etkili çalışmasından gözleri kamaşmıştı - hele nar* yüklü olmasaydı kamyonlar.

Neyse, usulünce istedikleri el bombaları da geldi sonunda.

Ksimenes'in bölüklerinden birisi, geleli birkaç gün olmuş ve henüz savaş yüzü görmemiş milislerden kurulmuştu. Ksimenes en iyi astsubaylarını vermişti bunların başına, bugün komutayı da "bizzat" üzerine almıştı.

(*) Nar ve el bombası ikisi de "Grenade" diye söyleniyor da.

Önce bomba atma talimine başlattı.

Üçüncü bölükte, yenilerin bölüğü, bir dalgalanmadır oldu. İçlerinden biri, ateşlediği halde atamıyordu bombayı, neredeyse elinde patlayacak ve zavallıdan geriye fazla bir şey kalmayacaktı. Çavuş, "Atsana be!" diye bağırıp duruyordu. Ksimenes yetişti, milisin dirseğine adamakıllı bir yumruk yerleştirdi, bomba uçarak havada patladı, bir kan seli bastı Ksimenes'in yüzünü.

Milis kıl payı ölümden kurtulmuş, fakat omzundan yaralanmıştı. Yarasını sarıp geriye gönderdikten sonra, başladılar Ksimenes'in başı için sargıları açmaya, bozuldu, "İstemem", dedi, "sargı Araplar sarsın, İngiliz plasteri yok mu orada, ondan koyun, tamam!" Ondan koydular ama hiç de gösterişli olmadı: Kafasına pul yapıştırarak onarılmışa döndü. Bu iş de bitince onu yine tutamadılar, gitti bomba talimini sürdüren milislerin tepesine dikildi. Bereket başka kaza olmadı; yirmi kadar adamı "bu işi beceremez" diye elediler yalnız.

Partisi Manuel'i, Ksimenes'in, hiç şüphesiz en çok şey öğreneceği bir subayın yanına vermiş, çok da akıllıca bir iş yapmıştı. Beraber çalışıyorlardı bir süredir. Ksimenes çiftlikler için yapılacak arazi keşfine de onu yollamıştı. Hoşlanıyordu be delikanlıdan, onun komutanlık merakından ya da başının yumuşak olmasından değil de, yaradılışı gereği, ya da böyle daha iyi sonuçlar alınabileceğini aklının kesmesi yüzünden disipline yatkınlığını beğeniyordu. Ayrıca kültürlü oluşu bir nimetti. Komünistleri yalan yanlış dedikodulardan tanıdığını zanneden, az çok önemli bir komünist militanın görevi gereği hem yönetici, hem yürütücü ve propagandacı işini gördüğünü, üstelik sıkı disipline yatkın ve inandırıcı olmaya zorunlu olduğunu bilmeyen Ksimenes, müzik meraklısı bu ses mühendisinde anasından öyle doğmuş gibi subay nitelikleri olmasına pek şaşıyordu.

İlk çiftliğe hücuma geçtiler. Yaprakların taş kesilmesi gibi kımıldamadığı durgun bir sabahtı, yalnız hafif, sonbahar habercisi bir serin rüzgar ortalığı arada sırada şöyle bir yokluyordu. Düzenli olarak, bir yandan kayaların, bir yandan avcıların korumasında, el bombalarıyla saldıran milislere dayanabilmesi çok zordu faşistlerin. Fakat otuz kadar milis savaş naralarıyla kayaları aşıp nedense açık bir hücuma kalkıştılar. Onları görür görmez, Ksimenes arabasının kapısına yumruğuyla vurdu:

– Hay Allah kahretsin! dedi.

Demesine kalmamış, milislerin yirmi kadarı, kimisi tortop, kimisi kolları haç gibi açık, kimisi koruyabilirmiş gibi yüzünü elleriyle saklamış olarak yerlere serilmişti; içlerinden birinin güneşten pırıldayan kanı, yassı ve şeker gibi arı beyaz bir çakıl taşını usul usul örtüyordu.

Bereket versin öbür milisler çiftliğin iki yanındaki son kayalara ulaşmışlar, vurulanları görmemişlerdi. Çok geçmeden bombalar yağmaya, kiremitler havalarda uçuşmaya başladı. Yarım saat kadar sonra da çiftliği ele geçirdiler.

İkinci çiftliğe saldırmak yeni milislerin payına düşmüştü. Olan biteni görmüşlerdi bütün. Ksimenes Ford'unun üstüne çıkıp:

– Çocuklarım, dedi. Çiftliği zaptettik. Emirlerime karşı gelerek kayalardan çıkıp da saldıranlar, çiftliğe birinci de girse, sonuncu da girse, aramızdan kovulacaklardır. Unutmayın ki bizi seyredip hareketlerimizi yargılayan ve yargılayacak olanın... yani demek istiyorum ki İspanyol tarihinin, sonuç alan gözü-karalıklara ihtiyacı var, acı saçan gözü-karalıklara değil.

"Gösterilen yolları izlerseniz, düşmana ikiyüz metre sokulana kadar hiçbir tehlike yoktur. O kadar yoktur ki ben de bu altımdaki arabayla arkanızdan geleceğim. Daha önce bir tek yaralı bile olmamalı, anlaşıldı mı?

"Sonra dövüşeceğiz ve çiftliği ellerinden alacağız. Tan... Talihimiz yardımcı olsun! Her şeyi gören ve bilen... yani İspanyol ulusu... bizimle, doğruluğuna inandığı şeyler uğruna savaşan çocuklarıyla olsun..."

El bombalarıyla gidecek acemi milislerin arkasına avcı olarak en seçkin askerlerini yerleştirmişti.

Oraya kadar gitmelerine kalmadı, faşistlerin öteki iki çiftlikten de çekilmiş olduklarını gördüler.

Geçen hafta hatları geçerek faşist askerlerden Cumhuriyetçilere katılanlar olmuştu. Bunların on beş kadarı Manuel'in bölüğüne verildiler. Kimse seçmediği halde elebaşları görünen Alba yaman bir milisti gerçi, cesurluğuna cesurdu ama, hoşnutsuz bir hali vardı nedense. Çoğu, casus olmasından kuşkulanıyordu.

Manuel o gün yanına çağırttı Alba'yı.

Kayalıklar arasında yürümeye başladılar. Manuel faşist hatlarına doğrulmuştu. Cephe mephe yoktu, çiftlikleri de onlara bırakmıştı ama, bu doğrultuda üç kilometre daha uzakta değildi düşman.

Manuel sordu: – Tabancan yanında mı?

– Hayır.

Yalan söylüyordu. Manuel bunu, pantolonunun kayışını nasıl aşağıya çektiğine bir göz atıp anladı.

– Al bunu, dedi.

Ona cebindekini verdi, kendisine yalnız kılıfıyla kayışında taşıdığı uzun namlulu otomatik kalmıştı.

– Niye F.A.I'ye yazılmadın sen?

– Canım çekmiyor.

Şöyle bir baktı ona: Yuvarlak bir burun, kalın kalın dudaklar, dalgalı ama nerdeyse kaşlarının bitiminden başlamış saçlar, erkekleşmemiş de bir tuhaf tombullaşmış yüz çizgileri... Manuel çocukken anasının onu "ne kadar da paşa"

bulduğunu, bulmuş olacağını bir an ister istemez aklından geçirdi.

– Çok dırdır ediyorsun, Alba, dedi.

– Söylenecek şey çok da ondan.

– Söylenecek şey değil, yapılacak şey çok. Ksimenes'in yerinde o değil de sen ya da ben olsam işler daha mı iyi gidecekti sanıyorsun? Yanlış, büsbütün karışacaktı. İyisi mi yaptığını iyi yapmasına yardımcı olmalı. Tartışması sonra.

– Belki biraz karışırdı işler ama, başımızda komuta eden bir sınıf düşmanı olmazdı. Bence öylesi daha iyi.

– İnsanların ne olduklarıyla değil, ne yaptıklarıyla ilgilenirim ben. Alt tarafı Lenin bile işçi değildi, tamam mı? Bak, sana diyeceğim şu: Bir değerin var senin, bu değerini kullanmalıyız, hem de ilk fırsatta ve dırdır etmekten başka bir işte. Düşün taşın, kafanın kime yattığını söyle, F.A.I'ye mi, C.N.T'ye mi, P.O.U.M'ye mi, hangisine? Karar verdin mi seçtiğin örgütün adamlarını toplarız, bir sorumluluk yüklenirsin sen de. Teğmen gereksinip duruyoruz. Yaralanmış mıydın daha önce?

– Hayır.

– Ben yaralandım, dinamitle iş görmeye kalkıştıktı, sersemce bir şey. Alsana şunu da, böbreklerimi ağrıtıyor bayağı.

Kayışını çıkardı ona verdi.

"Herkesin kendine göre bir zevki var, benimkisi de elimde kırık bir dal, derviş apdal dolaşmak."

Yol boyundan, sahiden, bir dal kırdı ve Alba'nın yanına döndü. Faşistler pek pek bir kilometre uzakta, o da olmasa, Alba burnunun dibindeydi. "Bana sorarsan burası yaramadı sana, belki de hiç yaramaz ama, olsun, herkesin, kendini göstermesine bir fırsat vermeli."

– Partiden kovulmuşlara da mı?

Manuel şaşırmış, durakaldı. Bu hiç aklına gelmemişti.

– Partiden bu konuda resmi bir talimat gelirse, ne derse desin, gereğini elbet yerine getiririm. Ama resmi talimat olmadıkça, dediğim dediktir: İsterse Parti'den kovulmuş olsun! Şu anda gücü yeten herkes Cumhuriyete yardım etmeli, kazanmasına çalışmalı.

– Partide tutmazlar seni.

– Görürüz.

Manuel yine ona baktı ve gülümsedi. Güldü mü çocuk gibi gülüyordu ya, gülümsedi mi ağız uçları aşağı aşağı kaydığından, bu, ağır çenesinin duruşuna acımsı bir anlam veriyordu. Açtığı konunun hiç üstünde durmadığını belli etmek istermişcesine yürüyüşünü sürdürerek, oralı olmadan, "Senin için, dedi, neler dediklerini biliyor musun?"

Alba, elinde Manuel'in kayışı, otomatiğin kılıfı ayaklarına dolaşa dolaşa: – Kimbilir, dedi, belki de.

Kayalıklarda in cin top oynuyordu.

– ... Ya sen, diye bağladı sözünü, ya sen ne düşünüyorsun, benim için söylenenler üstüne?

– Komuta edebilmek için önce komuta edeceklerine güvenmek gerek. Güvensiz komutanlık olmaz.

Manuel hem yürüyor, hem de sopasıyla vurup vurup yolu üzerindeki taşları sektiriyordu.

– ... faşistlerin orada belki olur, bizde olmaz. Ya da olmasın daha iyi. Hem etkin hem de kötümser bir adam, önceden bir bağlandığı yoksa, ya faşisttir, ya da faşist olacaktır sonunda."

– Komünistler dermiş böyle, düşmanları kim olursa olsun, mutlaka bir faşist kulpu takarlarmış.

– Ben de komünistim.

– Ee, ne olmuş?

– Tutup tabancalarımı faşist belledikIerime vermem, ama.

– Emin misin?

Alba, Manuel'e karanlık karanlık bakıyordu.

– Eminim.

Karşısındaki hırçınlaşınca Manuel'in kendini herhangi bir tehlikeye atmadığına inanı kayboldu. Herhalde, diye düşündü, bir katil az sonra vuracağı kimseyle konuşurken böyle hırçınlaşır. Ölümünü yanıbaşında inatçı, tombul çocuk suratlı bir delikanlı kılığında görüyordu şimdi.

Alba: – Komutanlık meraklılarına güvenemem ben, dedi.

– Al benden de o kadar. Yalnız komuta etmekte direnenlere de güvenmemek şartıyla.

Köye iyice yaklaşmışlardı. Bütün kaslarıyla tetik üstünde olduğu halde, Manuel nasıl zaman zaman metresiyle arasında beklenmedik şehvet yakınlıkları duyardıysa, bu adamla arasında tıpkı öylesi kör bir güven yakınlığı duyuyordu. İnsan, diye düşündü bir ara, casus olduğunu bildiği bir kadınla yatarsa az çok buna benzer galiba.

"Otoritenin kendisine kin duymak, Alba, bir hastalık. Çocukluktan kalma bir dert. Kurtulmak gerek bundan."

– O zaman sence ne fark kalır bizimle faşistler arasında?

– Önce şunu bil ki bizim İspanyol faşistlerinin en az üç çeyreğinin düşünü gördüğü otorite sahibi olmak değil, gönlünce keyif sürmek. Sonra şu da var, komuta edenlerin komutan soyundan olduğuna inanır faşistler. Almanların ırkçılığından mı faşist olduklarını sanıyorsun sen? Yoo, tersine, faşist dediğin komuta etti mi Tanrısal bir hakka dayanarak eder, bu bakımdan güvenmek güvenememek sorunu bizim koyduğumuz gibi konmaz ki onun kafasına.

Alba, Manuel'in kayışını beline taktı. Yüzüne bakmadan:

– Ya, dedi, bazılarıyla ilgili fikirlerini değiştirmek zorunda bırakılsaydın, ne yapardın?

– İspanya öyle bir ülke ki şu sıra, ölmek fırsatından bol bir şey yok. Bu da onlardan biri...

Alba elini uzatıp kılıfı açtı, ağır ağır ama açık açık, tabancayı yarı yarıya çekti. Oysa üç dakika sonra yine köyden görülebilir bir yerde olacaklardı. Manuel, bir yandan, hay Allah kendi ayağımla belaya bulaştım diye düşünüyordu; bir yandan da, böyle ölürsem, iyidir diye. Fakat Alba yine kılıfına sürdü tabancayı.

– Ölmek fırsatından bol hiçbir şeyin olmadığı bir ülke mi dedin, doğru dedin.

Manuel, acaba Alba kendi kendini vurmak için mi çekiyordu silahı diye aklından geçirdi. Belki de tatsız bir oyundu bütün bunlar.

– Sen yine düşün taşın, diye sözünü sürdürdü. Üç gun izin. Beğendiğin örgütü seç, ona yazıl. Olmazsa, kendi başına buyruk ol, partisizlere komuta et. Hayli cümbüşlü iştir, benden söylemesi, ama kendi bileceğin bir şey.

– Sebebi?

– Sebebi belli: Birbirinden onca farklı kimselere komuta edebilmek için neye dayandığını bilmek zorundadır insan. Uzun boylu ben de biliyor sayılmam ya, yavaş yavaş öğreniyoruz işte. Sen de üstüne düşeni yap. Benim üstüme düşen, ortada: Burada ahlak sorumluluğuna benzer bir sorumluluk yüklendin sen, bunu somut bir sorumlulukta tamamlaman gerekir. Bakalım, denetleyeceğim tabii.

Alba hayır deseydi eğer, Manuel onu dakikasında defterinden silecekti ama, bir şey demedi. Acaba memnun muydu? Yüzüne bakarsan hoşnutsuzdu ya!..

Köyde Manuel kayışını geri aldı, taktı; Alba'yı kolundan tutup gözlerinin içine bakarak:

– Anladın mı? dedi.

Öteki: – Belki, diye yanıtladı.

Suratı bir karış, çekti gitti.

Gün kavuşuyordu.

Ele geçirilen üç çiftlik olabildiğince pekiştirilmiş, açıkta

saldırmaya kalkışıp yaralanan milisler Toledo'ya gönderilmiş, subaylara gerekli talimat da verilmişti; şimdi Ksimenes, makinayla tıraşlı kafasının solunda İngiliz plasterinden bir haç, yanında Manuel, San İsidro'ya doğru yürüyordu: Orada konaklayacaktı kol. Yolu çakıllar sarmıştı, kızıla çalıyordu; ufka değin, göz alabildiğince taşlık kayalıktı etraf, şurada burada nasılsa büyümüş birtakım dikenli çalılar sivri uçlu dallarını sarı kayaların çengellerine asmışlardı sanki.

Kesimenes'in az önce kol subaylarına söylediği bir söz Manuel'in aklına takılmıştı: "Genel olarak bir şefin kişisel cesurluğu, şeflik bilincinin zayıflığı oranında yüksektir. Unutmayın ki parlak örneklerden çok, iyi sonuçlar almayı gereksiniyoruz." Yürürken bacağını sürüyen Albayı aşmamak için Manuel ağırdan alıyordu biraz. "Koca Ördek"in bir özelliği de aksamasıydı çünkü.

– Acemiler hiç de fena dövüşmedi, değil mi Albayım?

– Eh, fena sayılmaz.

– Faşistlerin çarpışmadan kaçmasına ne dersiniz?

– Geleceklerdir yine.

Kulağı hayli ağır işittiğinden Ksimenes dinlemekten çok konuşmayı severdi, hem de yürüyerek konuşmayı.

"Talavera'da işler kötü oğul, ana baba günü. İtalyan tanklarıyla saldırıyorlarmış... Cesurluk dediğin ne senin, o da *örgütlenen*, yaşayan, ölen bir şey; tıpkı tüfekler gibi, bakımını aksatmayacaksın onun da... Senin gözün pek olursa birliğinin de gözü pek olur anlamına gelmez ki bu, çokluk tersine... Gerçek ödlek, yirmi kişide bir kişi ya çıkar ya çıkmaz; yirminin en az ikisi de yaradılıştan yiğittir, takımı kurarken birinciyi *atacak*, öbür *ikisini en iyi şekilde kullanarak* geri kalan onyediyi düzene koyacaksın, örgütleyeceksin yani..."

Manuel, konakladıkları zaman, milislerin birbirlerine anlattıkları bir şeyi hatırladı: Ksimenes yine çıkmış Ford'un

üstüne, alayın milislerini çepçevre dört yanına toplamış, uçak bombardımanları karşısında nasıl davranacaklarını anlatıyordu: Daha o sabah, İtalya'dan henüz gelmiş bir düşman filosu Talavera'dan Toledo'ya geçmişti de. "Uçak bombasının patlaması fıskıyeyi andırır." Çevrelerinde avcılarıyla yedi düşman bombardıman uçağı, birden, bulundukları alanın üzerinde belirip tek sıraya geçmezler mi? Donup kalmıştı milisler, Albay sağır olduğundan işitmiyordu ama, onlar duyuyorlardı uçakları. "... şunu bilin ki hücum başlayınca korkunun da bir faydası yoktur, gözü karalığın da. Niye? Zira bir metreden aşağısına değmez bu bombalar, yere tam zamanında yatmış bir birlikten yaralasalar yaralasalar ancak düştükleri yerde bulunanları yaralayabilirler." Kulaklarından, uçak motorlarının gittikçe yakınlaşan derin uğultusuna adeta asılı milisler, yan gözle ikide bir gökyüzüne bakıp "Vay canına!" deyip duruyorlardı içlerinden. "Demek böyle, ha?" Ksimenes'ten onca korkmasalar çoktan yüzükoyun yere atacaklardı kendilerini. Ama onun Colon Oteli'ni tek başına nasıl aldığını içlerinde bilmeyen yoktu. Burunlar artık açıkça yukarı kalkıp kalkıp iniyordu ki, sonunda Manuel başparmağıyla Albaya havayı işaret etmişti. Ksimenes'in, "Yere yat!" komutunu vermesine kalmamış, önceden zaten talimli birlik, dağılmış, gözden silinmişti. Nişan aynasında topluluğun dağıldığını görünce, ilk düşman uçağı, bombalarını rastgele köyün üzerine serpiştirdi, öbürleri hiç atmayıp Toledo'ya sakladılar. Milislerden bir kişi yaralandı ama, o gün bu gün, uçaklardan korkmaz oldular.

"Savaş garip şey: En katı bir şef için bile bir ekonomi sorunu, öldürmek. Artırabildiğin kadar canlı artırabilmek, yani insan kısmını sakınabilmek için, harcayabildiğin kadar demir ve barut harcamak. Demirden yana yoksul olduğumuza göre..."

Manuel, o (içinden çıkılmaz) Clausevitz tipi İspanyol piyade iç tüzüğünden olsun, teknik Fransız dergilerinden olsun, savaşın ne olduğunu yazılardan öğrenmeye çalışıyordu ya, Ksimenes canlı olarak yapıyordu bu işi, hayattan öğretiyordu. Köyün arkalarında milislerin yaktığı ilk ateşler belirdi, Ksimenes acımsı bir sevgiyle baktı onlara.

"Milisi karşısına alıp, şuran zayıf buran zayıf diye tartışmak neye yarar? Hiç! Tamamen faydasız. Niye gelmiş bu adamlar? Savaşmaya mı? Hazırlar mı buna, o andan itibaren orduda bir kriz varsa, bir komuta krizidir bu. Ben Fas'ta da bulundum, bilirim. Bu Kuzey Afrikalı Araplar kışlaya geldiklerinde de böyle çakı gibiler mi sanıyorsun? Yoo! Evet, askeri disiplinle ordu kurmak daha bir kolaydır; evet, birliklerimizde ya Cumhuriyetçi bir disiplin kuracak ya da geberip gideceğiz, ama, sen dediğimden şaşma oğul, geçirdiğimiz derin kriz, bir komuta krizidir bizim. İşimiz zor, düşmanlarımızınkinden çok zor, işte bu kadar.

"Ahbabınız komünist efendilerin örgütledikleri -Allah Allah, geçen yıl kim derdi ki, bir yıl sonra Bolşeviğin biriyle dostça gezineceğim!- 5. Alay yok mu, 5. Alay, Alman ordusu değil elbette ama, yine de ciddi bir şey. Yalnız, koskoca bir ordu haline gelince, yeteri kadar silahı nereden bulacaklar?"

– Meksika şilebi Barcelona'ya geldi ya.

– Ne getirdi, yirmibin tüfek... Uçağımız yok gibi... Topçu varla yok arası... Mitralyöz dersen, haberin var mı oğul, sağımızdakilerde üç bölüğün bir tek mitralyözü var, nöbetleşe kullanıyorlar, kim hücuma uğrarsa o alıyor. Çarpışma Franco'nun Kuzey Afrikalılarıyla bizim yarı var yarı yok ordumuz arasında mı geçiyor sanıyorsun sen? Yanılıyorsun. Franco'yla yeni ordunun örgütlenişi arasında geçiyor aslında. Milislerin yaptığı da yapabileceği de, zaman kazanalım diye yazık ki gidip canlarına kıydırtmaktan ibaret. Fakat,

hadi orduyu kurduk diyelim, topunu, tüfeğini, uçağını nereden bulacağız? Endüstrisinden çabuk, ordusu nasıl kurulacak bunun?

Manuel, inanmış inanmış: – Er geç, dedi, Sovyetler nasıl olsa yardım edecek.

Şöyle başını kaldırdı Ksimenes, bir şey demeden birkaç adım yürüdü. Bolşeviğin birini yanına alıp gezmeye çıkmakla bitmiyordu ki iş, çok daha ağırdı; şimdiye dek bütün umutlarını bağladığı Fransa'dan ağzı iyice yanmıştı. Ülkesi ya batacaktı, ya da Ruslar tarafından kurtarılacaktı, öyle mi?

İngiliz plasterinden üstünde haç çatılmış tıraşlı kafasının çevresinde son bir ışık kaçamağı parladı, söndü. Manuel gittikçe çoğalan milis ateşlerine dalmıştı; akşam karanlığı, insanların loşluğu ve kayıtsızlığı usul usul saran bu ölümsüz çabasını ne kadar da beyhude kılıyordu böyle.

Albay: – Rusya, dedi, uzak.

Faşist uçakları yürüdükleri yolu ve dolaylarını besbelli adamakıllı bombalamışlardı. Sağda solda patlamamış bombalar yatıyordu. Manuel gitti birini iki eliyle kaldırdı, tapasını çıkarınca içinde daktiloyla yazılmış bir kağıt buldu, Ksimenes'e uzattı. Portekizce biliyordu o, okudu: "*Yoldaşlar, bu bomba patlamayacak. Şimdilik sizin için bu kadarcık yapabiliyoruz.*"

İlki değildi bu, böyle kağıtların.

Manuel: – Gördünüz mü? dedi.

Heyecanlandı mı göstermeyi sevmezdi Ksimenes:

– Alba'yı ne yaptın? diye sordu.

Manuel konuşmalarını anlatmaya koyuldu.

Kayalıklar ışık yardımıyla kurtuldukları yoksul hayata karanlıkla yeniden dönüyor gibiydiler. Albayın gözü onlara iliştikçe çocukluğunu hatırlıyor, fakat nedense gençliğini düşünüyordu.

"Yakında sen de genç subayları yetiştireceksin. Sevilmek ister onlar, insanoğlu böyledir, hep sevilsin ister; iyi bir şeydir bu ama, şunu kafalarına iyice sokmak şartıyla: Subay kısmı, kişiliğinin özellikleri yüzünden değil, komutanlığının bütünü ve yapısı içinde -doğruluğu, etkililiği ve mükemmelliği bakımından- sevilmelidir. Bak yavrum, sana şimdi bir subay asla hoş görünmeye, hoşa gitmeye çalışmamalıdır desem, bilmem anlayacak mısın ne demek istediğimi?"

O "subay" dedikçe, Manuel, devrim önderi anlıyordu; hoşa gitmeye çalışmaksızın sevilmiş olmak insanın erişebileceği en ulu mertebelerden birisidir gibi geliyordu ona.

Köye yaklaşmışlardı, karanlıkta beyaz beyaz, bir köpeğin kulağına asılmış keneler gibi kayalıktaki bir çukura yapışmış, basık damlar seçiliyordu.

Ksimenes, yarı ciddi, yarı ördek: – Tehlikeli bir şey, dedi, sevilmeyi istemek. Her zaman tehlikeli. Bir zaman sessiz yürüyüp, sakat topuğunun taşlarda çıkardığı düzenli sesi dinlediler. En ufak bir böcek kıpırtısı bile işitilmiyordu artık. Albay:

– ... ama, diyerek sözünü tamamladı, herhangi bir kişi olmaktansa şef olmak daha soylu bir şey, daha zor çünkü.

Ksimenes köye varınca, kendisini "Yaşa!"larla karşılayan milislerine: Sağolun evlatlarım! diye karşılık verdi.

Milisler, zaten yarı yarıya terkedilmiş köyün içine girmemişler, doğusunda konaklamışlardı. Onlar, iki subay, bir boydan bir boya geçtiler. Kilisenin karşısında basbayağı mazgallı bir şato vardı.

– Niye onlara "evlatlarım" diyorsunuz, Albayım?

– Ne diyeyim ya, yoldaşlar mı diyeyim? Diyemem, altmış yaşındayım, bu yaştan sonra olmaz bu, olmuyor da, kendimi oyun oynuyor sanıyorum; iyisi mi, ya çocuklar diyorum, ya da evlatlarım, olup gidiyor işte.

Kilisenin önünde durdular. Yakılmıştı kilise, açık kapısından bir bodrum ve soğumuş ateş kokusu geliyordu. Albay içeri girince, Manuel dışarıdan cephesini seyre daldı. İspanya'daki barok halk kiliselerinden biriydi ama bu, yalancı İtalyan mermeri yerine taş kullanılmış olduğundan, gotik bir kiliseyi andırıyordu. Yangın içeride yanıp geçmişti, yalnız pencerelerden koca koca, kıvrım kıvrım kara dilleri uzanıyor, boşlukta kömürleşmiş en yüksek heykellerin ayaklarını yalıyordu.

Manuel de girdi. Bütün siyahtı içerisi, eğri büğrü kafes parçalarının altında yer, isten simsiyah bir moloz yığınıydı, delik deşik. Ateşin yalayıp tebeşir beyazına çevirdiği içerideki alçı heykeller, kara kömür kesilmiş sütunların arasında ak ak beliriyor, ermişlerin delimsirek duruşları, sanki, yıkık kapıdan içeriye vuran Tage akşamının mavimsi sakinliğini yansıtıyordu. Manuel pek beğendi bunu, yine sanatçı damarı kabardı. Onlara sanki bu biçimi veren yangının ta kendisiymiş, sanki hareketleri hemen buracıkta alevlerin içinde doğmuş gibi, alt alta, üst üste bu heykeller yangın yerinde vahşi bir heybet kazanmışlardı.

Bir ara gözden kaybetti Albay'ı, nereye kaybolur demesine kalmadan gördü: Yıkıntıların arasına diz çökmüş dua ediyordu. Fazla yukaradan aradığı için görmemişti ilk bakışta. Gerçi Ksimenes'in koyu Katolik olduğunu bilirdi Manuel, yine de bir hoş oldu içi. Çıktı, dışarıda bekledi. Dönünce bir süre konuşmadan yürüdüler.

– Müsaadenizle size bir soru albayım: Nasıl oldu da bize katıldınız siz?

– Biliyorsun, Barcelona'daydım o sıra. General Goded'den bir mektup aldım, baktım beni de ayaklanmaya katılmaya çağırıyor. Kendi kendime dedim ki, al sana beş dakika mühlet, düşün taşın. Hükümete bağlılık yemini etmemiştim ama, içimden hizmet etmeyi benimsemiştim ona, yani

benim kararım verilmesine verilmişti, düşünmek isteyişim daha çok sonradan neden acele ettim kaygılarına düşmemek içindi... Beş dakika doldu dolmadı, kalktım Companys'in yanına gittim, dedim ki: "Başında albayı olmak üzere bütün 13 Tercio emirlerinize hazırdır, sayın başkanım."

Kiliseye baktı yeniden. Yulaf kokan akşam durgunluğu içinde, çatlak alnı, göğe çizilmiş yarı kömür heykelleriyle akla ziyan bir görünüşü vardı şimdi. Duyulur duyulmaz bir sesle:

– İyi ama niye, diyerek sözünü sürdürdü, insanlar yukarıda şimdi seni beni görmekte olanın kutsal davasıyla aşağılık yardakçılarınınkini karıştırıp dururlar? Yardakçıların da adinin bayağısı yardakçılarının...

– Onun adını yalnız yardakçılarının ağzından işitirler de ondan, albayım.

Ksimenes eliyle ağır ağır akşam dinginliğinde dinlenen kırları gösterdi ve bir şey demedi.

"Bir örnek vereyim ister misiniz size, hem kendi başımdan geçen bir olay albayım: Hayatımda bir kere aşık oldum ben, adamakıllı ağır bir aşktı bu, yani adamakıllı ciddi. Düşünüyorum da bazan, dilsizden farkım yoktu karşısında bu kadının, metresim de olsa böyle kalacaktı bu, çünkü ikimizin arasında görünmez bir duvar vardı sanki: İspanya kilisesi!.. Sevmesine seviyordum ya, şimdi ne zaman aklıma gelse, o zamanlar bir deliye tutkunmuşum gibime geliyor, çocuksu ve yumuşak bir deliye. Allah aşkına bakın şu ülkeye albayım, kilise ne hale getirmiş onu, nasıl çirkin bir çocukluk içinde bırakmış! Kadınlarımızı ne hale koymuş, ya halkımızı! Öğretip öğreteceği de iki şey yalnız: Baş eğmek ve uyumak..."

Ksimenes aksak ayağının üstünde durdu, kolunu tuttu Manuel'in, bir gözünü kırparak:

– Bak oğlum, dedi, bu kadının koynuna girebilseydin, belki de dünyadan habersiz tatlı bir delicik olmaktan çıkardı, ha? Ayrıca, bir dava ne kadar büyükse, ikiyüzlülüğe ve yalana o kadar çok barınak olur, bu böyle...

Karanlıkta bir duvarın bembeyaz beliren perdesi, önünde siyah siyah dikilmiş köylüler. Manuel onları görünce yanlarına sokuldu, yürekten bir sesle:

– Yoldaşlar be, diye sordu, okulunuzda iş yok, kilisenizi yakacak yerde, niye Murcia'da yaptıkları gibi okula çevirmediniz?

Köylülerden çıt çıkmadı. Gece yavaş yavaş her yanı kapladığından kilisenin heykelleri gözden kayboluyorlardı. İki subay, sırtlarını duvara vermiş köylülerin, hareketsiz, o siyah gömlekli ve geniş şapkalı gölgelerini görüyor, fakat yüzlerini seçemiyorlardı.

"Albay, kiliseyi niye yaktığınızı öğrenmek istiyor da. Sizin burada papazlara neden kızıyorsunuz? Elle tutulur bir nedeniniz var mı?"

– Neden hep bize karşı olur bu papaz kısmı?

– Onlar mı size karşı, yoksa siz mi onlara?

Karanlıktan çıkarabildiği kadarıyla, Manuel, köylülerin her şeyden önce kuşkulu olduklarını anlamıştı: Bu iki subay güvenilir kişiler miydi bakalım? Bu sorduklarının, sanat eserlerini koruma sorunuyla bir ilgisi olmasındı?

– Yok öyle değil. Bizim burada, hangi arkadaş halk için çalışmaya kalktıysa papazı karşısında buldu. Ya ne yapacaktı?

Köylüler kilisenin aralıksız beylerden, ağalardan, yana çıkmasına, Asturya ayaklanmasını kana boğan baskıyı haklı görmesine, Katalan'ların soyulmasını desteklemesine, haksızlık karşısında yoksullara sabırlı olmayı salık verip durduğu halde, şimdi onlara karşı kutsal savaş ilan etmiş olmasına bozuluyordu en çok. İçlerinden biri papazların "bir erkek sesiyle konuşmamasından", çoğu köylerde arka çıktık-

ları adamların yerine göre sertliği ya da ikiyüzlülüğünden, hemen hepsi, faşistler bir köyü girdiler mi, onlara, kurşuna dizeceklerini bile bile, "kafası kötüye çalışanların" listesini vermelerinden yakındı. Onca zengin olmalarına ise hepsi tutuluyorlardı.

Bir başkası: – İstersen, hepsinden de! diye sözü bağladı. Demin ne dedin, niye kiliseyi okula çevirmemişiz, öyle mi? Şimdi bak, benim çocuklarım var, bizim buralarda kış da yaman olur, ama, kilisede barınıp okuyacaklarına donsunlar daha iyi!

Manuel ona bir cıgara uzattı, çakmağıyla ateş tuttu. Kırk yaşlarında var yok, bıyıksız sakalsız, sıradan bir köylüydü bu. Çakmağın aydınlığında sağındaki köylünün fasulye tanesi suratı, çıkık alnı ve çenesi arasında kaybolmuş burnu ve ağzıyla, şöyle bir saniye belirip kayboluverdi. Onlardan sebep istememişler miydi, söylüyorlardı işte, söylüyorlardı ama, yüreklerinin diliyle son konuşan konuşmuştu asıl. Gece bastırmıştı. Çakmak sönünce yoğunlaşan karanlıkta köylülerden birisi:

– Bu herifler, dedi, sahtekar hepsi.

Ksimenes: – Para mı istiyorlar sizden? diye sordu.

– Hepsi çıkarını gözetiyor. Onlara bakarsan, yalan tabii bu dediğim, malum, hepsi birer melek... Esasta ben haklıyım ama, açıklaması zor bunun. Sahtekar sürüsü bunlar.

– Bu papazlar öyle bir konu ki, şehirli kısmı anlayamaz bunu.

Acaba kimdi son konuşan? Uzaklarda köpekler havlıyordu. Başka birisi, hepsi ille de o fikrini söylesin düşüncesindeymişler de o açıklıyormuş gibi bir havada, "artık ilişmiyorlar ama" gibilerden:

– Sözgelişi, dedi, Gustavito, faşistler ölüme mahkûm etmişti onu.

Başka birisi, besbelli Gustavito'nun kendisi: – Yok, dedi,

iki şeyi karıştırmayalım. Collado da, ben de inanmış kişileriz. Papazlara karşıyız, o başka. İman etmek başka şey, papazları sevmek başka şey. Ben kendi payıma imanlıyım.

– Kutsal Bakiresini o, Santiao de Compostela ile evlendirmeye kalkışmıştı ama.

– Ne, Santiago de Compostela mı? İşi düpedüz orospuluğa dökse daha iyi Kutsal Bakire:

Sonra daha da alçak bir sesle, derdini açıklayan bütün köylüler gibi ağır ağır, tane tane anlattı:

"Gecenin bir saatinde, bir hücre kapısını açıyordu faşistler; içeridekinin tabii bir şeyden haberi yok. Soruyordu: Ne var? Az sonra bir başka kapı. Daha sonra bir başkası. İdam mangasının cayırtısı işitilmiyordu ama, papazın çıngırağı yok mu papazın çıngırağı, işte onu duyuyorduk. Başladı mı bu rezilin çıngırağı çalmaya, tamam, biliyorduk ki içimizden birisi daha kurşuna dizilecek. Utanmadan geldiği de oluyordu ha, orospu çocuğunun. Bizi bağışlamak içinmiş güya. Lafa bak, lafa, bizi bağışlamak için!.. Generallere karşı kendimizi savunuyoruz ya, onu bağışlayacak. Onbeş gün boyunca, o çaldı çıngırağını biz dinledik. Sonunda kendi kendime, bunlar dedim af karaborsacıları be, bağışlama hırsızları... Ne dediğimi biliyorum pekala, bu iş yalnız para işi değil... Dinleyin beni, düşünün: Günah çıkarırken ne diyor papaz size, pişmanlık getirin demiyor mu? Bizimkilerden bir tekine yaptığı işten, kendisini savunmuş olmasından pişmanlık getirtecek papaza bence ne yapılsa az. Pişmanlık getirmek has adamın işi değil... adamın yapacağı en iyi bir iş de değil... İşte bu kadar benim diyeceğim."

Ksimenes, Puig'i hatırladı birden.

– Collado'nun da bir diyeceği var.

Gustavo: – Ne duruyor, dedi, söylesin.

Ses seda çıkmadı.

– Ee hadi, söylüyor musun, söylemiyor musun?

O zamana kadar sesini çıkartmamış olan: – Böyle de rastgele konuşulmaz ki! dedi.

– Niyeymiş o? Anlat dün anlattığını, hadi başlasana, nasıldı o hikaye?

– Ne hikayesi, hikaye değil bu.

Dipçik seslerini dağıta dağıta milisler geliyorlardı. Karanlık öylesine bastırmıştı ki göz gözü görmüyordu artık. Sonunda anlatmaya razı oldu, iğneli iğneli:

– Bunlara, diye başladı, zamanın birinde kralın Hurde'lerin oraya nasıl vardığını anlattıydım da. Sürek avında oluyor bu iş. Kral bir de ne görsün, tekmili hasta, kör, topal, kambur bu adamların. Nedendir, diyor, eh diyorlar, yoksulluktan. Senin kral hiç düşünmemiş bu derece yoksul olunabileceğini... şaşıyor. Yoksulluk da az buz değil hani, millet boy atamıyor sözün gelişi, cüce kalıyor. Bunun üzerine ne yapsın, kraldır buyurur: Bu yoksullar için elimizden geleni ardımıza koymamalıyız. Çevresindekiler -her zamanki gibi- evet efendim, sepet efendimle geçiştirirler işi, yine -her zamanki gibi- kıllarını bile kıpırdatmazlar, -her zamanki gibi- kalır her şey. Sonra, yoksulluk, hastalık, pislik paçadan akıyor ya, hadi sürgün yeri olarak kullanalım burasını derler -her zamanki gibi- öyle de yaparlar. Bunun üzerine...

Kimdi konuşan? Halk ağzına yatkınlığı bir yana, dolu dolu söylenen lafların gidişi konuşmaya alışkın bir ağızdan çıktığını belli ediyordu. Öyle pek bağırmadığı halde bile, Ksimenes rahatça işitebiliyordu dediklerini.

– ...Hazret-i İsa buyurdu ki, bu işde bir iş var, varıp gideyim, *ne işmiş göreyim*. Meleğe tebdil oldu, o tarafların dini en bütün kadınına göründü. Kadın ona, ah, ah, dedi, boşuna zahmet ettin, dedi, ekmeğim katığım olmayacak ya, çocuk nasılsa vaktinden evvel doğacak, bizim buralarda dört aydan beri et yiyen tek bir komşu var, o da kendisini kesti yedi."

Başlangıçtaki hüzünlü acılığın yerini gizli bir alay almıştı bile. Ksimenes, bazı iç bölgelerde, ölüleri beklerken kimi köylülerin böyle destanlar yakıştırdıklarını işitmişti ama, içlerinden birini ilk defa dinliyordu.

"... Tuttu Hazret-i İsa bir başka çocuklu kadının evine gitti. Görse görse ne görse, ortada bir beşik, beşiği çepçevre sarmış bir sürü sıçan! Çocuğu sıcak tutmak için desen, ısıtmaz; can yoldaşlığı etmek için desen, akla sığmaz. O zaman Hazret-i İsa'yı alır bir düşünce: İspanya'da işler kötü, İspanya'da işler kötü..."

Uzak havlamalar ve silah sesleriyle, köyün içinden birtakım fren ve kamyon gürültüleri onlara kadar geliyor, rüzgarsa yanık kiliseden taş ve duman kokuları taşıyordu. Kamyonların patırtısı bir ara öyle bir hal aldı ki, iki subay köylünün anlattıklarını bir süre duyamadılar.

"... çift çubuk sahiplerini zora koştu, topraklarınızı köylülere kiralayacaksınız buyurdu. Öküz besleyenler başladılar ah ile vah etmeye, sıçan besleyenler bizi soyuyorlar diye imdat istemeye. İmdat çağırdıkları da Romalının askeri.

"O zaman Hazret-i İsa kalktı Madrid'e gitti. Ve onu sustursunlar diye dünyanın bütün kralları başladılar Madrid çocuklarını bir bir öldürmeye.

"O zaman Hazret-i İsa buyurdu ki insanoğlunun işine akıl sır ermez, gece gündüz bir ölmezlik boyu kan döksen, pisliğini paklamaya yine de yetmez, öylesine aşağılık, öylesine bulaşık bir yaratıktır o."

Yeniden kamyonların uğultusu. Levazımcılar Ksimenesi bekliyorlardı; Manuel'se hem çarpılmıştı hem de huzursuz.

"Kimi gezgin olduklarından kimi memur, büyücü başıların torunları doğumuna gelmemiştiler. İşte o zaman, dünya dünya olalı ilk defa yakındakiler ve uzaktakiler, sıcaktan yananlar ve soğuktan donanlar, gözleri karalar ve fukaralar *tepeden tırnağa silahlanıp* cümleten yola düştüler."

Öyle bir başına bir inanmışlık titriyordu ki bu seste, Ksimenes karanlıktan göremediği halde köylünün konuşurken gözlerini yumduğunu hissediyordu.

... "ve o zaman İsa'nın, bizim yoksullarımız ve umarsızlarımız arasında yaşadığını yüreklerinde duyarak anladılar. Ve yoksulluğu, onu yenmek uğruna ölümü göze alabilecek kadar yakından bilenler, silahları varsa silahlarıyla, silahları yoksa iki elleriyle varıp, yedi iklim dört bucaktan birbiri ardınca İspanyol toprağına uzandılar...

"... yetmiş iki ulustandılar, yetmiş iki dilden konuşurlardı, aralarında Çinli Mâçinli satıcılar bile vardı..."

Ses daha bir boğuklaştı, köylü karanlığın içine karından yaralılar gibi kıvrılmış, başı, başlardan -ve Ksimenes'in İngiliz plasteri haçından- meydana gelme çemberin ortasında, dişlerinin arasından sürdürüyordu sözünü.

"... ve yeteri kadar öldürülüp ölünende ve yoksulların son kalanları yola düşende..."

Yoğun bir büyücü fısıltısıyla kelimelerin üstüne basa basa bitirdi:

"... o güne kadar hiç kimsenin, hiçbir yerde, hiçbir zaman görmediği bir alem başlarının üstüne doğdu."

Çakmağını çakmaktan bile çekiniyordu Manuel. Geceyi, bir yandan da, ötede beride dolaşmış kamyonların deli klaksonları sarmıştı. Adamakıllı kalın bir ses:

– Dün, dedi, sen bunu böyle anlatmamıştın ama...

Gustavo onu bastıran bir sesle:

– Benim, diye söze karıştı, aklım yatmıyor böyle şeylere. İnsanın ne yapması lazım anlaşılmıyor ki! Oysa yapılacak şey bilinmeli, esas bu.

Yorgun ve yavaş, üçüncü bir ses: – Yorup durmayın, dedi, kendinizi. Şehirli kısmı bu, ne anlar köy papazı meselesinden?

– Doğru, din iman meselesi sanıyorlar.

– Şehirli kısmının aklı ermez bu işe.

Ksimenes merak etmiş olacak, sordu: – İç savaş kopmadan önce ne iş yapardı?

– Kim, o mu?

Kısa bir sessizlik oldu. Sonra biri:

– ... keşişti, dedi.

Manuel, Albayı klaksonların cehennemine sürüklerken, Ksimenes:

– Cıgarasını yaktığında Gustavo'nun rozetini gördün mü? diye sordu ona. Köylüleri bırakmış yollarına devam ediyorlardı. F.A.I'nin rozeti gibi geldi bana.

– Başkası da olsa farketmezdi. Ben, sözgelişi, anarşist değilim. Albayım; hepimiz gibi beni de papazlar yetiştirdi, ama yine de bende bir taraf var ki (komünist olarak her türlü yakıp yıkmanın karşısında olmama rağmen) bu adamı anlıyor.

– Ötekinden de çok mu?

– Evet.

Bunun üzerine Ksimenes: – Barcelona'da görmüşsündür, dedi, kilise kapılarına asılan levhaların bazılarında usulden olduğu gibi *"Halkın denetiminde"* diye yazmamışlar da, *"Halk öcünün malı"* diye yazmışlar... Yalnız şu da var: Katalonya Alam'nda, ilk gün, ölüleri hemen kaldırmak kabil olamadı; ateş kesildikten iki saat kadar sonra mıydı neydi, alandan kaçışmış güvercinlerin çıkageldiklerini gördük... kaldırımların üzerine, ölülerin arasına... Diyeceğim, insanoğlunun kini mini de boş laf...

Sonra yıllarca sürmüş bir kaygıyı özetlermiş gibi, ağır ağır:

"Allahınsa, sabrı uzun, beklemeye vakti çok."

Kuru ve katı toprakta çizmeleri küt küt vuruyor, Ksimenes'in aksak ayağı Manuel'in ayak seslerinden biraz geri kalıyordu.

"Fakat, bekleyişi neden böyle tecelli ediyor? Anlayamadığım işte bu."

BÖLÜM İKİ

Yeni bir arabuluculuk denemesi yapılacakmış deniyordu. Bu iş için Toledo'ya gece bir rahip gelecek, Alcazar'a da galiba ertesi gün girecekmiş.

Ufak alanı aydınlatan sokak lambaları sönmüştü. Işık namına yalnız *El Gato* meyhanesinin kapısına, epeyce de alçağa asılmış gemici feneri göze çarpıyordu. Öyle güzel bir kedi de çizmişlerdi ki, Shade bayıldı, girmezlik edemedi; kapıya yakın masalardan birisine oturarak, piposundan bilmem kaç gölge çıkarıp Toledo Katedrali'nin duvarında yansıta oynata oyalamaya çalıştı kendini.

Gazetesine, gecenin ikisine kadar çektiği telgraflar, ertesi güne yetişiyordu. O saate kadar Lopez Madrid'den dönmüş, Allah bilir, rahibi de getirmiş olurdu: yaman bir haber vardı ufukta, yaman bir de yazı ama, henüz on bile dememişti saat. Ağız ağıza yalnızlıkla dolu olmak, kızıl yapraklara bürünmüş merdivenli konaklarıyla bu küçük alanı, hele bir de araya Alcazar'dan atılan son silahların sesi karışınca, gizemli ve gerçek dışı bir dekor havasına sokuyordu. Keyfine diyecek yoktu Shade'in. Hintlerde mi, Çinlerde mi nerede, hindistancevizi ağaçlarının kuşattığı nar çiçeği saraylarda unutulmuş birtakım radyolar kuruyordu içinden... burada yaşanan savaşın olanca gürültüsünü o tavuskuşu ve maymun halkalarına ileten koca koca radyolar; Toledo'yu sarmış olan ceset kokuları Asya bataklıklarının kokusunu andırıyordu da ondandı belki bu. "Ayda radyo olsaydı ne iyi olurdu: savaşın karmakarışık gürültüsünü ölü yıldızlara yansıtmak!" Sapasağlam fakat terkedilmiş, bu saatte hiç

şüphesiz içi milislerle tıklım tıklım katedral hem sanat sevgisini okşamaktaydı, hem de Katolik kilisesine olan düşmanlığını. Meyhanede millet sohbeti iyice koyulaştırdı.

– Gördünüz mü şu işi, ıska geçti bizim uçaklar. Badajoz'da faşist mitralyözleri arenada gizlenmişler, gizlenmiş olmasına ama, açıkta değillermiş, çatının altında.

– Kışla bombalamak gerekti mi, dikkatli olacaksın, bizden aldıkları tutsakları tıkıyorlar oralara.

Genç, hafiften alaycı bir ses, müthiş bir İngiliz aksanıyla:

– Savaş biter bitmez, diyordu, aşağıya bir göz atayım dedim, ne görsem beğenirsiniz? Alana kadınlar üşüşmüş bütün, hem de ne kadınlar! Beş yüz metre kadar yukardayım ya, bir tamam görüyorum ne kadar genç ve güzel olduklarını, "O yakışıklı İskoçyalı pilot da hangisiymiş?" dediklerini kulaklarımla duyuyorum.

Nihayet Lopez, saçları pır pır, kolları havalarda, en kralına geldiğinde Shade bazı notlar alıyordu. Bütün ağırlığıyla oturdu Lopez, kollarını tekrar kaldırıp bırakarak kalçalarının üstünde tabanca gibi patlattı, alanın ıssızlığında iyice büyüdü bu patlama, uzaktan birkaç silah sesi de yankısıymış gibi işitildi. Shade, ufak fötrünü geriye kaykıltmış, ses çıkarmadan bakıyordu.

– Anladık, rahip istemişler, işe yarar bir rahip bulmak gerek. Gerek ama, hey Allahım sen bilirsin!..

– Dur, önce onlar mı rahip istediler, yoksa siz mi rehineleri geri almak istediniz?

Lopez, o gün görüp geçirdiklerinden canı gerçekten burnuna gelmiş bir adam haliyle:

– Hepsi aynı kapıya çıkar, tosbağa! dedi. Rahip istemişler değil mi, tamam, kendileri bilir. Fakat ne çocukları bırakıyor aşağılıklar dışarı çıksın, ne kadınları. Kendilerininkileri de yanlarında tutuyorlar, bizimkileri de, böylesi işlerine geliyor elbet. Neyse, rahip değil mi istedikleri, ala, iki rahip

biliyorum ben, Madrid'e bir telefon, saat üçe doğru oradayım diyorum, bulun bana şu iki herifi.

"Papazlar toz olmuş bir kere, olmayanlara da her köşe başında rastlanmıyor ki. Neyse, Madrid'e düşer düşmez, ilk aksilik: bir türlü Guernico'yu bulamam, cankurtaranlar örgütünde miymiş neymiş, ister istemez vazgeçip ilk papazın ardına düşüyorum, adresi var bende, iyi adamdır, 34'ten bilirim, içerideyken sık sık bizi yoklamaya gelirdi. (Hepimiz tulumlu) dört milis, bir de ben, arabaya atlayıp evine dayanıyoruz. Ev ki ne ev, kapıcısı Katolik, kiracıları Katolik, pencereleri Katolik, duvarları Katolik, tepeden tırnağa Katolik, kısacası, her merdiven dönemecine alçıdan öyle bed Meryem Analar oturtmuşlar ki, ağlarsın. Araba kapının önünde durur durmaz bütün katlarda bir curcunadır koptu: meğer bu şaşkınlar onları kurşuna dizmeye geldik sanırlarmış, işe bak. Kapıcıyı çekiyorum bir kenara, anan yahşi baban yahşi diyorum, ulan bul şu papazı bana! Şu papaz kırımı lafı yok mu, nutku tutulmuş herifin. Zaten bizim arabanın geldiğini penceresinden görür görmez papaz bahçeye dar atmış canını, oradan da toz olmuş."

Alanın ne ıssızlığı kalmıştı ne vahşiliği, her gittiği yer gibi orayı da Lopez kendine uydurmakta gecikmemişti.

"... kaldık mı ötekinin insafına! Bildiğim sadece Milisler Genel Yönetimi'yle bir ilgisi olduğu. Kalkıp hadi oraya düşüyoruz ki, bütün subaylar oturmuş yemek yiyor. Bir tanıdık buluyoruz, durumu anlatıyorum ona. "İyi," diyor, "saat dörde doğru gel, papazını al." Eh, içim rahatlıyor ne de olsa biraz, daha dünya kadar da yapılacak işim var, cephane için kırk kişiye yüzsuyu dökeceğim. Bir koşu onları yaparak saat dörtte dönüyorum, arkadaş orada. "Vallahi," diyor, "sen ilk geldiğinde papaz orada yanımdaydı, önce bir konuşayım da demiştim, iyi etmişim. Gelmeyecek gibi, yan çiziyor, korkuyor galiba." Ne, korkuyor mu? Tepem bir atış atmış

ki, o kadar işte. "Ulan ciğersiz takımı," diye başlıyorum, "öz işlerini yapmaktan aciz herifler..." Neyse, işin içindeki işi anlatıyorlar sonra bana, öğreniyoruz ki bu papaz rastgele bir papaz değilmiş, katedralin bilmem nesiymiş, kilise düzeninde önemliymiş bu rütbeler; köy papazı olsaymış bak, daha kolay o kadar mesele çıkarmazmış ama, ben nereden bulurum köy papazını, onlar heykeltıraşlıkla ilgilenmezler, ben onları tanımam. "İyi," diyorum arkadaşa, "sen ona kendisiyle konuşmak istediğimi bir söyle bakalım, çoluk çocuğu o cehennemden kurtarmak için ne çare varsa başvurmak şart." Bir yandan da susuzluktan çatlayacağım. Buzdolaplarında bira varmış. Hemen dalıyorum mutfağa, birayı içtik içiyoruz derken, orada bir herif: Yakasız, pis gömlekli, ayağında çizgili pantolon, yeleğinin önü açık, ha bre bira musluklarını zorluyor. (Sıcağın derecesini sen anla artık.) Bu değil miymiş bizim rahip?"

– Yok canım, nasıl bir adam: genç mi, yaşlı mı?

– Yaşlıca. Sakalı tıraşlı ya, çıkanı ağarmış. Enine boyuna bir zat. Kısacası boktan bir yüz, ama resmi yapılacak eller. Neyse, durumu anlatıyorum (hale bak, ben!), cevap diye on dakika tıraşa tutuyor beni. Buralarda iki üç kelimeyle verilecek bir cevabı bir çeyrek konuşarak verene ne derler, şarlatan demezler mi, işte bu da onlardan. Bir ara ne demişsem demişim, bana ne karşılık verse beğenirsin: "Tam asker sözü bu sözleriniz!" Herhalde ona sorumlu biri filan olduğumu söylemişler, yoksa sırtımda tulum, ne rütbe işareti, ne bir şey; yine de "sizin gibi bir subay" diyor bana, bir garip heykeltıraşa! Sonunda cevabı bastırıyorum: "Subay mubay, bana filan yere git çarpış dediler mi, gidiyorum, siz bir din adamısınız, birtakım adamlar sizi istiyorlar orada, ben de çocukları çıkarmak derdindeyim, geliyor musunuz, gelmiyor musunuz?" Bir zaman düşünüyor, sonra yine bir soru bana, hem de ciddi ciddi: "Sağ salim döneceğimi garanti

edebilir misin?" İşte o zaman kan tepeme sıçrıyor, diyorum ki: "Az önce buraya geldiğimde subaylarla oturmuş bir güzel karın doyuruyordunuz, yoksa Toledo'dakiler, akşama yemek yerine sizi mi yiyecekler sanıyorsunuz?" İkimiz de masanın birer kenarına ilişmiştik, bu sözüm üzerine şöyle bir kalkıyor, seninkisi, bir eli yeleğinde, soylu soylu: "Eğer," diyor, "tek bir can kurtarabileceğim kanısındaysanız, geleceğim." "Tamam, zaten yiğit bir adama benziyorsunuz siz, yalnız şu ara iş can kurtarmaya kaldı mı, hemen kurtarmalı. Hadi, araba aşağıda bekliyor." "Ne dersiniz, bir yaka takıp bir ceket giysem, daha iyi olmaz mı?" "Bana göre hava hoş, ama sizi bekleyenler cübbeyle görürse daha hoşlanırlar herhalde." "İyi ama, yanımda cübbem yok ki, burada." Artık gerçekten mi yoktu, korkuyor da öyle mi söylüyordu bilemem, günahı boynuna, doğru da olabilir. O giyinmeye gidince, ben arabaya bindim, az sonra çıktı geldi: Bir yaka, siyah bir kravat, alpaga bir ceket, iyi mi? Arabaya aldık hop!

Uzun ve gevşek bir rüzgar soluğu alanı ağır bir yanık kokusuna boğdu birden. Yanmakta olan Alcazar'ın dumanları oraya kadar geliyordu. Ceset kokusundan kurtulunca şehir başka bir şehir oluverdi sanki.

"Yolda, iki adımda bir yoklama için durduruluyoruz. Dokunuyor bu seninkine, konunun üstünde hayli kafa yormuş bir adam haliyle, "Madrid'den çıkmak da kolay değilmiş hani," diyor.

"Gelinceye kadar, bir yandan, kızılların da beyazlar kadar, "hatta belki de daha fazla" haklı olabileceklerini açıklamaya çalıştı bana, bir yandan da buluşmanın nasıl yapılacağını sordu durdu. Aşağı yukarı her çeyrek saatte bir, "Gayetle basit," diye tekrarlıyordum, "Yüzbaşı Rojo için nasıl yapıldıysa öyle yapılacak. Aynen. Onlara geldiğinizi haber vereceğiz, gözlerinizi bağlayarak, artık neredense, Albay

Moscardo'nun makamına çıkaracaklar, Alcazar'ın komutanı bu Moscardo, yanına çıktınız mı çıktınız, gerisi size düşüyor artık." "Albay Moscardo'nun makamında olacak demek bu iş?" "Evet, Albay Moscardo'nun makamında! Anlaşıldı mı?" "Anlaşıldı." Ayrıca, eğer Moscardo kadınları ve çocukları bırakmayı reddederse, içeridekileri zinhar takdis etmemesini, ayin mayin yapmamasını kulağına koydum.

– Shade sordu: – Kabul etti mi?

– İsterse etsin, umurumda mı? Yapacaksa yapacak zaten, kabul ettim dese de yapacak, demese de yapacak, öyle mi? Neyse, dilimin döndüğünce bir bir anlattım bunları, belki gereğince üsturuplu olmadı ama, ne yapalım. Toledo'ya varınca, bataryada inip yüzbaşıyı göreyim dedim, sen misin diyen, "cojones" diye bir kalayladı beni yüzbaşı, ağzımı açmaya meydan vermeden atladı basamağa, içeriye bir göz attı: "Ulan nerede obüsler, hani obüs yollayacağız demişlerdi, yarın akşama cephanemiz kalmayacak!" Gagasını kıssın diye elimle ötekine çaktırmadan işaretler yapıyorum, papaz bu yahu, aramızda ne kadar az duysa yine çok şey duymuş sayılır, değil mi? Gel de anlat yüzbaşıya. Güç bela kafasına dank edince, tanıştırıyorum onları: "Bu da papaz yoldaş." Yüzbaşı, Alcazar'ın delik deşik kulesini gösterip pat pat bacaklarına vurarak, "Bak hele," diyor, "Moscardo'nun makamı ne hale geldi." Gösterdiği yerde dersen üçgenimsi koskoca bir gedik. Papaz bozulmaz mı, bozuluyor elbet, çamura yatmaya kararlı bir suratla bana: "İyi ama sevgili komutanım," diyor (artık canciğer olmuşuz tabii), "ben Albay Moscardo'yla bu yıkıklıkta mı konuşacağım? Bilmem ki nasıl olur?" Yüzbaşı tınmadan, "O sizin bileceğiniz iş," diyor, "başınızın çaresini bakın, yalnız bildiğim kadarı Allah babanın kendisi adımını atmazdı vallahi oraya!"

"Beş paralık da bundan al. Uzun etmeyelim, al takke ver külah, papaza bu işi Moscardo'nun kendisiyle ayarlayacağı-

mızı anlattım, yanına üç muhafız katıp geldim, şimdi kimbilir kaçıncı uykusunda.

– Peki, son karar ne? Gidiyor mu, gitmiyor mu kaleye?

– Yarın sabah dokuzda: öğleye kadar mütareke.

– Çocuklarla ilgili bir şeyler biliyor musun?

– Hayır. Sorumlular ne yapacağını benim papaza anlatacak olmalı. Ya da kendilerini sorumlu sananlar. Allah vere de yüreğine indirmeseler korkudan; bunu deyişim boşuna değil, anarşistlerin arasında dövmeli birisini gördüm, herif dehşet!

– Hadi yukarı doğru yürüyelim, bakalım orada ne var ne yok.

Geceleyin şapkası büsbütün güzelleşen Panço Villa'nın Dehşeti'ne geçerken şöyle bir göz atıp tadına vararak, sessiz sessiz, Zocodover Alanı'na doğru yürüdüler. Yukarılara çıkıldıkça sokaklar kalabalıklaşıyordu. Kimbilir hangi evin çatısında yuvalanmış bir mitralyöz çatırdıyordu zaman zaman, arada tek tek de tüfekler. Günü gününe üç ay önce Shade, aynı yerde, aynı saatte, görünmez bir eşeğin çıtıpıtı nal seslerini, bilmem hangi serenaddan dönen gitarcıların karanlıkta sevinçli sevinçli çaldıkları *Enternasyonal*'i işitmişti. İki çatı arasından, ışıldaklarla aydınlatılmış Alcazar, karşılarına çıkıverdi.

Shade: – Alana kadar gidelim, dedi, tankın birinde yazmak en iyisi.

Gazeteciler adet edinmişlerdi bunu, işi olmayan tanklardan birine dalıyor, içeriye bir mum dikip yazılarını orada yazıyorlardı.

Sonunda gelip barikata dayandılar. Solda milislerin bir bölüğü çalatüfek veriyorlardı dumanı; sağda, başkaları ya yataklara yangelmiş kağıt oynuyordu, ya da Endülüs havaları çalan bir radyonun çevresindeki hasır koltuklara rahatça kaykılmış, müzik dinliyordu. Üst katta, ikinci kat gibi

bir yer, takır takır bir de mitralyöz. Shade barikat mazgallarından birine uydurdu gözünü.

Zamanında Castilla krallarının atlı boğa güreşi yaptıkları bomboş alan, güçlü bir ark lambasının çiğ aydınlığında, Katedral Alanı'ndan daha da gerçek dışı görünüyor, insanı ürperten o yanık kokusu ve gece serinliği karışımıyla, yeryüzüne, yeryüzündeki bir şehre ait bir alan olmaktan çok, ölü bir gezegendeki bir boşluğa benziyordu. Bir film stüdyosu aydınlığına sığışmış Asya yıkıntıları, bir yay, mermilerin çizip çizip attığı kapalı ve terkedilmiş mağazalar ve bütün bir yanı olduğu gibi kaplamış, dağınık, iç içe ya da tek tek demir kahve iskemleleri. Evlerin üzerinde "Z"leri diken diken koskoca bir vermut reklamı: ışıksız yanlarında belli belirsiz gözlemci odalarıyla. Yukarı doğrulan bütün sokaklara, bütün ışıldaklar ışınlarını cepheden salıvermişlerdi; sokakların sonundaysa, pırıl pırıl, ölüm için, turistler için hiç olmadığı kadar iyi ışıklandırılmış, duman içindeki Alcazar, gece göklerine karşı garip şekilde yassı ve düz, yanıyordu.

Arasıra faşistin biri bir kurşun salladı mı, Shade, ister istemez bir takır takır ona karşılık veren milislere, bir de kenarda kağıt oynayanlara bakıyor, yukarda, içeride karıları ya da çocukları kapalı olanlar acaba hangileridir diye düşünüyordu.

Gece diye yollu yollu köylü battaniyeleri çıkarılmıştı ortaya, barikatlardaki yollu yataklarla birleşince, şehre garip bir çubuklu forma beraberliği vermekteydi bunlar. O ara, neredense, caddeye bir de katır çıkmaz mı? Shade, "geceleri," dedi. "Çizgili düzeni bozmamak için katırların yerine bundan böyle yaban eşekleri gelecek." Dar ve karanlık caddeleri Nuhtan kalma tankın önüsıra, benek benek, zırhlı otomobillerin ışıklı kuleleri beliriyordu. Alana çok yakın bir binbir-çeşit-mağazasının vitrini yangından handiyse aydınlanmıştı; önünde tüylü şapkalı bir kocakarı donakalmış,

Alcazar'ı duman duman ışığa boğan ışıldakların yansımalarıyla gündüz gibi görünen taşra güzeli şapkalarına hayran, kendinden geçmişti.

Bazan bir düşman mermisi zırhlı arabaların çeliğinden ıslık ıslığa sekiyordu. Lopez, Kurmay Karargahı'na çıktı; Shade tanka girdi, mitralyözcünün ayırdığı yere oturup henüz defterini açmıştı ki, mitralyöz ateşe başladı, arkasından zırhlı otomobiller, milisler derken bir cayırtıdır koptu. Hele kulenin içinde oldu mu, insan mitralyöz gürültüsüne dayanamaz, dışarı bakınca da yer yerinden oynuyor sanır. Shade, acaba Alcazar karşı saldırıya mı geçti kaygılarıyla tanktan fırladı.

Meğerse faşistler kaleden bir aydınlatma fişeği atmışlarmış, bütün şehir de onun üzerine mermi yağdırıyor.

BÖLÜM ÜÇ

Rahip kaleye gireli yarım saat kadar olmuştu. Barikatın bu yanında gazeteciler, her boydan birtakım "sorumlular" kısa adımlarla gide gele, karşı taraftan mütarekeyi kontrola ilk inecekleri bekliyorlardı. Shade, sırtında gömlek, başında yine geriye itilmiş şapkası, üç kişiyle -Komünist Partisi yetkililerinden Pradas, bir Rus gazetesinin temsilcisi Golovkin, bir de Japon gazetecisi- volta vuruyor, her üç adımda bir barikatın deliklerine bir göz atmadan da edemiyordu. Fakat alanda, bacakları havada demir kahve iskemlelerinden başka kimseler yoktu şimdilik. Rüzgarın esişine göre de ortalığı ya ölü kokusu, ya ateş kokusu bastırıyordu.

Alanın bir köşesinde, Alcazar'ın dar çıkışlarından birinin ucundan, bir faşist subayı belirdi ve belirmesiyle kaybolması bir oldu, yeniden tenhalığına döndü alan; ama her gece

ışıldakların altındaki ıssızlığına benzemiyordu bu, daha çok terkedilmiş gibiydi. Işık hayata kavuşturuyordu onu. Sanki hayat köşebaşlarında şu milisler, şu faşistler gibi pusuya yatmış bekliyordu da, az sonra çıkıp gelecekti.

Mütareke başlamasına başlamıştı gerçi ya, hanidir düşman mitralyözleriyle biçilmeden adım atılamadığından mıdır nedir, alanda bir uğursuzluk var gibiydi, kimse çıkmayı göze alamıyordu.

Sonunda üç milis barikattan çıkmayı kararlaştırarak tılsımı bozdular. Söylentilere bakılırsa Alcazar'ın ele geçirilmiş bölmelerinde, çardakların altında -barikattakilerin eşi- yataklar ve oyun kağıtları bulunmuştu. Düşman gözüyle bakmaktan, birçok bölmeleri ele geçirilmiş de olsa, çoğu milisin kafasında sır küpüne dönmüştü Alcazar. Mütarekedir diye içeriye kadar sokulamayacaklarını biliyorlarsa da, şöyle yanına bir yaklaşmak istiyorlardı ama, şimdilik barikatın öteki yanında volta vuruyorlardı. Oradan uzaklaşmayı gözleri pek kesmiyordu anlaşılan.

Shade, şapkası hiç olmadığı kadar geriye kaykılmış, alnı daha şimdiden ateş gibi yanan kum torbalarına dayalı, aradaki bir deliğe gözünü uydurmuş bakıyor, hem de, "Kedi sanki mübarekler," diye düşünüyordu, "iş kavgaya döküldü mü, iki yan da hazır, barışmak oldu mu..."

Az önce faşist subayının görünüp kaybolduğu yerde, karşıda, bu sefer faşist subaylarından bir grup meydana çıktı. Alanın tenhalığıyla yüz yüze gelince ne yapacaklarını kestiremediler. Milisler de, faşistler de durmuş, birbirlerini süzüyorlardı. Birkaç milis daha barikatın ötesine geçti. Dürbününe davrandı, Shade.

Belli belirsiz seçebildiği faşist suratlarında kin bulacağını sanmıştı doğrusu, oysa görebildiği kadarıyla huzursuzdu bu adamlar; ters türs yürüyüşleri, subay elbiseleriyle olduklarından mıdır nedir, ellerini nereye koyacaklarını bileme-

yişlerinin daha bir belli olması, huzursuzluklarını daha da artırıyordu. Milisler yaklaşıyorlardı.

Yanındaki delikten gözetleyene sordu:

– Sence durum nasıl?

– Nasıl konuşacaklarını bilemiyor bizimkiler.

İki aydır birbirlerinin kanına susamış kimselerin konuşmaya başlaması zor olacaktı, elbet. Onları birbirlerinden onca ayıran, bir bölüğünün sütunlar boyunca, öbürlerinin barikatın ardısıra kafasında işleyip durduğu, alanın yasaklığından çok, birbirlerine yaklaşırlarsa konuşmaya başlayacakları düşüncesi değil miydi?

Alcazar'dan yeni yeni faşistler iniyor, yeni yeni milisler barikattan çıkıyordu.

Golovkin: – Garnizonun beşte dördü sivil muhafızlardı benim bildiğim, diye sordu, öyle değil mi?

Shade: – Öyle, dedi.

– Öyle ama, baksanıza şunların kılığına, hepsi subay. Yalnız subayları bırakıyorlar dışarıya.

Demesine kalmadan durum değişmişti. İki boynuzlu şapkaları ve sarı zırhlı üniformalarıyla sivil muhafızlar da başlamışlardı gelmeye; yalnız, ayaklarına beyaz sandallar giymişlerdi.

Shade: – Milisler, dedi, bütün postalları vurmuş galiba.

Ötede, aralarında en azından on metre varsa da, iki grup birbirlerine laf atıyorlardı artık. Shade, iki kum çuvalının kuytusunda piposunu yaktı, ardında Golovkin ve Pradas, konuşmacılara doğru ilerledi.

Aslında iki grup da birbirine basıyordu kalayı.

On metrelik adeta kutsal bir aralıkla ayrılmış, oldukları yerde hop oturup hop kalktıklarından büsbütün acayip görünen bir telaşla, küfürlerini ve kanıtlarını birbirlerinin suratlarına elleriyle savuruyorlardı sanki. O yaklaştığında faşistler:

– ... ulan, diye bağırıyorlardı, deyyus oğlu deyyuslar, hiç olmazsa biz bir ülkü uğruna savaşıyoruz.

– Öyle mi? Ya biz ne uğruna savaşıyoruz, orospu çocuğu, para kasaları için mi? Ülkülerin en ulusu için savaştığımız şuradan da belli ki, ülkümüz herkesin ülküsü.

– Herkesin ülküsü olmuş kaç para eder? Ülküde esas, en iyisini seçmek, kara cahil, herkesinkini değil.

İki aydır vurmak dileğiyle birbirlerine nişan alıp durmuşlardı ya, ha deyince yeni bir ilişki düzeni bulamadıklarından, savaş ilişkilerini başka bir biçimde sürdürüyorlardı. Yine de...

– Vay canına, ulan Habeşleri zehirli gazla boğmak mı ülkü, Alman işçilerini toplama kamplarında inim inim inletmek mi? Ha? Irgatları bir peseta gündelikle çalıştırmak mı ülkü, söylesene eşkiya bozması, yoksa Badajoz'u mezbahaya çevirmek mi?

– Ya Rusya, Rusya ülkü mü?

– Değil de ne?

– Gidip görmeyenler için belki! Emekçilerin cumhuriyetiymiş, hah hah hay, güleyim bari, emekçileri iplese yüreğim yanmaz!

– Öyleyse niye tiksiniyor patronların ondan, bulsalar bir kaşık suda boğacaklar. Sen onu bırak da beni dinle, yüreğinde şu kadarcık iyi niyet varsa: ulan, dünyanın en aşağılık şeyleri sizinle birlik be, en adalete susamışları da bizimle, kadınlar bile. Hani nerede milis kadınlar aranızda, bir tane göstersene? Prens sanma kendini inek, alt tarafı bir muhafızsın sen de, söylesene niye kadınlar bizden yana, ha?

– Kadınlar götürsün seni e mi? Ülkü dediğin kiliseleri yakmaksa, senin olsun böyle ülkü, kodoş sen de!

– Yeterinden fazla olmasaydı kim yakardı senin kiliselerini?

– Kiliseler altın küpü ama köylerin yiyecek ekmeği yok, ne haber?

İtalya'da arabacıların, Paris'te şoförlerin boşuna ağız dalaşlarını duydukça hangi duyguya kapılıyorsa, bunları dinlerken ona benzer bir duyguya kapılmış olduğunu farketmekten, şaşkın, Shade, milislerin arasına sokuldu. İçlerinden biri, bir yapı işçisi, bir gün önce Lopez'le gördüğünden Shade'i tanıyordu, Golovkin'i göstererek:

– Bu da kim? diye sordu.

– Sovyet gazetecisi.

Golovkin'de surat, elmacık kemikleri fırlak, gotik köylü heykellerindeki fodul suratın eşiydi; bir röportaj için Moskova'ya gittiğinde, Shade, köylü köklerinden henüz kopmamış olan Rusların çokluk Batılıların ortaçağ suratlarına benzediklerini tespit etmişti. Bu iş böyle, ben kızılderiliyi andırıyorum, bu Rus rençbere benziyor, İspanyollarsa beygire.

Barikattan çıkan ilk üç milis, alanın ötelerine ilerlememişler, yanıbaşında kalmışlardı.

Ülkülerin karşılaştırılması sürüp gidiyordu, ötede. Faşist subaylarından birisi:

– İş mi ulan, diye böğürüyordu, sizin gibi sıcak yatağında uyku çekerek çarpışmak ülküsü için? Hayvanat, bir de bize baksana, köstebek gibi yeraltında dövüşüyoruz. Bir kendi halinize bakın, bir bizim halimize. Ulan içecek cıgaramız bile yok bizim be, hergele sürüsü!

– Nelere yokmuş, neleri?

Milisin biri aradaki yasak aralığı geçti, C.N.T'den bir adamdı bu, gömleğinin kollarını kıvırmış, dövmeleri masmavi meydana çıkmıştı; handiyse tepesinden vuran güneş koca Meksikalı şapkasının gölgesini ayaklarına indiriyor, bu yüzden sanki siyah bir leke üzerinde yürüyordu. Elinde bir paket cıgara, dövüşecekmiş gibi faşistlere yanaştı. Shade, İspanya'da paketle cıgara tutmak göreneğinin olmadığını bildiğinden, anarşistin işin altından nasıl kalkacağını

merak ediyordu. Adam, suratı bir karış, cıgaraları paketten alarak birer birer, kanıt verirmiş gibi dağıttı sanki. "Cıgara içiyoruz diye bize bozulmak var mı be?" dermiş gibi. "Siz içemiyorsanız bunda bizim günahımız ne, namussuzlar, savaş yüzünden içemiyorsunuz. Yoksa cıgara içene yan bakan kim, inek oğlu inekler!" Hem dağıtıyor, hem de pencereleri kendine tanık tutuyordu. Onun paketi boşalınca, yanına gelmiş olan başka milisler dağıtımı yürüttüler.

Pradas: – Şu ahmakça işe, diye sordu, ne dersiniz?

Şu havasıyla, Lenin'e benzesin diye sakalını sivriltmiş bir Mazarin'i andırıyordu.

– Vallahi ben, Belçika Meclisi'nin en fırtınalı oturumlarından birinde, posta güvercinlerini rüsuma bağlamak sözkonusu olunca, tasarıyı reddetmek için partilerin kaşla göz arasında kardeşçe birleşiverdiğini görmüşümdür. Nedeni gayet basit, milletvekillerinin yüzde sekseni güvercin severmiş meğer. Burada da tiryakiler arasında bir dayanışma var...

– Yok, baksanıza, daha köklü bir sebebi olmalı bunun.

Çünkü, o ara, "Maşallah hepiniz tıraş olmuşsunuz siz!" diye bağırmıştı faşistin biri; işin garibi, milisler de tıraş olmamışlardı, sakallı dolaşıyorlardı ama, bu söz üzerine içlerinden biri fırladığı gibi Pazar Sokağı'na seğirtti. Onu gözleriyle izleyen iki gazeteci, barikatın orada başka bir milisle konuştuğunu gördüler. Konuştuğu milis, öfkeden kan beynine çıkmış gibi tabancasını çekmiş, faşistlerden yana tuta tuta bir şeyler söylüyordu. Anarşist yeniden bir koşu gitti.

Shade, Golovkin'e: – Sizin orada da, diye sordu, böyle mi olmuştu?

– Sonra anlatırım, açıklaması zor, çok zor.

Derken, elinde bir kutu mavi jilet, milis çıkageldi; bir yandan seğirtiyor, bir yandan da kutuyu açıyordu, ama faşist subaylarının en az on on iki kişi olduklarını görünce

belirli bir şekilde durakladı, kutuda o kadar jilet olmadığından nasıl dağıtacağını kestiremedi bir an. İlkin çocuklara şeker atarmış gibi kutuyu şöyle bir savuracak olduysa da vazgeçti, sonunda, en yakınındaki faşistin eline düşmanca tutuşturuverdi; vermesine kalmadı, öteki subaylar arı gibi alanın üzerine üşüştüler. Milislerin kahkahayı bastığını görünce, bir komuta patlattı içlerinden birisi; tam dağıldıkları sırada, Alcazar'dan başka bir faşistin, alanın beri yanından ise az önce kendisinden jilet isteyene tabanca çeken milisin gruba yaklaştığı görüldü. Milis birer birer faşistleri süzerek:

– Oh, dedi, ne ala memleket!

Bir sessizlik oldu, sesi askıda kalmıştı sanki, herkes sonunu nasıl getireceğini bekliyordu. O:

– ... rehinelerden ne haber? diye bağladı. Yukarda kızkardeşim var benim.

Artık ülkülerin karşılaştırılması değildi sözkonusu olan; bu ses, düpedüz kinle dolu bir sesti.

Faşistlerden birisi: – Gerçek bir İspanyol subayı, diye cevap verdi, üstlerinin işine karışmaz.

O daha sözünü henüz bitirmişti ki, milisler, son gelen faşistin:

– Albay Moscardo tarafından geliyorum, dediğini duydular, beni komutanınıza götürün.

Milislerden biri: – Bizimle gel! dedi.

Subay, onun ardına düştü. İri yarı Golovkin'in iki yanında çocuk gibi kalan Pradas'la Shade de, gittikçe daha bir yoğunlaşan, bakışları öldür Allah Alcazar'a saplı olmasa insanın alanda herhangi bir pazar kalabalığı sanabileceği kalabalık da, onları izledi.

Faşist subayı dükkana geldiğinde, Hernandez, ardında Negüs, Mercery, iki de teğmen olduğu halde, dışarı çıkıyordu. Karşılaştılar. Faşist onları selamladı ve elindeki mektupları uzattı.

– Albay Moscardo'nun mektupları, dedi. Karısına ulaştırılacak.

Dünden beri Toledo'da, günlerden beri Madrid'de görüp yaşadıkları, Shade'e birdenbire, rüzgarın dumanlarını yırtık bayraklar gibi şehrin üzerine çarpıp durduğu şu Alcazar'ın yanık kokuları arasında, birbirine, kullanılmış bir kinle bakan şu iki adamda somutlaşmış gibi geldi. Sanki o telaş telaş kaçmaların, saldırıların, anlamsız barikatların ve alınan rehinelerin de, az önce dağıtılan jilet bıçaklarının ve cıgaraların da gelip bağlanacakları yer burası, daha doğrusu bu mektuplar, yeryüzünün gerçek kokusu ise, yangın dumanı kokusu biraz aman verdi mi ortalığı kaplayıveren bu beygir leşi kokusu idi. Hernandez, her zaman yaptığı gibi, sağ omzunu şöyle yukarı kaldırıp mektupları teğmenin birine vermiş, upuzun çenesiyle gideceği yeri göstermişti. Negüs, yarı şaka:

– Aşağılık kerata! demekten kendini alamadı.

Hernandez hep aynı yorgunlukla bu sefer iki omzunu birden kaldırdı ve teğmene gitmesini işaret etti. Pradas, eli kelebek gözlüğünde, sordu:

– Moscardo'nun karısı Toledo'da mı?

Hernandez: – Hayır, dedi, Madrid'de.

Shade, şaşakalmış: – Serbest mi? diye sordu.

– Kliniğin birinde galiba.

Bu sefer Negüs kaldırdı omuzlarını, ama öfkeyle.

Hernandez, mütarekeyle ıssızlaşıveren sokakta, içindeki bir yazı makinası tıkırtısını Shade'e kadar sızdıran dükkan-karargaha dönmeye davranmıştı. Sokak aralarında ateşin ansızın kesilmesiyle şaşkına dönmüş köpekler usul usul oraya buraya sokulmaya başlıyordu. silah sesleri durur durmaz meydana çıkıveren ayak sesleri ve konuşmalar şehri barışın ta kendisi gibi sarmaya koyulmuştu. Pradas yüzbaşıya yetişti, ufacık sakalı avcunda, yanısıra birkaç adım yürüdü.

– Bu mektupları göndermek niye? İncelik olsun diye mi?

Gözlerini Meksikalı şapkalarının yuvarlak yuvarlak, koca koca gölgeler saldığı kaldırıma dikmiş giden subayın yanında, kaşları çatık, alaycıdan çok şaşkınca bir hali vardı. Hernandez, sonunda, sırtını dönerek kesti attı:

– İncelikten değil, cömertlikten.

* * *

Pradas, kaşları hala havada, sordu:

– Siz tanır mısınız bu yüzbaşıyı?

Shade: – Hernandez'i mi, dedi, hayır.

– Yaptığını yapmaya onu iten ne acaba?

– Yapmamaya ne itecekti ki?

Golovkin, yanlarından geçen o bol keseden "zırhlı" dedikleri arabalardan birini göstererek:

– İşte şu! dedi.

Arabanın üstünde, bağlanışından, onu geri getirenlerin dostu olduğu anlaşılan bir ceset yatıyordu. Gazeteci, içine kuşku düştüğünde sık sık yaptığı gibi, kravatının uçlarını çekiştirmekteydi.

Golovkin: – Sık sık oluyor mu bu? diye sordu.

– Galiba. Mevki komutanı da buna benzer mektupları yerlerine ulaştırttı.

– Muvazzaf subay mı bu komutan?

– Evet! Hernandez de muvazzaf.

Pradas: – Ya kadın, diye sordu, ya kadın ne biçim şey?

– O nasıl soru öyle? Tanımıyorum ama genç bir kadın olmasa gerek.

Golovkin: – Ne demek yani? dedi. Bunun açıklaması İspanyolluk mu?

– Size yetiyor mu bu çeşit laflar? Öğle yemeğini Santa-Cruz'da yer, gidin kendine sorun. Nasıl olsa bulunur bir sofrasına çağıran sizi: komünistler de var.

Türlü çeşit milisin arasında yeniden Panço Villa'nın Dehşeti peydahlandı; onu görür görmez, Shade, barışta olduğu kadar savaşta da Toledo'nun ufak bir şehir olduğunu düşündü. Eskiden nasıl sık sık aynı rehberlere, ya da aynı emeklilere rastlıyorduysa, şimdi de öyle her gün aynı ayrıksınları görecekti. Dedi ki:

– Faşistler saat ikiyle dört arasında saldırmaz, öğle uykusu zamanı diye. Burada gördüklerinizden çarçabuk yargılara varmayın hemen, doğru değil.

Şehir yanından bakıldı mı handiyse kusursuz görünen kum torbaları ve barikatlardaki yollu yataklar, Alcazar yanından bakılınca kurt yeniği bir tahta gibi delik deşik görünüyordu. Bir ara dumanlar gölgeye boğdu her şeyi: Yangın, her şeye kayıtsız, kendi hayatını yaşıyordu. Duraklamış çatışmanın garipsi durgunluğunda, Alcazar'ın oralarda bir ev daha tutuşmuştu.

BÖLÜM DÖRT

Santa Cruz Müzesi'ndeki salonun bir köşesine dört köşe iki masa atılmıştı. Yine loştu içersi; birkaç telaşe müdürü durduğu yerde duramayıp yine bu loşluğu çalkalandırıyor, yine tuğlalardaki mermi deliklerinden sızan ışık benekleri, omuzlara çaprazlanmış tüfekleri benekliyordu. Ortalığı kaplamış o çok İspanyol ham zeytinyağı kokusuyla meyve ve yaprak yığınları arasında terli suratlar yanıp yanıp sönüyorlardı. Panço Villa'nın Dehşeti yere oturmuş, bozuk silahların onarımına dalmıştı.

Hafif kambur boyuna yaraşmadığından mıdır nedir, Hernandez'in davranışları hiç de savaş kabadayısı davranışları değildi. Basit davranışlardı bunlar, oysa yanındakiler öteki masada fedai tavırları takınmışlardı. Yaralanmış olanların

hiçbirisi ilk sargılarını değiştirmemişti. Pradas, alçak sesle, "Kanlı kanlı dolaşmak pek hoşlarına gidiyor olmalı," diye mırıldandı Golovkin'le birlikte, o ara başka bir subayla konuşmakta olan Hernandez'in karşısına oturmuşlardı. Doğrusu yüzbaşı alnında bir, postalı andıran çenesinde bir başka ışık lekesiyle, Rus gazetecisi gibi bir başka ulustanmış değil de, başka devirdenmiş gibi duruyordu. Bütün milisler nokta nokta güneştiler.

Manuel: – Parti Teknik Komitesi'nden Pradas yoldaş, dedi.

Hernandez başını kaldırarak:

– Evet, dedi, biliyorum.

Manuel az önce konuştukları sözü sürdürerek: – Yok, dedi, mektupları göndertmenin gerçek sebebi ne?

– Milisler cıgara dağıttılar ya, neden dağıttılarsa o.

Pradas, hala şaşkın, bir eli kulağının arkasında, sakalında bir ışık beneği: – Benim de, diye homurdandı, öğrenmek istediğim bu ya!

Acaba ağır işitiyor da eliyle kolaylaştırmaya mı çalışıyordu? Kulağına bitişik de tutmamıştı onu, yalanan kedi gibi arkasına geçirmişti. Hernandez, Manuel'in sorusunu o uzun parmaklarının kayıtsız bir hareketiyle cevaplandırdı. Dışardaki zırdeli ışığın derinliklerinde kayıp birtakım radyoların gürültüsü, mermi deliklerinden içeriye doluşuyor, olağanüstü şapkasının altında, tüfekleriyle kucak kucağa birden uyuyakalmış Panço Villa'nın adeta boynuna sarılıyordu.

– Sovyet yoldaşımız diyor ki (bir eli kafasında, Pradas'tı çeviren), bizde olsa Moscardo'nun karısı o dakika tutuklanırdı. *Acaba niye siz başka türlü davrandınız?* Sebebini bilmek isterim.

Golovkin az İspanyolca anlıyor. Fransızca biliyordu.

Negüs bir soru yöneltti ona:

– Hiç hapiste yattın mı sen?

Hernandez bir şey demiyordu.

– Çarlık zamanında çocuk yaştaydım henüz.

– İç savaşa katıldın mı?

– Teknisyen olarak.

– Çoluk çocuğun var mı?

– Hayır.

– Benim... vardı.

Fazla üstünde durmadı, Shade. Mercery, gayet yukarıdan:

– Cömertlik, dedi, büyük devrimleri onurlandırır.

Pradas: – İyi ama, diyecek oldu, bizimkilerin çoluk çocuğu Alcazar'da tutuklu.

Milisin biri zeytinyağlı ve domatesli koskoca bir jambon tabağını yüklenmiş geldi. Shade illet olurdu bu yemeğe, Negüs'ün de iltifat etmediğini görünce, yarı bu yüzden, yarı yemek içmeye deygin her şey onu özellikle ilgilendirdiğinden:

– Ne, siz de *aceite* sevmez misiniz, İspanyol olduğunuz halde, ha? dedi.

– Ben ağzıma et koymam, yalnız sebze yerim.

Shade çatalına davrandı. Başpiskoposluğun arması, çatalın üstünde.

Bir zaman yediler. Müzenin, cam çelik ve alüminyum, o modern vitrinlerinde her şey yerli yerinde duruyordu; yalnız şurda burada, çevresi örümcek ağı çatlamış bir yuvarlak deliğin hemen arkasında, bir kurşun yiyip tuzbuz olmuş ufak tefek antikalar. Negüs, Pradas'a dönerek:

– Bak, dedi, dinle beni: Bir adam hapse girip çıktı mı, gözleri yüzde doksan eski gözleri değildir, öbür insanlar gibi bakmaz, öyle görmez. Proleter kısmı arasında da böyle başka türlü bakanlar çoğaldı. Bunu değiştirmekle işe başlamalı, anladın mı?

Golovkin'e olduğu kadar Pradas'a da konuşur gibi bir ha-

li vardı ama, çeviriyi bu sonuncunun yapması keyfini kaçırıyordu. Shade, hayatından memnun:

– Ben, diye mırıldandı, bunun ötekiler gibi "ulemadan" olmadığını anlamıştım ya, dur bakalım.

Milisin birisi neredense eline bir kardinal başlığı geçirmiş, yanma sokularak:

– Bunu, dedi, ortalarda bulduk. Hiçbirimizin hiçbir işine yaramayacağı anlaşıldığından, oybirliğiyle sana armağan edilmesine karar verildi.

Shade hiç bozmadan: – Sağolun, dedi. Genellikle çocuklar, sokak köpekleri, bir de yüreği temiz olanlar canayakın bulur beni, kediler sevmez nedense. Sağolun!

Şapkayı kafasına geçirip ponponunu şöyle bir okşadı, jambonunu yemeğe devam etti:

"Iowa-City'de ninemin evinde gördümdü bu ponponlardan, koltukların eteğine dikmişler. Sağolun."

Negüs küt işaret parmağını uzatmış, karşıdakilerin günlerdir kurşunla biçtiği Bonnat'ımsı, katran siyahı üstüne soluk renk, bir çarmıha geriliş tablosunu göstermekteydi. Üst üste gelen mermiler İsa'nın sağ kolunu handiyse koparmış, sol koluysa, karşıdaki duvarın taşlarınca korunduğundan mı nedense, yalnız şurasından burasından bir iki delinmişti; solgun vücudunu ise, besbelli bir mitralyöz yaylımı omuzdan kalçaya dikiş makinası geçmiş gibi yanlamasına delik deşik etmişti.

– Günün birinde burada ve Madrid'de yenilmiş de olsak, insanlar bir gün gönüllerince yaşamış olacak, anlıyor musun bilmem sözlerimi? Yüreklerindeki kine rağmen hiç olmadıkları kadar özgürler de ondan. Yanlış anlama, bu dediğim özgürlük siyasal değil, başka bir şey, çok daha başka, anladın mı?

Mercery: – Elbette, diye doğruladı, Madam Mercery'nin de dediği gibi her şeyin başı yürek.

Shade, başında kırmızı şapkasıyla, kendi havasında:

– Madrid'de, dedi, iş biraz daha ciddi. Ciddi ama farketmez, sizinle beraberim: devrim, hayatın tatili... Bugünkü yazımın başlığı da ona göre zaten: *İzin.*

Pradas, dikkat kesilmişti; elini armut biçimi kafasının tepesine kadar kaldırdıysa da sözün sonunu duyamadı; Shade'in söyledikleri, bir sandalya gürültüsü arasında kaynadı gitti, çünkü o sırada piposu gülümsemesine ekli çıkagelen Garcia'ya bir yer ayarlamaya çalışıyorlardı.

Negüs, bıraktığı yerden: – Zaten, diyerek sözünü sürdürdü, kolay bir şey değil insanlar için birarada yaşamak, ters bir şey, tamam mı, cesurluk da paçalarından akmıyor, ama olduğu kadarı bir işe yaramalı canım, bir şey yapmalı onunla! Ölmeyi kafasına koymuş adamlar nasıl olsa bir yolunu bulur, ölür elbet; ne var ki, palavrasız tarafından olmalı bu iş, "diyalektik"siz tarafından olmalı. Sen kalkar seçimle gelmiş sorumluların yerine memurlar oturtursan, orduyu kaldıracağım diye ordu kurar, eşitsizliğe son vereceğim diye eşitsizlik yaratırsan, bir de burjuvalarla dolap çevirmeye kalkışırsan sonu nereye varacak bunun? Hayat, nasıl yaşanması gerekiyorsa, ya hemen öyle yaşanacak, ya da ölünecek. Olmazsa çekiver kuyruğunu. Gidiş-dönüşü olmaz bu işin.

Garcia'nın, her an tetikte sincap gözleri pırıldadı. İçtenlikle:

– Azizim Negüs, dedi, devrimin kendi başına bir yaşama biçimi olmasını istedin mi, sonunda bir de bakıyorsun bir ölmek biçimi olmuş. O zaman da ha şehitlik mertebesine varmışsın, ha zaferi kazanmışsın, farketmez iki gözüm.

Negüs sağ elini İsa gibi şöyle kaldırdı havaya:

– Ölümden korkanın, dedi, vicdanı rahat değildir.

Manuel, çatalı elinde, söze karışarak:

– İyi ama, dedi, bu arada faşistler Talavera'da; böyle sürüp giderse bu, üstelik Toledo'yu da kaybedeceksiniz.

Pradas ise ders okuturmuş gibi: – Sizlerin, dedi, nihai tahlilde, ne farkınız var Hıristiyanlardan. Hem bu arada...

Garcia sözü gümüşse, susması altın olurdu diye düşündü.

Negüs, kendini zor tutarak: – Papazın, dedi, takkesinden başlatma beni! Ama din felsefesini de kaldırıp atamazsın, işe yarar yanları vardır.

Shade, eli şapkasının püsküllerinde öteden:

– Yok canım, diye atıldı, anlatsana şunu.

– Biz Hıristiyan mıristiyan değiliz ama, siz, birer papaz olup çıktınız sonunda. Yok, hayır, komünizm döndü dolaştı bir din haline geldi demek istemiyorum, komünistlerin papazlardan hemen hemen farkı kalmadı diyorum. Sizin gözünüzde devrimci olmak ne demek? Kurnaz olmak demek. olur mu öyle şey be! Bakunin de, Kropotkin de tek laf etmemiştir buna benzer, böyle düşünmez onlar, kesinlikle düşünmez hem de. Parti yedi sizi, disiplin yedi; asıl, suç ortaklığı yedi, zira, karşınızdaki partili olmadı mı, ar namus tertemiz sizde, ne ödev duygusu, ne sorumluluk, ne bir şey. Sadakatın sözü edilmiyor. Oysa biz -en ufak çıkar beklemeksizin- 1934'den beri yedi dayanışma grevi yaptık, sadece destek olsun diye...

Öfkeden, ellerini darmadağın saçlarının çevresinde dört döndürerek, çabuk çabuk konuşuyordu; öyle ki Golovkin ne dediğini anlayamaz olmuştu, yalnız arasıra çıkarır gibi olduğu kelimeler kaygılandırıyordu onu. Garcia eğildi Rusça bir şeyler söyledi kulağına.

Pradas: – Somut olarak, dedi, sadakatsız olmak beceriksiz olmaktan yeğdir.

Bunun üzerine Negüs tabancasını çekti masanın üstüne koydu. Garcia da piposunu.

Tabaklar ve imbik ağızlı sürahiler delik tuğlaların binbir ışık beneğini gümüş tırtıllar gibi dört bir yana yansıtıyor, dal uçlarında meyveler ve tabancaların kısa, çelik mavisi

namluları ışıl ışıl yanıyordu.

Manuel: – silahların yeri, dedi, cepheler.

Pradas: – Asker olmamız gerektiği zaman, dedi, asker olduk. Sonra yapıcılık etmemiz gerekti, yapıcılık ettik. Yöneticilik, mühendislik, bilmemnecilik etmemiz gerekti, onu da ettik. Nihai tahlilde, eğer papazlık etmemiz gerekirse bir gün, papazlık da ederiz. Ama bu arada devrimci bir devlet kuran da biziz, orduyu kuracak olan da. Hem somut olarak. Yeteneklerimizle ve kusurlarımızla. Ama bizi, cumhuriyeti ve işçi sınıfını kurtaracaksa bu ordu kurtaracak işte, başkası değil.

Shade, ellerini şapkasının ponponlarından ayırmaksızın, saf saf:

– Bütün bunlara, dedi, boşveriyorum ben. Neden mi? Sizin de, sizin de yaptıklarınız dediklerinizden hem daha basit, hem daha iyi de ondan. Hepsinde kafalar altı okka, hele sizin orada Golovkin, kafası altı okka çekmeyen kalmadı gibi bir şey, komünist olmayışım da bu yüzden zaten. Doğrusu biraz hergelemsi geliyor bu Negüs bana ama, hoşuma da gidiyor.

Hava yumuşar gibi olmuştu.

Hernandez yeniden saatine baktı, gülümsedi. Yüzü ve elleri gibi dişleri de uzundu. Bu defa, sakalını sıvazlayarak, söze Pradas başladı.

– Her devrimde aynı şey, dedi. 19'da adalet komiseri, devrimci sosyalist Steinberg, Pierre ve Paul Kalesi'nin hiç açılmamacasına kapatılmasını önerdiği zaman ne oldu? Lenin, çoğunluğu, beyaz tutsakların orada barındırılmasına pekala razı etti. Gerilerimizde yeterinden fazla düşman var deniyordu, bir de bunlarla mı uğraşalım? Şuraya gelecek sözüm: nihai tahlilde, bir topluluğun soyluluk taslamaya kalkışması çok sonraki iş.

Mercery su götürmez bir kesinlikle:

– Ne kadar erken olursa o kadar iyidir, diye kesti attı.

Negüs: – Yarın, dedi, her şeyi yıkacağız, bir hiç için mi? Palavra dinlemem ben. İnsanlar partiler için yaratılmamıştır, partiler insanlar için kurulmuştur. Ne bir devlet kurmak niyetindeyiz biz, ne bir kilise, ne bir ordu. İnsanı insan etmek istiyoruz. İnsanları.

Hernandez, uzun parmakları çenesinde düğümlü: – Öyleyse, dedi, fırsat düştü mü yücelikle davranarak işe başlasınlar. Yeteri kadar katil ve alçak bizden olduğunu söyleyip duruyor çünkü.

Mercery, yüreğini elinin, elini masanın üstüne koyarak:

– Müsaadenizle yoldaşlar, dedi. İki şeyden biri. Biz kazanırsak bu kavgayı, tarihe şu karşımızdakiler rehinelerle geçecek, bizse Moscardo'nun karısının tutuklanmamış olmasıyla. Kim ne derse desin Hernandez, örnek oldunuz siz, büyük ve soylu bir örnek. Üyesi bulunmakla onurlandığım "Barış ve Adalet" hareketi adına huzurunuzda şapkamı... şey, kepimi çıkarır, sizi kutlarım.

O alev-salar cehenneminde karşılaştıkları günden beri Mercery, Garcia'nın kafasını karıştırmaktaydı. Binbaşı, hem kendi kendine acaba ülkücülükle oyunculuk hep böyle etle tırnak gibi birbirine yapışık mıdır diye düşünüyor, hem de Mercery'de faşizme karşı olanların hesaba katması gereken sağlam bir şeyin varlığını hissediyordu.

Negüs, başka bir yandan sürdürüyordu şimdi sözünü:

– .... niye anarşistlere bir zıpır sürüsü diye dudak bükmekle vakit geçiriliyor, bunu da anlamıyorum, vazgeçmek lazım bundan. İspanyol sendikacılığı yıllardır az iş yapmadı. Ciddi işler hem de, üstelik kimseye yılışmayarak. Sizin gibi yüz yetmiş milyon değiliz biz ama, şunu da unutmayın, bir fikrin değeri eğer onu benimsemiş kimselerin sayısına bağlıysa, yandınız, Rusların hepsini hesaba katsanız yeryüzündeki et yemezlerin sayısı komünistlerden fazladır

iyi mi? Genel grev diye bir şey var diyelim, var mı yok mu? Varsa, yıllarca niye çürütmeye çalışıp durdunuz? Yeniden okuyun Engels'i, anlarsınız var mıymış yok muymuş. Okuyun Bakunin'i, zaten genel grev demek Bakunin demek. Geçenlerde bir komünist piyesi seyrettim, içinde anarşistler var, kime benziyorlardı bilir misiniz, burjuva piyeslerindeki komünistlere, olur mu böyle şey?

Gölgelere boğulmuş ermiş heykelleri heyecanlı jestleriyle onu yüreklendirir gibiydiler. Manuel söze karıştı:

– Genellemelerden vazgeçsek biraz, dedi. Bütün komünistler mükemmeldir diyemeyiz; belki de Negüs, aksi tesadüf, hep kötülerine çattı. Şimdi, özür dilerim, adını unuttuğum Rus yoldaşı ve Pradas'ı saymazsak, bu masada sanıyorum ki ben tek partiliyim. Ne dersin, Hernandez bir, papaz mıyım ben? Ya sen ne dersin Negüs?

– Yok, yiğit bir arkadaşsın sen, çarpışıyorsun da. Ayrıca içinizde senin gibileri çok. Ama hepsi öyle değil.

– Şu da var, sonra: Neden sizden başka namuslu adam yokmuş gibi konuşuyor, sizinle aynı kafada olmayanlara hemen bürokrat damgasını yapıştırıyorsunuz? Siz de pekala biliyorsunuz ki Dimitrof bürokrat filan değil. Durruti'ye karşı Dimitrof, olsa olsa ne olur? Bir ahlak anlayışının başka bir ahlak anlayışıyla çatışması olur, bir ahlak anlayışına karşı alavera dalavera değil. Şurda madem ki hepimiz arkadaşız, ona göre namuslu olalım.

Pradas, Negüs'e: – Hem, diye çıkıştı, "Sırasında her şeyden geçeriz, fakat zaferden asla!" diyen sizin Durruti'niz değil miydi?

Beriki fırlak dişlerinin arasından homurdandı adeta:

– Evet, dedi, evet ama, bilir misin seni tanımış olsaydı ne yapardı Durruti? Vallahi basardı kıçına tekmeyi!

Pradas hiç bozuntuya vermedi: – Sizin ahlak anlayışınızla, dedi, somut olarak politika yapılamaz, bunun farkına

varmakta yazık ki gecikmeyeceksiniz. Böylecedir ki...

Aradan bir ses: – Başka birisiyle yapılabilir mi sanki?

Garcia: – Devrimin, dedi, sarpa sardığı yer de, belki dramı da burası işte: onunla yapılamaz ama, onsuz da yapılamaz.

Hernandez şöyle bir doğruldu bu söz üzerine.

Artık sanki güneş yiyen Manuel'in bıçağında ışıklı beneklerden birisi pırıl pırıl parlıyordu.

Negüs: – Kapitalistler, dedi, gayet iyi bir şey bulmuşlar, önemli bir şey; o kadar önemli ki nasıl bulduklarına şaşarım bazan, savaş bittiğinde burada, her sendika kendi başımıza aynı şeyi yapsak diye düşünürüm, onlarda saygı duyduğum tek şey de budur: Bilinmezlik. Onlar *meçhul asker* diyorlar ya, daha iyisi bulunabilir. Aragon cephesinde adı sanı belirsiz sürüyle mezar gördüm: Taşın ya da tahtanın üzerine F.A.I. ya da C.N.T. yazıvermişler, o kadar. Bu beni... İyi bir şeydir, yani. Barcelona'da milisler cepheye hareket etmeden önce Ascaso'nun mezarı önünde saygı duruşu yapıyor, törenle geçiyorlar, herkes kısıyor gagasını, bak bu da iyi, maval okumaktan da, dinlemekten de çok iyi.

Bir milis geldi Hernandez'i aradı.

Pradas, sakalının içine içine: – Hıristiyanlar... diye homurdandı.

Manuel, ayağa kalkmıştı bile, sordu: – Rahip çıkmış mı?

– Henüz çıkmamış. Komutan beni istetmiş de.

Hernandez, Mercery ve Negüs'le birlikte çıktı: Negüs çıkarken şapkasını almayı unutmadı ama, bir gün önce giydiği Meksikalı şapkası değildi bu. Anarşist Federasyonu'nun kırmızı ve siyah keplerinden biriydi. Onlar gidince kısa bir sessizlik oldu, içisıra da asker sofralarının dağınık yemek sonu gürültüleri.

Golovkin, Garcia'ya dönerek: – Neden mektubu gönderttí acaba? diye sorusunu yineledi.

Hem Rusça biliyordu Garcia, hem de Negüs dahil hepsince sevilip sayıldığını hissetmişti.

– Sırayla görelim bakalım... Bir: Göndertti, çünkü reddetmek istemedi, az çok okumuş adamdır, babasının isteğiyle subay olmuş, serbestlik taraflısı olduğundan da yıllardır cumhuriyetçi... İki: Meslekten subay oluşunu da akıldan çıkarmamalı, kafası siyasi bakımdan nasıl işlerse işlesin, karşısındakilerin subay olması etkiliyor onu. Üç: Şu anda Toledo'dayız. Hangi devrim olursa olsun, bilirsiniz ki başlangıçta hepsi az buçuk tiyatroya benzer, hele, şu ara İspanya'nın bir Meksika havası yaşadığını düşünürseniz...

– Ya öteki yandakiler?

– Bizim Genel Karargah'la Alcazar arasındaki telefon bağlantısına kimse ilişmedi, kuşatma başlayalı, onlar da biz de kullanıp duruyoruz. Son buluşmaya bizim tarafımızdan temsilci olarak Yüzbaşı Rojo'nun gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu Rojo, işin garibi, bu okuldan yetişme. Öğrenciliği bütün burada geçmiş. Bir kapının önünde gözlerinin bağını çözüyorlar, ne görsün? Moscardo'nun makamı. Dışardan sol duvarını görmüş müydünüz bilmem? Duvar muvar yok, yıkılmış. Tavan da gökyüzüne açık. Moscardo tören üniformasıyla makamında oturuyor, Rojo'ysa evvelce az mı oturduğu iskemlede. Daha da güzeli, iki gözüm, Moscardo'nun arkasına düşen yıkılmamış duvarda nasılsa indirmeyi unuttukları Azana'nm portresi.

Golovkin sesini biraz daha alçaltarak:

– Yüreklilik üzerine diyecekleriniz?

– Bu soruyu bana değil, durumu daha yakından gözlemek fırsatını bulmuş birine sormalı. Şimdilik en iyi birliklerimiz hücum kıtaları. Manuel?

Golovkin'in sorusunu İspanyolcaya çevirdi.

Manuel, alt dudağı iki parmağının kıskacında:

– Mitralyözlerin, uçakların karşısında toplu yürekliliğin

lafı mı olur! Alt tarafı, iyi örgütlenmiş ve silahlanmış milisler dayanıyor, öbürleri tabanları yağlıyor. Yeterince milisin, yürüyüş kolun var mı, al sana bir ordu! Aslında yüreklilik de bir örgütlenme sorunu. İş, örgütlenmek isteyenlerin kimler olduklarını bilmekte.

Pradas, Garcia'ya: – Sizce, diye sordu, bu yüzbaşı sadece meslekten subay olması yüzünden harbiyelileri kendine yakın bulabilir mi?

– Kendisiyle konuştuk bunu. Alcazar'da elli harbiyeli bile yok ki diyor. Doğru. Kaleyi savunan, sivil muhafızlarla subaylar. Gemi azıya almış ayak takımına karşı ülkülerini savunan üstün soylu genç yiğitler diyorlar ya, İspanyol jandarmaları aslında bunlar. Allah kabul etsin.

Manuel: – İyi hoş ama Garcia, dedi, alanda olup bitenleri neyle açıklıyorsun sen?

– Bence cıgaraları dağıtan da, jiletleri getiren dalgacı da, onlara uyanlar da, hatta mektupları gönderterek Hernandez de, pek farkına varmadan aynı duyguyla hareket ettiler: yukardakilere kendilerini küçük görmeye hakları olmadığını kanıtlamak! Şaka gibi geliyor bu dediğim size ama, değil, gayet ciddi. İspanya'da sağcılarla solcuları ayıran, aşağılanmaya yatkınlık ya da karşıtlıklarıdır aslında. Halk Cephesi dediğimiz, nihayet, karşıt olanların biraraya gelmiş olmasından başka bir şey mi? Bakın, ayaklanmadan önce, kasabanın birindeki iki yoksula yakın orta halliden biri bizimle birlikte, biri bize karşıydı. Bizimle birlik olan ne istiyordu? Sevgi, içtenlik. Ya öteki? Ölüm. Ast-üst düzenine tutkunluğa karşı, kardeşliği gereksiniş bilmezsiniz ne yaman bir karşıtlıktır bu ülkede... Belki birkaç daha başkasında da.

Bu konuda Manuel ruhbilimselden oldum-bittim uzak durmak isterdi ya, aklına durmaksızın Barca Baba'nın sözleri geliyordu: "Aşağılanmanın karşıtı, delikanlı, eşitlik değildir, kardeşlik."

Pradas: – Yok, dedi, beni hor görüyorlar diye iki yüz kişi bile silaha sarılmaz. Somut olarak, İspanyol ara tabakalarının proleterlerle güçbirliğine gitmesi başka nedenlerden: Cumhuriyet ücretleri üç katına çıkarınca köylü kısmı sırtına gömlek alabilecek duruma geldi; faşistler eski ücretleri getirir getirmez, yeni açılmış da tutunmaya çabalayan binlerce gömlekçi battılar. İşçilerle birlik olmaları anlaşılmayacak gibi mi?

Garcia'nın ağzı da, gidiş geliş, partilerin klişe sözlerini kapmaya başlamıştı. Komünistlerin baş lafı "somut olarak"tı; ayrıca, Pradas'ın da, hatta Manuel'in de ruhbilimselden adamakıllı çekindiklerini bilmiyor değildi; ama, faşizme karşı mücadelenin temelini ekonomi üzerine kurmak gerektiğine inansa da, anarşistlerle (ve taraftarlarıyla) sosyalist yığınlar ve komünist gruplar arasında ekonomik anlamda bir fark bulunmadığına inanıyordu.

– Haklısın iki gözüm, haklısın ama, şunu da göz önünde tut ki, bu hesapça milletin yokluktan palamut yediği Estramadura yakasından gelmeliydi en iyi birliklerimiz, en kalabalık olanları, oysa öyle değil. Fakat rica ederim, devrimi aşağılanmaya bağlayan bir kuramı mal etmeyin bana, böyle bir niyetim yok, İspanya'nın genel durumunu da kavramaya çalışmıyorum, niyetim sadece bu sabah olup bitenleri anlamaya çalışmak! Hernandez, -sizin gibi konuşursak- sembolik olarak bile gömlekçi değil nihai tahlilde.

"Çok namuslu bir adam bu yüzbaşı, devrimi ahlaki dileklerinin bir gerçekleşme biçimi sayan bir asker. Yaşadığımız dram, kişisel bir kıyamet onun için. Bu yarı Hıristiyanlar yok mu, en tehlikeli yanları nedir zaten? Yapacakları fedakarlığa tutkuları. En beter hataları işlemeye hazırdırlar, yeter ki hayatlarıyla ödesinler."

Dediklerini anlamaktan çok sezdiklerinden olacak, Garcia, kendisini dinleyenlerin bir kısmına büsbütün akıllı görünüyordu.

– Negüs'e gelince, diye sözünü sürdürdü, Negüs Hernandez değil, bu apaçık bir şey; ne var ki, serbest görüşüyle kıyasıya serbestlik taraflısı arasındaki fark olsa olsa bir terim düzeni, bir mizaç farkıdır. Ne diyor Negüs? Bizimkiler, diyor, canlarını her an vermeye hazır. En iyileri bakımından doğrudur bu söz. Dikkat ediyorsunuz değil mi, *en iyileri bakımından diyorum*. Bunlar, öyle uzun uzadıya sürüp gitmeyeceğini pekala bildikleri bir kardeşlik havasıyla basbayağı sarhoş, insanların canlarının çektiği gibi yaşayacakları artık üç mü olur, beş mi olur coşkunluk -ya da adamına göre, öç alma- gününden sonra gerçekten ölmeye hazır adamlardır. Ne demişti Negüs? Gönüllerince demişti yaşayacakları... Ama bu sondaki ölüm yok mu, onların gözünde her şeyi haklı çıkarıyor.

Pradas: – Ben, dedi, elde tabanca resim çektiren kimselerden hoşlanamadım gitti.

– Unutma ki bunlar, 18 Temmuz'da, yumruklarını ceplerine sokup tabancaları varmış havasını vererek, zenginlerin tabancalarını çekip alan kimselerdir, çokluk.

– Anarşistler...

Manuel: – Hayır, dedi, anarşistler demek, sözü daha çok bulandırmaya yarıyor. Evet, Negüs F.A.I. üyesi, anladık. ama önemli olan o mu, omuzdaşlarının ne düşündükleri mi? Bence hayır, asıl önemli olan, anarşist filan olmayan milyonlarca, ama milyonlarca insanın da onlarla bir düşünmesi.

Pradas, söylenmeye hazır: – Komünistler konusunda mı? diye soracak oldu.

Garcia cevap verdi: – Hayır iki gözüm, genel olarak insanların hayatı ve mücadelesi konusunda, onlarla ortaklaşa bir düşünceye... İyisi mi, dur, şu Fransız yüzbaşıyı alalım elimize. Onun davranışına benzer davranışlara 1917'de Rusya'da da rastlamıştım ben, altı ay kadar önce Fransa'da da rastladım. Devrimin ergenlik çağı bu. Hem canım, parti-

lerle insan yığınlarının ayrı ayrı şeyler olduklarını anlamamızın zamanı geldi artık: 18 Temmuz'dan bu yana hep bunu görmedik mi?

Piposunun sapını kaldırarak: – ... dünyada hiçbir şey, diyerek bağladı, insanları *yapacakları şey üzerinde düşündürmekten* daha zor değildir.

Paradas: – Öyle ama, dedi, bundan ciddi bir şey de yok.

Golovkin, hüzünlü, ekledi: – Ya değişecekler, ya da ölecekler, başka çıkar yolu yok bunun.

Garcia sustu, artık düşünüyordu. Onu göre anarşist sendikacılığı dendi mi, iki şey var demekti içinde, anarşistlik ve sendikacılık; anarşistlerin sendikacılık yaşantıları olumlu yanıydı işin, öğretileriyse olumsuz yanı. Zaten İspanyol anarşizminin (başlangıç hevesleri geçtikten sonra) gelip dayandığı sınırlar, sendikacılığın gelip dayandığı sınırlardı tıpkısı, bu yüzden de anarşistlerin aklı başında olanları dinler felsefesinden hayır ummaya kalkışmıyor, kendilerini Sorel'e bağlamaya uğraşıyordu. Yine de tartışma bu yönde gelişmemiş, anarşistler sanki ayrı bir ırkmışlar da karakterlerine göre belirlenirlermiş gibi ele alınmış, Garcia onları politikacı olarak değil de, sanki etnolog olarak incelemeliymiş gibi ortaya konulmuştu. Nedendi acaba bu?

Şu öğle yemeği saatinde, diye düşünüyordu, Allah bilir, bütün İspanya'da bunlar konuşuluyor... Oysa, adı ister C.N.T. ya da F.A.I. olsun, ister Komünist Partisi ya da U.G.T. bütün örgütleri ortaklaşa bir eylem programına bağlayıp hükümet kararlarının hangi temeller üzerinde uygulanabileceğini araştırmak ne kadar daha ciddi, ne kadar daha faydalı olurdu. İnsanların, hayatın kendisi eylemlerine bağlı olduğu bir anda, bu eylemin koşullarını değil de nedense başka şeyleri tartışmaya hevesli olmaları garip şey doğrusu. Galiba yapılmışı yapılacağı, bu adamların her biriyle teker teker gözden geçirmem gerekecek.

O ara Manuel'e bir şeyler soran bir milis onun yanına gelmişti:

– Garcia yoldaş mı? Seni Jefatura'dan istiyorlar: Madrid telefonla arıyormuş.

Garcia, Madrid'i buldu.

– Ne oldu, diye sordular, şu arabuluculuk işi?

– Rahip hala içeride. On dakika sonra tespit edilen süre dolmuş olacak.

– Herhangi bir bilgi edinir edinmez doğrudan doğruya bizi arayın, olur mu? Durum sizce nasıl?

– Kötü.

– Çok mu kötü?

– Kötü işte.

BÖLÜM BEŞ

Garcia'nın telefona çağrıldığını bilen Hernandez, müzeye beraber dönebilmek için, onu beklemişti.

– Az önce dediniz ki: Bir ahlak anlayışına dayanılarak da politika yapılamaz, dayanmaksızın da. Dikkatimi çekti bu söz, benim yerimde olsanız o mektubu göndertir miydiniz?

– Hayır!

Her şey, rahata geçmiş silahların gürültüsü, öğle sıcağında pırıl pırıl asker karavanaları, ölü kokusu vs. bir gün önceki patırtıyı öylesine hatırlatıyordu ki, savaşın kesilmesi olmayası görünüyordu. Mütarekenin son bulmasına on dakika kadar bir zaman kalmıştı ama, barış şimdiden geçmişe ilişkin bir şeydi artık. Hernandez'in geniş ve sessiz adımları, Garcia'nın sıkı ve sağlam adımlarının yanısıra kayıp kayıp da gidiyordu sanki.

– Neden?

– Bir: çünkü rehineleri bırakmadılar. İki: bir sorumluluk

yüklendiniz mi bir kere, onun üstesinden gelmek zorundasınız artık. Bence hepsi bu kadar.

– Müsaadenizle, ben seçmedim bu sorumluluğu. Subaydım, subay olarak görevimi yapıyorum yine.

– Kabul ettiniz ama.

– Nasıl reddedebilirdim ki? Siz de biliyorsunuz pekala, yeteri kadar subay yok elimizde.

Hanidir ilk defa şehir kaygılı bir dalgınlık içinde silahsız bir öğle uykusuna yatmıştı.

– Eğer devrim, insanları daha iyileştirmezse, bilmem ki neye yarar? Ben proleter değilim, binbaşım; burjuvazi için burjuvazi beni ne kadar ilgilendirmiyorsa, proletarya için proletarya da o kadar ilgilendirmiyor, yine de elimden geldiğince çarpışıyorum, ne yaparsınız?

– Devrimi proletarya mı yapacak, yoksa... stoacılar mı?

– Niye en insan adamlar yapmasın?

– Çünkü, en insan adamlar devrim yapmaz, iki gözüm: ya kitaplıkları doldururlar, ya da, yazık ki, mezarlıkları.

– Mezarlık bir örneğin örnek olmasını niye engellesin? Tam tersine.

– İyi ama, Franco'yu ne yapıyorsun?

Hernandez, handiyse, kadınca bir hareketle koluna girdi Garcia'nın.

– Bırakalım Garcia, dedi, ben haklıyım sen haklısın oyununu. Doğru dürüst konuşabileceğim bir siz varsınız. Manuel de var, namuslu bir adam ama, her şeyi partisinin gözüyle görüyor. Öbürleri ... Faşistler sekiz güne kalmaz buradalar, siz de biliyorsunuz bunu, benden iyi biliyorsunuz hem. Bu bakımdan, ben haklı olmuşum, siz haklı olmuşsunuz, değil mi... farketmez pek.

– Nasıl etmez?

– Eğer...

Hernandez, Alcazar'ı süzdü şöyle bir, yeni bir şey var mı diye. Hiçbir yenilik yoktu.

"... onu diyordum, eğer burada ölmem yazılmışsa, ölümüm böyle olmasın isterdim... Geçen hafta uzaktan arkadaşım olan bir anarşisti, ya da kendini anarşist sananı, hazineye el uzatmış olmakla suçladılar. Suçsuz olduğunu biliyordum, o da beni gösterdi tanık olarak, elbet gittim onu savundum. Bu adam sorumlusu olduğu köyde zorunlu ortaklaşmacılığı gerçekleştirmişti, adamları giderek çevredeki öteki köylere yayıyorlardı ortaklaşma düzenini. Alınan bu tedbirlerin iyi olmadığında sizinle beraberim, bir orak edinmek için on fiş doldurmak zorunda kalan köylünün zıvanadan çıkacağını da, bu konuda komünistlerin önerdiği programın aksi gibi daha usturuplu olduğunu da aklım kesiyor.

"Hepsi iyi, güzel... ama tanıklık ettim edeli komünistlerle aramın açık olmasına ne demeli?.. Açılırsa açılır, ne yapalım! Suçsuz olduğunu bildiğim, üstelik bana başvurmuş bir adama göz göre göre hırsız dedirtemezdim ya!"

– Dostunun kalbi ne kadar temiz olursa olsun, eğer yaptıkları köylülerin başkaldırmasına yolaçarsa, nesnel olarak, eninde sonunda Franco'ya yardım ediyor sayılır. Komünistlerin de (şu anda bir şeyler örgütlemeye çalışan başkalarının da) fikri budur. "Komünistler *bir şey yapmak* istiyorlar, oysa anarşistler ve sen, ayrı ayrı nedenlerden de olsa, *bir şey olmak* istiyorsunuz. Bizimkine benzer her devrimin dramı bu... Dayandığımız temel inançlar çelişik: barışseverlik ve savunma zorunluluğu, örgütlenme ve Hıristiyan inanışları, hem etkili hem de haklı olabilmek vs. vs. Bütün bunları bir düzene sokmak, bir kıyamet günü ayaklanmasından bir ordu çıkarmak zorundayız, geberip gideceğiz yoksa. Hepsi bu kadar."

– Ya da bu çelişikleri kendilerinde taşıyan adamlar? On-

lar da geberip gitmek zorunda, besbelli... Hepsi bu kadar, dediğin gibi, galiba.

Garcia'nın aklından Golovkin'in sözleri geçti: "Ya değişecekler, ya da ölecekler. Başka yolu yok bunun."

– Aramızda, dedi, bu kıyametten kendi özel sorunlarının çözümünü bekleyen çok. Oysa devrim kendine bağlanan bunca umuttan habersiz, yolunu sürdürüyor.

Hernandez gülümseyerek:

– Herhalde benim, dedi, iflah etmeyeceğimi düşünüyorsun.

Gülümsemesinde zerre kadar bile alay yoktu.

"Kendini öldürmek de bir çeşit dinlenme."

Altısıra yürüdükleri eski film ve vermut afişlerini parmağıyla gösterip, o uzun, o hüzünlü beygir dişleriyle daha bir gülümseyerek: – Geçmişe mazi... dedi.

Birkaç saniye sonra: – Ha, diye ekledi. Moscardo konusunda şunu da unutmayın: Ben de evliyim, benim de bir karım var.

– Evet... rehine filan olmadık ama... Moscardo'nun mektupları, tanıklığın, koyduğun bütün sorunlar birer ahlak sorunu. Oysa, bir ahlak anlayışına ayarlı yaşamak bir dramdır hep. İster devrim sırasında olsun, ister başka zaman.

– Gariptir ya, devrim olmadıkça bunun tersine ne kadar da inanılıyor?

Altüst olmuş bahçelerde şimşirler ve gül ağaçları mütarekeye katılır gibiydiler.

– Kimbilir, belki de kaderinle karşılaşıyorsun şu ara... insanın sevdiğinden, uğruna yaşadığından vazgeçmesi kolay mı? Sana yardım etmek isterdim. Hernandez, oynadığın oyunu başlamadan kaybetmişsin çünkü. –Önce siyasi bir eylem içinde, sonra her an politikayla içli dışlı askeri bir komutanlıkta- siyasi olarak yaşıyorsun, oysa siyasi bir oyun değil oyunun. Daha çok, gördüklerinle önceden kurdukla-

rının bir karşılaştırılması. Yanlış bir şey bu. Eylemi eylemin gerektirdiği terimlerle düşünmeli. Siyasi mi düşüneceksin, somut bir şeyin karşısına somut bir şeyi, olasılığın karşısına bir olasılığı koyacaksın. Bizimkilere *karşı Franco* -bir örgüte karşı bir başka örgüt- yoksa kıyamete, ne bileyim, bir düşe ya da bir dileğe karşı bir örgüt, olmayacak şey.

– İnsanlarsa gider ancak olmayacak şeyler için verir canını.

– Yapılabilecek olan beş para da etmese, yapılabilecek olanı düşünecek yerde, olması gerekeni düşünmek düpedüz bir zehirdir. Hernandez, hem de Goya'nın panzehirsiz dediği türden. Herkes için, kim olursa olsun, önceden kaybedilmiş bir oyundur bu oyun, sonu yok bir oyundur iki gözüm. Ahlaki olgunlaşma, ruh soyluluğa gibi sorunlar, devrimle doğrudan doğruya ilgisi olmayan, kişisel sorunlar aslında. Varsa, bunlar arasındaki köprü sizin için, olsa olsa yazık ki fedakarlığınız olabilir.

– Virgil'in sözlerini bilirsiniz, değil mi: *Ne seninle yaşanır, ne de sensiz*... Bilmem ki bu çıkmazdan bu defa...

Birden 155'lik topun gümbürtüsü, obüsün ıslıklı vızıldayışı, patlaması, sapır sapır dökülen kiremitlerin ve sıva parçalarının gürültüsü.

Garcia: – Tuh, dedi, papaz başaramadı bu işi.

BÖLÜM ALTI

Yague komutasındaki faşist ordusu Talavera'dan Toledo üzerine harekete geçmişti.

Kirine pasına diyecek yok beyaz uçuş tulumu içinde vatandaş Leclerc, başında gri başlığı, koltuğunda termos, kapısı açık bekleyen uçağı Orion'a yaklaşır yaklaşmaz, o güzelim gırtlaktan sesiyle başladı söylenmeye:

– O ne, yine kim kurcalamış bu uçağı? Kaç kere söyledik...

Attignies sırtına bir kazak geçiriyordu, aşağıdan aldı:

– Hemen bozulma öyle, dedi. Bir nişan aynası yerleştirdim de.

Leclerc bunun üzerine: – Ya, dedi, öyle mi aslanım, iyi öyleyse.

Attignies'ten hoşlanmıyordu Leclerc. Ağırbaşlı gençliğine de bozuluyordu, gösterdiği bütün yakınlığa rağmen davranışlarının arkasında varlığını hissettiği büyük burjuvalığına da; ne onca bilgili olmasında (Harbiye'de okumuştu Attignies) memnundu, ne de iyice sıkı komünistliğinden; oysa sıkılığa düşkün de değildi Attignies, tam tersine. Teknisyenler gönüllülere minnet duygularıyla bağlıysalar da, ücretliler, çokluk, Leclerc gibi, kıskanıyorlardı onları. Üstelik Leclerc'in yetmiş iki türküsü kadınlar üzerineydi ve Attignies yakışıklı bir çocuktu.

Motoru çalıştırdı.

Yaralılar ve öbür pelikanlar uçağın çevresinde dönüp duruyorlardı. Bacaklarının arasında Raplati'yle Scali de. Jaime gözleri görmeyeli alana inmek adetinden vazgeçmemişti, suratını ikiye bölen sargılarıyla yine geliyordu. Hekimler, eninde sonunda yine görecektir diyorlardı ya, yine de yanıbaşında bir köpeğin varlığını duymak çileden çıkarıyordu onu. House da üsse dönmüştü artık, dönüş ki ne dönüş: iki elinde iki baston, sırf çalım, iki lafının başı ya bir buyruk ya bir nasihat. Yaralanmış olmasının verdiği otoriteyle çekilmez bir herif olup çıkmıştı. Sibirsky ise İspanya'dan ayrılmıştı.

Savaşı sürdürebilmek için pelikanlar gece uçuşlarına başlayalı beri üssün havası değişmişti. İş geceye binince düşman avcıları derdi kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu. Gerçi gecenin köründe Allah'ın bir kırına inmek gere-

kirse berbat bir şeydi bu ama, gün ışığında düşman hatlarına inmek daha az berbat sayılmazdı. Böyle böyle, alınyazısı almıştı çarpışmanın yerini. Savaşta, hayatları atlarına bağlı süvariler gibi denebilir ama, atlar ne uçaklar gibi kördür, ne de her an bozuluvermek tehlikesi altındadır; iş böyle olunca, düşman ister istemez faşist ordusu olmaktan çıkıyor, yama üstüne yama eski pantolonları andıran Allahlık uçak motorları onun yerini alıyordu. Savaş demek, onarılmaları dünyanın sonuna değin bitmeyecek birtakım uçakların gecenin bir vaktinde kalkıp kalkıp gitmesi demekti artık.

Havalandılar, bulutlar üstüne yükseldiler.

– Bakar mısın aslanım?

– Hayrola?

– Sen bakma benim Allah'ın günü dalga geçtiğime, sapına kadar adamım ben, anladın mı?

Sevmesine gerçi sevmiyordu Attignies'i sevmiyordu ama, çarpışan her havacı gibi gözüpekliğe saygı duyardı o da, Attignies'in gözüpekliğine ise diyecek yoktu doğrusu.

Yeniden bulutların altına indiler.

Leclerc, başında gri başlığı, motorun hem koruyucu hem pamuk ipliğine bağlı mırıltısına sarınmış, tıpkı büyük savaşta ve Çin'de olduğu gibi, kendini, uykunun da, savaşın da acıların ve tutkuların da üstünde, tanrısal bir özgürlükle özgür hissediyordu.

Biraz geçti. Leclerc uzun uzun düşünüp de karara varmış gibi:

– Bak, dedi, sen de sapına kadar adamsın ha!

Attignies pilotun kalbini kırmak istemiyordu ama, bu çeşit konuşmalar asabını bozardı onun. Gözünü altından samanyolu gibi akıp geçen aydınlatılmış yoldan ayırmaksızın, belli belirsiz bir homurtuyla cevap verdi; yol, besbelli yer hizasında esen rüzgardan titreşerek, önleri sıra gecenin derinliklerine kadar uzanıp gidiyordu, Attignies, korkulu ıssızlık-

lar ve düşman karanlıklar içindeki bu yola, insan elinden çıkma bu tek şeye, ağrılı bir yakınlık duyuyordu. Tek damla ışık yoktu ortalıkta: düşmenin her türlüsü ölümle sonuçlanırdı. Ve sanki, duyarlığı daha yüksek içgüdüsü bilincinden önce duymuş da, o sonradan ayılmış gibi, Attignies içindeki ağrının gerçek nedenini birden farketti: motor tekliyordu.

Leclerc'e bağırdı: – Galiba, dedi, bir süpap aksıyor.

Öteki: – Boş ver, dedi, işimize engel olmaz. Hele bir deneyelim.

Attignies başlığını bir güzel sıkıladı. Her zaman hazırdı denemeye.

Talavera, yalnızlıktan ve karanlıktan daha bir büyümüş, ufuk hizasında yavaş yavaş belirmişti. Işıkları, tepelerde yıldızlara karışıyor, böylece sanki uçağa kadar uzanıyordu. Şehri canlı ve korkutucu kılan motorun aksak uğultusuydu yalnız. Çevresinde savaş pırıltılarıyla oynak ve hummalı taşra ışıkları, karartılmış gaz fabrikasının dört köşe karaltısı uykuda bir yırtıcı hayvanın kaygı veren rahatlığı içindeydi. Uçak, az önceki sağanaktan ıslandığı için sokak lambalarını dizi dizi yansıtan asfalt bir yol üstünde uçtu bir zaman. Işık kalabalıkları Talavera'ya yaklaştıkça genişledi, genişledi, sonunda ansızın pikeye geçen emektar Orion'un iki yanında Attignies onları, yükselen bir uçağın çevresindeki yıldızlar gibi pırıl pırıl gördü.

Uydurma bomba penceresini açmasıyla gece ayazının içeriye dolması bir oldu. Şehrin üzerinde diz çökmüş, görüşü, nasıl bir beygirinki atgözlüğüyle sınırlıysa, nişan aynasıyla öyle sınırlı, beklemeye koyuldu. Leclerc uçağı fabrikanın dört köşe karaltısına doğrultmuş, kulağı kirişte, Talavera'nın ışıklı iskeleti üstünde süzülüyordu.

Karaltıyı geçtiler, dakikasında döndü Leclerc, öfkeyle, uçağın loşluğu içinde yalnız sarışın parıltısını farkedebildiği Attignies'e bağırdı:

– N'apıyorsun yahu?

– Kıs sesini.

Leclerc uçağı yatırdı biraz; altlarında hemen, az gerilerinde, salıverdikleri bombalar, uçağın hızından henüz kurtulamamış, ayışığında balıklar gibi parıl parıl, ardlarısıra geliyordu. Uçuşta bir güvercin sürüsü ansızın yön değiştirince nasıl ince ince birtakım çizgilere dönüşürse, bombalar da birden gözden kayboldular; düşüşleri dikeye dönmüştü. Derken fabrikanın yanıbaşından kıpkızıl bir patlayışlar salkımıdır belirdi.

Tutturamamışlardı.

Leclerc kestirmeden döndü, daha da alçalarak, yine fabrikanın üzerine geldi. Bu yaptığı nişan süresini değiştirdiğinden, "Yükseklik?" diye bağırdı Attignies, çabucak altimetreye bakıp yeniden yerine çöktü. Bu sefer karşıt uçtan görünüyordu ya, Talavera dönen bir adam gibi değişivermişti: her yerde pencerelerden düşen dört köşe aydınlıklar, az önce askeri bürolardan sokaklara yansıyan dağınık ışıkların yerine geçmişti. Fabrikanın karaltısı da daha az belli oluyordu. Aşağıdan mitralyözlerin cayırtısı başlamıştı ama, çok şüpheliydi uçağı açık ve seçik olarak görebilmeleri. Şehrin bütün ışıkları birdenbire söndü, söner sönmezde yıldız delisi gecenin içinde yalnızca göstergeler tablosu aydınlık kaldı, bir de altimetre kadranı üzerinde Leclerc'in başının gölgesi.

Şehir, serpiştirilmiş ışıklarının dağınık yaşantısından, uçağın yüz geri etmesiyle, pencere aydınlıklarının belirli yaşantısına geçmişti ama, böyle karanlıkta, şimdi, çok daha canlı gibiydi. Uzaktan mitralyöz alevleri taşlı çakmak kıvılcımları gibi bir görünüyor, bir kayboluyorlardı. Sanki yatmış ve tetikte, uçağın her hareketiyle yerinden şöyle bir oynayarak, onların üstüne gelmesini kolluyordu şehir. Onların, yani gözleri sabit, gri şapkasını öndeki iki tutam saçın ardına itmiş Leclerc'le, yüzükoyun boylu boyunca uzanmış,

burnunu, ırmağın ayışığında masmavi dirseğinin belirdiği nişan aynasına sokmuş Attignies'in. Fabrika orada, tam altlarındaydı. Attignies bombaların ikinci partisini salıverdi.

Bu defa nasıl düştüklerini görmeye kalmadan, uçak, yıldırım çakıntısından bir fanus içinde, yeri göğü oynatan sınırsız bir patlayışla sarsıldı. Onları yuttu yutacak bir mavi ateşten kurtulmak için Leclerc can havliyle kolu çekti, o hızla yıldızların kayıtsız kendi halindeliklerine kadar yükseldiler: altlarında, kala kala kıpkızıl ve sürüngen bir yangın kalmıştı: fabrikayı uçurmuşlardı.

Uçağın gövdesinde mitralyöz mermileri: yoksa yangının yalazından seçebilir mi olmuşlardı onları? Hayır, ay aydınlığına girdikleri anda ardlarına bir mitralyöz takılmıştı. Leclerc başladı volta vurmaya. Attignies geri dönmüş, yangının kızıl ağı nasıl genişliyor, ona bakıyordu. Tesbih dizisi salıverdiği bombalar fabrikanın yanıbaşındaki kışlalara da değmişti.

Sonra, bir bulut kümesi girdi yerle aralarına.

Leclerc yanıbaşındaki termosa uzandıysa da bardağı elinde, şaşkın, kalakaldı: Mavimsi bir ışıkla sırsıklam uçak, fosforlu gibi parıldıyordu. Bunu Attignies'e gösterince, o, eliyle gökyüzünü işaret etti. Öyle ya kendilerini savaşın hızına kaptırıp o ana kadar hep yeryüzüne dikkat kesilmişler, uçağın kendisine bir kerecik olsun göz atmamışlardı. Oysa, arkalarına düştüğü için göremedikleri ay, yukarıdan, kanatların alüminyumuna vuruyor, gümüştenmiş gibi parlatıyordu kanatları. Leclerc termosu yerine bıraktı. Şu anda insanoğlunun hiçbir hareketi olup bitenlerin hizasına ulaşamazdı. Tek başına fersahlarca ışıyıp duran bu savaş kadranından uzaklarda, ölü yıldızlarda milyonlarca yıldır yanıp duran kayaların ışıltısıyla ışıldayan bu metalin ayla uyuşmasından, her çarpışma sonrasının o delimsirek sevinci evrensel bir dinginlik içinde dağılıyordu. Aşağıda, bulutların üzerin-

deyse, uslu uslu yüzüp giden uçağın gölgesi. Eli ve ağzıyla Leclerc, Attignies'e şu güzelliğe bak anlamına birtakım işaretler yaparak ciddi ciddi, "Unutma bunu!" diye seslendi, yeni baştan termosa el uzatıyordu ki, birden farkına vardı: motor hala tekliyordu.

Sonunda bulutu geçtiler. Aşağıda yeniden beliren yolların bazıları ayışığında kımıldar gibiydi. Gece yollarında böyle dalgalanmalar gördü mü ne demek olduğunu artık öğrenmişti Attignies: faşist kamyonları Toledo üzerine yürüyorlardı.

BÖLÜM YEDİ

Manuel geceyarısına kadar tercümanlık etmişti: Heinrich, Madrid'de kurulmakta olan Uluslararası Tugayların generallerinden birisi, Tage cephesini (varsa eğer öyle bir cephe) denetlemişti de Talavera'dan tut ta Toledo'ya kadar, Ksimenes'le ona benzer birkaçını saymazsan, hiçbir yerde ne öncü hattı, ne dinleme postası. İhtiyatların bütünü açıkta ve başıbozuk. Mitralyözler kötü, yanlış yuvalanmış.

Sırtında üniforması, elinde kasketi, Heinrich, ter -ak saçları belli olmasın diye usturaya verilmiş- kafasından sel gibi akarken, çatlak yaz sonu toprağını çizmeleriyle döve döve didinip durmuş, komünistlerin o kararlı iyimserliğiyle, usanıp bıkmak bilmeksizin, sağı solu bir hale yola koymaya çalışmıştı.

Manuel, Ksimenes'ten nasıl komuta edileceğini öğrenmişti ya, şimdi nasıl yönetileceğini öğreniyordu. Savaşı öğreneceğim sanmıştı başında, oysa iki aydır öğrendikleri ihtiyatlı olmak, örgütlemek, inatçılık ve kesinlikti. En çok da, bütün bunları kafasında kuracak yerde sahiden nasıl edineceğini öğrenmişti. Ve şimdi Alcazar'a gecenin içinde akkor

bir deniz anası gibi kıvrılıp bükülen kaleye doğru yola çıkarken, Heinrich'in on iki saattir yaptığı onca değişikliği yaşadıktan sonra, savaşta bir birliğin ne demek olduğunu adeta vücuduyla biliyordu. Kafasında, ateşin çatırtılarıyla birbirine girmiş, yorgunluğun yediği büyük sözler, ünlü askerlerin sözleri: "Yüreklilik ikiyüzlülük kaldırmaz... Dinlersen anlarsın, görürsen yaparsın." Birisi Napoleon'un, öteki Ouiroga'nın. Ksimenes de Clausevitz'i tanıtmıştı ona. Kafası bir askeri kitaplığa dönüyordu ama, kötü bir kitaplık değildi bu. Alev alev bir ırmağın denize yansıması gibi, Alcazar'ın yalazı alçak bulutları kızıla boyamıştı. Ağır bir top durup durup kaleye bir mermi sallıyordu.

İspanyol Genel Kurmayı'ndaki en etkili üyelerin istediği neyse, Heinrich'in istediği de oydu: Uluslararası Birlikler savaşa katılıncaya kadar hücum kıtalarını vurucu kuvvet olarak saklamak, 5. Müfreze'yi ne kadar olasıysa o kadar genişletip, birlikleri yeterince kalabalıklaştı mı düzenli orduya katarak, hem nüve diye kullanmak onları, hem de, ilk komünistler nasıl 5. Alay'ın kuruluşuna temel olduysa, devrimci disiplinin kuruluşuna öyle temel saymak. Enrique'nin taburları gidiş geliş bir kolordu olmuştu. Motorlu bir bölüğe komuta ederek işe başlamıştı Manuel, Ksimenes'in yönetiminde tabur komutanlığı etmişti sonra, şimdiyse Madrid'de bir alayın komutanlığına atanmıştı. Gerçekte bu kadar hızlı "gelişen" Manuel değil, İspanyol ordusuydu ya!

Rüzgarın içisıra, suratı Alcazar'daki yangın kuduzluğundan bakır çalığı, elinde bir sap rezene, Santa Cruz'a kazılan lağım ne halde onu görmeye gidiyordu. Heinrich, usturayla alınmış Prusyalı ensesi bir alın gibi kat kat, şehirde kalmıştı: Madrid'den arayacaklardı onu.

Rüzgar top gümbürtüsünü ve silah seslerini kapıp götürdü mü, pıtır pıtır sürüp giden, cılız ama dokunaklı başka

bir gürültü meydana çıkmaktaydı: Alcazar'ın çatısını kemiren alevlerin boğuk çatırtısı. Bu çatırtı topu, uzak çığlıklar, insanların telaşından ileri gelen her şeyi hiçe indirgeyen kokuyla, o yangın ve insan leşi kokusuyla pek uygun düşüyordu; öylesine yoğun ve kalın bir kokuydu ki zira, Alcazar tek başına böylesini çıkaramazmış da rüzgarla gecenin kendi kokuları zaten böyleymiş gibi geliyordu insana.

Sonunda Toledo'daki bütün milisleri çekip Tage'daki savaşa sürmek gerekmişti işte. Bu gece yeraltı dehlizleri bir yana bırakılırsa, bütün Alcazar uçurulacaktı. Şehir boşaltılıyordu. Alcazar'dan değil de, bulutlardaki yansımalardan kıpkızıl aydınlanmış gecenin içinden keçilerini, domuzlarını önlerine katmış bitmez tükenmez köylüler geçiyorlardı.

Santa Cruz salonuna vardığında, Toledo komutanlarından birini orada buldu Manuel: subay kasketini geriye kaykıltmış, kırk yaşlarında bir adamdı bu. Elleri cebinde, yukarıdan, fazla samimi ve meymenetsiz, ona doğru ilerleyerek:

– Evet, evet! dedi. Ne var, ne oluyor?

Manuel sordu:

– Lağım diyordum ne zaman hazır olacak acaba?

Komutan ona şöyle bir baktı:

– Ne zaman bitirirlerse, dedi, o zaman. Artık akşama mı, yarına mı...

Bu Allahlık heriflerle belli mi olur der gibi bir havası vardı. Ayrıca, matrak bir de bakışı: pek tuhafmış gibi bu. Hernandez'in mahzunluğunu az buçuk canayakın bulurdu Manuel, ama yukarıdan ve umursamaz bu alaycılık yok mu, düpedüz battı ona. Üstelik Ramos'la başlarına gelen kazadan beri, dinamit, hayli serüvenci işi, giderek sağı solu belirsiz bir silah niteliği kazanmıştı gözünde.

Savaş cayırtısı bir an duralar gibi olunca ortaya çıkan sessizlikte, hem madeni hem boğuk, yerin dibinden ya da du-

varların ardından geliyormuşa benzer düzenli darbeler işitildi. Manuel:

– Lağımdan mı geliyor bu ses? diye sordu.

Milisler başlarıyla evet dediler. Manuel birdenbire Alcazar'daki faşistlerin de aynı darbeleri aynı şekilde duymuş olduklarını düşündü.

Lağımı kazanların başı çıkagelmez mi? .

– Saat kaçta bitirmeyi umuyorsun? En erken kaçta biter, en geç kaçta?

– Saat üçle dört arasında.

– Yüzde yüz mü?

Adam düşündü biraz.

– Yüzde yüz.

– Nereleri uçacak?

– Bak işte bu belli olmaz.

– Canım, belli olduğu kadarını söyle!

– Öndeki bütün çıkıntılı kısım.

– O kadarcık mı?

Adam yeniden düşündü biraz.

– Bazılarına bakarsan hepsi uçacak. Benim aklım kesmiyor bunu. Bodrumlar üst üste değil, kat kat, kayalıktan farksız.

– Peki teşekkür ederim.

– Adam işinin başına gitti. Manuel, sol elinde hep o rezene sapı, komutanın koluna girerek:

– Yarın çarpışma olursa, dedi aklınızda bulunsun yoldaş: mitralyözleri çok alçakta yuvalandırmışsınız, hiçbiri de gizlenmemiş, ateş ettiler mi alevlerinden yerleri belli oluyor.

Sonra yeniden yangın kızılı geceye çıktı. Kızgın taş ve ceset kokusu dakikasında kuşattı her yanını, rüzgardan bir ara aralanır gibi olduysa da çok sürmedi bu, koku baskın çıkarak içi dışı kaput dolu bahçeye el koydu.

Manuel sonra gitti, Alcazar'ın cumhuriyetçilerin elinde bulunan bölümlerine kadar, bütün ileri karakolları bir bir denetledi. Orada farklıydı durum: hücum kıtaları, sivil muhafızlar, milisler bütün örgütlenmişti. Yine de içini bir kurt kemiriyordu ama: lağım patlatıldıktan sonra girişilecek hücumun hazırlanışında tek bir askeri uzman bulunmamıştı.

Topun dibek döver gibi gümlemesi ara verdikçe, lağımı kazanların gürültüsü, bu defa yerden doğru, adeta bacaklarını titreterek yükseliyordu. Hele, diye düşündü, dehlizdeki düşman kimbilir nasıl açıkça duymaktadır bunu?

Heinrich ise, telefonda, Madrid'in savunmasıyla ilgili cevabı beklemekteydi. Toledo'yu savunmak niyetindeydi ama, Toledo dayansa da düşse de küçük birliklerle savaşmaktan vazgeçilmesini, 5. Müfreze'nin destekleyeceği kalabalık bir ihtiyat kuvvetin hazırlanmasını istiyordu o. Şehre cakalı girmek için beyaz atlar aramaya bile başlamış olan Franco, Madrid faşistlerinin ayaklanmasından çok şey ummaktaydı; birliklerinin ilerleyiş hızınaysa diyecek yoktu doğrusu.

Hernandez nöbetten çıkınca arkadaşı Moreno'yla buluşmuş, sonra ikisi, ılık mılık, Toledo'da hala bira içilebilen tek yere, milisler merkezine atmışlardı kapağı, bir masaya çöreklenmişlerdi. Teğmen Moreno, faşistlerin daha ilk ayaklandıkları gün tutuklanmıştı, hemen ölüm cezasına çarptırılmış, cezaevinden bir başka cezaevine götürülürken şansın yardımıyla yakayı beladan sıyırarak üç gün önce Madrid'e ulaşmayı başarmıştı. Bilgisine başvurmak için çağırmışlardı onu: Hernandez gibi o da Toledo Askeri Okulu'ndan yetişmişti. Açık pencerelerden, koskocaman yangının ortasında, alev demetlerinin masmavi özü gibi kımıl kımıl kımıldayan milisleri görüyorlardı.

– Deli bunlar, dedi Moreno perçemlerinin arasından. Ortadan ayrık ağır ve siyah saçları düşüp düşüp suratını saklıyordu. Hernandez anlamamış gibi ona baktı. On beş yıldır

arkadaştılar, ama daha çok ortaklaşa anılardan, paylaşılmış duygusal sırlardan örülme kayıtsızca bir bağlılıktı arkadaşlıkları. Moreno:

– İnandığım şeylerin hiçbirine inanmıyorum artık, diye sözünü sürdürdü, yine de alıp başını yarın akşam ateş hattına gideceğim.

Saçlarını toparladı. Güzelliği nam salmıştı bütün Toledo'ya: çekme bir burun, iri gözler, -hapisten çıktığına tanık olsunmuş gibi uzun bırakılmış saçlarıyla bu akşam için bir tuhaf- herkesin bildiği latin yakışıklılığı. Tıraşı gelmişti üstelik, görünen kadarıyla, sakalına hafif kır da düşmüştü.

Evler Alcazar'ı gözden saklıyordu ama, yansımalarını değil. Milisler, bulutlardan döndüğü için gölgelerini yere vuran, bütün kara üzüm renklerini kullanıp bırakan bu değişik aydınlıkta, topun derin uğultularını sırtlanmışlar, aralıksız geçiyorlardı.

– Hapisteyken en büyük zahmeti neden çektin?

– Kendimi oluruna bırakmayı öğrenmek zor oldu.

Hernandez oldum olası Moreno'da dokunaklıya özel bir ilgi, bir eğilim sezmez değildi ama, yüzbaşı yapısını çıkaramasa da, bu seferki yürek darlığı apaçıktı.

Biraz susup topun sesini beklediler. Karanlıkta sürüp giden göç geceyi araba gıcırtılarıyla dolduruyordu.

"Ölüm cezası giymem yok mu, gerçekte hapsedilişimin onun yanında önemi çok az birader. Değişmiş olan... İnsanlar üzerine bir şeyler düşündüğümü sanıyordum. Öyle ya bir Marksistim ben, hatta ilk Marksist subaydım yanılmıyorsam. Peki şimdi düşündüklerimin karşıtını mı düşünüyorum? Yo, hayır! Düşünmekten vazgeçtim artık. Mesele bu."

Hernandez'in canı Marksizm tartışmasına girmek çekmiyordu hiç. Dışarda silah şakırtılarıyla milisler koşuşuyorlardı. Moreno:

– Kulak ver sözüme, diyerek bitiştirdi. İdam hükmünü yiyince, avluya inmeme izin çıktı. Orada rastladıklarımın hepsi *siyasetten yatıyor. Ağızlarında tek kelime siyaset* lafı yok. Katiyyen! Yanılıp da biri siyasetten açsa çevresinde tek kişi kalmazdı namussuzum.

Kambur bir milis kız Hernandez'e getirip bir zarf verdi. Moreno sinirli sinirli bastı kahkahayı.

– Devrim bakımından, diye sordu, bu sululuğa ne diyorsun?

– Sululuk demekle iş bitmez diyorum.

Uzaklaşan kambur kızcağızı Hernandez bir süre bakışıyla izledi; Moreno'nun tersine, ona da, patlıcan moru gecenin içinden seçebildiği kadar milislere de dostça bakıyor, her şeyden önce onların çabalarını görüyordu, bakınca. Şimdiye dek kamburluğun yalnızlığında boğulup durmuş bu kızcağız da onlarla aynı yolun yolcusu değil miydi artık? Yüzbaşı miyop gözlerini Moreno'ya dikti: kuşkulanmaya başlamıştı.

– Sen, diye sordu, yarın akşam mı cepheye gidiyorsun?

Moreno birden bocaladı, bardağını devirdi ama umursamadı. Büyülenmiş gibi gözlerini Hernandez'den ayıramıyordu.

– Bu gece, dedi nihayet, Fransa'ya hareket ediyorum.

Yüzbaşı sustu. Yabancı bir milis, ödemek gerekmediğini bilmediğinden olacak, gümüş bir parayla hesap diye bardağına vurdu; Moreno onu görünce cebinden bir para da o çıkardı, yazı tura oynarmışcasına hafifçe havaya attı, ne düştüğüne bakmaksızın eliyle üstünü örterek bir tuhaf gülümsedi. Dökme gibi her yanı adamakıllı biçimli yüzüne derinden gelen her duygu nedense çocuksu bir izlenim veriyordu.

"Önceleri cezaevinde değildik, birader, bir manastıra tıktılardı bizi, tam da yeri öyle ya! Ondan önceki cezaevinde,

ne herhangi bir şey görmenin yolu vardı, ne herhangi bir şey duymanın (hep öyle değil midir?). Manastırda talih yardım etti sanki, her şeyi işitiyorduk. Geceleri kurşuna dizilenleri de."

Kaygılı kaygılı baktı Hernandez'e. O çocuksu halinde saflığa benzer bir şeyler seziliyordu ya, garip bir yabansılık da yok sayılmazdı hani.

"Adamı lafla mı kurşuna diziyorlar sanıyorsun sen?"

Cevap beklemeden sözünü sürdürdü:

– Bir ışıldak aydınlığında kurşuna dizilmek... silah seslerini duyuyorduk dedim, başka bir şeyler de duyuyorduk ama. Gerçi üstümüzde ne para varsa almışlardı daha başında, nedense ufaklıklara ilişmemişlerdi: bu yüzden yazı mı tura mı oynuyordu herkes. Yarın avluya iniyor muyuz inmiyor muyuz, yazı mı tura mı? Ya da sözün gelişi, haritada idam mangası var mı yok mu? Bir kere oynayıp bıraksalar, iyi, on kere, yirmi kere aynı şey. silah sesleri hem uzaktan geliyorlardı, hem de arada duvarlar, hava yastıkları filan olduğundan boğuk boğuk. Gece oldu mu, sağımda solumda bir de bu para şıkırtısı. Cezaevinin genişliğini bu şıkırtıların uzaklık derecelerine göre kestiriyordum birader, var hesap et gerisini.

– Ya gardiyanlar, bir şey demiyorlar mıydı?

– Bir kere içlerinden biri şıngırtıyı duymuş, benim hücrenin kapısını araladı, bastı kalayı, bahtı kara dedi, bilmem ne dedi, çekti gitti. Boktan gardiyanlara rastlamadım değil, *boktan* diyorum yanlış anlama, ne var ki bu işe karışmazlardı. Çatal bıçak şıkırtısını duyar mısın? Ha bak bu da yaman bir sesti kulağımıza gelen. Zaten sonunda galiba olmayan sesleri de işitiyorduk ya! Adamın kafası bozuluyor yahu. Bazan bir de bakıyorum, kar gibi, dört yanımdan para şıkırtısı yağıyor. Üstelik kim bunlar, benim gibi daha ilk gün kıstırılıp içeri alınmış kimseler değiller ki, savaş görmüş

adamlar, böyle ölecek miyiz kalacak mıyız diye yazı tura atmaları var mıydı yani? Budalaca bir şeydi bu, budalaca ama dokunaklı. Sen şimdi söylesene birader, yiğitlik neresinde bu işin?

Elinin altındaki parayı aldı, attı. Şaşkın şaşkın:

– Tura, dedi.

Sonra cebine koydu. Hernandez, vaktiyle Moreno'yu Abdülkerim'in birlikleriyle savaşırken görmüştü, gözüpek bir adam diye bilirdi. Top, hala dövüp duruyordu Alcazar'ı. Ortalarda bir de, yangının çatırtısını kesip kesip atan araba dingillerinin acı çığlıkları.

"... dinle birader: göreni olmadı mı, kahraman da yok. Adamın kafasına yalnızlık dank edince anlıyor bunu. Hani derler ya, körlerin ayrı bir dünyası var diye, yalnızların da öyle, namussuzum. Yalnız kaldın mı birden farkediyorsun kafandaki kendi benliğinin öteki dünyaya ilişkin bir fikir olduğunu. Artık terkettiğin dünyaya. Bu dünyada bir şey sanabilirsin kendini, san sanabildiğin kadar ya, aslında kendini başkası sanan deliden farkın yok. Bakunin'in itiraflarını hatırlıyor musun, hani. Tamam. Birbirinden kesinlikle ayrı bu iki dünya; aralarında ne bağlantı, ne bir şey. Birinde insanlar şarkı söyleyerek dişlerini sıkarak, ne bileyim, canları nasıl çekerse öyle, omuz omuza bir güzel ölüyorlar... ötekindeyse, birader, bu manastırla içindeki..."

Cebinden parayı çıkardı, yazı mı tura mı diye attı, ürperdi; ne geldiğine bakmadan parayı alıp yeniden cebine koydu. Gözlerini sokaktan ayıramıyordu:

"... bak hele şunlara, iyi bak hele. Birbirinin ardına takılmış gidiyorlar. Laf mı ararsın, gırla: yamansın be, gel kucaklaşalım, kafamız işliyor, tarihi bir an yaşamaktayız! Koy bunları bir zindana, hepsini, sonuç: yazı mı tura mı diye atılan paralar...

"Yok, ben ölene kadar yeryüzündeki bütün ülkeleri fa-

şistler basmayacak elbet. Kurtulunca, beklenmedik serbestlik başıma mı vurdu ne, yeniden hizmete alınayım diye başvurmuştum, ama şimdi gözüm açıldı. İyice kulağına koy bu dediğimi: her insan kendi gerçeğinin tehdidi altındadır, her an; üstelik kendi gerçeği ne ölümdür ne acıdır, ne şudur ne de bu, sadece şu paradır birader, havaya atılan şu para..."

– Benim anlamadığım bak ne: senin gibi Tanrı'ya manrıya inanmayan biri için, hayatını yargılamak gerekti mi, neden ölüm anı herhangi başka bir andan daha geçerli, ya da, istersen, daha önemli olsun?

– Aslında her şeye katlanabilir insan: bir gün sonra kurşuna dizileceğini, kafayı bir vurursa elinde kalan hayat parçasından nice saatleri çarçup edeceğini bile bile uyumaya; bakıp bakıp bozuluyorum, direnmeye gücüm kalmıyor diye sevdiğimin resimlerini yırtıp atmaya; mazgal deliğinden dışarıya bir kere daha boş yere göz atabileyim diye köpek gibi zevkle sıçradığını farketmek zilletine, her şeye canım, her şeye dedim ya!.. Tokatlanır, ya da kıyasıya dövülürken insanın katlanamadığı nedir biliyor musun, bu iş biter bitmez hemen öldürüleceğini iyice aklının kesmesi... ve yapılacak başka bir şey de olmaması.

Yangın kızıllığının bazan menekşe rengi, bazan kulamsı aydınlığında, yeniden gerçek bir güzelliğe kavuşmuş parlak sinema artisti yüzü, heyecandan def gibi gerilmişti.

– Yok birader, yok! diyerek sözünü sürdürdü. Ben anlatayım, sen hesabını yap: Palma'da iki hafta hücrede yatırdılar beni. On dört gün, bir fare her gün aynı saatte çıkmayı adet edindi, sanki saat mübarek. İnsanoğlu malum, sevgi salgılayan tek hayvan, ben de başladım bu fareyi sevmeye, iyi mi? On dördüncü gün avluya inme izni çıktı, indim, öteki tutuklularla çene çaldım biraz, o akşam hücreye dönünce fare bir canımı sıksın!..

– Seninki gibi bir felaket yaşadı mı insan, yanına kalmaz

elbet, türlü etkisi olur; bence, bir süre yiyip içip uyumalı. Öyle olura olmaza hemen kafanı yormamalısın.

– Demesi kolay birader, ama yapması. Bir kere şunu kafana koy iyice: ölmek alışkanlığı yok insanoğlunun, ama nasıl yok, toptan yabancısı bu işin. Eh, başına gelince unutabilir mi öyle kolay kolay, ister istemez hatırlayacak.

– Vallahi, ölüm cezasına çarptırılmadan da, öğreneceğin varsa, burada, öğrenmeye belki de hiç hazırlanmadığın şeyler öğreniyorsun... Kendi payıma ben basit bir şey öğrendim, o da şu: her şey özgürlükten bekleniyor, hem de dakikasında, hemen; oysa insanı bir parmak ilerletebilmek için nicelerinin ölmesi gerek. Allah bilir, şu sokak Charles Quint zamanında bir gece de aşağı yukarı böyleydi ama, Charles Quint'den bu yana dünya ne kadar değişti. Neden? İnsanlar yazı mı tura mı'ya rağmen -bilmem nerede ölüme yazı mı tura mı atıldığını belki de bile bile- değişmesini istediler de ondan. Aslında burada savaşmak ne umut bırakıyor adamda, ne de yüreklilik. Ne var ki, dünyada senin yaşadıkların kadar insanın ta yüreğine koyan tek şey ne biliyor musun: şu önümüzden gık demeksizin geçenler yok mu, işte onlara yardım edebilmek...

– Sabahları, hücrede, ben de kendi kendime söylüyordum buna benzer şeyler. Akşam olmasın, gerçek dikiliyordu karşıma. Akşamın berbatlığı şundan ki, avuç içi kadar bir yerde dön Allah dön yürüdün de duvarlar birbirine yaklaşır gibi olmaya başladı mı, adama bir zihin açıklığı veriyor birader, felaket! Hem, devrimci mezarlarının ötekilerinden ne ayrıcalığı var, hiç!

– Önce bütün tohumlar çürür, yeşerenleri de vardır ama. Çıkmayan candan umut kesilmez... Dünyada umut olmadı mı yaşanmaz ki. Taş hayatı yaşanır ya da. Subayların çoğu niye yatkın o kadar öylesine? Hemen hepsi birer taş hayatı sürdürdüler de ondan. Bize bakma, bizimki başka.

"Bence kendine gelmek için onbeş gün izin al. Sonra sakin kafayla milislere baktığında sana yine oyun oynuyorlar gibi gelirse, içindeki hiçbir şeyin onlardaki umuda bağlanmadığını görürsen, boşver, çek Fransa'ya git: yapacak işin yok burda..."

Süklüm püklüm birtakım adamların arkasından, içisıra zaman zaman yangın yalımıyla kıpkızıl bir şişe parıltısı, çuval ve sepet kamburu arabalar, bir de eşeklere binmiş, yüzü yok, yine de bakışları bin yıllık eski göçlerin kahrıyla dalgın, köylü kadınları geçiyorlardı. Göç, yorganlarına battaniyelerine sarınmış, topun aralıklı ve derin gümbürtüsüyle bölük bölük, karanlık bir ırmaktı sanki, akıyordu.

Yıldızlar yukarıda kendi rahatında. Düşman tanklarının geleceği düzlüğe doğru omuz omuza alçalan tepeler. Uzak uzak, çiftliğin birinde, bir korulukta ya da bir kayalığın ardında bekleşen dinamitçi grupları.

Toledo'daki cumhuriyetçi mevzileri iki kilometre gerilerinden geçiyor.

On kadar dinamitçi zeytinlikte ağaçların altına uzanmışlar. Biri, yüzükoyun, çenesi avuçlarında, gözlerini gözcünün bulunduğu tepeden ayırmıyor. Ötekilerin hemen hepsinin ağzında birer cıgara, henüz yanmamış.

Sierra dayanıyor, Aragon cephesi dayanıyor, Cordoba cephesi dayanıyor, Malaga dayanıyor. Asturya yakası dayanıyor. Dayanamayan, Toledo: Franco'nun kamyonları Tage Irmağı boyunca tam gaz ilerliyorlar. Toledo'da işler kötü. İşler kötü gitti mi her zaman nasıl yaparlarsa yine öyle yapıyor, dinamitçiler 1934 Asturya olaylarını anıyorlar. Pepe, Katalonya'dan Oviedo'ya gelen takviyeyi anlatıyor, bu yenilgiyi Halk Cephesi yenilgisinin izlediğini.

– Silahhaneyi bir ele geçirdik, tamam diyoruz, kurtulduk artık, kimse kılımıza dokunamaz; oysa, içeride ne bulduysak işimize yaramıyor: obüsler var, ateşlemesiz, kovanlar

var, kapsülsüz. N'apalım, bakıyoruz başka çare yok, obüsleri gülle diye kullanıyoruz. Hiç olmazsa dehşetli gürültü yapıyor, morali yükseltiyor, faydasız sayılmaz hani...

Pepe sırtüstü dönüyor ki, ayışığı üstlerinde pırıl pırıl, gümüşlenmiş yaprakların arasından süzülen sanki yaldız tozu.

"... güven veriyor, o güven verdikçe biz yürekleniyoruz, yüreklendikçe Allah mı yarattı demiyoruz... böyle böyle, kodesi boyladık."

Ay, sevimli beygir suratını aydınlatıyor.

– Ne dersin, alacaklar mı Toledo'yu?

– Şimdi başlarım ablandan, ha...

– Bozulma, Pepe! Toledo bir curcuna, gitse de koymuyor bana, ben asıl Madrid'e güveniyorum.

– Sanki bizim orası curcuna değil miydi?

Başka biri: Dinamit olmasa, diyor, üç günde tamamdı işimiz. Kimi arkadaşlar bu işi biz biliriz dediler, silahhaneyi çalıştıralım. Ama kulak asma, yine de milleti çarpışmaya adam başına beşer mermiyle gönderdik; beş mermi diyorum, iyi mi, yanlış anlama. Pepe be, nasıldı karılar, ha ellerinde çuvallar, çarşı sepetleri? Evvelce başak toplayıcıları görmedim değildi ama kovan toplayıcıları ilk görüyordum! Bir alem canım, karıların aklı fikri kovanlarda, hızlı ateş etmiyoruz diye bizi dövecekler yahu! Kahrolası!

Kim konuşuyor diye kimse dönüp bakmadı, sesinden tanımışlardı Gonzalez'i. İnsan şişkolara vergi şenlikli bir ses tonu var diyecek handiyse. Söyleşip dinliyorlar ama topunun kulağı kirişte tankların uzak uğultusu ha koptu ha kopacak diye bekliyorlar.

Pepe: – Ama, diye sözü devralıyor, dinamitin hâli başka, dinamitle hem gürültü yaptık, ama hem de iş gördük. Ne mancınıktı o Mercader'in yaptığı be, ha, aklında mı? diyor ama, sözünü Mercader'i tanımamış olan Katalanlara dönerek sürdürüyor:

– Bu Mercader eli çok işe yatkın bir adam. Koca koca dinamit paketlerini kaldırıp atan bir makina yapmıştı orada, makina dediğim, bomba atan bir çeşit mancınık. Eski savaşlarda olduğu gibi: krişleri var, geriyorsun, yalnız bu iş için üç adam lazım. Önceleri Araplar, iki yüz metre uzaktan tepelerine dinamit yağınca şaşırdılar çok, tebdilleri şaştı ki nasıl. O arada bir de kalkan yaptık ama iyi olmadı, açık hedef veriyordu düşmana.

Uzaklardan bir yerden gecenin uçsuz bucaksız sonsuzluğuna dikiş makinası tıkırtısı gibi bir mitralyözdür dağıldı, kesilir gibi oldu, yeniden başladı. Fakat, asıl bekledikleri, tanklar, hala görünürlerde yok.

Zehir gibi bir ses: – Onlar da, dedi, bu arada uçak yapmışlardı. Ne haber?

Tankların yanyana hayaletlerinin bekleşip durduğu vadide, bir bakıma ne kadar yiğit, bir bakıma ne kadar beyhude eski hikayeler. Dinamitçi dediğin, insan kısmının makinaya karşı dikebildiği en son canlı savunma değil de ne? Katalanların orada olmasının önemi yok, ha orada olmuşlar ha başka yerde, ama Asturya'lılar için durum başka. Geçmişlerini sürdürüyor onlar: İspanya'nın nihayet bir düzene konabilmiş en eski köylü ayaklanmasının götürücüleri; savaş yaşantısıyla, yaldızlı devrim lafları gözlerinde ufalanıp gidecek yerde büsbütün büyüyüp de güzelleşenler. Başka var mı onlar gibi?

– Arap süvarisinin hafif makinalıları varmış şimdi ama.

– Deme, oralarına sokarız kerataların.

– Sevilla'da kum gibi Alman kaynıyormuş, hepsi de uzman.

– Atarsın içeriye olur biter.

– İki İtalyan tümeni geliyormuş diyorlar.

– Ne dersin, arkadaşlar tanklara pek direnemiyor değil mi?

– Eh, alışkın değiller ne de olsa.

Korkunun ağırlığına geçmişe sığınarak dayanıyorlar. Pepe yine bir ucundan başlıyor:

– Bizim orada asıl kıyamet işin sonunda koptu. Köylü komitesindeki çocuklar iyi çocuklardı ya, ne yapsınlar? Ne yardım var ne bir şey, işleri dersen tepelerinden aşkın. Araplar da geliyor mu sana, üç saat içinde kuşatmış olacaklar bizi. Elde adam var, dinamit de, gelgelelim koyacak şey yok dinamiti. Cıvatalarla filan gazetelere sarıp sözüm ona bomba yapıyoruz. Ya silahlar diyeceksiniz, demeyin daha iyi, silah milah hakgetire. Bir gün silahhaneye birisini göndermişiz, elinde bir köşesi silahhane sorumlusunca karalanmış bir gazete parçası çıkagelmiş, sorumlunun dediği de belli, cephane için adam göndermeyin diyor, burada tek kartuş kalmadı. Son kalanları da saldırıya geçecek arkadaşlar üleşmişler, adam başına beşer mermi. Elde silah, hadi cepheye. O kadar. Kimse de gık demedi. Ne demek bu, bir düşünün hele. Köylü komitesindekiler, ne halt etsin, masanın başına çökmüşler, hepsinde surat bir karış. Ellerinden başka bir şey gelmiyor ki. Çevrelerini de arkadaşlar sarmış. Boktan bir sessizlik ki sinek uçsa duyulacak. Uzaktan uzaktan da, senin hacıların mitralyözleri işitilmeye başlıyor hani, tıpkı şimdiki gibi. Ama tam o sırada acayip bir gümbürtü... nasıl anlatmalı bilmem ki? Üstünü örtmüşsün gibi tıkanık bir patırdı, canım! Allah Allah, ne oluyoruz demeye kalmıyor, masanın üstünde bıçaklar çanaklar, duvarda resimler başlıyor mu sarsılmaya? Vay anasını, ne ola ki? Sonunda çıngıraklarından anladık: bak şu işe, hacıların sağa sola rastgele ateş etmesi yok mu, olanca sürüyü ürkütüp yola düşürmüş. Burnumuzun dibine kadar gelmiş hayvanlar. Komitede bir çocuk var, aklı her şeye erer, anasının gözü bir oğlan, o fırlıyor yerinden bağırarak. Önlerini kesip yanaşıyoruz çıngıraklarını toplamaya (yassı çıngıraklar da

değil bunlar, derinlemesine dağlı çıngırağı) gidiş geliş, ortalıkta çıngıraklı tek hayvan kalmıyor. Peki çıngırakları ne yaptınız, diyeceksiniz. Bilmeyecek ne var, el bombası yaptık içine dinamit tıkıştırıp, böylece üç saat dayanabildik de geri çekilecek, gönderilecek ne varsa usulü dairesinde çekildi ve gönderildi. Ya... Diyeceğim, tank mank vızgelir. Eskisi gibi mi şimdi baksana, savunacak şeyimiz var.

Ya zırhlı tren? Pepe onu da hatırlıyordu. Hep makinaya karşı çıplak elle savaşmak! Fakat örgütleneli, tanksavarları olmasa da tankları geçirmiyorlardı.

Uzaklarda bir köpek havlıyor.

– Eşeği anlatsana Gonzalez, eşeği!

– Böyledir işte, savaş bittikten sonra akılda kala kala gırgır anları kalır, onları hatırlarsın... kahrolsun!

Dinamitçilerin çoğu sessiz kimseler, ağızları laf yapmıyor. Pepe, Gonzales, daha birkaçı inadına bu işin erbabı. Anlatmakta, canlandırmakta üstlerine yok. Acaba geceleyin saldırmayı göze alamıyor mu tanklar, öyle ya, araziyi yeterince tanımadıklarından çukurlardan çekinebilirler. Ama şafağın eli kulağında. İyisi mi, anlat şu eşek hikayesini olsun bitsin.

– Yok, sıpayı göndermek neşeli bir fikirdi aslında. Sırtına yükledik dinamiti, ateşledik fitilini, yallah hacıların arasına! Hayvan ne bilsin, itoğlu itliğin pek de farkına varamadan, kulakları havada, çekti gitti. Bıraksalar hepten gidecek, fakat karşımızdakiler durur mu, başladılar üstüne ateş etmeye. Önceleri aldırmadı sıpa, sinek kovalar gibi kulaklarını bir iki salladı, sonra durdu, besbelli, ulan ne oluyoruz dedi kendi kendine, aklı yatmamış olacak, sonunda tekrar yanımıza dönmeye kalkışmaz mı? Höst möst derken biz de verdik dumanı, verdik ama hayvan bizi tanıyor, mermi mermiye hesap kitap, bizim o yana gelmeyi yeğlediği açık...

Yakınlarda bir yerden, yer yerinden oynamış da derinlemesine yarılmış gibi müthiş bir patlama, ağaçlardan üstlerine bir çerçöp ve kuru yaprak yağmurudur yağdırdı.

Toledo'dan yükselen kıpkızıl yıldırım çakıntısında, karanlıkta ansızın mosmor kesilmiş ağızları, açık, boş bakışlı suratlarıyla, öldükleri zamanki hallerini gördüler sanki.

Bütün cıgaralar yere düşmüşlerdi.

Patlamaların bin türlüsünü seslerinden ayırırlar, ama, bu ne patlamasıdır bilen çıkmıyor. Lağım değil. Dinamit de değil. Barut deposu da değil.

– Torpil olmasın?

Bunu diyorlar ya ne göreni var içlerinde, ne duyanı. Kulak kesilmişler. yukarıdan belli belirsiz bir uçak vızıltısı geliyor gibi ya, Kuzey Afrikalı kamyonlarının uğultusu olmadığı neresinden belli? Gonzales:

– Toledo'da diye soruyor, gaz fabrikası var mı?

Bilmiyorlar. Hepsinin aklı fikri Alcazar'da.

Şimdilik kestirebildikleri tek şey, orada faşistlerin başlarının dertte olduğu. Az önce çatal çatal alev fışkıran yerde şüpheli bir kızıllık: Şafak mı söküyor, yangın mı var?

Hayır, şafak olamaz, karşı taraftan sökmesi lazım şafağın, zaten ufak ufak başlamış da, zeytin ağaçlarından yaprak yaprak bir serinlik dökülüyor sanki.

Tamam, anılarla yitirilecek vakit yok artık. Dinamitçiler, bulundukları her yerde tetik üstünde bekliyorlar: aynı zamanda sabahı ve düşmanı.

Hala yakmadıkları cıgaralarını yeniden ağızlarına eklediler. İspanyol kırlarının üstünde her zamanki sessizlik, barış ve yoksulluk içinde geçmiş onca günün, Arapların ilk çıktıkları günün sessizliği. Ufuk kesiminde şafak aydınlığı başlıyor usul usul yayılmaya. Yere uzanmış bekleşenlerin sırtlarında gece çürüyüp dağılıyor. Az sonra gün aydınlığı çın çın çınlayacak ama, şu ara sabah karanlığının yoksul

hüznü, alaca mor. Çiftliklerde birer ikişer sabah horozları, uzak ve ezik.

Birden Pepe: – İşte, diyor, Ricardo geliyor.

Ricardo dediği, gözcü. Koşarak geliyor gerçekten. Hemen ardından düşman tankları, yeri değil de asıl soluk göğü tehdit ediyorlarmış gibi dik dik, aynı kahırdan başverircesine aynı tümseğin üzerinde peydahlanıyorlar.

Gonzalez, sonra Pepe, sonra hepsi cıgaralarını yakıyor. Varla yok arası insan hayaletleri, hemen her taraftan tanklara doğru, başlıyor sırtı sıra kaymaya.

Tankçılar onların orada bulunduklarını belki de biliyor ama, görmüyorlar, göremezler de: dinamitçiler, iki büklüm ya da yüzü koyun, vadinin dip toprağına yapışık adeta, oysa tanklar göğe doğru şaha kalkmış.

Gonzalez'in sağında Katalanların birisi, oraya geldi geleli ağzını açıp tek kelime söylememiş bir delikanlı, solunda Pepe. Gonzalez hayal meyal seçiyor onları. Şafak karanlığında çevik ve erkek yürüyüşlerini sezinliyor daha çok. Her çarpışma öncesinde, bir an, kabuğu sırtından alınıvermiş yumuşakçalar gibi görür nedense arkadaşlarını: çaresiz, gevşek, savunmasız! Hepsinin en irisi o değil mi, ötekiler çoluk çocuk gibi görünüyor gözüne. Tanklar, kabuklarının altında sımsıkı, paldır küldür yaklaştıkça yaklaşıyor; karşılarında, üstlerine olağanüstü bir sessizlikle kayarak gelen oynak dinamitçiler dizisi.

Tanklar iki sıra halinde ilerliyor ama, sıraları birbirinden o kadar uzak ki, dinamitçiler bunu hesaba katmıyor, tek sıraymış gibi tankları paylaşıyorlar: her gruba bir tank. Oralarda uçuşan cıgara ateşleri: bir iki Katalan avuçlarında saklamasını bilememişler. Gonzalez dese dese budalalar diyebilir. Gözlerini zar zor farkedilen bu ışıklı noktalardan alamıyor bir türlü. Bereket versin, epeyce gerideler, önden bakıldı mı göze çarpmazlar belki de. Yüreğinde kardeşçe ve

haşin bir coşkunluk, aynı dalgaya kaptırmış kendini, o da onlarla birlikte ilerliyor. İçisıra Asturya toprağının dokunaklı şarkısı yankılanıp dururken, gözlerini üstüne yürüyegelen tanka dikmiş, kararlı: erkek olmak ne demek, hiçbir zaman bunu şu anda hissettiğinden daha iyi hissedemez.

Ansızın açıkta buldu kendini: gün yükselivermiş. Pepe yere yatıyor. Gonzalez de. Tank dört yüz metre kadar ilerisinde ama, gözlerinin önünde pisi otlarının perdesi olduğundan göremiyor: pisi otları, çocukken kol yenlerinden kol içlerine okşaya okşaya yürüttükleri, yabani yulaf türünden başaklı birtakım otlar; bir de upuzun sapının ucunda iri bir kır papatyası, başına karıncalar üşüşmüş, minnacık bir de örümcek. Demek böyle, toprakta yaratıklar otlarla kucak kucağa, savaştan ve insanların hayatından uzakta yaşayıp gidiyorlar. İşi başından aşkın iki karıncanın arkasından tankın güldür güldür, yan yan yaklaşan koskoca hayaleti. Düz yolda gitmiyor, iyi, dinamit usturuplu atılırsa devrilecek. Gonzalez vücudunu yana çekiyor, şöyle.

Tankın sağından geçmesi gerek. Tam hizasına gelinceye kadar kulenin ateşinden Gonzalez'i hafif bir çıkıntı koruyacak. Ondan sonra kim daha çabuk davranırsa vuracak ötekini. Yalnız, yeni doğan güneş tankçının gözünü alabilir. Gonzalez sağ kolunu yokluyor bir rahatça oynatıp oynatamadığına bakıyor.

Katalan nereye kayboldu yahu? Sağdaki tank ateş açtı. Gonzalez'inki hala öyle yan yan, ama son hızla, gözlerinin bir karış ötesinde dev karıncaların üstüne geliyor. Gonzalez'in fırlamasıyla, onca makina ve mitralyöz çatırtısı arasında dinamiti savurması, sonra da aynı hızla patlayışın içine dalıyormuş gibi kendini balıklama yere atması bir oluyor.

Patır patır dökülüşen çakıl yağmuru altında başını kaldırıyor bakmak için: tank, karnı havada, kulesinin üstüne dev-

rilmiş. Bu kuledeki kapaktan başka da çıkış yeri yok. Güneş hala dönmekte olan tırtıllarından birisine karşı yükseliyor.

Gonzalez yere yatak ama siperde değil. Onun için gözü kulenin topunda, o da altüst, şimdilik kımıldamıyor. Kımıldarsa Gonzalez elinde hazır tuttuğu bombayı...

Güneşin yatık ışınları altında tırtıl, tıpkı bir piyango fırıldağı gibi, gittikçe yavaşlayarak dönüyor.

Gonzalez'in cıgarası elindeki son bombanın hemen ucunda. Mitralyöz kaportası da oynamıyor ama. İçerideki iki adam ya ölü ya yaralı; ya da kulesinin üstüne devrildiği için tankın içinde tepesi aşağı tıkalı kalmaya mahkûm. Ya benzin deposu patlarsa, beş dakikaya kalmaz tutuşurlar: İşte iç savaş bu.

Hala ses soluk yok. Tırtıl da durdu.

Gonzalez dönüyor. Hani ya cumhuriyetçi topçusu? Cumhuriyetçi topçusu var mı ki ateş etsin? Dizlerinin üstüne doğruluyor: denizdeki gemi izleri gibi tırtıl izleriyle çizik çizik vadide, tarih öncesi hayvanlar gibi yıkılmış ya da devrilmiş yatan savaş dışı edilmiş bir, iki, üç, dört, beş tank. (Devrilmiş bir tankı ilk gördüğünde yeni bir modelle karşılaştığını sanmıştı.) İkisi yanıyor. Öbürleri, ortalığı artık iyice ışığa boğan güneşin altında, cumhuriyetçi hatlarına canavar gibi saldırıyorlar. Gittikçe bir başka tümseğin ardında kaybolarak. Bu hatları da aşarlarsa, Toledo.

Tankları durduramamışlardı.

Gonzalez: – Katalan ne oldu? diye sordu.

Pepe: – Vuruldu, dedi.

Ortalık iyice aydınlandığı halde ölüler otlardan görünmüyor. Çok da bakamıyorlar zaten, çevrelerinde vızıl vızıl mermiler. Pepe, ahmakça ıslıklarına ağzıyla öykünüp yeniden yere atıyor kendini.

Tankların geldiği tümseğin üzerinde, bu sefer, beyaz beyaz Kuzey Afrikalıların sarıkları.

* * *

Lağım atıldıktan sonra ağzı açık bir dev gibi yatan Alcazar, daha bir zaman duman dumana kaldı: ceset kokularını da emdiğinden, sabah serinliğinde nemli ve ağır kokan bir dumandı bu, yukarıdan rüzgarla kesilmiş, nasılsa ayakta kalabilmiş duvarları sanki denizmiş de kayalıklı bir dibi örtermiş gibi silme kaplamıştı; rüzgar daha zorluca esince yukarı yüzü dalgalandı, önce her yandaki taş toprak yığınlarını, sonra sonra sağ aşağıdaki yarık ve çatlakları taşarak doldurdu; büklüm büklüm, yığınlar halinde değil de, su akar gibi akıp gittiğinden, Manuel bir ara, "Koskoca bir su deposu gibi, su kaçırıyor Alcazar," diye düşündü.

Dumansa, savaşan oymuşcasına, her yıkıntı arasına bir güzel elkoyuyor, cumhuriyetçi siperlerini karış karış zaptediyordu. Lağım atılınca en uçtaki faşist hatları toptan havaya uçup geriye yalnız yeraltı mevzileri kaldığından, düşman taraflar daha bir uzaklaşmışlardı şimdi birbirlerinden.

Gürültülerin kesiliverdiği bir an, Manuel, ardında birinin ayağıyla taşa vurduğunu işitti: bir alın gibi kat kat katlanan ensesinde şafak yansımaları, Heinrich'di ayağını vuran. Manuel elinde hala o rezene sapı:

– Madrid mi? diye sordu.

General, yüzüne bakmadan: – Hayır diyorlar, dedi.

Gözlerini, çekilmekte olan bir denizden çıkar gibi, dumandan usul usul başlarını çıkaran en yüksek yıkıntılara dikmişti.

Manuel: – Neden? diye sordu.

– Hayır diyorlar. Karşıdaydı bizimkiler değil mi?

– Lağım atılmadan geri çektik.

– Uçurulan bölüme Alcazar'dan başka giriş yok muydu?

Polonyalı bir ihtiyar köylü kadınınkinden farksız çizgisiz suratı dürbünün arkasında, kalenin delik deşik olmuş ön

cephesine bakıyordu. Duman alçalıyor gibiydi. Dürbünü Manuel'e uzatarak:

– Kanatlarda, diye sordu, mitralyözümüz var mı?

– Hayır.

– Olsaydı iyiydi, durduramazdık onları ya, geciktirirdik.

Kayalığın üstünden sinekler gibi vızır vızır noktalar geçiyor, sırtı her geçen bir ara gözden kayboluyorsa da az aşağıda çok geçmeden yeniden peydahlanıyordu. Duman, lağım atılsın diye cumhuriyetçi hücum kıtalarının terkettiği eski ileri karakolları çoktan geçmişti. Duman perdesi arkasından faşistler geliyorlar.

– Kanatlarda mitralyözlerimiz olsaydı?

On gündür ellerine geçirdikleri bütün mevziler kaybedilmişti, hem de bir çırpıda. Heinrich:

– Şehri, dedi, savunma durumuna sokmalıyız.

Jerfatura'nın telefonu hanidir karşılık vermiyordu. Santa Cruz'da Arapların on kilometre yakına sokuldukları söyleniyordu.

Kalkıp Hernandez'in eskici dükkanına gittiler.

Sokaklar, ana baba günü: bayram garlarının en civcivli zamanını andıran sokaklardan birinde, milisin biri elindeki tüfeği Manuel'e uzattı: bir Mauser.

– Al şu tüfeği komutan!

Heinrich, Almanca: – Sende dursun, diye cevap verdi, nasıl olsa yakında gereksineceksin.

– Nasıl olsa kaldırıp atacağım, iyisi mi, sen al bari.

Heinrich'in ak ak kaşları mavi gözlerine bir şaşkınlık görünüşü verirdi ya, bakışları öyle bir dikleşti ki, kaşları basıp giden, tepesine kadar tıraşlı suratında şaşılacak bir sertlik belirdi. Neye yarar, milisle en az yirmi kişi vardı şimdi aralarında.

Kanatları kapalı bazı evlerden, besbelli kapı önlerine bırakılıvermiş tüfeklerle, milislerin üzerine ateş edilmeye başlanmıştı.

Çokluk kapalı yerlerdeyken üstüne gelen bir fenalığı, ömründe ilk defa böyle sokak ortasında hissetmekteydi Manuel: ayağının başparmağıyla yoklamadan adımını atamaz olmuştu. Ne Toledo'nun eski kalabalığı, ne Corpus geçit töreninininki, ne de tarihi Madrid günlerininki aşık atabilirdi bu kalabalıkla. Ne yanına baksan, Meksikalı şapkalarını sirk çemberleri gibi dikine dikine ellerinde gezdiren milisler. Üstüste, ipin ucunu kaçırmış yirmi bin kişi. Kapı önlerinde bırakılmış tüfekler.

Hernandez'in dükkanı ardına kadar açıktı. Hernandez kırmızı ve siyah kepli bir adamla konuşuyordu.

– Kim buranın sorumlusu?

– Benim. Yüzbaşı Hernandez.

– Öyle mi, sen bana baksana "yüzbaşı", Pazar Sokağı 25'de savaşıyorduk biz, bombaladılar; başka yere gidelim dedik, 45'e gittik, yine bombaladılar. İyice canımıza okusunlar diye karşı taraftaki "yüzbaşılara" yer değiştirdiğimizi sen haber vermiş olmayasın, ha?

Hernandez, adama tiksintiyle baktı:

– Devam et, dedi.

– Devamı mevamı bu, bıktık usandık yahu! Nerede bizim uçaklarımız Allah aşkına?

– Nerede olabilirlerse oradalar, havada.

Alman ve İtalyan uçaklarına karşı, Hükümetin elinde uçabilir halde olan topu topu on uçak kalmıştı, son model.

– Anlamam, ya yarım saate kadar yardımımıza gelirler ya da boşveriyoruz. Komünistlerin ya da burjuvaların kara gözleri için kendimizi gebertmeye gelmedik biz buraya anlaşıldı mı, boşveriyoruz, işte o kadar.

Bir yandan da yüzbaşının ardında duran Manuel'in iri kızıl yıldızına bakıyordu. Heinrich'in gözleri yine bıçak kesilmişti.

Hernandez herifi iki yakasından yakaladı, fakat sesini yükseltmedi:

– Hadi, dedi, git, hemen boşver! Cehennem ol!

Sonra da gık demesine meydan bırakmadan dışarı attı. Dönerek Heinrich'i selamladı sonra, Manuel'in elini sıkıp:

– Bu, dedi, ya kalleş ya ahmak. Allah bilir ikisi de. Ağızlarında başka laf yok. Herkesi kendilerine ihanet ediyor sanıyorlar. Pek de sebepsiz sayılmaz ya... İşin kötüsü, bu böyle sürüp gittikçe yapılacak bir şey de kalmıyor.

– Her zaman yapılacak bir şeyler bulunur.

Manuel, yolda gelirken rezene sapını düşürdüğünden elini ne yapacağını bilemeyerek, Heinrich'in dediklerini İspanyolcaya çevirdi. Hernandez omuzlarını kaldırdı:

– Emirlerinize hazırım.

– Yerini terkederse bu herif kurşuna dizilmeli o dakika.

– Kim dizecek?

– Gerekirse, siz. Hala güvenebileceğiniz kimler var?

– Kimse. Burada yapılacak hiçbir şey yok. Yine de... Bilmem ki... Bari sağlam birlikleri şehre sokmayın, bir saate kalmaz cılkı çıkar hepsinin. Kaçak yuvası burası. Onun için dövüşeceksek, başka birliklerle *dışarıda* dövüşelim. Elinizde ne var?

Heinrich: – Bunca silahın, bu binlerce adamın hiçbiri de mi işe yaramaz? dedi. Olmaz öyle şey. Üstelik durumdan yararlanmasını da bilmeli.

– Asker, hakgetire. Rahatça canını verecek üç yüz milis. Bir o kadar da Asturya'lı, isterseniz. Gerisi toptan kaçak, kaçaklıklarını her şeyi eleştirerek haklı çıkarmaya çalışan cinsinden hem de. Yoksa tüfeklerini kapı önlerine bırakıvermelerini akıl alır mı? Bıraktıkları yerden faşistler alıp üstümüze ateş etmeye başladılar bile. Pencere ardlarından kadınlar gözünü kırpmadan suratımıza küfrediyor.

– Beş altı saat olsun kazansanız...

– Visagra Kapısı savunulabilir ama, savunmayacaklar ki!

– Savunmak bize düşer. Hadi gidip bir göz atalım.

Daracık sokaklar arasından yolu hayli uzatarak sonunda kapıya vardılar. Sanki silah pazarı kurulmuş.

Yere çöreklenmiş on kadar milis kağıt oynamaya dalmışlardı. Heinrich geçerken eğildi, gözlerinin içine baka baka kağıtları aldı, cebine koydu. Sonra hiçbir şey olmamış gibi yürüyerek kapıyı geçti, dışardan durumu gözden geçirdi. Manuel pek de eğri büğrü olmayan bir dal buldu. Ufacık; aldı eline: sinirlerini yatıştırmak için rezene sapının yerine bir şey koymalıydı, terkedilmiş tüfekleri görmek çılgına döndürüyordu onu.

Heinrich: – Bırakıp çekilmek deliliğin daniskası, dedi. Damlardan ve teraslardan faydalanılarak, hiç değilse topçularını alıp gelinceye kadar dayanılabilir burada.

Şehre döndüler. General gözlerini damlardan ayırmıyordu.

– Hey Allahım, dedi, İspanyolca bilmeyişim ne talihsizlik!

Manuel: – Ben biliyorum ya, dedi.

O ve Hernandez başladılar teker teker adam seçmeye, yerleştirmeye, cephane buldurmaya, işe yarar terkedilmiş bütün silahları mevzilenmiş avcılara ulaştırmaya. Bu arada üç de hafif makinalı tüfek bulup çıkardılar. Bir saat kadar sonra kapının savunması tamamdı. Heinrich o zaman Manuel'e:

– Belki de, dedi, enayinin biri sanacaksın beni ama, olsun, şimdi *Enternasyonal*'i söyletmek lazım bunlara; neden dersen, siperde olduklarından birbirlerini görmüyorlar, oysa yalnız olmadıklarını duymalılar.

Bütün komünistler gibi "Sen" diyordu ama, sertliğinden yine de hiçbir şey yitirmiyordu Heinrich.

Manuel: – Yoldaşlar! diye bağırdı.

Bütün köşelerden, dirseklerden, pencerelerden birtakım başlar uzandı. Manuel, elinden bir türlü bırakamadığı, hatta tempo tutmak istediği yapraklı daldan rahatsız, başladı *Enternasyonal*'i söylemeye; sesi güçlüydü, Alcazar'a hemen

hemen artık ateş edilmediğinden de basbayağı işitiliyordu. Milisler *Enternasyonal*'in sözlerini bilmiyorlardı ama.

Heinrich donakalmıştı. Manuel nakaratla yetindi.

Öbürü acı acı: – Hep böyledir bu dedi. Neyse, dört saate kalmaz biz Madrid'i tutarız, bu da dayanır o kadar.

Hernandez, hüzünlü, gülümsedi.

Manuel oradakilere şeflik edecekleri seçtikten sonra, üçü birden bu defa Güney Kapısı'na yollandılar.

O kapının savunması da üç çeyrek saatte tamamlandı.

Heinrich: – Visagra'ya dönelim, dedi.

Pencere aralarından ateş eden gizli faşistler daha çoğalmıştı ama, sokaklarda deminki kalabalık yoktu: bir saat içinde on binden fazla adam çekip gitmişti. Toledo, kanını kaybeden bir adam gibi boşalıyordu.

Otomobilleri hangarın birinde kapalıydı.

Hernandez: – Hemen çıkarın alın onu oradan, dedi. Birazdan...

Kapının önünde kırpık bıyıklı bir subay önlerini kesti.

– Madrid'e gidiyormuşsunuz, öyle mi? Acele benim de orada bulunmam gerek. Yanınıza alabilir misiniz?

Çıkardı görev kağıdını da gösterdi. Üçü birlikte yola çıktılar, önce doğru Visagra'ya. Direksiyonda Manuel. Her kapı eşiğinde bırakılmış tüfekler. Arabanın dönmek için yavaşladığı bir ara, kapılardan birinin aralandığını, içeriden bir elin dışardaki tüfeğe doğru uzandığını gördüler. Heinrich ateş etti, el içeri çekildi hemen.

Subay: – İspanyol halkı, diyecek oldu, ülküsüne layık davranmayı bilemedi nedense.

Üçüncü defa olarak generalin bakışı, Manuel'in önceden de gözlediği gibi, kaskatı katıldı kaldı.

– Bu gibi hallerde, dedi, bir kriz olursa ortada, hemen daima bir komuta krizidir bu.

Önce, ister istemez Ksimenes'i hatırladı Manuel, sonra da

Madrid sokaklarında alfabe öğrenir gibi uygun adım yürümeyi öğrenen o gayretli ve kaygılı milisleri.

Visagra'ya varınca Manuel seslendi ama cevap veren çıkmadı. Bir daha seslendi. Yine cevap yok. Damları iyice görebilmek için ilk evin çatı katına çıktı ki ne görsün, her adam yerleştirdiği köşede terkedilmiş bir tüfek. Üç hafif makinalıyı bile öylece bırakıvermişler. Evet, Visagra'nın savunması tamamdı ama, bırakılmış tüfekler bekliyordu onu.

Oysa Malaga, Cordoba ve Aragon cephelerinde tüfek diye kırılıyordu millet. Madrid'de de kırılıyordu ya!

İki adımlık yerde bir harmanda buğday dövüyorlardı.

Manuel nihayet elindeki dalı kaldırdı attı, dizlerinde derman kalmamış bir halde tekrar aşağıya indi. Bütün kapılar ardına kadar açıktı. Pencere kenarlarında, perdelere dayalı son tüfekler Toledo'ya göz kulak oluyorlardı.

Açık pencerelerden bakıncaysa, her dam başında, her baca arkasında bir tüfek göze çarpıyordu. Yanıbaşında fişek kutusuyla.

Manuel, Heinrich'e durumu anlattı. Hernandez böyle olacağını kestirmişti zaten.

Heinrich: – Gençleri yığmalı buraya, dedi. Çabuk Madrid'e. Bu duruma göre Toledo'yu boşaltmak zor olmayacak.

Hernandez: – Artık, dedi, vakit yok.

– Deneyelim hele.

Manuel: – Ya sen, diye sordu, ne yapmak niyetindesin?

Hernandez, omuzunun biri havada, sarı beygir dişlerini göstererek acı acı gülümsedi:

– Ne yapabilirim ki? Şurada doğru dürüst mitralyöz kullanmasını bilen epi topu yirmi kişiyiz.

İlgisiz ilgisiz mezarlığı göstererek:

– Ha orası, dedi, ha burası.

– Hayır. Tam zamanında geleceğiz.

Hernandez omzunu kaldırdı yeniden.

Manuel güvenle, kaşla göz arasında bulup aldığı dalı pabucuna vura vura: – Hayır, diye tekrarladı, zamanında yetişeceğiz.

Hernandez, şaşkın, bakakalmıştı yüzüne.

Manuel, Hernandez'le şimdiye kadar hiçbir zaman bu biçimde konuşmamış olduğunun sonradan farkına vardı. Saatlerdir Heinrich'in komutlarını onun verdiği tonda çevire çevire komuta havasına girmiş, tıpkı yabancı bir dil öğrenir gibi otoriteyi tekrarlaya tekrarlaya öğrenmişti. Bir komut da düz konuşmayla çevrilemezdi ki!

– Yirmi kişi varsa, diye sürdürdü sözünü, niye bu kapıyı savunmayı bir denemeyesin?

Heinrich: – Gitmeden, dedi, başkalarını yerleştiririz mevzilere.

Hernandez hep aynı umutsuz ilgisizlikle:

– Başüstüne! dedi.

Adamları yerleştirdikten sonra dükkana döndüler. Pencerelerden faşist kurşunları, pencere arkalarından, hatta bazı bazı sokak ortasında küfürler çoğaldıkça çoğalıyordu. Manuel:

– Bunların istediği, dedi, bir kere İkinci Filip'i tahta oturmak. Önce bu, sonrasını Allah bilir. Hernandez, kapılardakilerden başka nerede silah bulursan toplat, e mi: kamyon dolusu hücum kıtası göndereceğim sana.

– Toplatmak bir şey değil silahları, iş kullandırabilmekte.

Şehrin can çekişmesi gittikçe hızlanıyordu.

Heinrich: – Gündüz dayansınlar yeter, dedi. Gece dinamitçiler dayanır. Gençleri, hele bir de 5. Müfreze'nin askerini buraya yığdık mı, en az daha sekiz gün dayanırız. Eh, sekiz güne kadar da...

BÖLÜM SEKİZ

Hernandez ne yana gitsem diye bir an bocaladı. Son savaşçıların hemen hepsi gibi tulumunu çıkarmış, sivil giyinmişti. Gürültüye bakılırsa, cumhuriyetçiler sağ yandaydı ama, önemli olan ne istediğini kestirmesiydi: Canını kurtarmak mı istiyordu? İki saat önce elini kolunu sallaya sallaya çekip gidebilirdi, niye gitmemişti öyleyse? Yoksa son dakikaya kadar savaşmak mı istediği? Her şeyden önce şu yalnızlıktan kurtulmak, bir başına dolaşmaktan. Tercio'nun daha ilk hücumunda birliğinden ayrı düşmüştü. Şimdi ne yapıp yapıp yeniden bulmak istiyordu onu.

(Soldan düşman mitralyözlerinin yaklaştığını işitince) bulunduğu daracık sokağın duvarı boyunca koşarak başka bir sokağa çıktı, daha bir genişcesine. Yüksek ve soluk ev suratlarını cumhuriyetçi mermileri çizip çizip atıyor, değdikleri yerden ufacık ve yoğun bir duman kaldırıyordu: alçı tozu. Düşman mitralyözleri o kadar yakından çatırdamaya başlamıştı ki, bunun böyle olması için, Lejyon'un az önce Hernandez'in bulunduğu köşeye varmış olması gerekirdi. Şimdi hem karşıdan yağıyordu kurşunlar, hem arkadan.

On metre kadar ilerisinde bir sokak lambası. altına geldi, silahını başının üstünde sallayıp kendini tanıtmak istedi. Ateş ettiler, bir mermi tabancasının burnuna vurup elinden yere savurdu. Hernandez bir kapı aralığına dar attı kendini. Tercio'nun ateşinden sokak dirsekleri koruyordu onu, cumhuriyetçilerden duvarın kalınlığı. Her iki yandan birer mitralyöz pek de bir şey görmeden, sinirden tir tir titreyerek veriyordu dumanı. Bir mermi sağnağı lambayı tuz parça dağıtıncaya kadar sürdü bu böyle, sonra mitralyözler bütün bütüne körlemesine atışa başladılar: artık yalnız köşe başlarında kısa mavi alevli ağızlarının aralıklı kıpırtısı.

Hernandez yattı, yatay bir mermi dokumasının altında uzanarak, tabancasını aldı, yeniden kapı aralığına sindi.

– Hernandez! Hernandez!

– Ha, kim o?.. Efendim?

Yanına gelen (o da sivil) milis, birer saniye aralıkla ard arda üç el ateş etti, ikisi birden fırlayıp çıktılar. Geldiklerini farkedince cumhuriyetçi mitralyöz ateşi kesti. Ona ulaştıkları sırada, arkalarından yetişen bir başka milis:

– Araplar! dedi.

Mitralyözü kullanan öbürlerine komutanlık da eder gibiydi.

– Çabuk, dedi, arenaya!

Başta o, sırtında mitralyözü diken diken, hepsi ara sokaklardan bir koşu gittiler.

Hernandez yalnız ölmek istemiyordu.

Bir ara mitralyözcü durdu, mitralyözü indirip elli mermilik bir yaylım ateş açtı, atışı bir şeye benzemiyordu ama, Kuzey Afrikalılar durakladı bir süre, sonra o mitralyözünü sırtlayıp yeniden yola düşünce, onlar da yeniden ardına takıldılar.

Şurdan buradan tak tuk silah sesleri. Birdenbire rüzgar cumhuriyetçilerin ardından bir mızıka sesi getirdi, bakır çalgılar ve davul: sirk, lunapark ve tören müziği. Hernandez, dönen hangi atlıkarınca kaldı ki, diye geçirdi aklmdan, sonunda çalınan parçanın faşistlerin marşı olduğunu farketti. Demek Tercio'nun bandosu Zocodover Alam'nda çalmaya başlamıştı bile.

Mitralyözcü nedense durdu yine, ateşe başladı. On saniye ya sürdü, ya sürmedi ateşi, ona şerit veren açtı ağzını yumdu gözünü: "Yürü ulan ahmak, durmanın sırası mı!" Hem bağırıyor, hem de mitralyözcünün kıçına kıçına basıyordu tekmeyi: "Ne, hala duruyor musun, sana yürü dedik be!" Tekmeler Arapların gelişinden de, mermilerden de etkili ol-

du doğrusu, adam mitralyözü kaptığı gibi yola düştü.

Arenaya vardılar.

Otuz kadar milis daha vardı orada. İçerden, kaleden farksızdı arena. Kağıttan bir kale ama, diye düşündü Hernandez. Dışarı bir göz attı: Araplar kapıları tutmaya başlamıştı şimdiden. Topçulardan biri, o da sivil:

– İlk bombayı yedik mi, dedi, işimiz tamamdır.

Bir milis: – Sivil faşistler, diye şaştı, beyaz kolluk takmış bile.

– Katedralde ayin yapıyorlar. Papaz da başlarında. Meğerse oldum bittim burada saklanırmış, domuz!

O bizim toptan kırımlar yok mu, diye düşündü Hernandez.

Hala dışarıya bakıyordu. Şehrin sol kanadı faşistlerde değildi henüz.

Birisi: – Arap süvarisi! diye bağırdı.

– Oynattın mı sen?

Oynatmasa da farketmezdi.

Hernandez karıştı söze: – burada durmak enayilik, dedi. Geldikçe daha çok gelecekler. Hiç yoluna gideceksiniz. Soldan kırların yolu daha açık. Kapılara boşverin, tuttular çünkü kapıları. Mitralyözle size yolun bir ucunu bir güzel temizlerim. Ardından aşağı atlar, sakatlanmadan bu işi becerirseniz, nasılsa sağ kalmış da sizi tutsak etmeye kalkışan Arapları temizlersiniz, zaten kaç kişi olacak, ya üç ya beş. O iş bitti mi, sola doğru ipi kırarsınız. Hadi düşünmeyin, yapacağınız en iyi şey kendinizi kurşuna dizdirtmek değil, daha faydalı şeylere yararsınız. Arkadan başkaları çıkar gelirse korkmayın, siz selamette olana kadar onları da oldukları yere mıhlarım ben.

Mitralyözü mevzie soktu, gitme gelme iki uzun yaylımla sokağı taradı. Araplar ya biçildiler ya sakatlandılar. Bu arada dışarı atlayan arenadakiler son kalanlarını haklamakta

hiç zorluk çekmedi. Sağdan başka faşistler geliyorlardı ama, mitralyöz uzunlamasına yakaladı onları, oldukları yerde çivileyerek kapı aralıklarına sığınmak zorunda bıraktı. Son cumhuriyetçiler atlarken ayağı burkulmuş arkadaşlarını sırtlamış, ağır aksak uzaklaşmaktaydılar. Hernandez iliklerine kadar mutluydu o an, hiçbir şey düşünmüyor sadece mitralyözü sıkı sıkı omzuna bastırıyordu.

Arenada tek kişi kalmamıştı. En son o atladı, atlar atlamaz da kırbaca benzer bir şey şakladı alnında, fışkıran kan gözlerine doldu. Daha ağır ve yayvan başka bir vuruş, belki bir silah dipçiği, ensesine indi arkasından. Kollarını açarak tepesi üstü yere yıkıldı.

BÖLÜM DOKUZ

Toledo Cezaevi'nin avlusunda adamın biri başladı bağırmaya. Bağırmak değil, düpedüz ulumak. Seyrek rastlanır bir şeydi bu. Devrimciler, devrimci olduklarından susarlardı; öbürleriyse -çevrelerinde herkes devrimci diye kendilerini devrimci sanmış olup da, birden ölümle burun buruna gelince aslında yaşamaktan, ama nasıl olursa olsun yaşamaktan başka hiçbir şeye önem vermediklerini farkedenler- susmak tutuklunun yapacağı en akıllıca şeydir diye. Başı belada böcekler, başlarım kurtarmak için yaprağa dala benzetmezler mi kendilerini?

Bir de tabii canı bağırmak bile çekmeyecek kadar her şeyden geçmiş olanlar vardı.

Bağıran: – Ulan pezevenkler, diye yırtınıyordu, boynuzlu sürüsü, tramvay biletçisiyim ben diyorum size!

Avazı çıktığı kadar da basıyordu kelimenin üzerine:

"Biletçiyim diyorum size, biletçi, şaşkolozlar!"

Hernandez, hücresinin kafesinden henüz göremiyordu

onu, ama herif görüş alanına girinceye kadar bekledi. Sol elinde parlak bir ceket, olanca gücüyle tozunu silkelermiş gibi vuruyordu üstüne. Faşistler ele geçirdikleri birçok şehirlerde ceketinin omuz yeri parlak her işçiyi, dibcik izi bu, silah kullanmış diye ölüm cezasına çarptırmışlardı. Oysa askılı para çantası taşıyanların omzunda askı kayışı aynı parıltıyı bırakıyordu.

"Gidinin puştları, ulan umurumda mı sizin politikanız benim?"

Durup durup yeniden: – Ulan, diye başlıyordu, hiç olmazsa insan omzumu açar bakar be! Sürekli silah atanların omzu çürür, tüfeğin geri tepmesinden. Bakın çürük var mı benim omzumda? Nasıl olsun, tramvay biletçisiyim diyorum size.

İki gardiyan onu alıp götürdüler. Hernandez, herhalde "münferid"e kapayacaklar diye düşündü, serbest bırakacak değillerdi ya! Her şeyin bir yolu vardı. Tutsaklar, her biri kendi kara bahtını sırtına almış, avluda volta vuruyordu. Dışarıdan gazeteci çocukların bağırışları.

Her gün olduğu gibi bugün de yeni tutuklular gelmişti. Her gün baktığı gibi Hernandez onlara baktı. Ve her gün olduğu gibi onunla göz göze gelmemek için başlarını çevirdiler. İdamlıkla bakışırsan cezası bulaşırmış gibi.

Dışardan hücresinin sürgüsünü çektiler. Onun için gürültülerin en önemlisiydi şimdi bu. Hanidir kurşuna dizilmeyi bekliyordu. Usanıp bıkmıştı. Bıçak kemiğe dayanmıştı çoktan. Birlikte yaşamaktan hoşlanacağı insanlar ölmeye yarıyordu ancak, geri kalanlarıyla yaşamayı ise artık onun canı çekmiyordu. Cezaevi yönetiminin, bir düzen olarak, dayanılmaz bir yanı yoktu; yöneticiler Sevilla'dan getirilmiş, bu işi meslek edinmiş kişilerdi. Ama cezaevindeki hayat, o başka bir şeydi işte. Bazan bir kerede yirmi otuz tutukluyu birden alıp götürüyorlardı, arkasından bir silah cayırtısıdır ko-

puyordu, bir de onu izleyen daha cılız tek silah sesleri: ölmemişlerin işini bitiren kurşunların sesi. Bazan da gecenin bir vaktinde çekilen bir sürgünün sesi, ardından bu adamın -değişmez- sorusu: "Ne var?" Sonra papazın çıngırağı. Sonra hiçbir şey. Yalnız, can sıkıntısı düşünmeye zorluyordu onu, hükümlülürse ölümden başka ne düşünürlerdi ki?

Bir gardiyan Hernandez'i uzman polis bürosuna götürdü. Subay gelmemişti henüz, başında beklemeye koyuldu. Yine avluya açık bir pencere, aynı tutukluların bitmez tükenmez volta atışları.

Henüz yargılanmamış olanlar koğuşlardaydılar, idamlıklar ise zindanlarda. Hernandez avlunun üzerinden pencerenin karşısına düşenlere şöyle bir göz atayım dedi ama, arası hayli vardı, ışıklı yanında parmaklıkları kıskıvrak yakalamış birtakım ellerden başka şey görünmüyordu. Simsiyahtı içersi. Zaten görmeye pek de iştahlı değildi, ölümden çok hayatla göz göze gelmek istiyordu aslında.

Büronun şefi, ip gibi upuzun boyunlu ufacık kafalı ve Oueipo de Llano bıyıklı elli yaşlarında bir subay, elinde Hernandez'in cüzdanıyla çıktı geldi sonunda.

– Sizin cüzdanınız ya bu cüzdan?

– Evet.

Polis içinden bir demet banknot çekti.

– Bunlar da sizin paralarınız?

– Orasını pek bilemem. Cüzdanımda biraz para vardı ama...

– Ne kadar?

– Saymadım ki!

Polis, ah bu kızılların dersiz topsuzluğu gibilerden gökyüzüne kaldırdı gözlerini, fakat bir şey demedi. Hernandez, sağ omuzunu yükseltip:

– Yedi sekiz yüz peseta kadar olacaktı, dedi.

– Şu banknotu bildiniz mi?

Topluiğne başlı polis, acaba bir ipucu yakalar mıyım diye Hernandez'in davranışlarından sinek sektirmiyordu. Hernandez, ilgisizliğe yakın bir yorgunluk içinde parayı gözden geçirdi ve acı acı gülümsedi.

Özel servisin kafasına, banknotun üstüne rastgele çizilmiş;, besbelli hiçbir anlamı olmayan bir sürü karalamanın ortasında, tepede kavuşmuş çıkıp inen iki çizgili bir kırık hat -bir çeşit çizgisiz "A" takılmıştı. Özel bir işarete, bir şifreye benzetmişlerdi galiba.

Moreno'nun çizdiği. Sonunda Fransa'ya değil, yine Tage cephesine giden Moreno'nun. Ne diyordu o gün? "Tutuklular cezaevi avlusunda her şeyden konuşuyorlar da birader, politikanın lafını bile ettirmiyorlar. Katiyyen! Kalkıp aralarından birisi dese ki, doğruluğuna inandığım şeyleri savundum, kaybettim, n'apalım ceremesini çekeceğiz. Vallahi o dakika yalnız bırakırlardı onu avluda. İnsan ölürken de yapayalnız, Hernandez: unutma bu sözümü."

Şu pencerenin ardında dolaşanlar neyi düşünüyorlardı acaba? Politikayı mı, üstlerine çevrili tüfeklerin namlularını mı yoksa hiçbir şeyi mi?

Hernandez ne demişti? "Ölüme onca aldırdığım yok benim, fakat işkence, bak bu önemli.." Ne cevap vermişti, Moreno? "Bizim cezaevinde yatanlardan işkence edilmiş kim varsa sordum o anda ne düşündüklerini. Hemen hepsi *işkenceden sonrasını düşünüyorduk* dediler. Ölümün şaşmazlığı yanında işkence ne ki? Öyle bir şaşmazlık ki kendinden önce ne yaşanmışsa, doğru yanlış, bir daha düzeltilemez, onarılamaz kılıyor; hele işkencenin, kirletilmenin hemen ardından gelen ölüm, büsbütün dehşet bir şey." İşte Moreno bu sırada başlamıştı banknotun beyaz yerlerine bir şeyler çizmeye: "İşte böyle. Ne kadar müthiş olursa olsun, her heyecan bunun gibi. Fakat sonradan..."

Polis, yeniden: – Şu banknotu bildiniz mi? diye sordu.

Hernandez'in gülümsemesine bozuluyordu galiba.

– Evet, tabii.

Aslında Hernandez bu parayı masanın üzerine yanlışlıkla koymuştu: Milisler Merkezi'nde parasızdı her şey.

– Peki, şu işaretlerin anlamı ne?

Hernandez cevap vermedi.

"Size şu işaretlerin anlamı ne diyorum?"

Allah Allah, insanlar bu kadar ciddiye mi alıyor kendini? Hernandez adamın topluiğne başına, ip gibi ince boynuna bakıyordu. Adam öldüğünde besbelli daha da uzayacaktı boynu. Yolu yok, o da ölecekti herkes gibi. Üstelik kurşuna dizilmekten çok daha zahmetli bir ölümle belki de, koca şapşal!

Dışardaki tutuklular, pencerenin önünden geçerken başlarını çevirerek geçiyorlardı nedense. Hernandez, hep öyle acı acı gülümseyerek, sonunda:

– Bir arkadaş vardı, diye başladı, bir ay kadar önce idama mahkûm etmişsiniz, sonra da yolunu bulup cezaevlerinizin birinden kaçmış, o çizdi bunları. Hayatta, diyordu, her çıkışın bir inişi vardır, her şey bir yerde denkleşir; bu çizgilerden, diyelim ki birisi bahtsızlık çizgisi, ötekisi de tesellisi. Yalnız, ölümün acıklı yanı şu ki, hayatı birdenbire kader haline sokuveriyor; gelmeyegörsün, hiçbir şeyi denkleştirmenin yolu yok artık, ne inişe bir çıkış bulmanın, ne çıkışa bir iniş. Tanrı'ya inanmaz birisi için bile ölüm anının aşırı ağırlığı burada işte.

Hernandez, bir yerde konferans veriyorum duyguları içindeydi. Daha yavaş olarak: – Hoş yanılıyordu ya... dedi.

Bu sefer polis ses çıkarmadı bir zaman. Acaba anlamış mıydı? Talihliydi anladıysa. Şapşallar her zaman bir şey anlamazlar mı? İnsanların nicesi saçma sapan şeylerle ömür tüketiyor. Yalnız tamamlayıcı açıklamalar istemeye kalkışırsa işler sarpa saracak.

Zira, gözü pek mek ama, Hernandez'in ağzına bile almıyacağı bir kelime var ki, işkenceydi o da.

Polis hala düşünüyordu. Nihayet:

– Kendine ait bir iş bu, dedi.

Tutuklular bu defa öbür tarafa geçtiler.

Polis: – Bir subayım, diye bağladı sözünü, böyle acayip şeyler düşünmesine çok şaştım, kiliseye gitse daha iyi ederdi.

– Görevli değildi de!

Hernandez gülümsemiyordu artık.

– Ya şu küçük çizgiler ne?

– Hiç. Onların hiçbir anlamı yok. Bu konu arkadaşın asabını bozuyordu da ondan.

Isırgan değil, dalgın dalgın konuşuyordu Hernandez.

Zil sesi. Dışardaki posta erlerinden birisi girdi.

Subay: – Gidebilirsiniz, dedi.

Hernandez'in aklı Moreno'ya takılmıştı. Baharın (Cid'in yaşadığı çağdan bile uzak bir çağ sanki) Toledo'da, aynı masada Ramon Gomez de la Serna'nın, "İnsanın maymundan geldiğini yer fıstığını kırıp da yiyiş biçiminden anlıyorum" dediğini duymuşlardı. Nerede kalmıştı tatlı tatlı şakalaştıkları o zamanlar? Hernandez selamını verip kapıya doğru bir adım atmıştı ki, polis arkasından kinli kinli uludu:

– Dursanıza biraz!

"Gerçi sizin özellikle hoş tutulmanız konusunda emirler aldık, fakat..."

Hernandez bir yandan anılarına kaymış gitmiş, bir yandan "gidebilirsiniz"in askerce söylenişine aldanmış, çıkarken, subayı iki aydır Toledo'da aralıksız yaptığı gibi yumrukla selamlamıştı. Şimdi bir de bunu mu tartışacaklardı yoksa?

– "Hoş tutulmak" mı? dedi. Ölüm hücresinde mi? Hem ne demeye özel emir veriliyor?

Subay ters ters baktı ona, şaşkın ya da öfkeli:

– Acaba niye, dedi, kara gözleriniz için mi?

Sonra aklına birdenbire bir şey gelmiş gibi eliyle korkma korkma anlamına bir işaret yaptı, benden gizlemene lüzum yok der gibi; ve:

– Haberim var benim, dedi.

Hernandez, sakin: – Neden haberiniz var? diye sordu.

Faşist onu biraz biraz Allahlık bulmaya başlamıştı. Kızılın böylesi?

– Neden olacak, dedi, Alcazar'ın komutanlarına nasıl davrandığınızdan.

– Tiksintiden çıldırılmıyor. Çıldırılsa o anda Hernandez çıldırırdı. Birden uzamış dört günlük ve pis sakalını suratının çevresinde sımsıcak hissetti. Masaya değen elini yumdu, polise bakıp yumruğunu masanın üstüne basarak:

– Dua edin de, dedi, yeniden başlamayalım o işe!

Omuzları titriyordu.

– Sizin işiniz tamam, böyle bir fırsat bir daha elinize geçmez.

Hernandez kısaca cevap verdi:

– Aman ne iyi...

– Size ait bir iş... Bu banknotu niye saklamıştınız?

– Harcanıncaya kadar saklanması adettendir de.

Başka bir subay daha girdi. Polis banknotu ona uzattı. Gardiyansa Hernandez'i hücresine götürdü.

BÖLÜM ON

Hernandez bir kere daha Toledo sokaklarından geçiyor: son geçişi bu. Hükümlüler, ikişer ikişer, bağlanmışlar.

Bir otomobil. Yanyana iki kız çocuğu. Elinde testisiyle yaşlı bir kadın. Bir araba daha, içinde faşist subayları. Her-

nandez, demek, diye düşünüyor, "silahlı ayaklanma"dan giydik ölüm cezasını. Birinin elinde bakkal paketleri, ötekinin elinde bir kova, iki kadın daha. Aylak bir herif.

Yaşayanlar.

Hepsi de ölecek. Kadın dostlarından birinin, bir tarihte, vücudunu saran kanserden nasıl öldüğünü hatırlıyordu; üstelik doktordu kadın, bütün her yanı saçları gibi koyu kumral bir renge dönmüştü. Sonra Toledo'da tankın ezdiği o milis. Üremiden can çekişmek... Hepsi de ölecekler. İdamlıkları götüren bu Kuzey Afrikalı erleri sayma: katiller, hayatın da, ölümün de dışında.

Köprüye yaklaştıkları sırada Hernandez'le bağlı olan hükümle mırıldanarak: – Sokul biraz, dedi. Jilet var, ipi keseceğim.

Hernandez sokuldu. Yanlarından bir aile geçiyor. (Hayret, demek hala aileler var.) Ufak bir oğlan bakıyor, onlara. "Aa, ihtiyarmışlar!" diyor. Hernandez, "Yok artık," diye düşünüyor, "o kadar da değil. Acaba öleceğim diye mi her şeye takılmak istiyorum?" Eşeğe binmiş siyahlı bir kadın şimdi de. Onlarla birlik olduğu anlaşılmasın istiyorsa içlerine düşer gibi bakmaması daha iyi olacak. Hernandez'in upuzun vücudu boyunca şu anda hissettiği, yalnız ve yalnız, ipin bileklerini bastırışı. Kesmeye uğraşan jilet yüzünden.

– Tamam oldu.

Hernandez hafifçe çekiyor. Sahi be! Yanındakine bir göz atıyor şöyle: ufacık, sert sakallı bir adam.

– Bizimkiler, diyor ona, uzaklaşamadılar henüz, şu sırtın arkasındalar. Hazır ol, ilk kavşakta.

Köprüyü geçtiler. İlk hendekte atıyor adam kendini.

Hernandez atlamıyor.

İçi boşalmış sanki, hayattan da boşalmış. Yeniden koş, koş!.. Hendeğin öbür yanında ne var acaba, çalılar mı? Görülmüyor. Moscardo'nun mektupları geliyor nedense aklı-

na. Kaçanın ardından Araplar da atlayıp ateş ediyorlar ama, az olduklarından çoğu hükümlülerin başında kalıyor. Öteki öldü mü kurtuldu mu, bunu artık hiç öğrenemeyecek Hernandez. Kimbilir belki de kurtulmuştur: Arapların asık suratla döndüklerine bakılırsa.

Sürü yola koyuluyor.

Şimdi, arazi yükseliyor hafifçe, Hernandez'in derinliğini seçemediği uzunca bir çukurun başında, yerinde rahat on falanjist, bir de subay. Sağda öteki idamlıklar, gelenlerle hepsi elli kişi olacak. Kuzey Afrikalıların haki üniformaları düpedüz Toledo'nun rengine baktığından, sabah aydınlığı içinde kara kara gözü alan tek şey, bunların sivil giysileri.

İşte nihayet o an, sık sık onu kurcalamış olan an: insanın öleceğini bildiği halde elinden bir şey gelmemesi.

Görünüşte hükümlüler ölecek olmaktan, falanjist ve Arapların öldürecek olmaktan olduğu kadar rahatsız değiller. O tramvay biletçisi de orada, ötekilerin arasında, artık onlardan farksız. Hani çok yorulununca bir şaşkınlık gelir ya adamın üstüne, hepsinde öyle bir şaşkınlık, ne fazlası ne eksiği. Oysa idam mangasında bir telaş, bir telaş: beklemekten, dolu tüfeklerini boşaltmaktan başka yapacak bir şeyi olmadığı halde.

– Hazır ol!

Olağandan iki kere hızlı bir "Hazırol" bu; duyar duymaz, disipline uymak soytarılığına kendilerini vermiş on adam oldukları yere bıçak gibi çakıldılar. Hernandez'in çevresindekiler, çoktan her türlü soytarılığın dışına çıkmış elli kişi, boş boş bakıyorlardı.

Üç faşist gelip hükümlülerden üçünü alıyor, çukurun başına dikip geri çekiliyor.

– Silah omza!

Soldaki hükümlünün saçları yusyuvarlak kesilmiş. Acayip bir tıraş. Üç adam, nedense olduklarından daha bir

uzun, kendilerini seyredenlere yukarıdan bakıyorlar; üçü de, çok arkalarındaki ünlü Tage dağları ufkunun önünde birer karaltı! Hey gidi, can bedende durdukça -henüz durdukça- tarih marih nasıl da vızgeliyor?

Birden bir cambaz taklası atıyorlar geriye. İdam mangası ateş ediyor ama, onlar çoktan çukurdular. Olacak şey mi bu, kurtulabilirler mi hiç? Hükümlüler arasında sinirli sinirli gülüşmeler. Oysa kaçmaya kalkışan yok, onlar önce taklayı görüyorlar ama, manganın ateşi takladan önce. Ne de olsa sinirleri bozuk.

Sıra başka üç kişide. Peki, buradaki bu elli hükümlüyü birbiri ardısıra o çukura sıçratacaklar mı öyle? Akıl alır iş değil bu. Bir şeyler olmalı, bu durmalı.

Bu sefer gidenlerden birisi dönüp çukura bakacak oluyor, bir adım çekiliyor elinde olmaksızın, kaçmak istermiş gibi, başını kaldırınca ne görsün, idam mangasının ayaklarına yaklaşmamış mı, kalakalıyor ve sağdaki hükümlünün bağırmak için ağzını açtığı o anda üçü de karınlarını tutarak kıvrılıyor, çukura devriliyorlar: Manga az daha aşağıya nişan almış besbelli bu sefer.

Sırasını bekleyenlerde parmak kımıldamıyor. Ne ses, ne çığlık. Güneşin altında, şehirden kopan hüzünlü bir eşek anırması, *alarazas* satan bir kadının bağırışı birbirine karışıp toz oluyorlar.

Hükümlüleri kurşuna dizilecekleri yere götürenlerden biri, elinde tabanca çukura eğilmiş, avlanıyor sanki. Işıktan çıldırmış gökyüzü. Hernandez'in aklına kefenlerin temizliği takılmış. Avrupa'nın sevdiği pek bir şey kalmadı ama, ölülerini sevmiyor denemez. Çukurun başına çömelen herif tabancanın namlusuyla kımıldanan bir şeyi izleyip ateş ediyor; zaten gitmiş bir başa öldüren son mermiyi sıkmak neyse, canı çekilmekte olan bir başa sıkmak aynı şey, ha birini tasarlamak, ha ötekini, farketmez. Şimdi şu saatte İspan-

ya'nın yarısında kendilerini bu iğrenç oyuna kaptırmış birtakım delikanlılar aynı göz kamaştırıcı sabah aydınlığında, saçları suratına suratına akmış köylülere ateş edip onları aynı çukurlara deviriyorlar. Ya da sıçratıyorlar takla attırarak. Sirkte gördükleri bir yana bırakılırsa, Hernandez arkaya sıçrayan kimseye rastlamamıştı hiç.

Şimdi aynı yere az sonra öyle sıçrayacak üç başka adam gelmiş dikilmiş.

Eğer Moscardo'nun mektuplarını göndertmemiş -insan gibi davranmaya kalkışmamış olsaydım- bu üç adam yine oraya dikilecekler miydi? İçlerinden ikisi nasıl dikileceğini bile kestiremiyor, fazla öne çıkmışlar, tam karşı da değiller. Hele birisi, yüzünü mü dönsün yoksa sırtını mı, bilemiyor artık Hernandez, asabi, insan tren kalkarken de, diye düşünüyor, ne yana döneceğini bilemez. Evet, acaba başka türlü davranmış olsaydım, sonuç değişir miydi? İyi ama başka türlü davranmış olanlar yok değil ki!

Ölüm teşrifatçıları bu üç beceriksize doğru geliyorlar, omuzlarından tutuyorlar onları, usul usul, nasıl duracaklarını gösteriyorlardı. Hükümlülerin yardıma çalışır gibi bir halleri var: kendilerinden ne istendiğini iyice anlamaya, istenene uymaya çalışır bir halleri. "Sanki cenaze törenine gidiyorlar." Evet, kendilerininkine.

"On yedi, on sekiz, on dokuz, yirmi..." Hükümlüler, üç sıra üzerine sıralanmışlar, sayan kendisine kaç kişi kaldığını anlamaya çalışıyor. "Yok: on yedi, on sekiz, on dokuz..."

Doğru dürüst sayamıyor ki! Sayamayacak da. Hernandez dönüp söylese mi kaç kişi kaldığını? Zaten ne on dokuz, ne de yirmi, epi topu on yedi kişi daha kalmış. Ama söylemiyor. Başka birisi başka bir şey söylüyor: Ölmek diyor galiba. Başka biri parlıyor öteden: "E, yeter canım! Uzatmasana, beterin beteri var."

Allah vere de rüya olmasa bu, yeniden başlamak gerekmese!

Hükümlülerin, bu yatay tüfek namluları karşısına, düğün fotoğrafı çektirir gibi sıra sıra dizilmesi ne zaman sona erecek? Ne zaman?

Tage tepeleri hizasında titreşip duran aydınlık bir gök altında, Toledo pırıl pırıl. Hernandez, tarihin nasıl yaratıldığını öğrendi öğrenecek. Bu oldum bittim kara bağlamış kadınlar ülkesinde binlerce yıllık dul milleti yeniden canlanıyor. Bir kere daha. Bu kaçıncısı?

Karakter soyluluğu neye denir böylesi bir eylemde? Cömertliğe mi?

Peki, ödeyen kim bunu?

Toprağa tutkuyla bakıyor, Hernandez. Ey ağzı var dili yok ana toprak! Tiksinti, yürek daralması, ne ararsan yalnız canlı kısmında.

En korkuncu da, idamlıkların yürekliliği. Uysallar ama, sinmiş değiller. Mezbaha mı? Saçma! İnsan takımının kesimi mi olurmuş hiç, öldürmek zahmetine girmek gerek onları. Hernandez, Pradas'ı hatırlıyor, cömertliği. Üç idamlık nihayet, yüzlerini döndüler, eh resim çekilebilir artık. Cömertlik mi, yenmek demek bu, yenmek.

Ateş. İkisi çukura devrildiler, biri bu yana. Ölüm teşrifatçılarından birisi yaklaşıyor. Ayağıyla mı itecek yoksa? Hayır, eğilip bacağından ve kolundan tutarak çekiyor ama ceset ağır (arazi eyimli). Öldükten sonra bile başa dert bir adam. Hadi çukura! Hey Allah, ne zaman bitecek bu iş?

Yavaş yavaş sağdakiler öldürmeye alışıyorlar, soldakiler öldürülmeye. Üç yeni karaltı öncekilerin dikildiği yere gidip dikiliyor; manzara, o kapalı fabrikaların, harap, dökülen şatoların kirli sarı görünümü, birden bir mezarlık sonsuzluğudur kazanıyor: kıyamet gününe değin durmaksızın yenilenen üç dikilmiş adam sanki burada kurşuna dizilme-

yi bekleyecekler. Faşistlerden birisi:

– Toprak mı istiyordunuz, diye bağırıyor, alın size toprak!

Üç kişinin biri kim, tramvay biletçisi; sırtında onu ölüm cezasına çarptıran ceket, güneş sağ omzunun parlamış kumaşında yansıyıp gidiyor. Kafa tutmaktan vazgeçmiş. Bekliyor yalnız. Öbürleri gibi sesini çıkarmadan geldi dikildi. "Gidinin puştları, ulan umurunda mı sizin politikanız benim?" Doğrulan silahlarınkine benzer bir hareketle yumruğunu kaldırarak birden selama duruyor, Halk Cephesi'nin selamına. Kara zeytini andırır ufacık da bir adam.

Hernandez, parmakları bir dakika sonra toprağa kenetlenecek bu ele dalıyor bir an.

İdam mangası bocalıyor gibi, etkilendiğinden değil de, çizgi dışına çıkan bu hükümlüyü düzene soksunlar diye: yeniklerin düzenine, ölülerinki az sonra. Üç teşrifatçı yaklaşıyorlar. Biletçi onlara bakıyor, suçsuzluğunun toprağına bir kazık gibi çakılmış daha şimdiden öbür dünyaya ait ağır ve mutlak bir kinle bakıyor hem de.

Yakayı bir kurtarırsa, diye kuruyor Hernandez. Kurtarabilir mi hiç, subay ateş komutunu verdi bile.

Sonraki üç kişi çukurun oraya kendi başlarına gidiyorlar.

Yumrukları havada.

Subay bağırıyor: – İndirin ellerinizi!

Yumrukları hala havada, omuzlarını silkiyor hükümlüler. Subay eğilip pabucunu bağlıyor. Hükümlüler bekliyorlar. Subay doğrulunca, o da omzunu silkip, ateş komutunu veriyor.

Sırası gelen başka üç kişi, biri Hernandez, kazılmış toprak ve kızgın çelik kokuları ortasında, çukurun başına ilerliyorlar.

İKİNCİ KESİM

Manzanares

1. Olmak ve Yapmak

I

BÖLÜM BİR

Toledo'dan kaçışan şaşkın kalabalık, köylü Estremadura taburlarının artıkları, silahsız Tage'lı milisler, karmakarışık, Aranjuez Garı'na dökülüyorlardı. Toplayıp anaforlar çevirdiği yaprakları sonra rüzgar nasıl sağa sola dağıtırsa, telaş telaş istasyona ulaşan gruplar, ya hala narçiçeği güllerle dolu kestane koruluğuna dağılıyorlardı hemen, ya da, bahçelerinde dört dönen deliler gibi, görkemli çınarların altında bir gidip bir geliyorlardı, yollarda.

Yenilmezler, Kızıl Kartallar, Özgürlük Kartalları gibi tarihi adlar taşımış milis birliklerinden artakalanlardı bunlar. Yüzden gözden düşmüş, başka taraflarda güz yapraklarınm örtüsü nice kalınsa onca kalın bir dağılmış çiçek örtüsü üstünde ne yapacaklarını pek de kestiremeden, kolları avare, tüfeklerini köpek leşi sürer gibi namlularından tutup ardları sıra sürüyerek dolaşıyorlar, zaman zaman da, top seslerinin ırmağın öte yakasından ne kadar yaklaştığını dinlemek için duraklıyorlardı. Çürümüş kestane çiçeklerinin halısı yüzünden biraz da boğuk, adeta yerden yükselen bu uğul-

tunun arasında bir eski çan sesi işitildi.

Manuel: – Kilise mi bu? diye sordu. Tam da sırası.

Lopez: – Daha çok, dedi, bahçıvan çanına benziyor.

– Garın oradan geliyor, değil mi?

Derken daha başka çanlar ve çıngıraklar, bisiklet zilleri, otomobil kornaları, hatta kapkacak şamatası katılmasın mı çanın sesine? Bir kıyamet! Parkın derinliklerinde kaybolmuş kimler varsa: bir devrim düşünün döküntüleri, kılıç yollu yorgan, perdeden zıbın, av tüfeği -ve hatta son birkaç Meksikalı şapkası- meydana çıkmaya, oymakları birleştiren bu tam tam sesine doğru gelmeye başlıyor.

Manuel: – Hiç değilse, diyor, yarısının yürekli olduğunu düşündükçe...

Lopez'in düşündüğü başka: – Yok tosbağa, yok, böylesi görülmemiş, büstlerden bir tekini bile sakatlamamışlar.

Parkın içisıra o destan çınarlarının altında sıralı, eski tuğla yansımalarından pembe bir aydınlık giyinmiş ünlü alçı büstlerin hepsi sapasağlamdı. Manuel onlara bakmıyordu ama. Bilmem hangi prenslerin Aranjuez'deki bahçeleri için, sanki ta Amerika'dan getirdiği kuş sürüsü gibi tuğla kemerleri geçip, toz pembe bir saray havası aydınlığı içinde döne döne istasyona devrilen karnaval alayındaydı gözü.

Lopez'le birlikte çan sesine yaklaştıkça herkesin ağzındaki lafı öğrenir gibi oldular: Lokomotif! Bunu duyar duymaz Manuel'in aklı başından gideyazdı. Sakın Madrid'e gideyim demesinler diye düşündü. Toledo zaten düşmüş, bunun hemen arkasından, böyle akla hayale gelmedik her türlü söylentiyi yayabilecek on bin kişinin, bu moralle Madrid'e girmesi, ölümden beter bir şeydi: o savunmasını umutsuz umutsuz örgütlemeye çalışan Madrid'e.

Gara artık iyice yaklaşmışlardı. Dört yanlarında, sanki çıldırmış ağustos böcekleri Drid-Madrid-drid-drid diye, evlere şenlik bir türkü tutturmuştu.

Lopez: – Bir kere kaçtılar ya, dedi, artık önlerine gelene bu Arapları yenmenin yolu yok diye neler anlatacaklar kimbilir. Öyle ya, kaçmalarını haklı gösterebilmenin çaresi ne? Arapların çok daha iyi silahlandırılmış olması falan filan.

– Doğru dürüst komuta eden yoktu da başlarında, ondan kaçtılar; önceleri en az bizim kadar dövüşüyorlardı yoksa.

Manuel bunu diyordu ya, yine Barca'yı, Ramos'u, zırhlı trendeki arkadaşlarını, Tage'dakileri düşünüyordu. Bir de, nereden nereye, birkaç yıl önceki bir gösteri yürüyüşünde bayrak taşıyan yaşlı bir sendikacıyı: zorlu polis ekipleri önünü kesmişti yürüyüşün, müzakere, pazarlık, yola ancak bayrakları sararlarsa devam edebilecekleri anlaşılmıştı; bunun üzerine, "Sarın bayrakları!" diye bağırmıştı sorumlular. Manuel'in sesi gür ya, aynı şeyi tekrarlamaya koyulunca, yaşlı sendikacı hiçbir şey dememişti ama, öyle bir bakış bakmıştı ki ona, yüzü, "Evet," demek istiyordu, "anladık. Madem ki öyle gerekiyormuş, biz de saracağız, yalnız, ne kadar ağırdan alırsak o kadar iyidir... Daha birkaç fırın ekmek yemen lazım, delikanlı, bu işleri bilmem için." Aklından çıkmıyordu bu yüz. Ama, haksız olanlar her seferinde aynı kimseler değildi ki. Üstelik Manuel'le proletaryanın bağlantısı öyle yürekten, öyle anılar ve esirgemezliklerle dokunmuştu ki, hiçbir çılgınlık -böylesi ağır da olsa- koparamazdı onu.

– Güç olan, dedi, insanın haklı oldukları zaman değil, haksız oldukları zaman dostlarıyla birlik olmasıdır.

– İyi ya, bir dene istersen.

Garın kapısı önünde, Negüs'ün daha da beygir suratlısı bir sakallı, lüks bir arabanın tepesine çıkmıştı, bütün içersi, bekleme salonları, koridorlar tıklım tıklım; peronlarda, iğne atsan yere düşmez; hepsinin üzerinde de alanın o koca koca, o bitmiyesiye ağaçları. Sakallı, avazı çıktığı kadar:

– Lokomotif kullanmasını bilen var mı içinizde? diye bağırıyordu. Tren hazır, lokomotif de var, her şey de var.

Birden sessizlik. Herkes kurtarıcıyı bekliyor.

– ... trenmek... trenmek...

– Ne?

– Trenmek...

Kimdi konuşan görülmüyordu ama, heyecanlı bağırışmalar arasında itile taşına otomobile kadar getirildi, o da üstüne çıktı.

"Treni yürütmek diyorum, elimden gelir, işletirim."

Yumuşak, kurnaza benzer, entipüften bir adamdı bu, gözlüklü, hafif de dazlakça.

"Sonra söylemedi demeyin, usul usul olursa, kullanırım da. İhtiyatı elden bırakmadan."

Heyecan düştü. Manuel ve Lopez, adım adım arabaya sokuluyorlardı. Kalabalıktan bir ses:

– Yavaşlatmasını kıvırabilir misin?

– Eh, herhalde.

– Arkadaşlar, yavaşladı mı atlarız.

Manuel, bu arada, arabanın üstüne çıkmıştı.

– Ya yaralılar, diye bağırdı, onlar da atlayacaklar mı?

Millet birbirinin omzuna çıkmaya uğraşıp duruyordu. Neymiş, ne istiyormuş? Madrid üzerine yürümek mi, ne? Al sana bir subay daha...

"Yoldaşlar, dinleyin beni, ben..."

Her yandan yükselen çığlıklar sözlerini öylesine doğradı ki, sesi boğuldu gitti; iki kolunu kaldırarak bir iki saniye susturur gibi olunca onları, araya sokuşturdu:

– Mühendisim ben, mühendis! Sözümü dinleyin, zaptedemezsiniz lokomotifi.

Kalabalığa bir mırıltıdır yayıldı bir anda.

– Motorlu birliklerin eski komutanıymış bu.

– Sen kullan öyleyse.

– Ben kullanmasını bilmem ama, zaptedilemeyen bir makinanın ne yapacağını bilirim. Gitmeye kalkışanlar iki bin yoldaşın vebalini sırtlanıyor, ölümlerinden sorumlu olacaklardır. Hem yaralılar, onlar ne olacak?

Bereket kalabalığın gönüllü makinisti gözü tutmamıştı pek. Sağdan soldan bağırışmalar yükseldi.

– Peki n'apalım?

– Sen söylesene!

– Yumurtla hadi.

– Yaya mı gidelim?

– Ya çevirdilerse?

– Navalcarnero'nun düştüğü doğru mu?

– Acaba?

Manuel: – Burda kalmak, diye gürledi, en iyisi!

Tasalı, yorgun bir öfkeyle için için kaynadı kalabalık. arasından yüz kadar el yükseldi, yukarıda rüzgarın karıştırdığı yapraklar gibi çırpınarak, yeniden el kol, vücut karmakarışıklığı arasına çekildi.

– İyi ama biz iki gündür...

– Araplar burnumuzun dibinde.

Manuel Levazım Dairesi'nin bulunmadığını biliyordu.

– Karnımızı kim doyuracak?

– Ben.

– Yatacak yer kim gösterecek?

– Ben.

İş dalga-kırmaya dönmüştü ama, dalgaların daha güçlü çıkmayacağı kesin değildi o kadar.

– Bana bakın, diye bağırdı, Arapları yenmek, ipin ucunu kaçırmış bir trenle Madrid'e gitmekten daha kolaydır be!

Yeniden kalabalıktan -yumruk- eller yükseldi. Yumruklar, daha doğrusu. Selam yumrukları değildi bunlar.

Manuel'den sonra arabanın üstüne çıkmış olan Lopez,

hafif bir sesle: – Çeyrek saate kalmaz, dedi, kurşuna dizerler bizi.

– Umurumda mı? Madrid'e ayak basmasınlar da.

Heinrich'in sözlerini hatırlıyordu: "En kötü durumlarda bile en azından olumlu bir yan vardır; gerekli olan, o yanı bulup üstünde çalışmak." Yeniden gürledi:

– Komünist Partisi'nin emri ne, askeri makamlara tartışmasız başeğmek değil mi? Komünistler kaldırsın ellerini bakayım.

Hiç de acele etmiyorlardı kaldırmaya. Manuel, yambaşındaki ufak tefek ve dazlak makinistin yakasında da partinin yıldızını farketmedi mi:

– Hani tüfeğin? diye sordu. Komünist ölür, tüfeğini bırakmaz.

Öbürü ona şöyle bir baktı, hiç de alay edermiş gibi değil.

– Bırakır bırakır, dedi. Pekala görüyorsun işte.

– Öyleyse, partiden kendi kendisini atmış olur. Ver yıldızını!

– Al azizim al, bağırma öyle. Al, hayrını gör!

Kalabalıktan başkaları da çıkarıp attılar; sekiz on kadar yıldız, zavallı, duyulur duyulmaz bir sesle arabanın üstüne düştü.

Lopez: – Tamam, dedi. Beş dakikamız ya kaldı ya kalmadı. Şimdi basacaklar kurşunu ikimize de.

– Moralleri çok bozuk.

Manuel söze yeniden başladı. Olanca sesiyle bağırıyor, ama dedikleri anlaşılsın diye kelimeleri tane tane söylüyordu:

– Faşizme karşı silahlanmadık mı hepimiz? Bu uğurda can verebileceğimizi bilmiyor muyduk? Somosierra'da başımıza gelseydi bu iş, orada ölseydik, kim bunda bir terslik görebilirdi? Kimse, değil mi?

"Peki, niye değişti durum? Kargaşalıktan mı?

"Partinin de, hükümetin de emri var: her şeyden önce askeri disiplin gelir diye. Biz, iki komutan, madem ki buradayız, bütün sorumlulukları alıyoruz üstümüze.

"Kargaşalık bitti, o kadar.

"Bu akşam karavana çıkacak.

"Dışarda yatmayacaksınız.

"silahlarınız da var, cephaneniz de.

"Somosierra'da yenmedik mi onları, burada da yeneceğiz. Orda nasıl savaştıysak burada da öyle savaşalım, yeter.

"Irmağı savunmak kolay, zaten tanklar geçemez..."

– ... lar, ...lar!

On kişi kadar: – Ya uçaklar? diye bağırıştılar.

– Yarın sabahtan tezi yok, siperler kazılacak.

"İçlerinde yeraltı sığınaklarıyla.

"Tümseklerden de faydalanacağız.

"Ne savaşmak için Madrid'e, Barcelona'ya, ya da ne bileyim Kuzey Kutbu'na gitmek, ne de Franco'nun zaferine başeğip sonra öldür Allah korku içinde yaşamak: papaz, mahalle karıları ya da orospunun biri tutar ihbar eder mi diye. Asturya'da olanları unuttunuz mu?

"Birkaç güne kadar yeni uçaklarımız uçuşa hazır olacak.

"Bütün memleket bizimle beraber: memleket, biziz.

"Dayanmamız şart, hem de burada, başka bir yerde değil.

"Madrid'e bir serseri ordusu götüreceğimize, yaralılarımızın başında kalmamız!"

– Yeter artık!

Çürümüş yaprakların altından gelir gibi bir ses bağırdı:

– Kanmayın, yine uyutuyorlar sizi!

– Kim uyutuyor? Erkeksen önce meydana çık, kendini göster.

Meydana kimse çıkmadı. Kendini de göstermedi bağıran. Manuel İspanyolların erkekçe davranışları sevdiğini biliyordu.

"Ortadan konuştuğumuz yok. Başkalarının ağzından da söz etmiyoruz. İkimiz varız burada, karşınızda, ilk günden beri çarpışan, şimdi de sorumlulukları yüklenen iki kişi.

"Ne diyorum size? Hem karnınız doyacak, hem de uykunuzu uyuyacaksınız. Yabancınız mı bunu diyen? İçinizden biri, bir arkadaşınız, 18 Temmuz'da da beraber olduğunuz. Şimdi karnınız aç, silahınız kıt, moraliniz bozuk ama top arabalarının üstüne otomobille, Montana Kışlası'na koçbaşıyla, Triana'daki faşistlere ekmek bıçakları, Cordoba'dakilere sapanlarla hücuma kalkanlar sizler değil miydiniz, ha, söyleyin bana arkadaşlar, niye yapmıştınız bunları, şimdi böyle çamura yatmak için mi? Erkek erkeğe konuşuyor şurda, istediğiniz kadar bağırıp çağırın, şunu bilin ki ben, güveniyorum size.

"Eğer yarına kadar dediklerimi yapamayacak olursam çekin vurun beni, ama o zamana kadar da sözlerimi dinleyin."

– O zaman nereye kaybolursun kimbilir?

– Aranjuez o kadar büyük değil, ardımda fedailerle de gezmiyorum.

– Sorun da.

– Uzatmayalım! Ben sizi örgütlemeyi üzerime alıyorum, siz de cumhuriyeti savunmayı, tamam mı? Kabul edenler?

Ta çınarların tepesine kadar çıkan bir gazel anaforu altında, kalabalık, çıkacak bir yol ararmışçasına, şöyle bir dalgalandı. Başladı eller kalkmaya. Altlarında öne eğik başlar sağa sola sallanıyor, vahşi bir oyundaymış gibi omuzlarını bir o yana bir bu yana çekiyordu. Bir konuşmacının etkisinin, Lopez, söylediklerinin altında olana bağlı bulunduğunu farketmişti birdenbire. Manuel, "Şunu bilin ki ben güveniyorum size," dediği anda, hepsi dediğinin doğru olduğunu içlerinde duymuşlar, o dakika kendi kendilerinin en iyi yanlarını aramaya koyulmuşlardı. Hemen hepsi onun kendile-

rine yardıma kararlı olduğunu biliyorlardı, birçoğu da iyi bir örgütçü olduğunu.

"Komünistler, kamyona yaklaşın, sağa. Öbürlerinden daha çok hakkınız yok ama, onlardan çok göreviniz olacak. Tamam mı?

"Gönüllüler, siz de sola yanaşın."

Uğultunun arasında bir ses:

– Hemen, diye bağırdı, siperleri kazalım!

– Acele etme, sırası gelince sorumlular haber verir sana.

Bu sefer de hepsi hemen bir işin ucundan tutmak istiyor, o ara trene bineyim diye nasıl telaş ediyorlardıysa, şimdi de bir düzene girmek için öyle birbirlerini eziyorlardı.

"Parti ve milis sorumluları, bekleme salonunu boşaltın ve tutun. Azık ve yatak sağlamak için talimat vermeye geleceğim oraya. Öteki arkadaşlar olduğu yerde kalsın. Herkese ya bir minder, ya bir yatak bulacağız."

Ardında Lopez, arabadan atladı.

Lopez kuşkuluydu: – Beş dakika sonra yeniden başlamayacaklar mı dersin? diye sordu.

– Hayır, yeter ki yatıncaya kadar meşgul edecek bir şey bulalım onları, sonrası yürür. Sen burada kal.

– Burda mı, peki ne haltedeceğim burada?

Şeflik sözkonusu oldu mu Lopez hiç güvenemezdi kendine.

– Sıradan saydır. Madem ki yatıracağız, sayılarını bilelim, ha? Her sorumlu, milisinin ya da örgütünün adamlarını toplasın, sana tekmilini versin. Duruma göre yeniden gruplandırırız, bu da bir saatımızı alır: en azından bin beş yüz kişi var burada.

– Âla, iş başa düştü desene.

Her şey Lopez'in elinden gelmezdi ama, insanda yürek, hele bir de iyi niyet oldu mu...

Manuel, manastır başrahibesinin odasında, kendisini

rastgele bir sedire atmış, epeyce dalgın, dışarıdaki Acem bahçesinin karanlığında belli belirsiz pırıldıyan alçı büstleri seyrediyordu. Lopez onları şimdi Madrid'e taşımayı, zaferden sonra da yerlerine "uygun düşen" hayvan heykelleri koydurmayı önermişti ya, Manuel dinlememişti. Ondan ayrılınca Halk Cephesi Komitesi'ne gitmişti bir koşu. Bereket orada şehri avcunun içi gibi bilen, açıkgöz mü açıkgöz, birkaç kişi çıktı karşısına; kaşla göz arasında ona bu manastırı sağladılar, altı yüz kadar da divan, ot minder ve yatak. Yatakların yarısını öksüzler yurdundaki kız çocuklarını ikişer ikişer yatırarak elde etmişlerdi, geri kalanını da karakollarda, kışla ve manastırlarda işe yarar ne varsa toplayarak. Yine de açıkta kalan olursa battaniyeyi çekip saman üstünde yatacaktı artık.

Çalışır dururken bir heyet gelmişti demin; askerler, komutanlıkla aralarındaki ilişkiyi düzenlesin diye kendi aralarından seçmişler bu heyeti. Şimdi saat ona geliyordu, herkes yatmıştı. Manuel bir saat bir çeyrek telefonun başında çırpınarak Komünist Partisi'nden, 5. Müfreze'den ve Savunma Bakanlığı'ndan üç günlük azık ve gereç sözü koparmıştı. Bu arada o da levazım işini örgütlendirecekti. Aslında kamyonlar sabaha karşı geleceklerdi ama, bazıları erken yola çıkmış, iki yüz kişilik kadar azık getirmişlerdi. Manuel de tuttu karavana saat on birde diye ortalığa duyurdu.

Yeni alayın nüvesini meydana getirsinler, hem de ötekilerini yetiştirsinler diye, ayrıca yetişkin usta erler de bekliyordu 5. Müfreze'den.

Kapı vuruldu. Yine deminki heyet.

Manuel, dört bir yanı Meryem Ana: – Hayrola, dedi, yine ne aksadı?

– Yok, aksayan bir şey yok, tam tersine belki. Bir diyeceğimiz vardı da: Sen de, arkadaşın da binbaşı filansınız ama, asker değilsiniz, besbelli. Bir bakıma böylesi daha iyi, böy-

lesinden daha hoşlanıyoruz. Doğru şeyler söyledin istasyonda. Onca yaptığımızı, işi buraya vardırmak için yapmadık elbet. Yapanz dediklerinizi de şimdiye kadar yaptınız. Kolay iş mi, biliyoruz ne kadar zor olduğunu. Biz de, heyet olarak -ve de öteki arkadaşlar- kendi aramızda düşündük taşındık. Söz gelişi tren konusunda dediklerinin haksız olmadığına karar verdik.

Kır düşmüş sarkık bıyıklı bir marangozdu sözcülük eden. Parkın derinliklerinde namlı bülbüller dokunaklı dokunaklı şakıyorlardı.

"– ... diyeceğimiz şu: istasyonu göz önünde bulundurmak için devriye koysak, ha, bugünkü rezillik bir daha olmaz! Adam, istediğin kadar. Sana devriye koyalım mı diye sormaya geldik, açıkçası."

Konuşanın ardında, tulumlu üç arkadaşı, manastırın beyaz duvarı önünde dimdik: biri önde, üçü arkada. Eskiden de işçi heyetleri böyle kurulurlardı işte; kendilerinden biri karşısında, kendilerine benzeyenler temsil ettiklerinin adamakıllı bilincine varmışlıkları öylesine apaçık belli oluyordu ki, onlarla birlikte devrimin en basit, ama belki en güçlü yanı içeriye girmişti sanki. Konuşana sorulsa, devrim, böyle konuşabilmek hakkı demekti. Manuel sadece kucakladı onu, İspanyol biçimi kucakladı, başka da bir şey demedi.

İlk defa kardeşlik duygusunun eyleme dönüştüğünü görüyordu. Sonra:

– Hadi, dedi, şimdi karavanaya!

Beraberce indiler. Umduğu gibi yorgunluktan bitkin adamlar koğuşlarda ve kubbeli salonlarda, nasılsa oralarda unutulmuş yaldızlı ve açık mavi ermiş heykellerinin (mızraklarının çoğunda kızıl bayraklar) ayakları dibinde, derin bir savaş uykusuna varmışlardı. Sesini çok da yükseltmeden: – Karnı acıkanlar? diye bağırdı Manuel. Dermansız bir topluluktan başka ses çıkaran olmadı: Yüz kişi ya çıkar ya

çıkmazdı yemek yiyecek. Madrid'den gelen kamyonlar fazlasıyla yetecekti. Döşemelerden, çizmelerinin ökçeleriyle kilise yankıları çıkara çıkara yürürken, hem içinden gülesi geliyordu, hem de utanıyordu.

Yemek biter bitmez yeniden Halk Cephesi Komitesi'ne gitti. Bu gece bir yandan silah fabrikası örgütlenecek, bir yandan sabun sağlanacak, bir yandan yeni kadrolar kurulacaktı. "Sabunla çarpışmak kimin aklına gelir, amma iş ha!" Karanlıktan ağaçları seçemiyordu ama, başının çok üstünde, yukarlarda bir yerde, gece ayazının yolup yolup attığı yaprak kalabalığını sezinliyordu. Acı mürver ve çınar kokuları arasında, ırmağın öteki yakasında sanki gong çalan topların uğultusuyla oluyormuş gibi bu iş, gül bahçesinden hafif bir gül kokusu dağılmaktaydı. Henüz öteki kamyonlar meydanlarda görünmüyorlardı.

Komitedekiler de ayaktaydılar.

Manuel onlarla işini bitirip geri döndüğünde manastırın kapısında durduruldu. Kendisini tanıttıktan sonra, durduranlara:

– Kimsiniz siz? diye sordu, ne yapıyorsunuz burada?

– Nöbetçi devriyesiyiz. Göz kulak oluyoruz.

Nöbetçi yokluğundan kimbilir kaç faşist baskını başarıya ulaşmıştı şimdiye kadar? Manuel'in gözleri manastırdan vuran kör ışıkta zor seçilen namlulara dalmıştı: İspanya savaşında kendiliğinden nöbet tutan ilk namlulardı bunlar.

BÖLÜM İKİ

6 Kasım gecesi

Çok kişilik uçaklardan üçünü onarıp yeniden hizmete almışlardı. İşte bunlardan Magnin'inki, adı *Jaures*, bir saattir denizin üstünde uçuyor, tek başına: Balear Adaları'nı tuttu

tutacak. Palma, yarım yamalak karartılmış, uçaksavarlar bir türlü göremedikleri uçağa körlemesine ateş kusuyorlar; aşağıda şehir, uluya uluya kendini savunmaya çalışan bir kör sanki. Limanda bir faşist kruvazörü olacak, silah taşıyan başka gemiler. Magnin onları aranıyor. Önünde ardında ışıldaklar, bazen birbirleriyle kesişerekten, geceyi şakır şakır doğramakta. Magnin, tel gibi gergin, bu diye düşünüyor, bir sineği değneklerle yakalamaya uğraşmak gibi bir şey! Pilot yerinin dışında uçağın içi zifiri karanlık.

Düşmanla mı çarpışıyorlar, soğukla mı? Sıfırın altında on, belki de daha fazla. Mitralyözcüler eldivenle ateş etmeye ifrit oluyorlar ama, bu soğukta mitralyözlerin çeliğine dokunuldu mu elini kavuruyor adamın. Bombaların aydınlattığı turuncu gece fıskiyeleri, dev fıskiyeler. Gemilere tutturup tutturamadıklarını Savunma Bakanlığı'ndan öğrenebilecekler ancak.

İçi kürklü uçuş tulumunda vücutları sımsıcak, ama suratları buz kesilmiş, uçakta herkes yalnız -ama nasıl, deniz karanlığının ta dibine değin yalnız!- çevrelerinde açılı açılıveren uçaksavar çiçeklerine bakıyor.

Birden, bir aydınlık: Uçağın ışıkları mı yandı ne? Magnin, "Hay Allah," diye bağıracak oluyor, "söndürün şunları yahu!" Neyi söndürecekler! Attignies'in başlığı ve suratı üzerinde uçak pencerelerinin gölgesi. Öyleyse dışarıdan bu ışık: ışıldaklar.

Onları yakalamış olan dönüyor, yeniden avcuna alıyor uçağı. Magnin, Pol'ün kendi halinde suratını seçebiliyor bu arada, Gardet'nin oyuncak tüfekli sırtını. Garip şey. Gemileri göz gözü görmez bir karanlıkta bombaladılar, uçaksavar barajını mavi mermi şimşekleriyle çatal çatal bir fırtına karanlığında aştılar ya, ışıldak uçağı basar basmaz, havalandıklarından bu yana *birbirlerini ilk defa görüyorlar.* silah arkadaşlığı havası da bu tehlikeli aydınlıkta belirebiliyor ancak.

Işık yolu onları kendilerini gözleyen ışıldağın aynasına bağlamıyor mu, hepsi ona doğru eğilmişler, gözleri onda; çünkü hemen yanıbaşında uçaksavar topunun bulunduğunu bilmeyen yok.

Altlarında göz kırpan birtakım ışık benekleri, belki de havalanan avcı uçakları bunlar, bir de gece, uçsuz, bucaksız, karanlık. Ve bu karanlığın, orta yerinde, döne döne, içindeki o magnezyum ışığından parıl parıl yedi kişiyi kalbur gibi çalkalayarak tepesi üstü inen, yine de bir türlü ışıldaktan sıyrılamayan uçakları.

Magnin, Attignies'in yanına attı kendini, baktı o, bu çakıntılı yıldırım aydınlığından kurtulmak için yummuş gözlerini, dümen koluna asılıyor. Uçaksavar ateşinin eli kulağında, uçakta herkesin sol eli daha şimdiden paraşütlerinin halkasında. Durum kötü ya, dur bakalım.

Attignies, tepeden tırnağa bütün vücuduyla şu anda bir avcı uçağında olmadığına yanarak, dişlerini sıkmış, ayak parmakları pedallar üstünde kaskatı, bir manevra deniyor: Uçak bir kamyon gibi dönüyor ama ışıldak hala ensesinde.

İlk mermi: otuz metre kadar ilerde. Sarsılıyorlar. Aşağıdakiler atışı düzenleyecek elbet. Magnin, Attignies'in başlığından koparıyor adeta kulaklığını. Pilot, eliyle de ne yapacağını göstererek: – Fırtına! diyor. Zorlu bir fırtınada aygıtlarının denetimini yitirince başvurdukları bir çare bu: uçağın olanca ağırlığıyla pikeye geçmek!

Motor patırtısı ve çipçiğ aydınlıkta bütün bıyıklarıyla karşı duruyor Magnin, olmaz diyor, ışıldak pike sırasında da bırakmaz bizi. Sonra o da eliyle önce kanat üstünde kay, sonra bir viraj at diye işaret ediyor.

Düşüyorlar sanki, gövdenin içinde tangırtı kıyamet, oradan oraya tekerlenen şarjörler: Attignies, karanlığı buluncaya kadar salıveriyor uçağı, bulur bulmaz da dönüp acele bir "S" çizerek yol veriyor, tamam. Altlarında üstlerinde, şaşır-

mış, üst üste karanlığı doğrayıp duran ışıldağın telaşı: sanki körün biri kılıç yordamıyla arıyor onları.

Artık ışıldaktan yana bir korkuları kalmadı, yine koruyucu gecenin karanlık koynundalar. Herkes yerli yerine geçmiş, uykuda gibi, her çarpışmayı izleyen gevşekliğe bırakıyor kendini; fenersiz denizlerin buzlu karanlığına gömülmüşler yine ama, az önce bir an için de olsa gördükleri kardeş yüzleri gözlerinin önünden gitmiyor ki!

Valencia'da portakal bahçeleri arasında bir mola verdikten sonra Albacete'ye iniyorlar, Magnin orada terkediyor *Juares*'i, ötekiler Alcala-de-Henares yolunu tutuyor. Madrid doğrultusunda cumhuriyetçilerin yararlanabildiği en son alan bu. Filonun bir bölümünü onarılmış uçakları denesinler diye Albacete'de tutuyorlar, geri kalanı Alcala'da savaşıyor.

Uluslararası Birliklerin kurulup düzenlendiği yerdi Albacete. Bu ufacık, pembe ve kirli sarı şehrin kış öncüsü sabah ayazında epeyce kalabalık bir pazar kurulmuştu, binbir çeşit pazarı: bıçaklar, bardaklar, çanaklar, taraklar, aynalar, donlar, askılar, pabuçlar ve rozetler panayır zenginlikleri içindeydiler, tuhafiyecilerin ve ayakkabıcıların önünde asker kuyrukları uzanıyordu. Çinli bir ayak satıcısı kaşla göz arasında malını arkası dönük bir nöbetçiye sokmaya kalkıştı, nöbetçi döner dönmez dar kaçtı oradan: tesadüf bu ya, nöbetçi de Çinli değil miymiş!

Birlik Merkezi'nde aradığı yetkiliyi bulamadı Magnin; Eğitim Kampı'na gitmişti, bir saate kadar ancak gelir dediler: o da öğle yemeğini yememişti ya, tuttu en yakın içkili lokantaya girdi.

İçerisi, bir alem. Sarhoşun biri bas bas bağırıyordu. Onca tedbire, ihtiyata rağmen birliklere ne idüğü belirsiz kişiler geliyordu yine de; böyleleri geri çevriliyor, öğle treniyle geldikleri yere gönderiliyorlardı ama, bütün sabah kafalarını

ütülüyorlardı önlerine gelenin. Geçenlerde, kimin işiyse, Lyon'un olanca berduşu dertop edilmiş uluslararası birliklere gönderilmişti. Daha sınırda durdurdular, geri çevrildiler. Birlikler savaşacak adam arıyorlardı, sinema figüranı değil!

Sarhoş, besbelli ipin ucuna kaçırmıştı:

– Ayıp, diye uluyordu, ayıp! Bana yapılır mı bu? Ben ki Monaco Prensi'ne pilotluk etmişim, Atlantiği geçmişim, ben ki bugüne bugün eski bir lejyonerim, layık mıyım buna, ha, it sürüsü, inek takımı, ekmek içinden devrimciler sizi!..

Bardağını yere vurup kırmış kırıklarını çiğniyordu.

Sosyalistin biri kalkacak olduysa da bir başkası, o da dalgacının biri, eliyle durdurdu onu.

– Dokunma, dedi. Tanırım. Zararsız bir adam, zaten dut gibi. Göreceksin sepetlemesi ne kolay.

Kalktı, cam kırıklarım çiğneyen sarhoşun ardına dikildi ve başladı komut vermeye:

– Herkes yerine, dik-kat!

"Hazırolll!"

Sarhoş dediklerini dakikasında yaptı.

"Sa-ğa dönnn, ileee-ri arş!"

Herif komuta uyarak kapıya doğruldu, çekti gitti.

Tekrar konyağının başına dönen öteki dalgacı:

– Demedim mi, dedi, iki dakikalık iş.

Magnin tanıdık birine rastlar mıyım diye bakınıyordu ama, kimseyi göremedi. İlk kata çıktı. Ücretli havacılardan üç kişi, lokantacının portresi altına çömelmişler, yerde aşık atıyorlardı.

Ücretlilerin çoğu bırakıp Fransa'ya gitmişti, kalanlardandı bunlar; sabah ayazında işi gücü bırakmış, Magnin'e sırtları dönük veryansın ediyorlardı aşıkları. Aşıkların takırtısına, açık pencereden, başka bir gürültü, nal sesleri kadar açık ve seçik, demirci balyozu ya da çamaşır tokacı gibi düzenli bir gürültü katıldı: Uluslararası Birliklerin ayak sesle-

ri! Aşıkları atanın eli havada kalakalmıştı, aşıklar düştükleri yerde sarsıntıdan titriyorlardı. Ayak sesleri kerpiç yapıyı ta temelinden sarsıyordu, oyun bile savaş havasına girmişti o anda.

Magnin pencereden baktı: bir koridor gibi çın çın öten daracık sokaktan, ayaklarını vura vura, Uluslararası Birlikler geçiyordu. Kimler yoktu ki aralarında! Uzun saçlı aydınlar, inatçı komünistler. Nietzsche bıyıklarıyla yaşlı, Sovyet filmlerindeki jönleri andıran yüzleriyle genç Polonyalılar, kafası tıraşlı Almanlar, Cezayirliler, bunların arasına yanlışlıkla karışmış İspanyollar denebilecek İtalyanlar, hiç kimselere benzemeyen İngilizler, Maurice Thorez'e ya da Maurice Chevalier'ye benzeyen Fransızlar, her ulustan, herkes; hepsi de çelikleşmiş, hem de hayır, Madrid'li gençlerin talim hevesiyle değil, vaktiyle birbirleriyle yaptıkları savaşın, içinde bulundukları ordunun anısıyla çelikleşmiş, dimdik. Kışlalarına yaklaşıyorlardı ya, birden marş söylemeye başladılar ve yeryüzünde ilk defa olarak, savaş düzeninde yürüyen her ulustan karmakarışık bir sürü adam, *Enternasyonal*'i bir ağızdan söylemiş oldu.

Magnin ardına baktı, ücretliler yeniden aşık atmaya dalmışlardı. Onlar, kulak asmıyorlardı böyle şeylere.

Artık Yabancı Hava Kuvvetleri'ni yenileyebileceğini umuyordu. Bakım ve onarım atölyelerine çekidüzen verebilmek için on beş gün kadar Barcelona'da kalması gerekmişti; gerçi kedi gidince meydan farelere kalmış, pelikanlar işi biraz azıtmışlardı bu tarafta ama, bir haftaya kadar altı bombardıman uçağı yenisinden farksız bir halde servise girecekti.

Aradığı yetkilinin az önce pencerenin önünden geçen birlikle dönmüş olması gerekiyordu. Magnin yeniden çıktı Birlik Merkezi'ne doğruldu. Kaşları gözlerinin üzerinde birer uzatma işareti gibiydi, aklıysa hanidir kurup durduğu bir şeye takılı.

– Yok kusura bakma ama, daha uzun sürecek mi bu?

Alcala üssünde, tulumunu giymiş uçuşa hazır Leclerc, hem bir soylu ağırlığıyla başlığını sıkıştırıyor, hem de, eli kolu havalarda, dırlanıp duruyordu. Şöyle otuz metre kadar ötesinde, sesinin ulaşamayacağı bir yerde, grup şefi Carnero, Sembrano'nun bir dostu, elinde dürbün Madrid ufuklarına dalmış. Hava da berbat.

"Elini çabuk tutamaz ki! Oysa, fridolini'ler isterse melaike kılığına bürünsün, ben kül yutmam arkadaş..."

Leclerc İtalyan Alman ayırmıyor, faşistlerin topuna birden "fridolini"ler diyordu.

Carnero uçağına bindi, uçak uçuş hattına sokuldu. Uçağı *Jaures*'ti, karbüratör ayarı iyice bozuk olan *Jaures*, ekibiyse İspanyollardan kurulu. Önce Leclerc, ardından bir İspanyol bombardıman uçağı onu izlediler. Cumhuriyetçi avcı uçakları çoktan havalanmış, Alcala'nın üstünde tur atıyorlardı: Amerika'dan gelme, -yeni model mitralyözleri olmayan- Allahlık uçaklardı bunlar da. Hala 1913 modeli İspanyol Levis'leriyle çarpışmak var mı?

Uçağı *Orion* arızalanıp da Leclerc başka iki uçağın parçalarından yapılma *Pelican I*'in pilotluğuna geçeli, gri şapkasını giymekten vazgeçmişti, fakat deri uçuş başlığıyla öyle soylu bir havalar veriyordu ki kendisine, deme gitsin!

Pelican I'in ön mitralyözcüsü Leclerc'in yerine bir göz atıp da aradığını göremeyince sordu:

– Ee, hani termos?

– Bugünlük kusura bakılmayacak, et tırnaktan ayrılıyor, iş çok ciddi.

Birkaç dakika sonra üç uçak ve avcıları Madrid'in üstündeydiler. Barajar'ı sayma, evvelce pelikanların üslendiği bütün alanlar düşmanın eline geçmişti. Bütün yollar boyunca,

arapsaçı gibi iç içe girmiş bir ulaşım canlılığı, Getafe'nin az berisindeyse, kamyon parkı haline getirilmiş bir çayırlık. Üstelik hepsi de öylesine savunmasız, öylesine ortalarda ki, düşmanın olacağına inanılmaz. Leclerc, filonun sağ ucunda uçuyor, durmaksızın çok alçak bulutlara dalıp dalıp gözden kaybolan öteki iki uçağı dikkatle kolluyordu. Tepelerinde de onları koruyacak olan avcı uçakları. Bir ara bulutlar neredeyse yerleri süpürmeye başlayınca, üstlerinden uçmak zorunda kaldılar; iki kül rengi tabaka arasında solgun boşlukları savaş düzeninde uçan filo bir ölüm uğultusuyla doldurdu. Bulutlardan çıkmalarıyla kendilerini kamyon parkı üzerinde bulmaları bir oldu. Her iki yandaki bütün yollarda, bir uçtan bir uca sanki tampon tampona, Franco'nun arabaları. Tage'daki motorlu yürüyüş kolu Madrid kapılarına dayanmıştı işte.

Faşist avcıları birden daha yukarıdaki bulutlardan döküldüler: karşıdan, bir bakışta kanatlarını bağlayan "W"den tanıdıkları yedi Fiat. Cumhuriyetçi avcılarının en yukarıda uçan grubu onları görünce hızlandı ve üstlerine yürüdü.

Düşmanın baraj ateşi de o anda başlıyor.

Madrid'e kitle halinde yığılan Alman uçaksavarlarıydı bunlar; otomatik olduklarından, mermileri, ellişer metre arayla üst üste patlıyordu. Leclerc, kendi kendine, benim uçağın, diyordu, kanat yayılımı yirmi altı metre, iyi mi? 1918'de bile görmemişti böyle bir baraj. Alman topçuları bombardıman uçaklarına nişan almıyor, karalamadan aynı yüksekliğe ama yüz metre kadar önlerine ateş ediyordu; öyle ki, uçaklar, sanki kendi ayaklarıyla gidiyorlardı barajın içine. Beride, iki tarafın avcıları savaşa tutuşmuştu. Leclerc bir pike denedi, mermiler de alçaldı. Bombacı:

– Telemetreleri var, diye mırıldandı.

Avcıların çatışması kızışmıştı iyice. Havada dört dönerek mekik dokuyuşları hem cambazlık yapıyormuş, hem de dü-

şüyorlarmış gibi bir izlenim uyandırıyordu insanda ama, Leclerc'in görecek gözü mü vardı? Mitralyözcüler onları izliyor, bombacılarsa gözlerini yerden ayırmıyordu. Leclerc, Carnero'nun uçağına takılmıştı: Çıkıyor, iniyor, yanlıyor, fakat ne yapsa etse barajı hep karşısında buluyordu Carnero. Ansızın daha da yaklaşır gibi oldu; Leclerc o patırtı içinde, bir kör nasıl kendini yedene bağlanır, öyle grup şefinin uçağına bağlanmış, içinde bir yerinde iki uçak birleşmiş de sanki tek olmuş gibi bir duygu, bir tank vurdumduymazlığıyla ateşin içinde buldu kendini.

Barajla aralarında pek pek yüz metre kalmıştı.

Bir anda uçaklarla mermiler birbirlerini buldular, Leclerc'in uçağı on metre kala şöyle bir irkildi, *Jaures*, öteki uçak, tam ortasından kırılarak içindeki sekiz kişiyi kurşuni boşluğa tesbih taneleri gibi bırakıverdi. Üzerine yaslandığı bir dal kırılıvermiş gibi geldi Leclerc'e, açılmış bir tek paraşütün çevresinde kara benekler halinde dökülüşen arkadaşlarını, bombacısının ve ön mitralyözcüsünün nasıl dehşete düşmüş bir suratla seyrettiklerini görünce uzatmadı artık, hemen döndü, Alcala'ya doğru uçağa tam gaz yol verdi.

Leclerc, yere inmek için yol kestiğinden beri: – Amma iş yahu, deyip duruyordu. Savaşta bile görmedim ben böyle şey.

Alanda, uçaktakiler çevresini sarmış, pis pis susuyordu. Sonunda, ağzı felaket, gözleri cehennemden dönmelerin gözleri, o fiyakalı lejyoner yürüyüşüyle komutanlık makamına gitti.

Orada Vargas, bir koltuğa oturmuş onu bekliyordu. Upuzun ayaklarını uzun uzun uzatmış, daracık suratı pencerelerden taşan bulutlu gökyüzünde, sırtında üniforması.

Leclerc, sapına kadar kahraman, başladı raporunu vermeye. Carnero'nun nasıl düştüğünü anlatırken, Vargas:

– Size verilen emir neydi? diye sordu.

– Getafe yürüyüş kolunun bombalanması.

– Kamyonlar otomobil parkından *önce* değil miydi? Konvoy halinde ilerlemiyorlar mıydı?

– Evet, fakat baraj yüzünden geçilemiyordu ki. Kanıtı da, Carnero işte..

Tuhaf şey, Leclerc kendi bildiği gibi konuşmayı tutturamadı mı, basitleşmiyordu da, memurlaşıyordu adeta. Vargas:

– Baraj, diye yeniden sordu, parkın orada değil miydi?

– Evet.

– Oysa *daha önce* kamyonlara rastladınız, öyle mi?

– ... Evet!

– Peki, niye bombalarınızı atmadan döndünüz, söyler misiniz bana?

Leclerc o dakika düşmandan kaçmış olduğunun farkına vardı.

– Düşman avcıları aman vermiyordu ki!

İkisi de avcıların onlardan iki kilometre ötede savaşa tutuştuğunu biliyorlardı; kaldı ki, avcıların saldırısına uğramış bile olsa, onlarla savaşı kendi avcılarına bırakıp Leclerc'in baraja paralel olarak bombardımanını yapması gerekirdi. Magnin, çarpışmanın en civcivli yerinde, kaç kere bombardıman yönetmemiş miydi? Vargas:

– Bombalarınızı geri getirdiniz, değil mi? diye sordu. Yanlış bilmiyorum ya?

– Getirmesine getirdik, rastgele oraya buraya, bu arada bizimkilerin üzerine atacak yerde... Zaten motor da tekliyordu.

Vargas, Leclerc'in gerçekte korkağın biri olmadığını bildiğinden, böyle duvardan atlarken yakalanmış çocuk gibi saçma sapan özürlere sığındığını gördükçe bütün bütün kahroluyordu.

Dışarda bekleyen makinisti, bombacıyı ve mitralyözcülerin şefini içeriye çağırttı.

– Motor? dedi.
Leclerc ve mitralyözcü makiniste döndüler. O:
– Vallahi, dedi, iyi sayılmazdı pek.
– Nesi var?
– Aşağı yukarı her yanı aksıyor.
Vargas kalktı:
– Peki, dedi, teşekkür ederim.
Leclerc: – Yolu yoktu, dedi, bombalayamazdık.
Vargas: – Peki peki, diye tekrarladı. Teşekkür ederim.

BÖLÜM DÖRT

Magnin'in Albacete'de olması yüzündendi bu. Komutanlık o gün Bakanlığın talimatına uyarak ilk defa üniformasını giymiş olan Scali'nin başına kalmıştı. Aslında bu işi yüklenecek iki kişiden biri hastanede yatıyordu; ötekiyse, yani Karlitch, mitralyözcü yetiştirmek üzere palas pandıras Madrid'e çağrılmıştı. Zor kapısının kapalı olması, komutanlığı, İspanyol ordusunun yarısında olduğu gibi uluslararası filoda da, komutanlık edenin kişisel otoritesine bağlamaktaydı. Üste iki kişi vardı ancak kendisine başeğilen: biri Magnin, öteki de pilotların şefi, herkesin sevip saydığı, daha şimdiden dört faşist uçağı düşürmüş bir genç. Ne var ki dünden beri, hastanede kesilen koluna, bir de yükselen ateşine komuta etmeye uğraşıyordu zavallı.

Telefonla çağrıldığında Scali, kimbilir hangi pelikanın, besbelli ortalarda dolaşırken kaybolmasın diye, Raplati'nin pespembe karnına filo mührünü basmış olduğunu henüz farketmişti, kendi kendine gülüyordu.

Sembrano'ydu arayan:

– Sizin pilotlardan, dedi, birini gönderiyorum.

Göndereli epey geçmiş olmalı ki, telefonu kapadıktan

birkaç dakika sonra Scali, Leclerc'in, bir kamyonda süngülü dört milis arasında eli kolu bağlı getirildiğini gördü. *Pelican* l'in baş mitralyözcüsüyle makinisti de yanındaydı ya, daha az sarhoştu onlar. Milisler hepsini bırakıp gitti.

Vargas'tan ayrılınca, kafayı iyice çekmeye kararlı Leclerc iki arkadaşını yanına alıp, ne oluyor demeye kalmadan üsdeki arabalardan birine atlamış, kapağı aklının içki bulabileceğini kestiği Barajas'a atmıştı. Yol boyunca ağzını bile açmadı. Oturunca yine tek kelime söylemeksizin üst üste altı Pernod devirdi.

Sonra açtı ağzını yumdu gözünü.

İşin sonu: kamyon.

Yavaş yavaş ayılıyordu. Scali, köpeği koltuğunun altında, Leclerc azıtırsa ne yaparım derdindeydi. Soytarı kafalı, uzun uzun elli, bu maymundan bozma herif zorlu bir adamdı muhakkak! Yine de iş çığrından çıkmadıkça milisleri çağırmamalıydı. Oradaki pelikanlar, uzaktan uzaktan, yarı öfkeyle bakıyorlardı Leclerc'e, yarı dalga geçerek. Attignies önce bırakıp gitmişti ama, az sonra sessiz sedasız döndü geldi. Scali, herhalde diye düşündü, iş zora binerse bana destek olmak için döndü. O arada köpeği de yere bıraktı elinden.

İpleri çözülürken Leclerc başladı söylev çekmeye:

– Tamam, anladık, nobran herifin biriyim ben, dırlanır dururum. Ama devrimci dediğin böyle olur, devrimci takımının esas niteliğidir bunlar, anladın mı? Hem kusura bakma ama, senin gibi pilot mu yoksa emekli belediye üyesi mi belli olmayan uçucuların içine etmişim ben, bi güzel! Haybeciler. Ulan baksanıza bana, ne meyhane küpüyüm, ne urgan makarasıyım, kırk yıllık komünistim be! Hadisene, sen gelip açıklasana olanı, ne duruyorsun?

"Franco'cu itlerin kim olduklarını sen bana sor, anladın mı? Vrangel ordusunun döküntüleriyle öteki devlet düş-

künleri Paris'e dökülüşüp taksi şoförlerinin ekmeğini elinden almaya kalkıştılardı ya, ta o zamandan beri tanırım ben onları; Franco'dan çok öncesini bilirim, savaş öncesinden beri komünistim çünkü."

Darras, üstüne varmadan: – Komünistlerle sosyalistler ayrılmadan önce bile, değil mi? dedi. Boşversene sen, parti kim sen kim yahu! Elbet bu sende iş yok demek sayılmaz ama, bırak şu parti lafını.

Ayağı iyileşmişti Darras'ın, hatta dün Scali'yle beraber Leclerc'in başaramadığına benzer bir göreve çıkmışlar, pekala da üstesinden gelmişlerdi.

İkisini de şöyle bir süzdü Leclerc: Scali, yuvarlak yuvarlak gözlükleri, bacakları şişen fazla bol pantolonu ile, havacılık filminde bir Amerikan komiği sanki; Darras, sakin bir gülümseme, yassı ve kırmızı bir yüzü çeviren kırlaşmış saçlar, bir de pehlivan pazuları. Kendi mitralyözcüsüyle makinistinde hiç ses yok.

– Ya, şimdi de parti dalgası çıktı ortaya, öyle mi? Talavera'da Gaz Fabrikası'nı uçurmaya giderken üyelik kartını sormadındı ama. Yalnızım ben, yalnız, yalnız bir komünistim işte, hepsi o kadar. Tek istediğim, dalgama taş atmasınlar, tamam mı? Ha bak, çaktırmadan yanaşıp bacağımı kapmak isteyen köpeklere de aman vermem, anladın değil mi? Hem söylesene bana, kimin işi Talavera, senin işin mi? Söylesene, benim desene!

Scali koluna girip: – Çocuk olma, dedi. Talavera senin işin, herkes de bilir bunu. Üzme kendini boş şeylerle, gel de seni yatırayım.

Magnin gibi o da Leclerc'in kaçışını korkaklığına vermiyor, bir kaza sayıyordu; hele Talavera'nın anısına can kurtaran gibi sarılması yok mu, basbayağı dokunuyordu ona. Ama her öfke insanı çirkinleştirir de, sarhoş öfkesi büsbütün. Leclerc'inki, burun deliklerinin ve dudaklarının şişme-

siyle komik yüzüne öyle bir hava veriyordu ki, içindeki hayvan dışarı vuruyordu sanki.

Yeniden: – Gel dedi, yatırayım seni.

Leclerc, göz kapaklarını kısarak yan gözle baktı; birden, sarhoş suratının altından kimbilir hangi köylü dedesinin kurnazlığı kımıldadı.

– Beni, dedi, sarhoş sanıyorsun, ha?

Hala ona bakıp duruyordu. Hala da öyle göz ucuyla.

"Haklısın. Hadi gidelim."

Scali kolundan çıkmadan merdivenlere doğruldular. Yolun yarısında Leclerc durup aşağıdakilere: – Hepinizin, dedi, ağzına, e mi? Fasarya sürüsü!

Birinci katta Scali'nin boynuna sarıldı, ağlayarak: – Korkak değilim ben, dedi, duyuyor musun, korkak değilim! Hem daha her şey bitmedi ki, dur bakalım.

Paris'teki İspanya Elçiliği'nin özel izniyle, Nadal, haftalık bir burjuva dergisi hesabına pelikanlarla röportaja gelmişti. Kimisi pek yukarıdan davranarak yanaşıyordu bu işe, kimisi gizli gizli kuşkulanarak. *Marat*'yla uçanlar, Darras, Attignies, Gardet vs., bir demeç hazırlamayı yeğlemişlerdi, onunla uğraşıyorlardı. Otelde, yemek salonunun ta dibinde, Scali'yle oturmuş, Jaime Alvear, gözlerinde sargı yerine artık kara gözlükler, röportajı filan faydasız buluyor, Alcala gecesine simsiyah kapanmış bir pencereye bitişik radyo dinliyordu. House ise üç sütunluk yazı yazdırmıştı.

Kısarak ve kıvırcık, gözleriyse handiyse mor bir delikanlı olan Nadal, her şeyiyle o kadar yusyuvarlak olmasaymış, iyi de bir jigolo olurmuş hani: yüzü, burnu, hatta fazlaca yuvarlak hareketleri, çocuk kıvırcığı saçlarıyla ayarlanmıştı adeta. Ona pelikanlar arasında en değişik, en ilginç olan Leclerc'dir demişlerdi ama, gazetecileri sinekleri eğlendirmeye yarar palavra kişiler sayıyordu Leclerc, kazara içlerinden biri kendisine başvuracak olursa, şaka maka, ağzını

burnunu dağıtacağını söylüyordu. Hoş, yatmıştı ya!

Attignies, *Marat*'dakilerin demecini getirdi:

"Biz buraya serüven aramaya gelmedik. Hepimiz, ister komünist ya da sosyalist, ister partisiz devrimci olalım, İspanya'yı savunmaya karar vermiş bulunuyoruz. Koşullar ne olursa olsun en etkili bir şekilde çarpışacağız. Yaşasın İspanyol halkının özgürlüğü!"

Nadal'ın hiç işine gelmedi bu. Öteki okurlarının yanısıra, gazetesini, bir milyonu aşan işçi de alır okurdu. Bu hesapça, patronunun gönlünü etmesi için, bu sevimli havacıları (hele Fransızları) övmek, ücretlilerin değişik yanlarını belirtmek, geri kalanlarına biraz duygu, ölü ve ağır yaralılara (şu Jaime eğer... yazık, n'apalım ki İspanyol!) birkaç damla gözyaşı dağıtmak gerekiyordu, olabildiğince şerbetçi davranmak yani... Politika yapmaktan mümkün mertebe kaçınmak, hele komünistliğin adını bile anmamak.

Kendi kafasınca da, araya gizlice bir iki hikaye sokuşturayım diyordu; cinsel tarafından olursa daha da makbule geçerdi bu hikayeler... Herkesin de bildiği gibi, böylesi serüven röportajlarının en ilginç yanı dönüşle ilgili yanlarıydı.

Bir süre atıcıları dinledi. Yemiyordu ama yalanlarını, müsvedde niyetine kulak veriyordu. Her ahmağın içinde bir romancı yatardı ona göre, önemli olan seçmesini bilmekti. (Sesini ne de olsa pek yükseltmeden) "adamlarım" aşağı "adamlarım" yukarı konuşan biriyle başlamıştı önce. Gerekli notları aldıktan sonra Kipling'in sözlerini düşündü: "Şimdi de öteki tarafa gidelim, bakalım ne mavallar okuyacaklar?" Düşündüğünü yaptı.

Sıra, buraya gelmek için Fransız ya da ingiliz ordusundan kaçanlardaydı. Çoğu İspanya'da evlenmişlerdi ya, "Bizim gazeteyi kadınlar çok okuyor," diyerek ellerinden karılarının birer resmini almayı pekala becerdi. Ondan sonra ücret-

liler arasındaki "as"ların, yani resmen üç faşist uçağından fazlasını düşürmüş olanlarındı sıra. Bunlar gönüllülere "politikacılar", kendilerine "savaşçılar" adını takmışlardı ama, palavra sıkmıyorlardı. Hatta uçuş karnelerini sakına sakına gösterdiler.

Arkasından kabadayı geçinen birkaç delikanlıyla, attı mı mangalda kül bırakmayanlardan geriye ne kaldıysa. Öyle değişik bir yanları olmadığı, abartmasını da bilmediği için gönüllüleri tutmamış, boşlamıştı.

Bir yandan, yarısını Pol'ün cömertçe cebine aktardığı şeker kutusunu ne ettim de meydana çıkardım diye yanar, bir yandan uçuş karnelerinden birinin ardına not alırken, ortalık sessizleşir gibi oldu birden, dikkatler yoğunlaştı, o da bunu sezip burnunu yazısından kaldırdı.

Leclerc! Evet, tersi dönmüş, hafif kambur, yeniden kafasına geçirdiği gri şapkasının yanlarından kara saçları tutam tutam dışarıda, burnunun altında hayli kaygı verici bir gülümseme ve kolları hiç olmadığı kadar uzun. Leclerc iniyordu merdivenlerden. *Pelican* l'in mitralyözcülerinden birisi çağırdı:

– Bak, dedi, yazar bir arkadaş. Ne de olsa meslekdaşın, bir kadeh atmayacak mısın onunla?

Leclerc geldi yanlarına oturdu:

– Yaa, sen de yazarsın demek, sırma saçlım? Ne yazıyorsun bakalım?

– Hikaye, şu, bu. Ya sen?

– Koca koca romanlar. Şiir de yazardım, bak. Kitabını direksiyon başında satıp bitirmiş tek ozan benim. Gececi şoförler, arabalarına kafayı bulmuş ya da acemi bir turist düştü mü yolarlar ki bildiğin gibi değil. Ben, katiyyen! Yalnız kitabımı satardım, o kadar. Niye, çünkü o da bir çalışma ürünü, ona da emek verilmiş. Hediyesi 15 papel. *İcare Direksiyonda*'ydı adı. İcare diyoruz, çünkü serde hem ozanlık

var hem de havacılık, anlarsın ya! Böyle böyle hepsini okuttuk, bir tane bile kalmadı.

– Hala yazıyor musun bir şeyler?

– Öylesini bıraktım, mitralyözle yazıyorum şimdi.

– Yaa, hangi mitralyözü kullanıyorsunuz?

Demeçlerinin altına imzayı bastıktan sonra Attignies'le Darras da Scali'nin yanına, Jaime'nin radyosunu dinlemeye gelmişlerdi. Görmeyeli ömrünün yarısını radyo dinlemekle geçiriyordu Jaime. Fakat Nadal'ın son sorduğunu Darras'ın gözü tutmadı, yanlarından ayrıldı.

Kuşkusu boşunaydı. Beridekiler, alt tarafı, bir komedidir oynuyorlardı: Leclerc avcı pilotu olmadığından, geldiğinden beri herhangi bir mitralyözle bir kere olsun ateş etmemişti; Nadal'a gelince, piposunu kemire kemire, bu işin erbabı gibi konuşuyordu ama, İspanyol Lewis uçak mitralyözlerinin şarjörlü olduğunu bile bilmiyor, onları şeritli sandığından, ötekinin anlattıklarından tek kelime anlamıyordu. Sonunda:

– Barda, diye sordu, memnun musun hayatından?

– Ne demek, gerçek hayat bu... Paris'te olsun ne halt edeceksin? Posta pilotluğu, yani dolmuş şoförlüğü mü? O bile değil. Adın solcuya çıktıysa zırnık koklatmazlar. Yoksa sürüm sürüm sürünecek misin ayak işlerinde? Yok arkadaş, burada adama adam gibi muamele edilir. Sözün gelişi ben, kusura bakma, yani, Talavera'yı o biçim ayarladım, git, kime istersen sor, koca gaz fabrikası nasıl gazlı paçavra gibi tutuştu, anlatsın sana. Franco'yla aynı hesap. Kusura bakma yani ben, Leclerc, durdurdum orada Franco'yu. Anlıyor musun? Arkadaş, buradakilerin hepsi, bak istersen, öyle karpuz kabuğundan madalya taşıyacak adamlar mı?

Salonun nihayetine, devrimci afişlerin altına yerleştirilmiş fırının çevresinde, her zamanki gibi, aşçıbaşı hizmet edeyim diye çoluğu çomağıyla kendini paralıyor, pelikan-

larsa fazladan yemek alabilmek umuduyla onu bir kenara çekip gizli pazarlıklara girişiyorlardı.

Attignies radyoyu dinliyordu ya, bir yandan da gazeteciyle Leclerc'i gözden kaçırmıyor, ilişkilerinin gelişmesini merakla izliyordu. İki üç dakikadır Leclerc ekmek ufaklarını parmakları arasında yoğurup dertop ederek Nadal'ın handiyse suratına atmaya başlamıştı. Sesinin tonu sözlerinin içtenliğinden çok uzaktı.

"Talavera'yı ben bir *Orion*'la başardım, var hesapla gerisini! Burası boğa güreşleri ülkesi mi, eh, bizim elimizde boğa değil bir avuç dana var, danalarla da olsa dayandık ama, anlıyor musun?"

Ve burnunun üzerine ekmek içinden bir top daha. Attignies büsbütün sardırmış, işin nereye varacağına bakıyordu. Nadal'sa acısını röportajda çıkarmaya karar vermişti bunun, sözüm ona gülümsüyordu.

– Talavera'da ne silahla savaştın, peki?

– Hurmalarla, iyi mi? Pencerede bir mitralyöz, bir de bomba atmak için özellikle genişletilmiş kenef delikleri.

Gardet, teknisyen gözüyle: – Ya, dedi, sehpalı Hotckiss hava mitralyözü?

Nadal, bilirim, onlardan neler çektik havasıyla:

– Villacoublay'de, dedi, aynısını kullandık biz de.

Her haliyle insanları böyle Allahlık silahlarla çarpıştıranları ayıplıyordu sanki; oysa, böyle bir mitralyöz gerçekte varolmadığından pelikanlar gizli gizli işletiyorlardı onu. Birden Attignies:

– Kesin gürültüyü, dedi.

Dinlediği faşist radyo (Sevilla Radyosu'nun bir yayınıydı galiba) havacılık haberlerini vereceğini bildirmiş, Jaime dakikasında sesi yükseltmişti:

Uçaklarımız, Madrid'de Carabanchel milislerini püskürterek, kızıl mevzilerini başarıyla bombalamış bulunuyorlar.

Şehir saat üçte ve beşte bombardıman edilmiş, kızıl hava kuvvetlerinden bir tek uçak bile müdahale etmemiştir.

Bugün hatlarımız üzerinde hükümetçilere ait beş uçağın düşürülmüş olduğu haber alınmıştır.

Bu radyodan bir zaman önce, Sovyet ajansı, Stalin'in casusu, ünlü bozguncu Magnin'in mutlaka düşürüleceğini bildirmiştik. Söylediğimiz gerçekleşmiş, Magnin'in uçağı bugün hatlarımız üzerinde düşürülmüştür. Bütün içindekilerin düşerken öldükleri anlaşılmış, hain Magnin'in cesedi ise Getafe'de teşhis edilmiştir. Ötekilerine duyurulur.

İyi geceler.

Pelikanlar şaşkın şaşkın bakışıyorlardı.

Scali: – Olmaz öyle şey! diye bağırdı. Besbelli karıştırıyorlar.

Nadal sorunu kurcalamaya kalkışacak olduysa da fazla üstüne düşmemek gerektiğini çarçabuk anladı: en olmayacak batıl inançları olan pelikanlar -en dırdırcıları bile- bu konuda derhal tersleniyorlardı. Hepsi düşünen *Jaures*, içindekilerinse Carnero ile arkadaşları olduğunu düşünüyordu gerçi ama, Magnin Albacete'de inmişti, inmişti ya, öğleden sonra kalkıp Madrid cephesinde savaşmadığını kim sağlam söyleyebilirdi? Kimse?

Lerclerc: – Hadi oradan budala, diye homurdandı, nereden biliyorsun?

Nerden mi biliyordu, en emin yerden: öğleden beri havanın gittikçe bozulduğunu hissettiğinden telefonla Magnin'i aramış, akşama mutlaka Alcala'da olmasını rica etmişti.

Magnin durumu ondan çok daha iyi biliyordu. Sembrano ona telefon ederek her şeyi anlatmıştı, hem de Scali'ye anlattığından çok daha ayrıntılı olarak. Meğerse Leclerc, dut gibi olunca, İspanyol pilotlarına basmış kalayı; sanki Valencia'da canlarını güven altına alanları bulunsa da, İspanyol pilotların o her yanı ayrı dökülen uçaklarıyla kendisinin

Talavera'da bir kere yapmakla onca övündüğü şeyi her gün yapıp durduklarını bilmezmiş gibi. Sonra başlamış çevresine toplanan İspanyol makinistlerine söylev çekmeye, savaşın kaybedildiğini, onarılan uçakların düşeceğini -utanç adamın aklına daha neler getirirse onları- anlatmaya. Scali de, Leclerc'in, dönüşünden bu yana birkaç kere, kendisini değişik havası ya da çokluk gerçek (ve herhalde büyük bir sevilmek dileğinden doğma) cömertliği yüzünden canayakın bulan pelikanlara aynı sözleri tekrarladığını biliyordu. İşin kötüsü, onun uçağındaki öteki pelikanlar da bu havaya girmişlerdi.

Önce şaşırmıştı Scali onların böyle uyuşmasına. Yapısını iyi bildiği kimseleri -aydınları- değerlendirirken bu işin en incesini yaptığı halde, yabancısı olduğu bu adamı anlayamıyordu. Cardet uyarmıştı onu; her yaralı hastaneye gittikçe değişen uçak mürettebatının artık karşılıklı yakınlıklara göre kurulduğuna dikkatini çekmiş, Leclerc'in yanındakilerin o uçağı geri çevirince bulutların yoğunluğundan durumu pek de kavrayamadıklarına, şimdiyse kendilerine fazla büyük gelen bir dram içinde çırpındıklarına işaret etmişti. Leclerc kaçışını bağışlayamıyordu bir türlü; Pernod'ları üst üste dikince nasıl unutur gibi olduysa biraz, yanına her geleni, yaygın bir tiksintide bulabileceğini umduğu aşağılık bir kurtuluşa sürüklemeye çabalıyordu.

Scali: – Magnin, diye bağırdı, saat yedide telefon etti buraya.

Herkeste bir kuşku. Acaba doğru mu söylüyor, yoksa bizi mi yatıştırmak istiyor?

Epeyce uzun bir sessizlik oldu. Nadal elinde kalem, Leclerc'e bir soru daha sorarak bozdu bu sessizliği:

– Peki niye geldin İspanya'ya? Devrim için mi?

Leclerc ona yan yan, ama bu sefer hırçın, baktı:

– Senin üstüne lazım mı niye geldiğim? Herkes biliyor

solcu ücretlilerden olduğumu. Buraya geldim, çünkü erkek olan gelir. Çünkü uçak hastasıyım ben. Ötesi ilgilendirmez beni. O biçim salakları, karasevdalı karıları ilgilendirir ötesi, bir de gazetecileri. Kusura bakma ama, herkesin hoşlandığı şey başka. Anlaştık mı?

Huzursuzluk bir sansar gibi atlamıştı masaya. O, alnı kıvrım kıvrım, kendini şöyle arkaya vermiş, maymunsu elleriyle bir şarap şişesini boğazından yakalamıştı; burun delikleri şişkin, saçları ayrık ve adamakıllı cılız haliyle herkesi parmağında oynatır bir tavır takınmıştı. Gardet, Jaime'nin oralarda, arkadan öne kısa saçlarının fırçasına elini sürüyor, gülümsüyordu. Attignies ona eğildi:

– Korkudan mı iç zayıflığından mı bilmem ama, Magnin elini çabuk tutup sepetlemezse, bu herifler bütün filoyu berbat edecek. Ne oluyor bunlara, şarap beyinlerine mi vurmuş?

– Şarap marap, yeter artık yahu! Sinirime dokunmaya başladı, hani. Zaten hazetmem maymun iştahlılarla birlikte çarpışmayı. Hadi içini döküyor dedik, sustuk, anlasa ya, yok bir de kalkmış kahramanlık taslamaya! İşin yoksa, gül.

– Ötekine bozuluyor, asıl, oyun oynar gibi pozlar takınmasına... tiksindiği nasıl da belli, baksana!

– Belki, ama minnet de duyuyor.

– O daha az. Suratını görmüyor musun?

Nadal, sonunun fenaya varacağını anlamıştı ama, tam zamanında herkese içki ısmarlayıp kalktı, notlarını topladı, sonra kısa ve kurnaz, savaşçı piposu kurnaz gülümsemesine ekli, bıraktı gitti. Leclerc yeniden:

– Yok, sarhoş değilim, demeye başlamıştı, devrim...

Besbelli, devrim mevrim umurumda mı diyecekti ama diyemedi. Arkadaşları vardı da ondan mı, hayır, belki böyle diyerek kışkırtmaktan hoşlanırdı bile onları, fakat, kanatsız iki pencerenin ardında Madrid vardı, ondan utanıyordu.

Radyo bu iki pencereden birinin yanındaydı, Attignies dışarı baktı: Alcala-de-Henares Alanı, anıtları, sütunların ardında saklı gibi duran o avuç içi kadar salyangozcu meyhaneleriyle, uykuya varmıştı. (Allah bilir, içlerinde birkaç pelikan oturmuş Pernod'larını içmekteydiler.) Uykuya varmıştı ama, tetik üstünde bir uykuydu bu; İspanyol komedilerinin o eski Castilla'sı uçak bombalarından delik deşik, serenadlı balkonları, süslü sarayları, sivri kuleli kiliseleri, papaz bahçeleri ve sütunlu görünümleriyle, kulağı büyük tehditlerle dolu en küçük savaş tıkırtısında, tavşan uykusu uyuyordu.

Scali, Gardet'ye: – Magnin gelince, dedi, ona de ki *Marat* var, sen varsın, başka arkadaşlar da var, yine de çivi gibi mürettebat düzülür.

Aşağı yukarı aynı anda Jaime de: – Bu gece, diye sormuştu, Madrid'e gidiyor musun?

– Evet, Garcia'nın özel çağrısı üzerine.

– Babamı bulmanı rica etsem, alıp buraya getirmeni?

Scali, Jaime'nin babası çok yaşlı bir adamdır diye biliyordu; Jaime neden böyle bir şey dilediğini de açıklamadı. Sakatlığından kendisine özel bir pay çıkarmaya kalkışmamıştı hiç.

– Otur, alır gelirim.

Leclerc, hırçın: – Bana baksana, Scali, diyerek aralarına girdi. Ağza alınır gibi değil bu yemekler, yakında düzelecek mi bari?

Masanın ta öbür ucundan Gardet: – Korku, diye sordu, iştahını mı açıyor yoksa adamın?

Leclerc ona döndü. Gardet ufacık kedi dişlerini göstererek düşman düşman sırıtıyordu. Hiçbir şey söylemedi. *Pelican l*'in bombacısı karıştı bu sefer lafa:

– Bizim sözleşmelerden ne haber?

Scali: – Jefatura'dan göndermediler daha, diye cevap verdi.

– Bak, bu olmadı işte. Ağzım laf yapmaz benim ama, diyelim ki ölseydim bugün, farz-ı muhal, ne olacaktı benim sözleşmeler?

Bombacı ufacık gözlerini iri iri açmış, yürek kaldıran iki eli, Barcelona'da nikahının ertesi günü açık mavi deri ceketine dikilmiş teğmenlik yıldızlarının iki yanında, hem kafa tutar gibiydi, hem de bir haksızlığa kurban gitmiş gibi. Gardet, içinden, "Gece ışığında," diye geçirdi, "gündüze göre daha çok benziyor miki filmlerindeki çaydanlıklara."

Scali'yse bu çocukları o kadar da ciddiye almamak lazım der durur, çokluk, dediğine de inanırdı. Fakat bugün...

– İyi, iyi, dedi. Merak etme. Sana bir şey olursa paran karına verilir. Hadi rahat bırak bizi artık.

– İyi ama ya Franco daha önce Madrid'e girerse?

Gardet, fırçasını okşayarak: – İşte o zaman, dedi, ne sözleşme kalır, ne peseta. Herhalde bir güzel kurşuna dizdirir seni.

Aslında beraber göğüs gerdikleri tehlikeler, aralarında gönüllü sözleşmeli farkı bırakmaz, her iki yanı birbirine iyice yaklaştırırdı ama, bu akşam gönüllülerin sabrı taşmak üzereydi.

Şimdi, *Pelican* I'in makinistindeydi sıra:

– Hem, diye atıldı, niye yeteri kadar avcı uçağı vermiyorlar bize?

House onu destekledi: – Üstelik yaralılara gereğince ilgi gösterilmiyor.

İlgi mi? İngiltere Kralı "bizzat" kalkıp Madrid'e onu ziyarete gelse yeter miydi acaba?

Leclerc'in başmitralyözcüsü hepsinin üzerine tüy dikiyor:

– Yok canım, yok, iş değil bizimkisi! Avcılar yetersiz, uçaklar hem az, hem Allahlık, malzeme felaket, hele mitralyözleri hiç sorma, dökülüyor.

Ya İspanyollar ne yapsın, Nuh'tan kalma Breguet'lere atlayıp gık demeden uçaksavarlarla dalaşmaya giden İspanyollar?

Attignies, Leclerc'in masasına yanaşmıştı, konuşmalara kulak misafiri oldu:

– Öyle ama sabahtan beri onu gören eden yok.

– ... neydi o adamların sapır sapır dökülüşü, avuçla savrulmuş gibi, ha?

– ... savaşta bile görmedim böyle şey.

– ...ya *Jaures*'in küt diye ortadan ayrılışı?

– ... bu inekler Carnero'yu mitralyözle izliyordu besbelli.

– ... peki, paraşütle atlayan, Carnero muydu?

– ...atlayan Carnero ama paraşüt Magnin'in.

– ... eskisi gibi olsa neyse ne, ama telemetreli baraj ateşine karşı ne haltedersin? Savaşmak mı bu artık?

– ... ya uçağın küt diye ortadan ayrılışı?

– ... işin düzeni bozuk her şeyden önce, bana sorsalar, ertesi gün ne yapılacağını geceden herkes tartışmalı derim, yanlış mıyım?

– ... sen ne diyorsun yahu, avuçla savruluvermiş gibi sapır sapır adam kusuyordu uçak, bense...

– ... anladık, kabadayılığa meraklı Magnin. İntihara niyeti varsa herkesi de ardından sürüklemeye kalkmamalı ama..

Utanç, diye düşündü Attignies, nasıl da bozuyor. Fikirlere etiyle kanıyla bağlandığından, bütün bunlar beyhude ve hazin geliyordu ona; bir tarafa cumhuriyetin yüz kadar mutsuz ücretlisini koysa da, öbür taraf binlerce İtalyanı ve Almanı, sıram sıram Kuzey Afrikalısıyla adamakıllı ağır basıyor, aklını çeliyordu. Kırk bin Kuzey Afrikalı. Her gün bir o kadarı daha: enselerinde şaşmaz harb divanlarıyla. İnsanlara nereye dek güvenebileceğiz öyleyse? Ölesiye güvenebiliriz diye, daha şimdiden ölmüş, bu durduğu yerde çürüyen "uzmanları" seçmek şart mıydı acaba? Bereket bir yerlerde,

Madrid'de mi, Albacete'de mi, uluslararası ilk birlikler örgütleniyorlar.

Gardet'nin sesi, boğuk, sürüp giden uğultuyu bastırdı:

– Durun hele, dedi. Fırçası ve çenesi öne fırlak, masanın üstüne oturmuş, öyle konuşuyordu: – ... gagalarında bir pipo, hani buraya gelip bir kere olsun cepheye ayak basmadan, zorluklar nelerdir anlayıp dinlemeden Paris'e dönerek, Magnin'in yaptıklarına -bu arada tabii bizimkilere de- dudak büken o çok bilmiş beyler vardı ya, ana avrat düz gidiyordunuz arkalarından ama, bakıyorum da bu akşam hepiniz aynı kafadasınız. O kötü, bu kötü, her şey kötü! Ulan iyi ki Franco'un tarafında değilsiniz be, yoksa çoktan kısılırdı gaganız, hem de Allah bilir ölüm sebebiyle.

Makinist: – İyi ya, dedi. Methettin ya, bu yüzden buradayım işte, Franco'nun yanında değilim.

Pol dayanamadı; koskoca, kıpkızıl, kıskıvırcık fırladı yerinden, işaret parmağı titreyerek:

– Hayır, Mösyö Levy! dedi. Bak işte buna gelemem. Ne yapacağımızı bize sen mi öğreteceksin be? Bir kere sen, Bertnard, iyi bir arkadaşsın ama, Magnin'in çalışmasını yargılayacak kadar olmadın daha.

– Ne demek, artık yargılama hakkımız da mı yok? Layık mı değiliz?

– Sen yargılamıyorsun, kusuyorsun düpedüz. Kusuyorsun, çünkü ödün patlamış. Patlar patlamaz, orasına karışmam bak, herkesin başına gelebilir bu, derde uğramış bir arkadaşını kınayanlardan değilim ben. Elinizden geldiğinizce işinizi de yapmaya çalıştınız, bunu da biliyoruz. Ama kendi kendinizden memnun değilsiniz diye şurda kalkmışsınız her şeyi batırmaya, yok buna gelemem işte, gelemem arkadaş, o kadar! Beğenmiyorsan, söylesene Magnin'in yerine koyacak birini, hadi söylesenize! Demin radyoda konuşan alçağın dediği doğruysa diye bir an düşündün mü

hiç, ya gerçekten... düştüyse Magnin, ne yapardık, ha? Yağma yok, bizim de diyeceklerimiz var bu konuda... Uzun sözün kısası, eşşeklik ediyorsunuz!

Herkes susmuştu, bu sessizlik ortasında Leclerc, iki eliyle en yakın iskemlenin arkalığını yakalamıştı, hain hain bakarak Scali'ye yaklaştı:

– Devrim mi, tamam, ne dedim sana? Herkes kendi payına düşeni yapsın. İyi ama hani bunun düzeni? Kusura bakma yani, düzen bombok. Güya bir savaş için getirdiler bizi buraya, iki gündür kapandık kaldık. Kırk sekiz saattir ustura görmedi suratımız! Bu kadarı da fazla, anladın mı?

Scali, gözlüklerinin ardında tepeden tırnağa tiksinti, ağzını bile açmadı, fakat salonun öteki ucundan bir ses:

– Yok canım? dedi.

Hepsi dönüp baktılar. Jaime, son seferinden bu yana, arkadaşlarıyla iki çift laf edecek oldu mu, köşelerde bucaklarda yalnız yalnız ediyor, ortaya konuşmuyordu hiç; şimdiyse birdenbire şarkı söylediği o eski günlerdeki sesini -onda da bir şeyler kör olmuş gibi biraz kısık da olsa- bulmuşa benziyordu. Hepsi her uçuşa çıkışlarında onun gibi dönmek tehdidi altında olduklarını bilirlerdi. Hem arkadaşlarıydı o, hem de alınyazılarının en ürkütücü canlı örneği. Kara gözlükleri irice burnunun iki yanında, yokladığı anlaşılmasın diye masaları aşağıdan aşağıdan elleyerek, el yordamıyla boş tabaktan boş tabağa ilerliyor, pelikanlar dokunmaktan dehşete düşermişcesine önünden çekilip ona yolaçıyordu. Daha alçak bir sesle:

– Ya siperdekiler, dedi, tıraş oluyor mu onlar?

Leclerc, dişlerinin arasından:

– Bana bak, dedi, tamam. Enternasyonalin şövalyesisin sen. Yalnız, işimize karışma şimdi, kafa ütüleme burada.

Scali, dört beş metre kadar soldaki duvarın dibinde hem Leclerc'i gözden kaçırmıyor, hem de bolluktan neredeyse

ayaklarına düşen pantolonunu çekmeye uğraşıyordu. Leclerc, Jaime'yi masaya bitişik ilerler bırakıp dosdoğru onun üzerine yürüdü.

"Usandım ulan panayır mitralyözleriyle iş görmekten, usandım bıktım be, burama geldi! Mangal kadar taşak var bende, anladın mı, boğalığımı göstermek istiyorum, güvercinlik taslamak değil."

Scali ne olursa olsun gibilerden omuzlarını kaldırdı.

Leclerc'e öfkeden gözü dönmüş, dişleri çatır çatır, onu alaya almak için aynı şeyi yaparak:

– Senin de ağzının içine, dedi. Anlarsın ya, senin de ağzına!

En kavgacı yüzüyle burnunun dibine sokulmuştu.

Scali, beceriksiz beceriksiz: – Ben de senin, diyebildi. Küfretmek de komutanlık etmek gibi yapabileceği şeylerden değildi onun. Her aklı başında aydın gibi, bir şeyi açıklamakta yetinmez, karşısındakinin aklını yatırmak da isterdi; kavgadan dövüşten vücuduyla tiksinirdi adeta. Leclerc, bir hayvan gibi bu tiksintiyi seziyor, fakat korku sanıyordu.

– Hayır, *ben* senin ağzına. Sen benim değil. Anladın mı?

Pol'ün aklına, nereden nereye, yaralılarla dolu gelen ilk uçağı beraberce bekledikleri gün takılmıştı. Birden Magnin'in:

– *Ulan it!* dediği işitildi.

Onu bıyığının bir yanı rüzgardan dönmüş, yumruğu bulut gibi havada, kapının ağzında gördüler. Kimi düşman, kimi rahat bir nefes almış, kimi de sözüm ona dalgın birtakım suratlar arasından geçip Leclerc'in başına dikildi:

– Termos yanında mıydı? diye sordu.

– Hayır, yalan!

Leclerc, kaçtı, diye suçlanışımn da haksız olmasını o kadar gereksindiği şu anda, haksız yere sarhoşlukla suçlana-

cağını kestirmekten memnun, alıngan ve hakkı yenmişcesine, başladı sızlanmaya. Magnin:

– Yalan mı? dedi. İşte bu kötü.

İçi çökmüş bir pilota, sarhoş bir pilotu yeğliyordu o.

Leclerc, şaşkın, kendine bir yol aranırmış gibi bir an bocaladı.

Magnin: – *Pelican* l'in bütün mürettebatı, diye kükredi, derhal Albacete'ye hareket edecek. Kamyon kapıda hazır.

Leclerc yine düşman suratını takınarak: – Kamyon mu? dedi. Allah Allah, niye kamyon? Utanmasalar at arabası getirecekler yahu! Araba isterim ben, araba.

Bombacı da: – Eşyalarımızı toplamaya bile vakit yok, diye tutturmuştu.

Ne eşyası? Hepsi de mürettebatın, üstlerinde ne varsa onunla uçaklarına binip geldiğini biliyorlardı pekala. Magnin omuz silkti.

Leclerc'e ve arkadaşlarına bakıyordu, dalgın. Şimdi şuraya buraya dağılmışlardı ya, bu sabah düşüp ölselerdi, diye bir düşünce geçti aklından, yalnız en iyi taraflarını hatırlayacaktık şüphesiz. Hatta yarın da düşseler bu böyle. Marcelino'nun anısı Leclerc'in varlığından çok daha ağır basıyordu onun içinde ve hepsine, gönüllülere olduğu kadar ücretlilere de, yaptıkları da, dedikleri de, kendileriyle ilgili düşündükıeri de geçici bir çılgınlık nöbetiymiş de, er geç ölümün gerçekliğinde, başlıkları alınlarına yıkılmış, vücutları uçuş tulumlarının içinde taş gibi, bu rüyadan uyanacaklarmış gibi bakıyordu.

Az önce Scali'ye yaklaştığı gibi, Leclerc, yüzü hiç değişmediği, yalnız kat kat alnı biraz daha belki öne yıkılmış olduğu halde, yüzünde etkileyici bir kin izlenimiyle Magnin'e yaklaştı, yaklaştı:

– Senin de ağzına, Magnin! dedi.

Kıllı elleri uzun maymun kollarının ucunda tir tir titri-

yordu. Magnin'in bıyıkları ve kaşları öne çıkar gibi oluverdi birden, gözbebekleri garip bir şekilde sabitleşti.

– Yarın, dedi, hesabın kesilecek. Fransa'ya dönecek, bir daha da İspanya'ya adımını atmayacaksın. Hepsi bu kadar.

– Ne demek, ister gelirim, ister gelmem, sana ne oluyor işkembe suratlı, inek oğlu inek! Ben lejyonda savaştım, lejyonda anladın mı, babanın el ulağı değilim, ona göre davran.

Magnin'in yanında bir anda Scali, Attignies ve Gardet sıralanıvermişlerdi. Masanın yanındaysa kara gözlükleriyle Jaime.

Leclerc: – Araba isterim altıma, diye tutturdu yine, elleri gittikçe daha fazla titriyordu, araba isterim anladın mı, araba!

Magnin, hafif kambur ve umursamazmış gibi, hızlı hızlı kapıya yürüdü. Çıt çıkmıyor, yalnız salonun nihayetinden aşçıbaşının çatal bıçak şıkırtısı işitiliyordu. Hepsi gözlerini Magnin'e dikmiş, yaptıklarını izlemekteydiler. O, açtı kapıyı, Alcala'nın geniş alanına kendini yerden yere vuran rüzgarla konuşurmuş gibi bir şeyler söyledi.

Hücum kıtasından silahlı altı er girdi içeriye.

Magnin: – Mürettebat, diye çağırdı, hadi bakalım.

Leclerc, sonuna dek en önemli olmaya kararlı, ötekilerin başına geçti. Yürüdüler.

Sessizlik daha bir zaman asılı kaldı öylece, içisıra kamyonun vites gıcırtıları, bir de motorun azalıp azalıp sonunda rüzgarın vınıltısına karışan gürültüsü. Magnin kapının ağzında duruyordu; içeriye döner dönmez tiyatroda perde kapanmış gibi, öksürük aksırık, konuşma, tabak ve bardak şıkırtılarından doğma bir patırtıdır yükseldi; Magnin masaya yaklaşıp ani çözülmeden doğan bu gürültüyü, dikkati çekmek için bir bardağa vurduğu bıçakla kesti attı sanki. Söylev çeker gibi değil de, konuşur gibi:

– Yoldaşlar, diye başladı, az önce şu kapıya bakıyordunuz ya, Kuzey Afrikalılar on beş kilometre ilerisinde onun. Madrid'in iki kilometre ilerisinde, evet, iki.

"Faşistler Carabancel'e kadar gelmişken şu gidenlerin burada davrandığı gibi davrananlar, birer karşı-devrimci gibi davranmış olurlar.

"Yarın topunu Fransa'ya göndereceğiz.

"Bugünden itibaren İspanyol Hava Kuvvetleri'ne bağlıyız artık. Pazartesiye kadar herkes kendine bir üniforma edinsin. Darras makinistlerin, Gardet mitralyözcülerin şefi olacak, Attignies de siyasi komiser. İşine gelmeyenlere kapı açık, yarından tezi yok gidebilirler.

"*Pelican I* meselesi kapandı böylece. Bize düşen, içlerinden her birinin evvelce yaptıkları iyi şeyleri hatırlamaktır yalnız, gerisini unutmak. *Pelican I*'in mürettebatı şerefine içelim, hadi."

Öyle kesin bir havada söylemişti ki bunu, şerefe içmek bir yerde bu bahsi temelli kapamak, bir çeşit ayrılış anlamına geliyordu. Zaten içer içmez de:

– Sorumlu arkadaşlar gelsin, dedi, odamda toplanacağız.

Toplantıda onlara filoyu yeniden nasıl düzenlemeyi düşündüğünü açıkladı. Darras:

– İyi güzel ama, dedi, nereden bulacağız bu kadar adamı?

– Uluslararası Birliklerden. Albacete'ye bunun için gittim asıl. Konuştuk, anlaştık. Hava Kuvvetleri'nde hizmet görmüş birkaç kişiyle uçak fabrikalarında çalışmış epeyce işçi varmış ellerinde. Yarından başlayarak havacılıkla uzaktan yakından ilgili kime rastlarlarsa bize gönderecekler. Gelenleri sınamak, işine göre ayırmak artık size düşüyor. İstediğimizden çok fazlası gelecek, göreceksiniz, üstelik söz dinler takımı. Göndereceklerinin en az yüzde otuzu komünist, eh siz de burada sorumlu iki komünistsiniz, anlaşın aranızda.

Bir yandan da Enrique'yi hatırlıyordu Magnin.

Attignies: – Ya avcılar? dedi.

– Avcılarımız da olacak galiba.

– Yeteri kadar mı?

– Yeteri kadar.

Dağın ardındaki umut, olsa olsa, Rus uçakları olabilirdi.

Darras: – Ee, partiye yazılmayı hâla düşünmüyor musunuz? diye soracak oldu.

– Hayır, kafalarımız uyuşmuyor Komünist Partisi'yle.

Gardet: – Beş dakika olsun, dedi, partiye üye yazmayı boşlasana, Darras.

Kolay olmamıştı Gardet'yi razı etmek: "Baktım mitralyözcüler kıvıramıyorlar işlerini, yanaşıp yardım ediyorum, yetiyor bu kadarı, güveniyorlar bana. Fakat, komutanlık başka şey. Hoşuma da gitmiyor."

"Peki ama," demişti bunun üzerine Darras, "disiplini arkadaşların güvenini kazanmış olanlar kurmayacak da, kim kuracak?"

O da sesini çıkarmamıştı artık.

Attignies, Magnin'e:

– Madrid üzerinden mi geldiniz? diye sordu.

– Hayır, ama az önce telefon ettiler: Şehrin kapılarında savaşılıyormuş.

BÖLÜM BEŞ

Hükümet Madrid'den Valencia'ya çekilmişti ya, koskoca Savunma Bakanlığı bomboştu. Yalnız, bir Fransız binbaşısı oturuyordu yaldızlı bir koltukta: cumhuriyetçilerle birlikte çarpışmaya gelmişti. Bekle demişlerdi ona, bekliyordu. Saat on bir suları. Geniş geniş yollu halılarla kaplı beyaz mermer merdivenleri, basamaklarına dikilmiş ağlayıp duran mumlar aydınlatıyordu artık. Onlar da gözyaşlarıyla boğu-

lup sönünce bu anıtsal merdivenler zifiri bir karanlığa gömülecekti. Çatı katında Miaja'nın subaylarınca yakılanlarla askeri istihbaratın ışıkları sayılmazsa tabii.

Scali oturdu, Garcia etiketsiz bir dosya açtı önüne. Carabanchel'deki faşistler şimdilik durdurulmuş gibiydi.

– Madrid'i iyi bilirsiniz, değil mi Scali?

– Fena sayılmaz.

– İlerleyiş Alanı'nı bilir misiniz?

– Evet.

– Ay Sokağı'nı, Toledo Kapısı Alanı'na, Fuencarral Sokağı'nı, Callao Alanı'nı? Herhalde, değil mi?

– Callao Alanı'nda bir süre oturdum.

– Del Nuncio Sokağı'nı, Bordadores Sokağı'nı, Segovia Sokağı'nı?

– İkinciyi saymazsanız.

– Âla. Şimdi düşünüp taşınıp cevap verin bana: Görülmemiş ustalıkta bir havacının, ilk andığımız beş noktayı (adları tekrarladı) tutturabilmesi olası mıdır, yoksa değil midir?

– Tutturmak dediğiniz ne, çevredeki evlere değdirmek mi?

– Hayır, evlerin dibine, alanlara vurmak; üstelik, tek bir çatıya bile zarar vermeden. Sokaklara sokaklara, inadına yol ortasına. Her seferinde de nerede kuyruk varsa onun tepesine. Yalnız Callao Alanı'nda bir tramvaya.

– Tramvay bir tesadüf, apaçık bu.

– Peki, ötekiler?

Scali gözlüklerinin ardına çekilmiş, bir eli saçlarının arasında düşünüyordu.

– Hepsi kaç bomba?

– On iki.

– Akıl almaz bir rastlantı. Ya öbür bombalar?

– Başka bomba yok. On iki hedefe, on iki bomba, hepsi

tam isabet: bakkalda sıra bekleyen kadınlara, Toledo Kapısı'nda oynayan çocuklara.

– Size karşılık bulmaya uğraşıyorum ya, bakmayın, içimden tek kelimesine inanasım gelmiyor bu anlattıklarınızın. Olası mı canım, çok alçaktan uçan bir uçakla bile!

– Uçak yüksekteydi mutlaka, işiten olmadı çünkü.

Garcia'nın ne ölçülü biçili, ne kesin bir adam olduğunu bildiğinden, soruşturma saçmalaştıkça Scali kaygılanıyordu.

– Bana bakın, bir şaka olmasın bu?

– Görülmemiş ustalıktaki bir bombacı varsayımına yatıyor mu aklınız? En üstün ordulardaki bombalama sınavlarını kazanmış aslardan birisi olamaz mı sözgelişi?

– Olmaz öyle şey. Lafı bile edilmez. Uçağı gören var mı?

– Şimdi gördük diyenler çıkıyor, ilk gün kimse çıkmamıştı ama. Sesini duyan da olmamış.

– Uçak işi değil bu, herhalde bildiklerimizden daha uzun menzilli bir top var faşistlerin elinde, hani Almanların Paris'i döven Bertha'sı gibi. Aynı hikaye.

– *Ya uçaksa,*, bu derece keskin nişancılığı nasıl açıklarsınız?

– Açıklayamam, çünkü olamaz. İsterseniz emir verdirin, yarın birlikte uçalım, sizi Ay Sokağı'na götüreyim, istediğiniz yüksekliğe hem. Göreceksiniz ki olmaz böyle şey; aşağıda herkes üstüne gelen bir otomobili nasıl görürse bizi de öyle görecek; rüzgar da var sonra, sağa sola kaymadan pilot sokağı izleyemez bile.

– Pilot Ramon Franco olursa da mı?

– Lindbergh bile olsa, farketmez.

– Peki, şimdi gelelim şuna: görüyor musunuz şu Madrid haritasını, bombaların düştüğü yerleri kırmızı çember içine aldık, şöyle bakınca bir şey takılmıyor mu aklınıza, tuhafınıza giden bir şey?..

– Benim dediklerimi doğruluyor: sokakların hepsi aynı

doğrultuda değil çünkü, böyle olunca bombacı ister istemez rüzgarı dikine yiyecekti bir ara. Bu koşullar altında belirli bir yükseklikten bir atışta bir sokağı tutturmak, bilmem ama, bana...

Scali birden anladım anlamına elini alnına vurdu.

Garcia ise, ya işte böyle azizim Scali, diye düşünüyordu, söyler misiniz siz bana, hayli dar bir açıdan ateş edecek uzun menzilli bir topun mermileri nasıl olur da her birinin yönü ayrı çeşitli sokaklara tek bir duvar bile yıkmadan düşebilir.

– Son sorum şu, dedi. Yine çok usta bir pilot varsayımını ele alalım. Madrid üzerinde yirmi metrenin altına inerek uzunca bir süre uçabilir mi bu adam? Şunu da söyleyeyim ki hava kötüydü o gün.

– Hayır.

– Bizim İspanyol pilotları da tamamen sizin fikrinizdeler.

Ramon *Franco'nun adı geçmişti ya bir ara, Scali acaba* sözkonusu olan 30 Ekim bombardımanı mı diye pirelenmişti.

Garcia yalnız kalınca düşünceye daldı. Topçu subaylarına da soruşturma açmıştı böyle: atış açısı bakımından bu çeşit bir bombardımanın topla yapılması olasız demişlerdi. Zaten patlama yerinde bulunan parçalar obüs parçası değil, bomba parçalarıydı. Garcia, orada çekilmiş, altına Bakanlığın çeşitli servislerince notlar eklenmiş fotoğraflara yüreği daralarak baktı bir süre. Dumanı tüten altüst kaldırımlara... ve altındaki nota (teknisyenlerden işin aslını açıklamadan sorduğu sorulara karşılık vermelerini istemişti): "Bu mermi yirmi metreyi geçmeyen bir yükseklikten atılmıştır."

Ne yazık ki Garcia çoktan çözümlemişti problemi: ortada ne uçak vardı, ne de top, "beşinci kol"un marifetiydi bu. Aynı saatte on iki bomba birden patlatmak!.. Bugüne kadar, hem de başarıyla, az şeyle uğraşmamıştı o! Gecenin bir sa-

atinde Madrid sokaklarında peydahlanan hayalet otomobillerle, o mitralyözlü faşist arabalarıyla mı dersiniz, yoksa sabaha karşı pancur aralıklarından milislere ateş edenlerle mi, iç savaşın gereği daha neler neler. Belki bir körün neresi olduğunu bilmediği bir yere ateş etmesine benziyordu ama, yine de savaşmanın bir çeşidiydi bütün bunlar. Oysa bu defa düşman bombasını atmadan durmuş, bakkalın orada kuyruğa girmiş kadınları, sokakta oynayan çocuklarla dinlenen ihtiyarları bir güzel seyretmişti. Kadınların kırımı o kadar koymuyordu ona, başka kadınlar başka bombalarla bunun acısını çıkarabilirlerdi, üstelik kadınlara acımak erkeklerin yaydığı bir görenekti ama, çocuklar... Herkes gibi Garcia da görmüştü fotoğraflarını.

Bir meslekdaşının, Rusya dönüşü, ona söylediklerini hatırlıyordu: "Makinalara kin duymak yeni bir duygu, ama bir ülkenin bütün umudunu ve çabasını çalışmasına bağladın mı, iç düşmanlarının bu çalışmaya iliklerine kadar kin duymasını kendiliğinden yaratıyorsunuz..." İşte şimdi faşistler Madrid'de halktan öyle tiksiniyorlardı, bir yıl öncesine kadar varlığının bile farkında olmadıkları, o yüzden de bir kenarda kendi kendilerine oynayan çocukların davranışlarında bile bulduklarını sandıkları halktan.

Belki de bu saatte on iki katil tasarılarının tadını çıkarmaktaydılar. Öğleden sonra Örnek Cezaevi'ndeki hükümlüler bir ağızdan faşist marşını söylememişler miydi?

Garcia durumu yine de açıklamayacaktı. İnsanda uyuyan hayvanı kışkırtmamak gerektiğini, savaşta işkence ortaya çıksa bile, bir sebebinin de ihanet ve zulme tek yanıtmış gibi görünmesi olduğunu hanidir biliyordu. Her şeyi açıklamak demek, uzak çığlıklarını rüzgarın dalga dalga kulaklarına kadar taşıdığı bu yiğit kalabalığı hayvanlığa doğru bir basamak indirmek demekti. İyisi mi barikatlarından sarhoş Madrid, olanları, Ramon Franco'nun akıl sır ermez bir usta-

lığı sanmakta devam etsindi yine: iğrençliğin öcü insanları nasıl çılgına çevirirse, kalabalıkları da öyle zıvanadan çıkarırdı çünkü.

Askeri İstihbarat da, Milli Emniyet de -adet üzere- kendi başlarına hareket edeceklerdi... Birden eski günlerin Gran Via'sı geldi gözlerinin önüne: vitrinleri, kahveleri, kimsenin öldürmeye kalkışmadığı kadınlarıyla nisan sabahı içinde pırıl pırıl, tarçınlı kakao ve su bardaklarında kırağı gibi eriyip dağılan şeker. Oysa şimdi bu terkedilmiş sarayda kahredici bir dünyayla karşı karşıyaydı o.

Savaş, diye düşündü, nasıl sona ererse ersin, burada birikmiş bunca hınç ve kinden ne türlü bir barış gerçekleştirilebilir ki? Bu savaş, diye de düşündü, beni ne hale koyacak? Sonra insanların oldum bittim ahlak problemleriyle uğraştıkları geldi aklına, başını salladı, piposunu alıp Emniyet'in eklenti binasına gitmek üzere isteksizce yerinden doğruldu.

BÖLÜM ALTI

Bitmez tükenmez merdivenlerin ortasında tek başına, ince uzun, hafif de kamburca biri, yukarıya çıkıyordu: Guernico'ydu bu, genişletmeye uğraştığı cankurtaran servisi için yardım istemeye gelmişti. Çünkü, Toledo'da çarpışılırken kurdukları düzen, savaş Madrid'e yaklaştı yaklaşalı, yetersizleşiyordu. Bakanlığın handiyse karanlık zemin katında eski şövalye zırhları duruyordu ya, büyük ve beyaz merdivenlerin orta yerindeki bu uzun, Velaquez'in onca portresindeki gibi solgun sarı Katolik yazar, bu zırhların birinden çıkmıştı da sanki, şafak sökerken yine yerine dönecekti. Garcia üç haftadır görmemişti onu. Sırası düştükçe, zekanın, dostları arasında yalnız onda iyilikseverlik biçimini al-

mış olduğunu söyler, aralarındaki çeşitli ayrılıklara rağmen, onu belki de herkesten çok severdi.

Beraberce Plaza Mayor'a doğru yola çıktılar.

Duvarların, indirilmiş kepenklerin üstünde, Volga mahkûmları gibi sıra sıra; az öne eğik insan gölgeleri ilerleyip duruyor; üstlerinde, kenar mahallelerden savrulan kızılımsı ağır ve karanlık duman yığınları boğum boğum yuvarlanıyordu. Garcia, göç diye düşündü.

Hayır, göç olamazdı bu, geçenlerin hiçbirinde ne bir çıkın vardı ne bir denk; hepsi de hızlı hızlı, hem de aynı yöne yürümekteydiler.

– Şehir de insan gibi, dedi. Onun da sinirleri var.

Körün biri önüne mendili açmış, *Enternasyonal* çalıyordu. Faşistler, ışıkları söndürülmüş evlerinde, yüz bin kişi birden sanki pusuda, yarını bekliyorlardı.

Guernico: – Bir şey duyulmuyor, dedi.

Yalnız ayak sesleri. Sokak bir damar gibi kımıldıyordu. Kuzey Afrikalılar Güney ve Batı kapılarına dayanmışlardı ama, rüzgar şehirden esiyordu. Ne silah sesi, hatta ne de top uğultusu. Sessizliğin altında ayak sesleri, yeraltında kemirgenlerin tıpırtısı nasıl akıp giderse, akıp gidiyordu öyle. Bir de körün akordiyonu.

Onlar da, Carabanchel barikatları sanki orada kuruluymuş gibi alana doğru inen o lüzumsuz ve faydasız insan seline uyarak, yukarıdaki akıntıya kapılmış kızılımsı dumanların doğrultusunda, Puerta del Sol'a doğru yürüyorlardı.

– Burda durdursaydık onları...

Bir kadın Guernico'yu kolundan yakaladı. Fransızca:

– Ne dersin, dedi, mutlaka gitmek mi lazım?

Guernico kadına cevap vermedi. Garcia'ya:

– Bir Alman arkadaşım, dedi yalnız.

Kadın atıldı: – Gitmem lazımmış diyor, ben burada kalırsam iyi çarpışamazmış.

Garcia: – Doğru söylemiş, dedi. Hakkı var.

– İyi ama onun burada savaştığını bile bile ben başka bir yerde yaşayamam ki!.. Ne olup bittiğinden haberim olmadan...

Bir başka kör, onun da önünde mendili açık, hem birincinin bıraktığı yerden akordiyonla *Enternasyonal*'i sürdürüyor, hem de hafif hafif sözlerini mırıldanıyordu.

Garcia, bütün kadınlar aynı, diye düşündü; giderse, epeyce gürültü edecek belki ama pekala dayanabilecek ayrılığa, halbuki kalırsa, beriki ölecek, şaşmaz.

Kadın ondan çok kısa olduğundan gelip geçenlerin gölgesiyle boğulmuştu, yüzünü seçemiyordu.

Guernico: – Peki, diye sordu, niye kalmak istiyorsun?

– Ölmüşüm kalmışım bence bir... İşin kötüsü, iyi besin almam gerekli. Oysa bu biraz zor galiba artık burada. Hamileyim de.

Garcia, Guernico'nun ne dediğini duyamadı. Kadınsa başka bir gölge akıntısına kapılmış kaybolmuştu.

Guernico: – Ne yapılabilir? dedi.

Tulumlu birtakım milisler yanlarısıra aktı geçti. Delik deşik sokağın oralarda insan gölgeleri bir barikat kuruyorlardı.

Garcia: – Sen, diye sordu, kaçta gidiyorsun?

– Gitmeyeceğim ki;

Madrid'e girdiklerinde faşistlerin ilk kurşuna dizeceklerinden birisiydi Guernico. Garcia bakmadığı halde, onun, dağınık saçları, ufacık sarı bıyığı ve ince uzun kollarıyla yanıbaşında yürüdüğünü görüyor, savunmasız vücudunun her türlü dövüşmek düşüncesinden böylesine uzak oluşu tıpkı çocukların hali gibi içine dokunuyordu. Çünkü çarpışmayacaktı Guernico, kendini öldürtecekti.

İkisi de var olamayacaklarına şimdiden inanmış, Madrid cankurtaranlarının lafını bile etmiyorlardı.

– Devrime yardımcı olmak için, elinden geleni ardına koymamalı insan; fakat gidip kendini öldürtmen neye yarar iki gözüm? Cumhuriyet ne bir coğrafya problemidir, ne de bir şehrin ele geçirilmesiyle çözülür.

– Montana Kışlası'nın bütün pencerelerinden kalabalığın üzerine yaylım ateş açılmıştı ya, o gün Puerto del Sol'daydım ben, sokaktakiler kendilerini yere atmışlardı hemen, her yan uzanmış adamlarla doluydu, öbürleri de veriyorlardı ateşi üstlerine. İki gün sonra Bakanlıktayım, kapının önünde upuzun bir kuyruk: yaralılar için kan vermeye gelmiş kadınların kuyruğu. İki defa *gözümle gördüm* İspanyol halkını; ne olursa olsun onun savaşıdır bu savaş ve o nerede olursa, ben de onunla orada kalacağım... Valencia'ya kapağı atmak için altında arabası olmayan iki yüz bin işçi var burada, sen ne diyorsun?

Karısının ve çocuklarının hayatı Guernico'nun kararında Garcia'nın bütün söyleyeceklerinden çok daha ağır basıyor olmalıydı; ayrıca, birbirlerini bir daha hiç göremeyeceklerse artık, son görüşmelerinin bir çeşit tartışma olmasını düşünmek hoş değildi Garcia için.

Guernico, ince ve uzun elinin ucuyla şöyle bir jest yaparak:

– Belki de, dedi, son dakikada cayar giderim.

Fakat Garcia yalan söylediğinden emindi.

Sokakta bir birliğin, ışığa kendinden önce dağılan ayak seslerine benzer, gürültüsü geliyordu. "Bunlar," dedi Garcia, "yol işçileri." Ya lağım ya da siper kazmak için, besbelli, Carabanchel'den önceki son topraklara gidiyorlardı. Garcia ile Guernico'nun önüsıra, başka bir barikatı yükseltmeye çalışan, sisten bulut bulut birtakım başka gölgeler.

Guernico: – Bak, dedi, bunlar gidiyorlar mı?

– Guadalajara yolundan geri çekilebilirler. Fakat senin apartman, bir de derneğin merkezi gözaltında.

Guernico yine iş olacağına varır anlamına deminki işareti tekrarladı. Bir kör daha çıktı karşılarına, o da *Enternasyonal*'i çalıyordu. Başka şey çalmaktan vazgeçmişti galiba körler. Her sokakta başka başka gölgeler, harıl harıl, aynı barikatları kurmaktaydılar.

Guernico: – Bizim, dedi, Hıristiyan yazarlarının yani, görevlerimiz diğerlerinden belki de daha çok.

Alcala Kilisesi'nin önünden geçiyorlardı, Guernico eliyle belli belirsiz binayı gösterdi; sesini duyunca, bir yandan da acı acı gülümsediğini anladı Garcia.

– Fransız Katalonya'da, diyordu Guernico, faşist bir rahibin vaazından sonra (konu: Tanrım bizi kafirlerle aynı boyunduruğa koşma, e mi?) Pere Sarazola vaıza yaklaşınca, vaazı bıraktı kaçtı. gözümle gördüm bunu. O zaman Sarazola bana, "İsa'ya inanmış olmaktan," dedi, "bir şeyler kalıyor ne de olsa. Burada gördüğüm bunca insan arasında ilk utanç duyan bu adam oldu."

Bir kamyon geçti, içinde yığın yığın çömelmiş milis, aralarından uç vermiş eski mitralyöz namluları. Guernico sesini az daha alçaltarak:

– Yalnız ne var, diye devam etti, öyle şeyler yapıyorlar ki, ben utanç duyuyorum onlar hesabına.

Garcia tam cevap verecekti, ufak tefek, gelincik suratlı bir milis kesti yolunu:

– Yarma, dedi, buradalar.

Guernico: – Bu da kim? diye sordu, mırıldanarak.

– Magnin'in filosundan eski bir sekreter.

Gelincik: – Bu hükümetle iş görülmez, diye tutturmuştu. Malta humması mikrobunu kütle halinde üretilmesi içinde gerekli bilgileri bunlara götüreli on günü geçti. On beş yıl üzerinde çalışmışım, tek kuruş da istemiyorum, sırf faşizmin belini kırmak için. İlgilenseler ya, ne gezer? Kıllarını bile kıpırdatmadılar. Daha önce kendi icadım bombayı gö-

türmüştüm, yine böyle yaptılardı. Ötekiler yarın buradalar ya, müstehak bunlara.

Garcia: – Al fesimi, dedi.

Demesine kalmadan Cumaccini bir tuzak çukuruna düşer gibi gece kalabalığına dalmış, çıkışına olduğu gibi, *Enternasyonal*, sırra kadem basışına da eşlik etmişti.

Guernico: – Magnin'in orada, diye sordu, çok mu böylesi?

– Önceleri... İlk gönüllüler ya biraz delimsirek olurlar, ya da kahraman. Bazan ikisi de.

Daracık sokakları olduğu gibi, tarihi akşamların heyecanlı havası Alcala'yı da sarmıştı. Toplar susuyordu hala, ortalarda sadece akordiyonlar. Sokağın birinden ansızın bir mitralyöz cayırtısı koptu: milisin biri hayaletlere mi ateş ediyordu ne!

Yine her tarafta yükselen barikatlar. Garcia, barikatların faydasına aslında bir yere kadar inanırdı ama, bunlar metrisleri andırıyordu daha çok. Yine sis alacasında bulut bulut birtakım gölgeler çalışıyor, başlarında durup durup kımıldanan bir başka gölge yine onları yönetiyordu. Kadın erkek kim varsa, dakikadan dakikaya yoğunlaşan sisin altında, gerekli malzemeyi taşıyadursunlar, hemen hemen bütün yapı sendikalarından gelme işçiler, 5. Müfreze uzmanlarının iki günde yetiştirdiği teknik şeflerin yönetiminde işi bir hale yola koymaya çalışıyorlardı. Eski Madrid'in ağır ağır can çekiştiği sessiz ve korkunç bir rüyaydı bu; bu rüyanın içinde artık düştü düşecek Madrid'in sisleri arasından, gündelik kahırların, çılgınlıkların ve düşlerin, umutları ve korkularıyla kendilerini sokaklara atmış bu gölgelerin altından, bütün şehri kapsayan bir azim ilk defa olarak ayağa kalkmış gibiydi.

Birer ikişer geçtikleri gökdelenlerin cadde üzerine inmiş ilkçağ hayvanı gölgeleri, sokak lambalarının aydınlığını da-

ğıtıyor, yoksul ve bulanık nebülözler haline sokuyordu; Garcia, aklında dostunun az önce dedikleri – "Hıristiyan yazarların, yani bizim görevlerimiz, diğerlerinden çok fazla"- piposunun ucuyla ikinci bir kiliseyi göstererek:

– Daha, diye sordu, bilmem ki ne umuyorsun bunlardan?

Bir sokak lambası altından geçiyorlardı. Guernico, yüzüne hasta bir çocuk hali veren o garipsemiş gülümsemesiyle:

– Unutma ki, dedi, ben öbür dünyaya inanıyorum.

Garcia'nın koluna girerek: – ... bak, diye devam etti, inandığım kiliseye, Garcia, İspanya'nın son yüzyıllık Katolikliğinden şu olup bitenler, hatta Katalonya'da ateşe verilmiş mihrablar, çok daha hayırlı. Burda olsun, Endülüs'te olsun, yirmi yıl var ki rahiplerin görevlerini nasıl yerine getirdiklerini izlerim. Allah seni inandırsın, bu yirmi yılda bir kere olsun o Katolik İspanya'ya rastlamadım. Gördüğüm ne? Tekrarlanıp duran birtakım törenler, toprak ne kadar çoraksa o kadar çoraklaşmış ruhlar.

Puerto del Sol'da Devlet Bakanlığı'nın kapıları ardına kadar açıktı. Ayaklanmadan önce holde bir heykel sergisi düzenlenmişti ya, öylece bırakılmış türlü çeşit heykel, çıplak, hayvan, grup heykelleri, içisıra uzak bir daktilonun tıkırdayıp durduğu koskoca salonun bomboşluğunda Arapları bekliyorlardı. Daktiloya bakılırsa büsbütün boşaltılmamıştı Bakanlık.

Üstelik, sis gibi her yerde hazır ve nazır, aynı insan gölgeleri, alandan çevreye açılan bütün sokaklarda aynı gayretle aynı barikatları kurmak telaşındaydılar.

– Kiliseleri diyecektim, yeniden açmak konusunda Caballero'nun sana danıştığı doğru mu?

– Doğru.

– Ne cevap verdin peki?

– Olmaz dedim, elbet.

– Açmayalım diyorsun, yani?

– Elbette! Böyle deyişim sizleri şaşırtıyor belki, Katolikleri hiç şaşırtmaz. Yarın kurşuna dizilirsem, herkes gibi benim de kendimle ilgili konularda bir sürü kaygım olur ama, bu konuda asla: ne Protestanım ben, ne de mezhebi bozuk, halis muhlis İspanyol Katoliğiyim. Din adamı olsaydım eğer, derdim ki sana, kilisenin bedenine karşı ruhundan yanayım ben, ama vazgeç. İnanmak, sevmemek mi demek canım! Ummak. İyi ama umut Sevilla'daki çarmıha gerilmişse, hani *Zenginlerin İsa*'sı dediklerine tapınmayı varlığının baş sebebi sayacak bir dünyada olamaz ki. (Sapkın değildir bizim kilisemiz, din tüccarıdır.) Hele dünyanın anlamını, acı çekenler ağlamak için saklanmak zorunda kaldıklarından çıt çıkmayan bir düzenle, bir İspanyol İmparatorluğu'nda saymaksa büsbütün yanlış! İş düzenle bitmez ki, ona bakarsan zindanda da düzen var, ama... Ara, en seçkin faşistlerin arasında gurura dayanmayan tek bir umut. Yoktur, bulamazsın. Olsun diyelim, olsun ama İsa'nın onlarla ilgisi ne?

Garcia iri bir köpeğe çarptı, düşüyordu az kalsın. Her kaçan, köpeğini bıraktığından Madrid'de köpekten geçilmiyordu, hem de ne şahaneleri!.. Cumhuriyetçilerle Kuzey Afrikalılar arasında, körlerle el ele vermiş, şehre sahip çıkmıştı köpekler.

"... Hıristiyanlık iyi güzel ama, kutsal bakire adına millet kurşuna dizilirken Navarra'lı papazlar gibi seyrine bakmak değil ki o; tam tersine, faşistler gelip kendilerini öldürene kadar Basque papazlarının yaptıkları: İrun mahzenlerinde, kiliselerini ateşe vermiş anarşistleri takdis etmek. Benim gönlüm rahat, Garcia! İspanya kilisesine karşıyım ya, aslında olanca imanıma dayanıyorum... üç ana tanrıbilimsel erdeme, imana, umuda ve iyilikseverliğe dayanarak karşı çıkıyorum ona."

– Nerde bulacaksın imanına göre kiliseyi?

Guernico alnına düşen saçları eliyle kaldırdı. Ağzı var dili

yok kalabalık Plaza Mayor'u boydan boya kapatan kemerler ve sütunlar arasından kayıp gidiyordu. Yarıda bırakılmış yol yapımı yüzünden, sağda solda, çakıl yığınları, kaldırım taşları unutulmuştu; bütün bu gece halkı -sanki sağlam bir tek alanı kalmamış da Madrid tepeden tırnağa barikatlarla örtülmüş gibi- Escurial'inkini andıran ağırbaşlı kulelerin altında, taşların toprakların üstünden sıçrayıp duruyordu: karanlık ve acıklı bir balede oynarmış gibi.

Guernico: – Bak, dedi, şu anda şu yoksul evlerinde, şu hastanelerde kimbilir kaç rahip var, yakasız, sırtlarında Paris garsonlarının yelekleri, günah çıkartıyorlar, takdis ya da vaftiz ediyorlar. Az önce İsa'nın sözlerini yirmi yılda bir kerecik olsun işitmediğimi söyledimdi, değil mi? Bak işte *bunların ağzından işitiliyor*, ama yalnız bunların, yarın yeniden cübbelerini giyip Franco'yu takdis edeceklerin ağzından değil. Şu anda görevini yerine getiren kaç papaz var ki? Elli, bilemedin yüz... Napoleon da geçtiydi bu kemerlerin altından, bilirsin, İspanya kilisesinin '*kuzularını*' savunduğu o gün bugündür, İsa'nın sözü burada, bu gece olduğu kadar hiçbir gece canlı olmadı, doğrusu. Ama şimdi, şu anda yaşıyor.

Ayağı, ortalardaki bir taşa takılarak, saçları birden alnında, sendeledi: – ... evet, diye sürdürdü sözünü, yaşıyor. Yeryüzünde bu sözün hazır bulunduğu çok yer vardır denilemez ama, yakında herkes bilecek onun bu Madrid gecelerinde işitildiğini. Ülkede, inandığım kiliseyle ilgili bir kıpırtıdır başladı, belki de kilisenin yeniden doğuşudur bu. Dün San Carlos'ta Belçikalı bir milise ayin yapılırken gördüm. Sen bilir misin San Carlos'u?

– Zırhlı tren zamanında yaralıları ziyaret etmiştim.

Garcia, kısa bir an, alçak pencerelerini bitkiler sarmış, küf kokan o koca koca koğuşları düşündü. Aradan bin yıl geçmişti sanki.

– Koğuş, kolundan yaralıların koğuşuydu. Rahip *Requiem*

aeternam dona ei Domine der demez, birkaç ses hemen arkasını getirdi: *...et lux perpetua luceat!* Dört ya da beş kişiydi bunlar, benim arkamda.

– Aklında mı Manuel'in *Tantum Ergo*'su?

Beş ay kadar önce, Manuel ve Guernico dahil birkaç arkadaşı, Garcia'nın sabahına yola çıkacağı bir geceyi onunla beraber geçirmişler, gün doğarken de alıp onu Madrid'e hakim cıvar tepelere götürmüşlerdi. Anıtların mor tebeşiri, gecenin ve Escurial Ormanının loşluğunda usul usul farkedilirken, Manuel başlamıştı Asturya şarkıları söylemeye, onlar da katılmışlardı ya, arkasından o, "Şimdi," demişti, "Guernico işin *Tantum Ergo*'yu söyleyeceğim."

Hepsi papaz okulundan yetişme değiller mi, sonunda bir ağızdan bitirmişlerdi şarkıyı, hem de Latince olarak. Nasıl o zaman arkadaşları bu Latinceyi ince ve dostça bir alay diye almışlardıysa, şimdi eğri eğri alçılı kollarıyla keman çalmaya niyetli gibi duran yaralı devrimciler, sadece ölümün dili diye alıyorlardı.

Guernico: – Rahip dedi ki, diye bağladı: – İçeriye girdiğimde hepsi saygıyla şapkalarını çıkardılar, çünkü onlara son anın tesellisini getiriyordum ben." Oysa yanılıyor. İçeriye bir papazın girdiğini görünce belki de düşman bastı diye çıkarmışlardır şapkalarını.

Başka bir taşa takılıp yeniden tökezledi. Bir bombardıman sonrası gibi taşlarla örtülüydü alan. Değişik bir sesle:

– Ciddi Katoliklerimizin bu işleri bir düzene koymak gerek diye düşündüklerini biliyorum, dedi. Tanrı'nın Oğlu yeryüzüne hiçbir şey dememek için mi geldi? Onca zamandır çarmıha çakılı olduğuna göre, acı, az buçuk aklını başından mı aldı yoksa?

"Tanrı'nın işine karışılmaz, papazları nasıl sınayacağını kendi bilir elbet, bence *yeniden güçleştirilmeli* papazlık..."

Garcia dostunun yüzüne dalmıştı ama pek seçemiyordu.

Tek silah atamıyordu hala; oysa, kapalı ve karanlık bir odada varlığı hissedilen biri gibi, faşist ordusunun şehri içine alan kıskacı uzak uzak hissediliyordu. Garcia'nın aklına, Caballero'yla son görüşmeleri geldi birdenbire. Konuşmalarında ikide bir "büyük oğul" sözü geçmişti. Caballero'nun büyük oğlunun, Segovia'da faşistlerin elinde tutsak olduğunu ve kurşuna dizileceğini Garcia da biliyordu. Eylüldü galiba. Garcia'nın sırtında tulum, Caballero'nun iş gömleği, her ikisi masanın bir yanına oturmuşlardı; yaz sonuna açık pencereden ansızın bir çekirge sıçramış, ikisi arasına masanın üstüne yarı baygın düşmüştü; kendini belli etmemek için kıpırdamamaya çalışıyor, beride ikisi de nedense susuyordu. Yalnız Garcia'nın gözleri çekirgenin titreyen ayaklarında.

BÖLÜM YEDİ

Vitrin önlerinde sise bürünmüş sabırlı gölgeler sokak sesleri içinde kıpır kıpırdı. Gran Via'da garsonlar, koskoca salonda kaybolmuş üç kişiye hem kahırlı bir şaşkınlıkla servis yapıyor, hem de bunlar Allah bilir ya cumhuriyetin son müşterileri diye düşünüyorlardı. Oysa otelin holünde, 5. Müfreze'nin erleri fişek çuvallarından ellerini diken diken mermi olarak çıkarıyor, sonra gidip sokakta bölük bölük diziliyordu. Tepeden tırnağa silahlıydılar. Tetuan'da, Cuatro-Caminos'ta kadınlar, toplayabildikleri gazı, benzini en üst katlarına çıkarmışlardı evlerinin; bu işçi mahallelerinde teslim olmanın, koyup gitmenin lafı bile edilmiyordu. 5. Müfreze birlikleri, kimisi yaya, kimisi kamyonla Carabanchel, Batı Parkı ya da Üniversite Sitesi'ne indirilmekteydiler. Scali, bunları gördükçe, kendini ilk defa olarak, beş yüz bin kişinin ayarlanmış çabası karşısında hissediyordu. Jaime'nin babasını götürecekti ama, bir valizden fazlasını ala-

mayacaktı galiba: arabada o kadar az yer vardı ki.

Kapı bir açıldı: boylu boslu, iri mi iri, geniş ama kamburca omuzları arasına sakallı başı bir mızrak ağzı gibi saplanmış bir ihtiyar. Fakat aralıktaki elektriğin altında durur durmaz, kılların, Greco'dan yürütme bu yüzü, bir barok ressam kopya etmişcesine değiştirdiğini farketti Scali: gözkapaklarının kalınlığı ve kırışıklığından ışığı az, körelmiş, yoğun ve iri gözlerinin üzerinde keskin ve kıpır kıpır kaşları, tıpkı sakalı gibi bir virgül biçiminde son buluyor, tepesi açılmış başının arkasında uzun saçları delişmen püsküller halinde uçuşuyordu.

Gülümseyerek: – Giovanni Scali sizsiniz, değil mi? diye sordu.

Scali küçük adını bilmesinden bir an şaşırmış:

– Oğlunuz, dedi, beni anlattı mıydı size?

– Evet ama, zaten tanırdım sizi. Kitaplarınızı okudum.

Scali, Jaime'nin babasının sanat tarihi profesörlüğü ettiğini biliyordu. Divanın iki yanındaki oyma rafların dışında dört duvarı kitap bir odaya girdiler. Rafların birinde, vahşi ve garip, İspanyol Meksika heykelcikleri, ötekindeyse çok güzel bir Morales.

Elinde saplı bir gözlük, Alvear, genellikle değişik eşyalara gösterilen ısrarlı bir dikkatle süzüyordu Scali'yi. Boyca, tepesinden bakıyordu zaten.

Scali: – Şaşırdınız mı? diye sordu.

– Kafası işleyen bir adamı, bu... bu kılıkta görmek beni oldum bittim şaşırtmıştır.

Resmi giyinmişti Scali. Yine o uzun ve bol pantolon ve gözlükler. Kocaman ve rahat maroken koltukların yanıbaşındaki alçak bir masada bir *fine* şişesi, dolu bir kadeh, açık kitaplar duruyordu. Alvear sanki ayaklarına o pehlivan omuzları ağır geliyormuş gibi hantal hantal bir ara dışarı çıktı, elinde başka bir kadehle döndü. Scali:

– Hayır, teşekkür ederim, dedi, içmiyorum.

Kanatlar sımsıkı kapalıydı ama, yine de uzak bir akordiyon, pat pat koşuşan ayak sesleri, kulaklarına kadar geliyordu.

– İçmiyor musunuz? Yazık. Zira, çok şayan-ı dikkat bir *fine*'dir bu Kseres, Charente'ınkilerden de aşağı kalmaz hani. Başka bir şey arzu eder miydiniz?

– Arabam aşağıda emrinize hazır, isterseniz, şu dakika terkedebilirsiniz Madrid'i.

Alvear, çarpıklığı oğlu kadar canayakın, üstelik tüyleri de yoluk, tam en yakınındaki koltuğa yaşlı ve güçlü bir yırtıcı kuş gibi tünemişti o sıra, kaşlarını kaldırarak Scali'ye:

– Niyeymiş o? diye sordu.

– Jaime Bakanlıktan dönerken size de uğrayıp almamı istemişti de. Alcala-de-Henares'e gidiyorum.

Alvear'ın gülümsemesi kendinden çok yaşlıydı.

– Benim yaşımda, dedi, insan kütüphanesini de yanına almadan yolculuğa çıkamaz.

– Arapların yarına belki de burada olacaklarını biliyorsunuz, elbet.

– Evet, biliyorum. Ama elimden ne gelir ki? Hayli şaşırtıcı şartlar altında tanışmış bulunduk sizinle... Bana lütfettiğiniz yardıma minnettarım, Jaime'ye de, onu sizden istediği için lütfen tarafımdan teşekkür edin. Fakat Madrid'i terketmek, niye?

– Oğlunuzun karşı tarafta dövüştüğünü faşistler bilmiyor mu sanıyorsunuz? Sizi mutlaka kurşuna dizmeye kalkışacaklardır. Farkındasınız ya bunun?

Kalın göz kapakları ve sarkık yanaklarıyla yine öyle gülümsedi Alvear, elindeki gözlüğüyle sonra *fine* şişesini göstererek:

– Şişeyi henüz aldım, dedi.

Onun yüzü de Jaime'ninki gibi yamrı yumru, burnu in-

ce ve kemerliydi; şu anda gölgelerin, kocaman kara gözlükler halinde çevrelediği göz çukurları da oğlununkilerden farksızdı.

– Yani, dedi, tehlikenin beni bunlardan ayırması gerektiğini mi söylemek istiyorsunuz?

Eliyle kitap yüklü duvarları göstermişti.

"İyi ama, neden? Neden? Garip bir şey bu. Kırk yıl sanat içinde ve sanat için yaşadım ben ve şimdi siz, yani bir sanatçı, aynı şeyi sürdürmek isteyişime şaşıyorsunuz...

"Dinleyin beni, Mösyö Scali, iyi dinleyin hem: Yıllar boyunca bir resim galerisini yönettim. Bu ülkeye, Meksika barok sanatını, Georges de Latour'u, çağdaş Fransızları, Lopez'in heykellerini, daha ne bileyim, bütün primitifleri ben tanıttım... Bir madam çıkar gelirdi, ya bir Greco, ya bir Picasso, ya da bir Aragon primitifine göz dikip sorardı: "Kaça bu?" Çokluk aristokrat kadınlardı bunlar, altında Hispano, üstünde elmasları ve içinde pintiliği. "Affedersiniz ama, madam, acaba niye almak istediniz bu tabloyu?" Cevapları hemen hemen hiç değişmezdi: "Bilmem." "Öyleyse en iyisi siz evinize dönün, madam, düşünün taşının, niye almak istediğinizi bilince gelin tekrar," derdim."

Savaş başlayalı Scali'nin rasladığı ya da birlikte yaşadığı onca adam arasında kafa disiplinine sahip bir Garcia vardı; bu yüzden, ayrıca da o günün hayli sert geçmiş olmasından, ihtiyarla aralarında kuruluveren ilişkiye büsbütün benliğini bırakıyordu, bir şef olarak zayıf hissetmişti ya o gün kendini, gerçek değerini edindiği evren onu çekecekti elbet.

– Peki, diye sordu, geliyorlar mıydı tekrar?

– Yok canım, ayaküstü, o dakika bulmaya kalkışıyorlardı niye almak istediklerini: "Hoşuma gidiyor da ondan, çünkü güzel, tanıdık bir hanım ahbabın evinde eşi var da..." En güzel Greco'ların benim orada bulunduğu duyulmuş bir kere.

Alvear kılları kıvırcık, düğüm düğüm parmağını kaldırıp:

– Ne zaman, "Almak istiyorum, çünkü onsuz yapamayacağım," derlerse. Zenginse bunu diyen, doğrusu çok pahalı veriyordum tabloyu; yoksulsa, eh, kar mar gözetmiyordum pek.

Birden çok yakınlarında iki el silah atıldı, üst üste; arkasından da paldır küldür, yelpaze gibi açılan birtakım koşuşmalar. Alvear, hiç umursamaksızın:

– Bu iç kanatlar, dedi, ışığımızı katiyyen sızdırmaz dışarıya, onun için göremezler.

"Ne diyorduk, evet, doğru bildiğime göre sattım Mösyö Scali, kendi gerçeğime göre sattım. Satmak! Bir adam gerçeğini daha da ileriye götürebilir mi? Bu gece, sözgelişi, onunla beraberim ben, Araplarla değil. Araplar ha olmuş, ha olmamış, farketmez benim için..."

– Kayıtsızlık yüzünden öldürtecek misiniz kendinizi?

– Yoo, kayıtsızlık yüzünden değil...

Alvear, ellerini koltuğun kollarından ayırmaksızın yarı doğruldu şöyle, söyleyeceğinin altını çizmek istermişcesine, bir oyuncu bakışıyla Scali'ye bakarak:

– ... küçümsediğimden, dedi. Fakat, fakat görüyor musunuz şu kitabı? *Don Quichotte* bu, az önce okumaya niyetlendim, olmadı, okuyamadım...

– Güneydeki kiliselerin içinde çarpışmalar oldu, biliyorsunuz; bazı tabloların üzerinde iri iri kan lekeleri gördüm; doğrusu bu ya, tuvaller gücünden çok şey kaybediyor o zaman.

Alvear, sakalının ucunu işaret parmağına sarmış, bir apartmandaki tabloları değiştirecek bir tüccar ağzıyla:

– Başka tuvaller konur yerine, dedi. İşte o kadar.

Scali: – Sanat eserlerini başköşeye oturtmak bu, dedi, iyi bir şey.

– Hayır, eserlerini değil, sanatı. Kendi kendimizin en te-

miz köşesine belki her zaman aynı eserlerin yardımıyla ulaşamayız, fakat daima eserlerin yardımıyla ulaşabiliriz.

Scali konuşmanın başından beri içini neyin karıştırdığını birdenbire anladı sonunda: ihtiyarın yüzündeki bütün yoğunluk gözlerde birikmişti; oysa aradaki benzerliğe aldanarak, içgüdünün kahrolası ahmaklığına kendini kaptırmış, saplı gözlüğünü ne zaman yüzünden ayıracak olsa, ihtiyar, altından kör gözleri çıkacak diye bekliyordu.

– Bu gece ölüm gecesi, diyerek işte yeniden başlamıştı söze. Romancıların da ahlakçıların da sesi çıkmaz bu gece. Hayat insanlarıdır onlar, ölüm karşısında beş para etmezler de ondan. Güzelliğe oranla çok daha su götürür bilgelik, bir sanat olarak arı değildir çünkü. Ama müzik ve şiir, hayat için de değildir, ölüm için de... *Numance*'yi yeniden okumalı. Nasıldı hatırlayabiliyor musunuz? Koşuşmaların bu boğuk ayak sesleri var ya, kuşatılmış şehirde, şüphesiz onlarla ilerliyor savaş...

Kalktı, bir süre Cervantes'in toplu eserlerini arandı, bulamadı.

"Ah bu savaş, her şey altüst oldu onun yüzünden!"

Onun yerine başka bir kitap çekti kitaplıktan Ouevedo'nun sonesinden yüksek sesle üç dize okudu:

"Que pretende el temor desacordado
De la que a rescatar piadosa viene
Espiritu en meserias anudado"

İşaret parmağıyla şiiri izleyişi birden içindeki profesörü çıkarıvermişti meydana; oturmuş, yeniden sırtını iyice yaslamıştı; aynı zamanda bu şiire, bu koltuğa, kutu gibi sımsıkı kapalı bir odaya gizlenmiş bir ihtiyar kuştu da o, ağır ağır, gülümsemesi kadar yaşlı, perdesiz bir sesle okuyor, bu da okuyuşuna büsbütün dokunaklı bir hava veriyordu. Scali'nin hala içisıra taşıdığı, gündüzden ve geceden kopma

bütün sesler, sokaklarda uzaklaşan ayak sesleri, uzaklarda atılan silahlar, hepsi hepsi, bu daha şimdiden ölüme bağlanmış sesin çevresinde ürkmüş hayvanlar gibi dört dönüyorlardı sanki.

"Elbet, Araplar öldürebilir beni. Belli olmaz, daha sonra sizinkiler tarafından da öldürülebilirim. Ne onun önemi var, ne bunun. Sahiden, Mösyö Scali, insanın rahatça içkisini içip büyük şiirlerin tadını çıkara çıkara (belki de gelmeyecek olan7 ölümünü beklemesi o kadar güç bir şey midir dersiniz? Hem bir duygu var ölümle ilgili, çok da derin bir duygu ama, Rönesans'tan beri bir deyimleyen çıkmamış..."

Araya sokuşturmak istermiş gibi az daha alçak bir sesle:

– İşin garibi, dedi, gençliğimde bayağı korkardım ölümden.

– Hangi duygu bu?

– Merak.

Ouevedo'yu raflardan birine koydu. Scali'nin hiç gitmek istemiyordu canı.

İhtiyar: – Ölüm, diye sordu, merakınızı kurcalamıyor mu sizin? Aslına bakarsınız, ölüm konusunda söylenmiş her kesin söz budalaca.

Scali, eli yine kıvırcık saçlarının arasında: – Çok düşündüm ölümü, dedi. Çarpışmaya başlayalı aklıma bile gelmiyor. Benim için bütün... fizikötesi gerçeğini kaybetti gibi bir şey. Bakın, bir keresinde bindiğim uçak düştü; burnunun yere tosladığı anla benim -o da hafifçe- yaralandığım an arasında, çatırtı kıyamet sürüp giderken hiçbir şey düşünmüyordum ama, çılgınca tetik üstündeydim, canlı bir yay adeta: nasıl atlamalı, nereye atlamalı? Şimdi düşünüyorum da daima böyle bu, bir düello: ölüm ya kazanıyor bu düelloda, ya kaybediyor. O kadar, ondan ötesi fikirler arasında birtakım bağlantılar. Ölüm o kadar da ciddi bir şey değil zaten. Acı derseniz anlarım, o ciddi, çok ciddi hem de, o ka-

dar ki acı karşısında sanatın esamisi bile okunmaz ve kan lekeleri karşısında önemini koruyabilecek tablo ne yazık ki yoktur.

– O kadar güvenmeyin, o kadar güvenmeyin bakalım! Saragossa Fransızlarca kuşatıldığında, kumbaracı askeri çadırlarını manastır ressamının tuvallerinden yapıyor. Bir huruç sonrasında Polonyalı mızraklı süvariler yaralılar arasında dize varıp neyin önünde dua ediyorlar dersiniz? Üçgen çadırları örten Murillo'nun bakireleri önünde. Bir yerde dindi bunu yaptıran, bir yerde de sanattı ama; çünkü kimse gidip çarşı işi bakirelerin önünde dua etmiyordu. Ah Mösyö Scali ah, şüphesiz büyük bir alışkanlığınız var sanata, var ama, acıyla o denli alışkın değilsiniz... Gençsiniz daha, sonra sonra anlayacaksınız ki, artık değişmeyeceğinden bir kere emin olundu mu, acı git git daha az koyar adama.

Gecenin her yanı tıkırtılarla dolu sessizliğinde, mitralyözün biri kısa sağanaklar halinde ateş kusmaya başladı. Alvear dalgan dalgın:

– Duyuyor musunuz? diye sordu. Şunu bilin ki ateş edenin bu işi yapmaya bağladığı yanı, en önemli yanı değil onun. Hem kim garanti edebilir bana, sömürüden kurtuluşun getireceği kazancın, her yanından sarılmış, bunaltısıyla kısıtlamaya, şiddete, hatta hafiyeliğe yatkın yeni düzenin götüreceğinden daha büyük olacağını? Evet, ağır bir şey iktisadi kölelik, yalnız, onu ortadan kaldırmak için bu sefer de siyasi, askeri, dini köleliği, ya da ne bileyim polise köleliği kuvvetlendirmek gerekecekse, bence hava.

Oysa Scali'nin yaşantısı Alvear'ın bilmediği kıvırcık İtalya'nınsa içisıra acıklılaştırdığı başka türden tecrübelerle doluydu; Scali'ye göre geleceği değil, içinde yaşadığı andı devrimi tehdit eden. Karlitch'in onu şaşkına çevirdiği günden beri, en iyi arkadaşlar arasında bile savaşın psikolojik etkilerinin ne türlü genişleyip yayıldığını görüyor, bu yüzden

kahırlanıyordu. O gün yaşadıklarıysa üstüne tüy dikmişti bunun. Ne diyeceğini bilemiyordu, kararsız.

İhtiyar: – Mösyö Scali'nin, diye sordu, ne düşündüğünü bilmek isterdim doğrusu.

– Öyle mi? Hayatı sınırlıyor bu.

Alvear, gözleri hülyalı: – Evet, dedi sınırlıyor ama, hayatı en az sınırlanmış olan delilerdir, olsa olsa... Ben ilgi kuracak mıyım birisiyle, onun yapısına bakarak kurmak isterdim, fikirlerine bakarak değil. Dost oldum mu da, bağlılık beklerim dostluktan, siyasi herhangi bir davranışa göre değişkenlik değil. Benim istediğim, insanın, ezilmişlerinki de olsa, bir dava karşısında değil de kendi kendisi karşısında sorumlu olması... Kim ne derse desin, bunun en zoru olduğunu elbet bilirsiniz Mösyö Scali.

Bir yaprak cıgarası yaktı.

"İster misiniz size bir Güney Amerikalı masalı anlatayım, Mösyö Scali?" Bir nefes çekti cıgarasından. "Her şafak söküşte maymunlar ormanda kıyameti koparırlarmış." Bir nefes daha çekti. "Neden mi? Bakın neden? Tanrı, masal bu ya, bir zamanlar şafak sökerken onları insan yapacağını vaat etmişmiş onlara; şimdi her sabah gün atarken insan olmayı bekler, olmayınca da kahırlarından bağırtı kıyamet alt üst ederlermiş böyle ormanı."

"İnsanoğlunda müthiş, bitmek tükenmek bilmez bir umut kuyusu var... Haksız yere hüküm mü giydin, önüne hep kaz kafalılar çıktı da kimse seni anlamadı mı, nankörlüğe ya da kalleşliğe mi uğradın, umut kuyusuna başvuracaksın... Şimdi devrim hangi rolü oynuyor bilir misiniz? Zamanında ölümsüzlüğe kavuşmak arzusunun oynadığını. Özelliklerinden çoğunu en iyi açıklayan da bu zaten. Eğer herkes hükümet şöyle ya da böyle olsun diye sarfettiği gayretin üçte birini kendini düzeltmeye sarfetmiş olsaydı, yaşanabilecek bir yer olurdu İspanya."

– Fakat, tek başına yapmak gerek bu işi, bütün mesele de burada.

– İnsan herhangi bir eyleme her yanıyla bağlanmaz, sınırlı bir yanıyla bağlanır; üstelik, eylem toptancılığa yattıkça ufalır bağlanan yan. İnsan olmak dehşetli güç bir şey Mösyö Scali, bilirsiniz, politikacıların sandıklarından çok daha güç.

Ayağa kalkmıştı Alvear:

"Benim anlayamadığım, sizin bu evrene katlanabilişiniz. Siz ki Masaccio'yu, Piero della Francesca'yı yorumlayan adamsınız..."

Scali, Alvear'ın düşünceleri mi bunlar, yoksa acıları mı acaba diye kendi kendine sormaktaydı. Nihayet:

– Peki, dedi, hiçbir cahil kalabalığı içinde yaşadınız mı siz?

Bu defa Alvear düşündü.

– Yaşamadım sayılır. ama çok iyi kestirebiliyorum nasıl olacağını.

– Ortaçağın ünlü vaızlarından bazılarını bilirsiniz, elbet?

Alvear başını eğdi.

"Kim dinliyordu bu vaızları? Bugün benim birlikte savaştıklarımdan çok daha cahil birtakım adamlar. Anlayabiliyorlar mıydı dersiniz?"

Alvear, hem sakalının ucundaki virgülü parmağına doluyor, hem de Scali'ye, sözü nereye bağlayacağınızı anlıyorum dermişcesine bakıyordu. Fakat sadece:

– Şüphesiz! diyerek cevaplandırdı sorusunu.

– Az önce umuttan söz ettiniz. Tıpkı aşkla birleşmiş insanlar gibi, eylemde ve umutta birleşmiş insanlar, tek başlarına asla ulaşamayacakları yerlere varırlar. Şu bizim filo var ya, bütünüyle, onu meydana getirenlerin teker teker handiyse hepsinden daha bir soyludur.

Oturduğu yerde, gözlüklerini parmakları arasına almıştı;

Alvear sadece yüzünü görüyordu onun, anlatmak için yaratıldığı şeyleri, yani fikirlerini anlattığı için güzelleşen yüzünü. Ansızın, yassı ve kalın ağzıyla hafifçe çekik gözleri, gizemli bir düzende uyuşmuşlardı sanki.

"Yaşadığım onca şeyin çoğundan yorgunum; yine de gözümde insanın aslı budur, bu gibi yerlerdedir. "Alnının teriyle ekmeğini kazanacaksın" mı demiş, sizi bilmem ama, bizim için de böyle bu, hele üstüne üstlük ter buz gibi soğuk olursa..."

– Eh, ne diyeyim, insana temellik eden ne varsa hepinizin gözünü bağlamış sizin...

Sonra ani bir ağırlıkla ekledi:

"Temellerin yeniden tartışılması çağı başlıyor, Mösyö Scali. *Aklın temeli de yeniden atılmalı...*"

– Peki, Jaime savaşmakla haksız bir iş mi yaptı sizce?

Alvear kambur omuzlarını kaldırdı. Yanakları birdenbire daha da sarkık:

– Eh, dedi, keşke yeryüzü faşist olsaydı da, kör olmasaydı o.

Dışarda bir otomobilin gıcır gıcır vites değiştirdiğini işittiler.

"Yeniden görebilecek mi dersiniz?"

– Hekimler görebilir diyor.

– Size de mi? Size de ha! Dostu olduğunuzu da biliyorlar hem... Belki de kılığınızdan... Şu ara karşılarında subay gördüler mi, basıyorlar yalanı! Gerçeği söylerse faşist sanılmaktan korkuyor budalalar.

– Niye ille yalan olsun söyledikleri?

– Mutluluğumuz tek bir adamın ağzından çıkacak söze bağlı oldu mu, ona inanmaya iyice yatkınızdır da.

Sustu. Sonra belki de yüreğini ferahlatmak için sesini yükselterek, umursamazmış gibi:

"Sizin, Jaime'nin ve başka birçoklarının uğruna savaştık-

larından yeni İspanya'nın benimseyeceği tek umut ne olmalı bence, biliyor musunuz yıllar yılı elimizden geldiğince öğretmeye çalıştığımız var ya, onun korunması."

Dışardaki bir gürültüye kulak kabartıyordu, kalktı, pencereye doğru gitti. Scali:

– Yani? diye sordu.

Pencerenin oradan ona döndü ihtiyar, sonra da sanki vah vah dermişcesine:

– İnsanlık, dedi. İnsan olmak özelliği.

Bir zaman daha dışarsını dinledi durdu, arkasından gitti ışığı söndürüp kanatları araladı, aralar aralamaz da ayak sesleri, bir de onların üstünden *Enternasyonal*, içeriye doluştular. Karanlıkta sesi, sanki daha kısa daha yaşlı, daha da hüzünlü bir gövdeden geliyormuş gibi boğuk çıkıyordu.

"Araplar birazdan şehre girerlerse duyduğum son şey, bu umut şarkısı olacak, bir körün çaldığı."

Tumturaksız, belki de belli belirsiz gülümseyerek söylemişti bunu. Scali kanatların kapanmasını işitti sonra. Kısa bir an oda zifiri karanlık kesildi, sonunda Alvear düğmeyi bularak ışığı yaktı.

– Yenilgi için de, dedi, bizim dünyamızı gereksinecekler çünkü ve daha sonra, sevinç için de.

Gözleri bu sefer divana oturan Scali'de:

– Müziği yaratan tanrılar değil, tanrıları yaratan müziktir de ondan, Mösyö Scali."

– Niye dışarıda olup bitenler yaratmasın?

Alvear yeniden: – Temellerin tartışılmasına tekrar başlanıyor, dedi.

Kadehine *fine* doldurdu, yüzünde çizgi oynamadan bir kerede içti. Lambanın aydınlığı oturduğu yerde Scali'nin ancak alnına, gözlüklerine ve kıvırcık saçlarına vurmaktaydı.

"Jaime geldiğine nereye oturursa orada oturuyorsunuz şimdi. Üstelik sizin de gözlükleriniz var... Jaime kendinin-

kileri çıkardı mı gözlerine bakamıyorum."

İlk defa olarak, durgun sesi acılı bir hal aldı, kendi kendine konuşur gibi Fransızca mırıldandı:

"... *Que te sert, o Priam, d'avoir vecu si vieux·*"

Darmadağın saçlarının altında alnı kırış kırış, Scali'ye hem çocukca, hem umarsız bir bakışla bakıyordu:

"Dünyada hiç - hiç - hiç ama hiçbir şey sevilen bir *vücudun* sakatlanmasından daha müthiş olamaz."

Scali, alçak sesle: – Ben dostuyum onun, dedi, yaralılara da alışkınım.

Alvear ağır ağır bağladı sözlerini:

– İnadına gibi, kütüphanede gözlerinin tam karşısına düşen raflar resim üzerine kitaplarla dolu, kimbilir kaç bin defa baktığı resimlerle ... Ancak içeride gramofona bir plak koyarsam, müzik girerse buraya, arasıra bakabiliyorum yüzüne, gözlükleri gözünde olmasa da.

BÖLÜM SEKİZ

Manuel de Savunma Bakanlığı'nı can çekişmekte olan mumlara terkedilmiş bir halde buldu. Son İspanya krallarının Charles-Quint'e özenerek yaptırdığı, koca koca ve iç karartıcı, bu debdebesi yoksul salonları ne hallerde görmemişti ki o: tabancası burnunun ucunda, vurup kafayı kanapelere yatmış milislerle tıklım tıklım dolu, Başbakanın bir köşecikte ufacık bir radyoyu dinlemeye uğraştığı zamanki halini mi, yoksa Caballero zamanındaki, epeyce sert, biraz da suratı asık halini mi hatırlasın, kestiremiyordu ama, daha çok son haline benziyordu şu anda: pencereleri yay gibi gergin şehre bütün açık, bir ışık yaktın mı şaşkın şaşkın bakınan koltuklar ve karanlık... ışıkları şıkır şıkır yanan,

Fransız binbaşısının hala bekleyip durduğu bakanlık makamını saymazsan. Merdivenlerdeki mumlar, Garcia'yla Guernico'nun gördüğü tiyatro aydınlığını vermiyorlar artık, zindan karanlığına temelli teslim olmadan önce, kırmızımtrak bir kilise aydınlığına güçleri ancak yetiyor. Kemerli iç koridorlardan herhangi birinin şurasına burasına fenerler konmuş, geceleri kapalı yolları, bırakılmış arabaları belli etsin diye asılan fenerlerden bunlar; karanlıktan gelip karanlıkta kaybolan anıtsal merdivenleri kör kör aydınlatıyorlar.

Manuel en yukarıda, General Miaja'nın çatı katındaki odasına yaklaşıyor. Koridorlar yine karanlık ama, bu katta her kapının altında ışıktan bir çizgi var. Giriyor içeri, General orada yok, ikinci sınıf bir otel odasını andıran odayı savunma cuntası genel kurmayının belki yarısı kaplamış, kimisi oturuyor, kimisi ayakta. Dinamitçilerin şefi, lağımcıların şefi, Miaja kurmayının subayları, 5. Müfreze subayları... Altı ay önce bu sonunculardan teki bile asker değildi. Biri moda ressamıymış, biri müteahhit, biri pilot, biri sanayi şirketlerinde müdürlük edermiş, ikisi parti genel yönetim kurullarında üyelik, birisi düpedüz sanayi işçisi, birisi besteci, biri mühendis, son olarak garaj işleten biri, bir de o. Tabii Enrique ile Ramos'u da katmak gerek. Manuel onları görünce, Başkan Azana'yı gelip bulan iki ayağı yaralarından tutuk, gözleri kör milisi hatırlıyor.

"Benden ne istiyorsun?" diye sormuş Başkan. "Hiçbir şey: saygılarımı sunmak, bir de cesaret demek için geldim!" demiş milis, gerçekten de koltuk değneklerine dayana dayana çekip gitmiş.

Aslında bir savunma kurulu değil bu toplantı ama bu gece her toplantı kendiliğinden bir kurul. Manuel'in ve İspanya'nın alınyazısı neyse, kişiliklerini çarpışarak edinmiş bu adamların da alınyazısı aynı. Enrique soruyor:

– Kaç kişiye bir tüfek düşüyor şimdi?

– Dört kişiye.

Bunu diyen subaylardan birisi, Manuel'in arkadaşı, evvelce moda ressamı olan. Dün Komünist Partisi sendikaların genel seferberliğine karar verdiğinden, şimdi sivillerin seferberliğini denetliyor.

Enrique: – Tüfek toplamak işini de, diyor, bir örgüte bağlamalıyız. Ön saftaki ilk arkadaşlar vurulur vurulmaz tüfekleri toplanıp gerilere aktarılmalı. Bu işi, bu gece, sedyecileri örnek alarak örgütleyin, göreyim sizi.

Gidiyor moda ressamı.

"Madrid'de başka silah bulmanın hiç yolu yok mu?"

Bir başkası cevap veriyor:

– Emniyettekileri saymazsak, nöbetçilerde, devriyelerde, hatta muhafızlarda yalnız tabancalarını bıraktık. Bu gece hiç kimse korunmuyor doğru dürüst.

– Madrid'i kaybedersek, nasıl olsa bakanlıkları da, sorumluları da, bakanları da kaybedebiliriz. Hala ayakta kalırlarsa tabii.

Miaja'nın Kurmay Başkanı soruyor bu sefer:

– Savunma tedbirleri ne alemde? Berkitme işleri yürüyor mu?

Cevap Ramos'tan: – Yirmi bin kişi çalışıyor bu işte, esaslı çalışıyor hem; bütün yapı sendikalarını seferber ettik. Başlarında da iyi niyetli kimseler. Her barikatı ya da yapıyı 5. Müfreze'den birisi yönetiyor. Daha şimdiden Arapların önünde derinlemesine bir kilometrelik bitmiş iş, hazır. Yarından sonra bütün Madrid bir barikat çemberiyle çevrilmiş olacak, öbür yapılanlar ayrı.

Subaylardan birisi: – Kadınların yaptıkları barikatlar kötü, dedi. Çok ufak tutmuşlar.

Ramos: – Onları kaldırdık bile, diye karşılık verdi. Yalnız anlattığım koşullara uygun olarak kurulanlara ilişmedik, bir de 5. Müfreze'den arkadaşların denetleyip de iyi bul-

duklarına. Fakat kadınların barikatları ufak mufak değildi, canım, tam tersine koca koca şeyler: ellerine ne geçirirlerse yığmışlar, mübarek.

Başka bir ses: – Ya her eve yığdıkları gaz, benzin yedeği? O neye yarayacak Allah aşkına?

– Öyle deme, morali yükseltiyor çok.

– İyi ama, madem elimizden geliyordu, neden daha önce yapmadık bütün bunları biz?

– Neden mi, bizimkilerin yarısı -onda dokuzu- Madrid'i savunduğunu ancak Madrid'i savunursa anlıyor da ondan. Daha bu sabah sokakta adamın biri ne dedi bana biliyor musunuz? "Gelecekleri varsa Madrid'e, görecekleri de var!" "Bana bak," dedim, "Carabanchel'in burnumuzun dibinde olduğunu bilmez misin sen?" "Ne olmuş," dedi, "Carabanchel başka, Madrid başka."

Manuel: – Carabanchel üzerine mi ilerliyorlar şimdi? diye sordu.

– Yok, orada 5. Müfreze'ye takıldılar. Güneyden ilerliyorlar, senin oradan da saldıracaklar.

Manuel o gece Guaddarama'ya gidecek. Rütbesi yarbay. Saçlarını makineye vurmuş, daha da esmerleşmiş yüzünde yeşil gözleri büsbütün açık renk duruyor.

– Durruti'nin gönderdiği adamlar gelmiş diyorlardı.

– Tren yolu kesik. Tarancon'a bir sürü kamyon gönderdik. Yola çıkmış olsalar gerek.

– SSCB'den alınan uçaklar yarından sonraya yetişecek mi umulduğu gibi?

Kimse sesini çıkarmıyor. Hepsi montajın bitmek üzere olduğunu biliyorlar. Ama daha ne kadar sürer kestirilmez ki.

Manuel: – Güneyde diyor, kimin üstüne düşecekler?

– Saatine bağlı. Şimdilik, Vallecas'tan Uluslararası Birliği yola çıkardık.

Birbiri ardınca başka subaylar geliyorlar.

Uçsuz bucaksız merdivenlerde son mumlar çoktan söndü; Fransız binbaşısı gideli çok oldu; artık koskocaman dekorların dibinde yalnız, zamanında şatafat olsun diye parmaklıklara asılmış fenerlerin solgun ışıkları ölü kandilleri gibi titreşiyor. Son Madrid kahveleri kadar boş, Madrid'in kendisi gibi terkedilmiş saray, tıpkı onun gibi yeraltı savaşına hazırlanıyor.

BÖLÜM DOKUZ

Batı Parkı

Bir karatavuk ıslığı yükseliyor sis alacasında, bir soru gibi askıda kalıyor bir an, bir başkası ona karşılık veriyor; sonra tekrar birincisi başlıyor ötmeye, daha kaygılı bir soru soruyor bu sefer, ikincisi şiddetle itiraz ediyor. Sonra sisler arasında dağılan gülüşmeler. Bir ses "Haklısın arkadaş," diyor, "geçemezler. Boru mu bu?" Karatavukların birincisi Siry, birisi Kogan, ikisi de Birinci Uluslararası Tugay'dan. Kogan, Bulgar, Fransızca bilmiyor; ne yapsınlar, ıslıkla konuşuyor onlar da.

– Susun!

Cevap olarak on on beş kadar obüs patlaması.

Almanlar, Polonyalılar, Flamanlar, birkaç da Fransız kulak kesilmiş, patlamaların yaklaşmasını izliyorlar. Patlayışlar ansızın arkalarında. Hepsi oldukları gibi dönüyorlar. Subaylar:

– Kulak asmayın, diye bağırışıyor, patlayıcı mermiler bunlar, sırf gürültü!

Siste mermilerin ıslığı ne kadar da kesin, belirli! Dinle, yörüngelerini anla! Taburlarının adı daha eğitime başladıkları zaman Edgar-Andre konmuş. Almanlar bu gece Hit-

ler'in tutsağı olan Edgar-Andre'nin idam edildiğini öğrendiler: kafası baltayla kesilerek.

Almanların çoğunun hali duman; aylardır göç yoksulluğu çekiyorlar, kendi kendilerinden kuşkulanıyorlar. İşleri güçleri beklemek. Bir yıl bekle, iki yıl, üç yıl. Nihayet işte bugün devrimin döküntüleri olmadıklarını gösterecekler.

Polonyalılar, suratları dikkat kesilmiş, komut beklemekte.

Fransızlar çene çalıyor.

Top gittikçe daha yakın. O yakınlaştıkça askerlerin çoğu, belli etmeden, yanındakinin bacağına, omzuna, herhangi bir yerine dokunuyor... Ölüme karşı insanın tek savunması, çevresinde başka insanların olmasıymış gibi.

Siry'yle Kogan sanki birbirine yapışık. Savaşa katılmış olacak kadar yaşlı değilseler de, askerliklerini besbelli yapmış bir yaşta olduklarından, on beş gün eğitim, haydi cepheye, Siry, tıknaz, oyuncu hareketleriyle konuşan, esmer mi esmer, geniş üçgen yüzlü bir oğlan. Kogan'sa, saçları tutam tutam dik, kıvırcık bir tüy süpürge.

Geceyi aynı battaniyeye sarınarak geçirdiler: Kasım soğuğunda savaşacakların ikişer ikişer uyması uygun görüldü de. Hiç kimseye, diye düşünüyor Kogan, bu kadar kısa bir sürede bu kadar büyük bir dostlukla bağlanmamıştım. Yakınlarına her obüs düştüğünde, Siry karatavuk olarak yargılıyor, beğendiği de oluyor, beğenmediği de. Bir 155'lik düşüyor patlamadan, yerin dibine bir yerlere kayıp gidiyor çamurun içinden. Siry'de bir öfke, kanatlarını çırpa çırpa itiraz ediyor buna.

– Araplar!

Hayır, gelen giden yok: içlerinden biri sinirlerini zaptedememişti. Sis ağır ağır kalkmaya başlıyor ama, görünürlerde ne in ne cin: patlamalar, ıssız bir de koruluk.

– Yere yat!

Hadi bakalım, bir anda hepsi yosun kokusu ve çocukluk

anılarına battılar. Yüzünden vurulmuş ilk yaralılar, suratlarını kıpkızıl elleriyle örterek, gerilere çekiliyor. Askerler onları görünce, yumruklarını kaldırıp selamlamak için, mermilere aldırmadan davranıyorlar; yaralılar farketmiyor ama, içlerinden yalnız birisi görüyor, kanlı elini yumruk selamı için kaldırınca, savaşın gerçek yüzü çıkıyor sanki ortaya. Etrafta dallar, insanlar gibi kırılıp kırılıp düşüyorlar. "Canına yandığımın toprağı", diyor Siry, "yarılmaz ki içine girip saklanalım."

– İleri!

Hafifçe öne eğik, başlıyorlar korulukta ilerlemeye. Kuzey Afrikalıların da ilerlediğini duyuyorlar ama ortalarda yalnız, sisten, obüslerin fışkırttığı toprak fıskıyelerine benzeyen tek tek ağaçlar, başkaca bir şey görünmüyor. Artık karatavuğa öykünmek filan kalmadı; yürümeye koyuldukları, kendi ayaklarıyla çarpışmaya yöneldikleri andan itibaren Arapların hangi anda meydana çıkacağını düşünüyorlar, bir de bu sisler sabahının içinde tarihin ta kendisi olduklarını; en aklı ermezleri, en cahilleri bile biliyor bunu, o da düşünüyor. Sağında ilerleyen Flaman (solunda Kogan var) ayağından vuruldu, bileğine eğileyim derken iki kurşun da göğsüne, düşüyor. Şimdi Araplar çaprazlama ateş ediyorlar. Siry, yeryüzünde bu kadar mermi olabileceği hiç de aklıma gelmezdi, diye düşünüyor, hele benim için. Ama böyle tıkır tıkır işlemesinden iyice memnun: korku ardını bırakmıyor, bırakmıyor ya, eline ayağına da dolaşmıyor. Böyle giderse, iyi. "Göstereceğiz onlara nasılmış Fransızlar!" Uluslararası her askerin kafasında kendi ulusunun ne yaman olduğunu göstermek tutkusu. Subayın birisi komut verecek oluyor, ağzına bir kurşun, yerde. Siry başlıyor içerlemeye. Ne bu yahu, bütün arkadaşları öldürecek mi bu keratalar? Obüs patırtıları arasında insanların o büyük susmuşluğunu birden farkediyor. Yalnız, şurda burada birçok ağzın tekrarladığı bir söz:

– Yandım! Hakladılar beni de!

Uluslararası Tugay sislerin arasında ilerledikçe ilerliyor. Hani ya bu Araplar, çıkacaklarsa çıksınlar artık!

Heinrich, bir komuta yerinin telaşı ortasında, her elinde bir telefon. Bıyıklı, kır düşmüş saçları fırça tıraşı bir sivil çıkageliyor. Albert, generalin yaveri, eski üniversiteli ve yüzücü, top gibi, kıvırcık bir Macar Yahudisi, karşılıyor onu:

– Ne istiyorsunuz?

– Fransız ordusunda binbaşıyım ben. Kurulduğu günden beri Dünya Antifaşist Komitesi'ne üyeyim. Günüm Savunma Bakanlığı'nda bir iskemle üzerinde beklemekle geçti. Daha faydalı olabilirim, oysa. Sonunda size gönderdiler. Emirlerinize hazırım.

Kağıtlarını Albert'e uzatıyor: Subay kimliği, komite kartı.

Yaver: – Her şeyi tamam, generalim! diyor.

General: – Bir Polonyalı bölüğü, diyor, yüzbaşısını kaybetti. İkincisiydi bu.

– Emredersiniz.

Yeni Yüzbaşı Albert'e dönüp:

– Üniformalar nerede? diye soruyor.

Heinrich: – Vakit yok, diyor, üniformaya.

– Emredersiniz. Adamlarım nerede?

– Sizi götürecekler onların yanına. Yalnız, durum... hayli ciddidir orada. Söylemedi demeyin.

– Olsun. Savaş yabancım değil, generalim. Son savaşa katıldım.

– Pekala.

– Şerbetliyim de üstelik, kurşun işlemez bana.

– Mükemmel.

Hiç de savaşılacak bir yer olmayan şu Batı Parkı'nın ağaç gövdeleri arasından, Siry, elini ayağını dünya işlerinden çekmiş, yerde yatanların -ölülerin- ötesinde, iri ve telaşlı güvercinler gibi, nihayet ilk sarıkları farkediyor.

– Yere saplayın süngülerinizi!

Nasıl insanlar bu Araplar, hiç görmüşlüğü yok; yalnız, geçenlerde bir gece bağlantı eri olarak en ileri hatlara gönderilmişti ya, siperlerine şöyle yüz metre kadar yaklaşmış oldu. Kasım gecesi yoğun ve pusluydu, bu yüzden hiçbir şey göremiyordu ama, görevi süresince ateşleriyle birlikte alçalıp yükselen tamtamlarını dinledi durdu. Şimdi onları, belki de Afrika'nın ta kendisini beklermiş gibi beklemesi de ondan. Saldırıya kalktıklarında daima sarhoşmuşlar deniyor. Kimbilir? Çevresinde, ayakta, yatmış ve ölü, nişan alan, ateş eden arkadaşları hep: İvry'den tanıdıkları, Grenelleli işçiler, Courneuvelüler, Billancourtlular; Polonya göçmenleri, Alman sürgünleri, Budapeşte Komünü'nde savaşmışlar, Anversli dok işçileri... Avrupa proletaryasının hemen hemen yarısı kanını göndermiş aksın diye. Sarıklar, çılgın bir köşe kapmacaya kaptırmışlar gibi kendilerini, o ağaç senin bu ağaç benim yaklaşıyorlar.

Melilla'dan beri yaklaşıyorlar bunlar böyle.

Uzun uzun çelikler, süngü ya da kasatura, sivri ve keskin uçlarıyla sisi yarıp, parıldamaksızın ilerliyor.

Süngü savaşında Kuzey Afrikalı birlikleri dünyanın en iyi savaşçılarından sayılırmış.

– Süngü taa-k!

Uluslararası Birliğin ilk çarpışması bu.

Süngüler takıldı. Siry de daha önce hiç çarpışmamış. Garip ama, ne öleceğini ne de kalacağını düşünüyor şu an, düşündüğü şu: "Başlarına geleceğin farkında değil, inekler!" Eğitim alayındaki süngü talimi? Nasıldı o, ilk elde düşmanın karnına süngüyü, hemen...

İki obüs arasında, ağaçların gerisinden uzak bir ses:

– ... Cumhuriyet ve... diyor.

Arkası duyulmuyor ama; onlar da gözlerini gittikçe yaklaşan Araplara dikmişler, daha yakından yükselecek başka

bir ses bekliyorlar; ne diyeceğini önceden bildikleri, sözlerine aldırmadıkları halde onları heyecandan tir tir titreten, hepsini yine de bir hamlede şahlandıracak olan bir ses; nihayet sislerin arasında ilk defa olarak duyuluyor bekledikleri Fransızca bir komut:

– Üçüncü bölüüü-ük, devrim ve özgürlük uğruna!..

Siry'nin gözüne elindeki süngü sandığından nedense çok daha uzun görünüyor.

Heinrich, kalın ensesi bir alın gibi kat kat, her kulağında bir telefon. Bölük bölük arkasına, bütün tugay süngüyle karşı hücuma kalktı.

Albert, telefonu bırakarak:

– Generalim, Yüzbaşı Mercery bir şeyler anlatıp duruyor ama, hiçbir şey anlaşılmıyor. Dediğine bakılırsa, saldırıyı başarmış, büyük ganimet ele geçirmişler, en az iki ton sabun diyor.

Mercery, uluslararası birliğin sağında bir İspanyol bölüğünün komutanı.

– Sabun mu, Allah Allah, delirmiş mi bu herif?

Albert yeniden sarılıyor telefona:

– Ne, fabrika mı, ne fabrikası yahu?

Heinrich'e dönerek:

"Sabunun faydalarını anlatıyor."

General bir göz atıyor haritaya:

– Rakımı ne?

Sonra telefonları değiştiriyor.

"Tamam, anlaşıldı. Rakımını şaşırmış. Zaten elimizde olan bir sabun fabrikasını yeniden ele geçirmiş. Rica edin İspanyol generaline, derhal alsın bu aptalı o bölüğün başından.

Son çeyrek saatten Siry'nin aklında kalan, üst üste havaya uçan bir çalılık ve ağaç kalabalığı, patlayıcı mermilerin üstüne yığılmış obüs gümbürtüsü, bir de ağızları bir karış

açık, besbelli uluya uluya gelen fakat o patırtıda sesleri işitilmeyen Kuzey Afrikalılar.

Kayıplarını tamamlayıp yeniden düzene konmak için geriye alınan Siry'nin bölüğü, yerini bir Alman bölüğüne bırakıyor. Bir bayram ertesinde nasıl yerlerde kağıttan geçilmez, koruluk da öyle. Arap ölüsünden geçilmiyor; işin garibi, hücuma kalktıklarında gözüne ilişmemişti hiçbirisi. Polonyalı bölüklerinden birisinin Manzanares'i geçtiği söyleniyor.

Heinrich: – Peki, diye sordu, Polonyalılara gönderdiğimiz binbaşıdan haber var mı?

– Durumu görür görmez, buraya dayanamayız demiş, geri çekilmeliyiz. İçinizden bizim hatlara ulaşabilenler benim emrim üzerine çekildiklerini söylesinler. Arka pencerelerden çıkarsanız daha iyi, yediğiniz obüs azalmaz ama, mermiler farkeder. Hadi çabuk gidin ve ne yapılması gerekiyorsa onu yaptığımı söyleyin.

"Sonra ikinci Polonyalı yüzbaşının ceketini geçirmiş sırtına, aşağı inip geçmiş mitralyözün başına, sonuna kadar dayanmış, sonunda da beynine bir kurşun sıkıp... kapının oraya düşmüş."

– Kurtulabilenler kaç kişi?

– Üç.

Siry, Kogan'ı kaybetti: iki yanındakiler (komutları saymazsan) tek kelime Fransızca anlamıyor, üstelik ıslık çalmasını da bilmiyorlar. Taburun arkasında, ihtiyatta, yalnız silahlanmış berberler: Figaro Taburu demişler adlarına. Cehennem gümbürtüsü aralanır gibi oldu mu biraz, Durruti Kolu'nun, "Çelik Alay"ın, sosyalistlerin ateşi oralara kadar duyuluyor, hepsi de ilerliyorlar, ilerledikçe de derinliği artıyor hatlarının. Parktaki çarpışmanın gerisinde, şehrin uzunluğunca uzayan ve açılan, başka bir hücum hattı. Sabahtan bu yana üç saldırı püskürtmüş olan İspanyollara hücum sırası geliyor nihayet. Arapların ele geçirdiği evler el

bombalarıyla geri alınıyor, tanklar dinamitle durduruluyor, Uluslararası Birliklerin süngüyle kaçırttığı Kuzey Afrikalıların karşısına anarşistler çıkıyor sokaklarda, cumhuriyetçi toplarını ateş hattına süren anarşistler. Onların hemen ardındaysa, tekmili seferber olmuş sendikalı işçiler, hazır, ilk ölülerin tüfeklerini bekliyor.

Gerçi Fas'tan beri ilerliyorlardı faşistler; Batı Parkı'ndan başlayarak şimdi geriliyorlar.

İyice budanmış Kuzey Afrikalılar. Kaybı büyük Uluslararası Birlikler geriye alınıyor hemen, eksiği geldiği tamamlanıyor, şöyle bir çekidüzen veriliyor, yine cepheye. Araplar kaçıyorlar. Durruti'nin anarşistleri, Katalan partilerinin bütün birlikleri, sosyalistler, burjuvaların "Çelik Alay"ı, hepsi hücumda.

– Aloo!

Albert alıyor kulaklığı.

"Generalim, düşman karşı hücuma geçiyor yine."

– Tanklarla mı?

Albert tekrarlıyor:

– Hayır, görünürde yeni tanklar yok.

– Hava desteği?

Albert tekrarlıyor:

– Normal.

Kapatmıyor ama. Gözü, adeta yerinde duramayan ayağına takılmış, elinde telefon titriyor.

"Generalim! Tamam! Püskürtüldüler, Manzanaresi" boyladılar. Manzanares'i geçecekler, Generalim!"

Birbirini izleyerek Siry'ninkini geçen bölükler ardarda saldırıyorlar; Siry ve arkadaşları, suratları örselenmiş adamlarla kaplı bir araziyi tutmuşlar, görüyorlar geçişlerini: Ellerinde silah, başları hafif öne eğik, artık barut dumanından meydana gelmişe benzeyen sislerin içinde uluslar ulusları izliyor, bölükler bölükleri. Tıpkı filmlerdeki gibi, ama ne

kadar da farklı! Her birisi kendi yanından bir insan bu gidenlerin. İki elleriyle ya kanlı yüzlerini, ya karınlarını tutarak dönüyorlar, ya da hiç dönmüyorlar. Ve göze almışlar bunu. O da göze almış. Arkalarında Madrid ve bütün silahların karanlık havlaması.

Bir hücum dalgası daha, birden daracık bir ırmak...

Her yandan bağrışmalar:

– Manzanares! Manzanares!

Sevinçten gözü kararmış bir karatavuk basıyor çığlığı. Sisin içinde bir yerlerde kayıp, kalçasında bir süngü, ıslak yapraklar üzerinde kan kaybedip duran Kogan, yaralılar ve ölüler adına ona karşılık veriyor.

2. "Solcu Kanı"

BÖLÜM BİR

Zaten derin sessizlik daha da derinleşti, Guernico'ya bütün gökyüzünü uçaklar sarmış gibi geldi bu sefer. Bir uçağın varlığını belli eden uğultu, bir yarış otomobili gürültüsünden çok, sürekli, kalın bir ses gibi derinleştikçe derinleşen, yaygın bir titreşimdi. Uçakların, şimdiye kadar alçalıp yükselen, dalgalı uğultularını duymuştu hep, bu defa şaşmaz, tıkır tıkır ilerleyen bir uğultunun içinde hepsi kaybolabildiklerine göre, besbelli, epeyce kalabalıktılar.

Şehrin ışıldakları yok gibi bir şeydi; hükümetçi avcı uçakları, daha doğrusu onlardan elde ne kaldıysa, bu karanlıkta nasıl bulabileceklerdi faşistleri? Onlar nasıl geceyi kaplamışsa, öyle şehri ve gökyüzünü kaplayan bu ağır ve derin titreşim, git git Guernico'nun içine de dolup saçlarını ürpertiyor, bombaların düşmesi uzadıkça büsbütün dayanılmaz bir hal alıyordu.

Nihayet yeraltından, uzaklarda bir mayın atılmış gibi, boğuk bir patlayış yükseldi; onu, ardısıra adamakıllı şiddetli üç patlama izledi. Sonra yine bir boğuk, bir kısa sessizlik.

İşte bir daha: Guernico'nun hemen üstündeki apartmanın bütün pencereleri aynı anda kendiliklerinden açıldılar.

Elektrik fenerini yakamıyordu, milisler işaret veriyor diye önüne geleni yakalamaya hazırdılar çünkü. Uçakların uğultusu hala sürüp gidiyor ama bombaların arkası kesildi gibi. Zifiri karanlık ki, nasıl! Şehir faşistleri görmüyor; faşistler şehri, şöyle böyle. Guernico bir ara koşsam mı dedi ama, oraya buraya yığılmış taşlar sık sık ayağına takılıyor, onu tökezletiyordu, yoğun karanlıktan kaldırımı izlemesi olasızdı. Farları karartılmış bir otomobil geçti hızla. Yeniden beş patlama, birkaç el silah, belli belirsiz bir mitralyöz öksürüğü. Patlayışlar hep yerin dibinden geliyor gibi, çatladımı da şöyle on oniki metre yükseklikten sanki. Tek damla ışık yok. Cinlerin işiymiş gibi pencereler kendiliklerinden açılı açılıveriyorlar. Yakınlardaki bir patlamadan yukarıda bir yerlerde bütün camlar kırıldı, asfalta dökülüştüler. Gürültüyle, Guernico, ancak birinci kata kadar görebildiğini farketti. Kırılan camların yankısı gibi bir zil sesi çalındı kulağına, yaklaştı, yaklaştı, önünden geçerek karanlıkta kayboldu: onun cankurtaranlarından ilki. Sokağı o karanlıkta birden basıveren bir kalabalık arasında o da nihayet sağlık merkezine varabilmişti. Kalabalık, nöbetçi arkadaşlarına aynı anda yardıma gelen hekim, hemşire, cerrah ve örgütçü kalabalığıydı. Sonunda cankurtaranlarına kavuşmuştu ya! İşin sağlıkla ilgili bölümünden sorumlu olan, bir hekimdi; Guernico yardımın yolunda işlemesine bakıyordu.

Hekim: – Şimdilik aksayan bir şey yok, dedi. Ama böyle devam ederlerse bunlar, aksar. Cankurtaranları beşer onar göndermek zorunda kalıyoruz. Baksanıza San Geronimo'yu, San Carlos'u bombalamışlar. Böyle giderse...

Biri Düşkünler Yurdu, öteki hastane. Bir an Guernico'nun gözleri önünde San Carlos'un ışıkları sönmüş koğuşlarında yaralıların can havliyle koşuşması belirdi. Yine de telaşsız:

– Cankurtaranlar, diye sordu, kendilerine ayrılan elektrik fenerlerini almayı unutmadılar ya giderlerken?

– Birden parlıyor, herhalde yangın bombası atıyor faşistler...

Doktor iç kanatları açtı.

"Baksanıza!"

Ev profillerinin arkasında, çeşitli yönlerde kızıl kızıl beliren cılız aydınlıklar. Guernico, Madrid yangını başlıyor diye düşündü. Sabırlı sabırlı yeniden:

– Elektrik fenerleri, diye sordu, arabaların içindeydi ya?

– Sanmam. Bana kalırsa, olmasa da olur hani.

Guernico'nun öyle sessiz, öyle sakin bir iş görüşü vardı ki doktorları şaşırtıyordu: ne komedi telaşı, ne tragedya ağırlığı! Yardımcılarından birisini her cankurtarana yeteri kadar elektrik feneri dağıtmakla görevlendirdi: bu zincan karanlığında ışık ilk şartıydı kurtarmanın. Yeni bir patlama, camlar inim inim inlediler. Hemşirenin biri kanatları kapatırken, olanca hızlarıyla geceye dalan iki cankurtaranın zilleri işitildi.

Bir çatlama daha. Bu bombalar, herhalde hafifleri, uçaktan atılmış değil de, aşağıdan el bombası gibi kıyasıya savrulmuşcasına çatlıyorlardı. Guernico masasına oturmuştu, bütün telefonlar fişlere işlenip ona iletiliyordu.

– Saray çevresini bombalıyorlar, dedi.

Doktor: – Bin yaralı, dedi, böyle de giderse...

Hastaneyle Sovyet Elçiliği komşuydular.

Guernico: – San Augustin Sokağı, dedi.

"Leon Sokağı."

"Cortes Alanı."

Hekimlerden birisi: – Artık, diye karıştı, yaralılara vurmuyorlar, sağları dövüyorlar.

Asistanın birisi az önce doktorun kanatlarını açtığı pencereyi aralayacak oldu; komutanların, telefon konuşmaları-

nın, dik dik ayak sesleri ve bitmez tükenmez can kurtaran zillerinin üzerinden, faşist filosunun düzenli uğultusu doldurdu odayı.

Neredense, bir esinti bazı kağıtları havalandırdı; meğerse kapıdan, cankurtaranla Düşkünler Yurdu'na gitmiş olan hemşire giriyormuş.

– Ah Guernico, ah!! Görmelisin oranın halini! En azından iki cankurtaran daha göndermek zorundayız.

Esintiyle uçuşan kağıtlarını kelebek avlar gibi yakalamaya uğraşan doktor: – Mercedes, diye bağırdı, kapatsana şu kapıyı!

Mercedes hıncını, kapanmakta olan pencereden askıda kalmış motor uğultularının üzerine boşaltıyor:

– Ne aşağılık şeylermiş bunlar böyle! Yaptıklarını bir görseniz, yürekler acısı bir hal: zavallı ihtiyarcıklar merdivenlerde birbirini çiğniyor. Hem korkmuşlar, hem şaşırmışlar tabii.

Guernico sordu: – Kaç yaralı var?

– Yaralı mı, yaralılar için cankurtaran yeter canım, ben boşaltmak için konuşuyorum Düşkünler Yurdu'nu.

– Öyle şey olmaz, cankurtaranlar yaralılar için, her yaralıya yetişmeliler... İhtiyarları şimdilik bodrumlara indirmediler mi?

– Bak şu düşündüğüne!

– Niye, sağlam mı bodrumlar?

– Bodrum işte, yeraltı mezarı gibi.

– Peki.

Yardımcılardan birisini cuntaya bilgi vermekle görevlendirdi.

Yanıbaşında birden durgunlaşmıştı Mercedes, uzak bir sesle:

– Biliyor musun Guernico, dedi, içlerinde çıldıranlar bile var.

Doktorun derdi başka: – Yangın bombası mıymış bunlar?

– İşten onlara benzeyenlere bakarsan kalsiyum bombasıymış. Yeşil, yemyeşil, tastamam absent yeşili. Korkunç bir şey, biliyorsunuz: söndürmek olasız. Bir düşünün o ihtiyarcıkları bu cehennemin ortasında, kimisi koltuk değnekleriyle, kimisi körler gibi ellerini uzatmışlar...

– Bomba nereye düşmüş?

– Yatakhaneler arasında bir koridora.

Nereden geliyor bu uğultu, pencerenin biri iyi kapanmamış mı yoksa? Hiç şüphesiz "morali yüksek tutmak için" ikide bir cumhuriyetçi bir mitralyözün cayırtısıyla biçilen uçakların uğultusu bu, salondaki. Fakat altından altından, yerden ve duvarlardan geliyormuş gibi, bir başka uğultu yükseliyor, alçalıyor; yanısıra da, örtülü çalınan boğuk trampet sesleri sanki: Manzanares boyunda Uluslararası Tugay yeniden hücuma geçti.

Guernico'dan bir soru: – Nerede savaşıyorlar?

Mercedes'in cevabı kesin: – Her yerde.

Doktor: – Casa del Campo'da, diyor, Üniversite Sitesi'nde.

Yakına düşen bir bomba masanın üzerindeki mürekkep kalemlerini sıçrattı. Uçuşan kiremitlerin, uzak damların ve kaçışan ayak seslerinin üzerine döküldüğünü işittiler. Kısa bir sessizlik oldu, sonra yırtılırcasına bir çığlık geceyi boydan boya biçti, sonra yine sessizlik. Yeniden telefona oturan Guernico:

– Fransız Elçiliği, dedi, yangın bombası isabeti almış. "Adem-i müdahale" bombaları bunlar.

"Motosikletliler yerli yerindeler, değil mi?

"Cortes Alanı dolaylarında iki bomba.

"Cuatro Caminos'a bisikletli altı bağlantı eri gönderilecek."

Yardımcılardan birisi kulağına eğildi, bir şeyler söyledi.

"San Carlos'a bir cankurtaran daha gönderin. Yaralılar için. Hem Ramos'a gidip oraları bir denetlemesini söylemenizi rica etsem..."

Kuşatma başladı başlayalı Ramos'un görevi en zor durumdaki yere Komünist Partisi'nin yardımını iletmekti. Bayıltıcı ilaç ve röntgen filmi sıkıntısı çeken sağlık servisinde, cankurtaran servisine oranla daha faydalı oluyordu gerçi, oluyordu ama, bundan böyle Madrid'de yaralıların yardımına koşmak cunta'nın en belli başlı görevlerinden birisi halini alacaktı.

BÖLÜM İKİ

Ramos, karartılmış farlarla ne kadar hızlı gidebilirse o kadar hızlı gidiyordu.

Karşısına çıkan ilk büyük yangında arabayı durdurdu. Çarpışmanın aralıksız gürültüsü üstüne inmiş, o deli çığlıkları, koşuşmalar, silah sesleri, çağırışmalar ve büyük göçmelerle dolu gecenin bir yerinde, dört yanı yıkıntı bir manastır çöküyor, narçiçeği bir duman kaynaşmasının altında ışık çakıntıları ateşten hayvanlar gibi koşturuyordu. İçerde kimse kalmamıştı. Milis devriyeleri, hücum kıtasından askerler, kurtarma servisinden kim varsa durmuş, alevlerin delice heyecanıyla büyülenmiş gibi, ateşin sonu gelmez canlılığına dalmışlardı. Kül rengi bir kedi bir kıyıda oturmuş, başını kaldırmış, bakıyordu.

Hava akını sona erdi mi acaba?

Solda ansızın bir parıltı. Uzak çağrılarla yüklü sessizliği pat pat dağıtan çizmeler o yana yöneldiler. Parıltı, alevden bir enginara döner gibi oldu, yeniden hafifledi; sonra büyük, evlere ve gökyüzüne vuran bir kızıllık halini aldı. Uçaklar çekilip gitmişlerdi ama (alanlar yakın ve uzundu

kasım gecesi) çatı aralarında ateş, o kattan bu kata atlayarak, kendi hayatını sürdürüyordu. İşte solda dört yeni kor yuvası beliriyor; kalsiyumun mavi ve yeşil meşalesi değil ama bunlar, kıpkızıl alev fışkırmaları. Alevler, Ramos oraya vardığında, yerlerini böcek sürüsü gibi evleri sarmış çıtır çıtır kemiren binlerce kıvılcıma bırakmışlardı; bir yandan da sessiz sessiz göç başlamıştı: el arabalarında yataklar, diken diken iskemle ayakları, ardlarından gelen, gecikmiş, soluk soluğa yaşlı kadınlarla. Kurtarma ve yardım ekipleri her yere yetişmekteydiler. Etkiliydiler de. On kadarını denetledi.

San Carlos'ta evler alanın önüne perde gibi gerildiğinden, çevredeki bütün sokaklar zifiri karanlıktı; o kadar ki Ramos, görmedi, bir sedyeye çarptı. Taşıyıcıları bağırıştılar. Birden, yanyana yerlere uzatılıvermiş yaralıların üzerinden, bir avuç akkor halinde konfeti saçılmışcasına, bir kıvılcım anaforudur geçti, yalazı ayaklarına vurdu ve aydınlattı. Üç adım ötede başka bir sedyeye tosladı Ramos: bu sefer bağıran, yaralının kendisi oldu. İtfaiyeci gölgeleri, beyhude ve yok gibi hortumlarını, parıltısı göz kamaştıran bir köşeye ve bir çatıya çevirmişler, ateşin gözüne doğrultmuşlardı. Ramos alana vardı.

O ara duman kaynaşmaları ansızın hızlandılar, kızıllık da çoğaldı, o kadar ki her şey büyük bir açıklıkla seçilir oldu, her şey yani: pamuklu takkeleri başlarında yerlere uzatılıvermiş yaralılar, bir de kediler. Gariptir, aynı anda, yangının büyümesiyle aralarında gizli ve anlaşılmaz bir bağ varmış gibi, simsiyah göğü yeniden uçak uğultuları doldurdu.

Oysa birbirine eklenen cankurtaranlarla taşıdıkları yaralıları düşündükçe, bombardımanın biraz olsun nefes aldırmasını ne büyük bir hırsla istiyordu Ramos! Uçak sesleri değil bunlar, herhalde otomobiller var bu tarafa gelen diye, kendi kendini nasıl aldatmaya çabalıyordu! Fakat boşuna. Paldır küldür devrilen kalaslarla yangının biraz kösülür gi-

bi olduğu kıvılcımlı sessizlikte, yukarıdan, uçakların önüne geçilmez iniltisi gittikçe daha da yakınlaşarak geldi kulaklarına; onu, şehri sanki iliklerine kadar sarsarak dehşet içinde uyandıran, dörderden sekiz bombanın müthiş çatlaması izledi, arkasından da uzak ve boğuk birtakım bağırışmalar.

Ramos'un yanında sargısı açılmış köylü bir milis, çıplak kolu boyunca kanının akarak parmak uçlarından damla damla asfalta damlamasına dalmıştı. Bu alaca aydınlıkta derisi de kırmızıydı, simsiyah asfalt da; oysa Madera şarabı gibi açık kahverengi kanı yere damlar damlamaz pırıltılı bir sarıya dönüyor, Ramos'un cıgarasının rengini alıyordu. Ramos hemen geriye göndertti milisi. Derken kolları alçıda başka yaralılar, iç karartan bir bale gibi ortaya çıkıverdiler: önce siyah siyah gölgeler halinde, yangın kızıllığı vurmuş alanda ilerledikçe açık renk pijamaları gittikçe kızıllaşarak! Hepsi askerdi bu yaralıların, onun için telaşsız; yorgunluk, çaresizlik, öfke ve inattan olma amansız bir düzen içinde yürüyorlardı. İki bomba daha, yaralıların upuzun çizgisi ip gibi büküldü.

En yakın telefon yüz metre kadar ilerde, yangının aydınlatmadığı bir sokaktaydı. Girer girmez birini çiğnedi Ramos, hemen elektrik fenerini yaktı: Adam ağzım sonuna kadar açmış bağırıyordu. Cankurtaran ekibinden birisi eliyle şöyle dokundu:

– Ölmüş bu, dedi. Ramos: – Nasıl olur? diye sordu. Bağırıyor, baksana!

Birbirine karışan uçak, bomba uğultuları, uzak top sesleri ve canavar düdükleri arasında ne dedikleri doğru dürüst anlaşılmıyordu ki! Fakat adam ölmüştü besbelli, hem de haykırıyormuş gibi ağzı açık olarak. Belki haykırmıştı da, ölürken... Ramos yürüdükçe daha başka sedyelere de, çığlıklara da dolaştı; sonra, bir yangın şimşeğinde, iki büklüm koskoca bir kalabalığın karanlıktan uğradığını gördü: bir an.

Telefonla hem başka cankurtaran istedi, hem de kamyon; yaralılardan birçoğu kamyonla taşınabilirdi çünkü. (Taşınabilirdi ya, nereye? Bütün hastaneler birbiri arkasından tutuşmuyorlar mıydı?) Guernico, sonra Cuatro Caminos'a gönderdi onu. Kuşatılmanın başından beri düşmanın özellikle vurduğu bir yoksul mahallesiydi burası. (Franco'nun, şehrin kibar semti olan Salamanca'ya dokunmayacağım dediği söyleniyordu.) Ramos tekrar arabasına atladı.

Yangınların kızıllığı ve farların sokak lambalarının karartılmış, ceset mavisi aydınlığında, zindan karanlıklarının derinliklerinden o binlerce yıllık göç başlamıştı yine; Madrid'deki yakınlarına sığınmış sayısız Tage köylüsü, sessiz sedasız, yine eşeğini önüne katmış, kanarya kafesi elinde, kedisi kucağında, niye olduğunu pek de bilmeden zengin mahallerine doğru yollara dökülmüştü. Şaşkın değil, kahra uzun alışkanlıklarından mı ne, telaşsızdılar. Oysa üstlerine bomba yağıyordu. Nasıl yoksul olunacağı öğretilecekti onlara.

Karartılmış farlar iyi ışık vermiyordu. Karnı patlamış evlere varmadan, Ramos, yıkıntıların önüne yanyana uzatılmış, hepsi de birbirine benzer yirmi kadar yaralıya rastladı. Arabayı durdurup cankurtaran çağırmak için ıslık çaldı. Uçakların bitmek tükenmek bilmeyen vınıltısı, birbirini onca hasım bellemiş şu anarşistlerin de, komünistlerin de, sosyalistlerin de, cumhuriyetçilerin de kanlarını bak nasıl birbirine karıştırıvermişti?.. Alacakaranlıkta canavar düdükleri yaklaşıyor, uzaklaşıyor, çaprazlaşıyor, ya da nemli karanlığın koynunda demir almış gemi düdükleri gibi dağılıp kayboluyordu. Birisi durdu, durur durmaz sabitleşen düdüğü sürekli dalgalanan öbür ulumalar arasında umutsuz bir köpeğinki gibi boğuk boğuk yükseldi. Bombaların patlayışı, sanki her biri gözü dönmüş birer dev, cankurtaran zillerinin ardına düşmüş, kızgın tuğla ve yanık tahta kokuları, sokaklarda fır-

dönen kıvılcım anaforları ortasında arabaları haldır haldır kovalıyor, kıstırdı mı da Allah Allah çatlamalarla üstüne kapanıyordu; ne var ki o laftan anlamaz çıngıraklar, o sürüsüne bereket canavar düdükleri, yine de derin tünellerden çıkar gibi kurtulup çıkıyorlardı onların altından. Bombardıman başlar başlamaz horozlar da ötmeye koyulmuştu. Bir hava torpili o yörede çatlar çatlamaz sanki çılgına döndüler -bu yoksullar mahallesinde en az bir köydeki kadar da çoktular- çileden çıkmışcasına, çığlık çığlık, başladılar yoksulluğun vahşi türküsünü bir ağızdan söylemeye.

Ramos'un elektrik fenerinden yayılan o bir böcek duyargası kadar ürkek aydınlıkta, duvarın dibine sıralanıvermiş adamların önünde, basamaklara yayılmış bir adam belirdi. Kaburgalarından yaralanmıştı, inliyordu. Cıvarda bir yerde de cankurtaranın zili. Ramos bir ıslık daha çaldı. "Geliyor," dedi. Adam bir şey söylemeden inlemeye devam etti. Fenerin yukarıdan düşen ışığı, merdivenin taşları arasında bitmiş pisi otlarının gölgesini yüzüne vurmuştu. Ramos, horozların yorulmak bilmez şamatası içinde, birdenbire dalmış, titreyen bu yanakların üstüne bir Japon minyatürü özeni ve netliğiyle işlenivermiş o ince ve kayıtsız gölgeleri yüreği burkularak seyrediyordu.

İlk yağmur damlası ağzın tam dış ucuna düştü.

BÖLÜM ÜÇ

İlk Madrid yangınlarının kızıllığı Uluslararası Tugaya bağlı Alman siperlerinin arkasında gökyüzüne vuruyor. Gönüllüler uçakları farkedemiyorlar ama, gecenin sessizliği, o hiç de kır sessizliğine benzemeyen savaş gecesi sessizliği, başlıyor makas değiştiren bir tren gibi sarsılmaya. Almanların hepsi bir aradalar: Marksist diye sürüleni de, Yahudi

diye sürüleni de, aslında serüven düşkünü olup kendini devrimci sandığından sürüleni de, önceden devrimci filan değilken sonradan olanı da, Batı Parkı'ndaki saldırıdan beri günde en az iki hücum püskürtüyorlar; faşistler Üniversite Sitesi hattını aşmak için boşuna çabalayıp duruyor. Gönüllülerin gözü yağmur bulutlarını gittikçe daha çok kaplayan yangın kızıllığında. Ne yaman bir kızıllık bu! Yangın çakıntıları da, neon çakıntıları gibi, puslu gecelerde büsbütün büyük görünüyor; öyle ki, bakınca pekala bütün şehir tutuşmuş sanılabilir. Gönüllülerden bir teki bile henüz Madrid'i görmemiş.

Yaralı bir arkadaşları bir saatten fazladır onları çağırıyor. Kuzey Afrikalılar bir kilometre ilerdeler, yaralının nerede olduğunu kestirmemeleri olacak şey değil; herhalde bu yandan onu aramaya gelecekleri gözlüyorlar. Siperden çıkmaya kalkışan bir gönüllüyü vurmadılar mı? Aslında kimsenin vurulmaktan korktuğu yok, hepsi bu çığırtkanlı avı kabullenmeye hazır ama, gözlerini korkutan bu kör karanlıkta bir kere çıktılar mı, bir daha siperlerini bulamamak kaygısı: yangının yalazı göğe vursa da.

Sonunda üç Almanın, kara sis ortasında hala inleyip duran yaralıyı aramasına izin çıktı. Birbiri ardınca korkuluğu aşıp sise gömülüyorlar. Patlamalara rağmen, siper hissedilir derecede sessizleşiyor.

Yaralı en azından bir dört yüz metre uzakta. Uzun sürecek bu iş, hepsi de biliyorlar çabuk ilerlenmediğini sürüne sürüne. Üstelik bir de yaralıyı geri getirmesi var. Ayağa kalkmamak şartıyla. Allah vere de şafak söküvermese hemen.

Savaş ve sessizlik. Cumhuriyetçiler durmadan faşistlerin gerisine düşüp kavuşmaya uğraşıyorlar; Kuzey Afrikalılar durmaksızın Üniversite Sitesi'ni aşmaya. Gecenin içinde bir yerlerde düşman mitralyözlerinin takırtısı. Madrid yanıyor. Üç Alman sürüne sürüne ilerliyorlar.

Yaralı ya iki dakikada bir sesleniyor, ya üç. Düşman bir aydınlatma fişeği atarsa, üç gönüllünün işi tamam, dönemezler. Siperden elli metre kadar uzaklaşmış olsalar gerek; öbürleri, onların yanındaymış gibi, siperde koklayıp durduklarına o kadar benzeyen çamurun yavan kokusunu ta yüreklerinde duyuyorlar. Allah Allah, bu kadar niye uzattı bu yaralı, bu sefer seslenmeyi? Allah vere de doğrultuyu şaşırmasalar, hiç değilse, dosdoğru onun üzerine gitseler...

Üç Alman, çakıntılarla dolu sisin altında yüzükoyun uzanmış, bekliyorlar. Yaralı seslenmiyor bir türlü, sustu; bir daha da sesi hiç duyulmayacak.

Onlar, bungun, dirsekleri üzerine doğrulmuşlar. Madrid hala yanıyor, Alman siperleri hala geçit vermiyor ve gecenin puslu karanlığı ve topların uzak tamtamları arasında Kuzey Afrikalılar, hala aşmaya uğraşıyor Üniversite Sitesi'ni.

BÖLÜM DÖRT

Shade karnı patlamış ilk evin önünde durdu. Yağmur dinmişti ama, başladı başlayacaktı. Siyah başörtülü bir sıra kadınlar, yıkıntıdan ya bir fonoğraf borusu, ya bir bohça, ya ufak bir çekmece çıkaran kurtarma ekibinden milislerin arkasında dizilmişlerdi.

Evin, tıpkı bir dekor gibi ortasından kesilmiş üçüncü katında, yarılmış tavana bir karyola tek ayağından takılmış, öyle asılı kalmıştı; odanın geri kalan eşyası, kapkacak, aile resimleri, oyuncaklar olduğu gibi kaldırıma, neredeyse Shade'in ayakları dibine dökülmüştü. Zemin katı da ortasından biçilmişti ama, dağılmamıştı o, sağlam, hayatın ta kendisi gibi kendi halinde duruyordu. İçinde oturanlara gelince, cankurtaranlar ölüm halinde götürmüşlerdi onları. Birinci katta, kan içindeki bir yatağın hemen yambaşında, sabaha

kurulmuş bir saat başladı acı acı çalmaya, çıngırağı sabahın alacakaranlığında dağıldı gitti.

Kurtarma ekibindeki milisler yıkıntıdan kurtardıklarını elden ele geçiriyorlardı. Zincirin sonundaki milis eline varan bohçayı sıranın başındaki kadına uzattı; kadın, kendisine verildiği gibi ortasından kavramak üzere tek elini uzatmadı da, kucağına alacakmış gibi kollarını açarak aldı bohçayı. Boşuna zahmet, çoktan ölmüştü içindeki çocuk, başı geriye düşüverdi. Kadın sıradaki kadınlara baktı bir, birini arandı sanki, sonra başladı ağlamaya. Kimbilir anasını mı görmüştü bebeğin? Shade bırakıp gitti. Sabahın nemli pusuna karışan yanık kokusu şehri boydan boya sarmıştı: sonbahar koruluklarında yakılmış mutlu bir odun ateşi sanki.

Ondan sonraki evde ölen kalan olmamıştı. Oturanlar, ya küçük memur ve müstahdem, biçilmiş evlerinin yanışını sessiz sessiz seyrediyorlardı. Shade, değişik ya da acıklı bir şeyler bulmaya gelmişti ama oraya, şu anda tiksiniyordu mesleğinden. Değişik olan hem kolaydı, hem alaylı; ayrıca hiçbir şey olağandan, yani tıpkısı tıpkısına öbürlerini andıran şu binlerce insanın varlığından, uykusuzlukla ya da acıyla yüklü şu yüzlerden daha acıklı olamazdı.

Yanıbaşında, onun gibi bakan birisi:

– Siz, dedi, yabancısınız galiba Mösyö?

Yaşlı ve ince bir adamdı, aydın ihtiyarların dikine çizgileriyle doluylu yüzü. Başka bir şey demeden eliyle yanan evi gösterdi. Shade, ufak kravatını çekiştirerek:

– Savaş mı, dedi, illet olurum.

– Tam da yerine düştünüz öyleyse.

Az daha alçak bir sesle ekledi:

“Savaş denebilirse eğer buna!.. Alcala yolu üstünde ampul fabrikası vardı ya Mösyö, o yanıyor; San Carlos yanıyor, San Geronimo yanıyor... Fransız Elçiliği’nin çevresindeki bütün evler... Sarayın, Cortes Alanı’nın çevresindekilerin

çoğu... Kütüphane..." Bunları Shade'e söylüyordu ama, ona değil gökyüzüne bakıyordu. "Ben de illet olurum savaşa... hesaplayıp kitaplayıp adam öldürmeye daha da çok ama..."

Shade: – Yok, dedi. Savaş gibisi yoktur. Hiçbir şey ondan kötü olamaz.

– İktidarı, ellerindeki olanakları bu biçim kullananlara vermek bile mi?

Hep gökyüzüne bakarak konuşuyordu.

"Savaşı ben de kabul edemiyorum. İyi ama ya bunu nasıl kabul edeyim? Edemezsem ne yapayım?"

Shade sordu: – Size bir yardımım dokunabilirse?

Öteki gülümsedi, sonra üstünde tasalı bir duman, sabah karanlığında solgun alevlerle yanan evi gösterip:

– Bütün dosyalarım, mösyö, dedi... Biyolojiyle uğraşırım da.

Önlerinde, yüz metre kadar ötelerindeki bir alanda, iri kalibreli bir obüs patladı; sağlam kalmış son camlar da kırılıp dökülüştüler, onların altında bağlı unutulmuş bir eşek kaçmaya kalkışacak yerde, yeniden başlayan yağmura burnunu dikip umutsuz umutsuz anırmaya koyuldu.

Shade Düşkünler Yurdu'na geldiğinde ihtiyarların çoğu bodrumdan çıkmıştı; yangın söndürülmüştü ama, bu zararsız, sakatlıkları ya da kırık döküklükleri yüzünden üflesen uçacağa benzer zavallıların çevresindeki bombardıman izleri, insanüstü bir saçmalık gibi göze çarpıyordu. İhtiyarın birine yanaşıp sordu:

– Nasıl oldu bu iş?

– Ah mösyö ah, bu yaştan sonra koşacak takat mı var bizde? Hele böyle koşmak! Bir de koltuk değneğiyle zor yürüyorsan...

Shade'i kolunun yeninden tuttu.

"Ne olacağız mösyö, nereye varacak bu işin sonu? Ben sözgelişi, berberdim, rastgele berber değil ama, belirli bir

müşterinin: cenaze tuvaletleri için şehrin beyleri bana güvenirlerdi hep, saç tıraşı, sakal tıraşı, hepsi..."

Shade, yıkıntıları ve duvarları sarsarak üst üste kamyonlar geçtiğinden, dediklerini pek de iyi işitemiyorlardı.

"... Halk Cephesi elimizden tuttu bizim, aldı buraya yerleştirdi hepimizi. Rahatımız beyde paşada yoktu ya, nazar değdi galiba... Niye mi? Niyesi var mı, eski zorluklar yeniden başlayacak, apaçık ortada... Evet, bitecek, ben de biliyorum, günün birinde bitecek ama, o zamana sağ çıkacak mıyım bakalım?.."

Eli ayağı tutan ihtiyarlar, birinci katta, Shade'in neye yarayacağını pek de kestiremediği, onarıma benzer bir işe yardım ediyorlardı. İspanyol ihtiyarlığının olanca ağırbaşlığıyla ağır, on on iki kişi kadardılar. Hem sessizliğe hüküm giymiş gibi çalışıyor, hem de kulakları kirişte gökyüzünü kolluyorlardı.

İkinci katta, şehri boydan boya biçen cankurtaran zilleri ve aralıksız kamyon zangırtıları ortasında, görevli milisler, bombardıman korkusundan karyola altlarına girmiş de çıkmak istemeyen yarı deli birkaç ihtiyarı zorla sürüklemeye çabalıyor, fakat demir ayaklara kenetlenmiş ellerini bir türlü çözemiyorlardı. Bereket, cankurtaran zillerine cevap verir gibi, alarm düdükleri ansızın sokağı kapladı da kendiliklerinden bıraktılar, can havliyle battaniyelerini kapıp bodruma inen merdivenlerin kapısına seğirttiler. İçlerinden biri yatağını da sırtlamış, kaplumbağaya dönmüştü.

On saniye geçti geçmedi, ilk patlamaların basıncı, geceden kırılmış camların masa üstlerinde, pencere altlarında birikmiş kırıklarını üfleyip püskürtmeye koyuldu; Madrid'in karşılığı başka türlü oldu buna, Üniversite Sitesi'ndeki top gümbürtüsünün üstünden şehrin bütün saatleri birbiri ardınca dokuzu çalmaya başladı.

Milislerden birisi: – Uçaklar işte! diye bağırdı.

Shade hastanenin kapısına indi hemen, upuzun piposunu ve burnunu uzattı. Hayli yayvan, Avrupa'da epeyce sık bindiği Alman yolcu uçaklarını andıran Junkers'ler, yağmur bulutlarının çok altında, upuzun burunlarıyla karşıdaki bir çatının oymaları arasından simsiyah çıkıverdiler, sokağı ağır ağır geçerek, avcılarını da ardlarısıra sürükleyip karşıt yandaki bir damın arkasında gözden kayboldular. Yangın bombalarını rastgele salıvermişlerdi; sağda solda, zincirleme patladıkları duyuldu. Güvercinler ürküp pır pır uçuştular. Uçakların, sonra yeniden, yumuşacık kanat çırpıntıları üzerinde, başlıbaşına bir alınyazısı olarak peydahlanışı! *Rastgele gökten inen bu ölüm yok mu*, bu ölüm, dehşetli bozuluyordu buna Shade. Hükümetçilerin elinde cepheden bu tarafa kayıracak bir tek avcı da mı kalmamıştı artık? Kapının önünden, brandalarından sular aka aka, hala kamyonlar geçmekteydi. Yakınlara yağıyor demek.

Ardında bir ses: – Bir mahzen var, dedi, şurda.

Hiç de koruyamayacağını bildiği halde, kapı altından ayrılmak istemedi. Duvarlar boyunca bir takım gölgeler yürüyor, kapı aralıklarında birkaç dakika dinlenip dinlenip yeniden yola düşüyordu. Cepheyi az gezmemişti ama, şuracıkta hissettiklerini cephede hiç hissetmemişti. Savaş savaştı elbet, buysa savaş değildi. İnsan bir hava torpiliyle ölecekse, gitsin mezbahada ölsün daha iyi. Nasıl, nereye anlaşılmadan düşüp duruyordu bombalar. Shade'in gözleri önünde ya şöyle bir görüp geçtiği, ya da not ettiği şeyler: karnı patlamış bir evde, yemek için hazırlanmış bir sofra; ince bir kan çizgisi üstünde camı örümcek ağı çatlamış bir *portre*; bir valizin üstüne atılıvermiş bir kat yolculuk esvabı -öbür dünyaya hazırlık mı?-, yalnız nalları ortalarda bir eşek; sarayın ordaki yaralıların, duvarlar ve kaldırımlar boyunca kanlı kanlı bıraktıkları o sürülmüş yaralı hayvan izleri; her yaradan kalma bir kan lekesiyle benek benek boş

sedyeler... ne de çok kan yıkayacak bu yağmur! Bombalarla obüsler artık havada çaprazlaşmaya başlamışlardı. Her patlayışın ardından, Shade, elinde olmaksızın kiremitlerin patır patır dökülüşünü bekliyordu. Yağmur mağmur, yangın kokusu iyice sinmişti sokaklara. Kamyonlar hala geçiyorlardı. Shade kravatının kanatlarını çekiştirerek:

– Allah Allah, diye sordu, nereye gidiyor bu kamyonlar?

– Guadarrama'yı pekiştirmeye. Faşistler ordan yarmaya çalışıyormuş cepheyi.

BÖLÜM BEŞ

Yanlamasına yağan yağmurun büyük filesi altında Manuel'in tugayı, Sierra de Guadarrama'dan, yıkık çan kuleleriyle 1917'den kalma bir görünüme doğru ilerlemekteydi. Birtakım insan gölgeleri çamurdan zorlukla sıyrılıp kopuyorlar, birer ikişer aşağıya iniyorlardı. Eski saban izleriyle uzun uzun uzanarak, alçak bir vadi, yüksele yüksele gökyüzüne ulaşıyordu; orada, sabahın bu saatinde düpedüz bir akşam ufkuydu ufuk, arkasında, bir yar ardında uzanan deniz gibi Segovia Ovası sonsuzluğa uzanıyordu. Yeryüzü sanki gelip bu ufukta son bulmuştu, sanki bunun ötesinde bir uyku ve yağmur evreni bütün toplarıyla inlemekteydi. Gerilerinde ise, Madrid. Gittikçe daha ağırlaşan çamurda gittikçe daha çok yalpalıyorlardı ama, askerler durmadan ilerliyorlardı. Arasıra, öbürleri patlayıp dururken, obüsün biri patlamıyor, usulcacık çamurlara gömülüyordu: vıjjj...

Manuel'in komuta yeri ileri hatların burnunun dibindeydi. Alayına başka alaylar da eklendiğinden bir tugaya komuta ediyordu şimdi. Sağ kanadı iyi gidiyordu, ortalar da öyle, sol kanat sallanıyordu biraz. Son çarpışma sırasında tugay siyasi komiserleri ve subaylarının yüzde altmışı yara-

lanmışlardı. Bir saat önce, kalanlara, "Yerinizde kalır da, birliklerinizin başına geçip *Enternasyonal* söylemeye kalkışmazsanız beni çok sevindirirsiniz!" demişti. Karşı hücum fena gelişmiyordu ama, ah şu kol kanat!..

Bu kanatta çarpışanlar, ne Aranjuez'den gelenlerdi, ne onları pekiştiren 5. Müfreze'nin usta erleri, ne de onların çevresinde toplanmış yeni gönüllüler. Onlar sağ kanadı ve ortayı tutmuşlardı; buradakiler, sendikalarla hiçbir alışverişleri olmadığı halde kendilerine anarşist denilen bölüklerdi, Valencia'dan gelme. İki gündür, tugayın sol kanadında usta tek bir çavuş da kalmamıştı: kimisi hastanede, kimisi ölmüş.

Manuel'in tankları işte bu kanada yolaçmaya çalışıyorlardı; baraj ateşi yoğundu, en az ardlarınca gelen piyadeyi yerine mıhlamak için açılan kadar yoğundu ama, savaşta bile o manevradaymış gibi rahat halleriyle tanklar tıkır tıkır ilerliyorlardı üstüne; şöyle bir bakıldı mı, bir bomba yağmuruna karşı yürüyor gibi değil de, nedense, mayınları durduğu yerde patlayan mayınlı bir arazide gidiyora benziyorlardı. İçlerinden biri, bir tank tuzağına mı rastladı ne, yağmurun altında sır oluverdi bir anda; bir başkası bir çakıl ve çamur fıskiyesinin yanıbaşına usulca yığıldı kaldı; öbürleri, yerden fışkırıp bitmez tükenmez yağmurun o karanlık ve eğri dalgalarıyla birlikte yeniden dökülen çamur yığınları altında kesmiyorlardı ilerleyişlerini.

Manuel tankların böyle ilerlemesini aylardır görmüştü ama, aylardır ilerleyenler düşman tanklarıydı hep. Hatta -sihir bu ya, sahicilerini alsın getirsin diye- Aranjuez tugayında bir gün tahtadan bir tank yapmıştı askerler. Oysa bugün, kendi tankları, ardlarında piyadesiyle, sağda ilerde, solda biraz geride her yanı tutmuşlardı. Cumhuriyetçi ağır topçu düşman hatlarını soluk aldırmadan dövüyordu; düşman bunun altında pek kalmıyordu ama, karşı hücumu ak-

satamıyordu da. Ortalığı basan silme grilik içinde koyu koyu insan lekeleri, tankları izliyorlardı: dinamitçilerdi bunlar. Mitralyöz takımlarıysa -o Allahlık, o içinde gönüllü köpek eğlenmez- o çamurdan pençeye pençe kazanılmış yuvalarındaydı.

O da ne, sol kanadın en uzak ucunda ne işi vardı o tankların? Yoksa saldırı orada yerinde sayıyor diye takviye mi gönderilmişti? En sağ uçtakinden en sol uçtakine tankların çizgisi bir yarım ay çizmeye başlıyordu şimdi. Manuel'in soldaki tankları geriliyorlar mıydı acaba? Çünkü şu anda gözüne ilişenler faşistlerin üzerine yürümüyordu ki, ona doğru geliyordu.

Birden anladı: Takviye filan değildi bunlar, düpedüz düşman tanklarıydı.

Sol kanat eğer çözülürse tugay da elden gider, üstelik açılan gedik Madrid yolunu düşmana açan gedik olabilirdi; yok çözülmez de tutunursa bu düşman tanklarından bir teki bile sağlam dönemezdi kendi siperlerine.

Kamyonlarının yanıbaşında, ihtiyatları, tetik üstünde bekliyordu. Madrid'den kamyon kamyon yenileri gelmekte olduğundan bunların hepsini korkusuzca oyuna sürebilirdi.

Sol kanadın bağlantı arabası önünde durdu; kirli yün gömleğinden daha uzaktan tanıyorlardı onu. Arabanın içinde komutan, dirseğini körüğe yaslamış, başını üstüne koymuştu. Horluyordu sanki. Manuel elindeki çam dalını çizmesine vurarak:

– Hayrola, diye sordu, ne var?

Komutan şoföre kendisini komuta yerine götürmesini söylemişti. O kadar. Horlamıyordu, can çekişiyordu. Manuel ortada yara bere göremediği için şoföre sordu:

"Ne oldu ki?"

Şoför: – Tam ensesinden, dedi.

Hücum sırasında bir subayın arkadan vurulduğu çok sey-

rek görülen bir şeydi. Bir ara sırtını mı dönmüştü acaba? Manuel:

– Peki, dedi, bırak onu buraya, sen git, çabuk Gartner'i al bana getir.

Daha önceden siyasi komiseri bulmalarını ve kendisine göndermelerini telefonla da söylemişti.

Araba sıçraya hoplaya yağmura daldı kayboldu. Manuel dürbününe davrandı. En sol uçta birkaç askerin faşist tanklarına doğru koştuklarını gördü. Tanklar ateşi kesmiş olsalar gerekti, zira sakınmadan ve yaralanmadan ilerliyorlardı adamlar. O da ne -Manuel görüntüyü bulandıra açа dürbünü yağmura göre ayarladı- elleri havadaydı bunların, düşmandan yana geçiyorlardı.

Araya bir arazi çıkıntısı girdiğinden bereket ardlarından gelen bölük durumu göremiyordu.

Havaya kalkık kollarının altında, tıpkı duyargalarının altında ilerleyen böcekler gibi koşuşan bu ufak benekler yok mu, onların ardında bütün açıktı arazi, hem de ta Madrid'e kadar. Manuel birdenbire yeniler geleli konaklama yerinde falanjist yazılarına rastladıklarını hatırladı.

Arkalarından gelenler, bir şeyden habersiz, öndekilerin ilerlediklerini sanarak hem ateşe devam ediyorlardı, hem de ilerlemeye. Allah Allah, yüzbaşı nasıl olur da İtalyan tanklarını tanıyamazdı?

Yüzbaşı mı? Onu da bir battaniyeye sarılı olarak getirdiler. (Menzil çadırları komuta yerinin hemen arkasındaydı.) O da ölmüştü, böğründen vurularak.

Tugayın en iyi subaylarından biri, Aranjuez grubunun eski şefiydi. Kül rengi bıyıklarında benek benek kan damlaları, kıvrılmış, battaniyenin içinde yatıyordu şimdi.

Yeni gelmiş olanların arasında falanjistler vardı muhakkak ve subayları arkalarından vuruyorlardı.

Sağ kanat hala sürdürüyordu ilerleyişini.

Şoför döndü geldi. Siyasi komiser, dedi, az önce askerin birini vurdu.

Manuel yerine hemen birini koydu, ne kadar ihtiyatı varsa alarak, sol kanada yetişti.

Tugay siyasi komiseri Gartner, "birliklerin başına geçip *Enternasyonal* söylememek" talimatına uyarak, düşman tanklarının şu anda üzerine yürüdükleri ilk vadinin girişinde, bir çam koruluğuna kurmuştu karargahını.

Az önce yanına bir asker çıkagelmişti. Eskilerdendi, Ramon. Manuel sol kanada verilen yeniler arasına Aranjuez Tugayı'ndan da elli kişi kadar katmıştı ya, işte onlardan.

– Komiserim, söylemedi demeyin bak, yenilerin arasına altı kalleş var ki albayı vurmak istiyor... Epi topu altı kişi. Niyetleri kötü: düşmana katılacaklar. Beni de kendilerinden sandılar. Ötekiler bekleyelim dediler. Sonra da yüzbaşı tamam dediler, binbaşı da tamam, şimdi beyaz gömlekliyle meşgul olmanın sırası. Yüzbaşıyı biliyorsun... Ah ulan inekler!

– Evet, biliyorum.

– Niyetleri kötü. Karşı tarafa geçecekler. Albayı vuracak olan belki de ötekiler dedikleri. Bana bunu açtıklarında, iyi, iyi, dedim, benim de arkadaşlarım var karşı tarafa geçmek isteyen, hele bekleyin biraz. Peki dediler, ben de çıktım geldim.

– Nasıl bulabileceksin onları, herkes ilerliyor?

– Yoo, onlar yerlerinden bile kıpırdamıyorlar. Düşman tanklarını bekliyorlar gelsin diye. Bir bokluk var ya bu işin içinde...

"Hepsi bu kadar olsa iyi, çocuklardan bazısının ağzına da beğenmiyorum ben, tuhaf tuhaf konuşuyorlar, yok tankları karşı duramazmışız da, yok aklı olan ipi kırarmış da!.. Dedim ya, bir bokluk var bu işte. Arkadaşlarla konuştuk, bana sen git dediler..."

– Niye alay komiserine gitmedin?
– Vuruldu.
Gartner, Aranjuez askerlerinden onunu yanında alıkoymuştu.
– Çocuklar, dedi, cepheye hainler sızmış. Yüzbaşıyı öldürmüşler, şimdi de albayı öldürüp faşistlere katılmak niyetindeler.
Elbisesini orda kalan askerlerden biriyle değişti. Tüysüz, baklava suratının boş anlarında zaten kendiliğinden bön bir görünüşü vardı, hele de bön görünmek istedi mi salağın teki olup çıkıyordu, bir de üniforma kasketini çıkarıp kafasına yağmurda şipşak sırsıklam olan er kepini geçirince artık büsbütün. O da yerine alay komiserlerinden birini koydu, aldı adamlarını gitti.
Bu yörede arazi engebeli olduğundan yollar hemen hemen yöndeştiler: ya Manuel'in komuta yerine ve menzil çadırlarına doğru, ya da Ramon'un Gartner'e kılavuzluk ettiği bu yola doğru.
Seller akan ufak bir çam koruluğunun arkasında iki piyadeye rastladılar. Çekmiş gidiyorlardı. Gerçekten de:
– Yürüyün çocuklar, dedi bunlar, biz gidiyoruz.
(Ramon, komisere: – Onlardan, diye fısıldadı.
– Altılar'dan mı?
– Yok, havayı bulandıranlardan, tüymek isteyenlerden. Hepsi buradan geçmek zorundalar, başka yol yok.)
Gartner, ötekilere: – Nereye gidiyoruz, diye bağırdı, oynattınız mı siz?
Altı yeni onu hiç görmemişlerdi, alay komiserlerini tanıyorlardı yalnız. Bunlar daha önce görmüş olabilirlerdi ama onu mu düşüneceklerdi şimdi? Hiçbir şeyi düşünmüyorlardı ki.
– Gidiyoruz dedik. O kadar işte. Yukarda tutunmanın yolu yok. Tank ulan bunlar, şaka mı? Yarım saata kalmaz arkamızı keserler, sonra al hayrını gör.

– İyi ama, arkamız Madrid.

Öteki yakışıklı ama serseme dönmüş bir oğlan:

– Kim ipler Madrid'i, dedi. Başımızdakiler işlerini adam gibi görse bu hale düşmezdik. Artık gemisini kurtaran kaptan.

– Ortadakiler dayanıyor ama...

Konuşuyorlar mı, yağmur altında birbirlerine havlıyorlar mı ayırması zor. Gartner, koca ablak suratında minnacık ağzıyla, bir askerin önünde duruyordu. Adam silahını doğrultmaz mı birden:

– Bana baksana sen, çocuk götü suratlı, madalya heveslisi misin ne boksun? Canın çekiyorsa git yat tankların altına, pestilini çıkarsınlar, ama arkadaşları da ezdirmeye kalkıştın mı, senin ananı...

Demesine kalmadı, Ramon'un yumruğunu böğrüne yiyerek çamurların içinde şöyle bir döndü. Gartner, ötekinin de silahını aldıktan sonra, ikisini de dört adamına teslim etti, geriye gönderdi. Onlar gitti gitmedi, kendisi de, hem bu defa koşarak ileri atıldı. Yağmurdan yanındaki askerlerin sarı kaputları nedense kül rengine dönüyordu.

Ramon'un sözünü ettiği altı kişi, dört beş metrelik çamur deryası bir çukura sinmiş, bekliyorlardı. Onlara kavgaya gelmiş gibi görünmediler; Ramon, hiç renk vermeden, tanıştırmış gibi:

– İşte arkadaşlar, dedi.

Komiser: – Tamam mı, diye sordu, gidiliyor mu?

Altıların elebaşısına benzeyen: – Bekle, dedi, ötekiler yukarıda.

– Her şeye burnunu sokma!

– Soktuğum yok, bilmesem de olur. Beni ilgilendiren güvenilir olup olmadıkları. Çünkü silah var bende, silah, öyle rastgelene zula edemem. Kaç tane lazım?

– Biz altı kişiyiz.

– Arkadaşlarla gidersek, şipşak on makinalı tabanca getiririz.

– Altı yeter, altı kişiyiz dedik.

– Havaya konuşmuyorum, 7,65'likler, hani büyük şarjörlü.

Öteki istemez anlamına omzunu kaldırıp eliyle silahına vurdu.

Fakat altılardan birisi: – Gereksindiğimizden değil ya, diye karıştı, bence on da olursa olur, faydası var zararı yok.

Öteki baş eğmiş gibi razı oldu. Son konuşanın elleri öyle ince, öyle kibardı ki, komiser falanjist bu, diye düşündü, hiç şaşmaz. Sonra ilk konuşana dönerek:

– 7,65'likler başka bir şey anladın mı, dedi, elindeki o mantar tabancasına benzemez, avrat oyuncağı hiç değil. Bak gördün mü, koca şarjörü böyle tutup böyle dolduruyorsun, nasıl? Elli mermi var şimdi içinde, altı kişi olduğunuza göre adam başına sekizer düşüyor. Kaldırın ellerinizi, yakarım.

İlk konuşanın elini silahına uzatacak gibi olmasına kalmadı, kurşunu yedi beynine, ayağının dibindeki su birikintisine yığıldı kaldı. Suya dağılan kan havanın karanlığından simsiyah görünüyordu. Düşman tankları hala ilerlemekteydiler.

Gartner'in yanındakiler de ötekileri tutuklamışlardı, sonra önlerine katıp yola düştüler; çiftliğe varmadan, arkasında kamyonlarıyla Manuel karşılarına çıktı. Gartner, Manuel'in arabasına atlayarak durumu kısaca özetledi. Oysa Manuel ihtiyat tanksavarcılarını çoktan sol kanada yerleştirmişti.

Faşist tankları, birkaç dakikaya kadar işte bu tanksavar takımının üstüne varacaklardı. Cephenin ortası gedik vermezse, sol kanada ihtiyatlar yetiştiği, sağ kanat ise ilerleyip durduğuna göre mesele yoktu. Ama ya gedik verirse...

Aranjuez'den gelmiş olanlar tutuyordu ortayı, bir de onlara katılanlar, yani bütün Madrid, Toledo, Tage, hatta Sierra milisleri: ırgatlar, şehir işçileri, gündelikçiler, esnaf takı-

mı, berberler, madeni eşya işçileri, dokumacılar ve fırıncılar. Hanidir, kurmay haritalarındaki iğriler gibi birbirine paralel birtakım taştan duvarların yol yol uzandığı bir arazide çarpışıyorlardı; bulundukları yerden, düşman tankları iki kilometre daha ilerlerse (beş ya da on dakika) içlerinden hiçbirinin sağ dönemeyeceğini farketmemiş olamazlardı ama, değil mi ki Manuel dayanın demişti onlara, dayanıyorlardı. Ağır topçunun gülleleri gelip gelip yağmurun derinliklerinde onları buluyormuş, mitralyözler makasa alıyormuş, havanlar hem önlerini hem ardlarını dövüyormuş, koymuyordu bile; kimisi taşlara saklı, kimi yere yapışık, kimisi yarısı kadar bir ağaç gövdesini siper almış, direniyordu. Önce onları denetlemişti Manuel, üst üste vurulup düşenlerin, yeni yeni obüslerin yağdırdığı toprakla nasıl da üst üste örtülüverdiğini gözleriyle görmüştü. Kilometreler boyunca çatlayıp bulutlara hamle eden, soğuk kış yağmuruna yerden yukarı ve paldır küldür bir kesek, çakıl ve çamur yağmuru kaldıran toprağın gazabı arasında, düşman, süngü takmış bir dalga halinde geliyordu. Yerden gelen ne varsa yağmurun eritip doldurduğu bu havada süngüler parıldamıyorlardı ama, Manuel hücuma uğrayan kendisiymiş gibi, ta içinde duymuştu onları. Sonra yağmurun derinliklerinde, orada, o saçma, o sayısı belirsiz duvarcıkların çevresinde, ne olduğu anlaşılmayan bir şeyler geçmişti ve düşman dalgası (Araplar değildi bu sefer) kendisini kırıp dağıtan bu eski milisler değilmiş de, ölülerinin çoğunu şimdiden toprağa karıştıran ve kalanları, seyrelmiş ve çözük, damlası kadar bol patlayışla örülü perdeleri arasından geçirerek o görünmez siperlerine gönderen bu ölümsüz yağmurmuş gibi kırılmış ve geri çekilmişti.

Faşist piyadesi süngü takarak dört kere saldırıya kalktı, dördünde de yağmurun kocaman örtüsü altına eridi.

Siperler dayanıyordu, dayanıyordu ama, faşist sağ kana-

dının Manuel'in solundan giren tankları dosdoğru tanksavar takımının üzerine ilerliyordu.

Pepe vardı ya hani, o komuta ediyordu bu takıma. Ağustostaki dinamitçilerin sağ kalanlarından komutanlığa bir parçacık yatkınlığı olanlar çoktan komutan olmuşlardı. Pepe, kendi kendine söylenip duruyordu: Ah arkadaşı Gonzales de burada olacaktı, az sonraki denemeye onunla birlikte girişecekti!.. Oysa Üniversite Sitesi'nde çarpışmaktaydı Gonzalez. Yok bir yanıyla Pepe sevinmiyor da değildi hani: "Akılları duracak, anlayacaklar dünya kaç köşeymiş." Piyadeleri epeyce gerilerinde, faşist tankları kendilerini cumhuriyetçi topçusundan koruyacak ilk vadiye olanca hızlarıyla ilerliyorlardı. Sierra'nın her vadisinden bir yol geçiyordu nasıl olsa. Doğrusu ya, oraya, Pepe'yle adamlarını kılı kılma yetiştirmişlerdi kamyonlar. Tam zamanında.

Yolun iki yanına oldukça açık bir arazi. Yağmurun altında şurda burada kara çam bulaşıkları. Mantar kokuları ortasında Pepe'nin adamları, çam iğnelerinin üzerine uzanarak mevziye yattılar.

Birinci tank yolun sağından daldı vadiye. İyice çevik ve kıvrak bir Alman tankıydı bu, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun etkisiyle, dinamitçilerin hepsi, ister istemez, paslanacak diye düşündüler bir an. Dağlara sığınıp vahşileşmiş köpek sürülerinden biri, tabanları kaldırmış, tankın önüsıra alabildiğine kaçıyordu.

Sonra öbürleri belirdi. Uzandığı yerde çalılıklar yüzünden Pepe ilerisini göremediği için, tanklar kulelerini at kafası gibi indire kaldıra, sıçrayarak ilerliyorlarmış gibi geliyordu ona. Ateşe de başlamışlardı, tırtılları çın çın ötüyordu ama yağmurun taşıdığı makina çınlaması değildi bu, ateş kusan mitralyözlerin çıkardığı bir çınlamaydı. Mitralyözlere de alışkındı Pepe, tanklara da.

Bekliyordu.

Ateşe, hiç de dostça olmayan bir gülümsemeyle dişlerini göstererek başladı.

Makinaların da donakaldığı oluyor. Mitralyözleri işitir işitmez, tanklar üzerine yürümüşlerdi, fakat ne olduklarını anlayamadan içlerinden dördü -ön sıradan üç, arka sıradan bir- şöyle bir dikildiler; bu kabus yağmuru içinde gizemli bir şeyden ürküp de şahlanmışlardı sanki. İkisi devrildiler, biri düştü, dördüncüsü adamakıllı yüksek bir çamın altında dimdik ayakta kaldı.

İlk defa tanksavar mitralyözleriyle karşılaşıyorlardı.

Arkadan gelen ikinci kol olanlardan hiçbir şey görmemişti -aşağı yukarı kör değil midir tanklar?- son hızıyla geliyordu. Birinci sıranın mitralyözleri yere yatmışlardı, arkalarındaki ikinci sıra başladı ateş etmeye, tanklarsa sendelemeye. Yalnız içlerinden dördü Pepe'yi aştı, ikinci sırasına saldırdılar.

Önceden hesaplamışlardı böyle bir şey olabileceğini, hatta adamlarına eğitimini yaptırmıştı Manuel. Bütün mitralyözler, kara çamlar arasında zigzag çizerek yağmur altında kaçışan tank sürüsüne ateş ededursun, ikinci sıradan iki tanesini mitralyözcüler beriki dört tanka çevirdiler. Pepe de kendininkini çevirdi. Eğer içindekiler gözü kara kişilerse bu dört tank ötekilerinden daha tehlikeli olabilirdi çünkü; tugaydakiler, eninde sonunda oraya ulaşacaklarına göre, dört tanecik olduklarını nereden bilebilirlerdi? Arkası geliyor sanacaklardı.

Neyse ki üç tanesi şimdiden gidip bir çamın dibine çakılmışlardı: Besbelli şoförleri önceden vurulmuştu da bunların, barajı zaten kendi başlarına geçmişlerdi.

Sonuncusu, iki mitralyözün ateşi arasında, aralıksız ilerliyordu. Bomboş yola atmıştı kendini, mitralyöz cayırtısı altında tırtıllarının şangırtısını arkasısıra sürükleyerek, saatte altmış kilometrelik bir hızla gidiyordu: ateş bile etmeksizin,

gittikçe dikleşen sırtların arasında bütün bütün ufalmış ve anlamsız, asfaltın garip yalnızlığında kayıp, yağmurdan cilalanmış yüzeyiyle bulanık gökyüzünü yansıtarak! Bir dönemece geldi nihayet, kayalara takıldı ve bir oyuncak gibi olduğu yerde kalakaldı.

Bu arada kurtulan tanklar, cumhuriyetçi tanklarıyla aynı yönde ilerleyerek, korkudan ne yapacağını şaşırıp dağılmaya başlayan kendi piyadeleri üzerine düşüyorlardı. Beride, o bir savaş hayaleti gibi çamların arasında şaha kalkmış tankın çevresinde, küçük dallar ve mermilerin düşürdüğü çam iğne ve kozalaklarıyla daha şimdiden örtülmeye başlamış türlü çeşit tank ölüleri yatmaktaydı: Sanki aylardır orda yağmura ve pusuda bekleyen hınzır paslanmaya terkedilmişlerdi. Manuel oraya henüz varmıştı. Bu fil mezarlığının gerisinde, son kulelerin gözden kaybolduğu yerde, faşistlerin sağ kanadı çözülüyordu. Cumhuriyetçi ağır topçu çekilme hatlarına bomba yağdırmaya başlamakta gecikmedi.

Manuel fazla oyalanmadı orda, ortadaki durumu görmeye gitti.

Düşman sağ kanadının, ardına cumhuriyetçi tanklarıymış gibi Pepe'nin adamları, dinamitçiler ve Manuel'in çamurda koşar adım ilerleyen ihtiyatları takılmış kendi tankları karşısında çözülüp dağılışı, ortada savaşan faşistlere de yayılarak bir bozguna dönüyordu. Manuel'in ortası bu fırsatı kaçırmadı: Madrid'den kamyonlarla gelmiş olan birliklerin yarısını takviye alıp öbür yarısını ihtiyatta bırakarak, bıçak gibi bir komutla, gizlendiği taşların arkasından nihayet fırladı.

Montana Kışlası'nın düştüğü gün üstlerine bütün pencerelerden ateş açılınca taşlara yatanlardı bunlar, kilometre başına bir mitralyözü olup da hücuma uğrayınca onu nöbetleşe kullananlardı. Alcazar Kalesi'ne av tüfekleriyle bunlar hücuma geçmişler, bunlar hastane köşelerinde, "Bizimkiler bizi terk mi etti?" diye ağlaşarak uçaklardan kaçmış-

lardı. Bunlardı tanklardan yılan ve onları dinamitle havaya uçuran, bey ağa takımının "halkın iyisi" diye uşaklığa yatkınlara dediğini bilenler. Bütün cephe boyunca davul davul tepelerini döven toplar gibi göze görünmez, ilerde kurşuna dizileceklerin kökü kurumaz kalabalığı... bu saldıranlardı işte.

Faşistler Guadarrama'yı o gün alamayacaklardı.

Manuel burnunu elindeki çam dalına dayamış, o sonu gelmez yağmurun tekdüzeliği altında, çamurdan hala kaypak ilk zaferinin ilerleyişini gözleriyle görüyormuş gibi, Aranjuez yiğitlerinin ve Pepe'nin adamlarının karmakarışık izlerini seyre dalmıştı.

Faşistlerin bütün mevzileri saat ikide ele geçirilmişti ama, orada durmak da gerekiyordu. Segovia üstüne yürümenin lafı bile edilemezdi; hem yeniden mevzilenmiş faşistler bekliyordu onları, hem de merkez ordusunun cephedekilerden başka ihtiyatı yoktu.

BÖLÜM ALTI

Granja'nın kaldırımlara çıkarılmış masalarında tek kişi yoktu ama, kahvenin içi tıklım tıklımdı. Madrid üzerinde Sierra'dan doğru gelen yağmur dinmişti birden. Sürüp giden patlamaların çeşidi başkaydı: bombalarınkinden daha hafif, yerin on yirmi metre kadar altından gelirmiş gibi.

Moreno, hiç olmadığı kadar güzel: – Yoksa, dedi, bizim yeni uçaksavarlar geldi mi?

Yanıtlayan çıkmadı. Bütün oturmuş içenler az çok tanıyorlardı birbirlerini. Üniversite Sitesi'nde gürleyip duran topun sarsıntısından bardaklar zıngırdayıp duruyordu. Işıklar yakılmamıştı. Dışardaki öğle aydınlığı içeriye yorgun bir mahzen ışığı verebiliyordu ancak.

Subayın biri, sonbahara karşı döner kapıyı bir aynalı dolap gibi parıl parıl döndürerek içeri girdi.

– Yangın, dedi, gittikçe yayılıyor. Buraya gelecek.

Birisi: – Gelirse söndürürüz, diye karşılık verdi.

– Söylemesi kolay! San Margos Sokağı, Martin de Los.

– Hijos Sokağı...

– Urqijo Caddesi.

– San Geronimo Düşkünler Yurdu, San Carlos Hastanesi, sarayın çevresindeki evler...

Başka subaylar da geldiler. Döner kapıdan içeriye bir kızgın taş kokusudur yayıldı.

– Kızılhaç Hastanesi de...

– San Miguel Çarşısı...

– Bir kısmı söndürüldü canım. San Carlos, San Geronimo sözüngelişi.

– Bu sesler ne peki, uçaksavarlar mı?

Moreno'nun arkadaşı, bol saçlı bir yorgun: – Garson, dedi, bana bir *absinth*.

– Ne bileyim ne sesi, uçaksavar sanmam ama.

Son giren subay atıldı öteden: – Şarapnel bunlar, dedi. İspanya Alanı'na Allah ne verdiyse, yağdırıyorlar. Fakat Gadarrama'da takılıp kaldılar.

O da, üniformalı ve saçlarını kestirip o gün sinekkaydı tıraş da olduğundan büsbütün genç duran Moreno'nun yanına geldi, oturdu.

– Sokaklarda ne var ne yok?

– Ne olsun, yeni yeni sığmaklara inmeye başlıyorlar,. Bir kısmı, hele kadınlar, şaşkın donakalıyorlar oldukları yerde, ya da bazıları, kendilerini atıveriyorlar yerlere, basıyorlar çığlıkları. Bir de rastgele koşanlar var. Elinden bir çocuk tutmuş hangi kadını görsen, koşuyor, meraklılar da eksik değil.

Moreno: – Sabahtan beri, dedi, hep bir deprem yaşadığım hissindeyim.

Halk faşistlerin değil de sanki bir afetin korkusuna kapılmış demek istiyordu; zira nasıl bir depreme teslim olmak ya da olmamak lafı edilemezse, faşistlere teslim olmak lafı da öyle edilmiyordu.

Önüsıra çıngırağı, bir cankurtaran geçti.

Birden, yakına yıldırım düşmüş gibi bir çatlama! Bardaklar oldukları yerde hoplayıp karmakarışık sağa sola düştüler, içkiler devrildi, davul gibi patlayan pencerelerden üçgen cam kırıkları çevreye saçıldı. Caddeye, tam da kahvenin önüne, bir mermi düşmüştü. Bir garson tepsisi çember gibi bir süre yuvarlandı, yuvarlandı, ani sessizlikte bir bando zili şamatasıyla düştü nihayet. Müşterilerin yarısı mahzene inen merdivene dar atmıştı kendini, öbür yarısı yerinde ama tetikte bekliyordu. Hayır, başka patlama olmadı, rahatladılar; bu gibi hallerde her zaman olduğu gibi, herkes davrandı cıgara paketine (kimse kimseye tutmadı ama), bir sürü kibrit aynı anda çakıldı, sonra duman, kendi kendine bükülerek, testere ağzı gibi girintili çıkıntılı iki büyük kırıktan dışarıya süzülürken, döner kapının örümcek ağı çatlamış camları arasında bir ölünün, turnike demirine yaslanıp kalmış olduğunu gördüler.

Moreno'nun arkadaşı: – Bize nişan alıyorlar, dedi.

– Saçmalama!

– Farkında değilsiniz yahu, aklınızı mı kaçırdınız yoksa? Hiç yoluna geberteceksiniz kendinizi. Bize nişan alıyorlar diyorum.

Moreno: – Boşver, dedi.

– Bak azizim, dinle, dövüşmesine dövüştüm ben, aklına ne gelir bilmem ama, uçak bombalarıyla boku bokuna öldürtemem kendimi. Kusura bakma, hayatım çalışmakla geçti bugüne kadar, gerçekleştirilecek nice düşüm var benim.

– Öyleyse ne haltediyorsun karşımda? Mahzene bile inmedin.

– Doğru, inmedim ama, yaptığımı aptalca buluyorum.

– Filozofun biri ne demiş bilir misin: "Sen ne dediğime kulak asma, ne yaptığıma bak."

Dışarıya obüsler düştükçe, masalardaki, yerdeki cam ve bardak kırıklarından, dökülmüş *absinthe*, vermut ve *manzanilla* birinkintilerine yansıyan güneş belli belirsiz titriyordu. Garsonlar mahzenden çıkmaya başlamışlardı.

– ... Unamuno Salamanca'da ölmüş diyorlar.

Sivilin biri telefon kabininden çıktı:

– Puetro del Sol metrosuna bomba düşmüş. Bir kuyu açılmış on metre derinliğinde.

İki kişi: – Gel buraya da, anlat! dediler.

– Metroya sığınmış insanlar var mıymış?

– Bilmiyorum ki.

– Cankurtaran servisi, öğleyin, iki yüz ölü, beş yüzden fazla da yaralı olduğunu bildirmişti.

– Daha da işin başlangıcındayız.

– ... Guaddarrama'da yenilmişler deniyor.

Az önce telefon etmiş olan, devrilen içkisinden ne kaldıysa, yine başına çöktü. Moreno'nun bol saçlı arkadaşı:

– Ben bıktım artık bunlardan, diye başladı. Yine bize nişan alıyorlar dersem bozulma bana. Şehrin tam göbeğinde ne işimiz var? Budalalık be!

– Bas git öyleyse.

– Evet, gitmek... Çin'e Okyanusya'ya, nereye olursa.

Dışardan cankurtaran zilleriyle boğulan bir ses bağırdı:

– ... del Carmen Çarşısı da yanıyor.

– Peki ne yapacaksın Okyanusya'da, istiridye kabuklarından gerdanlık mı? Yoksa yerli oymakları mı örgütleyeceksin?

– Ne mi yapacağım? Her şey. Kırmızı balık tutacağım gidip. Yeter ki kafamı dinleyeyim biraz.

– Bırak bu lafları. Şu insanlarla dayanışma halinde olma-

mak öylesine rahatsız ediyor ki seni, bak, mahzene inmeyi bile canın çekmiyor. Bu çektiğin söylevler var ya, Allah'ın garibi, ben de çekmiştim onları: Hernandez fukarasına.

Birden kaygıyla baktı arkadaşına; şu anda Hernandez kendisiydi, o, yani Moreno, öbürü, gerçek olanı, çoktan ölmüştü. Bereket, kuruntusu uzun sürmedi; konuştukça, önlerisıra dağılmakta olan duman gibi dağıldı:

"... az kaldı Fransa'ya kaçıyordum; sonra başladım bocalamaya, sonunda arkadaşlık ve hayat baskın çıktı, kaldım. Obüsler yağmaya durunca ne fikirlere inanıyorum ne derin gerçeklere, ne de başka bir şeye; inandığım tek şey korku, gerçek korku hem de, adamın çenesini düşüren değil de, tabanları yağlatan. Kaçtın mı, tamam, diyecek bir şey yok, ama kaçmayıp kaldığına göre, çeneni kısacaksın.

"Hapisteyken, neler gördüm neler! Pazar tatili kurşuna dizilme yok diye iple çektim pazarları, hayatlarına yazı tura atan adamlara rastladım. Öyleleri vardı ki, üstünde henüz kurşuna dizilmişlerin tutam tutam saçları ve beyin parçaları duran duvarların dibinde, Basque topu oynuyorlardı rahatça. Ölüm cezası giymiş elliden fazla hükümlünün, hücrelerinde yazı mı tura mı oynadıklarını kulaklarıyla işitmiş bir adamım ben, bu bakımdan, bu konuda konuştum mu ne dediğimin iyice farkındayım. Tamam mı?

"Yalnız, birader, başka bir şey daha var: Fas'ta da savaştım ben. Düelloya benzer bir şeydi orda savaşmak. Burda, ateş hattında bambaşka şeyler duyuyor insan. İlk on gün geçti mi geçti, bir uyurgezere dönüyorsun artık. Ölümü kanıksıyorsun; bütün bu toplar, tanklar, uçaklar, sana göre fazla makina. Kısacası, alınyazısına kalıyor her şey. İçine bundan sağ çıkamayacağın kanısı bir güzel yerleşiyor, yalnız katıldığın çarpışmadan da değil, savaşın bütününden. Etkisini birkaç saat sonra gösterecek bir zehir içmiş adama, adak adamışlara benziyorsun, hayatın önünde değil, ardında artık.

"İşte o zaman hayatın anlamı değişiyor birdenbire, birdenbire bambaşka bir gerçeğe varıyorsun: deli olan sen değilsin, ötekiler."

– Hala öyle bir gerçek içinde misin sen?

– Evet. Bak nasıl: Karşında baraj ateşi, her şeye, hatta kendine boşvermiş, bu ateşin üstünde yürüyorsun. Aslında bu seninkisi intihar etmek ama, aynı zamanda, o kızılca kıyamet ortasında ilerleyen yüzlerce insanın en iyi yanları da senin içinde sanki, içlerinde parça parça ne kadar mükemmellik varsa, sende birikmiş gibi. Bir eğlentide kalabalığın bütün neşesini kendinde hissetmek gibi bir şey bu. Bilmem derdini anlatabildim mi? Bir arkadaşım var, bu duyguya ölülerin şarkı söylemeye başladıkları an diyor. Bir aydır ölülerin de şarkı söyleyebileceklerinin farkındayım artık.

– Ben hiç değilim doğrusu.

– Bak, ben ki en Marksist subayım, aklımdan bile geçirmediğim bir şey öğrendim yenilerde: ancak ölümün öteki kıyısında rastlanabilen bir kardeşlik de varmış meğer.

– Boşver. Hani bazıları uçaklara karşı tüfekle savaşmak gerekince sabırları tükenip bıraktılardı ya bu işi, bazıları da tanklara karşı, benim sabrım da şimdi tükeniyor işte.

– Bir ara ben de senin gibiydim ama, şimdi...

– Ölünce daha da rahatlarsın.

– Evet, belki: ama artık farketmez benim için.

Moreno gülümsedi mi o şahane dişleri meydana çıkıyordu. Derken, süs diye barın raflarına dizilmiş olanca şişe şangır şungur aşağıya devrildi, patlayışla masalar şöyle bir dikleşti sanki, yukarıdan sırtına düşen bir vermut reklamı, Moreno'nun gülümsemesini birisi elini uzatmış da alıvermiş gibi sildi yüzünden. Mahzenden henüz fırlamış burunlar yine kayboldular.

Sakallı, sivil bir yaralı dışarıdan içeriye girmek için döner kapıya attı kendini, kanadı bütün hızıyla zorlayınca kof bir

sesle aradaki ölüye çarptı, sıkıştı kaldı; yaralı can havliyle zaten çatlamış camları yumrukluyor, ille içeri girmek istiyordu ama, çok sürmedi bu, o da olduğu yere yığıldı.

Bombardıman yeniden başlamıştı.

BÖLÜM YEDİ

Ağır bombalar, telefon santralı ile İlcala arasında, paldır küldür dökülüşüyorlardı. aralarından biri patlamadı; iki milis -biri önünden, öteki arkasından- tutarak alıp götürdüler. Dümdüz ikindi göğü, kıvılcım ve alev fırtınası içindeki Madrid şehri üzerine abanmaya koyulmuştu. Barut ve toz kokusu, ortalıkta duyulan daha başka bir kokuya, Lopez'in Toledo'dan bildiği, üstelik yanan cesetlerden çıkıyor sandığı bir kokuya karışıyordu. Kaygılandırıcı bir kokuydu bu. Yeni atandığı Anıtları Koruma Kurumu'nda, sabahtan beri, sahibi tarafından terkedilmiş bir konukta bulunan iki Greco'yla ufak üç Goya'nın getirilmesini boşuna beklemişlerdi, o da çıkmıştı şimdi kendi eliyle alıp getirmeye.

Lopez savaşta pek işe yaramıyordu ya, sanat eserlerinin korunmasında aslan kesilmişti hani. Onun çabalarıyla Toledo'daki curcunadan Greco'nun resimleri tek kayıp vermeden kurtulmuş, en büyük ustaların tuvalleri, hem de düzinelercesi, manastır tavanaralarının tozlu umursamazlığından çıkarılmıştı.

Epeyce ilerdeki bir kilisenin önüne hafif bir obüs düştü. Telaşla kaçışan güvercinler, meraklı meraklı, az sonra döndüler geldiler. Üstlerinde eyleştikleri cephe süslerinin halini görmeye mi, ne? Karnı patlamış bir evin artık sonsuzluğa açık pencerelerinden, üzerinde yaklaşan kasım akşamından solgun o acayip armasıyla, santralın yüksek kulesini gördü Lopez.

Madrid'e tepesinden bakan bu ufak bulutdelenin hala ayakta kalabilmesi bir mucizeydi doğrusu. Bir yanı hırpalanmıştı biraz, camları derseniz... Kulenin ardından bir obüs dumanı peydahlanmaz mı? Lopez, "Hay Allah" diye düşündü, "sonunda bunlardan biri benim Greco'lara düşecek ya, dur bakalım."

Neden kaçtığını bilip de nereye kaçacağını kestiremeyen, dehşete düşmüş bir kalabalık, beyhude yere dört dönüyordu sokaklarda; meraklı, heyecanlı, ya da kayıtsız bir ikincisi, eller cepte, burun havada, salınıyordu. Yakınlara bir bomba daha düştü. Birtakım çocuklar, yanlarında kadınlar ya da yaşlı erkekler, korkuyla kaçıştılar; oysa yanlarında kimseler olmayan, başsız bardaksız başkaları, kendi aralarında "durum"u tartışıyorlardı.

"Ulan iş yok diyorum sana faşistlerde, bomba atmasını bile bilmiyorlar namussuzum: Casa del Campo'daki askerlere nişan alıyorlar güya, bir de bombanın düştüğü yere bak."

Geçenlerde bir sabah, Plaza del Progres'deki Çocuk Yuvası'nda, üç piç kurusu, çenelerini tıpkı şimdi Lopez'in önündekiler gibi havaya dikmiş, "savaşçılık" oynuyorlardı. İçlerinden birisi, "Dikkat bomba," diye bağırıyor, "yere yaa-ttt!" Üçü de, sözden anlar askerler gibi, atıyorlar kendilerini yere. Bomba meğerse sahiden düşüyormuş. Oyuna katılmayıp da arkadaşlarını seyreden öteki bütün çocuklar ya yaralı ya ölü.

Sola bir obüs düştü; bir sıra köpek, yanlamasına, koşuştular; karşı taraftan, komşu bir sokaktan, başka, ufak bir sürü. Köpeklerin, umutsuz, böyle hant hant dolaşması insanların akıbetini belli ediyordu sanki. Lopez onlara hayvanlara dost en heykeltıraş gözleriyle bakıyordu ama, kendisini bekleyen başka hayvanlar da vardı gittiği konakta.

Alba Konağı gibi el konmuş bütün konaklar nasıl süs niyetine saman doldurulmuş hayvanlarla tıklım tıklımsa, Lopez'in gittiği de gerçekten öyle tıklım tıklımdı. Tablolarına olduğu kadar, belki de daha fazla, avlanmaya düşkündü İspanyol soyluları, Goya'larını sokağa atmıyorlar, koruyorlardı ama, av "yadigarları"na karıştırmadan da edemiyorlardı. Kaçmış soylu ailelerin konaklarında -yalnız kaçmış olanların konaklarına el konmuştu- demirbaş sayımı yapılırken (eğer ayaklanmadan bir hafta önce alıp yurtdışına götürmedilerse) bir düzine kadar büyük esere rastlanıyordu ama, buna karşılık fildişinden, gergedan boynuzundan, saman doldurulmuş ayılardan ve başka hayvanlardan geçilmiyordu.

Lopez konağın bahçesine adımını atar atmaz, yüz metre kadar ötesine düşen bir bomba onu sanki selamladı. Bir de milis çıktı karşısına. Adamın omzuna ahbapça vurup:

– Ee, dedi, bizim Greco'lar niye gelmedi, tosbağa?

– Neler? Tablolar mı? Vasıta bulamadık. O herifler gelip de sanki yumurtaymışlar gibi özenle sarıp sarmalayınca koca koca paketler oldular. Neyse sonunda kamyon gelip aldı da kurtulduk.

– Aldı mı, ne zaman?

– Eh, bir yarım saat oluyor. Bu yaratıkları almadı ama, benim başıma bıraktı.

Sundurmanın altına dikkatle istif edilmiş fildişlerinin çevresinde, en "doğal" davranışları verilerek saman doldurulmuş ayılar, ağaçların altına dağıtılmışlardı. Bombalar düştükçe sarsılan yer onları da kıpırdatıyor, havaya kalkık pençeleri canlıymışlar gibi oynayarak kanlı savaş akşamını sanki tehdit ya da takdis ediyordu. Lopez istifini bozmadan:

– Onlar, dedi, dayanıklıdır, bekleyebilir.

Başından beri kendi servisinin bu müzelik hayvanlarla uğraşmasını kabul etmemişti zaten, onları Koruma Kurumu'nun başka bir servisi topluyordu.

– Bak yoldaş, beni dinle: bombalar eğer tablolara yaramıyorsa, elbet fildişlerine de yaramaz. Tamam mı? Hem ben nereye sokayım bunları yahu? Nah, işte yine yağacak hava!

Yakma düşen bir obüs bu cansız hayvanat bahçesini iyice ırgaladı, kimi sıçradı hayvanların, kimisi devrildi; bir köşede Hint kumpanyasının yaldızlı kafesinde unutulmuş bir kanarya başladı deli gibi şakımaya.

– Peki, telefon ederim ben, seni ayılarından kurtarsınlar diye.

Bir cıgara yaktı Lopez, kafes elinde, çekti gitti. Hem yürüyor, hem de onu ileri geri sallıyordu; kanarya, her bombanın düşüşünde telaşlanarak deli deli ötüyor, sonra durgunlaşıyordu biraz... Koca bir yapı, filmlerde olduğu gibi tutuşmuş, yukarıdan aşağıya yanıyordu; cephesi sapasağlamdı, hepsi açık ya da kırık pencerelerinden, dışarıya çıkmayan fakat bütün katları sarmış alevler gözüküyor, insana içinde ateş oturuyormuş duygusunu veriyordu. Az ötede, iki sokağın birleştiği köşebaşında bir otobüs beklemekteydi. Lopez onu görünce, çıktı çıkalı ilk defa telaşlı, olduğu yere çakıldı. Başladı elini kolunu sallayıp, "İnin, çabuk inin!" diye bağırmaya. Bu arada içinde kuşla kafesi de fırlattı attı. Otobüstekiler yüz başka sokakta pekala rastlayabilecekleri yüz başka deliye bakacakları gibi baktılar onun çırpınışına. Lopez kendini henüz yere atmıştı ki otobüs havaya uçtu.

Yeniden kalktığında duvarlardan sel gibi kan iniyordu. Patlayışın sıkı basıncıyla soyduğu cesetler arasından, favorili bir adam, o da çıplak fakat nasılsa yaralanmamış, haykırarak doğrulamaktaydı. Telefon santralı tarafında bombardıman daha da şiddetlendi, sonra.

Tam da yazısını gönderdiği saate denk geldiğinden, Shade santraldaydı. Obüsler bütün mahalleye yağıyordu ama, içeride herkes özellikle kendisine nişan alındığı gibi bir his taşıyordu.

Saat beş buçukta bir isabet olmuştu santrala, şimdi ardı ardına düşen mermiler çevresinde mekik dokuyorlardı; ona bir kere tutturmuş, elden kaçırmışlardı sonra, şimdi yeniden aranıyorlardı. Telefoncu kızlar, gazeteciler, memurlar, ulaklar ve milisler, kim varsa orda, ateş hattında sanıyordu kendini. Bu sefer, neden o kadar kısa aralıklı patladı bu obüsler? Yoksa işe yine uçaklar mı karıştı? Ortalık kararmaktaydı, bulutlar da iyice alçalmışlardı ama, santralların her zamanki gürültüsü dışında herhangi bir motor vınıltısı işitilmiyordu ki!

Bir milis geldi Shade'i buldu: Binbaşı Garcia, gazetecileri, santralın bir odasında yapacağı basın toplantısına çağırıyordu. Kendine göre ufak büyük bir önemi olan bütün muhabirler orada bulunduğuna ve beklediğine göre neden olmasındı bu? Shade, iyi mi ama sırası mı diye sordu yine de. Basınla bir işi oldu mu, Garcia'nın, onunla en belalı yerde buluşmaktan hoşlandığını bilmezmiş gibi.

Garcia her gün santralın eski yönetim bürolarından birinde (her bir yanı tahta ve nikel) o gün Madrid'den gönderilen yazıların birer örneğini istetiyordu. İki dosya halinde getiriyorlardı bunları: "*Yorumlar*" ve "*Haberler*". Muhabirleri beklerken, insanlığından utana utana, şimdi bu ikincisine göz atıyordu. Tüyler ürpertici şeylerdi bu haberler.

PARIS-SOIR GAZETESİ'NE: "Santrala gelmeden az önce yürek parçalayıcı bir karşılaşmaya tanık oldum.

"Gece Puerta del Sol çevresinde karanlıkta kaybolmuş, ağlayıp duran üç yaşlarında bir çocuk bulunmuştu. Öte yandan,

Gran Via'nın mahzenine sığınmış kadınlardan birisi, bulunan çocukla aynı yaşta, onun gibi de sarışın, kendi çocuğunu kaybetmişti, ne olduğunu bilmiyordu. Durum kendisine bildirilince, kadın bir telaş Calle Montera'ya, bulunan çocuğun olduğu yere koşturuyor. Perdeleri inik bir dükkanın alaca karanlığında, oturmuş, bir çikolata kemiriyor çocuk. Anne bağrına basmak için tam üzerine atılacağı sırada, taş kesiliyor birden, gözleri irileşerek deli gözleri gibi sabitleşiyor.

"Çocuk onun çocuğu değil.

"Epeyce zaman taş gibi kalıyor öylece. Bir ara bulunmuş çocuk kendisine gülümsüyor, bunun üzerine dayanamayıp onu basıyor bağrına, kayıp çocuğu yerine onu alıp götürüyor."

Garcia, bu haber geçmez diye düşündü.

Camları kırık pencereleri akşam kızıllığı kaplamıştı.

REUTER AJANSI'NA: "Kadının biri, kucağında da çocuğu: iki yaşında ya vardı ya yoktu çocuk, alt çenesi kopmuştu ama yaşıyordu henüz, gözlerini kocaman kocaman açmış çevresine bakıyor, sanki, başına gelenlerden şaşkın kendisine bunu kimin yaptığını öğrenmek istiyordu. Sokaktan başka bir kadın geçti, onun kucağındaki çocuğunsa başı büsbütün kopmuştu..."

Garcia, bir ananın yavrusundan artakalanı nasıl insanın tüylerini diken diken eden bir davranışla koruduğunu görmüştü de bilirdi. Kimbilir kaç ana o haldeydi bugün!

Uzaklarda üç obüs ardarda boğuk bir patlayışla patladılar. Sanki perde açılacaktı da üç tokmak vuruluyordu. Perde değil ama kapı açıldı, gazeteciler içeriye doluştular. Alçak bir masanın üstündeki vazoda, hala nasılsa kırılmamış, camdan çiçekler, her patlayışta için için titreşiyorlardı. Kırık camlardan yanan şehrin kokusu ve isi vurmaktaydı içeriye. Garcia:

– Merak etmeyin, diye başladı, hangi hat boşalırsa onu istemiş olanı gelip derhal çağıracaklar. Şimdiye kadar sizleri ancak basına açıklanacak belgeler oldu mu çağırdığımı bi-

lirsiniz. Bugün de açıklayacağım belgeyi ellerinize vermeden önce dikkatinizi şuna çekmek isterim: Savaş başladı başlayalı, faşist bildirilerine göre, düşman uçaklarını dokuz hava alanında yerdeyken yok etmişiz, biz. Oysa Sevilla şehrini bombalamak, Sevilla Hava Üssü'nü bombalamaktan kolaydır, biz buna tenezzül etmedik, kendileri de söylüyorlar. Askeri hedefleri tutmayan üç beş bombamız sağda solda birkaç sivili yaralamış olabilir ama, tarafımızdan hiçbir İspanyol şehri sistemli olarak bombalanmamıştır.

"Şimdi gelelim, belgeye. Size metnini okuyacağım. Her birinizin ayrı ayrı aslını görmesini rica ederim. Zaten Londra'da ve Paris'te herkese gösterilmesi için gerekli tedbirleri de aldık... Basit bir şey aslında bu, yüksek rütbeli asi subaylara yapılmış bir genelge. Elimizdeki kopyası, 28 Temmuz'da Guadalajara cephesinde tutsak edilmiş bir subayın, Manuel Carrache'nin üstünde bulunmuştur:

"Zaferi kazanmanın bellibaşlı koşullarından birisi de düşman birliklerinin moralini iyice sarsmaktır. Gerçi bize dayanacak kadar ne askerleri ne de silahları vardır, ama, aşağıdaki talimata harfi harfine uyulması yine de zorunlu görünmektedir:

"Bir bölgeyi ele geçirmek için halkın gözünü korkutmak, yerine göre kurtarıcı bir yılgıya salmak gereklidir.

Bunun tek yolu: kullanılan araç ve alınan tedbirlerin adamakıllı göze çarpıcı ve fazlasıyla etkileyici olmasıdır.

Düşmanın çekilme hattı üzerinde, daha genel bir deyişle, düşman mevzilerinin gerisinde bulunan her yer birer saldırı hedefi sayılmalı; bu konuda, düşmana arka çıkıp barındıran ve besleyen yerlerle öbürleri arasında herhangi bir ayrım yapılmamalıdır. Zira, düşmanın çekilme hattı üzerindeki yerlerde sivil halkın paniğe kapılmış olması birliklerin moralini hemen hemen sıfıra indirir.

Ayrıca son dünya savaşı sırasındaki denemeler göstermiştir ki, düşman yaralılarını götüren araçların ve cankurtaran ara-

balarının dikkatsizlik eseri olarak hasara uğratılması birliklerin moralini temelinden sarsmaktadır.

Madrid'e girişimizde, birlik komutanları, şüpheli mahallelere hakim yüksek yapılara, bu arada resmi binalar ve gözetleme yerlerine, derhal, cıvar sokakları kontrol altına alabilecek mitralyöz yuvaları yerleştireceklerdir.

Halktan herhangi bir şekilde direnmeye yeltenenler çıkarsa, derhal üstlerine ateş açılacak, karşı tarafta savaşan kadınların çok olması bakımından, bunların cinsiyeti kesinlikle göz önünde bulundurulmayacaktır. Davranışımız ne kadar sert ve kararlı olursa, halkın direnci o kadar çabuk ezilir, yani İspanya'nın zaferi de o kadar çabuk yaklaşır."

Garcia: – Faşist kafasına göre düşünülürse, dedi, mantıksız yanı yoktur bu talimatın, bunu da sözlerime eklemek isterim, çünkü, bana sorarsanız yıldırmak, ilk günden beri faşistlerin teknik olarak da, sistemli olarak da kullanıp durdukları araçlardan biri. Sizler şimdi burada, genel provası daha önce Badajoz'da yapılmış bir dramı yaşamaktasınız... ama kişisel kanıları bir yana bırakalım...

Gazeteciler çıkarken de: – ... Ayrıca, dedi, Franco'nun 16 Ağustos tarihli konuşmasını da vereceğiz sizlere, hani, "*Madrid'i bombardıman ettirmeyeceğim, çünkü orada masumlar var...*" diye başlayanı...

Hala obüs yağıyordu ama, en az bir kilometre uzaklarına; bu yüzden, santralda hiç kimse artık onlara aldırmıyordu.

Bir sekreter girince, Garcia:

– Albay Magnin telefon edecekti, diye sordu, etti mi?

– Hayır binbaşım, Uluslararası Filo Getafe üzerinde savaşıyor.

– Teğmen Scali de gelmedi mi?

– Alcala'dan telefon ettiler, saat ona doğru gelecekmiş.

"... ama isterseniz, Doktor Neubourg burada, binbaşım."

Kızılhaç ekiplerinden birinin şefiydi Doktor Neubourg,

Salamanca'dan geliyordu. Garcia'yla eskiden tanışırlardı, Cenevre'de de iki kongrede beraber bulunmuşlardı. Garcia, Neubourg'un Salamanca'da fazla bir şey görmüş olabileceğini hiç sanmıyordu ama, hiç değilse Miguel de Unamuno'yu uzun boylu görmüştü ya, az şey miydi bu?

İspanya'nın bu en büyük yazarını, Franco şu günlerde, üniversitedeki rektörlük görevinden atmıştı. Ve faşizmin, kendisini bir ara onca savunan bu ünlü adamı, şimdi ne kadar tehdit ettiğini bilmez değildi Garcia.

BÖLÜM DOKUZ

Doktor: Altı haftadır, diyordu, ufacık bir odaya çekilmiş, okuyor. Görevinden alınınca, buradan ya ölü çıkarım demiş ya hükümlü, girip yatmış, yatış o yatış. Ayrılışından iki gün sonra da üniversiteye Sacré-couer gelmiş kurulmuş.

Neubourg, önünden her geçişinde, odanın tek aynasında kendine şöyle bir göz atıyordu: kafalı adam suratına benzesin diye özenip de, gençliğinin yıkıntısı gibi gördüğü o cılız ve tüysüz yüzüne. Konuşmalarının daha başında, Garcia, cüzdanından bir mektup çıkararak:

– Buraya geleceğinizi öğrenince, demişti, eski mektuplarımızı karıştırdım. Şu mektubu buldum, on yıl önce sürgünden yazmış. Ortasında bir yerinde ne demiş bakın:

"Gerçekten başka adalet yok. Sophokles, gerçek akıldan da güçlüdür demişti. Nasıl ki hayat zevkten de, acıdan da güçlüdür. O halde benim parolam, akıl ve zevk değil, gerçek ve hayat. Kahırlı da olsa gerçek içinde yaşamayı, zevk içinde akıl kullanmaya ya da akıl içinde mutlu olmaya yeğlerim ben..."

Garcia mektubu akşam kızıllığını yansıtan pırıl pırıl yazıhanesinin üstüne bıraktı. Doktor:

– Bak şu işe, dedi. Rektörlükten alınmasına sebep olan konuşmasıyla aynı anlamda bu sözler: "Politikanın kendisine göre bazı icapları olabilir, fakat burada onlarla ilgilenmeyeceğiz. Yalnız gerçeğin hizmetinde olmalı bu üniversite. Çünkü, Miguel de Unamuno yalanın olduğu yerde bulunamaz, bulunmamalıdır. Bize temcit pilavı gibi tekrarlanıp duran kızılların vahşiliği konusuna gelince, şunu biliniz ki kadın milislerin en kötüsü -denildiği gibi hatta fahişenin birisi de olsa- aklının yattığı, gözünün tuttuğu gerçek için eline silahı alıp hayatını tehlikeye atmaktan çekinmediği an, o önceki günkü şölenimizden çıkarken gördüğüm, o çıplak kollarını pahalı giysiler o çiçekler okşayan kadınlar yok mu, Marksistlerin kurşuna dizilişini seyre gidiyorlardı hani, işte onların yanında zemzemle yıkanmıştır."

Neubourg'un öykünmedeki ustalığını bilmeyen yoktu. Sözlerini kendi sesiyle:

– Azizim, diye bağladı, bir hekim olarak, ölüm cezasında tiksintisinde marazi bir yan var diyebilirim, izninizle. Üstelik, Tercio'nun *kurucusu olan o generale cevap vermek durumunda* olması da sinirlendirmişti onu. İspanya'nın kültürel birliğini savunmaya başlayınca, sağdan soldan bağırışanlar *oldu...*

– Ne diyorlar?

– "Unamuno'ya ölüm, aydınlara ölüm!"

– *Kim bunlar?*

– Kaz kafalı bazı üniversiteliler. Bunun üzerine General Milan Astray kalktı yerinden, o da bağırdı: "Zekaya ölüm, *yaşasın* ölüm!" diye.

– Sizce ne demek istiyordu?

– Esasta, Allah belanızı versin! "Yaşasın ölüm!"se, Unamuno'nun kurşuna dizmeleri protesto edişine dolaylı bir cevaptı sanırım.

– İspanya'da kökü hayli derindir bu bağırışın, eskiden anarşistler de böyle bağırıyorlardı.

Gran Via'ya bir obüs düştü. Neubourg, gözüpekliğinden gönenmiş, dazlak kafası yangın kızıllığını belli belirsiz yansıtarak, Garcia'nın bürosunu arşınlıyordu. Başının iki yanında kıvırcık siyah saçları tutam tutam kabarmıştı. (Kendi dalında basbayağı namlıysa da.) Doktor Neubourg, yirmi yıldır, bunun kendisini "18. yüzyıl keşişlerine döndürdüğünü" diline dolaşmıştı; kırk kere söylersen olur derler ya, bu yüzden o sözlerden üstüne bir şeyler sinmişti adeta. Sözüne:

– İşte o vakit, diye devam etti, Unamuno o ünlü cevabını verdi: "Biscaya'sız ve Katalonya'sız bir İspanya'nın sizden bir farkı kalmaz, generalim: bir gözü kör ve bir kolu yok." Mola'ya cevabını biliyorsun, herkes de biliyor: "Yenmek başka inandırabilmek başka!" Ondan sonra bu yenir tutulur şey mi?

"Akşamı gazinoya gidiyor, sövüp sayıyorlar. Odasına kapanıp çıkmayacağım demesi ondan sonra işte."

Garcia onu dikkatle dinlemişti ama, gözlerini yazıhanenin üstünde duran mektuptan, Unamuno'nun on yıl önceki mektubundan da ayırmamıştı. Başladı yüksek sesle okumaya:

"İntikam hırsından gözü kararmış haçlı kafalılar, Rif'de uygarlık bekçiliği taslamaktan vazgeçecekler mi acaba? Çünkü yaptıkları uygarlık değil vahşet götürmek! Kendimizi bu cellat şerefinden bilmem ki nasıl kurtaracağız?

"Orası, İspanya yani, hele o kendilerinden başkasını işitmemek için avaz avaz bağıranların "büyük" dedikleri İspanya, beni ilgilendirmiyor; ötekine sığındım ben, İspanya'cığıma benim. Öldüm ölesiye tek satırlarını okumak istemediğim de, İspanyol gazeteleri, ne korkunç şeyler onlar öyle! Ne bir ses, ne bir yürek telinin çıt diye kopuşu. Duyulan sadece büyüklerimiz dediğimiz kuklaların, o koca yeldeğirmenlerinin gıcırtısı..."

Gran Via'dan çığlıklar işitildi. Güneşli ırmaklar, yazın, odaların tavanlarına nasıl yansır, yansımaları titreşirse, yangın kızıllığı da duvarlarda öyle titreşiyordu.

Garcia, piposunu hafif hafif baş parmağının tırnağına vurarak, "Ne de bir yürek telinin çıt diye kopuşu" cümlesini tekrarladı.

– Asıl öğrenmek istediğim, *ne düşündüğü*. O kırlaşmış baykuş haliyle, yukarıdan, şaşkın ve düşünceli, nasıl Milan Astray'ı paylayabileceği buradan bile gözümün önünde canlanıyor, canlanıyor ya, bu işin hikayesi, asıl başka bir yanı var ki...

– Sonradan başbaşa da epeyce konuştuk. Daha doğrusu o konuştu, ben dinledim. Azana'dan tiksiniyor. Federal İspanyol birliğinin çıkar yolu, hem de tek çıkar yolu onca da cumhuriyet ama, mutlak bir federalliğe de, zor kullanarak merkezileşmeye de karşı. Zorla merkezileşme nedir dersen, *o da faşizmdir diyor.*

Kırık camlardan içeriye dehşetli bir yangın ve kolonya kokusu doluverdi. Bir kokucu dükkanı tutuşmuştu.

– Ya işte böyle iki gözüm, faşizmin elini sıkmak istemişti ama, ayakları da olduğunu unutmuştu. Hala federal birlik düşüncesinde olması çelişmelerini adamakıllı açıklıyor.

– Franco'nun kazanacağından emin, gazeteciler geldi mi: "Yazın," diyor, "ne olursa olsun, asla savaşı kazanandan yana olmayacağım."

– Onlar da yazmıyorlar. Oğullarından açtı mı size?

– Hayır, niye açsındı ki?

Garcia dalgın dalgın akşam kızıllığına bakarak:

– Bütün oğulları, dedi burada. İkisi elde tüfek çarpışıyor. Onları düşünmemezlik edemez. Her iki tarafa geçebilen birisine rastlamak fırsatı da sık sık geçmez eline.

– Konuşmasından sonra bir kerecik çıkmış. Kadınlarla ilgili sözleri var ya, ona inat olarak çağırmışlar, pencereleri

ardına kadar bir odaya oturtmuşlar, dışarıda hükümlüler kurşuna diziliyormuş.

– Daha önce de duymuştum ya bunu, pek inanmadım. Kesin bir bildiğin var mı bu konuda?

– Bana bir şey açmadı, açmaması da olağan. Kestirebileceğiniz gibi, ben de üstüne varmadım azizim.

"Son zamanlarda, bu ülkenin durup durup aklın en almayacağına ve şiddete başvurması yok mu, en çok bu kaygılandırıyor onu."

Garcia ne olduğu iyi anlaşılmayan bir pipo jestiyle, bu türden tanımlamaları o kadar da ciddiye almadığını işaretlemek istedi galiba. Neubourg saatine bakarak, kalktı.

– Yalnız, azizim Garcia, bütün bu konuştuklarımız var ya, bana sorarsan işin çevresinde dolaşıyor, aslına değinmiyor. Unamuno'nun muhalefeti ve ahlaki bir muhalefet. Bu konudaki konuşmalarımız gerçi dolaylı oluyordu ama bitmek de bilmiyordu.

– Elbette, nasıl bitsin? Kurşuna dizilmek bir merkezileştirme sorunu değil ki.

– Onu yatağında, kitaplarının arasında, acı ve üzgün bırakarak ayrıldım. Tuhaftır, 19. yüzyıldan ayrılıyormuşum gibi geldi bana.

Onu geçirirken, Garcia bir yandan da piposunun ucuyla elindeki mektubun son satırlarını göstermekteydi:

"Nice sıkıntılarla geçen şu son on iki yıla içimsıra dönüp de baktığımda, Salamanca'daki ufacık bir çalışma odasının gölgeli rüyasından kendimi kopardığım -ne hayaller kurmuştum orda- ondan bu yana, ne yaşadıysam bana bir rüyanın rüyası gibi görünüyor .

"Okumak mı? Her gün bana can yoldaşı olan denizle ilgili olmadı mı, artık okumuyorum da pek."

Garcia: – On yıl, dedi, dile kolay!

BÖLÜM ON

Paris elde edilip de Shade telefonlu salona çağrıldığı anda, burunlarının dibine bir obüs düştü. Arkasından, daha da yakına, iki tane daha. İçerde kim varsa hemen hepsi, kendisini, pencerenin karşısına düşen duvara yapıştırdı adeta. Işıklar yanıyordu ama, dışarıdaki derin kızıllığı kestirmek doğrusu hiç de zor değildi, hatta bu bombaları, on üç katının tek bir penceresinde tek bir insan gölgesi bile görünmeyen santrala yangının kendisi atıyormuş gibi geliyordu insana. Nihayet, bıyıklı ve yaşlı bir gazeteci kendini duvardan kopardı, onun ardından birer ikişer, hepsi: yine de bıraktıkları izi arıyorlarmış gibi duvara bakıyorlardı.

Yeniden obüsler. Daha yakına mı? Bu sefer kimse kılını oynatmadı. Hani derler ya topluluklarda her yirmi dakikada bir, bir sessizlik geçer diye, sessizlik değil galiba umursamazlık geçiyordu o an.

Az sonra Shade haberini yazdırmaya başladı. Sabah tuttuğu notları birbiri ardınca okurken obüsler yaklaşmakta devam ediyor, her patlayışta bütün kurşunkalemler steno bloknotları üzerinde aynı anda sıçrıyordu. Ateş kesildi. O kesilir kesilmez yürekler daha çok daralıyor: Acaba atışlarını mı düzenliyor toplar? Herkeste bir bekleme. Merakla bekleme. Korkuyla, Shade kesmedi yazdırmasını. Paris, yazdırdıklarını New York'a geçiriyordu.

"Bu sabah, virgül, bombaların, virgül içinde binden fazla yaralı barındıran bir hastanenin çevresine düştüklerini gördüm, nokta. Avcılıkta, virgül yaralı hayvanların arkalarında bıraktıkları kan lekesine, virgül, iz denir, nokta. Kaldırımlar, virgül, duvarlar, virgül, bir iz örgüsünden farksızdı, nokta..."

Obüs on ya da on beş metre ötelerine düştü. Bu sefer can korkusuyla mahzene koşuştu herkes. Birden boşalıveren sa-

londa telefoncu kızlarla konuşmakta olan gazetecilerden başkası kalmamıştı. Kızlar, kulaklıklarıyla konuşmaları izliyorlardı ama, gözleriyle obüsleri bekler gibiydiler. Haber yazdıran gazeteciler yazdırmayı kesmedi: bağlantı kesilirse, sabah baskısına zamanında yetişebilecek şekilde, bir daha kurulamazdı. Shade, sarayda gördüklerini yazdırıyordu:

"Bu akşamüstü, bir patlamadan hemen birkaç dakika sonra, bir kasap dükkanının önündeydim: kadınların kuyruk yaptıkları yerde kan lekeleri vardı; ölmüş, kütüğünün üstüne devrilmiş kasabın kanı, çengellerde sallanan karnı yarık koyun ve sığırların arasından yere akıyor, hangi patlamış su borusundansa sızan suya kapılıp gidiyordu.

"Bunun bir hiç uğruna yapıldığı iyice dank etmeli kafamıza.

"Evet, hiç uğruna.

"Madridlileri sarsan korku değil, tiksinti. Bomba yağmuru altında ihtiyarın birisi bana, "Politikanın," dedi, "her türlüsünü her zaman küçümsedim, ama iktidarı ona henüz sahip olmayanlardan alıp böyle kullananlara vermeye, insanın nasıl aklı yatar?" Bir fırının önünde, ben de, bir saat kuyruğa girdim. Kuyrukta birkaç adam, yüz kadar da kadın sıralanmış. Nedense her biri, bir saatten fazla aynı yerde kalmayı dolaşmaktan daha tehlikeli sanıyor. Fırının beş metre ötesinde, sokağın öte yanında, Madrid'in biçilmiş her evinde şu anda olduğu gibi, karnı patlamış bir evin ölülerini kaldırıyorlardı. Toplar da, uçaklar da susuverince, o sessizlikten çekiç sesleri geliyordu kulağımıza. Yanıbaşımda bir adam, kadının birine, "Ya," dedi, "Juanita'nın bir kolu koptu, yazık; bu durumda nişanlısı onunla yine evlenir mi dersiniz?" Herkes bunun gibi işinden gücünden konuşuyordu. Bir ara kadınlardan bir başkası, "Bizim yediğimiz gibi de talihsizlik değilse!.." diyecek oldu, bir ötekisi ciddi, Pasionaria'dan hemen hepsinin az çok kaptığı bir tavırla,

"Evet," dedi, "yediğin pek iyi değil, hepimizin yediği iyi değil, ama eskiden de iyisini yiyemezdik, şimdi hiç olmazsa çocuklarımız, bu ülkede iki yüz yıldır kimsenin yiyemediği kadar iyisini yiyorlar." Herkes de ondan yana çıktı.

"Bütün bu karnı deşilmişlerin, başı kopmuşların çektiği işkence boşuna! Düşen her obüs Madrid halkını inancına biraz daha çakıyor.

"*Madrid'deki konutlarda ancak yüz elli bin kişiyi* barındırabilecek kadar yer, oysa şehirde bir milyon insan var. En çok dövülen mahallelerle de bir tek askeri hedef bulabilene aşkolsun. Bu bombardıman besbelli daha da sürecek.

"Bu satırları yazdığım sırada yoksul semtleri gittikçe daha çok bombalanıyor. Akşam alacasında yangınların parıltısı o kadar güçlü ve göz alıcı ki, karşımda gün, yerini şarap rengi bir geceye bırakarak çekiliyor. Tarihin duman perdesi gelecek dünya savaşının genel provası üzerine açılmakta. Amerikalı dostlar, Allah kahretsin Avrupa'yı!

"Ne istediğimizi bilmek zorundayız. Uluslararası bir toplantıda bir komünist söz aldı mı, yumruğunu vuruyor masaya; söz alan, ulusal bir toplantıda bir faşistse eğer, masanın üzerine ayaklarını koyuyor; oysa söz sırası, herhangi bir uluslararası toplantıda -Amerikalı, İngiliz ya da Fransız- bir demokrata geldi mi ne yapacağını kestiremeyip başlıyor ensesini kaşımaya, birtakım sorular sormaya.

"Faşistler faşistlere yardım edip duruyorlar; komünistler komünistlere, hatta İspanyol demokrasisine yardım ettiler; neden demokrasiler demokrasilere yardım etmiyor?

"Biz, demokratlar, kendimizin dışında her şeye inanıyoruz. Eğer faşist ya da komünist bir ülke, Birleşik Amerika, İngiltere ve Fransa'nın toplam gücünde olsaydı, dehşete düşerdik, *oysa kendi gücümüz olunca*, hesaba bile katmıyoruz.

"Ne istediğimizi bilmek zorundayız. Ya faşistlere -gerekirse sonra da komünistlere- çıkın buradan, yoksa karşınızda

bizi bulacaksınız diyelim ya da Avrupa'nın hesabını toptan kesip: Kahrolsun Avrupa!

"Şu karşımdaki pencereden gördüğüm Avrupa'nın neyi kalmış ki bize öğretecek? Gücü mü, yoksa ellerinde Sacré coeur'ü oradan oraya dolaştıran Araplara onca güveni mi? Amerikalı dostlar, içinizde kim barıştan yanaysa, kim seçim sandıklarından çıkan oyları, kütüğüne devrilen kasapların kanıyla silenlerden tiksiniyorsa, yüzüne bile bakmasın bu toprağın! Sargılı suratı, vahşi tutkuları ve akılsız kafasıyla, hala size akıl öğretmeye kalkışan Avrupa Amca'dan çektikleriniz yeter artık!"

Shade işini bitirir bitirmez en üst kata çıktı, ayaklar altındaydı bütün Madrid. Dört başka gazeteci daha, handiyse kaygısız, oradaydılar: Bir kere açık havada olduklarından, kapalı yerlerin zaten daralmış yürekleri büsbütün daraltmasından ileri geliyordu rahatlamaları; ayrıca santralın yükseklik ışığı kuleden daha alçaktaydı ya, kendilerini sözüm ona daha emniyette saymalarından. Güneşi batmış gitmiş, üstünde ateşten başka hayat kalmamış bu akşam, Madrid günü ölü bir gezegenin sırtındaymış gibi insansızlığa bağlayarak bitiriyordu. İnsanlara ilişkin ne varsa, obüslerle delik deşik, alevlerle kemirilen kasım sislerinde kaybolmuştu çünkü.

Alevden bir fıskıye, Shade'nin o ana kadar onu nasıl içinde sakladığına şaşakaldığı bir çatıyı, altından vurduğu gibi havaya uçurdu; alevler yükselmedi de, önce ev boyunca ta aşağıya inip sonra hart hart binayı yiyerek yukarıya kadar çıktılar. İyi düzenlenmiş bir şehrayin sonunda nasıl olursa, kıvılcım anaforları, yangının sonunda da sisleri dağıtıp başladılar öyle çevreye saçılmaya: o kadar ki bir çıngı sürüsü gazetecileri basbayağı başlarını eğmek zorunda bıraktı. Ateş daha önceden yanmış evlere atlayınca, yalazını arkadan vurup uğursuz ve iç karartan iskeletlerini kara kara meydana

çıkarıyor, yıkıntıların ardında nedense uzun süre oyalanıyordu. Uğursuz bir akşam asılmıştı bu cehennem yaşantısının üstüne. Üç büyük hastane yanıyordu. Savoy Oteli yanıyordu. Kiliseler yanıyordu. Müzeler yanıyordu. Ulusal Kütüphane yanıyordu. İçişleri Bakanlığı yanıyordu. Bir hal ateş almıştı. Ufak pazar yerlerinde tahta tezgahlar kav gibi parlıyorlardı. Evler, kıvılcımlar kusarak, çöküyorlardı birden. İki sokağın kara ve upuzun duvarları ateş üstündeki şişler gibi kıpkızıl kesilmişlerdi. Bütün bu cehennem alayı, ateşin saltanatlı yavaşlığı fakat öfkeli ve hırçın inatçılığıyla Atocha ve Leon sokakları üzerinden şehrin ortasına doğru ilerliyordu, bir de zaten alevler içindeki Peurta del Sol'a.

Shade, bu diye düşündü, birinci günü.

Bomba sürüleri daha sola düşüyorlardı artık. O sırada, Shade'in kuşbakışı gördüğü ve çok da iyi seçemediği Gran-Via'dan bir uğultu, sokaktan aralıksız geçen cankurtaran zillerini bile bastıran bir parola yükseldi. Bu ateş evrenine göre ayarlanmış, çağların derinliklerinden geliyordu sanki. Ne olduğunu anlamak için Shade olanca dikkatini o yana verdi: Birisi durup durup aynı sözü söylüyor, sonra sokaklar dolusu halk, ölüm davullarına öykünerek rüzgar gibi uğulduyordu: non-nan-nonn!

Sonunda yine anlayamadı ama, bir ay önce aynı parolayı işitmiş olduğundan, ne dediklerini buldu çıkardı işitemediği bir cümleye karşılık insan davulları bir ağızdan uğuldamaktaydı: *No pasaran!* Shade, o yaslı ve sade, Asturya yakasında bütün şehit düşenlerden dul kalmış gibi karalar bağlamış Pasionaria'nın, ünlü *"Bir korkağın karısı kalmaktansa, bir şehidin dulu olmak yeğdir"* cümlesini başlarının üstünde kırmızı kırmızı taşıyarak, yine böyle bir başka uzun ve belirsiz cümleye aynı "No pasaran!" haykırışıyla karşılık veren yirmi bin kişilik bir kadın alayını nasıl çekip götürdüğünü de görmüştü daha önce ama, şimdi yangın dumanları

arasında inatçı cesurluğu kulağına gelen, besbelli daha az yoğun ama gözle görünmez kalabalığın uğultusuna oranla, nedense, daha az duygulanmıştı o zaman.

BÖLÜM ON BİR

Manuel, elinde çam dalı, seçimle kurulmuş harp divanının toplandığı belediye binasından çıktı: kaçaklar ve katiller ölüm cezasına çarptırılmışlardı. En amansız davranan gerçek anarşistler olmuştu doğrusu. Ufak büyük her işçi sorumludur, diyorlardı; falanjist casuslarınca kandırılmış olmaları, bağışlanmasına özür sayılamazdı kaçakların. Yağmurdan, farlarının iki sarı üçgeni iplik iplik, bir otomobil geçti. Manuel, "Madrid'i istedikleri gibi bombalayabilirler," diye düşündü, "rahat rahat." Karanlıkta göz gözü görmüyordu.

Koridordan vuran ışıktan kapı olduğunu hayal meyal seçtiği bir yerden geçiyordu, gerisinden kıskıvrak birileri sarıldı bacaklarına, sendeledi. Gartner olsun, ardından öbür gelenler olsun, hemen elektrik fenerlerini yaktılar. Bu işi yapanların tugaydan iki asker oldukları anlaşıldı: çamura diz çökmüş, bacaklarına sarılmışlardı. Manuel yüzlerini görmüyordu.

İkisinden biri: – Nasıl kurşuna dizerler bizi? diye bağırıyordu. Olmaz, biz gönüllüyüz. Onlara söylemek lazım bunu.

Toplar susmuştu. Adam yağmurun büyük fısıltısı altında, başını ona kaldırarak değil de, tersine, çamurlara eğilerek bağırıyordu. Manuel sesini çıkarmadı.

Öteki başladı bu sefer: – Olmaz albayım, olmaz! Yapamazlar!

Gencecik bir sesti bu. Manuel hala yüzlerini görmemişti. Gördüğü, elektrik fenerlerinin solgun aydınlığında, kalçala-

rına bitişik iki er kepiydi, bir de onların çevresinde yağmurun sıkı dokumasını aralayarak yerden yukarı sıçramışcasına uçuşan damlacıklar. Hala bir şey demediğinden olacak, hükümlülerden birisi onu görmek için kaldırıverdi yüzünü; keşke kaldırmasaydı, ölümsüz yağmuru ve geceyi sırtına, Manuel'i göğsünün üstüne almış, çamurların içindeki bir dizüstü adam, her zaman okkanın altına gitmiş olandı, işte. Manuel'in çamurlu çizmelerine deli gibi yüz sürdüğünden alnı ve elmacık kemikleri, göz çukurlarını ölülerinki gibi ak ak bırakarak, çamura bulanmıştı.

Az kalsın, "Ben harp divanı değilim," diyecekti Manuel demedi, utandı bu yadsımadan. Diyecek bir şey de bulamıyordu. Öteki hükümlüden kurtulmasına çizmesinin burnuyla itmesi yetecekti ama, iğrenç bir şeydi bu, yapamazdı; yapamayınca, soluk soluğa ötekinin deli bakışları karşısında eli kolu bağlı kalıyordu. Üstelik yağmur suratını yol yol dövdüğü için, şimdi bütün yüzüyle ağlarmış gibi bir hali de vardı bunun, sanki gözyaşları yanaklarından sıra sıra iniyordu.

Manuel Aranjuez yiğitlerini hatırladı, 5. Müfreze'ninkileri: daha o sabah aynı yağmurun altında, ufacık duvarların ardına sinmiş olarak! Harp divanı toplamak kararını durup dururken almamıştı, almamıştı ama, şimdi ikiyüzlülükle iğrençlik arasında ne yapacağını bir türlü kestiremiyordu. Kurşuna dizdirmek yetiyordu zaten ona, bir de bunu ahlaka uydurmak!..

Yüzüne bakan: – Onlara anlatmak lazım diye bağırdı yeniden, söylemek...

Manuel, ne diyebilirim diye düşündü. Bir tek savunması vardı bu adamların, o da, şu sırılsıklam surat, şu açık ağız, Manuel'e oldum olası okkanın altına gitmiş olanların yüzüyle karşı karşıya bulunduğu duygusunu verip de irkilten, o hiç kimsenin hiçbir zaman dile getiremeyeceği şeydi. Za-

ferle acımaktan birini seçmek zorunluluğunu bu derece kesinlikle duymamıştı hiç. Eğilerek, bacağını hala sımsıkı tutandan kurtulmayı denedi, adam inadına sarıldı ona, hem de ne sarılış: başı hep önüne eğik, yeryüzünde onu ölümden kurtaracak bu bacaktan başka şey yokmuşcasına! Az kalsın düşüyordu Manuel, ondan sıyrılmak için galiba birkaç kişinin yardımı gerek diye düşünerek omuzlarından şöyle itecek oldu, adam bırakıverdi bacaklarını, o da aşağıdan yukarıya Manuel'e baktı: gençti gerçi, ama Manuel'in sandığından daha az. Yalnız bu kerelik değil, yüzyıllar ve yüzyıllar için de, her şeyi birdenbire anlamış gibi kendini işin olacağına bırakmış, kadere rızanın da ötesinde bir yerdeydi artık. Artık hayatın öteki kıyısından konuşanların o acı kayıtsızlığıyla:

– Hiç sesin çıkmıyor, dedi. İş bize düşünce sesini mi yitirdin?

Manuel işte o zaman tek kelime bile söylememiş olduğunu farketti.

Birkaç adım attı, iki asker böylece gerisinde kalmış oldular.

Dallar ve yaprakları döven yağmurun kaldırdığı derin koku, üniformalardan yayılan çuha ve deri kokusunu bastırmıştı. Manuel bir daha dönüp bakmadı. Yine de sırtında, taş gibi çamurlara çökmüş iki adamın, kendisini izleyen bakışlarını hissediyordu.

BÖLÜM ON İKİ

Yaman bir alev fışkırmasından, içerideki elektrik aydınlığı sanki kösüldü, piç bir aydınlığa döndü, soluk; yanan ampullere rağmen Garcia'yla Scali'nin onu bunca duyabilmeleri çok yükseklere fırlayan bir çakıntıdan gelmesine bağlıydı. İkisi de pencerelerden birine koştular. Hava ayazdı artık,

ince bir pus, sessiz sessiz yanıp duran yüzlerce evin salıverdiği dumanlarla sisleri birbirine karıştırıyordu. Canavar düdükleri susmuş. Ortalıkta sadece itfaiye arabaları ve cankurtaranlar.

Scali: – Walkyrie'lerin, dedi, ölüler arasında ölü beğendiği saat.

– Şu cayır cayır yanan haliyle Madrid, nasıl da Unamuno'ya, "Benim dramımı düşünmedikten sonra, senin düşüncelerin varmış kaç para eder?" diyor gibi, değil mi?.. İnelim buradan, öteki büroya gidelim.

Garcia, Scali'ye az önce Doktor Neubourg'la konuştuklarını anlatmıştı. Gece gündüz karşılaştığı o kadar insan arasında bunları onun aldığı gibi alabilecek tek adam Scali'ydi çünkü.

Scali: – Devrimcilik etmiş bir aydının, dedi, devrime saldırısı daima devrimci politikanın kendi ahlak anlayışınca eleştirilmesidir, bilmem siz ne dersiniz? Şaka bir yana, binbaşım, gerçekten bu eleştirmenin yapılmamasından yana mısınız?

– Nasıl yapılmasından yana olabilirim ki

"Aydınlar hep, bir parti bir fikrin çev inde birtakım adamların birleşmesidir sanırlar. Oysa bir parti bir fikirden çok, iş gören, iş görmesi gereken bir karakteri andırır! İşin psikolojik yanında kalmak için hadi diyelim ki, bir parti ortaklaşa bir eylem için sırasında çelişik bile olabilen bir duygular salkımının örgütlenmesidir daha çok; bu duygular arasında yoksulluğu, ezikliği, başkaldırmayı, umudu; sözkonusu komünistleri olunca da eylem, örgütlenme ve edime yatkınlığı sayabiliriz. Bir adamın psikolojisini partisinin havasından çıkarmak, bana sorarsanız, benim Peruluların psikolojilerini dinsel efsanelerinden kestirmeye kalkışmamla bir, iki gözüm."

Kasketini ve tabancasını aldı, düğmeyi çevirip ışığı sön-

dürdü. ama ateşinkisi dışarıda duruyordu; ışık söner sönmez, genizlerine acı bir yanık tahta kokusu ekleyip, yangınların o başa çıkılmaz yavaşlığıyla Puerta del Sol'a ilerleyen alevlerin dumanlarını pencerelerden üfleyerek, dakikasında doldu içeriye. Sanki şarap kızılı gök olanca ağırlığıyla odanın karanlığına çökmüştü. Santralın ve Gran Via'nın üzerinde, bıçakla kesilecek yoğunlukta ve kalınlıkta koyu kızıl ve kara birtakım yağmur bulutları, boğum boğum birikmişlerdi. Odaya dolan duman, öncekinden daha çok göze çarpsa da daha yoğun sayılmazdı, pencerenin önüne yine de Scali öksüre aksıra döndü. O ne, sokaklar da mı tutuşmuştu yoksa? Hayır, yağmurdan yıkanmış asfaltlar pırıl pırıl alevleri yansıtıyorlardı. Terkedilmiş köpeklerden bir sürü, saçma, beyhude, bu dünyanın sonu perişanlığının tek hakimi onlarmış gibi, tüyleri diken diken ederek başladı bir ağızdan ulumaya.

Baktılar asansör hala çalışıyor, bindiler.

Kulamsı gök altında, sokaklarda siyah siyah, Prado'ya kadar yürüdüler. Orada, karanlığın göz gözü görmezliği içinde, santralın pencerelerinden işittikleri sesler onları hala çepçevre kuşatıyordu: yaralarını sarmaktaydı koca Madrid. Onlarsa şimdi, asfaltın üstünde ufak ufak binlerce tıpırtıdan meydana gelmişe benzer bir başka gürültüye doğru yürüyorlardı.

Scali: – Unamuno, dedi, istediği ölümü tutturamayacak. Oysa, ömrünce düşünü gördüğü gömme alayı için ona burada her şeyi hazırlamıştı kader.

Garcia, Salamanca'daki odayı düşünüyordu.

– Burda olsaydı, bir başka drama bulaşacaktı, anlayacağından da emin değilim pek. Aydının hası ne demek, ayırtı adamı demek, kıl payı farkların, soyluluğun, salt gerçeğin ve karmaşıklığın adamı; daha tanımlamasından, özünden, iyi-kötü toptancılığına karşı. *Oysa eylem olanakları toptancı; çünkü, hangisi olursa olsun, eylemin kendisi toptancı, ya iyi*

diyor ya kötü. Hele yığınlara bulaşırsa aşırılaşıyor bu toptancılık, ama bulaşmasa da var. Her gerçek devrimci doğuşundan iyi kötü toptancıdır, her türden politika da.

Kalçaları hizasında her yanından sıkıştırılır gibi oldu. Sedyeler mi? Bu kadar çok yaralı olmayası şey! ellerini uzatıp yoklayarak anlamaya çalışıyor. Bir köpek sürüsünün içine mi düştüler yoksa? Bu keskin kır ve toz kokusuna ne demeli?

Her yanından gittikçe o kadar sıkıştırılmıştı ki adım atamıyordu. Köpeklerinkine göre, asfaltın üstündeki ayak sesleri hem daha sıktı, hem de daha sert. Scali, şimdiden dört beş metre uzağına sürüklenmiş:

– Ne bunlar yahu, diye bağırıyordu, koyun mu?

Birkaç adım ötede, bir meleme. Garcia o telaşta, sıcaktan bunalmış, elektrik fenerinin düğmesini zar zor bulup basabildi, ışık demeti şöyle böyle dumanların yoğunluğunda bir toz bulutunu yaladı geçti: gerçekten de koyundu bunlar. Fenerin ışığı yetersiz olduğundan içine düştükleri sürünün sonu görünmüyordu. Melemelerin yaygınlığına kulak verilirse en az yüz metrelik bir alanı kaplamış olmalıydı. İşin kötüsü en ufak bir çoban gölgesi bile yoktu görünürlerdi. Scali'ye bağırdı:

– Sağa sapın, sağa!

Savaşın kovduğu sürüler böyle gerilere vuruyor, Valencia'ya inmek için Madrid'den geçiyordu. Artık silahlı gruplar halinde dolaşan çobanları, ya hayvanların arkasındaydı, ya da caddeye paralel sokaklarda. Görünmez sürülerse, insanlardan sonra olacakları gibi şimdiden Prado'nun tek hakimi, şurası burası incecik melemelerle delinen kalın sessizliklerini sırtlamışlar, telaşlı telaşlı ve sıcacık, yangınların arasından geçiyorlardı.

Garcia: – Gidip arabayı bulmak, dedi, daha akıllıca bir iş olacak.

Şehrin merkezine doğruldular.

– Nerede kalmıştık?

– Şunu iyi bir düşünün, Scali: Hangi ülkede -hangi partide olursa olsun- aydınlar daima ayrılık çıkarmaya yatkın oluyor: Freud'a karşı Adler, Marx'a karşı Sorel, ne? Yalnız politikada iş başka biraz; ayrılık çıkaranlar demek, çıkarılmış olsalar, dışarıda kalanlar demek! Aydınlar katında da artık cömertlikten mi, ustalık merakından mı her neyse, dışarıda kalanlara bir yakınlık duyuluyor. Yalnız unuttukları şu ki, bir siyasi partinin haklı çıkması demek, haklı olması demek değildir, bir şeyler kazanmış olması demektir.

– İnsanlık yönünden de, teknik yönden de, devrimci politikanın eleştirmesine kalkışanlar devrimin aslını bilmiyorlar bence, bilmem siz ne dersiniz. Buna karşılık, devrimi yaşamış olanlarda da ne Unamuno'nun yetenekleri var, hatta çokluk, ne de doğru dürüst dertlerini anlatabilme olanakları.

– Hani dedikleri gibi Rusya'da gerçekten Stalin'in portrelerinden geçilmiyorsa, bu, Kremlin'in bir köşesine sinmiş o hınzır Stalin böyle olmasına karar vermiş de ondan mı bakalım? Madrid'in içindeki resim ve rozet çılgınlığını gözlerinizle görüyorsunuz, Tanrı da biliyor ki, hükümetin hiçbir dahli yok bu işte. Bence asıl ilginç olan o portrelerin neden orada olduğunu açıklayabilmek. Ne var ki, sevdalılara sevdadan söz edebilmek için, sevda üzerine incelemeler yapmış olmak yetmez, önceden sevdalanmış olmak gerekir. Bence iki gözüm, bir düşünürün gücü ne doğrulamasındadır, ne karşı çıkmasında, açıklamasındadır asıl. Aydın bazı şeylere karşı mı çıkacak, önce açıklasın neden ve nasıl böyle olmuş o şeyler, sonra da zorunlu görüyorsa yapsın itirazını (ama bilmem artık gereği kalır mı bunun?).

"Çözümleme, Scali, büyük bir kuvvettir, büyük. Ruh durumunu hesaba katmayan ahlak anlayışlarına aklım yatmıyor benim."

Yangın seslerini işitmez olmuşlardı. İçisıra bütün Madrid alev almışcasına göğe dağılan yırtık tüllerin ve ağır dumanların dolaştığı, bu kocaman, bu dövülmüş de soğuyan demirlerin yoğun ve esmer kızıllığıyla kızıl sessizliği, zaman zaman, boğuk, böylesi uğursuz bir göğe karşı şaşırtıcı bir tıkırtı kaplıyordu: Prado'dan hala yukarıya yürüyen koyunların asfaltlarda tırnaklarıyla çıkardıkları sesti bu.

Scali: – Yine de, dedi, yakında insanlara yaşamayı yeniden öğretmek gerekecek.

Alvear'ın dedikleri gelmişti aklına: Bence iyi bir insan olmak demek iyi bir komünist olmak demek değil. Zamanında bir Hıristiyan için de iyi insan olmak demek iyi Hıristiyan olmak demekti. onun için güvenemem pek.

– Sorun şöyle böyle bir sorun değil ki iki gözüm, büyük sorun, uygarlık sorunu. Uzunca bir süre Avrupa'da bilge - bilge diyelim hadi- gizli ya da açık bir şekilde en geçerli, en üstün adam sayıldı; en soyluların temizi kirlisiyle politikacılarını meydana getirdiği bir dünyanın papazlarıydı aydınlar dedikleri de dedikti, onların sözü dinlenirdi yalnız, başkalarına söz bile düşmezdi. İnsanlara nasıl yaşayacaklarını öğreten Miguel'di o zaman, 13. Alphonse değil, hatta başpiskopos da değil. Gelgelelim, durum değişti bir süredir, yeni politikacılar aydın da sayıyorlar kendilerini, ister istemez gerçek aydınlarla araları açılıyor: Miguel'in dün bize bugün Franco'ya, Thomas Mann'ın Hitler'e, Gide'in Stalin'e ve Ferrero'nun Mussolini'ye karşı olması, bir çeşit iktidar kavgası aralarında.

Sokak git git meyilleniyordu. Savoy cehennemini görmüyorlardı ama, alevlerin kıyasıya kızıllığı başlarının üstünde yalap yalap parlıyordu. Scali, işaret parmağı karanlıkta, havada:

– Ferrero'dan çok Borghese, dedi. Bilmem siz ne dersiniz ya, bütün bunlar, bana sorarsanız, o ünlü ve saçma totali-

terlik fikri çevresinde dönüyor; aydınları çılgına çeviriyor bu fikir. 20. yüzyılda totaliterlik anlamsız, boş bir kelime, ordu totaliter bir uygarlıktır denmişcesine. Aslında, daha garibi, gerçek bir tümlük arayanlar aydınların ta kendileri.

– Belki de, iki gözüm, bunu gerçekten gereksinen onlar da o yüzden. 19. yüzyılın sonu pek hareketsiz geçmişti, oysa yeni Avrupa kendini hareket üzerine kurmak istiyor. O zaman, arada bazı farklar olacak elbet.

– İyi ama bu gözle görüldü mü, aydına göre politikacı şef sahtekarın biri olmaz mı? Hayatın gerçek sorunlarını ortaya koymadan nasıl çözüleceğini öğretiyor çünkü.

Bir ev karaltısını geçmekteydiler. Garcia'nın ateşi pırıl pırıl piposu, ohoo, bu bizi çok uzaklara götürür dercesine şöyle bir eğri çizdi havada. Bu akşam Scali, geldiğinden beri, sivri kulaklı o kale gibi binbaşıda, hiç de alışık olmadığı kaygılı bir hal seziyordu.

– Söyler misiniz binbaşım, sizce bir insan hayatını en iyi nasıl kullanabilir?

Ansızın, bir cankurtaran çıngırağı alarm düdüğü heyecanıyla yıldırım gibi parladı, yaklaştı, yaklaştı, uzaklaşarak kösüldü gitti. Garcia düşünüyordu.

– Yaşantısını kıyasıya geniş tutup yaşadıklarını bilince dönüştürerek, iki gözüm.

Şimdi, iki sokağın dirseğini boylu boyunca kaplamış bir sinema önünden geçiyorlardı. Binanın, dar sokağa bakan duvarını tepeden aşağıya yıkarak, bir hava torpili, karnını deşmişti sanki. Kurtarma ekibinden adamlar, ellerinde elektrik fenerleri, yıkıntılarda bir şeyler, belki de altında kalmış kurbanlar arıyorlardı. Evvelce herkesi "renkli rüyalara" çağıran sinemanın zilleri, sapasağlam kalmış cephenin ardında bir yerlerde tıngırdıyor, bu defa sanki onları bu ölü arayışını seyretmeye çağırıyordu: kış gecesinin derinliklerinde tir tir titreyerek.

Garcia'nın aklına Hernandez takılmıştı. Madrid'deki bu yangın saltanatı karşısında -birtakım delilerin seyrine bakarmışcasına içi daralarak- insanların nasıl kısır bir döngü içinde dönüp durduklarını, acılarının ne kadar birbirine benzediğini, büsbütün açıkça görüyordu.

– Devrim olsa olsa kendi sorunlarını çözmekle yükümlüdür, bizim sorunlarımızı çözmekle değil; onları çözmek bize düşer. Mülteci ordularının arkasından daha az Rus yazarı kaçsaydı, Sovyetlerle yazarların ilişkileri şimdikine benzemezdi herhalde. Miguel o kadar tiksindiği Krallık İspanya'sında ne kadar iyi yaşayabilirse -ne kadar soyluca demek istiyorum- o kadar iyi yaşadı. Daha az kötü bir toplumda aynı şeyi yapardı sanırım. Belki biraz daha güçlükle, fakat aynı şeyi. Karakter soyluluğunu, zihin yüksekliğini devletler yaratmaz, toplum yapıları, asla! Bizim onlardan bekleyebileceğimiz buna elverişli koşulları hazırlamaları olabilir olsa olsa, bu bile çoktur ya...

– Yaratırız diyorlar ama, pekâla biliyorsunuz.

– Bir partinin bu konudaki iddiaları propagandasını düzenleyenlerin zekasına ya da beyinsizliğine bağlıdır. Ben dediklerine bakmam, yaptıklarına bakarım. Siz sözün gelişi, niye geldiniz buraya?

Scali durakladı, sorunun karşılığını şıp diye belirleyememesindendi duraklaması; bir şey düşündüğü zaman hep yaptığı gibi burnunu kaşıyarak:

– Ben mi? Ben bu üniformayı giydimse, Halk Cephesi'nden en soyluların hükümetini beklediğimden değil, İspanyol köylülerinin yaşama koşullarının değişmesini istediğimden giydim.

Scali'nin aklına yine Alvear'ın dedikleri takılmıştı.

– Ya, diyerek sözünü sürdürdü, onları ekonomi köleliğinden kurtarayım derken, politika köleliğine düşürecek bir devlet kurarsanız?

– Öyleyse, gelecekteki namusluluğundan madem ki kimse emin olamıyor, bırakalım faşistler ne yaparsa yapsın. Yok, can alacak noktada, yani *davranış olarak karşı çıkmada* uyuştuğumuz andan itibaren bu direniş bir edimdir? Her edim, her seçim gibi de bizi bağlar. Gelecekteki gelişmeleri daha o andan içindedir onun. Bazı hallerde acıklı bir sona bağlanabilir bu edim, aydınlar, hele sanatçılar için çokluk böyledir ama, böyledir diye ne yapacağız? Direnmekten vaz mı geçeceğiz?

"Kafası işleyen için bir tragedyadır devrim. Ama hayatın kendisi de o kadar acıklıdır böyle bir adamın gözünde. Eğer, kişisel tragedyasını ortadan kaldırmak için devrime güveniyorsa, kafası tersinden işliyor demektir, işte o kadar. Kafanızı kurcalayan bütün bu sorunları biri daha sormuştu bana, belki de tanımışsınızdır, Yüzbaşı Hernandez. Hoş öldü ya fukara bu yüzden, neyse. Çarpışmanın geçerli kırk biçimi yok ki, tek bir biçimi var, o da kazanmak. İnsanların kendi kendilerini memnun etmesi, ne savaşın amacıdır, ne de devrimin.

"Hangi yazar söylemiş bilmiyorum şu sözü: "Eski bir mezarlık gibi ölülerle doluyum, tıklım tıklım." Güzel söylemiş. Dört aydır, Scali, ahlaktan politikaya giden yolun üstünde, hepimizin durumu bu, hepimiz tıklım tıklım ölülerle doluyuz. Eyleme giren her adamla, eyleminin koşulları arasında bir çatışma olacaktır. (Eylem dediğim kazanmak için girişilmiş olan eylem, kurtarmak istediğimizi kaybettireni değil.) Kaçınılmaz bir durumdur bu, bir davranış ve yetenek sorunudur, bir tartışma konusu olmaktan çok."

Piposuna fısıldarmış gibi: – Çatışma, canım, dedi, sanki bir dövüş.

O anda Scali Marcelino'nun uçağını hatırlamıştı, uçağın kendi alevleriyle çarpışmasını. Garcia:

– Haklı savaşlar vardır, diye sözünü bağladı, vardır -bizim-

kisi bunlardan biri- ama, haklı ordular yoktur; bu yüzden, işi düşünmek olan bir adam, bir aydın, kalkar da Miguel gibi, sizden ayrılıyorum çünkü haksızsınız derse, be iki gözüm, *ahlaka aykırı* sayarım bunu! Haklılık politikası dersen, bak bu olur, anlarım; ama haklı taraf, olmayacak şey!

– Bütün dalaveralara kapıyı açık bırakmaz mı bu– Zorlamak isteyene zaten açıktır bütün kapılar; düşüncenin olduğu kadar, hayatın da özelliklerinden birisi budur zaten. Şu anda bir halk hükümetinin fikir politikasının teminatı, bizim kuramlarımız mıdır sanıyorsunuz siz? Hayır, bizim buradaki varlığımızdır. Hükümetimizin ahlakı, bizim harcayacağımız çabaya, kendimizi uğraşımıza verişimize bağlı, İspanya'da düşünce, ne olduğu pek de bilinmeyen bir şeyin gizemli zorunluluğu olmayacak, biz ne yaparsak o olacak.

İki adım ötelerinde yeni bir yangın başlamıştı.

Garcia alaylı alaylı: – Proletaryanın kurtuluşu, dedi, emekçilerin kendi eseri olacak, iki gözüm.

BÖLÜM ON ÜÇ

Yangın merdivenlerinin tepesinde, ateşler içindeki Savoy Oteli'yle sıcaktan fakır fakır hortumları arasında nişana yatmış avcılar gibi hareketsiz duran itfaiyeciler, oldukları yerde sarsıldılar birden, hortumları balık zıpkınlamış balıkçı halatları gibi şöyle bir çalkalandı. Havaya uçan bir lağım, yangını bir saniye dondurmuştu sanki: Gerilerinde, bir hava torpili patlamıştı.

Mercery, "Hay Allah," diye düşündü, "onlar tutuşturmakta bizim söndürmekte olduğumuzdan daha da hızlılar, bak şu işe!"

İspanya'ya gelirken danışman, hatta belki de kurmay olarak faydalı olurum diye düşünmüştü ama, sabun fabrikası-

nı başarıyla ele geçireli, yeniden itfaiye yüzbaşılığına dönmüştü. Hiçbir yerde şimdiki kadar faydalı olamamıştı ama, hiçbir yerde bu kadar sevilmemişti. Yirmi saattir burada çarpışmak fırsatını bulduğu gibi, bir kere bile düşmanla yüz yüze gelememişti, cephedeyken. "Ah, ah!" diyordu, "ateş iyice ikiyüzlüdür ama, insanın tekniği kuvvetli oldu mu, değil mi ya..." Bir de bıyık atıyordu bu lafın üstüne. İtfaiyeci gibi giyinmiş, kaldırımdan karşısındaki alev yığınlarını saldırıya geçmiş düşman grupları gibi süzüyordu. Kalsiyumlu alevler gerçi söndürülemezdi, yeni yeni ateş yuvaları da tutuşmuyor değildi ya, kesinlikle can vermiş soldaki yuvadan yangının kızıla boyadığı birtakım ıslak dumanlar çıkıyor, yan yana ve yoğun, kendilerini Sierra'dan esen rüzgara verip yükseliyordu.

Kalan üç ateş yuvasına karşılık elde dört hortum vardı ama, yuvalar komşu eve adamakıllı yakındı.

Soldaki yuva da yeniden tutuşmaz mı?

Yine de o korkulacak bir hal almadan, yangın, hem de en kaygı verici yerinde, en sağ uçta, durdurulabilirdi. Fakat bütün hortumlar yeniden donakalmış yangının karşısında bir kere daha sarsıldılar: ikinci bir torpil patlamıştı, bu sefer de önde.

Mercery durumu anlayayım diye gürültülere kulak kabarttı. Geceydi ama, yangınlar kendilerine mükemmel nirengi noktaları görevini başardığından, gökte faşist uçakları kaynaşıyordu. On dakika kadar önce dört yangın bombası atılmıştı. Şehrin göbeğindeki mahalleler ve işçi mahalleleri ağır güllelerle aralıksız dövülmekteydi; daha da uzaklarda, savaşınkilerle karışık olarak hafif topçunun gümbürtüsü işitiliyor, bazı bazı canavar düdüklerinin uluması ve cankurtaran zilleri, bazı da bir yangın yerinin kıvılcım fıskıyeleriyle ansızın çöküşü onu bastırıyordu. Mercery'nin asıl duymak istediği ona hortum takviyesi getirecek arabaların

kornalarıydı ama, onlardan ses çıkmıyordu henüz.

Aynı hat üzerine bir bomba daha düştü; bir değil yüz bomba düşse, tepesine on beş uçak toplansa, Mercery eğer bir yangınla uğraşıyorsa, onu santim yerinden oynatamazdı. Ortadaki yuva birden genişler gibi olduysa da kendi üstüne katlandı bereket. Savaştan sonra, diye Mercery için için kuruyordu, kumara başlayacağım. Sol uçtaki yuvalara göz açtırılmıyordu. Bir de takviye gelirse... Kendini Napoleon sanıyordu Mercery. Gayet sevinçli bir bıyık daha attı.

Fakat o ne, sağ uçtaki itfaiyeci, hortumu birdenbire bıraktı elinden, sendeledi, kısa bir an bacağından merdivene asılı kaldıktan sonra, yangının göbeğine düştü. Öbürleri, basamak basamak ve birbirine paralel, başladılar inmeye.

Mercery yere ilk ayak basanın yanına koştu.

İtfaiyeci: – Üstümüze, diye açıkladı, ateş ediyorlar.

Mercery, çevresine bakındı. Yakındaki evler yeterince yüksek olmadığından pencereleri ateş etmeye elverişli sayılamazdı; fakat, ateş karşısında itfaiyeciler siyah gölgeler halinde hedef gösterdiklerinden uzaktan da vurulabilirlerdi. Madrid'de faşist az mıydı?

Başka bir itfaiyeci: – Ah dedi, elime bir geçseydi bu alçak!

Bir başkası: – Bana sorarsan, dedi, mitralyözdü bu.

– Yok deve, oynattın mı sen?

Mercery: – Anlayacağız bakalım, dedi. Hadi merdivenlere, alevler büyüyor. Halk için ve özgürlük uğruna!

Basamağa ayağını koymadan dönüp ekledi:

"Ölümsüz özgürlük uğruna!"

Az önce ateşe düşmüş olan itfaiyecinin yerine çıktı.

Merdivenin ta tepesine ulaşınca iyice gözden geçirdi çevresini: ateş eden de yoktu, ateş etmeye elverişli bir yer de. Gerçi bir mitralyözü gizlemek zor sayılmazdı ama, cayırtısıyla bütün devriyeleri ayağa kaldırmaz mıydı? Hortumunu doğrulttu. Uğraşmaya başladığı yuva en azgınları oldu ola-

yazdı, insandan çok daha kıpırdak, her şeyden çok daha kıpırdak bir düşmandı bu. Çıldırmış bir ahtapotu hatırlatan kıpır kıpır bin bir kolu karşısında, kendisini yürekler acısı derecede ağır buluyordu Mercery, ağır - taşlaşmış. Yine de yangının hakkından gelecekti ama. Arkasında narçiçeği ve siyah duman çığları birikip birikip yuvarlanıyor, ateşin çatırtıları arasından yine de kulağına sokaktakilerden otuz kırk kişinin öksürüğü ulaşıyordu. Kuru, parıltılı ve aydınlık bir sıcaklık içindeydi. Yuva kösüldü, son dumanları dağılınca, Mercery, karanlıkta, yer yer kızıl pelerinlerini dalgalandıran uzak yangınların sayesinde ancak seçebildiği ışıksız Madrid'i, bir çukurdaymış gibi gördü. Dünya daha bir yaşanası olsun diye her şeyi, her şeyi, hatta Madam Mercery'yi bırakıp gelmişti o. Kendini o kurbanlık koyunlar gibi akpak ve süslü püslü çocuk cenazelerini, elini şöyle uzatıp durdurur gördü bir an, uyanan her yangın, duyduğu her bomba patlaması onun gözünde bu ufacık, bu yürek parçalayan cenazeler demekti çünkü. Tam hortumunu öteki yuvaya yönettiği sırada yanıbaşından son hızla bir yarış otomobili geçer gibi oldu, yarattığı hava sarsıntısı itfaiyecilerden birini daha düşecekmişcesine sendeletti merdivenin tepesinde, işte o zaman Mercery işin içyüzünü anladı: Onları, alçaktan uçan bir avcı uçağı mitralyözle tarıyordu.

Bir değil, iki.

Mercery, yangını adeta yalayarak geri dönüp geldiklerini farketti. İtfaiyecileri ancak gölgeleri ateşe çizilince görebilen pilotlar, bu sefer ters geldiği için olacak, ateş etmiyorlardı. Mercery'nin tabancası ceketinin altında kalmıştı, bulup çıkarmak başlı başına bir işti, ateş etse de hiçbir faydası olmayacaktı ama, yine de delicesine istiyordu bunu. Uçaklar yine ateş ederek döndüler, iki itfaiyeci daha, birisi alevlerin arasına öteki kaldırımların üzerine düştü. Mercery öyle büyük bir tiksintiye boğazına kadar öylesine batmıştı ki,

ömründe ilk defa bir anda durulmuş, uçakların kendisine doğru gelmek için yanan Madrid üstünde nasıl döndüklerini sakin sakin seyrediyordu. "Elverişli açıdan" dönmek üzere üstünden *geçerlerken rüzgarlarıyla tokatladılar* onu; üç basamak inerek merdivenin tepesinde dimdik durdu, bekledi. İlk uçak bir obüs gibi üzerine doğrulduğu anda, elindeki hortumla adamakıllı suya boğdu gövdesini, sonra da, vücudunda dört mermi çakılmış olarak merdivene asılı kaldı. Ölsede kalsa da, iki basamak arasında sıkışan hortumu salıvermeyecek gibiydi. Yukarda yaylım ateş başlayınca aşağıdakiler bir telaş kapı aralıklarına kaçışmışlardı. Nihayet Mercery'nin parmakları ağır ağır çözüldü, vücudu merdivene çarpıp iki takla atarak, bomboş sokağa uçtu.

BÖLÜM ON DÖRT

Eski bir villanın, bir uçtan bir uca haritalarla kaplı holünde subaylar, telefona çağırılmış olan Manuel'in dönmesini bekliyor. Aralarından bir yüzbaşı:

– Falanjistlerin birisi, diyor, kendini öldürdü.

Gartner: – Zarar yok, diye karşılık veriyor, bir başkası bütün şebekeyi ele verdi bile.

– Sen buna şaşmıyor musun? Gelip bu işi görmek için tiksinilecek biri olmak gerek, orası tamam ama, gözüpek de olmak gerek bir o kadar.

– İnsan denilen yaratık bir muamma, öğrenecek daha çok şeyimiz var onun üstüne. Ne halde olduklarını gördün, değil mi? Albayın "moralin sıfırı tükettiği an" dediği anda, her şeyi ele verecek biri her zaman çıkar.

Başka bir ses: – Alman tanklarını, diye soruyor, gördünüz mü?

Yağmur altında hayal meyal gölgelerini görmüşlerdi.

"Ben birine girdim, açıktı da. İçerdeki iki heriften biri kaçabilmişti, ötekiyse ölü. Yerinde, tersine dönük cepleriyle gözlerimin önünde hep, bir de yağmur."

Yağmur hala bütün hamaratlığıyla camları dövüyor.

– Arkadaşları mı soymuşlardı?

– Yok, bence elimize geçmesin diye cebindeki belgeleri almış olsalar gerek, sonra da cepleri yerine sokmak zahmetine girmemişler.

– Bak ben anlarım bunu, ıvırı zıvırı çekip almak bir dereceye kadar ilerde işe yarayabilir ama, cepleri yerli yerine koymak...

– Hükümlüler kurşuna dizildiler mi?

– Bilmem, galiba hayır...

– Arkadaşlar ne diyor?

– Gayet kararlı hepsi de. Hele Toledo'dan gelenler! Başında şef, elinde silah yokken kaçmış olanlar, her şeyi varken kaçanları bağışlamıyor.

– Doğru, bana da öyle gibi geldi. Böyleleri öbürlerinden insafsız.

– ... nasıl olmasınlar, bugünküler onlara dün yapıp da en çok unutmak istediklerini hatırlatıyor.

– ... bin bir zahmetle tam her şeyi yeniden yerli yerine koymuşlarken, sanki birileri gelip altüst etmiş.

– Hakları yok mu, ölümlerden döndüler, içimizden birçoğu da... fakat, berikilerin yaptıkları da hani bağışlanır cinsten değil, bunu da hesaba katmak gerek: iki üç alçak birlik ol, git yüzbaşıyı vur.

Ağzı sarkmış, elinde başka bir çam dalı, Manuel geliyor.

Duvarda, haritaların arasında, bir kelebek kutusu. Villanın çok yakınlarına düşüveren bir obüs: bombardıman yeniden başlıyor galiba. İkinci bir obüs: Kelebeklerden birisi yerinden oynayıp, iğnesi sırtında, kutunun dibine düştü. Manuel diyor ki:

– Yoldaşlar, Madrid yanıyor.

Sesi dehşetli kısılmış, kimsenin bir şey işittiği yok. Gerçi bütün gün ağzını kapamadı, bağırdı çağırdı durdu, ama sesini de yitirecek kadar değil. Alçak sesle Gartner'e diyor diyeceğini, o da yüksek, herkese duyuruyor:

– Bütün güney batı hattında faşistler saldırıya kalkmış Uluslararası Tugay tutunuyor. Uçaklar toplarla birlikte bombardımana başlamışlar.

Birisi: – Peki, diye soruyor, iyi mi durum?

Manuel elindeki çam dalını havaya kaldırıyor. Madrid sözkonusu oldu mu kuşkuya yer yok.

– Verilen ölüm cezaları uygulanacak, diye sürdürüyor sözünü ama sesi bütün bütün kayboluyor, sivil muhafızlardan gönderecekler bize.

Gartner tekrarlıyor. Derken sesi toptan yitmiş, hiç konuşamaz oluyor Manuel.

Obüsler sırtı sıra patlıyor ama kim kime dumduma. Yakında patladılar mı, kutudan bir ya da iki kelebeği düşürüyorlar.

Manuel diyeceklerini bu sefer masanın üzerine açılmış bir kurmay haritasının kenarına çiziktiriyor. Gartner okuyunca bir ona bakıyor, sonra teker teker bütün arkadaşlarına; ahlak suratında ufacık duran ağzıyla şöyle bir yutkunduktan sonra, ancak zafer, yenilgi ya da barış haberi verilebilir bir sesle:

– Yoldaşlar, diyor, Rus uçakları geldi.

BÖLÜM ON BEŞ

Düşman Segovia üzerine çekiliyordu, çekiliyordu ama, cumhuriyetçilerin hem elinde sıkı sıkı onun ardına düşecek yeterince silahlı fazla adam yoktu, hem de Madrid'i boş bı-

rakmak istemediklerinden izleyemiyorlardı. Manuel'in alayıyla ona sonradan bağlanan birlikler ihtiyata alınmışlardı ya, bölük bölük eğitime çıkmışlardı.

Artık yağmur dinmişti, zaten çok alçak olan sabah göğünün taraz taraz bulutları, taşı kiremidi aynı griye dönmüş Castilla evlerinin damlarına sürünerek geçiyordu adeta. Manuel belediyenin önünde durmuştu, karşıdan, sorumlusu olduğu adamların gelişine bakıyordu.

Önünde koskoca bir şato: çevredeki bütün köylerde olanlara benzer, yarısından çoğu yıkılmış, üstelik gevrek kayalıkların üstüne kurulmuş olduğu için yıkıntıları kayalığınkilerle karışan. Sağında askerin geldiği gittikçe yükselen yol. Az sonra birlikleri, belediye ile şatonun yıkıntıları arasından tören düzeninde geçecekler. Geceki idamlardan sonra Manuel'in askerleriyle ilk karşılaşması bu.

Düzence gerçek bir ordu birliğinden farksız olarak, birinci bölük, yamrı yumru taşları uygun adım döve döve handiyse onun hizasına gelmişti. Tam sundurmanın önünden geçeceği anda yüzbaşısının komutu kırbaç gibi şakladı:

– Dikkaa-at, so-laa bakkk!

Bütün başlar düğmesine basılmışcasına Manuel'e döndü.Bu komutun ilk verilişiydi alayda, hatta belki de bütün Madrid cephesinde. Onca gönüllüyü komutanlarına sımsıkı bağlayan bu selamı emreden üstelik devrimci yüzbaşılardı; Manuel için için, bütün bunların geceki idamlarla ilgili olduğunu seziyordu.

İkinci bölük geçerken de aynı komut şakladı, ikinci bölükten sonrakilerde de. Manuel artık en az düşman kadar güçlü adamlarının savaş düzeninde geçişlerine dalmıştı. Nasıl onlar İspanya halkını savunmakla yükümlüyse, kendisinin de her şeye, hatta kendi kendilerine karşı onları savunmakla yükümlü olduğunu hissetmekteydi; yine de o yukarıdan gördüğü çamurlu suratlar gözlerinin önünden

gitmiyorlardı ama ve o ses: "Hiç sesin çıkmıyor. İş bize düşünce sesini mi yitirdin? Bereket versin, bir birlik geçerken göz göze geldiği askerler, ilgisiz ilgisiz, boş boş bakmıyordu. Son geceyi dibine kadar yaşamış, adamakıllı kahırlı, ama kardeşce bakışlardı bunlar.

Şato, bir zamanlar Tage cephesinde Manuel'in Ksimenes'le beraber dolaylarında dolaştığı şatoya benziyordu: "Hoşa gitmeye çalışmamak..." Hoşa gitmekten çok daha başka bir şeydi artık sözkonusu olan: önünden şu geçenlerin her birinin hayatından ayrı ayrı sorumlu birisi olmak yüzünden adam öldürmek gerekmişti, düşmanı da değil üstelik, gönüllü olarak savaşmaya gelmiş kendi adamlarını. Herkes borç bildiğini kendini sorumlusu saydığı şeyle ödemez miydi, bundan böyle o, hayatla ödeyecekti artık, insan hayatlarıyla.

Manuel gittikçe daha hüzünlü, gittikçe daha sert, adamlarıyla göz göze geliyor, bakışlarının birleşmesinden aralarında sanki bir kan kardeşliği doğuyordu.

BÖLÜM ON ALTI

Alay geçince Manuel bir anda kendini bakışlardan boşalmış, yanında serseri birkaç it ve uzaklarda top sesleriyle, bomboş alanda yapayalnız buldu. Aksi gibi Gartner de tugaydaydı. Yalnızlık hiç bu kadar bastırmamıştı Manuel'i. Önünde, koskoca üç saat vardı geçirilecek; gözü şatoya takılınca, aklına ister istemez, bir kere daha, Ksimenes geldi. On on iki kilometre kadar gerilerinde bir yerde, ihtiyattaydı o da. Telefon edip sordurttu orda mı diye, ordaymış Koca Ördek, bunun üzerine gerekli talimatı bırakıp atlatı arabasına.

Ksimenes'in tugayı Manuel'in geldiği köyün bir arkasındakinde konaklamıştı. Oralar göç eden köylülerle doluydu

hala, bu yüzden Manuel albayın yanına, arap saçına dönmüş koyun ve sığır sürülerinin, eşek ve araba dizilerinin arasından zar zor geçerek varabildi.

Birlikte çıktılar. Havadaki nem Ksimenes'in sağırlığını daha da ağırlaştırıyordu. Sağda, uzakta, düşman topçusu bir yerleri dövüyor, geriden Madrid'in topları işitiliyordu. Sierra'nın aralıklarından yer yer Segovia Ovası'nı görüyorlardı.

Manuel: – Öyle sanıyorum ki, diye başladı, dün en önemli gününü yaşadım hayatımın.

– O niye oğul?

Manuel olup biteni anlattı. Bir süre konuşmaksızın yürüdüler. Manuel'in kısacık kesilmiş saçları, değişmiş yüzü, davranışlarındaki sertlik, Ksimenes'i daha görür görmez şaşırtmıştı. Manuel'de, sadece elindeki ıslak çam dalı kalmıştı, vaktiyle tanımış olduğu delikanlıdan.

Ortalıkta Escurial taraflarının da cayır cayır yandığı söylentileri dolaşıyordu, dehşetli karanlık birtakım bulutlar Sierra'nm yamaçlarına boydan boya asılmıştı. Daha uzaklarda, Segovia'ye yakın bir yerde, bir köy yanıyordu. Dürbünle bir göz atınca Manuel, kaçışan köylüler gördü: köylüler ve eşekler.

– Ne yapılması gerekiyorsa onu yaptım. Partim için çalışmakta kararlıyım; içlenmelerin, başka iç tepkilerin ayağımı çelmesine meydan vermeyeceğim; vicdan azabı çekecek adam değilim ben, zaten bu başka şey. Bilmem aklınızda mı, bana bir gün, bir şey olmaktan, demiştiniz, daha bir soyludur şef olmak! Öyle ama, müzik diye bir şey kalmadı hayatımda; geçen hafta, yıllar yılı sevdiğim kadınla yattım nihayet, bitse de çıkıp gitsem diye bunaldım durdum. Olsun, koymuyor bana, hiç koymuyor bütün bunlardan olmak, çünkü her şeyden vazgeçiyorsam bunu bir şey için yapıyorum. Ya hizmet etmek için komutanlık edilir, ya hiç, tamam mı? Bu idamların sorumluluğunu yükleniyorum,

niye? Öbürlerini, *bizimkilerini* kurtarayım diye. Yalnız bana koyan bakın, ne: Beni daha etkili, daha sağlam, daha iyi bir komutanlığa yükselten her basamağı çıkışımda, insanlardan daha daha uzaklaştığımı görmek! Her geçen gün biraz daha az insanım sanki. Herhalde bunlar sizin başınızdan da geçmiştir...

– Bak oğul, şimdi ben sana ne dersem, aslında dinlemeyi bile kaldıramayacağın şeyler olacak. Hem bir şeyler yapmak, hem de insanlararası kardeşlikten olmamak mı istiyorsun, olmaz böyle şey, yapamazsın. Bence insan fazla ufaktır böyle bir iş için.

Böyle bir kardeşliğe ancak İsa'nın yolundan ulaşılabileceğini düşünüyordu herhalde.

"Yalnız bana öyle geliyor ki, insan, sanıldığından çok daha iyi kollamasını bilir kendini; üstelik, insanlardan uzaklaşmak seni partine yaklaştırır."

Manuel de bunu bir iki defa düşünmemiş değildi. Hem de korkuyla.

– Partiye yaklaşmak için insanlardan uzaklaşırsam ne değeri kalır bunun, parti insanlar için çalışmıyor mu? Aslında onun çabası ne olursa olsun, bu bağlantıyı yaşatmak içimizden her birinin kendi çabasına bağlı.

"Hükümlülerden birisi bana ne dedi biliyor musunuz: "Hiç sesin çıkmıyor, iş bize gelince sesini mi yitirdin?" dedi."

Sesinin gerçekten kısıldığını söylemedi ama. Ksimenes koluna girdi. Bu yükseklikten, ovadaki insanların yaşantısına ilişkin her şey boşuna gibi görünüyordu. Belki yalnız ağır ağır devinen, kocaman ve karanlık bulutlarla kaplı gökyüzüne yükselen tembel yangın dumanları, dışında sayılabilirdi bunun; öyle ki sonunda Tanrıların gözünde insanların yangınlara yem olmaktan başka bir değeri olmadığı kanısı uyanıyordu.

– Eh, ne bekliyordun ya oğul? Hem idam cezası vermek, hem de gönlü rahat dolaşmak mı?

Sevgiyle bakıyordu ona, gözleri belki acı, besbelli çelişik bin bir yaşantının kahrıyla doluydu.

"Alışacaksın, buna bile alışacaksın."

Nasıl ölümden konuşmak için bir hasta bir başka hastayı arar bulursa, Manuel de, içini kurcalayan ahlak dramından söz etmek için bu evrenin yabancısı olmayan bir adamı seçmişti; fakat cevaplarının insanca oluşundan çok, anlamları yüzünden yapıyordu bunu; yoksa, inanmış bir komünistti ya, kararının doğruluğundan kuşkusu yoktu Manuel'in, eyleminden de kuşkulanmıyordu. Onca bu türden sorunların çözümlenmesi, ya eylemlerin değiştirilmesine bağlıydı (böyle bir değiştirmenin lafı bile edilemezdi şimdi) ya da sorunun yadsınmasına. Yalnız çözümlenemez sorunların baş özelliği konuşularak eskitilmesi değil midir? Ksimenes:

– Gerçek savaş, dedi, ne zaman başlar bilir misin, insanın kendisiyle çatıştığı anda... Oraya kadar her şey fazlasıyla kolaydır. Ama adam olmanın yolu da böyle zorlu çarpışmalardan geçer. İstese de istemese de dünyayı kendi içinde bulmalı insan, hem her zaman bulmalı: olanca sorunuyla.

– Bir gün bana, bir komutanın, demiştiniz, baş görevi hoşa gitmeye çalışmadan kendisini sevdirmektir. Hoşa gitmeye çalışmadan sevdirmek, peki ama, kendi kendisine bile böyle mi bu?

Kayaların koskoca yırtıldığı bir yerde Sierra'nm öteki yakası ansızın meydana çıktı. Ovanın ucsuz bucaksız griliğinde Madrid pek seçilemiyor, yalnız üzerinden yaslı ve karanlık dumanların hüzünlü bir ağırlıkla yükseldiği görülüyordu. Manuel ne dumanı olduklarını biliyordu bu dumanların. Savaş gemileri çarpışma sırasında nasıl top dumanlarına boğulur kaybolursa, Madrid de öyle yangın dumanlarına boğuluyor, gözden kayboluyordu. Uzaktan en küçük kızıl-

lıkları farkedilmeyen yangın yerlerinden yol yol yükselerek, kurşuni göğün tam ortasında dağılan bunca duman, aynı yürüyüş doğrultusunda katlanıp açıldığı için, bulutların da anasıymış izlenimi uyandırıyor, sanki koruluklar arasındaki Madrid'in narin beyaz çizgisi üzerine yığılmış acılar koskoca gökkubbeyi dolduruyordu. Sonunda Manuel de farketti ki o yavaş ve ağır esen, o Cuatra Caminos ve Gran Via yangınlarının kokusuyla yüklü rüzgar, geçen gecenin anısını da süpürüp götürmüştü.

Ksimenes'in subaylarından birisi, bir arabaya atlamış, çıkageldi:

– Albayım, Genelkurmay'dan Yarbay Manuel'i arıyorlar. Telefonla.

Çarçabuk döndüler. Manuel ufak ufak kaygılı, Genelkurmay'ı buldu.

– Alo, beni aratmışsınız?

– Evet, Başkomutanlık dünkü harekatın yönetiminden çok memnun, sizi kutluyor.

– Sağolun!

– Bir süre önce şurdan buradan kaçan milislerin yeniden savaşmak için başvurmuş olduklarını duymuş olacaksınız.

– ...

– Başkomutanlık bunlardan bir tugay kurmayı kararlaştırmış bulunuyor. Elimizdeki askerler arasında yönetilmesi daha güç olanı yok gibi bir şey.

– ...

– Genelkurmay Başkanı bu tugayın komutanlığı için gerekli bütün niteliklerin sizde olduğu düşüncesindedir.

– Ya?

– Partiniz de bu fikre katılıyor.

– ...

– Ayrıca General Miaja'nın da fikri bu. Bugün yarın bu tugayın komutanlığına atanacaksınız.

– İyi ama alayım? Alayım ne olacak?

– Yanılmıyorsam, bir tümene bağlayacaklar onu.

– Olur mu canım, ben teker teker tanırım alayının bütün askerlerini, kim gelir de...

– General Miaja bu komutanlık sizin için biçilmiş bir kaftandır diyor.

Telefonu kapatınca baktı, Heinrich gelmiş onu bekliyordu. Uluslararası Birlikler Segovia üzerine bir karşı saldırıya geçmek niyetindeymişler, o da Guadarrama'ya gidiyormuş. Birlikte yola çıktılar.

Araba Sierra'dan iniyordu Manuel o güne kadar kamutanlığının yapısını tanıdığından Heinrich'i de iyi tanıdığım sanmış durmuştu hep; oysa, dün olup bitenleri, Ksimenes'le konuştuklarını anlattıkça, generalle aralarındaki tek beşeri ilişkinin, aşağı yukarı, bir çeviriciyle çevrilen arasında daima kurulan o garip ilişkiden ibaret kalmış olduğu duygusuna kapıldı.

Heinrich öne yıkmıştı kafasını, tıraşlı ensesi dümdüzdü, yağlı, ihtiyar yüzünü ağzında beliren bir düşünce çizgisi çocuklaştırmıştı sanki.

– Savaşın talihini değiştirmekteyiz şu sıra, dedi. Bir şeyi değiştirirken, insan kendi de değişir, bilmez misin bunu? Proletarya ordusunda görev aldığın gün ruhunu bir kenara bırakacaksın.

– Peki ya dağıttığınız konyaklar?

Manuel bir gün Heinrich'in tugayındaki bütün içkicilere etiketi şöyle değiştirilmiş konyak şişeleri dağıttırdığına tanık olmuştu: *"General Heinrich tarafından - Görev sırasında içilmemek şartıyla."*

– O başka şey, o yürek o. Yüreğin kalsın, fakat ruhun hayır, onu atacaksın bir köşeye. Nasıl o uzun saçlarını kestin attınsa. Sesinin tonu nasıl değiştiyse.

Dedikleri üç aşağı beş yukarı Ksimenes'in dedikleriydi

ama, Heinrich kendisine vergi o katılıkla söylüyordu bunları, kirpiksiz mavi gözleri de yine Toledo'daki gibi sabitleşmişti.

– Siz, bir Marksist olarak, ruhunu yitirmekten ne anlıyorsunuz?

Artık içlerinden yalnız birisi senli benli konuşuyordu.

Heinrich hüzünlü aydınlıkta akıp giden çamlara dalmış:

– Her zafer, dedi, bir sürü kayıplar pahasına elde edilir. Yalnız savaş alanlarında da değildir bu kayıplar.

Eliyle kolunu sımsıkı kavrayıp, Manuel'in kahır mı, yaşantı mı, yoksa kararlılık mı, ne olduğunu anlayamadığı bir ses tonuyla:

– Artık, dedi, bir kayıp verdin mi, ona *kesinlikle* acımamak zorundasın.

BÖLÜM ON YEDİ

Madrid, 2 Aralık

Pencerenin önünde iki ölü. Yaralıyı az önce bacaklarından tutup çektiler. El bombaları yanıbaşlarında, merdiveni, beş arkadaş tutuyor. Uluslararası Birlikten otuz kişi kadar, pembe bir apartmanın dördüncü katındalar.

Şimdiden akşama yatmış kısa kış ikindisinde kocaman bir hoparlör, hani propaganda yaparken cumhuriyetçi kamyonların gezdirdikleri o bir tanesi bir kamyonu kaplayan koskoca şeylerden birisi, bas bas bağırıyor:

"Dikkat! Dikkat! Yoldaşlar, mevzilerinizi sakın terketmeyiniz. Bu gece faşistlerin elinde tek mermi kalmayacak. Uribarri Kolu bu sabah otuz iki vagon cephanelerini havaya uçurmuş bulunuyor.

"Dikkat! Dikkat! Yol..."

Hoparlör kimsenin kendisine karşılık vermeyeceğini bili-

yor ya, durup durup yeniden başlıyor sözlerine.

Faşistlerin akşama mermileri kalmayacakmış, şimdilik var ama: karşı saldırıyla ilk iki katı ellerine geçirdiler. Üçüncü kat boş. Dördüncü kat Uluslararası Birliğin elinde.

Şömineden bir ses yükseliyor birden, Fransızca: – Gidinin kokmuşları, diyor, canınıza okumak için cephanemiz kalmış mı kalmamış mı göreceksiniz birazdan.

Aşağıdakiler Tercio'dan. Bacalar da konuşmaları öyle güzel ulaştırıyor ki bir kattan ötekine!

Odanın öbür ucunda dursa da mermiler baş hizasını bulduğundan, Maringaud, dört ayak üstünde yürüyerek:

– Ah, diye basıyor kalayı, ah ulan gündeliği on franga tutulmuş namussuzlar!

Zamanında onun da başında Lejyon yelleri esmişti. Erkek yatağı, yiğit yuvası diye düşünürdü hep. İspanyol Lejyonu, savaş kibiriyle sarhoş, altındaydı işte, ne olduğunu bilmediği bir şey için savaşmaya gelmişti. Geçen ay Batı Parkı'nda süngü hücumuna kalkmıştı ya Maringaud, derdi gücü bu işi Tercio'ya karşı da yapabilmekti artık. Acaba ne zaman sıra gelecekti bunlara, bu kan kokusuyla yetiştirilmiş, şunun bunun uşağı, köpek sürüsüne? Bir bakıma uluslararası birlikler de bir Lejyon sayılırdı ama, nedense, en çok da ötekine içerliyorlardı.

Cumhuriyetçilerin 155'leri Klinik hastanesinden geriye ne kaldıysa saniye sektirmeden dövüp duruyordu.

Maringaud ve arkadaşlarının kırılan cam şangırtıları arasında "ateş açıları" arandığı kat bir dişçinin katıymış. Kapılarından birisi kilitli. Maringaud hatırı sayılır tıknazlardan, tombiş bebek suratında minnacık burnu, onun üstünde kara kara kaşlarıyla şipşirin, şişkoya çeyrek kala bir adam. Kilitli kapı devrilince dişçinin muayenehanesi çıkıyor karşılarına, dişçi koltuğunda tembel tembel uzanmış bir de Arap ölüsü. Dün cumhuriyetçiler evin alt katlarını tutmuşlardı!..

Burdaki pencere ötekilerinden hem daha geniş, hem daha alçak; dişçinin vitrinleri yerden ancak belirli bir yüksekliğe kadar kırılmış. Bu pencereden çevreyi gözetlemek de olası, ateş etmek de.

Komuta henüz Maringaud'da değil. Nasıl olsun ki, askerliğini bile yapmamış henüz. Yine de bölüğünde sözü adamakıllı geçer, sekreter olarak çalıştığı silah fabrikasında yaptıklarını herkes biliyor çünkü: İtalyanlar bu fabrikaya, Franco'ya gönderilmek üzere iki bin mitralyöz sipariş ediyorlar; mitralyözler yapılmış, fakat fabrikanın patronu silah hastası bir adam, "İstediğim gibi olmadılar daha" diyor da başka bir şey demiyor, geciktiriyor kasalarına yerleştirilmelerini. Her gece işçiler dağılıp fabrikadan el ayak çekilince, atölyelerden birinin ışıkları yanıyor ve silah tutkunu patron ufacık bir makinada bilmem hangi vidayı değiştirerek bu mitralyözleri "Kız gibi mitralyözler" haline getiriyor. O yattı mı yattı, sabahın dördünden sonra, Maringaud'nun öğrettiklerine uyarak, ellerinde törpülerle işçi militanlar sökün ediyorlardı birer ikişer, üstünde onca sabırla çalışılmış parçaları sakatlıyorlardı. Altı hafta sürdü bu. Kırk geceden fazla teknik tutkusuyla (oğulları faşistti ama, Maringaud'nun patronu, kendisi, değildi) işçilerin dayanışması bu fabrikada böyle sessizce çarpıştılar.

Tugayda herkes bunun faydasız olmadığını yaşantısıyla biliyor hanidir.

Maringaud'nun arkadaşları mermilerin üstüne kuruldular.

Her iki yanın da, ya içeriden ya dışarıdan, on gündür tamamını ele geçirmek için çarpıştıkları bu apartmanı zaptetmek çok güç; olsa olsa merdivenlerinden olur bu iş ama, orda da ellerinde bombalarıyla Uluslararası Birlikten beş kişi bekliyor. Çevredeki sokakların ve öteki evlerin durumu top mevzilendirmeyi engelliyor, bütün iş mermilere kalınca

da... Lağım atarak da olabilir belki ama, Tercio aşağıda kaldıkça lağım açılmış bile olsa, atılamaz ki!

Cumhuriyetçilerin 155'likleri hala inleyip duruyor.

Sokak bomboş. Evlerin on kadarında şöminelerden karşılıklı sövüşülüyor. Arasıra taraflardan biri ya da öteki bir saldırıyla ele geçirmeye yelteniyor sokağı, gürültü kıyamet, beceremiyor ve geri çekiliyor; ölüm görmeyi kanıksamış gözcüler, pencere ardlarında, canları sıkıla sıkıla bekleşiyorlar. Hani zavallı bir gazeteci ne var ne yok diye buralara düşecek olsa, o dakika vücudu tıkabasa mermi dolacak.

Her pencerenin ardında ya bir tüfek ya bir mitralyöz; hoparlörün boğuk çığlıkları şömineden şömineye sövüşmeleri bastırıyor; sokak boş, bomboş ölümsüzlük gibi.

Fakat, Madrid cephesinde faşistlerin en sağlam yeri, Klinik hastanesi sağlarına düşüyor, bakınca. Yeşillikler arasında tek başına dikilen bu tıknaz gökdelen bütün villalar mahallesine hakim. Maringaud'nun arkadaşları dördüncü kattalar ya, çevresindeki bütün sokaklarda çamurda emekleyen cumhuriyetçileri görüyorlar; peki, ya hastaneyi? Bütün mitralyözleri ateş püskürüyor ama, sokaktaki evler gibi, hastane de terkedilmişe benziyor: eski Babil Kulesi kalıntısı tasalı ve zalim bir yapı, yıkıntılarını tokatlayıp duran obüsler ortasında hayal kuran bir öküz.

Maringaud'nun arkadaşlarından birisi, orayı burayı karıştırırken, dişçinin çekmecelerinden birinde bir tiyatro dürbünü buldu çıkardı. O ara merdivenlerde el bombalarının patlaması duyulmaz mı? Maringaud sahanlığa koştu.

Obüs çatlamaları ortasında, ordaki nöbetçilerden birisi:

– Yok bir şey, dedi.

Tercio bir kere daha çıkmayı denemiş, yine boyunun ölçüsünü almıştı.

Maringaud dürbüne el attı. Yakına gelince hastanenin rengi değişiyor, kırmızılaşıyor. Öyle uzaktan sapasağlam

görünüşü, iriliğinden; yoksa her yanını aralıksız döven 155'lik mermiler altında, nasıl kızıl demir çekiç altında eğrilir, büğrülür, yassılaşırsa, o da öyle çöküyor, kamburlaşıyor, düzleşiyor. Daha iyi seçilebilen pencereleri yüzünden bir arı kovanını da andırmıyor değil, arıları basıp gitmiş boş bir kovanı. Boş moş ama çepçevre uzağında, yağmurla kaldırımlara, paslı tramvay raylarına yatmış birtakım adamlar, sürünerek ilerliyor ona doğru. Maringaud koca kollarını kanat gibi açıp:

– Vay canına be! diye gürlüyor. Tamam yahu, tamam be! Bizimkiler hücuma geçiyorlar.

Hepsi bir anda dişçi koltuğunda yan gelmiş Arabın ölüsüyle pencere arasına yığılıyor üst üste. Bombacı ve dinamitçilerin, hastane çevresinde kara benekler halinde birden fırlayıp bombalarını ve dinamitlerini attıktan sonra yeniden çamura uzandıkları görülüyor; patlamaların kıpkızıl tesbihi beliriveriyor ya, beş dakika sonra, aynı adamlar bu sefer orada peydahlanıyorlar.

Maringaud şömineye koşarak aşağıdakilere:

– Hastaneye baksanıza biraz, diye bağırıyor, enayiler! Hastaneye baksanıza neler oluyor.

Yerine dönüyor hemen. Dinamitçiler iyice sokulmuşlar; delik deşik kovandan kendi mitralyözlerinin önüne düşmüş kalabalık bir böcek sürüsü faşist hatlarına doğru kaçıyor şimdi.

Şömineden ses soluk çıkmadı. Birden, arkadaşlarından biraz daha eğik bir Çek silahını omuzluyor, başlıyor ateşe, bir, bir, bir daha. Karşı kaldırımdaki evlerde kuşatılmış Uluslararası Birlikten adamlar da ateşe başlıyorlar. Çünkü: Pembe apartmanda Tercio'dan kim varsa duvar diblerinden kaçıyor; çünkü: lağımlamışlar, lağıma ateş verilmiş, uçtu uçacak.

Aynı binanın altındaki cumhuriyetçi lağımında, Negüs. Bir aydır devrime olan inancını yitirmiş. Kıyametin kopma-

sıyla bitmesi bir oldu, geriye kala kala faşizmle mücadele, bir de Negüs'ün Madrid savunmasına saygısı kalmış. Anarşistler hükümete katıldılar, diğer bazıları Barcelona'da öğretiyi ve uygulanmasını pençe pençeye savunuyor. Durruti öldü. Negüs o kadar uzun bir süre burjuvaziye karşı mücadele ateşiyle yaşamış ki, faşizme karşı mücadele ateşiyle yaşaması hiç de güç olmuyor. Oldum bittim karşı çıkmaktan yana değil mi o, karşı çıksın da neye karşı çıkarsa çıksın gibi geliyor insana ama, yanlış, kırılan bir şey var içinde. Hele anarşistlerin radyoda disipline çağrıda bulunduklarını işitmiyor mu, bozuluyor; arkasından genç komünistler konuşuyorlar, kıskanıyor galiba onları; üstelik altı ayda tepeden tırnağa değişmedi hayat. Burada Gonzalez'le, hani Toledo kapılarında Pepe'yle İtalyan tanklarına saldıran o şişkoyla omuz omuza çarpışıyorlar. Gonzalez C.N.T. üyesi ya, aldırış ettiği yok artık, faşistlerin iflahını kesmeden tartışmanın sırası mı? "Bana bak" diyor ama, "komünistler iyi çalışıyor, hakçası. Kendi payıma onlarla pekala iş görebilirim ama, sevemem, yok, yolu yok bunün, ne yaparsam yapayım, boşuna..." Eskiden Gonzalez Asturya yakası madenlerinde çalışırmış, Negüs ise Barcelona'da taşıt işçisi.

Alcazar'daki alevsalar serüveninden beri Negüs bu yeraltı savaşına verdi kendini, başkasını gözü tutmuyor. Oysa bu, kişisel, bir yanıyla romantik bir çarpışma biçimi. Daha başından öleceği belli, Negüs de bunu biliyor ama, öteden beri sorunlarını çözemeyip işin içinden çıkamadı mı, şiddete ya da özveriye sığınmıştır; yeraltı savaşında ikisi de var bunların, hem de bir arada; ona elverişli gelmesi belki bu yüzden.

Arkasına koskoca Gonzalez'i eklemiş, o çelimsiz önde, pembe apartmanın az ilerisinde son bulacak cumhuriyetçi lağımında ilerliyorlar. Toprak gittikçe daha fazla ses veriyor: Ya düşman lağımının yakınındalar (iyi ama, kazma sesleri işitilmiyor ki!..) ya da, ya da ne?

Ne olur ne olmaz, bir el bombası alıyor yanına.

Derken bir boşluğa giriyor kazmanın ucu, sapındaki adamı da, tozu toprağı da, aşağıda açılıveren bir çukura sürüklüyor. Negüs yakıyor lambasını, fenerin elleri bir kör yordamıyla çevresini yoklayacak oluyor, çepçevre küpler, kocaman kocaman, insan boyunda küpler. Bir mahzen galiba. Negüs ışığı söndürüp aşağıya atladı. Karşısında karanlığı yoklayan başka bir elektrik feneri, kimin elindeyse, çarçabuk söndürdüğü için olmalı, Nergüs'ünkini görmemiş. Bir faşist bu ya, dur bakalım. Bombayı atsam mı? Adamı göremiyor ki. Pembe apartman hemen hemen tepelerinde. Gonzalez yukarkı tünelde kaldı. Negüs daha fazla oyalanmayıp el bombasını atıyor.

Gonzalez'in ışığında önce kendi üstüne katlanan bir duman, duman dağılınca yapışkan bir zeytinyağı ya da şarap gölünde iki faşist ölüsü, gittikçe yükselen sıvının üzerinde yalnız, koca koca küp kırıkları arasında, kafaları. Göl yükseldikçe yükseliyor, elektrik fenerinin sabit ışığı altında, önce çenelerine, sonra ağızlarına, sonra da gözlerine ulaşıyor.

Cumhuriyetçilerin karşı hücumu başarıyla sonuçlandı: Maringaud ve arkadaşları kurtuldular. Gonzalez ve yanındakiler de tugaya dönüyorlar. Madrid'i bir boydan bir boya geçmek demek bu.

Halkta bombardıman alışkanlığı yer etmiş artık, sokaktan geçenler herhangi bir patlama duydular mı kendilerini hemen kapı aralıklarına atıyorlar, tehlike geçti mi sonra yine yola düşüyorlar. Kaba bir yel şurdan buradan tüten dumanları hafifçe yatırmış, bu tragedyaya, istemeyerek, akşam çorbası saatinde bir köy huzuru katıyor. Yolun ortasında, koltuğunda şu ana kadar nedense kimsenin dokunmaya yeltenmediği bir avukat çantasıyla, bir ölü uzanmış. Kahveler açık. Metro ağızlarından o evlere şenlik gece barınaklarından dökülüşen Allahlıklara benzer kimseler çıkıyor, sal-

kım salkım; bir başka kalabalıksa, yüklenebildiğini yüklenmiş, inmeye uğraşıyor. Neler yok ki ellerinde: yataklar mı, havlular mı, çocuk arabaları mı, kapkacak yüklü el arabaları, aile resimleri, hatta oyuncak boğaları kucaklarında çocuklar mı? Köylünün biri kalkmış inatçı mı inatçı eşeğini bile oraya sokmaya. Kolay mı, aym 21'inden beri her gün, her gece bombardıman; Salamanca Mahallesi'nde kapı aralıkları karaborsada, birisine sığınabilmek için ne fırıldaklar dönüyor. Zaman zaman bir de bakıyorsun yıkıntılar başlıyor kımıldamaya, taş toprak arasından parmakları yay gibi gerilmiş bir el peydahlanıyor; ama çocuklar, bombardımanların iki adım ötesinde, göçten allak bullak suratların burnu dibinde, uçakcılık oynamaya dalmış. Kadınlar bin bir gece masallarında olduğu gibi ya yatak aralarında, ya küfelerde giriyorlar Madrid'e. Tugaya gitmek üzere askerlerin arasına katılmış bir vatman:

– Yaşamak dersen, eh, bizimkisi de bir yaşamak ama, zenaat olarak beş para etmez, diyor. Yola çıkıyorsun işini görmeye, buradan al orda indir, ordan al ötede indir, müşterinin yarısını yollara döke saça varıyorsun son durağa. Kendi kendime kızıyorum bazan, böyle meslek mi olur be?

Vatman durdu. Gonzalez de durdu. Maringaud da. Gelip geçenlerin hepsi ya durdular, ya da kapı altlarına koşuştular: on dört Heinkel'in koruyucu kanatları altında beş Junkers Madrid göklerinde belirmişti.

Birisi: – Telaş etmek doğru değil, dedi. Zamanla alışılıyor.

Akşam karanlığında Gonzalez ve Maringaud hiç de bir şey seçemediği halde, akıl sır ermez koskoca bir kalabalık nedense basıyor ortalığı: sığmaklardan, bodrumlardan, evlerden, kapı aralarından, metrolardan insanlar taşıyor; kimisinin sırtında yorgam, kimisinin pijaması, bazısı ceketli, bazısı paltolu; onun ağzında cıgara, bunun elinde kağıtlar, berikinin keserle çivi...

Sivilin biri: – Bizimkiler de geliyor, dedi.

Gonzalez sordu: – Nerden biliyorsun?

– Öyle alıştı ki kulaklarım sesleri ayırmaya.

Gerçekten de, Madrid'in öteki yakasından otuz altı cumhuriyetçi avcı uçağı ilk defa olarak geliyorlar.

Adem-i müdahale kararlarını tanımadığını açıkladıktan sonra, SSCB'den alınmış uçaklardı bunlar, montajları ancak tamamlanabilmişti. Aralarında birkaçı daha önce Getafe üzerinde savaşmıştı gerçi, Uluslararası Filonun eski uçakları Madrid'e cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin yeniden örgütlendiğini bildiren bildiriler de atmışlardı ama, Sembrano'nun komuta ettiği, eşkenar bir dörtgen çizerek gelen dokuzar uçaklık bu dört filo, Madrid'in savunucuları olarak yeni uçakların ilk meydana çıkışıydı.

Başı çeken Junkers bir sağa yattı, bir sola; besbelli bocalıyor. Cumhuriyetçi avcıları olanca hızlarıyla bombardıman grubunun üzerine varıyorlar. Aşağıda, bir gerginlik: kadın omuzlarında ya da kalçalarında kasılan erkek elleri. On sekiz gündür saat saat, dakika dakika, gökten bomba bekleyenler, bütün sokakları, çatıları, bodrum kapılarını ve metro ağızlarını tutmuş, nefes almaktan çekinerek, bakıyorlar. Sonunda düşman filosu Getafe'ye doğru yandan çark ediyor; aynı anda, birden rahatlamış beş yüz bin ağızdan çıkan vahşi, insandan çıkmışa benzemez bir yuha yükseliyor göğe, Madrid'in öz uçaklarının düşmanı hışım gibi kovaladığı kış akşamı göklerine.

Heinrich, gittikçe bastıran akşam karanlığında, pencereden, birliğini kaybetmiş de yeniden kavuşmuş askerlerin kalabalığına bakıyor. Önünde haritası, haritanın üzerinde yine her zamanki gibi telefona çakılı Albert'in verdiği bilgilere göre konmuş işaretler. Gelen bütün haberler aynı şeyi doğruluyor: Albay Uribarri'nin cephane trenini uçurması, faşistleri her yanda cephanesiz bırakmış.

– Pozuelo-Aravaca'ya saldırıları püskürtülmüş, generalim.

Heinrich yeni durumu harita üzerine not düşüyor. Bembeyaz ensesindeki kat kat kıvrımların gülümser gibi bir hali var.

Başka bir kurmay subayı başka bir haber iletiyor:

– Las Rosas'a saldırıları da püskürtüldü.

Yeni telefon. Albert alıyor:

– İyi, diyor, teşekkür ederim.

Moncloa'da da püskürtülmüşler.

Millet neredeyse birbirinin boynuna sarılacak.

Heinrich: – Bir başarı daha, diyor. Herkese konyak!

Albert'in telefonunda Savunma Bakanlığı sırasıyla bütün hatların durumunu veriyor; öteki telefonda, birliklerin haberleri.

Albert: – Konyak bana, diyor. Demirkapı'ya doğru ilerliyoruz, Corogne yolu açılmış.

– Villaverde kurtarıldı.

– Ouemada ve Garalito üzerine yürüyoruz, generalim.

ÜÇÜNCÜ KESİM

Umut

BÖLÜM BİR

8 Şubat

Medellin sıralarında Magnin Madrid'de gidip Vargas'ı nasıl bulmuştuysa, bu defa Valencia'da Havacılık Bakanlığı'nda öyle buldu. Epey geçmişti aradan, bakanlar değişmişti, savaşçılar üniforma giyiyorlardı artık, Madrid Franco'nun eline düşmekten son anda kurtulmuştu, Halk Ordusu yavaş yavaş gelişiyordu ama, savaş hep aynı savaştı yine; bu arada ölen ya da çilelerini çeken onca insana rağmen, ne Magnin'de fazlaca bir değişiklik var, ne de Vargas'da. Madrid'de olduğu gibi Vargas viski söyledi, cıgara tuttu; Madrid'de olduğu gibi, ikisinin de suratlarından uykusuzluk akıyordu.

Vargas: – Malaga gitti, dedi. Malaga gitti, Magnin.

Magnin şaşırmadı. İtalyan ve Alman kuvvetlerine karşı savaşan cumhuriyetçilerin, ortadaki ana güçlerinden kopmuş cepheleri kurtaramayacaklarını, zaten düşünmüştü; üstelik, bir hafta kadar önce Garcia ona, "Kıyamet ortada kopacak," demişti, "her şeyi ordan bekliyorum, yan cephelerden bir beklediğim yok. Malaga, Toledo'nun bir eşi."

"Göç, Magnin, akla ziyan bir şey... Yollara düşmüş yüz binden fazla insan... korkunç..."

Eskiden bir tüccarın konağıymış burası, salonun ortasında saman doldurulmuş bir kartal, kanatlarıyla avizeyi tutuyor: hemen, başlarının üstünde.

"İtalyan uçakları da yakalarını bırakmıyor. Bir de kamyonlar. Kamyonlar durdurulsa göç edenler Almeria'ya ulaşacak..."

Magnin, bıyıkları ayrı, gözleri ayrı efkarlı, şöyle bir hareket yaptı, biz ne zaman yola çıkıyoruz anlamına.

"En iyi uçaklarımızın Madrid'de bulunması şart, Magnin, bunu bilmiyorum sanma..."

Faşistler Jarama üzerine kıyasıya saldırıyorlardı.

"Malaga yoluna da iki bomba uçağı gerekli. Üstelik burada elimizde hiç avcı uçağı yok gibi bir şey.

"Ayrıca Teruel için de bir görev var. Teruel'i sizin kadar iyi bilen bir kişi daha çıkar mı Uluslararası Filoda, çıkamaz. Benim dileğim..."

Arkasını İspanyolca getirdi:

"En tehlikeli görev hangisiyse onu değil, en faydalısını seçmeniz. İyisi mi siz Teruel'e, Sembrano Malaga'ya. O da burada."

Ve: – Bilmem biliyor musunuz, diye ekledi Vargas, Teruel'de ilaç için tek avcı uçağı yok.

Uluslararası Filo iki aydır Levant cephesinde savaşıyordu: Balear Adaları'nda, güneyde, Teruel'de. Pelikanlar dönemi kapanmıştı artık. Filo, bütün Teruel savaşı boyunca, günde en az iki çıkış ve esaslı bir hastane payıyla, Uluslararası Tugayı desteklemiş, hem savaşmış, bombalamış, hem de çarpışırken bombardımanlarının resmini çekmişti. Havacılar gizli bir üssün yanıbaşında, portakal bahçeleri arasındaki bir şatoya yerleştirilmişlerdi; Teruel savaşı sırasında baraj ateşine kulak asmayarak garı ve düşman kurmay ka-

rargahını yerle bir etmişlerdi ya, patlayışın büyütülmüş bir fotoğrafını bir duvarına iğnelemişlerdi koğuşlarının. Bu cepheyi, Magnin olsun, pilotları olsun, haritalardan çok daha iyi biliyorlardı artık.

Magnin: – Şafakta mı? diye sordu.

Sonra haritalarına eğildiler.

Jaime, Scali, Gardet ve Pol, Attignies, Karlitch, bir de birliklerden gönderilme bir makinist, Saidi, şehirde bir yere oturmuş *manzanilla* içiyorlardı.

Arkalarında, kahve camlarının hemen ardında, müziği içeriye kadar uzanan ufak bir lunapark kurulmuştu: piyango fırıldakları, şekerciler, ateş yerleri. Çocuklara bayram yeri değil mi? Hayır, ne kadar mitralyözcü varsa gelip oraya yığılmışlardı, usanıp bıkmıyorlardı ateş ederek nişan piponlarını kırmaktan, domuzları alaşağı etmekten; zaten Karlitch'i de, çevresine halkalanmış hayranlarıyla, orada bulmuşlardı, hayatından memnun veriyordu dumanı. Gardet'yle Saidi nişan atmaya değil, daha çok çocuklar var diye gelmişlerdi; ceplerinde kaç para varsa onunla çikolata alıp çoktan onlara dağıtmışlardı ikisi de. Shade hayvanları neden seviyorsa, Gardet de çocukları ondan seviyordu: acımsamaktan. Saidi ise hem bir yanıyla hala çocuktu da o yüzden, bir de Müslüman yufka yürekliliğinden.

Pol: – Amerikalılarda, dedi, iş var.

İlk gönüllü Amerikan havacıları o günlerde gelmişlerdi, onlardan konuşuyorlardı.

Gardet: – Ben, dedi, asıl nelerini beğeniyorum biliyor musun, pervanelerini her döndürüşte demokrasiyi kurtarıyoruz sanmayışlarını.

Attignies: – Ben de, dedi, ücretlilerini sepetlemelerini.

Ne türden olursa olsun ücretlilere tutuluyordu Attignies.

Pol sözü değiştirdi: – Onu bunu bilmem ama, yeni komutan içimizde bir bela, bir baş belası.

Bu sefer, Magnin'le birlikte üssü yöneten İspanyol komutanı, nasılsa, hiçbir yanından varılamaz ters bir adam çıkmıştı.

Attignies: – Kapatın bu lafı, dedi. Yalnız bizde mi bütün mükemmellikler? Zaten uzun sürmeyecek ki bu, Sembrano geliyor. Biz işimize bakalım, yeter. Breguet'lerin İspanyol yüzbaşısını gören yok ama, ne yaman adam olduğunu...

– Her gün hem bunu çekmek, hem de en modern uçaklarla savaşmak kolay mı canım, sabırtaşı olsa çatlar!

Scali söze karıştı: – Benim tuhafıma giden, hiçbir ülkede böylesi bir üslup birliğinin olmaması: İspanyolluk üstlerinden akıyor hepsinin. Bir köylüyü, bir gazeteciyi, bir aydını alıp bir işin başına koyuyorsun, iyi yapıyor kötü yapıyor o başka, ama öyle İspanyolcasına yapıyor ki, Avrupa'daki her ulusa ders verebilir. İşte bu yok bu komutanda. Bir İspanyol, İspanyolluğunu yitirdi mi, zaten elinde avcunda bir şey kalmamış say.

Karlitch: – Bak, dedi, bu gece Alhambra'da ne oldu: sahnede yarı çıplak bir dansöz oynuyor. Sahne dediğim çok yakın, el uzatsan tutarsın. Sarhoş bir milis tutamıyor kendini, çıkıyor kadının yanına, başlıyor harıl harıl okşamaya. Seyirciler matrak geçiyorlar. O zaman milis ne yapıyor bilir misin? Şöyle bir dönüyor, gözleri de kapalı, yumruğunun biri de: sanki kadını okşarken güzelliğini almış da avucuna saklamış! Seyircilere doğru yürüyor, onları dehşetli küçümseyerek üstlerine atıyor avcundaki güzelliği. Müthiş canım. Başka yerde olmaz böyle şey.

Fransızcayı eskisinden çok daha kötü konuşuyordu. Artık bir birlik şefiydi ya, pırıl pırıl cilalı, su yerine kolonyayla yıkanmış da çıkmıştı sanki. Başındaki yüzbaşı kasketini çıkarınca, sert ve siyah püskülü ayağa kalktı hemen. Bildik bir püsküldü bu, Scali için.

Pol: – Ben, dedi, burada bir sürü şey öğreniyoru ., hoşla-

myorum da bundan, bu bir gerçek. Ne var ki komutan, kim ne derse desin bir bela.

Karlitch aksileşti: – Bir komutanı, dedi, böyle anmak, yakışıksız.

Bıyık da bırakmıştı, bu yüzden suratı daha bir katılaşmış, çocuksu yanı kaybolmuştu; Scali'ye Vrangel'in eski subayı yeniden canlanmış gibi geliyordu.

Pol omuzlarını silkerek, işaret parmağı havada:

– Dikkat, dedi, *içimizde bir bela* dedim ama.

Attignies, işin sonunda hır çıkmasa bari, diye düşündü. Saidi'ye:

– Sen, diye sordu, nasıl düştün bakalım buralara?

– Arapların Franco'dan yana çarpıştıklarını duyunca gittim bizim Sosyalist Partisi'ne, "Bir şeyler yapmalıyız," dedim. "Yoksa işçi arkadaşlar çok kötü belleyecekler Arapları."

Jaime, parmaklarının arasında bir demir teli eğip bükerek:

– Işıklar görüyorum, dedi, gözlerimin önünden geçiyorlar.

Bir zamandır, kanat ve kuyruklarını oynatan, telden uçaklar yapmayı iş edinmişti; havacılar bayılırlardı bunlara, kapış kapış alıyorlardı. Son bir aydır sık sık ışıklar görüyordu böyle, önceleri sözlerini ciddiye alan dostları bu ışıkları aramışlardı ama, bula bula sonunda, içlerinde hep aynı hüznü bulmuşlardı.

Scali ve Jaime Karlitch'in iki yanına oturmuştu, öbürleri de karşısına. Karlitch:

– Albarracin'i aldığımızda bakın ne oldu, diye anlattı: Bir faşist var, ordakilerin en sorumlularından. Gepgenç bir oğlan, yirmisinde var yok.

"Filan yerde saklanıyormuş, kalktık gittik. Ortalıkta sadece iki kocakarı. Bu oğlan bizimkilerden belki elli kişiyi ihbar etmiş. Bir o kadarını da bizden olmadıkları halde.

Hepsi de kurşuna dizilmişler. Anlayın."

Scali: – Yeni yetmelerden kork zaten, dedi.

– Kocakarılardan birisi, "Hayır," dedi, "hayır, burada öyle bir kimse yok, öteki yeğenim var yalnız." Bu kocakarılar teyzeleri olurmuş faşistin. Sonra bakın ne oldu: bir çocuk, ayağında kısa çoraplar, başında şapka...

Karlitch elini başında dolaştırarak güya bir bahriyeli şapkası çizdi.

"... sırtında bahriyeli esvabı, kıçında kısa pantolon. Kocakarılar, "İşte," diyorlardı, "gördünüz ya, ufacık bir çocuk bu." Oysa bizim aradığımız kalleşin ta kendisi. Akıllarınca bize yutturmak için küçüğün bahriyeli elbiselerini giydirmişler üstüne..."

Jaime kara gözlüklerini çıkarmıştı: – Işıklar, dedi, dönüyor.

Karlitch ağustosta Scali'yi sinirlendiren o kupkuru gülüşüyle gülerek:

– Kurşuna dizdik, dedi.

Hepsi Karlitch'in düşman ateşine aldırmayarak, iki defa yaralı arkadaşları bulup getirmeye gittiğini, muhakkak ölümlerden kurtulduğunu bilirlerdi. Bir tutkuylu çalışmak onun için, komutu altında olanlarda da öyle olsun isterdi. Kuzey Afrikalıların işkence edip bıraktığı yaralılara ilk rastlayışında, acıdan kurtulsun diye, tabancasını çekip subaylarını eliyle o vurmuştu. Scali'yle Attignies'i kaygılandırıyordu bu akşamki topluluk. Öbürleri Karlitch'i hafif çatlak sayarlardı. Saidi'ninse karnına ağrılar giriyordu, pirelenmekten.

Scali, ayağında gıcır gıcır çizmelerle, Karlitch'in ilk gelişini hatırladı birden. İlk lostra salonunda boyatmaya başlamıştı onları ama, o koca kazak çizmelerini boyatmak pabuç boyatmaya benzemezdi ki, uzadıkça uzamış, hepsi ortaklaşa bir askeri araçla gideceklerinden otuz kadar uzman belki yarım saat Karlitch'i beklemek zorunda kalmıştı; boyacı kan

ter içinde ikinci çizmeyi parlatırken, o çileden çıkmış bir halde, masanın üstünde parmaklarıyla trampet çalıyordu.

Jaime: – Işıklar şimdi durdu, dedi.

Durmaksızın yenilenen bu umut, her defasında ağır, katlanılması güç bir hava yaratıyordu çevresinde. Hele körlüğünden utanışı, onu alaya almaya çalışması, daha da ağırlaştırıyordu bu havayı. O akşam, akıl sır ermez bir dümen çevirip bir yerlerden istiridye bulduğunu söyleyerek çağırmıştı onları. Ne istiridye, ne bir şey. İlk gelenler (o, Scali'yle beraber, en son geldi) kahvede şöyle bir kağıt buldular: *"Düşündük taşındık, gelmekten vazgeçtik-İstiridyeler."*

Attignies Karlitch'e sordu:

– Hoşuna gidiyor mu senin bu hayat?

– Babam öldüğünde (biz dört erkek kardeştik), şeyin yanında... ordudaydım yani. Babamın vasiyeti böyle: üç oğlum bildiğince mutlu olsun, ama öteki - o yenmeli.

İki aydır onu en çok kaygılandıran şeyle bir kere daha karşı karşıyaydı Scali: savaş teknisyenlerinin "savaş kurdu" dedikleriyle. Gönüllü savaşçıları seviyordu o, meslekten askerlerden çekiniyordu biraz, ama bunları, bu savaş kurtlarını görecek gözü yoktu. Hadi Karlitch basit bir adamdı ama, ya öbürleri?.. Hele Franco'nun yanında binlercesi savaşıyordu bunlardan.

Karlitch: – Bir de tankçı olabilsem! dedi. Umudum var ama.

Ücretli savaş kurtları, tankçı, havacı ya da mitralyözcü olarak, yoksa yeniden Avrupa'yı basacaklar mı?

– Savaşta seni en çok ne korkutuyor, Karlitch?

Neye acıyorsun, dehşete düştüğüne demek istiyordu aslında ama, o kadar incesine aklı ermezdi karşısındakinin.

– Korku mu? Önceleri her şey.

– Ya sonra?

– Bilmem.

Jaime araya girdi yine: – Işıkları göreniniz var mı benim gibi.

Karlitch: – Ha, diye atıldı birden hatırlamış gibi, var beni korkutan bir şey. Hem de nasıl! Asılmış insanlar. Ya seni?

– Hiç görmedim asılmış insan.

– Talihlisin. Tüyleri ayağa kalkıyor adamın. Ne oluyor, bak: kan oldu mu ortada, her şey normal. Asılmış normal değil ama. Neden? Kan akmıyor çünkü. Kan akmadı mı bir terslik var demek, normal değil bu. Bir şey normal olmadı mı, tamam, korkunun ta kendisi.

Scali yirmi yıldan beri "insan kavramı"ndan söz edildiğini işitmiş durmuş, kendisi de bu konuda bir o kadar kafa yormuştu. Bir kere ölümüne ya da kalımına oynamaya başladı mı adam, bak bakalım ortada "insan kavramı"ndan eser kalıyor muydu kalmıyor muydu? Nerede olduğunu artık kestiremez olmuştu Scali. Bir yanda yüreklilik vardı, cömertlik vardı bir yandaysa beden. Bir yanda devrimciler vardı bir yanda halk yığınları, bir yanda politika vardı - bir yanda ahlak. Ne demişti Alvear? "Neyin sözünü ettiğimi iyice bilmek isterim."

Jaime: – Işıklar, diyecek oldu, yine başladı dönmeye...

Diyemedi; Scali, bir vuruşta telden uçağı üç metre uzağa fırlatarak doğruldu, ağzı açık, iki yumruğu masanın üstünde, öylece dikildi kaldı. Gardet, Jaime'yi omuzlarından yakalamıştı, ikisi de kahvenin camları ardında yeniden dönmeye başlayan atlıkarıncanın karpuz lambalarına bakıyorlardı.

Bir arabada iyice işi azıtmış Jaime ve arkadaşları, bülbül gibi şakıyarak, bir başkasında Magnin, alanı boyladılar. Çağrılmışlardı: Malaga için. Altı kilometre ötede bir düşman filosu limanı bombalamaktaydı. Valencia'yı sisler sarmıştı yine, portakalların üzerine yumuşacık yağıyordu. Çocuk Bayramı'na sendikalar eşi benzeri görülmemiş bir geçit alayı hazırlamaya karar vermişlerdi. Akıl danışılan çeşitli

çocuk kurulları ille "miki"ler olsun diye tutturmuştu, sendikalar da kolları sıvamış, kartondan koca koca Mikiler, Vakvak Kardeşler, Karakediler (önleri sıra giden bir Don Kişot'la bir de Sanşo vardı hele şükür) yapmışlardı onlara. Madrid'li göçmen çocukları onuruna kutlanan bayrama çevreden binlerce çocuk katıldı ama, hemen hiçbirinin barınacak yerleri yoktu. Tören biter bitmez geçit arabaları şehrin girişine öylece bırakılıvermişti, bu yüzden otomobillerin farları en az iki kilometre boyunca karnaval hayvanlarını aydınlattı durdu: öldürülenlerin yeniden can bulduğu çağdaş masallardaki ağzı var, dili de var hayvanlardı bunlar. Sokakta kalan çocukların çoğu gelmiş buraya sığınmışlardı, kedilerle farelerin ayakları arasına. Düşman filosu limanı bombalıyordu hala, patlamalar yeri göğü sarstıkça, karanlık bir Don Kişot'un beklediği hayvanlar oldukları yerde titriyor, uyumuş kalmış çocukların üstünde kafalarını ağır ağır sallıyorlardı: yağmurdan sırılsıklam.

* * *

Sembrano'nun uçağında bombacı, Attignies. İki uçağın da mürettebatı karma: bunda Pol var makinist olarak, bir de Attignies. Sebrano, ikinci pilotu Reyes'i de almış. Bu Reyes, Basque. Bombaları değiştirmek gerektiğinden güneydeki en son alana bir indiler ki, ortalıkta, Toledo'dakinden aşağı kalmayan bir telaş. Sonra, yolları üzerinde, Malaga'ya, az bir şey kala, denizi izleyen yol boyunca yüz elli bin kişilik bir göç kervanı gördüler; daha geride, şahane bir sabah içinde boğum boğum duman koyvererek Almeria'ya seyreden faşist kruvazörlerini ve nihayet, o ünlü İspanyol-İtalyan karma motorlu kollarından ilkini. Uçaklardan bakılınca, yukarıdaki göç kervanını bir iki saat içinde tutar gibi görünüyordu bu kol. Attignies'le Sembrano şöyle bir bakıştılar; sonra uçak, alçalabileceği en alçak noktaya kadar al-

çaldı ve yürüyüş kolundan eser kalmadı.

Sonra, bir ayak önce dönsünler diye, Sembrano kestiremeden denize vurdu uçağı.

Ardında makinist, bomba mandallarının yağından bumbulaşık olmuş ellerini birbirine sürtüyordu, Attignies yeniden önüne, salkım saçak yağmur bulutlarıyla dolu gökyüzüne baktı: – Gecikmiş - düşman avcıları, iki gruba ayrılmış on sekiz uçak, kurşun gibi üstlerine geliyordu. Herhalde arkalarından da bir o kadarı.

Mermiler on kuleyi taradı.

Sembrano'nun sağ kolu, üzerine kıyasıya bir lobut indirmişler gibi, sarktı birden; ikinci pilota dönerek, "Kumandayı al," diyecek oldu ama, Reyes de dümen kolunu değil, iki eliyle karnını tutuyordu. Eğer bağlı olmasa, bir ayağı kan içinde geriye gelip uçağın gövdesine uzanmış Attignies'in üzerine yıkılacak. Şimdi düşman avcıları arkalarına geçmişlerdi, derinlemesine tarayacaklar besbelli. Düşman böyle kalabalık olunca, beş cumhuriyetçi avcı uçağı, savaş durumu daha elverişli görünen öteki uçağı koruyacaklarından, yardımlarına koşması olmayası bir şey. Uçaktaki mermi delikleri ufak çaplı obüs delikleri: İtalyanların otomatik topları var ya, onlarla ateş etmiş olmalılar. Acaba gerideki mitralyözcü de yaralandı mı? Sembrano bakmak için dönmeye uğraşırken gözleri sağ motora takıldı, yanıyordu motor, hemen gazı kesti. Mitralyözlerin hepsi susmuştu. Uçak her saniye biraz daha alçalıyordu. Attignies, kendini yere atmış, durmaksızın su isteyen Reyes'in üzerine eğilmişti. Sembrano, "Karnından vurulmuş olmalı," diye düşündü. Yeni bir düşman yaylımı geçti ama, uçağın üzerinden, mermiler kanada çakıldı yalnız. Sembrano sadece ayaklarıyla, bir de sol eliyle yönetiyordu uçağı. Yanağından usul usul kan akıyor, başından da yaralanmıştı galiba, yine de bir acı duymuyordu. Uçak alçalıyordu hala. Gerilerinde, Malaga; altlarında,

deniz. Orada, eni on metre ya var ya yok bir kumsal şeridinin ötesinde, kayalıklar.

Paraşüte başvurmak, saçma: hem düşman avcıları enselerinden ayrılmıyor, onun için, hem de gereğinden fazla alçaldı uçak. Yükseltmenin de yolu yok, patlayıcı mermilerden mi yırtıldı ne, alçaltma yükseltme dümeni kumandaya cevap vermiyor. Suya o kadar yaklaşmışlardı ki alt kule mitralyözcüsü kulesini içeriye çekti, kendisi de yere uzandı. O da bacaklarından yaralanmıştı. Reyes, gözleri yumulu, Basque'ca bir şeyler söylemekteydi. Yaralılar, uzaktan tek tük mermileri gelen düşman avcılarını bırakmışlardı artık, hepsi denize dikmişlerdi gözlerini. İçlerinden çoğu yüzmek bilmiyordu; üstelik bilse de, kolunda, karnında ya da ayağında patlayıcı bir mermi varken insan yüzemezdi ki! Şimdi kıyıdan bir kilometre uzakta, denizin otuz metre kadar üstünde uçuyorlardı, altlarındaki suyun derinliği ya dört metreydi ya beş. Düşman avcıları yeniden çıkageldiler, ışıklı mermileri uçağın çevresinde vızır vızır çabucak bir örümcek ağı çiziverdi. Sabahın uysal ve pırıltılı dalgacıkları, Sembrano'nun altında, kayıtsız bir mutlulukla güneşi yansıtıyordu; galiba en iyisi gözlerini yummak ve kendi haline bırakmaktı uçağı, insan inebildiği kadar... Fakat birden Pol'ün kaygılı, kan içinde, ama yine de gözleri cıvıl cıvıl yüzünü farketti. Mermiler kıpkızıl çizgileriyle kanlı uçağın çevresini dokuyadursun, Attignies, düştüğü yerde galiba can çekişen Reyes'in üzerine eğilmişti. Sembrano'nun karşıdan görebildiği tek yüz, Pol'ün yüzü ise, kan içindeydi ama, şenlikli tombul Yahudi yanaklarından öyle bir yaşamak arzusu fışkırıyordu ki, sağ kolunu kullanmak için son bir çaba sarfetti Sembrano: Kolu yerinden kaybolmuştu. Ayakları ve sol eliyle bütün gücünü kullanarak uçağı şahlandırdı.

Pol tekerlekleri çıkarmıştı, şimdi içeri alıyordu. Uçağın burnu önce bir deniz uçağının burnu gibi kaydı usulca,

sonra yavaşladılar, sonra umursamaz dalgaların puflasına şöyle bir oturdu uçak ve alabora oldu. İçeriye saldıran suların içinde, başladılar denize düşmüş kediler gibi çırpınmaya. Bereket, altı üstüne gelmiş uçağı, tepesine kadar doldurmuyordu su. Pol kapıya atıldı, her zaman yaptıkları gibi yukarıdan aşağıya doğru açmaya kalkıştı, olmadı; o zaman uçak ters döndüğünden tutamağın aşağıda olması gerektiğini akıl etti, öyle denedi, yine olmadı: Patlayıcı bir mermi mıhlamıştı adeta kapıyı! Pilot yerinde, Sebrano doğrulmuş, suların içinde, kuyruğunun ardınca koşan bir köpek gibi, telaş telaş kolunu arıyordu; yarası şimdiden pembeleşmiş sularda kıpkızıl lekeler bırakıyordu ama, aslında kolu yerindeydi. Ön kule mitralyözcüsü, uçak devrilirken zaten yırtılmış kule mikasının bir yanını olduğu gibi çekti kopardı, Sembrano, Attignies ve o dışarıya çıkabildiler ve kendilerini, bacakları suda, göğüsleri rüzgarda, göç kervanının uçsuz bucaksız çizgisi karşısında buldular.

Attignies, makinistin omzuna yaslanmış bağıradursun, dalgaların gürültüsünden sesi işitilmiyordu; göç eden köylüler görse görse elleriyle yaptığı işaretleri görebilirlerdi uzaktan, ne var ki Attignies kalabalıkta böyle bir işareti herkesin bir başkasına sanacağını kestirebiliyordu. Baktı, plajın kumlarında yürüyen bir köylü. Emekleye emekleye kumsala kadar gitti, sesini duyurabilecek bir yere varınca da:

– Gelsene yaralılara yardıma! diye bağırdı.

Köylü: – Yüzmesini bilmem, diye karşılık verdi.

– Su derin değil ki:

Attignies hem konuşuyor, hem ona yaklaşıyordu. Köylü kıpırdamadı bile yerinden. Sonunda Attignies'i sudan çıkmış, yanında ve ayakta görünce:

– Benim, dedi, çoluk çocuğum var.

Ve çekti gitti. Belki doğruydu dediği, olmasa da herkes haldır haldır kaçışırken böyle sabırla faşistleri bekleyen bi-

rinden ne yardım umabilirdi zaten? Belki de çekinmişti: Attignies'in sarışın ve çetin yüzü, tam da bir Malaga köylüsünün Alman pilotu denince aklına gelebilecek bir yüzdü. Doğuda, dağ doruklarının yanıbaşından, cumhuriyetçi uçakları o arada kayboldular. "Bir araba göndermeyi akıl etseler bari!"

Pol ve Sembrano bütün yaralıları uçaktan çıkarmışlar, kumsala taşımışlardı.

Göç ırmağından bir milis grubu ayrıldı, gelip o kalabalıktan çok daha heybetli olarak denize karşı dimdik dikildi. Kaçmayan şeyler artık canlı olamazmış gibi, insanlardan çok kayalıklara, ağır ve karanlık yağmur bulutlarına yakışır bir duruşları vardı; gözlerini, renk bantları kısacık alevlerle kaplı, yanması yavaş yavaş sona eren uçağa dikmişler, tıpkı masallardaki gözcüler gibi hareketsiz, bir omuzları ilerde ve elleri havada, kaynayışına bakıyorlardı. Rüzgara daha bir karşı koyabilsin diye açık duran bacaklarının arasından, uzaktaki göç kervanından insan başları yaprak yaprak kayıp gidiyordu. Sonunda, Attignies'in yanına geldiler. "Yaralılara yardım edin!" Adım adım uçağa kadar gittiler, onları ancak su durdurdu. En arkadan gelen, Attignies'in yanıbaşında kalmış, kolunu omzuna geçirmişti. Attignies sordu:

– En yakın telefon nerede biliyor musun?

– Evet.

Cıvardaki bir köyün milisleriydi bunlar, ne topları vardı ne mitralyözleri ama, o kıraç köylerini motorlu İtalyan birliklerine karşı yine de savunacaklardı. Tıpkı onlar gibi, Malaga'da yaşayan iki yüz bin kişiden yüz elli bini silahsız, ölümü hiçe sayarak yollara dökülmüş, "İspanya'nın kurtarıcısı"ndan kaçıyordu.

Yolun yarısında durakladılar. Attignies, "Kurşun yarası acıtmaz diyen az babayiğit değilmiş hani," diye düşünüyordu. Denizin tuzu yarasını büsbütün kavurmuştu. Göç yol-

cuları, gövdelerini az öne vermiş, kimi yavaş kimi hızlı, hendeğin üstünde akıp gidiyorlardı. Yumruklarıyla ağızlarına ne olduğu belirsiz bir şey tutmuşlar, görünmez ve sessiz borazanlar çalıyorlar sanki: Kısa ve geniş yapraklı bir ot bu, belki de kereviz; hem yürüyor, hem de yiyorlar. Milis, "Şurda tarlası var da..." diyor. Yaşlı bir köylü kadın, onları birden mi gördü ne, hendeği aşarak bir koşu yanlarına gelip Attignies'e bir şişe uzattı: "Vah benim yavrularım, vah benim yavrularım!" Bir yandan da aşağıdaki öbür yaralılara bakıyordu; öyle ki Attignies doğru dürüst bir şey içemeden şişeyi yakaladığı gibi, aynı sözleri bağıra bağıra çağıra, kendini yokuşa attı, bütün hızıyla onların yanına seğirtti.

Attignies, milise yaslana yaslana, yola düştü yeniden. Telaşlı birtakım kadınlar peydahlanıyorlar, birden duraklıyor, yanan uçağı ve yaralı havacıları görünce başlıyorlardı dövünüp ağlamaya, sonra da hiçbir şey olmamış gibi yollarını sürdürüyorlardı.

Attignies, güç bela yola varınca, acı acı, "Pazar gezmesi," diye düşündü. Göç ırmağını yandan döven denizin gürültüsüne, başka, onun iyi tanıdığı bir vınlama karışır gibi oldu: düşman avcılarından birisi yaklaşıyordu. Daha önce hem bombalanmış hem de mitralyözle taranmış olan göç kalabalığı çalkalandı, sağa sola dağıldı.

Düşman avcısı son alevleri denizde can çekişen uçaklarına yönelmişti dosdoğru. Milisler yaralıları zaten epeyce taşıdıklarından o istediği yere vardığında, onlar yolu tutmuş olacaklardı. Kalabalığa yere yatın diye bağırmak gerekiyordu ama, bağırsan da işitilmiyordu ki! Yalnız Sembrano'nun uyarmasıyla milisler yaralıları alçak bir duvar dibine uzatmışlardı. Düşman avcısı alçaldı, bir süre nalları havada, şişte tavuk gibi alev alev yatan uçaklarının üstünde döndü. Allah bilir resmini çekti, sonra defolup gitti. "Kamyonlar da böyle nallarını dikiyor, ama."

Bir araba. Attignies durdurdu arabayı, milisin omzunu bıraktı, köylü kızının verdiği yere, ihtiyar bir kadının bacakları arasına oturdu. Araba yola koyuldu yeniden. İçinde beş köylü vardı. Ne kimse ona bir şey sormuştu, ne de Attignies bir şey söylemişti. Ne lüzum vardı buna? Şu anda bütün dünya aynı doğrultuda akmaktaydı.

Milis arabanın yanısıra yürümeye başlamıştı. Bir kilometre kadar sonra yol denizden ayrıldı. Tarlalarda ateşler yanıyordu. Bu ateşlerden de, çevresine çömelmiş ya da uzanmış bu adamlardan da, kaçsalar da dursalar da, yürek daraltan bir şeyler sızıyordu sanki. Aralarından, evsiz barksız göç ırmağı umutsuz ve ağır Almeria'ya doğru akıyordu. İlerde arabaların düğümlenmesinden olacak, gittikçe daha yavaş yol almaktaydılar. Attignies:

– Daha uzak mı? diye sordu.

Milis: – Üç kilometre kaldı, dedi.

Yanıbaşlarından, eşekli bir köylü. Eşekler sıkıştıkça yolu bırakıp tarla içlerine vurduklarından, her buldukları aralıktan geçebildiklerinden, çok daha hızlı ilerlemekteydiler.

– Hemşerim, şu eşeğini versene bana. Köyde, karakolun önünde sağ salim teslim ederim. Yaralı havacılar var da.

Köylü tek kelime söylemeden indi eşeğinden, geçti, Attignies'in arabadaki yerine oturdu.

El ele tutuşmuş, eli ayağı bayağı düzgün, herhalde üniversiteli iki genç, bir kız ve bir oğlan, ne bagaj ne bir şey, eşeğin yanından geçtiler. Attignies, şimdiye kadarki kalabalığın hemen daima köylü, zaman zaman da, işçi, yoksul bir kalabalık olduğunu o zaman farketti. Daima yoksullar, daima sırtlarında Meksika peştemalları. Konuşmak yok: yalnız çığlıklar, bir de sessizlik.

Yol bir tünele giriyordu.

Attignies elektrik fenerine davrandı ama, sırsıklam cebinden çıkarmasa da olacaktı galiba onu. Zira insan, hayvan ve

araba ırmağının iki yanında, tünelin içi, ya yanıp ya da çevresinde solgun bir aydınlık halkasıyla titreşip duran sayısı belirsiz ışık noktalarıyla beneklenmişti; ne arasan vardı aralarında: her türden lambalar, kibritler, kandiller, meşaleler, gemici fenerleri. Uçak korkusundan, mavimsi ve uzak iki ışık deliğinin arasına, yeraltında, koskoca bir göç konağı kurulmuştu. Sabit meşalelerin ya da gemici lambalarının çevresinde, bacaklarını karanlık yemiş, suratları bir an görünüp siliniveren bir gölgeler kalabalığı kımıldanıp duruyor, hayvanlara bile bulaşmış yoğun sessizlikte arabaların gürültüsü, kayaların altından bir yeraltı ırmağı gibi yankılanıyordu.

Tünelde sıcak basmıştı Attignies'i, birikmiş kalabalıktan mı, yoksa ateşinin yükselmesinden mi, anlaşılamayan bir sıcaklık. Telefona ulaşmak gerekti elbet, ne yapıp edip telefona ulaşmak gerekti ya, yolda ölmemiş miydi o? Araba da, eşek de, hayli tatlı bir can çekişme sırasında gördüğü hayaller değil miydi? Nasıl oluyor da dört bir yanını kuşatmış sulardan yerin altındaki bu tıkanık evrene kayabiliyordu böyle? Canlıların o kesin gerçeklerinden çok daha açık ve kesin bir gerçek, az önce uçakta sel gibi akan kandan, bu bunaltıcı tünele uzanıyordu sanki. Bambaşka bir gerçekti bu, derin ve tasalı bir dalgınlığın içinde ömrünce yaşadıkları yoksul birer anı haline giriyorlar, olanca yoğunluklarını yitirip sulanıyorlardı. Bu cehennem karanlığında, ışık benekleri, derin deniz diplerindeki balıkların yaşantısını sürdüredursun, o hareketsiz ve ağırlıksız, ölümün çok ötesinde bir büyük uyku akıntısına kapılmış gidiyordu.

Yol belverdiği için, yaklaşan gün ışığı bir yerde ansızın karşısına çıkarak, aydınlığı buzluymuş gibi onu ayılttı. Eşeğin üstünde kendini, sancıyan kolu ve beynindeki telefon saplantısıyla canlı bulmaktan şaşırmıştı. Uçaktan bir çarpışmadan çıkar gibi çıkmıştı da, şimdi kendisini hayatın gizle-

ri karşısında ölümlerden dönmüş gibi hissediyordu. Yeniden İspanyol toprağı, göç ırmağının akışı doğrultusunda ta Akdeniz'e kadar, kayalıklarda dimdik kara keçileriyle, ayaklarının altına uzanıvermişti.

Kalabalık ilk köye varır varmaz başladı sağa sola dağılıp kaynaşmaya; çekilen bir deniz nasıl kumsalda bir sürü çakıl ve öteberi bırakırsa, önüne gelen duvar diplerine akla hayale gelmez bir şeyler bırakıyordu; şurasından burasından silah namluları uç veren bir giysi curcunası duvarların arasına ağılda bir sürü gibi sıkışmıştı: Göç ağır ağır akan koca bir ırmak olmaktan çıkmıştı burada artık, herhangi bir insan kalabalığına dönmüştü.

Attignies, milisin yardımıyla, eşeğini sürüp karakola geldi. Ne çare, telefon telleri kesilmişti.

Yaralıları duvarın dibine yatırdılar mı yatırdılar, Pol milislere nereden kamyon bulabileceklerini sordu: "Çiftliklerde bulunur ya," dediler, "benzin yok ki!" Gerçekten de ilk başvurduğunda bir kamyon vardı ama, deposu tamtakır. Bunun üzerine elindeki kovayla bir koşu dönmüş, uçağın sapasağlam deposundan epeyce benzin çekmeyi becermişti. Sonra, gözü sabah toz ettiklerinin yerine şüphesiz yola çıkarılmış düşman kamyonlarında, elinde benzin kovası, göç dalgalarına da kapılmamaya çalışarak, şöyle alargadan, ağır ağır çiftliğe dönmüştü. Döner dönmez, benzini boşaltıp kamyonu çalıştırayım dedi ama boşuna: manyetosu kırıktı arabanın.

Hadi, ikinci çiftliğe. Sembrano, bu telaş kıyamet ortasında Attignies'in işini kolay kolay beceremeyeceğini düşündüğünden, gelecek bir kamyonu beklemektense, bir kamyon bulmaktan yanaydı. Eşyaları boşaltılmış, yarı villamsı bir çiftlikti bu ikincisi, Magrip işi fayansları, papağanlı sözüm ona romantik freskleriyle yangına hazır bekliyor, yeraltından doğru vuran göç ırmağının uğultusu, düşmanın

her saniye biraz daha yaklaştığını haber veriyordu. Bu sefer bir İspanyol mitralyözcünün sımsıkı boğduğu sağ elini soluyla tuta tuta Sembrano da geldi. Kamyonu buldukları anda kaportasını kaldıran da o oldu zaten: Bunun da benzin girişi sakatlanmıştı. Besbelli faşistler ele geçirdiklerinde kullanamasın diye sistemli olarak baltalanmıştı bu kamyonlar. Sembrano, ağzı açık, gözleri yarı kapalı doğruldu şöyle -bu haliyle baygın bir Voltaire'in burnundan düşmüştü sanki- sonra ağzını kapamadan, sersemlemiş boksör adamlarıyla başka bir çiftliğe yöneldi.

Tarlanın orta yerinde çağrıldığını duydu: O tostoparlak İspanyol mitralyözcü, hala kan ter içinde, ama sevinçten bir topaç gibi hoplaya zıplaya, ona doğru koşuyordu. Attignies bir arabayla dönmüştü az önce: Giden cumhuriyetçi avcılar hastaneye haber vermişlerdi onları. Sembrano'yla Pol yaralıları arka koltukla yere güzelce yerleştirdiler. Mitralyözcü de onlarla sığıştı.

Otomobile bir de hekim, Kanada kan verme servisinin şefi, birlikte gelmişti.

Belki de, Malaga'nın az ilerisinde bombaladıkları motorlu yürüyüş kolu gözlerinin önünden hiç gitmiyordu ama, uçak düştü düşeli, havacılardan birisi bile faşistlerin gelişiyle ilgili tek kelime söylememişti ağzını açıp da.

Otomobilin önü tıklım tıklım doluydu ama arkası boş gibi göründüğünden, milislerce, kilometre başında kadınları bindirmek niyetiyle durduruluyordu; basamaktan içeriye şöyle bir göz atıp yaralıları görünce vazgeçiyorlardı. Kalabalık önce bu gibi arabaları yanlış anlamış, Halk Cephesi komiteleri bunlarla kaçıyor sanmıştı; dışarıdan bakınca boş gibi, oysa içeriden tepeleme yaralı dolu olduklarını göre göre alışmıştı artık, tasalı bir yakınlıkla izliyordu geçişlerini. Reyes can çekişiyordu. Hekim, Attignies'e, "Kan vermeyi bir deneyeceğiz ama," dedi, "pek ümidim yok." Yolun iki

yanına rastgele uzanı uzanıvermiş o kadar çok adam vardı ki, hangileri yaralı hangileri uyuyor ayırmak olasızdı; arasıra, kendilerini de alsın diye, kadınlar otomobilin önüne yatıyorlardı, o zaman hekim inerek, durumu anlatıyordu; yine de gözleriyle görmeden inanmıyor, gördükten sonra sessiz sessiz yol verip gelecek araba belki alır umuduyla yeniden uzanıyorlardı.

İp gibi, bir deri bir kemik, hani yalnız yaşlı köylülerde rastlanır ya, öylesi bir ihtiyar, kucağında birkaç aylık bir bebek, arkalarından seslendi. Yol boyunca daha buna benzer ne acıklı durumlar görülüyordu ama, işin ucu çocuklara dokundu mu insan daha bir yufka yürekli oluyor galiba, Reyes canınla uğraşıyor da olsa, hekim arabayı durdurdu. Durdurdu ama köylüyü içeriye sokmanın yolu yoktu ki! Bebek hala sol kucağında, çıkarıp ön çamurluğa oturttular, bu sefer de eli boşta kaldı, hiçbir yere tutunamıyordu, düşecekti. Öteki çamurlukta Pol oturmuş, sağ eliyle kapının mandalını yakalamıştı; solunu köylüye uzattı, o da tuttu; elleri ön camın önünde kavuştuğundan şoförün gittiği yeri görmesi için arabayı yarı ayakta sürmesi gerekiyordu.

Kavuşmuş bu iki elden, Attignies de hekim de gözlerini ayıramıyorlardı. Hele hekim! Sinemada ya da tiyatroda sevişme sahnesi oldu mu bakamaz, baktı mı saygısızlık ediyorum duygusuna kapılırdı: şimdi bu göç ırmağının karşısında şüphesiz yine savaşacak bu yabancı işçinin bu yaşlı Endülüs köylüsünü bileğinden sımsıkı kavraması dokunuyordu ona, bakmayayım diye çabalayıp duruyordu, yine de içinden, ta içinden bir yanı, sımsıkı bağlıydı bu ellere - az önce onları yolda durdurtan da bu yanı değil miydi, en püften görünüşlerinde bile analığı, çocukluğu ve ölümü bir bakışta tanıyan yanı?

Milisin birisi: – Dur! diye uludu.

Şoför yavaşlamadı. Milis silahını arabaya çevirmez mi? Şoför:

– Yaralı havacıları götürüyoruz, dedi bu sefer, fakat milis söz dinlemiyordu. Basamağa atlayarak:

– Size dur dedik be!

– Ne duru, şaşkın, biz de sana yaralı havacılar var diyoruz, gözlerin kör mü?

Yaralıların pek çıkaramadığı iki çift söz daha ya ettiler ya etmediler, milis tetiğe basmaz mı birden, şoför o dakika direksiyonun üzerine yığıldı: az kalsın bir ağaca çarpacaklardı. Milis freni bağladı, indi, çekti gitti yola doğru.

Hemen arkasından kırmızı siyah kepli, yanı kılıçlı bir anarşist milis peydahlandı, arabaya atlayarak:

– Niye durdurdu sizi bu dangalak? diye sordu.

Attignies: – Bilir miyim? diye karşılık verdi.

Anarşist hadi atladı yere, öbürünün ardına düştü: yakaladı da. Güneşte kara kara beliren ağaçların arkasında bir zaman kayboldular. Araba ortada kalmıştı. Yaralıların hiçbirinde sürecek hal yoktu. Anarşist, kılıcı kıpkızıl kanlı, bir kulisten çıkar gibi meydana çıktı yeniden, yanlarına gelip ölü şoförü yolun üzerine çıkararak yerine geçti, hiçbir şey sormadan motoru çalıştırdı. On dakika kadar sonra onlara döndü, kanlı kılıcını gösterip:

– İtoğlu it, dedi. Halk düşmanı kerata. Bir daha yapamaz artık.

Ölüme kanıksamış Sembrano sadece omuzlarını kaldırınca, alındı bundan, başını öteye çevirdi.

Yanındakilere bakmamaya çabalayarak sürüyordu arabayı ama gelişi güzel değil, özenle, hatta daha az sarsılsın diye elinden geleni ardına koymayarak! Dışardan, suratı handiyse kırmızı siyah kepe değecek kadar yakın olan Pol, Fransızca:

– Milis de milismiş hani, dedi. Surat asmaktan vazgeçince anlatır elbet.

Attignies, camda kavuşmuş iki elin ardındaki anarşiste dalmıştı, onun kapalı, adeta düşman suratına bakıyordu. Nihayet hastaneye vardılar.

Dört yanına aygıtlar, sargı bezleri ve acının oradan da geçtiğini belli eden türlü işaretler saçılmış, bomboş bir hastaneydi bu. Bomboşluğun, az önce kaldırılmışların izlerine zalimce karıştığı bozuk, çoğu da kanlı yataklarda, kendine özgü yüzleriyle canlı ya da ölmekte olan adamlar değil de yerlerine -kol, bacak ve kafa hizasında kan lekeleriyle- başlıbaşına yaralar uzanmışlardı sanki. Elektriklerin donuk ağırlığı gerçek dışı bir hava veriyordu salona; o kadar ki, lekesiz süt beyazlığını, eğer hayatın varlığını vahşi bir şekilde hatırlatan kan lekeleri olmasa, bir düş beyazlığı sanabilirdi insan. Bir de, taşınamayacak kadar ağır yaralı olduklarından orada bırakılmış, ellerinin altında tabancalarıyla faşistleri bekleyen üç hasta.

Sağlık uçaklarının gelmesi gibi bir mucize olmadıkça, ölümü beklemekten başka yapacak şeyleri kalmamıştı bunların: O da ya düşman eliyle gelecekti, ya kendi elleriyle. Bu yüzden iriyarı ve kıvırcık Pol'ün, dudakları sarkık Sembrano'nun, suratlarında kaskatı acıdan, maskeleriyle öteki yaralıların içeriye girişini sessiz sessiz seyrettiler. Salona belaya uğramışların kardeşliğidir doldu.

BÖLÜM İKİ

Guadalajara

Bütün birlikleri dişlerine kadar motorlu kırk bin İtalyan, Villiviciosa'da olanca tankları ve uçaklarıyla cumhuriyetçi hatlarına yüklenmişti. Amaçları, İngria ve Tajuna vadileri

boyunca ilerleyip Guadalajara ve Alcala-de-Henares'i ele geçirerek, Arganda'da durdurulmuş olan Franco'nun Güney ordusuna kavuşmak, böylece Madrid'in bütün bağlantılarını kesmekti.

Malaga'da o pek ateşli İtalyanların karşısında beş bin kişi ya vardı ya yoktu, üstelik olanlar da Toledo'daki milisler gibi veresiye çarpışmışlardı; oysa bu tarafta Madrid'deki gibi savaşıyordu ordu. Ayın 11'inde Saragossa ve Brihuge yollarının iki yanından İtalyanların geliştirdikleri akını, İspanyollar, Polonyalılar, Almanlar, Fransız ve Belçikalılar ve I. Tugay'ın Garibaldi'cileri -sekize karşı bir oranında savaşarak da olsa- durdurmuşlardı işte.

Ağır ve kalın kar bulutlarının altından şafak solgunluğu sızar sızmaz, Alman Edgar André taburuyla destek olsun diye palaspandıras gönderilmiş gönüllülerin sırt verdiği seyrek koruluklari ve ormanı, obüsler hallaç pamuğu gibi atmaya başladı. Tek obüste köklenen zeytin ağaçları bir çırpıda ta kar gebesi göklere yükseliyor, sonra füze gibi dalları aşağıda düşüp buruşturulmuş kağıt hışırtısıyla karlara saplanıyordu.

Ardından İtalyanların ilk hücum dalgası. Siyasi bir komiser:

– Arkadaşlar, dedi cumhuriyetin kaderi önümüzdeki on dakika içinde belli olacak.

Ağır mitralyöz takımının bütün erleri, mitralyözleri başında şehit düştüler: Can verirken silahlarının sürgülerini sökmeyi de unutmuyorlardı. Cumhuriyetçiler, ateş altında, hem bir savunma hattı kurmayı başardılar, hem de yanlarını pekiştirmeyi.

Arada faşist mermilerinin patlamadığı oluyordu.

Yeni bölüğün siyasi komiseri ayağa kalkarak: – Mermilere sabotaj yaptı diye Milano'da kurşuna dizilen işçiler şerefine, dedi, ya-ya-ya, şa-şa-şa!..

Hepsi ayağa kalktılar. Yalnız evvelce cephane fabrikalarında çalışmış olanlar tereddüt ediyordu biraz: Mermilerin bazan kendiliğinden de patlamadıklarını biliyorlardı çünkü.

Derken faşist tankları gözüktüler.

Fakat, Jarama Savaşı'ndan bu yana, Uluslararası Birlik de, dinamitçiler de tankların iyice kolayını almışlardı. Onlar açık araziye gelince, Almanlar ormana çekildi, bir daha da ordan bir yere kımıldamadılar. Tankların mitralyözleri vardı gerçi ama, onların da vardı mitralyözleri; ağaçlar sıklaştı mı, tanklar ne yapacaklarını kestiremiyor, koca çomarlar gibi, enine boyuna, boş yere gidip geliyorlardı oralarda. Arada bir ufak bir meşe ağacı kuş gibi kar bulutlarına doğru uçuyordu.

Dövülen korulukta yuvalanmış Flamand mitralyözleri, faşist saldırılarını yerlere çalıyordu, birbiri ardına. Mitralyözcülerin şefi, top gümbürtüsü, silah sesi, mitralyöz yaylımı arasında, patlayıcı mermilerin kırbacını, tank mermilerinin zehirli ıslığını ve çok alçak bulutlardan bir türlü sıyrılamayan uçakların kaygı verici homurtusunu elleriyle aralayarak, yine, "Dayanın bre," diye avaz avaz bağırıyordu, "perçin makinasında perçin oldukça korkumuz yok. Hepsini çivileriz yere!"

Akşam İtalyanlar bu defa alevsalarla saldırmayı denediler, tanklarla ne kadar olmadıysa, onlarla da o kadar olmadı: geçemediler.

Ertesi gün İtalyan vurucu kuvveti yeniden saldırıya geçtiyse de, 5. Müfreze birliklerine, yani Manuel'inkine, Fransızların ve Almanlarınkine çarparak kırıldı. Akşama doğru İtalyanlar daracık bir yere sıkışmışlardı, geriyle bağlantıları aksıyordu, yiyecekleri ve ağır cephaneleri yanlarına ulaşamaz olmuştu, kar da başlamıştı üstelik. Yolun durumu hala askıdaydı ya, İtalyanlarmkisi daha az askıda sayılmazdı.

Ayın 13'ünde kar dindi, soğuktan ölenler oldu.

Geceleyin Madrid'deki İspanyol birlikleri, Uluslararası Birliğin ihtiyatları ve Ksimenes'in kolcuları takviye olarak geldiler. Böylelikle savaş oranı değişmiş oldu: iki faşiste bir cumhuriyetçi düşüyordu artık. Bir yandan "tam teçhizat" değilse bile hayli iyi silahlı Uluslararası Birlik ateş hattına giriyor; öte yandan, ayaklarında çarıklarla, Manuel'in adamları ve Lister birliği yerlerini alıyordu. Üç aydır elbirliğiyle götürdükleri savaş sırasında, Siry ve Maringaud (şimdi Fransız-Belçikalı taburu), kendilerini hiçbir zaman İspanyollara, Halk Ordusunun yırtık çarıklarını vura vura, obüslerle sarsılan ufka yürüdüğü bu dondurucu mart akşamında hissettikleri kadar yakın hissetmemişlerdi. Bazen ağır toplardan biri havlamakta önce davranıyor, o zaman vaktiyle Guadalajara çiftliklerinde köpeklerin yaptığı gibi, başka top ulumaları ona karşılık veriyordu. Top sesleri çoğaldıkça, birbirlerine daha bir sokuluyorlardı askerler.

5. Müfreze ve Manuel, ayın 14'ünde Trijeque'ye saldırdılar ve aldılar. Düşmanın öteki kanadını, her penceresinin ardında bir hafif makinalıyla, İbarra Sarayı korumaktaydı. Fransız-Belçika taburu ve Garibaldi'ci İtalyanlar, öğlenin ikisinden beri yükleniyorlardı saraya.

Garibaldi'ci İtalyanların yarısından çoğu kırk beşinden yukarı, yaşlı başlı adamlardı.

Şimdi, ormanın ağaçları altına sinmiş, düz ve yassı saraya baktıklarında, yeniden başlayan kar ve bastıran akşam karanlığı arasından, kısa kısa alevlerdi görebildikleri yalnız. Ateş hızını kaybetmişti. Arada tek silah sesleri duyuluyordu. Birden, tüfek sesine göre top sesi neyse, insan sesine göre o, koskoca bir ses İtalyanca başladı gümbürdemeye:

"Arkadaşlar, İtalyan köylüleri ve işçileri, bizimle niye çarpışıyorsunuz? Bu hoparlörün sesini duymaz oldunuz mu, bilin ki onu bastıran gürültü ölümün ta kendisidir. İspanyol köylü-

leri ve işçilerinin özgür yaşamasını engellemek için mi canınızı vereceksiniz? Sizi aldatmışlar, biz..."

Bir top ve el bombası telaşı cumhuriyetçi hoparlörün sesini boğdu. O, dörtköşe, kendini taşıyan kamyondan daha büyük, ağaç perdesinin arkasında bir yerlerde yıkılmış bir petrol kuyusu gibi yalnız, terkedilmiş, fakat canlıydı, çünkü konuşuyordu: İki kilometreye yayılan uluması, anlaşılsın diye tane tane sanki mahşer gününü haber veren konuşması, kar zenginliği, dalları mermilerle doğranmış ağaçlar ve bastıran karanlık ortasında kendi yalnızlığıyla boğularak, diyordu ki:

"Arkadaşlar, aramızda tutsak arkadaşlarınız var, şimdi sizlere kendi ağızlarıyla, 'kızıl barbarlar'ın açtığınız yaralarla kanlı kollarını uzatıp onlara nasıl kucak açtıklarını anlatacaklar..."

Karın ve ormanı kaplayan bu ulumanın içinden bir faşist devriyesi geçmekteydi. Bir silah atıldı: faşistlerden birisi vurulup düştü. Bir saniyelik bir sessizlik oldu olmadı, İtalyanca bir ses:

– Atın silahlarınızı! diye bağırdı.

Subay öfkeli: – Hay Allah'ın şaşkınları, dedi. Kesin şu ateşi be! Biziz gelen, biz.

– Atın silahlarınızı dedik.

– Canım size biziz diyoruz, anlamıyor musunuz?

– Kim olduğunuz malûm, atın silahlarınızı yere.

– Siz atın, sizinkileri.

– Öyle mi? Üçe kadar sayıyorum.

Devriye, yavaş yavaş, bu İtalyanların başka İtalyanlar olduklarını anlar gibi olmaya başlamıştı.

– Bir. Teslim olun.

– Asla!

– İki. Teslim olun.

Devriye silahlarını attı.

Saraya Garibaldi'ci İtalyanlar bir, Fransız-Belçika taburu öbür yandan saldırıyordu. Bir aydınlatma fişeği ormanın üstüne yükselerek kar fırıldakları içindeki simsiyah dalları aydınlattı. Dalları alçak ve tortop bir ağaç ansızın havaya uçtu, çalı çırpı hışırtılarıyla yere düşerken, Siry, kaşla göz arasında, koşan beş arkadaşından dördünün biçildiğini, sağındakinin başsız kalakaldığını, mermilerin her yanda karı tozuttuğunu, kimbilir neyi göstermek için parmağını uzatan birinin elini kan içinde geri çektiğini görüverdi. Ağaç sırra kadem basmıştı ya, Siry bu yüzden, İbarra Sarayı'nın bir penceresinden açılan ateşin altına düştüğünü farkedemeden başlamıştı koşmaya; kurşunlar girmesin diye sırt kaslarını da iyice kasıyordu. Bir ara aklı başına geldi, boylu boyunca uzanmış bir teğmenin önünde yere attı kendini, teğmen başını kaldırır gibi oldu şöyle, şaşkın bir iniltiyle yeniden uzandı: "Ah!.." Siry, ortaya, "Nesi var bunun," diye sordu, "yaralı mı?" Bir ses yanıtladı: "Ölü." Aslında Siry ve yanındakiler saray duvarının çok yakınına gelmişlerdi ama, ağacın birden uçmasıyla beliren boşluk, hepsi makinalılarla diken diken belki yirmi pencerenin ateşini tepelerine yığmıştı. Askerler, tümü oralarından vurulmuşlar gibi karınları yerde, gerisin geriye sürünüyorlardı şimdi. Yüzü korku bulaşığı birisi, ayağı kırık hamamböceği gibi bir ötekini yakalamış ağır ağır çekiyor, korksa da yakasını bırakmıyordu. Siry başını sol koluna dayamıştı. Onca top tüfek mitralyöz cayırtısı ve mermi çatlaması arasında kol saatinin tıkırtısını belli belirsiz işitiyordu. Bu tıkırtı kulağına geldikçe yaşıyor demekti. İçinde nedense, hani kır bekçisiyken arasıra armut araklayınca olduğu gibi, bir kabahat işlemiş de sanki onu saklamak kaygısı. Neyse, arkadaşını sürükleyen öbürüyle aynı zamanda siperlik bir yere ulaştılar.

Maringaud, sarayı çeviren duvarın on metre ötesindeydi, orayı bir tutsa, el bombası atabilecekti artık. Karda ve ka-

ranlıkta düşman ateşi, bir yangın çatırtısı gibi yerlerde, duvarın tepesinde ve pencere ardlarında çatır çatır çatırdıyordu. Nerede bir namlu yalazı görse, nerede bir patlama duysa, üstüne üstüne veriyordu dumanı koca Maringaud, verdikçe de içi boşalıyordu, duruluyordu sanki. Ardından biri eğildi omzuna, baktı, yüzbaşı, "Öyle böğürüp durmasana," dedi ona, "yerini belli edeceksin." Karşıda, Uluslararası Tugay'dan biri, sarayın duvarına iki eliyle sıkı sıkı yapışmıştı: besbelli ölü. Maringaud, ateşi kesmeden başladı ilerlemeye, sağından el bombası, hafif makinalı ve obüs cehenneminde saçma sapan bağırarak, arkadaşları da ilerliyorlardı. Al bakalım, bir aydınlatma fişeği daha attılar: delice aydınlığında el bombalarının, kırılan dalların çalkantısı, kopuk, parmakları birbirinden iyice ayrık, bir de kol. Maringaud'un tüfeği adamakıllı kızmıştı, onu karın üstüne uzatarak, yaralı bir askerin birer birer uzattığı el bombalarını savurmaya koyuldu. Ötede bir başkası, can çekişen bir balık gibi, ağzını bir açıyordu, bir kapıyordu. Üç tanesi basıyordu mermiyi. İki metrecik daha, tamam. Ağzında içiyorum sandığı cıgarası ve koynunda el bombalarıyla duvarın tam dibindeydi artık.

Kar altında yüksek perdeden bir ses: – Hey, diye bağırdı, hey soldakiler orda ne haltediyorsunuz siz. Daha çabuk ateş etsenize!

Başka bir ses yanıtladı onu: – Sağ kimse kalmadı orda.

Faşistlerin en gözü karaları duvarı savunmaya yelteniyorlardı; kardan ve savaş heyecanından gözlerini kan bürümüş Garibaldi'ci İtalyanlar da, Fransız-Belçika taburu da öyle çılgınca saldırıyor, o hızla her biri vurulduktan o kadar sonra düşüyordu ki, seçkin nişancı faşistler attıklarını tutturamadık sanıyorlardı. Koruluğun içinden de, saraydan da bağrışmalar yükselmekteyd. Kaygı verici çığlıklardı bunlar; fakat, yeni bir aydınlatma fişeğinin aydınlığında fa-

şistler ve yanlarındaki o Sicilya'nın kimbilir neresinden toplanmış itler, kır düşmüş bıyıklarıyla en yaşlı Garibaldi'cilerin hücuma kalktıklarını görünce, bir an bütün sesler kesildi, ama bir andı bu, sonra cayırtı bıraktığı yerden başladı hükmünü sürdürmeye. Bir zaman böyle gitti, sonra, artık saldıranlar duvara ulaştıklarından mı, yoksa kahvelerde ve toplantılarda beliriveren ani sessizlikler savaşlarda da belirdiğinden mi, nedense, zincirleme patlamalar, gözü dönmüş bir rüzgarın karanlık gökyüzüne kaldırdığı kar anaforlarına karışarak adeta süpürüldü ortalıktan. İşte o zaman (hoparlördekiler de böyle anları beklemiyorlar mı?) faşistler, Garibaldi'ci İtalyanlar, Fransızlar ve Belçikalılar şu sözleri işittiler:

"Kardeşler, dinleyin beni! Onlara kanmayın, sizi aldatıyorlar, dedikleri hep yalan. Konuşan benim, Angelo. Tankları da var bunların, topları da, gözlerimle gördüm. Generalleri de var, sorguya çektiler bizi.

"Kurşuna dizdikleri yalan. Konuşan benim, Angelo! Kurşuna dizilmedim işte! Tam tersine. Bizi aldatmışlar, hepimizi boşuna öldürtecekler! Bu yana geçin kardeşler, bu yana geçin."

Siry, duvarın dibine varmış, dinliyordu. Garibaldi'ciler dinliyordu. Maringaud ve öteki Belçikalı ve Fransızlar anlamıyorlardı ama, kestiriyorlardı neler dendiğini. Karşılık olarak saraydaki bütün hafif makinalılar ateş kusmaya başladı. Rüzgar gevşemişti, hiçbir şeyi umursamaz bir kar tekrar ağır ağır dökülüyordu yukarıdan.

Siry, duvarın tam dirseğindeydi. Daha öteki, ağaçların altındaki siperler tam karşısına düşüyordu. Sağdaki cumhuriyetçilerindi bu siperlerin, soldaki faşistlerin; hoparlör susar susmaz sağdakinden yaralı sesleriymiş gibi cılız birtakım sesler yükseldi, dün tutsak düşüp de bugün Garibaldi'cilerle birlikte savaşmakta olan İtalyanların sesleri:

– Carlo, Carlo, sersemliği bırak, durma orada. Tanıdın mı

beni? Guido'yum ben, bu yana gel, korkma, korkacak hiçbir şey yok, ben her şeyi ayarlarım.

– Ah rezil sürüsü, kalleş takımı sizi!

Bir komut, hafif makinalılarm çatırtısı.

– Bruno, kes ateşi, ne yapıyorsun? Arkadaşlarımız bunlar!

Ortalığı karman çorman eden rüzgar savaşı da çalkalarmış gibi bir çalkantı işitildi, sonra büyük kar fırıldaklarıyla birlikte o da düştü dağıldı. Maringaud son elbombasını savurmuştu bu arada, tüfeğini uzanıp alacak olduysa da sanki görünmez bir el zorla çekip alıverdi elinden, aynı anda üç arkadaşının bir alev çıkıntısı içinde elleri yüzlerinde havaya uçtuğunu gördü, seğirtip duvara yapıştırdı kendini, silahsız kalmış olduğundan iki eliyle orada, taşlara yapışık arkadaşının tüfeğine uzandı.

Kar kesilmişti.

Doğa savaştan güçlüymüş de, artık karın beneklemediği kış göklerinden yağan dinginlik kendini çarpışmaya zorla kabul ettiriyormuş gibi, yeniden bir sessizlik oldu. Kocaman bir bulut yırtığından ay birdenbire çıktı meydana, o ana kadar fişeklerin aydınlığında hep mavi görünen kar, ilk defa sütbeyazlığıyla gözlerini aldı. Uluslararası Birliğin arkasındaki set set yükselen bir arazide, Polonyalılar hücuma kalkışmışlardı. Yığın halinde değil, yarı yarıya kara gömülü setleri siper alarak, ayrı ayrı, ufak gruplar halinde ilerliyorlardı. Garibaldi'ciler de, Fransız-Belçika taburu da uzaktan onları hayal meyal seçebiliyordu ama, süngüyle ilerleyişleri durunca, ateş ederek yaklaştıklarını açıkça ayırdedebiliyordu ve bir yeraltı saldırısında olduğu gibi, silah sesleri gümbürtülerinin kalm yorganı altında inatla ilerleyen bu görünmez adamlar, ay ışığında dikine parıldayan ince kar perdesini toz toz dağıtarak yayvan ve geniş kar merdivenlerine tırmanıp tepeye yükseliyorlardı: tıpkı masallardaki peri padişahının gizemli askerleri gibi.

Uzaktan ne dediği anlaşılmaz bir İspanyol hoparlörünün havladığını işitti Siry: konuşan, Manuel ve Garcia'nın eski ahbabı Barca Baba'ydı.

Ne olduysa o arada oldu, Siry ve Maringaud, Garibaldi'ci İtalyanlar, bütün Fransız ve Belçikalılar çıldırdıklarını sandılar bir anda. Nasıl sanmasınlardı ki, saraydan hepsinin çok iyi bildiği bir marş yükseliyordu! Gerçi üç yandan saldırmaktaydılar, onlar burada duvarın önünde oyalanırken başka birlikler arkadan saraya girmiş olabilirlerdi ama, hiçbirisi sonradan siperlerini basan faşistlerin Jarama Savaşı'nda da böyle önce *Enternasyonal* söylemiş olduklarını unutmamıştı, onun için, "silahlarınızı atın da görelim!" diye seslendiler. Karşılık veren olmadı, bombardıman sürüyordu ama ateşin yoğunluğu azalmıştı; yalnız kar daha sık dalgalar halinde bastırıyordu şimdi. Sarayın pencerelerindeki kırmızı alev gülleri sönmüştü, marş devam ediyordu ya, Fransızca mı yoksa İtalyanca mı acaba? Tek kelimesi anlaşılmıyordu ki! Yalnız ateş kesilmişti o yöreden. Sonunda, çıplak ağaçların arasında hoparlör İspanyolca olarak çın çın öttü:

"Ateşi kesin! İbarra Sarayı düştü."

Oysa hepsi sabaha saldırırız belki diye kuruyorlardı içlerinden.

BÖLÜM ÜÇ

Ertesi gün akşam, Levant cephesi

Alandaki telefon, nöbetçi kulubemsi bir yere konmuştu; Magnin, hem konuşuyor, hem de akşam güneşinin kızıl tozları altında yere inmekte olan Ördek'e bakıyordu.

– Alo, burası Harekat Dairesi, uçuşa hazır iki uçak var mı elinizde?

– Evet!

Her Allah'ın günü Teruel üzerinde çarpışan, bozuldukça kötü yedek parçalarla onarılan uçaklar, yeniden Talavera günlerindeki hale düşmüşlerdi: Bakım ve onarım ekipleri, karbüratörlerle uğraşıyorlardı aralıksız.

– Binbaşı Garcia bir köylü yolluyor size. Yukarı Albarracin'den, bu gece faşist hatlarını aşmış, bize geçmiş. Dediğine bakılırsa, köyünün yanıbaşında uçak dolu bir alan varmış, gizli, hem de yeraltı hangarları olmayan bir alan.

– Nereden çıktı bu yeraltı hangarları lafı anlamıyorum! Yok böyle bir şey, ne onlarda var, ne de bizde. Dün raporumda da yazdım bunu. Saragossa yolundaki alanı boşuna bombalamış olduk ama, uçaklar yeraltında gizlendiklerinden değil, gizli alanlara kaçırıldıklarından.

– Köylü size geliyor, uçuşu hazırladıktan sonra bizi arayın.

– Alo!

– Evet, ne var?

– Kim kefil oluyor bu köylüye? Dedikleri ya yalansa?

– Binbaşı. Sendikası da galiba.

Harekat Dairesi'nden bir astsubayın yedeğinde, yarım saat kadar sonra köylü çıkageldi. Magnin koluna girerek alan boyunca aldı götürdü onu. Uçaklar, günün son ışıkları altında, deneme uçuşlarını bitirmek üzereydiler.

Uzak tepelere kadar, geniş alanlara vergi bir akşam dinginliği sarmıştı her yanı, açık deniz akşamlarına, uçak alanı akşamlarına vergi bir dinginlik. Magnin adamın yüzünü bir yerden anımsar gibiydi ya, nereden acaba? Nerden olacak, her yerden! İspanyol cücesi suratıydı bu surat, ama, köylü hem sapasağlamdı, hem de Magnin'den uzun.

– Bize haber vereyim diye düşman hatlarını geçmişsin, sağol.

Köylü kamburların o kibar gülümsemesiyle gülümsedi.

"Nerde bu uçaklar?"

– Ormanın içinde.

İşaret parmağını kaldırarak: – Ormanın içinde, diye tekrarladı. Sonra zeytinlikte uluslararası uçakların gizlendikleri sıra arası boşluklarına bakıp:

– İşte buna benzer yerlerde saklı, dedi, yalnız gerçek bir orman olduğu için orası, onlarınki daha da derin.

– Alan nasıl?

– Uçtukları yer mi?

– Evet.

Köylü çevresine bakındı:

– Böyle değil.

Magnin bloknotunu çıkardı, öbürü alanı çizdi.

– Çok mu ensiz?

– Enli sayılmaz. Askerler sıkı çalışıyor ama, genişletecekler herhal.

– Ne yanda?

Köylü gözlerini yumarak rüzgar gülünü tasarladı:

– Gündoğusunun estiği yanda, dedi.

– Şey... öyleyse, evet, orman da o zaman alanın batısına düşüyor, tamam mı? Eminsin ya?

– Hiç kuşkum yok.

Magnin zeytin ağaçlarının üstünde rüzgar fırıldağına bir göz attı: rüzgar gün batısındandı şimdi; ufak bir alanda uçakların rüzgara karşı havalanmaları gerektiğine göre, Teruel'de de rüzgar aynı yöndeyse, bastırdıklarında rüzgarı arkalarına alıp da havalanmak zoruna düşeceklerdi bu uçaklar.

– Dün ne yandan esiyordu rüzgar, aklında mı?

– Kuzey batıdan. Hava yağacak deniyordu.

Öyleyse hala oradaydı uçaklar. Rüzgar değişmezse işler pekala yolunda gidecekti.

– Kaç uçak saydın?

Köylünün tam alnının ortasında mahmuz biçimi bir ibik vardı sanki, hani Amerikan papağanlarında vardır ya, onlardan. Yine işaret parmağı havada:

– Ben, dedi, kendim altı ufak saydım. Köyden başka arkadaşlar da gitmiş görmüş, yok diyorlar, bir o kadar da kocamanlarından var. Belki de daha çoktur.

Magnin düşündü, haritasını çıkardı, fakat boşuna. Tahmin ettiği gibi, köylünün okuması yazması yoktu.

"O işten anlamam. Al koy beni makinana, uçur oraya, elimle koymuş gibi göstereyim yerlerini."

Magnin, o zaman Garcia'nın köylüye neden kefil olduğunu anladı.

– Daha önce uçağa bindin mi hiç?

– Yok.

– Yüreğin daralmıyor mu?

Pek çıkaramadı ne demek istediğini.

"Korkmaz mısın diyorum?"

Düşündü.

– Yok.

– Alanı bulabilecek misin?

– Yirmi sekiz yıldır o köyün köylüsüyüm. Şehirde de çalıştım. Sen bana Saragossa yolunu bul, ötesine karışma, ben sana alanı bulurum. Hiç kuşkum yok.

Magnin köylüyü şatoya gönderdi ve Harekat Dairesi'ni aradı:

– Görünüşe göre bir düzine civarında düşman uçağı yatıyor orda. En iyisi şafakla gidip bombalamak ama, yarın sabaha elimde ancak iki bombardıman uçağım olacak, avcımsa hiç yok. Avcıların hepsi Guadalajara üzerinde savaşıyor. Ben, bölgeyi iyi bilirim, iş de ciddi, şu ara hava pek seyrek açar oralarda. Bu duruma göre niyetim şu: sabah saat beşte Sarion Meteoroloji İstasyonu'na telefonla soracağım, hava az ya da çok kapalı olursa, gidiyorum.

– Albay Vargas kararı size bıraktı. Eğer hemen giderseniz, Yüzbaşı Moros'un uçağını da ayırmıştı emrinize. Ayrıca Sarion'da avcı bulmanız da olasıdır, unutmayın.

– Ala, sağolun. Ha, bir dakika: gece gitmek çok iyi ama alanın işaret ışıkları yok. Sizde işaret farı var mı?

– Hayır.

– Kesin mi?

– Kesin. Bütün gün istiyorlar, yok diyoruz.

– Savunmada vardır belki.

– Hiç sanmam. Orası da aynı durumda.

– Şey... öyleyse araba gerekecek.

– Hepsi görevde arabaların.

– Peki, ben bir çaresine bakmaya çalışacağım.

Arkasından Savunma Bakanlığı'nı aradı: aynı cevap.

Demek ki gece ufak bir alandan ve ışıksız gidilecekti. Üç yanına üç otomobil dikebilse bu iş yine olurdu ama... Arabayı nereden bulmalı?

Magnin kendininkine atladığı gibi, gece mece, yola düştü; ilk rastladığı köyün komitesine başvurdu.

Zemin katında bir salon, salonun nihayetinde bir masa, masanın üstünde lambalar; bir köşede savaş salması diye toplanmış bir yığın eşya: dikiş makinaları, tablolar, yataklar ve somyalar, ışık yansımaları arasında sapları uzun uzun beliren sürü sepet aygıt ve avadanlığın da bulunduğu öteberi. Öyle ki ilk bakışta göze çarpan, müzayede salonlarının derli toplu dağınıklığı. Sırası gelen köylü, tek tek, masanın önünden geçiyor.

Sorumlulardan birisi Magnin'i görünce yaklaştı. Magnin, daha adamın elini sıkarken: – Birkaç araba lazım, dedi.

Öteki bir şey söylemedi, Tanrı bana, ben size gibilerden kollarını havaya kaldırdı yalnız. Magnin ciğerini bilirdi bu köy sorumlularının. Çoğu yaşlıydılar, hem de çarıklı kurmay dediklerinden (yarı vakitleri fırsatçılara karşı komiteyi

savunmakla geçiyordu çünkü) ama tuttuklarını da çokluk koparırlardı.

Magnin: – Durum şu, dedi. Yeni bir havaalanı yaptık, henüz işaret ışıkları yok, yani gece kalkıp konmak için gerekli ışık düzeni şimdilik noksan. Elimizdeki tek çare, gece uçuşlarında alanı otomobil farlarıyla sınırlandırmak. Bakanlığa başvurdum, arabaları görevdeymiş, Savunma'ya başvurdum, aynı şeyi söylediler, oysa sen arabalarını bu gecelik ödünç verirsen...

– Yapılacak on iki arabalık iş var, elimizde epi topu beş araba, üçü de kamyonet. Sana da verirsem olur mu? Belki bir kamyonet...

– Bir tane işimi görmez. Bak dinle, uçaklarımız Teruel'e ulaşırlarsa faşistleri durduracaklar; yoksa, faşistlerinki oraya gelecek ve bizim milisleri kıracak. Anladın mı? Çaresi, kamyon kamyonet ne olursa, araba bulmak! Orada çarpışan arkadaşlar için bir ölüm kalım sorunu bu. Hem ne iş görüyor şu senin arabalar?

– Yok, o kadar önemli bir iş değil... Yalnız, arabaları şoförsüz veremeyiz kimseye, buna hakkımız yok, oysa bugün şoförler on beş saat çalıştılar, bu bakımdan...

– Gelsinler, isterlerse uyusunlar arabalarında, bence hava hoş. Onların işini alandaki makinistlere pekala gördürürüm ben. İstersen ben konuşayım kendileriyle, peki diyeceklerine eminim; istersen sen konuş, işin aslını anlat, yine de eh derler.

– Saat kaçta lazım sana bu arabalar?

– Sabaha karşı dört sularında.

Sorumlu, gaz lambasıyla aydınlatılmış masanın başındaki öteki iki arkadaşıyla gitti bir şeyler konuştu, memnun, geldi:

– Elimizden geleni yapacağız. Şimdilik üç araba diyelim.

Gecenin bütün köylerini bir bir dolaştı Magnin, bit pazarına benzer salonlardan beyaz badanalı koca salonlara geçti;

sorumluların, kara kara ceketli köylülerin irileşmiş ve ayakta gölgeleri duvarlarda bir hayal oyunudur tutturmuştu. Bir dekoru andıran, gittikçe daha da tenha köy alanlarından geçerken, kahvelerden ya da son birkaç havagazı lambasından vuran ışıkların, kapatılmış kiliselerin mor menekşe kubbelerinde fosforlu yansımalar yaptığını görüyordu. Gece köylerinin yirmi üç otomobili vardı. Ona dokuzunu vereceğiz dediler.

Yeniden ilk uğradığı köyden geçtiğinde saat sabahın iki buçuğu filandı. Köy evini aydınlatan kör aydınlıkta, gemilere kömür yükleyen hamallar gibi, birtakım adamlar çuvalları sırtlarına vurmuş taşıyorlardı. Muhtarlık binasına girmek için sokağı kestiklerinden Magnin'in şoförü ister istemez durakladı. İçlerinden birisi, yarım bir sığır altında iki büklüm, burnunun dibinden geçti arabanın. Magnin, kapıya oturmuş bir köylüye:

– Kim bunlar? diye sordu.

– Gönüllüler.

– Ne gönüllüsü?

– Azık taşımak için. Komiteden azık taşımaya gönüllü istediler de. Bizim kamyonlar havacıların oraya gitmiş, Madrid'e yardım için.

Magnin alana döndüğünde ilk arabalar da sökün etmeye başlamıştı. Saat dört buçukta şoförleriyle birlikte on iki araba ve altı kamyonet emre hazır bekliyorlardı. Birçoğu belki işe yarar diye gemici fenerlerini de almış getirmişlerdi yanlarında.

– Yapabileceğimiz başka bir iş varsa verin, onu da yaparız.

Gönüllülerden biri, nedense, basıyordu kalayı.

Onları yerlerine yerleştirdi, farları ancak uçak motorları işlemeye başlayınca yakmalarını iyice tembihledikten sonra şatoya döndü.

Vargas onu bekliyordu.

– Magnin, Garcia'nın dediğine bakarsan, on beşten fazla uçak varmış bu alanda.

– Daha iyi ya.

– Değil, çünkü o zaman Madrid için oluyor bunlar. Önceki günden beri Guadalajara önlerinde savaşılıyor, biliyorsunuz. Villiviciosa'da cepheyi sürdüler, Brihuega dolaylarında tutabiliyoruz onları, niyetleri Arganda üzerine sarkmak.

– Onlar dediğiniz kimler?

– Tankları, uçakları ve her şeyiyle motorlu dört İtalyan tümeni.

Alman kurmayı, geçen ayın altısıyla yirmisi arasında da, savaşın belki de en kanlı çarpışmalarını vererek almak istemişti Arganda'yı.

Vargas: – Şafakta gidiyorum, dedi.

Magnin, tabancasının tahtadan sapına dokunarak:

– Güle güle, diye karşılık verdi. Yakında görüşürüz umarım.

Saat beş sularında sabah ayazı çıkmıştı. Şafaktan önceki o buz gibi soğuk. Magnin kahve istedi. Arabası, karanlıkta çivit mavisi şatonun önünde duruyor, farları karşıdaki portakal bahçesine vuruyordu; çoktan hazır uluslararası havacıların gölgeleri, ağaçların arasında sıçrayarak, çiğden pırıl pırıl, kırağıdan da yaldızlanmış portakalları koparıyorlardı. Alanın ötesinde arabalar simsiyah beklemekteydi.

Magnin, uçak komutanlarını toplayarak, yolda onların ötekilerine söyleyeceği görevi açıkladı. Bütün mitralyözcülerin eldivenli olup olmadığını yokladı. Önde, en son dakikaya kadar uçaklar arası bağlantıyı sağlamakla görevli, o farları portakalları aydınlatan araba; arkasında, uçuş tulumları içinde hareketleri daha bir ağırlaşmış havacılar, hala gecenin son kokularıyla dolu alanı geçtiler.

Uçaklar, birkaçının kanadı belli belirsiz ufka çizilmiş, bekliyorlardı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Beklenmedik gece ışıklarından şaşkın, yıkanırken ayazın suratlarına çarptığı demir gibi suyla uyanmaktan çok yıkılmış, ayaklarını sürüye sürüye yürümekteydiler. Şafak ayazında uçuşa çıktı mı hayatıyla oynardı insan, bunu bilmiyorlar mı?

Ellerinde cep fenerleri, makinistler işe koyulmuştu bile. İlk uçağın pervanesi durduğu yerde dönüyordu. Ansızın, gecenin umursamazlığı içinde, alanın ötelerinden iki ışık yandı: iki far.

Onu iki başka far izledi; arabalar motor uğultusunu işitmişlerdi. Magnin, başının üstünden bir bombardıman uçağının yüksek burnunu, bir pervanenin mavimsi dairesi üstünden de bir başkasının kanadını şöyle böyle seçebiliyordu. Uzaktan da tepeleri. İki far daha yandı. Bu üç araba alanın bir ucunu işaretliyordu. Arkası bütün mandalina bahçesiydi, daha ötesi de Teruel. Orada şimdi uluslararası bir tugayla anarşist kolları, ya bir mezarlığın yakınlarında, ya selleri buz kesilmiş dağlarda, yarı Meksikalı kaputlarına sarınmışlar, faşistlerin saldırısını bekliyorlar.

İşte kuru portakal kabuklarından yakılan ateşler. Farların arasında pembemsi ve delice alevleri pek cılız beliriyordu ama, baharlı kokularını rüzgar bütün alana bulut bulut dağıtmıştı sanki. Birer ikişer öteki farlar da yanıyorlardı. Magnin onları gördükçe, o yarım sığırı yüklenmiş köylüyü, gemi yükler gibi depoyu dolduran o gönüllüleri hatırlıyordu. Artık ışıklar her üç yanda da üst üste yanmaktaydılar, aralarında bir tesbih dizisi gibi onları birbirine bağlayan, çevrelerinde kımıldayan hayal meyal kaputlarla, portakal ateşleri. Bir ara, bütün uçak motorları durunca, köylülerin verdiği on sekiz arabanın, hafif ve dağınık mırıltısı işitildi. Alanda, ışık kesintilerinin ortasındaki el değmemiş karanlıkta pusuda gibi, bu motorları bir ağızdan gürleyiveren uçaklar,

bu gece, Guadalajara savunmasına İspanya köylülerinin birer armağanıydı sanki.

Magnin en son havalandı. Teruel yolcusu üç uçak, uçuş düzenine girebilmek için her biri ötekinin işaret ışıklarını arayarak, alanın üzerinden bir boy geçtiler. Magnin'in topunu getirip getirip de o yoksul ışıklarına bağladığı uçsuz bucaksız gece kırlarının ortasında, alanın ufaldıkça ufalan yamuğu kayboldu kaybolayazdı. Üç uçak ağır ağır döndüler. Köylünün krokisini haritasına işlemek için cep fenerini yaktı Magnin. Kulenin aralığından bıçak gibi bir ayaz sızıyordu. "Beş dakikaya kalmaz eldiven giymem gerekecek, o zaman da tut tutabilirsen kalemi." Uçaklar uçuş düzenine girmişti artık. Magnin rotayı Teruel üzerine çevirdi. Uçağın içi henüz karanlıktı ama, rüzgarın hala alandan taşıdığı portakal kokuları içinde ağır ağır yükselen güneş, kuledeki mitralyözcünün kanlı canlı ve sırıtkan yüzüne vuruyordu.

– Selam patron!

Magnin bir zaman bu sırıtkan ağza, şafak aydınlığında garip bir pembeye dönmüş bu kırık dişlere daldı kaldı. Uçak gittikçe aydınlanıyordu ama, aşağısı geceydi henüz. Uçaklar, sabah karanlığında ufak ufak, önlerindeki ilk sıradağ engeline doğru uçuyorlardı; altlarında, ilk haritaların o ilkel biçimleri başlamıştı çizilmeye. "Eğer uçakları havada değilse, tam zamanında tepelerinde olacağız." Magnin, uzaktan birkaç çiftlik binasının damlarını seçer gibi oldu. Yerde de şafak söküyordu.

Teruel.cephesi bir tedirgin yarımadaydı da sanki güneye sarkmıştı; Magnin o kadar sık savaşmıştı ki bu cephe üzerinde, her yanını cebinin içi gibi ezbere biliyor, uçağı adeta gözü kapalı yönetiyordu. İçerde, her savaş öncesi gibi gergin, mitralyözcü ve makinistler Teruel'den yana bakmadıkları an, köylüden yana kaçamak bir bakışla bakıyorlar, her seferinde uçuş başlıkları arasında onun inatla öne eğik, pa-

pağan tepeliğine benzer kırkmasını görüyorlardı; bazan da yüreği daralmış gibi suratı karışıyor, dudaklarını ısırıyordu.

Düşman bataryalarından ses çıkmamıştı: bulutlar, onları iyice saklıyordu da ondan belki. Yeryüzünde de gün iyice ışımış olmalıydı artık. Magnin sağına baktı mı, Gardet'nin komutasındaki *Deli Ördek*'i, soluna baktı mı Yüzbaşı Moros komutasındaki İspanyol uçağını görüyordu. İkisi de az gerisinde, iki kolun bir vücuda bağlandığı gibi *Marat*'ya bağlı, bulut denizi ve güneş arasındaki uçsuz bucaksız durgunlukta ve uçuş düzeninde. Uçağın altından kuş sürüleri geçecek olmasın, her seferindi köylü, işaret parmağını hemen dikiyordu havaya. Teruel dağlarının zirveleri, saban bıçakları gibi, bulutları, orasından burasından yarmışlardı; daha sağda, havacıların Karlıboran dedikleri dağ çemberi, bulutların daha mat beyazlığı üstünde kıvılcım saçan aklığıyla göz alıyordu. Magnin insanların bitmez tükenmez uğraşı üstündeki bu dünyanın başlangıcı sakinliğine gerçi alışkındı; fakat nedense bu defa bulutlar kesinlikle sınır çekemiyordu iki ayrı evrene. Ne umursamaz dalgaları kanat kanada aynı düşmana yönelmiş, dostluk ve bu sakin gökte bile her yana saran onca tehlike içindeki uçaklardan güçlüydü artık, ne de pergellerin aynı kardeş kaderi paylaşmakta birleştirdiği, kendilerinden başka şeyler için ölmeyi kafaya koymuş bu adamlardan! Teruel bulutların altından görünse gerekti ama, Magnin kuşku uyandırmamak için alçalmadı. Hiçbir şey görmediği halde yolunu nasıl bulduğuna şaşıp durduğunu farkettiği köylünün kulağına eğildi:

– Birazdan üzerinden geçeceğiz! diye bağırdı.

Gerçekten Pyrene'lerin uzaklardaki pırıltılı zincirine kadar uzanan karın ortasında, kendilerine gittikçe yaklaşan esmer lekeler gibi uzun uzun birtakım gölgelerin, birbirine halkalandığı seçiliyordu: yeryüzüydü bu. Bir kere daha sadece beklemekle her şey çözümlenecekti demek.

Uçaklar, savaş aygıtlarının o ürküntü veren ağırlığıyla, döndüler. Düşman hatlarının üstünde uçuyorlardı artık.

Nihayet bulutların üzerine koyu bir gölge düşer gibi oluyor. Sonra kiremitli damlar, donmuş kırmızı balıklar gibi gölgenin içisıra kayıyorlar. Sonra, damar damar, yollar. Ama bütün bunlar yassı, yamyassı, ensiz. Birkaç çatı daha, arkasında koskoca ve mosmor bir yuvarlak: arena. Derken bütün bulut yırtıklarını, kurşuni ışıkta pembeye ve sarıya çalan, dam kabuklarıdır dolduruyor. Magnin köylüyü omzundan tutarak:

– Teruel! diye bağırdı.

Öteki anlamadı ne dediğini.

Magnin büsbütün yüksek sesle ve kulağının içine:

– Teruel! diye tekrarladı.

Ufka değin koyun koyun dalgalanan bulutlar arasında, gittikçe netleşen kırları, ırmağı ve demiryollarıyla şehir, kül rengi delikte tek başına, irileştikçe irileşiyordu.

– Teruel mi? Bu Teruel mi?

Köylü hem ibiğini sallayıp duruyor, hem de aşağıdaki bulanık ve delik deşik bu acayip haritaya bakıyordu.

Cumhuriyetçilerin saldırdığı mezarlık var ya, onun kuzeyinde, koyu esmer tarlalar arasında Saragossa yolu göründü: havanın kapanıklığından sopsoluk. Magnin, doğru gittiğinden emin, yeniden daldı bulutların içine.

Uçak, rotası ayarlı, görmese de üstünden izlemekteydi Saragossa yolunu. Köylünün köyü kırk kilometre kadar ilerde, az sağda olacaktı. Dün boş yere bombalamış oldukları alanaysa yirmi kilometre vardı. Üzerinden geçiyorlardı belki de. Magnin yolu saniye hesabı hesaplıyordu. Aradığını çabuk bulamaz da bir kere alarm verilirse, Saragossa ve Calamocha'daki düşman avcıları, üstelik gizli alandakiler üşüşeceklerdi başlarına, altındakinde uçak varsa onlar da dönüş yolunu kapayacaklardı. Tek korunma silahı bulutlar-

dı, sadece bulutlar, o kadar. Teruel 31 kilometre gerilerinde kalmıştı şimdi, 36, 38, 40; uçak pikeye geçti.

Bembeyaz pus uçağı kuşatır kuşatmaz savaş başladı sanki. Magnin'in gözü altimetrede. Cephenin bu bölümünde dağ tepe filan yoktu ama, ya bulutların altında düşman avcıları kol geziyorlarsa? Köylü, burnunu iyice mikaya yapıştırmış, bakıyordu. Pusun üzerine çiziliyormuşcasına, önce, yolun çizgisi başladı görünmeye, sonra köyün kınalı kınalı evleri: bulut tarazları üzerinde kuruyakalmış kan lekeleri gibi. Henüz ortalarda ne avcı uçakları ne de uçaksavarlar! Fakat köyün doğusunda hepsi uzunlamasına, hepsinin de aynı yanı koruluk, birbirini andırır bir sürü alan yok muymuş?

Dönmekle kaybedilecek saniyeleri bile yoktu. Hepsi de gepgergin, uzatmışlardı başlarını. Uçak kiliseyi geçti. Ana caddeye paralel uçuyorlardı. Köylüyü yeniden omzundan yakalayarak, Magnin, altlarından bir koyun sürüsü gibi olanca hızıyla kaçışan damları gösterdi. Köylü bütün dikkatiyle gerilmiş, ağzı yarı açık, yanaklarından yaşlar ine ine bakıyordu. Bakıyordu ama, tanıyamıyordu ki!

Magnin: – Kilise, diye bağırdı. Sokak, Saragossa yolu.

O gösterince sağını solunu bulur gibi oluyorsa da, köylünün tersi dönmüştü, bir türlü çıkamıyordu işin içinden; yanaklarından sıram sıram yaşlar iniyordu, çenesi sinirli sinirli titremekteydi.

Tek bir yol kalmıştı başvurulacak: yere onun yabancısı olmadığı bir yandan sokulmak!

Yer, dengesini yitirmiş gibi sağa sola yalpalayıp bir anda bütün kuşlarını ortalığa salıvererek, hızla yaklaştı uçağa: Magnin, otuz metreye alçalıvermişti.

Ördek ve İspanyol uçağı da hizasına indiler.

Arazi dümdüzdü. Magnin aşağıdan gelecek herhangi bir tehlikeden korkmuyordu artık; alan uçaksavar barajıyla ko-

runmuş da olsa, otomatik toplar bu kadar alçağa ateş edemezlerdi. Az kalsın mitralyözlere ateş diyecekti ama, köylüyü büsbütün şaşkına çevirmekten korktu. Bir yarış otomobili gibi, handiyse ağaçları süpürerek, ormana vardılar. Ürkmüş hayvanlar, altlarında, deli gibi sağa sola kaçışıyorlardı. Eğer insan bakmaktan ve aramaktan ölecek olsa, çoktan gitmişti köylü: öylesine yürekten bakıyor, arıyordu. Bir ara parmağıyla bir şey göstererek, tulumunun ortasından yakaladı Magnin'i.

– Ne o? Ne var?

Magnin başlığını çıkardı.

– Orda.

– Ne orda? Hey Allahım!

Magnin uçağın kendisiymiş gibi, köylü sola doğru itiyordu onu, bir yandan da tatlanmış parmağını mikanın üzerinde gezdirerek, sollarına düşen sarı siyah bir vermut reklamını işaretliyordu.

Magnin: – Hangisi, diye bağırıyordu, hangisi?

Altı yüz metre kadar önlerinde dört koruluk uzanmaktaydı. Köylü onu aralıksız sola itiyordu. Acaba en soldaki koruluk mu?

"Bu mu?"

Deli gibi bakıyordu Magnin. Köylüyse, gözkapaklarını kelebek kanatları gibi açıp kapatarak, belirli bir şey söylemeden bar bar bağırıyordu.

"Bu mu, ha?"

Köylü, kolu hep öyle havada, bütün omuzları ve başıyla evet dedi. Aynı anda aşağıda bir köşede bir pervaneyi çalıştırdılar, yuvarlak parıltısı yaprakların gölgeli perdesi üzerine düşüp gözlerini kamaştırdı: Ağaçların altından bir düşman avcı uçağı çıkarıyorlardı.

Bombacı Magnin'e baktı. O da görmüştü ama, bombalamak için hem çok alçaktaydılar, hem de geç kalmışlardı.

Ön mitralyözcü hiçbir şey farketmemiş, tabii ateş de açmamıştı. Magnin, ortalarda bir de bombardıman uçağı olduğunu görür görmez, alt kule mitralyözcüsüne:

– Ormanı tara! diye gürledi.

Mitralyözcü pedala basarak kulesini döndürdü ve ateş açtı. Ağaçların gelişi avcı uçağının üstünü kapatmıştı bile.

Fakat Gardet, bu ani manevrayı başarabilmek için tepeden tırnağa dikkat kesilmek gerektiğini çoktan anlamıştı, birkaç dakikadır *Ördek*'in ön mitralyözünü sıkı sıkı kavramış, gözlerini *Marat*'ya dikmişti. Aşağı kuleden ateş açtığını gördüğü anda, o da, ormanın nefti perdesi üzerinde pırıl pırıl dönen pervaneyi farketti, "Hele dur" demesiyle ateşe başlaması bir oldu.

Işıklı mermiler Fiat'ı *Ördek*'in alt mitralyözü başındaki Scali'ye gösterdiler. Sorunları ağrılı bir hal alalı bombacılığı bırakmıştı Scali, mitralyözcü olmuştu: hareket istiyordu çünkü. Kıç kulesindeki Mireaux kuyruk önünü kapayacağından rahat ateş edemezdi ama, Moros'un uçağı, her üç mitralyözle tarayabilirdi koruluğu, taradı da.

Dōne döne yükselmekte olan Magnin, dönüşte, aşağıdaki pervanenin durduğunu gördü. Birtakım adamlar bombardıman uçağını iterek ağaçların altına gizlemeye çabalıyorlardı. Şu anda faşistler öteki alanlara nasıl telefon yağdırıyorlardı kimbilir! *Marat*, bir yandan, salıverdiği zaman kendi bombalarıyla yaralanmamak için döne döne yükseliyor, bir yandan da bombacıya nişan için yeterli bir süre bırakabilmek amacıyla, attığı çemberlerin çapını gittikçe genişletiyordu. Böylelikle Darras ormanı ilk geçişinde bitirebilecekti işini. Bir tek geçiş yeter, diye düşündü Magnin; orman yeterince büyük bir hedef sayılırdı, benzin depoları da içinde bir yerdeyse -ki çok olasıydı bu- her şey havaya uçacak demekti. "Attignies olsaydı..." diye üzülerek bombacıya sokuldu:

– Bütün bombalar, dedi, bir kerede atılacak!

Bombardımanın biçimini ötekilerine bildirmek için uçak sağa sola iki kere yattı, dört yüz metrede yükselmeyi bırakarak, bütün mitralyözleri ateş kusa kusa, olanca hızıyla dosdoğru ormana doğruldu. Bombacıların nişanlarını 400 üzerine ayarlamaya zamanları olacaktı. Köylü, makinistin yanında tortop olmuş, kimsenin eline ayağına dolaşmamaya çalışıyordu; makinist, elleri bombardıman mandallarında, gözünü bombacının havadaki eline dikmişti; bombacıya gelince, ormanın nişan aynasında iyice görünmesini bekliyordu.

Bütün eller aynı saniyede indi.

Magnin'in sonucu görebilmesi için uçağın doksan derece dönmesi gerekti; öteki iki uçak da onu izliyor, az önceki cambazlık sanki sürüp gidiyordu ama, ormandan hepsinin gayet iyi tanıdığı yaman bir duman kaynamaya başlamıştı: benzin dumanı. Duman, bu solgun sabah başlangıcında ötekilerden farksız bu sakin koruluğun altında, yeraltı gazları tutuşmuş gibi, çabuk çabuk birbiri ardınca fırlayan ufak kaynamalarla yükseliyordu. Önce on on iki kişilik bir grup çıktı, koşarak, ağaçların altından ve birkaç saniyede az önceki hayvan sürülerinin telaşıyla kaçışan yüz kişilik bir kalabalık oldu bu. Şimdi, rüzgarla tarlalara devrilen duman, benzin yangınlarına vergi o şahane eğriyi, hem de açılarak çiziyordu. Düşman avcıları çoktan yola düşmüş olmalıydılar. Bombacı demin nişan aynasına gözünü nasıl uydurduysa, bu sefer fotoğraf makinasına uydurmuş, resim çekiyordu; makinist bomba mandallarını bırakmış, ellerini siliyordu; ama asıl köylünün haliydi görülecek hal: iri burnu mikaya yapışmaktan kıpkırmızı, yarı sevinçten yarı soğuktan tepinip duruyordu uçağın içinde. Bulutlara girerek, rotayı Valencia üzerine çevirdiler.

Fakat girer girmez, uzaklara doğru bir göz atınca, Mag-

nin durumun pek de parlak olmadığını görmüştü. Bulutlar dağılıyorlardı. Teruel'in ötesinde koskoca bir yırtık göze çarpıyordu, elli kilometre derinliğince yer gök apaçıktı. Bulutlardan çıkmaksızın geri dönebilmek için, faşist hatları üzerinden uzun uzun dolaşmak gerekliydi. Üstelik orada da bulutlar çabucak açılabilirlerdi.

Tek umut kalıyordu geriye: Sarion'dan gelecek avcıların, düşman avcılarından önce yetişmesi.

Magnin, başarılarından sevinçliydi, böyle bir günde ölmeyi canı hiç çekmediğinden, dakikaları sayıyordu birer birer. İlk yirmi dakikada onları tutamazlarsa...

Göğün çıplak yanına gelmişlerdi.

Bulutlardan birbiri ardınca bir iki, üç, dört, beş, altı, yedi düşman uçağı fırladı. Cumhuriyetçi avcılar alçak kanatlı tek kişilik uçaklar olduklarından Heinkel'lerle karıştırmak olmayacak şeydi. Magnin dürbününü yerine koydu, üç uçağı birbirine yaklaştırdı. "Eğer elimizde işe yarar mitralyözlerimiz olsaydı, yine de pahalı satardık kendimizi" diye düşünüyordu. Oysa eski Levis'leri kullanıyorlardı hala. "Dakikada 800 mermi x 3 mitralyöz = 2400 mermi. Her Heinkel 1800 mermi x 4 = 7200 mermi." Ezbere biliyordu bunu ama, her seferinde bir kere daha tekrarlamaktan hoşlanıyordu.

Faşistler sola yatmış, önce besbelli bir tek uçağa saldırmaya kararlı, bombardıman uçaklarına doğru gelmekteydiler. Göklerde tek bir cumhuriyetçi avcısı görünmüyordu.

Uçakların altından, yıllık göçlerine başlamış olan bıldırcın sürüleri geçiyorlardı.

Gardet'nin uçağıydı soldaki uçak.

İçerde, deminki başarılarını kutlamak için, birinci pilot Pujol, Saidî'ye bir sürü çiklet vermiş, herkese henüz dağıttırmıştı. Bir alemdi bu Pujol, bir bakıma Leclerc'in yerini almıştı. Şöyle bir bakınca yirmi dört yaşı (bilmem hangi gönül di-

leği yerine gelsin diye) yalnız bir yanı traşlı sakalı, bombardıman biter bitmez tepesine kırmızı bir de tüy diktiği bahçıvan şapkası, borudan farksız burnu ve (üyesi filan olmadığı halde) boynuna sardığı F.A.I. fularıyla, faşistlerin kızıl haydutlar diye dünyaya tanıtmak istedikleri tipe benzemiyor da değildi hani. Öbürleri, Gardet'nin oyuncak tüfeğiyle başlıklarının altına çorap sokuşturan birkaçı bir yana bırakılırsa, herkes gibi adamlardı. Gardet, askeri eylemi etkili kılmaya yarayan düzeni örtülü fakat sağlam bir otoriteyle yürütüyor, kendi oyuncak tüfeği gibi zararsız sululuklara göz yumuyordu; Magnin'se bu çeşit zıpırlıkları hala daha, hele bir de uğur diye yapıldığını bilirse, özellikle hoş görmekteydi.

Almanların niyetini Gardet de anlamıştı. Bu arada hücum başlayınca *Ördek*'in ateş gücünü çoğaltmak için olacak, Magnin'in, öteki iki uçağı onun altına indirdiğini farketti. Kendisi de uçağının mitralyözlerini denetledikten sonra ön kuledekinin başına geçti, bir kere daha "Şu Levis'lerden kurtulamadık gitti," diye düşündü, sonra da kulesini gittikçe irileşen Heinkel'lere döndürdü.

Birkaç mermi çiseledi.

Gardet: – Boşverin, diye bağırdı. Nasıl olsa arkası gelecek.

Pujol, "S" çizerek ilerliyordu. Önden hücuma uğramak, ilk defa geliyordu başına, onun için, avcıların hışım gibi üstüne gelişini, hızlı bir düşmana karşı ağır ve yavaş uçak kullanan bütün pilotların kahrıyla görmekteydi. Pelikanlar en iyi avcılarının onları zahmetsizce düşüreceğini biliyorlardı. Ama, avcılar nerede? Üstelik, her çarpışmadan önce olduğu gibi, uçağın altındaki müthiş boşluğun birden bilincine varmışlardı.

Scali mitralyözünü ateşe ayarlarken solunda ağır bombalardan birinin sallandığını gördü. Bombardıman sırasında düşmemiş, demek oraya asılı kalmıştı.

– İşte geldiler!

Magnin aralıkları ustaca düzenlemişti, Heinkel'ler istedikleri gibi *Ördek*'i kuşatamadılar, ikisi üstten, ikisi alttan üçü de yandan yaklaştılar, yaklaştılar, yaklaştılar: taa içerideki pilotların uçuş başlıkları seçilinceye kadar.

Ördek hepsi birden ateşe başlayan mitralyözleriyle sarsıldı. On saniye kadar süren bir kıyamet koptu. Düşman ateşiyle yarılan tahtaların çat çat çatlaması, ışıklı mermilerin pırıltılı ağı...

Artık Scali mi, yoksa öteki uçakların mitralyözcüleri mi tutturdu pek anlayamadı ama, Gardet, aşağıdaki Heinkel'lerden birisinin dikine düştüğünü gördü. Yeniden altlarındaki boşluğu hissetti. Mireaux, kıç kulesinden, ağzı yarı açık ve bir kolu yaralı çıkmıştı; uçağın içine kan, bir süzgeçten boşalırcasına akıyordu. Arkasından, alt kuleden, Scali göründü. Onun da ayağında pabucu patlamıştı sanki. Gardet, uçağın ecza çantasını kaydırak gibi onlara doğru kaydırarak:

– Alın şunu, diye bağırdı, yaralarınızı sarın!

Sonra da kendini alt kuleye attı. Saidi onun, bombacı ise Mireaux'nun mitralyözüne geçtiler. Pilotlar bu seferlik kurtulmuşa benziyorlardı.

Heinkel'ler yeniden göründü.

En aşağıdan diklemesine saldıranlar alt kule mitralyözünden başka, *Marat*'da ve öbür uçaktaki altı mitralyözün de ateşini yemekteydiler. Işıklı mermilerin çaprazı *Ördek*'in altına dumandan bir ağ dokumuştu adeta. Düşen Heinkel'in eşiyse yerini bırakmış, üste çıkmıştı. Pujol, gittikçe daha uzun "S"ler çizerek tam gaz kaçıyordu ama, yine çatıştılar.

Aynı ışıklı mermiler, aynı şamata, aynı tahta çatlamaları. Saidi arka kuleden çıktı, hiçbir şey demeden, gelip Scali'nin üzerine dirseklerini dayadı, Mireaux da oraya uzanmıştı. Gardet, "eğer," diye düşündü, "böyle gelip geçeceklerine,

arkadan bize terazi gibi asılacak kadar gözüpek olsalardı..." Uçağın alacakaranlığında gün ışığı mermi deliklerinden alev alev çakıyordu. Sol motor durdu. İspanyol'la *Marat* hemen *Ördek*'in iki yanına geçtiler. O arada Pujol, başında hala o tüylü bahçıvan şapkası, kan içindeki suratını içeriye uzatarak:

– Hey, diye seslendi, kaçıyor bunlar!

Gerçekten Heinkel'ler almış başlarını gidiyorlardı. Gardet hemen dürbününe davrandı, güneyden cumhuriyetçi avcılarının sökün ettiğini görür görmez alt kuleden fırladı, öbürlerinin ellerini bile sürmeden bıraktığı ecza çantasını açarak Mireaux'nun (biçilmişti Mireaux: sol kolunda üç, omzunda bir mermi vardı) ve Scali'nin (ayağında bir patlayıcı) yaralarını sardı. Saidi de sağ kalçasından bir kurşun yemişti ama, o kadar acı çekmiyordu o.

Gardet bu işi bitirince pilot yerine geçti. Tek motoruyla otuz derece yatarak uçuyordu uçak; ama asıl, Langlois, ikinci pilot, ona pervane dönüş göstergesini işaret etti: Pervanenin hızı 1800'den 1400'e düşmüştü. Yakında planör uçusundan başka çareleri kalmayacak demekti bu, aksi gibi tam da Karlıboran'ın üstüne varmaktaydılar. Aşağıdaki bir evin bacasından rahat bir duman yükseliyordu dosdoğru.

Yaralanmıştı ya, yarası hafifti Pujol'ün, yaralılar yaralarını vücutlarında nasıl ateş gibi hissediyorlarsa, o da dümen kolunu öyle hissediyordu elinde: gösterge 1200'den bu sefer 1100'e düştü.

Uçak saniyede bir metre alçalıyordu demek.

Hemen altlarında, Karlıboran'ın yalçın uçurumları. Oraya bir düşerlerse, sarhoş bir arının kendini o duvardan bu duvara çarpması gibi, keskin yarlarda parçalanıp gidecekler. Ötesi kar, kıvrım kıvrım ve geniş alanlar. Altında ne var acaba karın?

Bir bulut geçtiler. Som beyaz aydınlıkta uçağın içindeki

kanlı pabuç izleri kırmızı kırmızı meydana çıktı. Pujol, yükselerek çıkmaya uğraşıyordu buluttan. Oysa bir çıkış çıktılar ki, dağla aralarında altmış metre ya kalmış, ya kalmamış. Toprak üstlerine üstlerine geliyordu ama, ne de olsa diyorlardı, bu yumuşacık kar yığınları... Bombardımanı başarıp, düşman avcılarından da yakayı sıyırdıktan sonra, öylesine kurtulmak istiyorlardı ki hepsi!

Gardet: – Tüh, diye bağırdı, bombayı unuttuk!

Bu sefer de düşmez asılı kalırsa havaya uçacakları kesindi. Saidi, kendini bombardıman mandallarının üstüne atarak, ikisini de kırasıya indirdi. Bomba düştü, düşmesiyle yeryüzünü uçağa fırlatması bir oldu sanki. Karın soğukluğunu karınlarında hissettiler.

Başının üstünde birdenbire gök, Pujol yerinden atladı. O ne, sağır mı olmuştu yoksa? Hayır, düşme patırtısından sonra üstüne çöken dağ sessizliğiydi bu, çünkü önce bir karganın gakladığını işitti, sonra da birtakım bağrışmalar. Kan ılık ılık yüzünden akıyor, pabuçlarının önüsıra damlayarak karda kırmızı delikler açıyordu. Gözlerine dolup kör eden bu kanı silecek neyi vardı ellerinden başka? Silince de göreceği, düşmüş uçakların içi iniltilerle dolu, o arapsaçına dönmüş çelik yığınından başka neydi ki?

* * *

Magnin de Moros da sağ salim dönebilmişlerdi. Harekat Dairesi üsse telefon ederek yaralıların Mora'daki ufak hastaneye kaldırılmış olduğunu haber verdi. Bir gün sonra yeniden uçuşa çıkacak uçakların iyice elden geçmesi gerektiğinden sağa sola ne yapacaklarını söyleyip, Magnin, fazla oyalanmadan yola düştü. Arkasından bir de cankurtaran göndereceklerdi.

Telefondaki nöbetçi subayı: – Bir ölü, iki ağır yaralı var, demişti. Öbürlerinin yarası hafif.

Ölü kim, yaralılar kim, bilmiyordu henüz. Bombardıman sonucunu da bildirmemişlerdi.

Magnin'in arabası uçsuz bucaksız portakal bahçeleri arasında ilerliyordu. Kilometrelerce uzayan, şurasından burasından servilerle delinmiş, kıyasıya meyva zenginliği; üstünde Sagunte Kalesi'nin yıkıntıları: Kartacalı hisarlarının altında Romalı hisarları, Romalılarınkilerin altında Hıristiyanlarınkiler. Savaş, savaş, savaş! Daha yukarlardaysa, artık büsbütün açık gökyüzünde Teruel dağlarının yaldızlı kar beyazlığı titreşip duruyordu.

Portakal ağaçları yerlerini meşelere bırakıyor. Dağ başladı demek. Magnin bir telefon bulup yeniden Harekat Dairesi'ni aradı. Köylünün gösterdiği alanda, dediler, on altı uçak varmış, hepsini yakmışsınız!

Mora Hastanesi dedikleri hastaneye çevrilmiş bir okul ama, havacı mavacı yok orda. Belediyede başka bir hastane var deniyor, yaralılar orda da değil. Halk Cephesi Komitesi'ne başvurunca, Magnin'e siz dediler iyisi mi Linares'e bir telefon edin. Linares, Mora'dan yaralılar için bir hekim istemişmiş de. Magnin komiteden birini aldı yanına, mavi, pembe ve fıstık yeşili evlerin tahta balkonları altından, her köşe başında sırtına uzak bir *romencero* şatosunun yıkıntılarını almış, köprülerden geçerek postaneye geldi. Postacı, yaşlı bir sosyalist militan; bir bacak oğlu da telgraf masasına oturmuş.

– Büyüyünce havacı olmak istiyor, o da.

Duvarlar sıra sıra kurşun delikleri. Postacı anlatıyor:

"Benden önceki şef C.N.T. üyesiymiş. Ayaklanma günü burada olup bitenleri Madrid'e bildiriyor telgrafla. Faşistler farkına varmıyorlar ama, yine de sağ koymuyorlar fukarayı. Bunlar o kurşunların izleri."

Sonunda Linares cevap verdi. Hayır, orda da değilmiş havacılar. Valdelinares diye bir köy varmış daha yukarıda, kar içinde, oraya düşmüşler.

Şimdi de orayı mı aramak gerek? "Daha yukarıda, kar içinde." Yine de karşılıkların havasından, Magnin, sanki her postanede, her komitede, her hastanede ona kardeşçe yardıma hazır bir köylü bekliyormuş gibi, bütün İspanya'yı hiç olmadığı kadar çevresinde, hiç olmadığı kadar kendisine yakın hissediyor. Nihayet bir zil. Telefonu kulağına götürür götürmez, postacı elini kaldırdı: Valdelinares'i bulmuşlardı. Bir süre dinledi, sonra:

– Yaralılardan, dedi, birisi yürüyebiliyormuş. Çağırmaya gittiler.

Çocuk oturtulduğu yerde kıpırdamaksızın duruyordu. Pencereden sessizce bir kedi gölgesi süzüldü.

Postacı telefonu Magnin'e uzattı sonra. Eski bir aygıtı bu, içinde silik bir ses mırıldanıyordu sanki:

– Alo, kimsiniz?

– Magnin. Pujol, sen misin?

– Evet.

– Ölen kim?

– Saidi.

– Yaralılar?

– Gardet'inki boktan bir yara. Gözlerinden korkuyoruz. Taillefer'in sol bacağı kırık, üç yerinden. Mireaux'nun kolunda dört mermi. Scali'nin tam ayağına bir patlayıcı denk gelmiş. Langlois ile ben, eh, idare eder.

– Kimler yürüyebilir?

– İnmek için mi?

– Evet.

– Hiç kimse.

– Katırlara bindirsek?

– Langlois'yla ben. Biri tutarsa belki Scali de, ama belli olmaz.

– Size iyi bakıyorlar mı?

– Ellerinden geleni yapıyorlar ama, buradan ne kadar çabuk inersek o kadar iyi.

– Sedye var mı orda?

– Burda mı, hayır. Bir dakika, hekim konuşmak istiyor.

Telefonda hekimin sesi.

Magnin: – Alo, diyor, yaralıların hepsini indirebilir miyiz?

– Evet, sedyeniz varsa, bir sakınca yok.

Magnin postacıya sordu. Bilmiyordu o da pek; belki dispanserde bulunurmuş ama, altı tane birden, hiç sanmıyormuş. Magnin yeniden telefona sarıldı:

– Siz, dedi, orada ot minder, dal, kolanla filan bir iki teskere uyduramaz mısınız?

– Ben mi?.. Evet!

– Ben de ne bulabilirsem alıp getireceğim sedye olarak. Siz şimdiden başlatın teskereleri yaptırmaya, bizi beklemeden de inebildiğimiz kadar inin. Ardımdan bir cankurtaran göndereceklerdi, ben burada onu bekliyorum, gelince, o da çıkabildiği yere kadar benimle sizi karşılamaya çıkacak.

– Ya ölüyü ne yapalım?

– Herkesi indirin. Alo, alo! Lütfen havacılara söyler misiniz, on altı düşman uçağını yaktığımızı? Unutmayın ama!

Her boyadan ev sıralı sokaklar, çeşmeli alan, eşek sırtı köprüler ve sabahki sağanaktan hala pırıl pırıl ıslak eğri büğrü kaldırımlar arasında yeniden bir koşudur başladı, başının üstünde de alçacık yağmur göğü. Uğraş uğraş, epi topu iki sedye bulabildi, onları da arabanın üstüne bağladılar.

– Köyün kapısı alçaktır, girebilse bari.

Böylece Linares yoluna düştü.

Asıl İspanya başlamıştı artık, ölümsüz ve değişmez İspan-

ya. Tahıl ambarları parmaklıklarla çevrili ilk köyü geçer geçmez, araba, bulut karanlığına sopsoluk çizilmiş bir boğaza dayandı. Bir kenarda ayrık boynuzlu bir dövüş boğası, sırf gölge olarak, dalmış düş kuruyordu. Kürt köylerinden farksız bu köylerin yanık izleri gibi benek benek lekelediği topraktan ilkel bir düşmanlık yansımaktaydı sanki. Hele Magnin, her beş dakikada bir saatine davrandığından, üstelik, düşmeden az önce yukarıdaki yaralılar bu sarp kayalıklara hangi gözle baktılarsa o da o gözle baktığından, büsbütün sert bir şekilde duyuyordu bu düşmanlığı. Bir uçağın konabileceği hiçbir yer yok: her taraf ya set set tarlalar, ya yalçın bir kayalık, ya da orman. Uçaktaymış gibiydi Magnin, araba hangi sırttan inecek olsa, uçağın bu insafsız toprağa yaklaştığını görüyordu sanki.

Linares, kale içinde bir kasaba; çoluk çocuk kapının iki yanına hisarlara dizilmişler. Handa hazırlık gırla gidiyor: arabalar, katırlar, teskereler. Komitede vadiden oraya gelmiş bir doktor, on on beş kadar da adam. Büyük bir merakla, İspanyol havacıları gibi giyinmiş bu sarkık bıyıklı yabancıya bakıyorlar.

Magnin: – Bu kadar adam bize çok, dedi.

Sorumlu: – İlle gitmek istiyorlar.

– Peki. Cankurtarandan ses çıkmadı.

Sorumlu telefonla Mora'ya sordu, henüz oraya gelmemiş. Katırcılar, hanın avlusunda, yarım ay biçimi dizilmiş arabalara sırtlarını vermiş, kaynayan bir kazanın çevresinde yemeklerini yiyorlar; kazan da değil bu, içinde fokur fokur zeytinyağı kaynayan, yazıları is bağlamış koskoca bir çan. Kapının üstünde bir tarih: 1614.

Sonunda kervan yola düştü.

"Kaç saat çeker yukarsı?"

– Dört saat. Ama daha önce rastlarsınız onlara.

* * *

Simsiyah silueti dağlara karşı bıçak gibi keskin, Magnin - deri paltosu, üniforma kasketi- iki yüz metre kadar önde yürümekteydi. Çamur yok gibi bir şeydi de, taşlarla uğraşıyordu asıl. Onun ardından, katır sırtında hekim, daha arkada Basque berelerini yıkmış, kazaklarını çekmiş taşıyıcılar (yerli kılıklarını kocamadan giymezlermiş, bir de bayramda seyranda), en arkadan da katırlarla sedyeler geliyordu.

Ne boğalar kalmıştı ortada, ne de tarlalar: taştan geçilmiyordu artık, hani o deli güneşte ya sarıya ya kızıla çalıp da beyaz havada soluklaşan, büyük dikine gölgeliklerdeyse kül rengine dönen İspanya taşından. Başı göklere ermiş karlı doruklardan vadinin ta dibine kadar, iki üç kırık hat çizerek, silme iniyordu kayalar. Arasıra ayaklara takılıp dağın yamacındaki yoldan çakıltaşları düşüyordu aşağıya, derin boğazların o içisıra sanki görünmez seller uğuldayan sessizliğinde çın çın çınlayarak kayadan kayaya sekiyorlardı. Uzaktan, dibinde hala Linares'in göründüğü vadiyi geçmek, bir saat sürdü; kayalıklar arkasında kalıp gözden kaybolunca Magnin de kulaklarındaki o görünmez sel uğultusundan kurtuldu. Keçiyolu, yer yer. Ona tepeden bakan dimdik bir kayanın ardından geçmekteydi; yolun kesinlikle yön değiştirdiği yerde, oracıkta, avuç içi bir tarlada bir elma ağacı göğe bir Japon minyatürü gibi çizilmişti. Toplamadıklarından elmaları düşmüş, çevresinden sonra sonra otlara karışan epeyce geniş bir halka meydana getirmişti. Bunca ölü taşın ortasında yaşayan umursamaz toprak içinde bitkilerin durmaksızın yenilenen canlılığıyla canlı tek varlık buydu işte, bu elma ağacı.

Magnin tırmandıkça, yorgunluk basıp da omuz ve kalça kasları ağrımaya başladıkça, harcadığı çabanın ağırlığı bütün vücudunu kapladı, bir saplantı oldu kafasında: aynı ge-

çilmez keçiyollarından, bacakları, kırık, kolları dağılmış yaralılarla şu anda sedyeler inmekteydi. Bakışları, yürüdüğü keçiyoluyla başı dumanlı doruklar arasında bir gidip bir geliyor, sarfettiği her yeni çaba, onca gönül bağladığı "şef olmak, önce insan olmaktır" düşüncesini ta yüreğinde duymasına sebep oluyordu.

Yaralı havacılardan bir tekini bile ömründe bir kere olsun görmemiş olan Linares köylüleri, ciddi ve rahat bir gönül hoşluğuyla, arkasısıra sessiz sessiz yürüyorlardı. Aklına yine köylerin gönderdiği arabalar geldi, onlara bakınca.

Dağın sırtını izleyen patika sona erdiğinde yola çıkalı en azından iki saat olmuştu. Keçiyolu bundan sonra karla kaplı bir boğazdan geçerek, ötekinden daha yüksek ama daha az sarp bir dağa yöneliyordu: Teruel'e giderken uçakların ötekinin yanıbaşında gördükleri dağdı bu. Burada seller bütün buza kesilmişti. Yolun dirseğinde, deminki elma ağacı gibi göğe kapkara çizilmiş, at üstünde Endülüs Müslümanı bir akıncı durmuş da onları bekliyordu sanki. Bindiği at değil, katırdı oysa; üstündeki akıncı filan değil, Pujol'ün ta kendisi, başında başlığıyla hem. Çın çın öten sessizlikte, bir gravür gibi yan döndü şöyle ve bağırdı:

– İşte, Magnin geliyor!

Göğün perdesi önünde, bu sefer, ufacık bir eşeğin iki yanına kazık gibi upuzun uzatılmış bacakları, kafasındaki sargıdan fırça gibi dimdik ayakta saçlarıyla bir başkası belirdi: bu da, *Ördek*'in ikinci pilotu Langlois'ydı. Magnin, Pujol'ün elini sıkarken, sırtındaki der; paltonun belden yukarsında, pıhtılaşıp da yer yer çatlamış kandan adeta timsah derisine dönmüş olduğunu farketti. Deriyi bu hale koyan kanlı yara neresindeydi acaba? Fışkırmalar, göğüs üstünde öylesine keskin çizgilerle kesişip bir ağ dokumuştu ki, insan bakınca kan fıskiyelerini şimdi bile görür gibi oluyordu.

Pujol: – Palto benim değil, dedi, Gardet'nin.

O ara katır sırtında olan Magnin, üzengisiz doğrulamadığından, boynunu uzatıp Gardet'yi arandı ama, sedyeler kayanın arkasındaydı henüz. Bakışları döndü, yeniden paltonun derisine dikildi. Pujol anlatmaya başlamıştı işte.

Başından hafif yaralı Langlois, ötekisi burkulduğundan, sıyrılıp tek ayağının üstüne çıkabilmişti. Scali ve Saidi uçağın kıyım kıyım kıyılmış gövdesi içinde uzanmış kalmışlardı. Tersine dönünce mantara benzemiş kulenin altında Mireaux, elleri ayakları dışarıda, kırık omzu eski işkence gravürlerindeki gibi kulenin ağırlığından yamyassı ezilmiş, yatıyordu; ötede parçaların arasında da, upuzun, bombacı. Uçak şimdi ateş alır korkusundan kimin sesini çıkaracak gücü kalmışsa bağırıyor, bağırışmaları dağların kalın sessizliğini darmadağın ediyordu.

Pujol ve Langlois gövdedekileri çıkarmışlardı ilkin; sonra Langlois bombacıyı çıkarmaya koyulmuştu. Pujol'sa Mireaux'yu ezen kuleyi kaldırmaya uğraşıyordu. Sonunda becerdi de; kule karın üstündeki yaralılara titreten yeni bir demir ve mika gürültüsüyle devrildi, kayboldu gitti.

Gardet bir kulübe görmüştü uzaktan, (eliyle tutmaya içi elvermediği için, kanlar içindeki) kırık alt çenesini, düşmesin diye, tabancasının kabzasına dayayarak o yana yürüdü. Köylünün biri daha karşıdan onun ne halde olduğunu görür görmez kayboldu ortadan. Aşağı yukarı bir kilometre uzaktaki kulübede bir at vardı yalnız, ona baktı, ne yapacağını kestiremedi, başladı kişnemeye. Gardet, "Suratımın," diye düşündü, "hiç de iç açıcı bir görünüşü olmasa gerek. Ama böyle ahırı sıcak bir at, olsa olsa, Halk Cephesi'nden bir at olabilir." Karın büyük ıssızlığında gerçekten sıcacıktı ahır. Gardet'nin içinde bir oracığa uzanıvermek ve uyumak isteği. Ne gelen vardı ne giden, Gardet hem yürüyüşünü kolaylamak, hem de uçağın oraya dönünce Saidi'yi çıkarırken kullanmak için, köşede duran küreği tek eliyle aldı.

Üst göz kapakları şiştiğinden olacak, ayaklarından başka her yeri bulanık görmeye başlamıştı. Gelirken karın üstünde bıraktığı kan beneklerini, bir de düştüğü yerlerde karmakarışık olmuş ayak izlerini kollayarak döndü.

Hem yürüyor, hem de *Ördek*'in yabancı işçilerin satın almış olduğu bir uçağın eski parçalarıyla yapıldığını düşünüyordu: *Paris Komünü*'ydü o uçağın adı, o da Sierra üzerinde düşürülmüştü.

Düştükleri yere vardı ki, Pujol'ün yanında bir çocuk. Pujol da çocuğu ilk görünce, "Eğer," diye aklından geçirmişti, "faşistlerin arasına düştüysek, yandık. Anamızı bellerler!" Tabancalar neredeydi acaba? Mitralyözle de intihar edilmezdi ki!

Yine de çocuğa: – Burası kimden yana, diye sordu. Franco'dan yana mı, kızıllardan yana mı?

İşin kötüsü, yelken kulak, tepesi püsküllü, anasının gözü bir oğlandı bu, sesini bile çıkarmadan öyle suratına bakıyordu. O zaman ne acayip bir kılıkta olduğunun farkına varmıştı Pujol: Kırmızı tüylü bahçıvan şapkasını alışkanlıkla başına geçirmişti yine, sakalının bir yanı tıraşlıydı, bir yanı tıraşsız; kan, beyaz tulumunun üstüne aralıksız boşalıyordu.

– Söylesene, ha, kimler buradakiler?

Çocuğa yaklaşacak oldu, ötekisi geriledi. Korkutmaya kalksa bir işe yaramayacaktı. Ah, çikletler bitmemiş olsaydı!

– Cumhuriyetçiler mi, yoksa faşistler mi?

Kulaklarına uzak bir ses uğultusu geliyordu, bir de birbirini izleyen kuzgun çığlıkları.

Çocuk, nihayet uçağa baka baka:

– Burda, dedi, hepsinden de var. Faşisti de, cumhuriyetçisi de.

Öteden Gardet: – Sendika? diye uludu.

Pujol ne demek istediğini anlamıştı.

– Söyle bakalım, dedi çocuğa, en büyük sendika hangisi? U.G.T. mi, C.N.T. mi, yoksa Katolikler mi?

Gardet çocuğun sağından Mireaux'ya doğru yürümekteydi; sırtı dönük olduğundan, çocuk, yüzünü değil, omzundaki oyuncak tahta tüfeği görüyordu sadece, ilgiyle de bakıyordu. Gülümseyerek:

– U.G.T., dedi.

Deyince Gardet döndü. Hala kabzaya dayalı tuttuğu yüzü, kılıç vurmuş gibi, bir kulağından ötekine biçilmişti; burnunun altı sarkıyor, az önce fıskiye gibi fışkırmış olan, şimdiyse usul usul akan kanı tulumunun üstüne giydiği deri paltosunun göğsünde pıhtılaşıyordu. Çocuk bu halini görünce, bir kedi gibi yanlamasına, çığlık çığlığa kaçtı.

Gardet, Mireaux'nun kırık dökük elini ayağını derleyip toplamasına, dizlerinin üstüne kalkmasına yardım etmeye çalışıyordu; eğilince bütün yüzü ateş gibi yandığından, kafasını dik tutarak yapmaya çalışıyordu bu işi.

Pujol: – Neyse, dedi, bizimkilerin içine düşmüşüz.

Gardet: – Bu sefer, dedi, suratım besbelli çıfıt çarşısına dönmüş. Oğlan görünce nasıl kaçtı?

– Hadi oradan, çıldırdın mı sen?

– Hayır, tırpanlandım.

– Dur, birileri geliyor.

Gerçekten de bir köylü kalabalığı yaklaşıyordu; başlarında Gardet'yi ilk görüp de hani sıvışan köylü, yalnız değildi ya artık, göğsünü gere gere gelebiliyordu. Bombanın patlamasıyla bütün köy zaten dışarıya uğramıştı, en gözükaraları usul usul sokuluyorlardı işte.

Pujol kırmızı tüylü şapkasını uçağın çelik iskeletine savurarak bağırdı: – *Frente Popular!*

Köylüler koşmaya başladılar. Düşen havacıların düşman olmadıklarını önceden kestirmiş olsalar gerekti, zira hemen hemen hepsi silahsızdılar, belki de içlerinden birisi daha

düşmeden uçağın kanadındaki kırmızı şeritleri görmüştü. Şapkayı izleyen Gardet, Pujol'ün pilot yerinde asılı kalmış dikiz aynasını farketti birden, o tel ve kiriş yumağı ortasında. "Yok, yüzüme bakarsam, kendimi vururum!"

Köylüler, karın üstüne uzatılıvermiş yaralıları, kol gibi bükülmüş pervaneyi, delik deşik motorları ve şurasından burasından kanat parçaları fırlamış çelik yığınını görecek kadar yakına gelince durmuşlardı. Gardet onlara doğru ilerliyordu. Köylüler, kara başörtülü kadınlar, bir felaket bekler gibi birbirine sokulmuş, kımıldamaksızın duruyorlardı. İçlerinden birisi Gardet'nin kırık çenesini bir makinalı tabancanın namlusuna dayamış olduğunu farkedince:

– Dikkat! dedi.

Kadınlar, kan görünce, kimbilir hangi uzak geçmişin etkisini ta yüreklerinde duymuşlar, haç çıkarıyorlardı. Sonra bir köylü, Gardet'yle arkasından yaklaşmakta olan Pujol'dan çok, yerde yatanlara doğru yumruğunu kaldırarak selam verdi. Sonra, birer ikişer bütün yumruklar, ölü sandıkları yaralılara ve düşen uçağa doğru, sessizce yükseldiler.

Gardet: – Hepsi bu kadar mı? diye homurdandı. Ve İspanyolca olarak ekledi: "Yardım edin bize."

Yaralılara yaklaşmışlardı. Yatanlardan yalnız bir tanesinin ölü olduğunu anlar anlamaz, köylüleri beceriksiz fakat sevgiyle dolu bir telaş aldı.

– Durun hele!

Gardet komuta ediyordu. Pujol da çırpınıp duruyordu ama, onu sayan yoktu pek. Gardet bunların başıydı; sahiden bu böyle olduğundan değil de, yarası suratında bulunduğundan böyleydi bu. "Ölüm çıksa gelse, kimbilir nasıl yerine getirecekler onun da dediklerini!" diye düşündü bir an. İçinizden biri gidip bir hekim getirsin. Çok mu uzak, ne yapalım? Scali'yi, Miraux'yu, bombacıyı götürmek pek de kolay olacağa benzemiyordu ya, bereket bu dağlılar bacağı

kırılanlara alışıktılar. Pujol'la Langlois yürüyebilirlerdi. Kendisine gelince, eh, o da sıkışırsa...

Arkasından, kadın, erkek karın üstünde nokta nokta, başlamışlardı köye doğru inmeye. Gardet, bayılmadan önce dikiz aynasına bir göz atmadan edememişti ama, hangi uçak kazasından hangi dikiz aynasının sağlam çıktığı görülmüş? Tuzla buz olmuştu ayna.

Magnin tam karşıdan ilk sedyenin meydana çıktığını gördü: her biri bir ucunu omzuna almış dört köylü taşımaktaydı, dört başka köylü de yedekte geliyordu. Bu gelen, bombacının sedyesiydi. Bacağı kırık değilmiş de yıllardır veremliymiş gibi bir hal gelmişti adamın üstüne; avurtları çökmüş gitmiş, adamakıllı yoğun gözleri sanki bütün suratını kaplamıştı; o kırpık bıyıklı tıknaz piyade suratı silinmişti de yerine romantik başka bir yüz çizilmişti adeta.

Onun ardından Mireaux geliyordu; o da az değişmemişti ya, onunkisi başka türlü bir değişmeydi: çektiği acı çocukluğunu çekivermişti basbayağı yüzüne. Magnin elini sıkınca:

– Yola çıktığımızda dedi, yukarıda kar yağıyordu, biliyor musun? Gel de gülme!

Ardında Linares'li taşıyıcılarla, Magnin biraz daha ilerledi. Bu gelen Gardet'nin sedyesiydi besbelli: Yaralının hemen hemen bütün yüzü sargılar içinde kaybolmuştu. Bütün görünen, başlığıyla, başlığının tuttuğu pansıman arasından, patlayacak gibi şişmiş, şişkinlikten iyice de bitişik, o açık mor gözkapaklarıydı yalnız. Sargının altında burun murun da yok gibiydi. Magnin'in konuşmak niyetini sezince öndeki köylüler sedyenin ayaklarını bıraktı, arkadakiler bir süre geciktiğinden öyle bir süre eğik kaldı Gardet. Elleri battaniyenin altındaydı. Sıkmak istesen, olmaz. Magnin, sol gözünün kapakları arasından incecik bir ışık çizgisi görür gibi oldu.

– Görüyor musun? diye sordu.

– Şöyle böyle. Seni görüyorum ama.

Kucaklamak geliyordu Magnin'in içinden onu, bağrına basmak.

– Bir istediğin var mı?

– Söyle şu ihtiyar kadına, vazgeçsin bana çorba içirmekten. Hastane uzakta mı?

– Cankurtaran aşağıda bekliyor, bir buçuk saat sonra ordayız. Akşama da hastanede.

Ardında Valdelinares'in yarısı, sedye yeniden yola koyuldu. Başına siyah bir örtü bağlamış yaşlı bir kadıncağız, Scali'nin sedyesi Magnin'in önünden geçerken elinde bir kaseyle yaralıya sokuldu: çorba içirmek için. Elinde bir sepet, sepetin içinde Japon işi başka bir kase, evinin belki de tek süsü duruyordu. Magnin, ister istemez, Gardet'nin sargıları arasında kasenin nasıl gireçeğini düşündü.

– Sen en iyisi, dedi, o yüzden yaralı olana içirme çorbandan, e mi?

Kadıncağız ağır, durakladı: – Tavuk suyu, dedi. Köyün son tavuğunu kestik.

– Olsun.

– Elde mi, benim oğlum da cephede olduğundan...

Magnin sonra durdu, en sonuncusuna kadar, bütün sedye ve köylülerin önünden geçişini seyretti. Tabut geliyordu en arkadan; köylüler ne de olsa yapmaya alışkın olduklarından, sedyelerden daha çabuk becermişlerdi onu. Üzerine uçağın yamru yumru eğrilmiş mitralyözlerinden birini de koymuş, öyle getiriyorlardı.

Her beş dakikada bir, sedyeleri yere koymaksızın, omuzdan omuza nöbet değiştirmekteydiler. Magnin, bir kadınların akıl almaz yoksulluğuna, bir de çoğunun sepetindeki gıcır gıcır termoslara bakıyor, içinden hayret ediyordu. Kadının biri bir ara yanına sokularak, Mireaux'yu gösterdi:

– Kaç yaşında o? diye sordu.

– Yirmi yedi yaşında.

Birkaç dakikadır sedyenin ardını bırakmıyordu, faydalı olsun diye içi gidiyordu ama, nasıl, bilemiyordu ki! Hareketlerinde, taşıyıcılar zorca bir iniş gerekti de yaralıyı kollayamaz oldular mı, onun şöyle omuzlarını tutuverişinde öyle ince ve açık bir şefkat vardı ki, Magnin bunun ölümsüz analığın ta kendisi olduğunu hissediyordu.

Vadi gittikçe daha alçalmaktaydı. Bir yanlarında kar örtüsü, saati ve rengi belirsiz göklere kadar, bütün sırtları kaplamıştı; öte yanlarında, doruklara sürünen karanlık bulutlar.

Erkekler ağızlarını açıp tek kelime olsun söylemiyorlardı. Bu defa başka bir kadın sokuldu Magnin'in yanına:

– Yabancı olmasına yabancı ya, ne millet bu yaralılar?

– Biri Belçikalı, biri İtalyan. Öbürleri Fransız.

– Uluslararası Tugay'dan mı bunlar?

– Hayır, ama ona benzer bir yerden.

– Ya o, hani?..

Elleriyle yüzünde anlaşılmaz bir işaret yaptı.

Magnin: – Fransız, dedi.

– Peki ölen, ölen de Fransız mı?

– Hayır, Arap.

– Arap mı, bak sen! Arap ha, hay Allah!

Koştu öğrendiğini herkese yaymaya.

Magnin en arkalarda kalmıştı neredeyse, adımlarını sıklaştırıp Scali'nin sedyesine ulaştı. Dirseğinin üzerine bir Scali doğrulabiliyordu içlerinde. Önüsıra, keçiyolu birbirine aşağı yukarı eşit kıvrımlarla, ta ilerde buzlu bir sele rastlayıp durmuş olan Langlois'ya kadar uzanıyordu. Pujol daha gerilere gelmişti. Selin ötesinde yol keskin bir dönemeçle dönüyordu. Sedyeler birbirlerinden iki yüzer metrelik aralıklarla ayrıydılar. Langlois, kervanın saçları dimdik ayakta o acayip kılavuzu ise, bir kilometre kadar

uzaktan, yavaş yavaş kalkan sislerin arasında bir hayaleti andırıyordu.

Scali'yle Magnin'in ardından gelen yalnız tabut kalmıştı. Önlerinde sedyeler birer ikişer seli aşıyorlardı. Şöyle bakıldı mı dikine gölgeli kayalıkların önünde yaman bir açılışı vardı kervanın.

Scali: – Düşünüyorum da, diye başlayacak oldu, bir zamanlar...

Magnin kesti: – Bak şuraya. Sanki tablo!

Anlatacağı kendisine kaldı Scali'nin. Kimbilir belki de Magnin'in sinirine dokunuyordu hikaye dinlemek; gördüklerini onun bir tabloya benzetmesi nasıl Scali'nin sinirine dokunuyorsa.

Birinci cumhuriyet döneminde İspanyol'un biri kızkardeşinin çevresinde dolanıyordu, kardeşi ne sıcaktı ne de soğuk. Bir gün adam iki kardeşi Murcia dolaylarındaki kır evine götürmüştü. Ev de ne evdi ya, 18. yüzyıl sonlarında göze alınabilir çılgınlıklardan: turuncu duvarların önüsıra krem sütunlar mı istersiniz, yalancı mermerden lalelerle tavan süsleri mi, yoksa narçiçeği güllerin altında parmak parmak kırpılmış cüce mürverler mi? Eski sahiplerinden birisi biri de hayal perdesi yaptırmışmış zamanında. Otuz kişilik salona girdiklerinde şem'a yanmıştı, ufacık perdenin üstünde tasvirler kımıldaşıp duruyordu. Bu kadarı yetmişti kızkardeşine, o gece İspanyol'un koynuna girmişti. Düş mü gerçek mi anlaşılmayan bu yaşantıdan. Scali derin bir kıskançlık duymuştu, hem de ta içinde bir yerinde.

Sele yaklaşırken o hiç göremediği pembe ve yaldızlı dört locayı düşünmeye dalmıştı. Dal dal bir ev portakal ağaçlarının gölgeli yaprakları arasında alçıdan heykelleriyle. Sedyesi seli geçti ve döndü. Karşısında boğaları gördü birden. Hey gidi ilk gençliğinin İspanya'sı hey, aşk ve dekor ha, rezalet! İspanya şu Arabın tabutu üstünde giden eğri büğrü

mitralyözdü asıl, şu derin boğazlarda çığlık çığlık çığrışan şu buza kesmiş kuşlardı.

Önden giden katırlar kıvrılıp eski doğrultuya dönerek yeniden gözden kayboldular. Önlerinde açılan yeni uçurumdan yol dosdoğru Linares'e iniyordu. Magnin elma ağacını görünce tanıdı.

Kayaların ardında hangi koruluğu sağanak bastırmıştı acaba? Katırını tırısa kaldırdı, herkesi geçerek dönemece vardı ki ne sağanak var ne bir şey. Kayaların gizlediği başka bir görünüm çıktı karşısına, kulağına gelen su sesleri de yağmur değil, sel sularının haykırmasıydı; yeniden kavuşacakları hayat ve cankurtaranlar, sanki Linares'ten yukarılara doğru, yapraklarında rüzgar ıslıklarına benzer bir sesle haykırıyorlardı. Akşama daha vakit vardı ama, ışık çok kaybetmişti hızından. Magnin, eğersiz katırının üstünde bir garip atlı heykeli gibi durmuş, ölü elmalarının ortasında dikilen elma ağacına dalmıştı. Dalların önünden kanlı bir fırça gibi Langlois'nin başı geçti ansızın. Yaşayan suyun çığlıklarıyla yüklü sessizlikte, ağacın çevresindeki o tohum dolu ve çürümekte olan elma çemberi, insanların dirliği ve ölümü dışında, yeryüzünün gerçek ölüm ve hayat düzenini gösteriyordu sanki. Magnin ağacı bırakıp gözlerini yaşı belirsiz boğazlara çevirdi. Sedyeler birbiri ardınca ağacın altından geçmekteydiler. Dallar, az önce nasıl Langlois'nin başı üzerine yayıldılarsa, şimdi Taillefer'in ceset gülümsemesi, Mireaux'nun çocuk yüzü, Gardet'nin sargıları, Scali'nin çatlak dudaklarının, kısacası, kardeşçe bir salınmayla altlarından geçen bütün kanlı vücutların üstüne de öyle yayılıyorlardı. Tepesinde kuru bir dal gibi duran eğri büğrü mitralyözüyle sonunda tabut da geçti. Magnin yürüdü.

Nasıl olduğunu pek de kavrayamıyordu ama, yerin dibine iner gibi derinliklerinde kayboldukları boğazlarla ağaçların ölümsüzlüğü birbirine iyice uyarlı gibi geliyordu ona.

Eski çağlarda ölsün diye kürek mahkûmlarını bırakıverdikleri taş ocaklarını düşündü. Ne var ki, kemikleri ufalanmış, kaslarıyla duran şu bacak, şu sallanan kol, allak bullak olmuş şu yüz, tabutun üstündeki şu *mitralyöz*, gönül *rızasıyla* katlanılmış bu belalar, ya şu sedyelerin ilkel ama anlı şanlı gidişi, en az, yüklü göklerden silme inen şu soluk kayalıklar, şu toprağa saçılmış elmaların ölümsüzlüğü kadar dayanıklı değil miydi? Havada, yakınlarda bir yerden, yırtıcı kuş çığlıkları yükseldi yine. Magnin, acaba daha kaç yıl ömrüm var? diye düşündü. Yirmi yıl mı?

Arkasında iki arkadaşıyla kadınlardan birisi yanaştı:

– Arap havacı niye gelmişmiş acaba?

Yukarlarda, kanatları uçak kanatları gibi hareketsiz yırtıcı kuşlar dönüp duruyorlardı.

– Artık burunlar düzeltilebiliyormuş, öyle mi?

Boğaz Linares'e yaklaştıkça yol genişliyordu; köylüler sedyelerin çevresinde yürüyorlar, kadınlarsa, başlarında kara örtüleri, kollarında sepetleri, hepsi yaralıların aynı yanında koşuşuyorlardı: sağdan sola. Erkeklerin ağzını bıçak açmıyordu. Omzunda ağır yük taşıyanlar nasıl yürürse öyle, dimdik, alınlarıyla havayı yara yara yürümekteydiler. Nöbet değiştirmek gerekti mi bu katılık hemen kayboluyor, yerine sevgi ve dikkat dolu bir yumuşaklık geliyordu; sedyeyi öyle yükleniyor, yüklenir yüklenmez de yüreklerinden açığa vurduklarını örtbas etmek istercesine, günlük işlerdeki gibi bir "Hınk!" çekip yola koyuluyorlardı; sedyeleri nasıl etsek de sallamadan götürsek diye yol boyundaki taşları kolluyorlardı hep, onun için, hele yokuş ve inişlerde, ağır ağır, uyar adım yürüyorlardı. Bunca uzun bir yol boyunca acıya böylesi ayarlanmış bu ayak sesleri, tepesinde vahşi kuşların çığrıştığı derin boğazda bir cenaze alayının yaslı davulları gibi yankılanıyordu; ama şu anda ölüm değildi artık yalçın kayalıkların yakışığı, insanoğlunun iradesiydi.

Boğazın nihayetinden Linares az çok seçilince sedyeler yaklaştı birbirine; tabut da, Scali'ninkine iyice sokuldu. Kırık mitralyözü, her zaman çelenkleri nereye koyuyorlarsa oraya bağlamışlardı. Mitralyözün o çelenklerle ilgisi neyse, bu kalabalığın da o cenaze alaylarıyla ilgisi oydu zaten. Değil mi ki orda, Saragossa yolunun dibindeki korulukta faşist uçaklarının enkazından tutuşmuş ağaçlar batan güneşe karşı hala yanıyordu; değil mi ki artık hiçbir zaman Guadalajara üzerinde uçamayacaklardı bu faşist uçakları, yaralıları izlemekten çok zor bir zafer kazanmış da dönüyor sayılabilirdi bu köylü kalabalığı, bu kara başörtülü kadınlar!

Yokuş iyice belirsizleşmişti artık; bunun üzerine sedyeler, çevrelerinde yelpaze gibi açılan dağlılarla birlikte yolu bırakarak tarlalara saptılar. Linares'ten çocuklar geliyordu koşa koşa. Sedyelere yüz adım kala duraklıyor, onlara yol verip sonra ardlarına düşüyorlardı. Tarla içlerinden kasabaya ulaşan taş döşeli yol, dağ yollarından daha da kaygan, önce hisarları tutuyor, onlar boyunca uzanıp kapıya dayanıyordu sonra.

Bütün Linares halkı mazgalların arkasına yığılmıştı. Hava kararmaya yüz tutmuştu ama, akşam çökmemişti henüz. Yağmur yağmadıysa da kaldırımlar nemden parlıyordu, bu yüzden özen ve dikkatle yürüyordu taşıyıcılar. Hisarları aşan evlerin üst katlarında tek tük ışıklar yanmıştı.

Kervanın başını hala bombacı çekiyordu, haliyle. Hisardaki kadınların duruşunda bir ağırlık farkediliyordu edilmesine ama, şaşırmışa benzemiyorlardı: battaniyenin yalnız yüzü dışındaydı yaralının, o da sağlamdı. Scali'yle Mireaux için de durum aynıydı aşağı yukarı. Langlois'yı kanlı sargıları ve havaya dikilmiş ayak parmaklarıyla (ayağı burkulduğundan pabucunun tekini çıkarmıştı) katırın üstünde bir çeşit Don Kişot gibi görünce hayrete düştüler. Savaşların en serüvenlisi, en romantiği hava çarpışmaları da böyle bir so-

na varır mıydı ki? Pujol geçerken hava biraz daha ağırlaştı; gün, deri paltonun üzerindeki koca koca kan lekelerini dikkatli gözlerin göremeyeceği kadar kararmamıştı henüz. Fakat Gardet meydana çıkınca, zaten sessiz kalabalığın sessizliği öylesine yoğunlaştı ki, dağdaki sellerin uzak uğultusu birden işitilir gibi oldu.

Öteki bütün yaralılar görüyorlardı, kalabalığı görünce gülümsemeye çalışmışlardı bu yüzden, bombacı bile yapmıştı bunu. Gardet bakmıyordu, canlıydı da. Çünkü hisardakiler bulundukları yerden ölüyü taşıyan tabutun arkadan geldiğini seçebiliyorlardı. Çenesine kadar çekilmiş battaniyenin altında, başında mihver gibi sımsıkı başlığı, yüzünde burnu hiç yokmuş gibi dümdüz sargılarıyla, bu yaralı, savaş dendi mi köylülerin yüzyıllardır akıllarına gelen hayalin ta kendisiydi sanki. Üstelik kimse de savaşmaya zorlamamıştı onu. Kısa bir an ne yapacaklarını kestiremeyip bocaladılar, ama bir şey yapmak gerekiyordu, kararlıydılar da bunu yapmaya; sonunda onlar da Valdelinares'liler gibi sessizce yumruklarını kaldırarak selama durdular.

Yağmur çiselemeye başlamıştı. Yumrukları havada yüzlerce köylüyle, akşam çilentisinin üzerine çekiliverdiği vahşi kayalıklar arasından son sedyeler, son dağ köylüleri, son katırlar geçiyordu. Kadınlar durdukları yerde iki gözü iki çeşme ağlamaktaydılar. Ve tok tok nal sesleriyle bu gelenler, yırtıcı kuşların deli çığlıkları ve saklı hıçkırıkların yanısıra, dağbaşlarının o garip ıssızlığından kaçmışa benziyorlardı.

Cankurtaran yola çıktı.

Scali, şoförle konuşma penceresinden kayıp kayıp geçen gece görüntülerini izliyor: şurda burada Segunte burçlarından bir dilim; sislerle, bombardıman gecelerinin koruyucu meleği sislerle dolu ay ışığında sağlam ve simsiyah dikiliveren serviler; düşten bozma evler, beyaz, bembeyaz barış evleri; karanlık portakal bahçelerinde ışıl ışıl fosforlu porta-

kallar. Shakespeare'in portakal bahçeleri, İtalyan servileri... "İşte buna benzer bir geceydi, Jessica." Yeryüzünde mutluluk diye bir şey de var. Her sarsıntıda sedyesinde bombacının inlediği duyuluyor.

Mireaux hiçbir şey düşünebilecek halde değil: ateşi dehşetli yüksek, kaynar sularda yüzüyor, zar zor.

Bombacı bacağını düşünüyor.

Gardet yüzünü. Gardet, kadınları sever çünkü.

Magnin, telefonda Vargas'ın dediklerini dinliyor:

– Bu savaş, Magnin, son savaş. Her şey bunun sonuna bağlı ne getirebilirseniz, nasıl getirebilirseniz, alın getirin.

– *Marat*'nın yükseklik dümeni aşağı yukarı çalışmıyor da...

– Diyorum ya, ne getirebilirseniz, nasıl getirebilirseniz...

BÖLÜM DÖRT

Guadalajara, 18 Mart

İtalyanlar Brihuega üzerinden karşı hücuma geçmişlerdi, eğer başarırlarsa, bütün cumhuriyetçi kuvvetlerin gerisine düşmüş olacaklardı; Guadalajara tehlikeye girecekti yeniden, ortadaki ordunun Madrid'le bağlantısı kopacak, şehir aşağı yukarı savunmasız kalacaktı; Dimitrof, Taelmann, Garibaldi, André-Marty ve 6 Şubat taburlarının çekilme yolları kesilmiş, Trijueque'nin ve İbarra'nın ele geçirilmesi suya düşmüş olacaktı ayrıca, Campesino da ormandaki yerinde kayıp.

Thaelmann ve Edgar-André taburları bir kere daha kenetlenmişlerdi sanki, düşmanı bırakmıyorlardı.

Dimitrof taburuysa saldırıyordu: Hırvat, Bulgar, Romen, Sırp ve öteki Balkanlılarla Paris'te okumakta olan Yugoslav

üniversitelilerinden kurulmuş bir taburdu bu, her birisi faşistlerin karşısında analarının ya da babalarının katilleri karşısındaymış gibi hissediyordu kendini; yirmi dört saatlerini Jarama'daki gibi ormanda pusuya yatıp İtalyan tanklarına söverek geçirmişler, bir ara bir kilometre ilerleyip sonra öbür birliklerden ileri çıkmamak için öfke ve kahırdan yarı çılgın eski yerlerine dönmüşler, bütün gece de soğuğa sinekler gibi yapışıp uyumuşlardı; şimdi şarapnel yağmuruna aldırmaksızın saldırıyorlardı işte. Kırılmış sol kolunu sağ koluyla tutarak geriye giden Karadağlı bir takım komutanı, tam, "Ulan bana ne bakıyorsunuz, düşmana baksanıza andavallılar!" diye bağırırken, patlayıcı bir mermi yedi başına, bir kar anaforu ortasında karpuz gibi dağılıverdi kafatası.

Kar yeniden başlamıştı. Bütün cephe boyunca kafasını omuzları arasına kısmış, ha vuruldum ha vuruluyorum korkusuyla karın kaslarını sımsıkı sıkmış ilerleyen kim varsa, hepsi bir yandan şarapnel parçaları bir yandan yağan karın kelebekleri arasında bunalmış, öyle gidiyordu.

Thaelmann taburunda, milletin ağzında iki laf: "Karavana ne zaman?" Bir de: "Kayıp vermeden savaş olur mu birader?" Mitralyöz bölüğünün, karnından yaralı ve yarasından sayıklayan siyasi komiseri, avaz avaz bağırmaktaydı:

– Gönderin tanklarımızı, gönderin tanklarımızı!

Çarpışmanın başından beri taburun püskürttüğü on birinci saldırıydı bu. Çevredeki ağaçların gövdeleri ayakta duruyorsa da üstlerinde sağlam tek dal kalmamıştı.

Fransız-Belçika taburunda Siry: – Boşversene sen, diye atıp tutuyordu, böyle savaş mı olurmuş, yılan hikayesi mübarek: bitmek bilmiyor.

Arkasından, kaşla göz arasında, hapı yutmuş karatavuğun ağzından umutsuz bir ıslık uyduruyordu. Tüfekler kızmış, sürgüleri ellenmez olmuştu.

Manuel'in orda, dakikada altı yüz fişek yakan bir mitralyöz için, Pepe'nin adamlarında yedi yüz elli fişek kalmıştı epi topu. Yarısını da tutup avcılara dağıttılar. Yeniler, kullanılamayan silahları gördükçe, sinirden gözyaşlarını tutamıyorlardı. Takım komutanı:

– Çabuk, diye bağırdı bir ara, çabuk mitralyöz buraya!

Bir obüs çatladı, dumanı dağılınca ne görsünler, parmağıyla az önce gösterdiği yere yığılmış kalmış: ölü. Neyse ki geriden cephane yetiştirdiler, hatta nasılsa artakalan birkaç da tüfek.

Nihayet ta Brihuega'ya inen düzlüklerden ve ağaçlıklardan, o ara yine ayaklanmış bombardıman arasında bile duyulabilir bir çığlıktır koptu; zeytinlikler, cumhuriyetçilerin böcekler gibi üzerine yapıştıkları alçak duvarlar, çiftlikler ve tarlalar üzerinde çalkalandı; aynı anda, faşist bataryalarının kuduz uluması sarstı ufukları: Cumhuriyetçi tankları geliyordu.

Karın bir örtüp bir açtığı ufkun, bir ucundan bir ucuna elliden fazlası dizilmiş, bütün cephe boyunca hücuma geçmişlerdi. Soğuk vurmuş zeytinliklerde en kahırlı, en kaygılı savaş uykularına, şöyle tek gözle, o da bir çeyrek, ya bulaşmış ya bulaşmamış olanlar, yorgunluktan kafayı vurup yatan, her yanı buza kesmiş uyananlar, karın saklayıp saklayıp gösterdiği son sıradaki tankların ardına takılarak başladılar koşmaya.

5. Müfreze'den ilk vurulan 1. Bölük komutanı oldu. Birkaç dakika geçti geçmedi, tanklardan biri, yağan karın askıda kalıverdiği alanı uğursuz mavi bir yalaza boğarak havaya uçtu, alev alev. Beklemedikleri bir mitralyöz makasına düşmüş adamlar, yüzükoyun, çotukların arkasına sinmişlerdi: miğferleriyle, miğferleriyle olmazsa şarjörleriyle yeri kazıyorlar (süngüyü çıkarmak için kımıldamak ne mümkün), içine saklanıyorlardı; bazan, bir saniye, el bombalarını sa-

vurmak için şimşek gibi doğruldukları, sonra yeniden, ortalığı adeta kazıyan mitralyöz yaylımı altında yere yamyassı yapıştıkları görülüyordu. Yaralıları getirmeye niyetlenen altı gönüllüden dördü vuruldular. Çevredeki uluslararası askerlerin gerilerinde duyup ettikleri bir patlayıcı mermilerin şamatasıydı, bir de, "Eh fena değil, ya siz?" diye cevaplandırdıkları, o arasıra yükselen, "Ee, hala yolunda gidiyor mu işler?" sorusu. Oysa, bütün savaş alanını dokunaklı bir koro gibi başka sesler kaplamıştı: "İmdat!.. Yardım!.."

Saat üçe doğru aşırı yorgunluktan, uyku bastırdı; gecenin ayazından yılıyorlardı ya, askerlere sıcak kahve dağıtıldı yeniden. Gocuklarına saklanmışlar, neler neler hatırlamıyorlardı ki: Önce, bazılarının hem yemek atıştırıp hem ateş ettiği bazılarının obüsleri kollaya kollaya çoluk çocuğunun resimlerine baktığı, dalgacıların fare evcileştirdiği Madrid siperlerini; sonra, Jarama'yı, cephanesi bitmiş faşist tanklarını kıskıvrak ardından kıstırdıkları, hani o birtakım heriflerin kızmış mitralyöz namlularını soğutmak için bağıra çağıra işeyecek adam aradıkları Jarama'yı!

Pepe, uydurduğu tekerlemeden pek memnun, "Ne tanksız mermi, ne mermisiz tank," diyordu ilerleyen adamlarına; sağlarında bir İspanyol subayının akıllıca yönettiği topçu ateşine sırtını vermiş 5. Müfreze, kalın mermi perdesini aralaya aralaya ilerlemekteydi. Kızılhaç ekipleri yaralılarını çıkarabilmek için kolluklarını çıkarıp atmış, ellerinde el bombaları tanklarla basbayağı savaşa tutuşmuşlardı.

Birkaç kişi *Enternasyonal*'e başlayacak oldu, İspanyol saflarından dalga dalga yükselen büyük bir uğultu, uluslararası saflardansa belki on dilde tekrarlanan kısa bir komut hemen bastırdı onu:

– İleri!..

Hava kurmayından bir subay: – Faşistleri, dedi, uçakları desteklemiyor.

Bulutlar iki yüz metreye kadar inmişti, karın eli kulağındaydı.

Sembrano: – Alanları Sierra'nın öbür yanında, diye cevap verdi, dağı aşabilmeleri zorca biraz.

Kolu sargıda, boynunda askıdaydı: pilotluk edemiyordu. İtalyan birlikleri cumhuriyetçilerle Sierra arasındaydılar.

Vargas susuyordu.

Subaylardan birisi: – Uçuş havası değil, dedi. Kar bir tipiye dönerse, elimizde tek uçak kalmaz. Hava kuvvetlerinin al hayrını gör o zaman! Böyle bir felaketin sorumluluğunu kimse alamaz üstüne, hiçbir askeri makam!

Vargas emir subayını çağırdı.

Subaylardan birisi: – Uçuş havası değil, dedi. Kar bir tipiye dönerse, elimizde tek uçak kalmaz. Hava kuvvetlerinin al hayrını gör o zaman! Böyle bir felaketin sorumluluğunu kimse alamaz üstüne, hiçbir askeri makam!

Vargas emir subayını çağırdı.

Sembrano: – Yok, diyordu, onların Teruel'deki uçakları bu havada bile Sierra'yı aşabilir.

Vargas: – Teruel'de, dedi, uçak kalmadı ki ellerinde.

Emir subayı telefona geçmişti: – Alo, Alcala? Ne kadar uçağınız varsa Guadalajara'ya, 17 numaralı alana gönderiniz. Alo, 21 numaralı alan? Ne kadar uçağınız varsa Guadalajara'ya, 17 numaralı alana gönderiniz. Alo 21 numaralı alan? Ne kadar uçağınız varsa Guadalajara'ya, 17 numaralı alana gönderiniz. Alo, Sarion, ne kadar uçağınız varsa Guadalajara'ya, 18 numaralı alana gönderiniz.

Vargas: – Eğer bu savaşı kaybedersek, dedi, her şeyi de kaybetmiş oluruz. Biz, alt tarafı, uçaklarımızın hesabını halka vermekle sorumluyuz; faşistlerin durumu daha bir karışık, onlar düşünsün...

Ve aylardan beri ilk defa olarak uçuş başlığını başına geçirdi.

Yenilerin saldırısı. Askerleri henüz birliklere dağıtılmamış olan bu tabur, uzak ülkelerin yeni gelmiş gönüllülerinden kuruluydu: Yunanlılar vardı içinde, Yahudiler, Kuzey Amerikalı, Suriyeliler, Kübalılar, Kanadalı ve İrlandalılar, Güney Amerikalılar, Meksikalılar, hatta birkaç da Çinli. Ateş hattına girdiği gün patırtı etmeden durabilen adam pek azdır ya, onlar da sağa sola rastgele ateş etmekle başlamışlardı işe, kulaklarında bir yerlerden "Yararlanıldı mı önce acımaz" lafı kaldığı için, daha ilk sarsıntıda yaralandık sanmışlardı kendilerini; ilk mermi ıslıklarını işitip de, "İspanyol bülbülü" diyenler de çıkmıştı içlerinde. Her ateş ettiklerinde başlarındaki miğferin ya ön ya arka siperliğinden rahatsız, ölülerin sahiciye benzemeyişinden ürkmüş, ilk yaralıları görünce suspus, öylece, yüzlerine resim gibi yapışık o yanlış gülümsemeyle, beklemişlerdi hücum komutunu. Sonra sağ kanatlarından boğuk bir uğultu dalgalanmıştı; tankların ardısıra, Edgar André taburu, el bombası elde, paldır küldür hücuma kalkıyordu.

Manuel'in komuta ettiği taburları, en sol uçta şaşılacak bir hızla yer değiştirebilen mitralyöz ateşi şaşkına çevirdi bir zaman; Kuzey Afrika süvarisi, ellerinde hafif makinalılarla, siperlerine yüklenince işi anladılar, anladılar ama, ilk defa olarak hafif makinalı ateşiyle karşılaşanlar kaçışmaya başladı. Bereket, Manuel acemilerin çevresine Pepe'nin yetiştirdiği dinamitçileri yerleştirmişti, hem iyice korunmuştu bunlar, hem de süvarilerin saldırırken nişan alamayacaklarını biliyorlardı; ilk saldırı dalgasına bir el bombası perdesi çekiverdiler, arkasından, üst üste yığılan ölü beygirleri siper alarak, neye uğradıklarını şaşırmış süvarileri acemilerin ufak ufak biçmeye başlamasından da faydalanıp yerlere attılar kendilerini: at leşleri arasından hafif makinalı toplamak için!.. Geride yalnız, insanın her çeşidiyle boğuşmaya hazır, ama böyle güzelim atları öldürmeye kıyamayan köylü ace-

miler kalmıştı. Gartner, bir tankın kıçında, ayakta, elini kolunu oynatırken hedef göstermemeye özellikle dikkat ederek, onlara durumu açıklıyordu.

Bütün cephede kandan kızıla kesilmişti sıhhiyecilerin elleri.

Derken, yerdeki tertemiz karla bulutlardaki kirli kar arasından sıyrılmış bir bıçak gibi, ilk cumhuriyetçi uçağı meydana çıkıverdi; onu diğerleri, eski, yaralı milisler gibi bir tuhaf, ağustostan beri havalarda görülmeyen o posta uçakları, o gezi uçakları, yolcu ve keşif uçakları, Leclerc'in emektar *Orion*'u ve okul uçakları izledi. İspanyol birlikleri onları görünce, o günleri hatırladıklarından mıdır nedir, acı acı gülümsediler. Sanki Nuh zamanından çıkagelen bu sürü, karı süpürerek, İtalyan mitralyözlerine göğüs verince, halk ordusunun bütün yedek birlikleri de hücuma kalktı. Bulutlar alçak, tipi hızlı da olsa, önce üçer üçer, sonra filo filo, savaş düzeninde seksen cumhuriyetçi uçağı, kendilerini tavana vurup da düşen kuşlar gibi bulutlara vurup vurup alçalarak, gözün görebildiği bütün savaş ufkunu yerin ve ölülerin üzerinde birikmiş olanca karı titreten uğultulara doldurup, kartal baskınları gibi, eğik ovaların ormana benzer esmer çizgisini dikine keserek, açıldı kapandı durdu, açıldı kapandı durdu.

Aşağıda cumhuriyetçiler, kendileri kaputlarının, kafaları Faslı külahına benzer sivri külahların içinde kaybolmuş, ilerliyorlardı. Uçakların önüsıra kaçışan bulut tarazları arasından, bir bakıyorsun, titrek bir yol farkediliyor, derken bunun bir İtalyan motorlu kolu olduğu anlaşılıyordu. Rüzgar cumhuriyetçilerin tarafından estiğinden mi ne, *Orion*'dan bakınca, Magnin, motorlu kolun sivri külahların mı, uçsuz bucaksız alanlara serpilmiş tankların ya da uçakların mı önünden kaçtığını, yoksa bulutları ve bütün yeryüzünü önüne katmış götüren rüzgar tarafından mı süpürüldüğünü kestiremiyordu.

Hiçbir çarpışmada, içinin hiç bu kadar içini yediğini hatırlamıyordu; bulutları da, motorlu kolları da, arkadan sanki gizemli bir güç yönetmekteydi; toplar, faşizm ve fırtına omuz omuza vererek saldırıya geçmişler, bulanık ve bulaşık koskoca bir evren halinde zaferle arasına giriyorlardı. Ansızın, karanlık bir bulut tınazı yıkıldı üstlerine, öylesine karanlıktı ki, bir an, bütün pilotlar kör oldum sandılar kendilerini; kanatlarına daha şimdiden kar yığılmış, tipinin bir sağa bir sola savuran yerden gökten kopardığı zavallı gezi uçakları göğüslerini rüzgara vermiş, başlamışlardı zangır zangır titremeye: Rüzgarın zoru sanki hepsini oldukları yere mıhlamıştı. Siyaha yakın gri bir noktayı şavullayan Magnin, *Orion*'un 180 derece döndüğünü farketti. Kompas sıkışmıştı, yatayı gösteren kadranlar çalışmıyordu. Darras, soğuk moğuk demeden uçuş başlığını çıkarıp uçağın çevresindeki her şey gibi akpak saçlarıyla altimetrenin üzerine eğildi ama, o da çalışmıyordu. 400 metre yükseklikten, saatte üç yüz kilometre hızla, belki de yere çakılıyorlardı şu an...

Hayır, bulut tınazının tepesinden fırlayıp çıktılar.

O ne? Tiftik tiftik dağılan yere yakın bulut sürüsüyle, daha yukarıdaki bir başka düz ve soluk bulut denizinin arasında yeni cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin uçakları savaş düzeninde ilerliyorlardı.

Darras, üstündeki karı temizlemek için kanatları şöyle bir silkeleyeyim dedi.

– Aman dikkat, bombaları düşüreceksin yahu!

Pek de kulak asmadan yeniden pikeye geçti.

Magnin, bir, diye düşündü, kar altında çarpışmadığımız kalmıştı, o da olursa, tamam! Boşuna olmasa da, uçaklarını İspanya'nın rüzgarlarına, arkadaşlarını mezarlarına dağıtmıştı; cumhuriyetçi hava kuvvetleri yeniden kurulduktan sonra onun anlamı da, kar fırtınasında yaprak gibi sarsılan şu beyhude uçakların, kendisini oradan oraya atan şu

Allahlık *Orion*'un anlamından farklı olamazdı ki! Sivil külahların etkili ve belirli çizgisi, bir gün önceki İtalyan mevzilerini kaplamakla kalmıyordu yalnız, sonu gelmiş bir dönemi de kapatıyordu. *Orion*'da, sapıtmış bir asansörde çalkalanır gibi çalkalanan Magnin, bakınca altında neyi gördüğünün farkındaydı: çeteciliğin sonuydu bu, düzenli ordunun doğuşu.

Campesino ormanından dışarı vurmuştu işte, Garibaldi'ciler, Fransız ve Belçikalılar Dumbrovski'nin ardlarına iniyor, kolcular Tajuna boyunca çıkıyorlardı. Cephenin bir ucundan bir ucuna, hangi mitralyöz yuvasında hangi er kızgın namluyu değiştirmek için el atacak olsa yanarak doğruluyor, doğrulur doğrulmaz da kurşunu alnından yiyordu. Cephenin bir ucundan bir ucuna tanklar ilerliyorlardı; sıhhiye erleri, cepheyle cephe gerisi arasında mekik dokuyor, bitmek tükenmek bilmez bir yaralı hasadını, sedyeleri adeta uç uca ekleyerek, içerilere taşıyordu. Cumhuriyetçi bir tank, tırtıllarının yarısı bir çukura rastladığından boşta dönerek, kar göğünün üstüne çıkartma gibi yapışmıştı. Karlitch sonunda tank takım komutanı olmuş, hem ilerliyor, hem düşman tanksavarcılarına -eli bombalı, gözleri yok, iki büklüm düşman gölgelerine- basıyordu mermiyi.

Magnin, Teruel üzerinde uçarken, savaş dağlarına salıverilmiş huysuz ya da tembel boğalarıyla uçsuz bucaksız çiftlik çitleri görmüştü; burada, Madrid tugaylarının ve uluslararası erlerin saldırdığı, karla örtülü, alçacık duvarlar görüyordu altında. Teruel'de ve güneyde olduğu gibi, bitmez tükenmez ağa topraklarını paylaşmış olan köylülerin acele yükselttiği tıkız, yepyeni sınır duvarlarıydı bunlar, henüz tehdit altında sayılırlardı. Birden yoksulluktan gırtlak illetine uğramış toprak ırgatlarının, o karşıdan bakıp da süremediği nadas toprakları geldi aklına. Aşağıda kıyasıya vuruşan köylüler, her şeyden önce, insanlık onurlarını kurtarmanın

ilk koşulu olan bu duvarları yükseltebilmek için vuruşuyorlardı. Bütün şehir lafları bir yana, aylardır içinde yaşadığı bütün rüyaların temelinde, sevinç gibi, acı ya da ölüm, ya da doğum gibi, basit ama demirbaş, o eski uğraşın varlığını hissetmişti Magnin: toprağa babadan konmuş olandan kaçak, toprağı ekenin uğraşını.

Orion ve çevresindeki müzelik filo beşinci olarak savaş alanına döndüğünde, bulutların altına inmiş cumhuriyetçi hava kuvvetleri sivri külahların ilerisindeki hatlara yükleniyordu. Faşist uçakları, varla yok arası, şöyle bir görünmüşlerdi. Aşağıda cumhuriyetçi tankları, tören eğitimi yaparcasına, bir saldırıyor, bir geri çekiliyor, sonra yeniden hücuma geçiyordu. Şimdiden Brihuega'yı içisıra bombaların tutuştuğu akşam sisleri kuşatmıştı; kiliseler ve manastırlar, bulundukları çukurun içinden sisleri zar zor aralayabiliyorlardı. Cumhuriyetçi topçusu şehrin çevresinde mermileriyle bir at nalı çizmeye başlamıştı; nalın iki ucunda soluk soluğa bataryalar, yeniden bastıracağa benzer kar dumanına yalap yalap ateş tükürmekteydi. Eğer bu iki uç birbirine kavuşursa, İtalyanlar Guadalajara cephesinde ya sarılmış olacaklardı, ya da çekileceklerdi.

İki kolun ucu arasındaki boşluğa işaret flamaları seriyorlardı besbelli ama, sis her yanı örtmüş, bir üniformayı bile seçmek olasızlaşmıştı. İtalyanları karanlık kurtarırsa, Trijueque üzerine saldırılacaktı. *Orion*, olduğu yerde sarsılarak, bir zamanlar Marcelino'nun dönüş yoluna yığıldığı gibi şimdi İspanya'nın kaderine yığılan karanlıkla alt alta, üst üste, oralarda dolaşıyor, (bombaları tükendiğinden) artık çarpışmıyordu. Askeri uçakların kocaman ve kalın çizgisi savaşın iki yüz metre yakınları üzerinde bir gidip bir geliyordu. Onlar da fazla bir şey göremiyorlardı artık, nedense gitmiyorlardı da. Sis, Tajune Vadisi'nden, aralıksız yükseliyordu.

Sislerin altında, cumhuriyetçi ordusunun gerçekten kurulup kurulmadığını belli edecek o vahşi çaba, gönüllülerin çabası. Üstünde, savaşı belki kazanmış, fakat gidecek yerde, kendini yaklaşan gecenin büyüsüne kaptırıp alanlarında iniş ışıkları olmadığını bile unutarak dönüp duran, düşmanı değil zaferi kollayan cumhuriyetçi uçakları.

Magnin, Horca'nın, iki yanında kamyonlar terkedilmiş, buraların genişçe yollarından biri üzerinde uçuyordu; Teruel alanında köylüyle yaptığı gibi, yeri süpürmecesine bir daldı şöyle, cumhuriyetçi birlikler aşağıdan yanlışlıkla kanatlarını delik deşik ededursun, o, anarşist Mera'nın, kolcuların ve Campesino'nun flamalarını tanımıştı.

BÖLÜM BEŞ

Uzaktan savaşın son çarpıntıları işitiliyordu. Manuel mevzilerini sağlamlamış, ganimet kamyonlara bir göz atmak için köyde dolaşmaya çıkmıştı. Ardında da köpeği. Faşistlerden yürütme, dört kere mi ne yaralanmış, dehşet bir köpekti bu. Manuel kendini insanlardan uzaklaşmış buldukça büsbütün hayvanlara düşüyordu, hem de her çeşidine: boğa, beylik beygirler, kurt köpekleri, dövüşken horozlar, hangisi olursa, İtalyanlar çekilirken bir sürü kamyon bırakmışlardı arkalarında, birlik komutanları (Campesino'nun gelmesini beklersek, bir tane bile kalmaz özürüne sığınarak) köylere dağılmışlar, resmi dağıtımdan önce ne kapabiliyorlarsa kapıyorlardı. Arabalar, sığışabilecekleri neresi varsa oraya konmuştu şimdilik: kiliselere, tahıl ambarlarına, belediyelere. Kolcuların elindeki köyde, kilisedeydiler. Manuel'e Ksimenes'in de aynı amaçla oralarda dolaştığını yetiştirmişlerdi.

Uydurma mermer çelenkleri mermilerle doğranmış bir koca kiliseydi bu, kırmızı taştan: kubbesinden yıldız yıldız

ışıklar, paramparça iskemlelerle, ortaya çekilmiş kamyonların üzerine vuruyordu. Kiliseyi bekleyen nöbetçi Manuel'le Gartner'in ardına takılmıştı.

Gartner sordu: – Albayı gördün mü?

– Orda kamyonların arkasında galiba.

Gartner: – Fena, diye homurdandı, iyilerini seçmiştir bile.

Manuel'in karanlığa ancak alışan gözleri, kapının üstünde donakalmış bir yangın gibi ışıldayan yaldızlı bir kalabalığı takılmıştı: şahane bir org, kamışlarının çevresini sarmış, ayakları havada, bir duvar da melek. Merak etti Manuel, köşede gözüne burma bir merdiven ilişti, çıktı.

Gartner, kamyonları göz önünde bulundurmak içinmiş gibi, yanında köpekle aşağıda kalmış, fakat milis onunla gelmişti. Manuel:

– Nasıl oluyor da sapasağlam duruyor bu? diye sormaktan kendini alamadı.

– Anıtları Koruma Kurumu sayesinde. Birileri geldiler, bizim komitedekilere, "Orgla koroya," dediler, "göz kulak olun, önemli şeyler bunlar." (Hakları da yok değil hani, ne iş var bunun üstüne baksana!) Bunun üzerine komite gerekli tedbiri aldı.

– Ya İtalyanlar?

– Burda pek çarpışılmadı ki!

Besbelli daha önce kiliseyi yakmaya kararlı bir anarşist. Cervantes'in mezarına, elindeki meşalenin ateşten kalemiyle, sağlam bırakılmış çarmıh heykeline doğru koskoca bir ok çizmiş ve yanına, "Seni," diye yazmıştı, "Cervantes kurtardı."

Manuel: – Sen de bu kafada mısın? diye sordu.

– Heykeller mi? Kim yaptıysa, seviyormuş yaptığını. Ben bizim burada yakıp yıkmaya karşı çıktım hep. Papazlarla aram açık, orası belli, ama kiliselere bir öfkem yok. Bence tiyatro yapmalı bunları, hem süslü püslü, hem de ses iyi duyuluyor.

Manuel, Ksimenes'le birlikte Tage cephesinde sorguya çektikleri köylüleri hatırlamıştı. Çevresini iyice bir gözden geçirdi, alacakaranlıkta civciv tüyleri gibi yumuşak parıldayan kısacık ak saçlarıyla Ksimenes'i bir direğin dibinde görmekte gecikmedi. Müziği hem sevdiğini, hem de işitebildiğini bilirdi Manuel. Bir oyun hazırlıyormuş gibi gülümseyip, Koca Ördek'in başındaki beyaz haleye sevgiyle bakarak, orgun başına çöktü.

Başladı başlamaya. İlk aklına gelen dini parçayı çalıyordu, Palestrinanın *Kyrie*'sini. Kilisenin bomboşluğunda, savaşa aykırı düşse de ölümle pekala uyuşan kutsal müzik, ciddi ve ağır, gotik işlemeleri gibi kanat kanat açılıyor, öteki dünyanın sesi kırık dökük iskemlelere, kamyonlara ve savaşa rağmen kiliseye baştanbaşa sahip çıkıyordu. Manuel fena olmuştu ama, müzikten değildi bu, geçmişi hatırlamasındandı. Milis, orga çöküverip bir kilise havası tutturan bu yarbay karşısında şaşırmış, bakınıyordu. Manuel çalmayı bırakınca:

– Nasıl, dedi, bozulmamış ya? Çalışıyor, değil mi?

Manuel aşağıya indi, çalarken havlamadığı için köpeğini okşadı; sağ elinde artık hiçbir şey taşımadığından, zaten sık sık okşuyordu onu. Gartner merdivenin başında beklemekteydi. Kamyonların orda döşemeyi kocaman, kara kara lekeler kaplamıştı ama, Manuel hanidir bu lekeleri hangi sıvının bıraktığını merak etmekten vazgeçmişti, çünkü biliyordu. İçi bir tuhaf:

– Şu *Kyrie*, dedi, sevilmeyecek parça mı, yoksa çalarken başka şey düşünüyordum. Müzikle aramız açıldı... Gördün mü bilmem, geçen hafta konakladığımız yerde, piyanonun üzerinde Chopin'in notaları duruyordu, hem de en iyi parçalarının notaları... Şöyle birkaç sahife çevirecek oldum, başka bir yaşantıya ilişkin şeyler gibi göründüler bana...

– Belki de henüz çok erken bunlar için... ya da çok geç.

– Belki de... Pek sanmıyorum ama. Daha çok, savaşa girdiğimden bu yana başka bir hayata başladığımı sanıyorum, daha mutlak bir hayata... nasıl ilk defa kadınla yattıktan sonra başka ve yeni bir hayata başladıysam. Savaş yeniliyor insanı, el değmemiş kılıyor.

– Çok şey söylenebilir bunun üzerine, ama...

Sonunda albayı buldular. Kamyonların başına dikilmiş, motorlarını kontrol ettiriyordu.

– Demek sendin ha, oğul, benim için o melek havalarını çalan? Sağol. Özellikle yaptın değil mi bunu?

– Özel bir zevk duydum yaparken.

Ksimenes ona bir baktı:

– Sen, dedi otuz beşine basmadan general olacaksın Manuel.

Manuel o ciddi ve aşağı aşağı gülümsemesiyle: – Ben, dedi, on altıncı yüzyıldan kalma bir İspanyol'um.

– Hem, dur bakayım, böyle org çalmayı nereden öğrendin, söylesene, meslekten çalgıcı değilsin ki?

– Bir şantaj sebep oldu. Bana Latince öğretmekle görevli papaz iki saatin birinde işini bitirir, ikincisinde benim gönlümü ederdi. Hoş, başlangıçta daha çok kendi gönlünü ediyordu ya... Borusu Allahlık, bitpazarı malı bir fonografa fildişi bir iğne takıyor -fildişi iğne ne demek? O zamanın lüksü!- sonra da Verdi'yi çalıyordu. *Africaine*'i ezberlediydim şaka maka. Sonraları bana taktik dersleri vermesini istedim (evet, taktik dersi, albayım), olmaz dedi, ne tabiatına uyarmış, ne de bilgisi varmış bu konuda, ama yine de bir pabuç kutusu kurşun asker yüklenmiş getirdi, ne yapsın...

İki yanlarından, kimisi sedyelere uzatılmış, kimisi battaniyelere sarılı, yaralı ve ölüler geçiriliyordu.

"... sonra Palestrina'nın plakları çıktı. Acaba taktik dersinden yakasını bırakır mıyım diye, seninki tuttu çaldı bunları, tabii aynı hurda fonografta, aynı fildişi iğneyle... başar-

dı da. Taktik derslerine başladım, org da org diye tutturdum. Zaten iyi piyano çalardım, o yüzden..."

İhtiyar Ördek, alaycı: – Eh oğul, dedi, gördün mü? Papazların arasından iyisi de çıkarmış demek!

Manuel hiç oralı değilmiş görünerek, sözü, ufak ufak kamyonlara getirmek istedi ama, daha ağzını açmıştı ki, Ksimenes:

– Boşuna yorma kendini, dedi. Emir gelinceye kadar hiçbir strateji sökmez. Kutsal bu kamyonlar.

– Kutsallıklarına diyeceğimiz yok, baksanıza kilisedeler. Ama sizin kolcuların kamyonetleri var nasıl olsa...

Ksimenes, eskiden de yaptığı gibi, bir gözünü kırparak güldü:

– Üsteleme, dedi. Otuz yaşında general olmasına olacaksın ama, kamyonlarımı elimden alamayacaksın. Zaten bu kadarı bana da yetmez, gel iyisi mi, beraberce başkalarını bulmaya çalışalım.

– Sierra'da savaşırken bir milis kıza rastlamıştım, güzel saçlı; saçlarından bir tutam isteyecek oldum, hemen pabuçlarımı elime verdiydi. Bakıyorum da hani, sizin pintiliğiniz hiç onunkinden aşağı kalmıyor!

– Hadi hadi uzatma, al bir İngiliz anahtarı, gel bu lafı da kapat.

Birlikte yola düştüler, Brihuega'ya varmadan adam başına üçer kamyon bulmuşlardı bile; Ksimenes'in şoförleriyle Gartner'in getirdikleri birer birer direksiyonlarına geçiyorlar, arabaları ardlarısıra getiriyorlardı.

Manuel: – Hele bakın, dedi, Endülüs gelini götürüyor gibiyiz. Hoşuma da gidiyor bu, doğrusu.

Bir haberci geçti yanlarından:

– 88 kilometredeyiz! diye bağırdı.

Hava mis gibi zafer kokuyordu.

Brihuega'da, alandaki karargahın önünde (sorumlu su-

baylar her sabah oraya bir uğramak zorundaydılar), Garcia'yla Magnin durmuş, cambaz kıravatlı yaşlı bir palavracıyı dinliyorlardı: saç sakal bir karıştı adamda, gizlendiği bodrumdan henüz çıktığı belli.

– ... bizi sepetlemeye karar verince, içersini de ona göre bir hale yola koyuyorlar ya, donlarımızı astığımız telleri unutuyorlar. Rehberler de ne diyeceklerini, nasıl açıklayacaklarını kestiremiyor bir türlü bu telleri; rehberler dediğim hepsi değil, biri var içlerinde, eski bir ahbap, sırf sanat yani...

Uzun saçları varmış da tararmış gibi yaptı:

"... resim yapar, şiir yazar, elinden gelmeyen yok, artistin teki canım, işte o Toledo'da Alcazar'ı turistlere gezdirirken diyor ki: "Bayanlar, baylar, hepinizin de bildiği gibi Cid Compeador'un işi başından aşkındı ama, yazılarını yazıp buyruklarını buyurdu da, kafasını dinlemeye tek başına bu salona geldi mi, dinlenmek için ne yapıyordu bilir misiniz? İşte bu tellere asılıyor ve hop, başlıyordu sallanmaya." Öyle diyordu."

Garcia, Manuel'le Ksimenes'e: – Bu arkadaş, dedi, Guadalajara Sarayı'nda rehbermiş, daha önce Toledo'da yapmış aynı işi.

Hani ömürleri düş içinde geçer, anadan doğma oyuncular vardır ya, suratı ve davranışları onlara benzeyen, yaşlı, zülüfleri tavşan pençesi, bir garip adamdı bu.

– ... eskiden ben de severdim böyle şeyleri, orijinal, az bulunur; sonra refikam cariyeniz sizlere ömür... bir sirke kapılandım, dünyayı görmeye gittim. Filan yerde görülecek bir şey var demesinler, ilk koşan ben oluyorum oraya. Fakat bu olanlar...

Konuşurken, başparmağıyla Guadalajara doğrultusunu gösteriyordu. İtalyan tutsakları o yana salkım salkım dökülmüşlerdi, rüzgar estikçe bir köz ve kor kokusu duyuluyordu.

"... fakat bu olanlar bir yanda, o kardinaller, o turistler, o Greco'lar hatta, yani öteki yaşadıklarım öbür yanda... insan yirmi beş yıl öbürlerini yaşar, sonra altı ay savaşın tadını tadarsa..."

Kaygısızca sinek kovalıyormuş gibi, eliyle hep güney batıyı, Guadalajara'yı, Toledo'yu, Madrid'i gösteriyordu.

Subayın biri gelip bir şeyler söyledi Manuel'e.

Manuel köpeğinin sırtına şöyle bir vurarak:

– 90. kilometredeyiz, dedi. Bütün araç gereçlerini bırakarak çekiliyorlar.

Rehber: – Ben, dedi, size bir şey diyeyim mi,. mösyö?

Omuzlarını kaldırdı, sonra olanca yaşantısını iki kelimede özetlermiş gibi:

"... Taşlar kalıyor geriye... eski taşlar... o kadar. Daha aşağılara sarkacak olursanız, görülmeye değer şeyler çıkacak karşınıza, Romalılardan kalma! İsa'dan otuz yıl önce, daha da önce belki. Önce diyorum değil mi, ne demek bu? Sagunte sözgelişi, müthiş bir şey! Bir de Barcelona'nın yeni mahalleleri, anıtlar filan? Savaşın eli değdi mi, değmedi mi? Taşlar kalacak geriye..."

İtalyan tutsaklarıyla birlikte birkaç Kuzey Afrikalı tutsak da geçirildi. Garcia, Magnin'e:

– Siz, dedi, savaştıkça İspanya'ya daha daha gömülüyorsunuz, ben kendimi işime verdikçe daha daha uzaklaşıyorum. Bu sabah Arap tutsakları sorguya çektim bütün. Azdılar burada ama, yok da sayılmazlar. Zaten olmadıkları yer kaldı mı? Bilmem aklında mı Magnin, Vargas'ın bana, epi topu on on iki bin Kuzey Afrikalı var deyişi? Âla! Burdakilerin içinde Fransız Fas'ından gelme Araplara da rastlayınca ne demeli? Öyle görülüyor ki Müslümanlar, tek tek Müslümanlar olarak da, bir din topluluğu olarak da, Mussolini'nin avcunda bugün. Fransız ve İngilizler, belki Kuzey Afrika'daki yönetici kadroları hala ellerinde tutuyorlar ama,

İtalyanlar imamları ve müftüleri avuçları içine almış. Bunun ilk sonucu da, bizim burada, Brihuega'da İtalyanlarla birlikte Arapları da tutsak edişimiz. Sonra Fransız Fas'ında karışıklıklar, sonra Libya, sonra Filistin'de kaynaşma, sonra Mısır... ve Franco'nun, kazanırsa Cordoba Camii'ni Müslümanlara vereceği sözü...

Garcia konuşmayı severdi, öbürleri de konuşsun dileğindeydiler: savaş sansüründen bunalmış gazetelerde okuyamadıklarını söylüyordu çünkü. Yalnız, Manuel de, Ksimenes de bu arada kamyonlarını unutmuş değildiler.

İtalyanlar şehirdeyken saklandığı evin kapısından bir kadın çıkmış, rehberi çağırıyordu. Hemen gitmedi, Garcia'ya:

– Şimdi, dedi, Azana'nın kollarını sıvamasını bekliyoruz. Ne yapacak? Kimsenin kestiremediği bu işte...

İşaret parmağı havada, söze gizlerle dolu bir söyleyişle başlamıştı ama, inanılmayacak bir umursamazlıkla bağlayıverdi:

"Hiçbir şey.

"Hiçbir şey yapmayacak. Hiçbir şey yapılamaz da ondan. Franco hayvanın biri, orası belli, onu geç bir kalem, ama ha Azana olmuş, ha Caballero, ha U.G.T. ya da C.N.T., ha siz! Şimdi ben çıktım ya gizlendiğim bodrumdan, yine müşterilere hizmet, ahmaklara rehberlik edeceğim, sonra da... müşterilere hizmet, ahmaklara rehberlik ede ede günün birinde Guadalajara'da nalları dikeceğim..."

Kadın yeniden çağırdı, bu sefer gitti.

Magnin: – Başardı, dedi.

Garcia: – En tutkusal iç savaşta bile, dedi, umursamazlık bulunur, hiçbir şeye aldırmayanlar...

"İşte böyle Magnin, sekiz aydır savaşıyoruz, benim gözümde yine de sırrını çözemediğim bir nokta kaldı: insan ne zaman silaha sarılır?"

Manuel: – Bizim Barca'nın, dedi, akıllıca lafları var bu konuda.

Köpeği havlayarak onu doğruladı.

"İnsanı savaşmaya iten nedenler üzerinde, değil mi? Tamam. Fakat, şimdi benim kafamı kurcalayan o değil, işin gerçekleşmesi, silaha el atılan dakika. Hani aklıma savaşın insanları faka bastırmak için boy ölçüşmeyi, kıyamet hırsını, umudu yem diye kullandığı geliyor neredeyse. Alt tarafı, frengi de sevdayla başlamaz mı? Çarpışma ne sanki, her adamın içisıra oynayıp durduğu oyunun bir yanı değil mi? Nasıl öteki oyunlarımız bizi hayata bağlıyorsa, o da öyle savaşa bağlıyor. Eh, gerçek savaş da yeni başlıyor zaten."

Magnin de *Orion*'da bunları düşünmüştü, kimbilir kimler de kimbilir nerelerde. Bu konuşma ona Medellin akşamı Garcia ve Vargas'la konuştuklarını hatırlatmaktaydı. Uluslararası Hava Filosu ölmüştü artık, bunu bir kere daha, ta içinde duyuyordu. Garcia:

– Yakında, dedi, Japonya da burnunu sokacak bu işe. Orada, İngiliz İmparatorluğu'ndan hiç de aşağı kalmayan bir imparatorluk kuruyor onlar...

Magnin: – Hiç düşündünüz mü, diye sordu, bizler yirmi yaşındayken Avrupa ne haldeydi, şimdi ne halde?

Manuel, Gartner ve Ksimenes yeniden kamyon peşine düştüler. Garcia, Magnin'in koluna girerek:

– Scali nasıl? diye sordu.

– Ayağından vuruldu Teruel'de, patlayıcı bir mermi değmiş. Kesecekler galiba ayağını.

– Siyasi bakımdan diyorum, kafası nerelerde?

– Şey, bilmem ki... gittikçe daha çok Sorel'e, anarşistlere yaklaşıyor, neredeyse komünistliğe karşı artık.

– Komünistliğe karşı değil, partiye karşı.

– Sahi binbaşım, siz ne diyorsunuz komünistler üzerine?

Garcia, "Yine mi?" diye düşündü.

– Aziz dostum Guernico, dedi, söz komünistlerden açıldı mı ne der, bilir misin? "Eylemin bütün erdemleri vardır komünistlerde, ama yalnız onlar vardır, başkasını arama." Şu ara her şeyin başı eylem olduğuna göre...

Acı bir yaşantısını anlatırken her zaman olduğu gibi, sesi alçaldı biraz:

"Bu sabah İtalyan tutsakları arasındayım. İçlerinde biri var, yaşlı başlı da ama, iki gözü iki çeşme. Neyin var diye soruyorum, ağlar ha ağlar. Sonunda bir laf: 'Yedi çocuğum var...' Ne olmuş varsa? Sonunda anlıyorum ki tutsakları kurşuna dizeceğimizden emin bizim, korkusu da ondan. Yanıldığını anlatıyorum güzelce, aklı da yatıyor. Birden öfkeli, çıkıyor sıranın üstüne, uluya uluya bir söylev, beş on cümle: 'İtalya'da bizi aldattılar,' falan filan. Ve sonunda: 'Gebersin Mussolini!' Baktı, öbürleri pek oralı olmuyorlar, yeniden. Bu defa, öbür tutsaklar da 'Gebersin!' dediler ama nasıl, belli belirsiz, yarım ağızla; gözleri de, biri giriverir mi korkusuyla kapıda, Oysa korkacak ne var, değil mi? Bizim aramızdalar.

"Bu korku, Magnin, onların üzerine çöken bu korku, ne polis korkusu, hatta ne de Mussolini korkusu: faşist partisi! Bize gelelim, savaş ilk başladığında inanmış falanjistler ölürken, 'Yaşasın İspanya!' diye bağırıyorlardı, sonra sonra başladılar, 'Yaşasın Falanj!' diye bağırmaya... Siz, sizin havacılar arasında, ilk günlerde, 'Yaşasın proletarya!' diye ölen komünistlerin, bugün aynı koşullar içinde, 'Yaşasın Parti!..' diyerek ölmeyeceklerinden emin misiniz?"

– Pek de bağırmazlar ya, kimisi hastanede, kimisi toprak altında. Adamına göre değişir belki de bu. Attignies hiç tınmadan, "Yaşasın Parti!" diye bağırırdı, öbürleri başka...

– Zaten bu parti sözü de aldatıyor insanı. Sadece oylarının renginde uyuşmuş yığınlarla, köklerini, insan oğlundaki en derin, en akıldışı öğelere salıvermiş partileri aynı eti-

ket altında nasıl toplayabiliriz?.. Nasıl olursa oluyor işte, partiler çağı başlıyor iki gözüm...

Magnin, öyle ama, bir vakitler SSCB'nin bu işe karışmayacağını bana kesinleyen de Garcia'ydı diye düşündü. İlginçliğine ilginç ama, Tanrı kelamı değil. Binbaşı hala kolunu bırakmamıştı, sıkarak:

– Abartmayalım kazandığımız zaferi, dedi, bu savaş öyle Marne Savaşı gibi savaş sayılmaz, zaferimiz de ona göre ama, ne de olsa bir zafer. Karşımızda savaşanların çoğu kara gömleklilerden çok, işsizlerdi; hoparlör propagandasını sizin de bildiğiniz gibi bu yüzden yaptırdım, sonuç da aldık. Yalnız, başlarındaki yöneticiler faşistti tabii. Burda, iki gözüm, iki gerçek parti ilk defa karşılaştılar; bizim Valmy'miz de bu, buralara kaşımızı kırıp da bakabiliriz.

Karargahtan, birbirlerinin omzuna vura vura, subaylar çıktılar. Bir ağızdan: – 92. kilometredeyiz!.. diye bağırdılar.

Magnin, Garcia'ya sordu:

– İbarra'dan geçtiniz mi?

– Evet ama, çarpışma sırasında.

– Bir alem! Hangi köşeye göz atsan pirinç karavanaları. Sütlaçmış galiba (Garibaldi'ciler, İspanyol zeytinyağını hiç tutmadıklarından), hanidir ister dururlarmış, nihayet yaptırmış muratlarına ermişler. Kar yağıyor ya, elbet kar kaplamış karavanaları. İlk vurulup ölenleri de kaplamış; o kadar ki, gömmek için önce karın altından çıkarmak gerekiyor. Görseniz ne de mutlu suratları var, hepsinin dudaklarında yayvan bir sırıtma, karnını bir güzel doyurmuş kişilerin o rahat sırıtması...

Garcia: – Hey gidi, dedi, yalan dünya!

Magnin köylüleri unutamıyordu. Fikirlerle Garcia'nınki kadar bir yakınlığı yoktu ama, havacı olması düşüncelerine salt, fizik bir görecelik katmaktaydı. Arasıra derinliğin yerini alabilen bir görecelikti bu. Köylüler girmişti bir kere ka-

fasına: Hani Garcia'nın ona gönderdiği köylü, köylerde bir bir başvurup kendilerinden kamyon istedikleri, beraberce dağlardan indikleri, dün çarpışırken gördüğü köylüler, İspanyol köylüleri.

Kısaca: – Ya köylüler? diye sordu.

– Gelmeden, Guadalajara'da anasonlu bir kahve içeyim dedim. (Şeker hala yok.) Kahveci, kızını yanına oturtmuş gazete okutuyor, kendisi dinliyor. Düşündüm: Ya Franco, ele geçirdiği yerlerde bizim yaptığımızı yapmak zorunda kalacak, ya da sonu gelmez çete savaşlarına katlanacak. Constantine olmasaydı, İsa başarıya ulaşamazdı; Napoleon'u Waterloo'da yerle bir ettiler ama, Fransız *charte*'ını ortadan kaldırmaya kimsenin gücü yetmedi. Benim kafamı en çok karıştıran şeylerden birisi de nedir bilir misin? Her savaşta bir tarafın, istese de istemese de, düşmandan etkilenip aldıkları...

Rehber, kimseye farkettirmeden çıkagelmiş, Garcia'nın arkasında duruyordu; işaret parmağını kaldırıp gözlerini kıstı, pabuç gibi burnuna rağmen, bütün yüzü gizlerle dolu:

– Beyler, dedi, insanın asıl düşmanı ne şudur, ne bu: ormandır, orman! Bizden de, cumhuriyetten de, devrimden de, savaştan da güçlüdür orman. Bugün onunla uğraşmaktan vazgeçin, altmış yıla kalmaz, Avrupa'yı baştanbaşa ormanlar kaplar; burada, her yerde, nereye bakarsan ağaç artık; sokaklarda, yıkılmış evlerin içinde, dalları pencerelerden uzamış, kökleri piyanoları sarmış, breh, breh, breh, görülecek bir şey canım!..

Askerlerden birkaçı yıkılmış evlerdeki terkedilmiş piyanoları tek parmakla çalıyorlardı.

Pencerenin birinden birisi bağırdı:

– 93. kilometre!

Yeni bir tutsak salkımı geçiyordu alandan.

Rehber: – İtoğlu itler! dedi. Evinizde köyünüzde otursaydınız ya, rahat mı batmıştı?

Başını eğecek oldu biraz, yepyeni pabuçları ilişti gözüne: "Pabuçlarıma kadar her şeyim onların. O kadar çok şey bıraktılar ki, tarife sığmaz."

Yanıbaşından geçenlere, kollarını sallayarak: – Aralarında, dedi, yaman hergeleler de yok değil hani! Arkasından: "Ulan bir şarkı yok mu bize?"

Tutsaklardan biri bir şey mırıldandı ama, rehber anlamadı: "Ne diyor, ne diyor?"

Garcia çevirdi: – Mutsuzlar, dedi, şarkı söylemezmiş.

Rehber İspanyolca cevap verdi: – Hadi ordan salak, mutsuzsan mutsuzluğunun şarkısını söyle.

Tutsaklar uzaklaşıyorlardı, bir süre baktı arkalarından:

– Aldırma anam babam, dedi, aldırma dediklerime.

Uzaklarda, Garibaldi taburunda biri, akordeon çalıyordu.

"... ha söylemişim, ha söylememişim!.. Guadalajara'da park bekçisiyim ben. Süleymancıklarım var, orda... Sirkteyken, Hindistan'a gittiğimizde, bir Hindu havası öğrenmiştim; ıslıkla çaldım mı, tamam, süleymancıklar neredeymişsin çıkıp geliyorlar, suratıma tırmanıyorlar. Gözlerini yum, ıslığını çal, yeter. Ne bu yahu, savaş, savaş, tutsaklar, ölüm, öf be!.. Hele bir sonunu alalım, yine eskisi gibi bir güzel yan geleceğim sıranın üstüne, çalacağım ıslığımı, süleymancıklar birer ikişer suratıma çıkacaklar..."

Magnin bıyıklarını çekiştirerek: – O zaman, dedi, görmek isterdim doğrusu, nasıl oluyormuş bu?

Rehber ona şöyle baktı, işaret parmağı yeniden havada:

– Yasak, dedi. Yasak mösyö, kimse göremez!

Sonra parmağını az önce çağrıldığı kapıya yönelterek:

– Hatta, dedi, refikam cariyeniz bile. İkincisi yani...

Bir başka haberci geiçiyordu. Bağırdı:

– 94. kilometre!

BÖLÜM ALTI

Sonunda Genel Karargah'tan kamyonlara el koyma kararı çıktı. Manuel, Ksimenes'ten ayrıldı; yanında, bütün ciddiyetiyle kurt köpeği, kendi tugayının konak yerine doğru yola düştü; Gartner'i daha önce kendilerine ayırdıkları arabaları geri vermeye yollamıştı.

Brihuega sokaklarında askerler o garip işsiz halleriyle dolaşıp duruyorlardı. Sarı ve pembe evleri, koca koca manastırları ve taş gibi kiliseleriyle ana cadde, öylesine yıkıntılarla kaplı, allak bullak evlerin mobilyası ve kapkacağıyla öylesine dolu, bu yüzden de savaş havasına o kadar sıkı sıkıya bağlıydı ki, çarpışma kesilir kesilmez, başka ırkların mezarlıkları ve tapınakları gibi, o da, sokaklarında eli boş dolaşan askerler nasıl saçma ve gerçek dışıysa, öyle saçma ve gerçek dışı görünüyordu.

Oysa, sokakların bir başka bölüğüne, sanki el değmemişti. Manuel, birdenbire, Garcia'nın bir tarihte kendisine anlattıklarını hatırladı: Hindistan'da Jaipur'da mı nerede, kerpiç evler ne kadar yoksul, ne kadar zavallı olursa olsun, ön cephelerini istedikleri gibi boyarlar, adeta, görünmek istedikleri gibi bir maske takarlarmış. Sağlam sokaklarına bakınca, Brihuega'ya kerpiç bir şehir diyemezdi insan, doğru, doğru ama, pencerelerini hüzünlü göğe yarı aralamış, bu tatil ve öğle uykusu rahatlığı maskesinin ardında bir ölüm şehri diyebilirdi.

Çeşmelerden su şakırtıları işitiyordu Manuel. Buzlar erimeye başlamıştı demek. Su, ya taştan şövalyelerden, ya düpedüz yalaklardan akıyor, sonra taşıp köpürerek en eski ve en yamrı yumru İspanyol sokaklarını basıp, küçük dağ sellerinin şakırtısıyla, yıkıntılar, mobilya döküntüleri, kaldırımlara atılmış resimler ve kapkacak arasından, çevreye dağılıyordu. Hayvanlar sırra kadem basmıştı ama, su şakırtıla-

rıyla dolu bir ıssızlıkta sessiz sedasız milisler bir sokaktan ötekine kediler gibi yumuşacık akıyorlardı. Manuel şehrin içine yürüdükçe, su şakırtısına, ona benzer, onun gibi saydam bir başka tınlama karıştı: piyano sesleriydi bunlar, su şakırtılarına sanki eşlik ediyorlardı. Ön cephesi olduğu gibi sokağa akmış, odalarının hepsi çatısız, yakın bir evde milisin biri tek parmakla bir ezgi çıkarmaya uğraşıyordu. Manuel iyice kulak verdi, su şırıltılarını bastıran üç ayrı piyano ayırdetti. Üçü de tek parmakla çalınıyordu. Üçü de artık *Enternasyonal* filan değil de, Brihuega'dan karanlık gökyüzüne, iki yanı da kamyon leşleriyle yükselen yokuşların sonsuz hükmünü söylermiş gibi, ufacık ezgiler denemekteydiler.

Gerçi Manuel Gartner'e bir gün, artık müzikle ilgisinin kalmadığını söylemişti ama, yeniden ele geçirdikleri bir şehrin ıssız sokaklarında tek başına dolaştığı şu anda, müzik dinlemeyi ne kadar gereksindiğini birden farkediyordu. Evet, çalmayı değil, dinlemeyi. Üstelik yalnız olarak dinlemeyi. Tugayın gazinosunda iki fonografları vardı, savaşın başlangıcında yanına aldığı plakları sonradan o bir yerlerde ekmişti ama, büyük gramofonun plaklığı doluydu: Ne de olsa Almandı Gartner!

Beethoven'in senfonilerini ve *Adieu*'leri buldu orada. Beethoven'i tam tamına sevmezdi ya, önemi ne? Küçük gramofonu aldı odasına götürdü, başladı çalmaya.

Müzik nasıl da iradeye benzer, içindeki her şeyi tuzla buz ediyor, olanca gücünü geçmişe aktarıyordu. Tabancasını çıkarıp Alba'ya verişini hatırladı. Belki de, Ksimenes'in deyip durduğu gibi, gerçek yaşantısını savaşla bulmuştu o. Savaşta doğmuştu, ölüm sorumluluğu içinde. Hani dolaştığı çatının tepesinde uyurgezerin ansızın uyanışı vardır ya, irkilerek; bu ağır ve ciddi müzik, yaşadığı korkunç dengenin - bozuldu mu sonu kan- bilincini uyandırıyordu onda. Cara-

banchel gecesi Madrid'de görmüş olduğu o kör dilenciyi hatırladı sonra. Emniyet şefiyle birlikte, onun arabasında dolaşıyorlardı; arabanın farları dilencinin ellerine vurmuştu bir ara, dilenen ellerine ve bir anda Gran Via'nın eyilimi yüzünden kaderin elleriymiş gibi devleşmiş gölgeleri sokakta eğri büğrü, kaldırımlarda kesintili kesintili, ortalığı kaplayıvermişti; üstünden hala tek tük dolaşan savaş otomobilleri geçiyor ha geçiyordu.

Şehrin derinliklerinden hep aynı havada seslerin bağrışması:

– 95. kilometredeyiz! 95. kilometre!

Çevresinde hayatı, topların artık sarsmadığı bu yere sürünen bulutların arkasında, ne olduğu anlaşılmaz birtakım alınyazıları pusuda beklermiş gibi, olasılıklarla dolu hissediyordu. Kurt köpeği kabartma heykellerdeki gibi uzanıp yatmış, kulaklarını dikmişti. Barış olacaktı bir gün. O zaman adeta tanımadığı, bir başka adam olacaktı Manuel; nasıl, Sierra'da kayak yaparım diye ufak bir araba satın almış olan adam için, bugünkü savaşçı hiç de tanımadığı bir başka adamsa.

Yalnız onun bakımından değil, bütün herkes bakımından galiba böyleydi bu: şu sokaktan geçenlerin, çatısı uçmuş evlerde tek parmakla vazgeçilmez ezgiler deneyenlerin, daha dün ağır ve sivri külahları altında çarpışmış olanların her birisi bakımından da! Eskiden kendisini, kendisi üzerinde düşünerek anlamaya çabalardı Manuel, şimdiyse, herhangi bir fırsat onu eylemden koparır da geçmişini suratına çarparsa, anlıyordu. Onun gibi, çevresindeki herkes gibi, solgun ve yorgun İspanya da -nasıl eceli gelmiş bir kimse birden ne olduğunun ve ne yaptığının hesabına düşerse- kendi kendisinin bilincine varmaktaydı. İnsan, savaş neymiş bir kere anlardı belki ama, hayat neymiş, onu birçok kerelerde anlaması olağandı.

Müziğin geçmişinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen dalgalanışı, bu geçmişten geleceğe uzanan tarlalar, bu gök, bu eskiden de Arapları durdurmuş şehir dile gelmiş gibi bir şey diyordu ona. Manuel, dökülen insan kanından çok daha önemli, insanların yeryüzündeki varlıklarından çok daha kaygı verici bu şeyi ilk defa işitiyordu. İnsanlık kaderinin hesaba sığmaz zenginliği, çeşitliliğiydi bu; içinde onu, tutsakların ayak seslerine, su şırıltılarına karışmış olarak, yüreğinin vuruşu gibi duyuyordu: sürekli ve derin.

-SON

Umut, İspanyol iç savaşını bir faşizm çözümlemesiyle birlikte aktarıyor. Romanın dokusu, mücadelenin seyrini belirleyecek kent olan Madrid'de kurulmuş. Faşist saldırılara karşı sosyalistlerin cumhuriyetçiler, anarşistler ve sendikacılarla kurduğu cephe, ülkenin her yerinde çökmek üzeredir. Askerî karmaşa ideolojilerde de yansımasını bulur. Devrimci ordunun içindeki görüşleri ayırt etmek giderek olanaksızlaşır. Paris Komünü ve Sovyet Devrimi, geçmişteki modeller olarak direnişçilerin belleğinde birer imgedir. Silahlı sivillerle dolu kamyonların, sürekli söylenen Enternasyonal marşının, strateji tartışmalarının arasında hep cesetler vardır. Çatışmalarda düşenler, kurşuna dizilenler... Yaşam ile ölüm arasında, bıçak sırtındaki çizgi hep sezdirilir. Malraux 1937'de yayımlanan bu romanında, diktatörlüğü yıllarca sürecek Franco'nun, halkın bir bölümünden de aldığı destekle yıktığı barikatların öyküsünü anlatıyor. Yazar, "Devrim"i, hem bir kavram olarak, hem de İspanya'da geçen bir tragedya olarak sorguluyor.

